

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2019 Cilt: 26 Sayı: 2

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS JOME

Year: 2019 Volume: 26 Issue: 2 ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2019 Cilt: 26 Sayı: 2

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year: 2019 Volume: 26 Issue: 2 ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT

Editörler:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Doç.Dr. Coşkun ÇILBANT Doç.Dr. Serkan CURA

Yayın Kurulu:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ Prof.Dr. Mustafa MIYNAT
Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ Prof.Dr. Sibel SELİM
Doç.Dr. C. Erdem HEPAKTAN Prof.Dr. Serhat BAŞTAN
Doç.Dr. Tuncer ÖZDİL Doç.Dr. İlkey DİLBER

Sekreteryası:

Araş. Gör. Osman GÜLDEN
Araş. Gör. Abdullah MARUFOĞLU Araş. Gör. Fatin Şevki BULUT

Hakem Kurulu

◆Prof.Dr. İbrahim Atilla ACAR(Katip Çelebi Üniv.)◆Doç.Dr. Nejla ADANUR AKLAN(Uludağ Üniv.)◆Doç.Dr. Yılmaz AKGÜNDÜZ(DEÜ),
◆Prof.Dr. Belgin AKIN(Selçuk Üniv.)◆Prof.Dr. C.Can AKTAN(DEÜ), ◆Doç.Dr.Hakkı AKTAŞ(İstanbul Üniv.)◆Prof.Dr. Hüseyin
AKTAŞ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Rabia AKTAŞ(MCBÜ), ◆Doç.Dr.Rasim AKPINAR(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Mehmet AKTEL(SDÜ), ◆Doç.Dr. Volkan
ALPTEKİN(Katip Çelebi Üniv.), ◆Prof.Dr. Asuman ALTAY(DEÜ), ◆Doç.Dr.Burcu ARACIOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Zeynep
ARIKAN(DEÜ), ◆Doç.Dr. Alper ARISOY(DEÜ), ◆Prof.Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(YBÜ) ◆Prof.Dr. Süleyman BARUTÇU (PAU),
◆Prof.Dr.Hakan AY(DEÜ), ◆Prof.Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Prof.Dr. Oğuzhan AYDEMİR(Namık Kemal Üniv.)◆Doç.Dr.
Serhat BAŞTAN(MCBÜ)◆Prof.Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Prof.Dr. Servet BAYINDIR (İstanbul Üniv.), ◆Prof.Dr. Haluk BENGÜ
(Niğde Ömer Halisdemir Üniv.), ◆Prof.Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Doç.Dr. Zekî Atıl BULUT(DEÜ)◆Prof.Dr. Tülin CANBAY(MCBÜ),
◆Prof.Dr. A.Gülden CERİT(DEÜ), ◆Doç.Dr. Cenap ÇAKMAK(Osmangazi Üniv.), ◆Doç.Dr. Serkan CURA(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Tamer
ÇAVUŞGİL(Michigan State Üniv.), ◆Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Coşkun ÇILBANT, ◆Doç.Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick
Üniv.), ◆Doç.Dr. Serkan CURA (MCBÜ), ◆Prof.Dr.Ayla ÖZHAN DEDEOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ(Katip Çelebi Üniv.)
◆Prof.Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. İlkey DİLBER(MCBÜ), ◆Doç.Dr. M.Gürol DURAK(Yaşar Üniv.), ◆Prof.Dr. Bünyamin
DURAN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Birol ERKAN(Uşak Üniv.), ◆Doç.Dr.Engin Deniz ERİŞ(DEÜ) ◆Doç.Dr. Mustafa GERŞİL (MCBÜ) ◆Prof.Dr. Tamer
M.Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.)◆Prof.Dr. Ramazan GÖKBUNAR(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Asena
ALTIN GÜLOVA(MCBÜ), ◆Doç.Dr.Yusuf GÜMÜŞ(DEÜ),◆Prof.Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(Yaşar Üniv.), ◆Prof.Dr. Turan
GÜNDÜZ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Şule GÜNEŞ(ODTÜ), ◆Doç.Dr. Ceyhan GÜRKAN(Ankara Üniv.), ◆Prof.Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.),
◆Doç.Dr. C.Erdem HEPAKTAN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Ridvan KESKİN (MCBÜ), ◆Doç.Dr. Şule İŞİN(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. Hilal ONUR
İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç.Dr. Sevilay KAHRAMAN(ODTÜ), ◆Doç.Dr.Hamza KAHRİMAN(Adnan Menderes Üniv.),◆Prof.Dr. Metin
KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Prof.Dr. Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç.Dr. Kadir KARAGÖZ(MCBÜ), ◆Doç.Dr.Elif
KARASMANOĞLU(İTÜ), ◆Prof.Dr. Fehmi KARASIOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof.Dr. Mahmut KARĞIN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Sibel
KARĞIN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Burak KARTAL(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Cevdet A. KAYALI(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Koray KAYALIDERE(MCBÜ),
◆Doç.Dr. Gül KAYALIDERE(MCBÜ), ◆Prof.Dr. C. Yenal KESBİÇ(MCBÜ), ◆Prof.Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ(DEÜ), ◆Prof.Dr. Birol
KOVANCILAR(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Sasho KOZUHAROV (Uni. of Tourism and Management), ◆Doç.Dr. Çağrı KÖROĞLU(Adnan Menderes
Üniv.), ◆Prof.Dr. Sevinç KÖSE(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Asilbek KULMIRZAEV(Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof.Dr. Önder KUTLU(Selçuk
Üniv.),◆Doç.Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU (YTÜ)◆Prof.Dr. Mustafa MIYNAT(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Sinan NARDALI(Katip Çelebi Üniv.), ◆Doç.Dr.
Abdülmeccid NUREDİN (Int. Vision Uni.), ◆Prof.Dr. Semra ÖNCÜ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. S. Mustafa ÖNEN(İnönü Üniv.), ◆Prof.Dr. Nimet
ÖNÜR(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç.Dr. Melih ÖZÇALIK (MCBÜ), ◆Doç.Dr. Tuncer ÖZDİL(MCBÜ), ◆Doç.Dr.
Ahmet ÖZEN(DEÜ), ◆Doç.Dr. Buğra ÖZER(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Hüseyin ÖZGÜR(Pamukkale Üniv.), ◆Prof.Dr. Özlem Atay ÖZKANLI(Ankara
Üniv.)◆Doç.Dr. Hatice ÖZKOÇ(Muğla Üniv.), ◆Doç.Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF(Katip Çelebi Üniv.)◆Doç.Dr. Bülent ÖZMEN(Gazi Üniv.),
◆Prof.Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆Prof.Dr. Mustafa SAKAL(DEÜ), ◆Prof.Dr. Mehmet SARIŞIK(Sakarya Üniv.), ◆Doç.Dr.Zümrüt
ECEVİT SATI (İstanbul Üniv.)◆Prof.Dr. Sibel SELİM(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU(MCBÜ),◆Prof.Dr. Haluk SOYUER(Ege
Üniv.), ◆Prof.Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Prof.Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Doç.Dr. Hande ŞAHİN(MCBÜ), ◆Doç. Dr. İskender
PEKER(Gümüşhane Üniv.), ◆Prof.Dr. Mustafa TEPEÇİ(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Üniv.), ◆Prof.Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ),
◆Prof.Dr. Aslı TÜREL (İstanbul Üniv.), ◆Doç.Dr. Mehmet UMUTLU(Yaşar Üniv.), ◆Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (Kyrgyz Turkish
Manas Uni.),◆Prof.Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof.Dr. Doğan UYSAL(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç.Dr. Ayşe
UZMAY(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Agah Sinan ÜNSAR(Trakya Üniv.), ◆Doç.Dr. Aylin ÜNAL(CBÜ), ◆Prof.Dr. Feriye ÜNAL(Katip Çelebi
Üniv.), ◆Prof.Dr. Seyfettin ÜNAL(DPÜ), ◆Prof.Dr. Sevinç ÜRETEN(Başkent Üniv.), ◆Doç.Dr. Keti VENTURA(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. Selçuk
YALÇIN(DPÜ), ◆Doç.Dr.Hakan YALÇINKAYA(MCBÜ),◆Prof.Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof.Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State
Üniv.), ◆Prof.Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Doç.Dr.Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE(Pamukkale Üniv.), ◆Doç.Dr. Ayşe N.
YERELİ(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Cengiz YILMAZ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Hüseyin YILMAZ(Uşak Üniv.), ◆Prof.Dr. KoncaYUMLU(Ege Üniv.),
◆Prof.Dr. Hilmi YÜKSEL(DEÜ), ◆Doç.Dr. Yusuf ZORBA(DEÜ) ◆Doç.Dr. Zübeyir BAĞCI(PAU) ◆Doç.Dr. Mesut DOĞAN(A.Ü) ◆Prof.Dr.
Yeter Demir USLU(l.M.Ü) ◆Doç.Dr. Gülay TOZKOPARAN(DEÜ) ◆Doç.Dr. Serkan DİRLİK(MÜ)) ◆Doç.Dr. Alparslan UĞUR (K.K.U)
◆Doç.Dr. Zübeyir BAĞCI (PAU) ◆Prof.Dr. Salih BİRİŞİK (GOP) ◆Doç.Dr. Arman Zafer YALÇIN (BAÜ) ◆Doç.Dr. Tekin AKDEMİR (YBU)

İletişim Adresi:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 80 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

Şehit Prof.Dr. İhan Varank Kampüsü 45140, Yunusemre, Manisa URL: <https://dergipark.org.tr/yonveek>

Yönetim ve Ekonomi yılda üç sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz **EconLit**, **EBSCO**, **ULAKBİM Sosyal Bilimler**, **DergiPark**, **ASOS**, **DOAJ**, **Index Copernicus**, **ProQuest** ve **SOBIAD** veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamaz.

©Copyright: MCBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi – Ağustos 2019 Basım Yeri: M.C.B.Ü Matbaası – MANİSA

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner:

The Faculty of Dean
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT

Editors:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Assoc. Prof.Dr. Coşkun ÇILBANT

Assoc. Prof.Dr. Serkan CURA

Editorial Board:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT

Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ

Prof.Dr. Sibel SELİM

Assoc. Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN

Prof.Dr. Serhat BAŞTAN

Assoc. Prof.Dr. Tuncer ÖZDİL

Assoc. Prof.Dr. İlkey DİLBER

Secretariat:

Res. Assist. Osman GÜLDEN

Res. Assist. Abdullah MARUFOĞLU

Res. Assist. Fatin Şevki BULUT

Advisory Board

◆Prof.Dr. İbrahim Atilla ACAR(Katip Çelebi Üniv.) ◆Doç.Dr. Nejla ADANUR AKLAN(Uludağ Üniv.) ◆Doç.Dr. Yılmaz AKGÜNDÜZ(DEÜ), ◆Prof.Dr. Belgin AKIN(Selçuk Üniv.) ◆Prof.Dr. C.Can AKTAN(DEÜ), ◆Doç.Dr.Hakkı AKTAŞ(İstanbul Üniv.) ◆Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Rabia AKTAŞ(MCBÜ), ◆Doç.Dr.Rasim AKPINAR(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Mehmet AKTEL(SDÜ), ◆Doç.Dr. Volkan ALPTEKİN(Katip Çelebi Üniv.), ◆Prof.Dr. Asuman ALTAY(DEÜ), ◆Doç.Dr.Burcu ARACIOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Zeynep ARIKAN(DEÜ), ◆Doç.Dr. Alper ARISOY(DEÜ), ◆Prof.Dr. Tuncer ASUNAKUTLU(YBÜ) ◆Prof.Dr. Süleyman BARUTÇU (PAU), ◆Prof.Dr.Hakan AY(DEÜ), ◆Prof.Dr. Abdurrahman AYHAN(Muğla Üniv.), ◆Prof.Dr. Oğuzhan AYDEMİR(Namık Kemal Üniv.) ◆Doç.Dr. Serhat BAŞTAN(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Orhan BATMAN(Sakarya Üniv.), ◆Prof.Dr. Servet BAYINDIR (İstanbul Üniv.), ◆Prof.Dr. Haluk BENGÜ (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.), ◆Prof.Dr. Faruk BİLİR(Selçuk Üniv.), ◆Doç.Dr. Zeki Atlı BULUT(DEÜ) ◆Prof.Dr. Tülin CANBAY(MCBÜ), ◆Prof.Dr. A.Gülden CERİT(DEÜ), ◆Doç.Dr. Cenap ÇAKMAK(Osmangazi Üniv.), ◆Doç.Dr. Serkan CURA(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Tamer ÇAVUŞGİL(Michigan State Üniv.), ◆Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Coşkun ÇILBANT, ◆Doç.Dr. Emin ÇİVİ(New Brunswick Üniv.), ◆Doç.Dr. Serkan CURA (MCBÜ), ◆Prof.Dr.Ayla ÖZHAN DEDEOĞLU(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ(Katip Çelebi Üniv.) ◆Prof.Dr. Nevin DEMİRBAŞ(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. İlkey DİLBER(MCBÜ), ◆Doç.Dr. M.Gürol DURAK(Yaşar Üniv.), ◆Prof.Dr. Bünyamin DURAN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Birol ERKAN(Uşak Üniv.), ◆Doç.Dr.Engin Deniz ERİŞ(DEÜ) ◆Doç.Dr. Mustafa GERŞİL (MCBÜ) ◆Prof.Dr. M.Faysal GÖKALP(Muğla Üniv.), ◆Prof.Dr. Ramazan GÖKBUNAR(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Asena ALTIN GÜLOVA(MCBÜ), ◆Doç.Dr.Yusuf GÜMÜŞ(DEÜ), ◆Prof.Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU(Yaşar Üniv.), ◆Prof.Dr. Turan GÜNDÜZ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Şule GÜNEŞ(ODTÜ), ◆Doç.Dr. Ceyhan GÜRKAN(Ankara Üniv.), ◆Prof.Dr. Demet GÜRÜZ(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. C.Erdem HEPAKTAN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Ridvan KESKİN (MCBÜ), ◆Doç.Dr. Şule İŞİN(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. Hilal ONUR İNCE(Hacettepe Üniv.), ◆Doç.Dr. Sevilay KAHRAMAN(ODTÜ), ◆Doç.Dr.Hamza KAHRİMAN(Adnan Menderes Üniv.) ◆Prof.Dr. Metin KARADAĞ(Ege Üniv.) ◆Prof.Dr. Oğuz KARADENİZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç.Dr. Kadir KARAGÖZ(MCBÜ), ◆Doç.Dr.Elif KARAOŞMANOĞLU(İTÜ), ◆Prof.Dr. Fehmi KARASIOĞLU(Selçuk Üniv.), ◆Prof.Dr. Mahmut KARGİN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Sibel KARGİN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Burak KARTAL(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Cevdet A. KAYALI(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Koray KAYALIDERE(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Gül KAYALIDERE(MCBÜ), ◆Prof.Dr. C. Yenil KESBİÇ(MCBÜ), ◆Prof.Dr. İpek DEVECİ KOKAÇOĞU(DEÜ), ◆Prof.Dr. Birol KOVANCILAR(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Sasho KOZUHAROV (Uni. of Tourism and Management), ◆Doç.Dr. Çağrı KÖROĞLU(Adnan Menderes Üniv.), ◆Prof.Dr. Sevinç KÖSE(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Asilbek KULMIRZAEV(Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof.Dr. Önder KUTLU(Selçuk Üniv.), ◆Doç.Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU (YTÜ) ◆Prof.Dr. Mustafa MIYNAT(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Sinan NARDALI(Katip Çelebi Üniv.), ◆Doç.Dr. Abdülmedit NUREDİN (Int. Vision Uni.), ◆Prof.Dr. Semra ÖNCÜ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. S. Mustafa ÖNEN(İnönü Üniv.), ◆Prof.Dr. Nimet ÖNÜR(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Ersan ÖZ(Pamukkale Üniv.), ◆Doç.Dr. Melih ÖZÇALIK (MCBÜ), ◆Doç.Dr. Tuncer ÖZDİL(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Ahmet ÖZEN(DEÜ), ◆Doç.Dr. Dr. Buğra ÖZER(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Hüseyin ÖZGÜR(Pamukkale Üniv.), ◆Prof.Dr. Özlem Atay ÖZKANLI(Ankara Üniv.) ◆Doç.Dr. Hatice ÖZKOÇ(Muğla Üniv.), ◆Doç.Dr. Nezih Metin ÖZMUTAF(Katip Çelebi Üniv.) ◆Doç.Dr. Bülent ÖZMEN(Gazi Üniv.), ◆Prof.Dr. Tülay ÖZÜERMAN(DEÜ), ◆Prof.Dr. Mustafa SAKAL(DEÜ), ◆Prof.Dr. Mehmet SARIŞIK(Sakarya Üniv.), ◆Doç.Dr.Zimrit ECEVİT SATI (İstanbul Üniv.) ◆Prof.Dr. Sibel SELİM(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Çiğdem SOFYALIOĞLU(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Haluk SOYUER(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Ali ŞAHİN(Selçuk Üniv.), ◆Prof.Dr. Ayşe ŞAHİN(Mersin Üniv.), ◆Doç.Dr. Hande ŞAHİN(MCBÜ), ◆Doç.Dr. İskender PEKER(Gümüşhane Üniv.), ◆Prof.Dr. Mustafa TEPECİ(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Mirko TRIFUNOSKI (Fon Uni.), ◆Prof.Dr. Kamil TÜĞEN(DEÜ), ◆Prof.Dr. Aslı TÜREL (İstanbul Üniv.), ◆Doç.Dr. Mehmet UMUTLU(Yaşar Üniv.), ◆Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (Kyrgyz Turkish Manas Uni.), ◆Prof.Dr. Utku UTKULU(DEÜ), ◆Prof.Dr. Doğan UYSAL(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Yaşar UYSAL(DEÜ), ◆Doç.Dr. Ayşe UZMAY(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr. Agah Sinan ÜNSAR(Trakya Üniv.), ◆Doç.Dr. Aylin ÜNAL(CBÜ), ◆Prof.Dr. Sevtap ÜNAL(Katip Çelebi Üniv.), ◆Prof.Dr. Seyfettin ÜNAL(DPÜ), ◆Prof.Dr. Sevinç ÜRETEN(Başkent Üniv.), ◆Doç.Dr. Ketil VENTURA(Ege Üniv.), ◆Doç.Dr. Selçuk YALÇIN(DPÜ), ◆Doç.Dr.Hakan YALÇINKAYA(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Halit YANIKKAYA(GYTE), ◆Prof.Dr. Atilla YAPRAK(Wayne State Üniv.), ◆Prof.Dr. Kaan YARALIOĞLU(DEÜ), ◆Doç.Dr.Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE(Pamukkale Üniv.), ◆Doç.Dr. Ayşe N. YERELİ(MCBÜ), ◆Prof.Dr. Cengiz YILMAZ(MCBÜ), ◆Doç.Dr. Hüseyin YILMAZ(Uşak Üniv.), ◆Prof.Dr. Koneca YUMLU(Ege Üniv.), ◆Prof.Dr.Hilmi YÜKSEL(DEÜ), ◆Doç.Dr. Yusuf ZORBA(DEÜ) ◆Doç.Dr. Zübeyir BAĞCI(PAU) ◆Doç.Dr. Mesut DOĞAN(A.Ü) ◆Prof.Dr. Yeter Demir USLU(L.M.Ü) ◆Doç.Dr. Gülay TOZKOPARAN(DEÜ) ◆Doç.Dr. Serkan DİRLİK(MÜ) ◆Doç.Dr. Alparslan UĞUR (K.K.U) ◆Doç.Dr. Zübeyir BAĞCI (PAU) ◆Prof.Dr. Salih BİRİŞİK (GOP), ◆Doç.Dr. Arman Zafer YALÇIN (BAÜ) ◆Doç.Dr. Tekin AKDEMİR (YBU)

Contact:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Manisa Celal Bayar University
The Faculty of Economic and Administrative Sciences
Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140, Yunusemre, MANİSA URL: <https://dergipark.org.tr/yonuveek>

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 20 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published thrice a year. The Journal of Management and Economics is indexed in [EconLit](#), [EBSCO](#), [ULAKBİM](#), [DergiPark](#), [ASOS](#), [DOAJ](#), [Index Copernicus](#), [ProQuest](#) and [SOBIAD](#).

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: MCBU The Faculty of Economic and Administrative Sciences – August 2019

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2019 Cilt: 26 Sayı: 2 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Ali Samir MİRDAN	Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri.....	339
Ashhan ÖZEL ÖZER Mustafa TURHAN	4. Sanayi Ve Enformasyon Toplumu Çerçevesinde Kamu Politikalarının Gelişimi.....	361
Ayberk ŞEKER	Teknolojik Gelişme ve Yüksek Teknoloji İhracatının Ekonomik Karmaşıklık Endeksi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği.....	377
Bilge ÖZYILMAZ Lale ORAL ATAÇ	Paternalist Liderlik Algısının Çalışan Sessiliğine Etkisi: Gıda Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma.....	397
Deniz ALÇİN ŞAHİNTÜRK Öznur AKYOL BULUT	Mali Disiplini Sağlama Yolunda Mali Kural Uygulamaları.....	411
Ercan UŞUN	Türkiye ve Diğer OECD Ülkelerinde Vergi Takozu.....	435
Harun YILDIZ Cemal ZEHİR	Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Mühendis Adayları Üzerinde Bir Araştırma.....	453
Hasan DİNÇER Serhat YÜKSEL İrfan ERSİN	Yerel Yönetimlerde Yatırım Kriterlerinin Belirlenmesi: Bulanık DEMATEL Yöntemiyle Bir Analiz.....	477
İnan ERYILMAZ Asena ALTIN GÜLOVA	Örgüt Kültürü ve Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Temel Motivasyon Kaynaklarının Biçimleyici Rolü.....	495
Levent KORALP	Vadesiz Mevduat Tutumu İçin Para Talebi Fonksiyonunun Tahmin Edilmesi.....	515
Murat ÇETİN Selin SAYGIN	Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Ampirik Analizi: Türkiye Ekonomisi Örneği.....	529
Mustafa POLAT Adem AKBIYIK	İşbirlikçi İnovasyon Ağlarındaki Kültürel Farklılıkların Analizi: Wikipedia Örneği.....	547
Onur EROĞLU Hüseyin AKSU	Dijital Ekonominin Katma Değer Vergisi Açısından Değerlendirilmesi.	557
Sefer KALAMAN	Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma.....	575
Selim ŞANLISOY Ramazan EKİNCİ	Azerbaycan Ekonomisinin Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirilmesi.....	595
Şengül CAN Tuncer ÖZDİL Cengiz YILMAZ	Üniversite Eğitiminde Öğretim Üyesi Tutumunun Ders Başarısına Etkisinin Veri Madenciliği Teknikleriyle Araştırılması.....	609
Tülay İLHAN NAS Merve ÖZDEN ÇAKA Tarhan OKAN	Türk İşletme Gruplarında Ortak Yönetim Kurulu Üye Profili.....	625
Volkan YURDADOĞ Haşim AKÇA Oğuzhan BOZATLI	Sürdürülebilir Sosyal Güvenlik Sistemi İçin Mali Kural Önerisi.....	651

Yaşar GÜLTEKİN Fevzi Serkan ÖZDEMİR İdris VARICI	Kripto Para Birimlerinin Piyasa Değerlerindeki Değişimlerin Analizi...	677
Cüneyt Yenal KESBİÇ Beyza MIYNAT TAŞDEMİR	Halka Açıklık Oranının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi.....	689
YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ.....		705

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2019 Volume: 26 Issue:2 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

CONTENTS

Ali Samir MERDAN	European Union-Azerbaijan Relations.....	339
Ashlan ÖZEL ÖZER Mustafa TURHAN	Development Of Public Policy Within The Framework Of Industry 4.0 And Information Society.....	361
Ayberk ŞEKER	Impacts of Technological Development and High-Tech Exports on Economic Complexity Index: The Case of Turkey.....	377
Bilge ÖZYILMAZ Lale ORAL ATAÇ	The Effect Of Paternalistic Leadership On Employee Voice: A Research On Employees In The Food Industry.....	397
Deniz ALÇİN ŞAHİNTÜRK Öznur AKYOL BULUT	Fiscal Rule Practices Towards Fiscal Discipline.....	411
Ercan UŞUN	Tax Wedge in Turkey and Other OECD Countries.....	435
Harun YILDIZ Cemal ZEHİR	The Impact of Applied Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Tendency: A Research on Engineer Candidates.....	453
Hasan DİNÇER Serhat YÜKSEL İrfan ERSİN	Determination of Investment Criteria in Local Governments: An Analysis with Fuzzy DEMATEL Method.....	477
İnan ERYILMAZ Asena ALTIN GÜLOVA	The Moderating Role of Basic Motivation Resources in The Relationship Between Organizational Culture and Contextual Performance.....	495
Levent KORALP	Estimating Money Demand Function for Holding Demand Deposits....	515
Murat ÇETİN Selin SAYGIN	Empirical Analysis Of Environmental Kuznets Curve Hypothesis: The Example Of Turkish Economy.....	529
Mustafa POLAT Adem AKBIYIK	Analysis of Cultural Differences in Collaborative Innovation Networks: Wikipedia.....	547
Onur EROĞLU Hüseyin AKSU	Evaluation of Value Added Tax İn Terms Of Digital Economy.....	557
Sefer KALAMAN	New Media and Digital Surveillance: A Study on Social Media Users in Turkey.....	575
Selim ŞANLISOY Ramazan EKİNCİ	Analysis of Azerbaijani Economy in Terms of Dutch Disease.....	595
Şengül CAN Tuncer ÖZDİL Cengiz YILMAZ	Investigation Of The Effect Of Teaching Staff Attitude On University Students'course Success Using Data Mining Techniques.....	609
Tülay İLHAN NAS Merve ÖZDEN ÇAKA Tarhan OKAN	Shared Board Member Profile in Turkish Business Groups.....	625

Volkan YURDADOĞ Haşim AKÇA Oğuzhan BOZATLI	Fiscal Rule Proposal For Sustainable Social Security System.....	651
Yaşar GÜLTEKİN Fevzi Serkan ÖZDEMİR İdris VARICI	Analysis of Changes in The Market Values of Cryptocurrencies.....	677
Cüneyt Yenal KESBİÇ Beyza MIYNAT TAŞDEMİR	The Effect Of Free Float Rate On Financial Performance.....	689
GUIDELİNES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		705

Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri

Ali Samir MERDAN*

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra iki kutuplu sistemde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreçte çok daha faal bir politikaya yönelen Avrupa Birliği, coğrafi konumuna ek olarak sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları sebebiyle Azerbaycan'la yeni ilişkiler oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Azerbaycan'a TACIS, EMPI ve ENI Programları çerçevesinde ekonomik yardımlarda bulunmuş, tarihi İpek Yolu'nu yeniden faal duruma getirme politikası ve enerji politikalarını devreye sokarak yardımlarını çeşitlendirmiştir. Avrupa Birliği'nin uyguladığı bu politikaların ve Azerbaycan'a götürdüğü mali yardımların sonucunda her iki taraf arasında yakınlaşma yaşanmıştır. Yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması yürürlüğe girdikten sonra Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki bu yakınlaşmanın hukuki temelleri de atılmıştır. Yaşanan bu karşılıklı yakınlaşma, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği'nin Merkezî ve Doğu Avrupa devletlerine doğru genişlemesi, beraberinde özellikle güvenlikle ilgili problemler de getirmiştir. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Azerbaycan üzerinden gelen tehditlerin engellenmesi için bu devleti 2004'te Avrupa Komşuluk Politikasına ve 2009'da Doğu Ortaklığı Politikasına dâhil etmiştir. Bu çalışmanın amacı; TACIS, ENPI, ENI Programları ve tarihi İpek Yolu'nu yeniden faal duruma getirme politikası ile oluşturularak geliştirilen ekonomik ilişkileri; Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile temelleri atılan hukuki ilişkileri; Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları ile çerçevelenen siyasi ilişkileri değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Azerbaycan, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklığı Politikası.

Jel Sınıflandırması: F50, F53, F59

European Union-Azerbaijan Relations

ABSTRACT

After the collapse of the Soviet Union, radical changes have occurred in the bipolar system. In addition to its geographical position, the European Union has started to create new relations with Azerbaijan due to its energy resources such as oil and natural gas. In this context, the European Union has provided economic assistance to Azerbaijan within the framework of TACIS, EMPI and ENI Programs, and has diversified its aid by re-activating the historical Silk Road and energy policies. As a result of these policies implemented by the European Union and its financial assistance to Azerbaijan, there has been a rapprochement between the two sides. After the entry into force of the Partnership and Cooperation Agreement, the legal foundations of this rapprochement between the European Union and Azerbaijan were laid. This mutual rapprochement has brought with it some problems. The enlargement of the European Union towards the Central and Eastern European states has also brought about security problems. In this context, the European Union has included this state in the European Neighbourhood Policy in 2004 and Eastern Partnership Policy in 2009 in order to prevent the threats emanating from Azerbaijan. The aim of this study is to evaluate the economic relations developed by TACIS, ENPI, ENI Programs and the historical Silk Road, and to evaluate the legal relations that are based on the Partnership and Cooperation Agreement, and the political relations that are framed by the policies of European Neighbourhood and Eastern Partnership.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alisamirmerdan@gmail.com

(Makale Gönderim Tarihi:04.03.2019 / Yayına Kabul Tarihi:23.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.535557

Keywords: *European Union, Azerbaijan, Partnership and Cooperation Agreement, European Neighborhood Policy, Eastern Partnership Policy.*

Jel Classification: *F50, F53, F59*

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın bir kere daha bu tür bir çatışmaya sahne olmaması için bütünleşmiş bir Avrupa oluşturmaya yönelik girişimler, 1950'lerden itibaren kalıcı meyvelerini vermeye başladı. Hem ekonomik kalkınmayı hem de Sovyetler Birliği'ne (SB) karşı birlikteliği amaçlayan Batı Avrupa devletleri, Ruhr bölgesindeki zengin kömür yatakları ve çelik tesislerinin işletilmesi için uluslararası bir örgüt kurdular. Böylece, Batı Avrupa devletlerinden Fransa, Almanya, İtalya ve Benelux devletleri arasında imzalanan 18 Nisan 1951'deki Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) oluşturuldu. Bu birliktelik daha sonra ekonominin tüm sektörlerini kapsayacak şekilde genişletilerek Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerji Topluluğu (AAET) kuruldu (Arat, Erhan, 2001: 808-811).

Yaşanan süreçte, 1950'lerin sonlarına gelindiğinde, Batı Avrupa devletleri tarafından ekonomi alanında AKÇT, AAET ve AET oluşturuldu. 1960'larda ise Füzyon Antlaşması'yla bütünleşme süreci devam etti ve üç örgüte birden Avrupa Toplulukları (AT) adı verildi (Sander, 1998: 311-315).

1970'lerin belirgin bir özelliği, AT'nin duraksamalar yaşamasıydı. 1968'de gümrük duvarlarının kaldırılması ve ortak pazarın işleyişi pratikte etkin oldu. Buna karşın; kurumsal yapıdaki işleyişin hantal olması ve vetonun önemli bir silah olması bu başarıları geri planda bıraktı. Büyük bunalımlarla sarsılan AT, Tek Senet'e kadar duraksama dönemi yaşadı (Pescatore, 1987: 9-18).

1987'de yürürlüğe giren Tek Senet ile birlikte duraksama dönemini geride bırakan AT, ekonomik alanda iç pazar hedefine ulaştığı gibi kurumsal işleyişindeki tıkanıklığı da ortadan kaldırmayı başardı. Bütünleşme yolunda önemli bir adım atan AT, bütünleşmenin derinleşme aşamasında kurumsal yapısındaki ve işleyişindeki aksaklıkları gidermeye başlarken (Baykal, 2003: 10), genişleme aşamasında ise Merkezî ve Doğu Avrupa devletleriyle yakınlaşma yolunda önemli gelişmeler kaydetti.

SB'de, 1985'te iktidara gelen Mihail Gorbaçov'un dış politika olarak seçtiği Batı ile yakınlaşma politikası ve iç politika olarak seçtiği "*perestroyka*" (ekonominin yeniden yapılanması) ile "*glasnost*" (siyasi açıklık) uygulamaları, ekonomik ve siyasi hayatta beklenen etkiyi sağlayamayınca SB'nin dağılacağı anlaşıldı. AT, dağılma aşamasında olan SB'yle ilişkilere önem vererek 18 Aralık 1989'da Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nı imzaladı (Hasanov, 1998: 194-198). Anlaşmanın amacı; ticari ve ekonomik işbirliği konularında SB ile AT arasında bağlantının kurulmasıydı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte coğrafî yakınlık ve paylaşılan ortak değerler gibi nedenlerle AT, öncelikle Merkezî ve Doğu Avrupa devletlerine önem verdi. Bununla birlikte AT, SB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ı da göz ardı etmedi. Bu bağlamda Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, jeopolitik açıdan Azerbaycan'a verilen önemi daha da artırdı. Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'la hemen diplomatik ilişkiler kuran AT, Azerbaycan'da uygulanmaya başlanan yenileşme hareketlerini yakından destekledi. Demokrasinin yerleşmesini ve

serbest piyasa ekonomisine geçiş hareketlerini destekleyen AT, Azerbaycan'a önemli ölçüde teknik ve ekonomik yardım sağladı. Bu bağlamda AT, 1991'den itibaren *Technical Assistance to Commonwealth of Independent States* (TACIS) Programı'nı uygulamaya başladı (Avrupa Komisyonu, 1998, 3 Temmuz: 57). Programın esas amacı siyasi bağımsızlık ve ekonomik kalkınma yolundaki Azerbaycan'ın çabalarını desteklemektir. 2007'den itibaren de *European Neighbourhood and Partnership Instrument* (ENPI) Programı uygulanmaya başlandı. ENPI Programı, Avrupa Komşuluk Politikasının hayata geçirilmesi için temel finansal araçtı (<http://www.ENPI-info.eu/library/content/azerbaijan-national-indicative-programme-2011-2013>, ET: 02.03.2018). 2014'ten itibaren ise *European Neighbourhood Instrument* (ENI) Programı uygulanmaya konulmuştur. 2014-2020 dönemini kapsayan ENI Programı, Doğu Ortaklığı Politikası'nın hedeflerine ulaşmasını desteklemek amacıyla oluşturulmuştur (http://www.ENPI-info.eu/main.php?id=402&id_type=2&lang_id=450, ET: 12.03.2018).

Maastricht Antlaşması ile Avrupa bütünleşmesinin temelini oluşturan AB, Azerbaycan'la ilişkilerin hukuki zeminde geliştirilmesi amacıyla da Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı imzaladı. Azerbaycan'ın demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisini ihlal edilecek davranışlarına karşı AB'ye müeyyide uygulama hakkı veren bu anlaşma önemlidir. Anlaşma on yıl sürelidir ve kendiliğinden birer yıl uzayabilmektedir (Töre, 1996: 17). 2017'den itibaren AB ile Azerbaycan, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın güncellenmesi için müzakerelere başlamıştır (<http://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-azerbaycan-iliskileri-8942>, ET: 15.03.2018).

AB'nin Azerbaycan'a yönelik politikası açısından 1995 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. 1995'te AB, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası altında Azerbaycan'a yönelik siyasi bir program oluşturdu. Artık AB üyesi devletlerin Azerbaycan'la kurduğu ikili ilişkiler bu program çerçevesinde AB'nin bölgeye yönelik dış politikası dâhilinde olacaktır. AB'nin aldığı "ortak karar", Azerbaycan ile ilgili jeopolitik ve ekonomik çıkarları olduğunun göstergesidir (Töre, 1996: 14).

Görüldüğü gibi AB; Azerbaycan'a piyasa ekonomisine geçiş aşamasında TACIS, ENPI ve ENI Programları çerçevesinde maddi ve teknik yardım sağlamakta; Azerbaycan'daki enerji kaynaklarıyla ilgilenmekte; Azerbaycan'la ticari ilişkilerini hızla geliştirmekte; Azerbaycan'ı Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Politikası'na dâhil ederek ikili ilişkileri daha üst düzeye çıkarmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, AB-Azerbaycan ilişkilerini incelemektir. Ekonomik ve siyasi ilişkilerin dayanağı dikkate alındığında, ilişkilerin çerçevesini çizen temel hukuki metin olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın incelenmesi, siyasi ve ekonomik ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca AB'nin Azerbaycan'a yönelik politikasını saptamak açısından TACIS, ENPI, ENI ve özellikle tarihî İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması düşüncesiyle 1993'te başlatılan *Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia* (TRACECA) ile petrol ve doğalgaz boru hatlarının geliştirilmesi, işletilmesi ve güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan *Interstate Oil and Gas Transport to Europe* (INOGATE) Programları'nın bir bütün olarak değerlendirilmesi de gerekecektir. Son olarak da Azerbaycan'ın AB'ye yakınlaşma

sürecine nasıl girdiği, Azerbaycan'ın AB için önemi ve AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası ile Doğu Ortaklığı Politikası'nın olası sonuçları değerlendirilecektir.

I. AB-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN HUKUKİ ALT YAPISI

A. Azerbaycan'la İmzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması

AB ve Azerbaycan arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, 1996 yılının Nisan ayında imzalandı ve 1999 yılının Temmuz ayında yürürlüğe kondu. Böylece AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin ticari ve ekonomik kapsamının genişletilmesi yönünde ilk adım atılmış oldu (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21999A0917%2801%29, ET: 12.03.2018>). Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalandığı ve yürürlüğe girdiği tarihler arasında geçerli olmak üzere de Geçici Anlaşma yapıldı. Geçici Anlaşma, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden önce ticari hazırlıklar (Tarife hazırlıkları, miktar kısıtlamalarının kaldırılması vb.) yapılmasına ve önlemler (Koruma durumu, anti-damping kuralları vb.) alınmasına imkân vermektedir. 1999 yılının Temmuz ayında uygulanmaya konulan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, ticaretle ilgili konuları kapsayan Geçici Anlaşma'nın yerini aldı.

AB ile Azerbaycan arasında imzalanan bu anlaşma demokratik değerler, insan hakları, kültürel konular, suç ve suçlularla mücadele, çevresel sorunlar, teknolojik gelişmeler ve telekomünikasyon; ticari, ulaşım ve gümrükle ilgili meselelerle petrol ve doğalgaz gibi enerjiyle ilgili konuları kapsamakta ve karşılıklı işbirliği öngörmektedir. Bununla birlikte aynı anlaşmayla devlet ve hükümet başkanları, bakan ve milletvekilleri düzeyinde AB ve Azerbaycan arasındaki siyasi diyalog da kurumsallaşmaktadır.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, Azerbaycan'ın AB'ye katılımı için destek sunmaktadır. Böylece AB ve Azerbaycan halkları arasında daha yakın bir ilişki kurulacak ve iş adamlarıyla yatırımcılara daha istikrarlı bir ortam sağlanacaktır. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi Soğuk Savaş Dönemi'nin de sona erdiğini göstermektedir. Aynı zamanda, demokratik ve ekonomik reform sürecinde Azerbaycan tarafından bir atılım yapılmış olduğunun AB tarafından kabul edildiğini de göstermektedir.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, iş dünyası için pek çok kazanç sağlamıştır: Azerbaycan'da kurulan AB şirketleri için en çok kayırlan ülke kuralı uygulanmıştır; AB'den yapılan ithalatta miktar kısıtlamaları önemli oranda azaltılmıştır; finansal hizmetler alanında kurumsallaşma aşamaları kolaylaştırılmıştır; Azerbaycan'daki hizmet piyasasına katılımın artması sağlanmıştır.

AB, Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılımını, reform sürecinin hızlandırılması ve ortak pazara katılımının sağlanması için çok önemli bir hedef olarak görmüştür. AB, Azerbaycan'ın DTÖ'ye katılımını kolaylaştırmak için teknik yardım sağlamıştır. Bu husus, AB ve Azerbaycan arasında özellikle standartlar, sertifikasyon ve fikrî mülkiyet hakları ile ilgili konularda birtakım önemli problemlerin çözümüne katkıda bulunmuştur. Bu durum; TACIS, ENPI, ENI Programları ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile Azerbaycan'a bulunulan taahhütlerin daha iyi yerine getirilmesine olanak sağlamıştır.

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'ndan sonra karşılıklı anlaşmalar imzalanmış ve Azerbaycan'a Avrupa Komşuluk Politikası ile Doğu Ortaklığı Politikası uygulanmıştır. AB ile Azerbaycan arasında imzalanan temel hukuki belgeler şunlardır: 14 Kasım 2006'da imzalanan AB-Azerbaycan Komşuluk Politikası Eylem Planı; 7 Mayıs 2009'da imzalanan Doğu Ortaklığı Beyannamesi ve 22 Mayıs 2015'te imzalanan Doğu Ortaklığı Deklarasyonu (http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az, ET: 16.03.2018). AB ile Azerbaycan arasında imzalanan bu hukuki belgeler, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın tamamlayıcısı niteliğindedir. Ayrıca bu belgeler, AB ile Azerbaycan arasındaki işbirliğinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Temmuz 2016'da da Doğu Ortaklığı Programı'na dâhil edilen Azerbaycan ile AB arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol, Azerbaycan'ın AB program ve kurumlarına katılımını öngörmektedir. 14 Kasım 2016'da ise AB Konseyi, Yüksek Temsilci'ye AB ve üyesi devletler adına Azerbaycan'la kapsamlı bir anlaşmayı müzakere etme yetkisi vermiştir. Yeni anlaşmaya ilişkin müzakereler, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Brüksel'e yaptığı ziyaretin ardından 7 Şubat 2017'de başlatılmıştır (<https://www.avrupa.info.tr/tr/news/ab-azerbaycan-iliskileri-4431>, ET: 16.03.2018). Bu yeni anlaşmayla 1999'da yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması güncellenerek mevcut siyasi diyalog için yeni bir temel sunulması ve karşılıklı fayda sağlayan bir işbirliğine imkân verilmesi amaçlanmıştır.

B. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile Oluşturulan Ortaklık Kurumları

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın XI. başlığında kurumsal hükümler, genel hükümler ve sonuç hükümleri düzenlenmiştir. Anlaşmanın 81. ve 88. maddeleri arasında yer alan bölümün kurumsal hükümler yer almış olup ortaklık organlarının yapısı ve işleyişi düzenlenmiştir. Bu organlar, İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi ve Parlamenter İşbirliği Komitesi'dir (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:21999A0917%2801%29>, ET: 12.03.2018).

1. İşbirliği Konseyi

Bu konseyin görevi yapılan anlaşmanın uygulanmasını sağlayarak anlaşma çerçevesinde ortaya çıkan başlıca meselelerle AB ve Azerbaycan'ın karşılıklı menfaatlerinden kaynaklanan uluslararası konuları irdelemektir. Bununla birlikte İşbirliği Konseyi, iki tarafın mutabakatı ile taraflara çeşitli tavsiyelerde de bulunabilmektedir.

Bakanlar düzeyinde olmak üzere en az yılda bir kez toplanan İşbirliği Konseyi, AB Konseyi üyeleriyle Azerbaycanlı bakanlardan oluşmaktadır. Konseye sırayla AB'nin bir temsilcisi ve Azerbaycan hükümetinden bir temsilci başkanlık yapmaktadır.

Görev ve sorumluluklarını yerine getirirken kendisine yardım edebilmesi için özel komite ya da organlar kurulması kararı İşbirliği Konseyi'nin tasarrufundadır. Bu tasarrufuyla konsey, oluşturduğu komite ya da organların teşekkülü, yetkileri ve çalışma yöntemlerini belirleyebilmektedir.

Taraflardan biri Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı uygulamada ya da yorumlamada ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözülmesi için bu konseye başvurabilir. Konsey uyuşmazlığı çözmek için tavsiyelerde bulunabilir. Bununla

birlikte konseyin ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümlenmesi için çeşitli kurallar koyma yetkisi vardır. Ortaya çıkan uyuşmazlıkların konsey içinde giderilemediği durumlarda ise taraflar ve konseyce arabulucular tayin edilir. Arabulucuların aldıkları karar taraflar adına tavsiye niteliğinde olup bağlayıcı özellik taşımamaktadır.

2. İşbirliği Komitesi

İşbirliği Komitesi, AB Komisyonu ve Azerbaycan'ın kıdemli kamu görevlileri düzeyindeki temsilcilerinden oluşmaktadır. İşbirliği Komitesi'ne sırayla AB ve Azerbaycan'ın temsilcileri başkanlık yapmaktadır.

Bu komite, İşbirliği Konseyi'nin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi için kurulmuştur. Konsey, en az yılda bir kez gerçekleşen kendi toplantılarının hazırlık çalışmaları da dâhil olmak üzere komitenin görev ve sorumluluklarını belirleyerek sınırlandırabilmektedir. Gerekli durumlarda İşbirliği Konseyi kimi yetkilerini komiteye devredebilmektedir.

3. Parlamenter İşbirliği Komitesi

Parlamenter İşbirliği Komitesi, Azerbaycan Millî Meclis üyeleri ile AB Parlamentosu üyelerinin toplanıp görüş alışverişinde buldukları bir forumdur. Komite, belirledikleri kurallar çerçevesinde istedikleri zamanda toplanır. Komite'ye sırayla AB Parlamentosu üyeleri ve Azerbaycan'ın milletvekilleri başkanlık yapmaktadır.

Bu komitenin; konseyden yapılan anlaşmanın nasıl uygulandığına dair bilgi edinme, konseyin yaptığı çalışmalardan haberdar olma hakkı vardır. Bununla birlikte konseye tavsiyelerde bulunma yetkisine de sahiptir.

II. AB-AZERBAYCAN ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

AB, Azerbaycan'la ilişkilerini başlangıçta teknik yardımlar şeklinde sürdürmüş ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte hukuksal çerçeveye oturtmuştur. İlişkilerin bu şekilde başlamasının nedeni, o dönemde AB'nin dış politikadan yoksun olmasıdır. Yine de AB, Azerbaycan politikasına Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Rusya Federasyonu (RF) kadar aktif bir şekilde katılmasa bile bağımsızlığının güçlendirilmesi, demokratik değerler, insan hak ve özgürlükleri ve hukukun üstünlüğünü benimseyen devlet yapısının oluşturulması amacıyla yardımda bulunarak dolaylı bir şekilde katılmıştır.

1991'de AB'nin bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere yönelik başlattığı TACIS Programı sayesinde, 2006'ya gelindiğinde Azerbaycan'a yaklaşık 410 milyon Avro tutarında insani, teknik ve gıda yardımı sağlandı. AB'nin sağladığı bu ödenekle Azerbaycan'daki altyapıyla ilgili sorunların giderilmesi, siyaseten yenileşme, özel sektör ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, kamu sektöründe gümrük ve vergi sisteminin modernizasyonu, demokrasi ve insan hakları alanında reformların gerçekleştirilmesi ve sosyal refahın iyileştirilmesi sağlandı (http://ec.europa.eu/external_relations/ceeca/tacis/index.htm, ET: 05.01.2018).

2007'den itibaren TACIS Programı, ENPI Programı ile ikame edildi. Daha geniş kapsam ve yetkiye sahip olan ENPI Programı, Avrupa Komşuluk Politikası'nın hayata geçirilmesi için temel finansal araçtı. ENPI Programı'nın üç temel stratejik amacı vardı. Bunlar; demokrasi ile insan haklarının uygulanmasını, piyasa ekonomisinin benimsenmesini ve ikili işbirliğinin geliştirilmesini sağlamaktı. 2007'de

yürürlüğe giren ENPI Programı, 2013'e gelindiğinde Azerbaycan'a yaklaşık 215 milyon Avro tutarında yardım sağladı (http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/country/enpi_nip_azerbaijan_en.pdf, ET: 17.03.2018).

ENPI Programı, 2014'ten itibaren AB-Azerbaycan ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için ENI Programı'na dönüşmüştür. ENI Programı, Doğu Ortaklığı Politikası'nın hayata geçirilmesi için temel finansal araçtır. Böylece ENI Programı, Azerbaycan'ı AB'ye daha da yakınlaştırmayı hedeflemiştir. 2014-2020 dönemini kapsayan ENI Programıyla Azerbaycan'a yaklaşık 170 milyon Avro tutarında yardım yapılması öngörülmüştür (http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/financing-the-enp/azerbaijan_2014_2017_programming_document_en.pdf, ET: 13.03.2018).

Bu yardımlar dışında AB, Azerbaycan'a yönelik Trans European Mobility Programme for University Studies (TEMPUS) Programı, Gıda Güvenliği Programı, Çatışma Bölgelerinin Rehabilitasyonu Programı, Müstesna Mali Yardım Programı gibi çeşitli yardım programlarını da sürdürmüştür.

AB, RF'nin ulaştırma ağları üzerindeki tekeline kırmak ve İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak düşüncesiyle Azerbaycan'dan geçecek yeni koridorlar oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla geliştirilen programlardan en önemlisi TRACECA Programı'dır. Siyasi olarak ABD'nin desteklediği ve ekonomik olarak da AB'nin yükümlülüğünü üstlendiği TRACECA Programı, RF'nin güneyinden geçen bir ulaşım güzergâhı oluşturmayı amaçlamıştır (Demir, 2003: 369-372). Bu program çerçevesinde RF ve İran'ın Azerbaycan üzerindeki etkisini sınırlamak amacıyla kara, deniz ve demir yolları ile Azerbaycan'ın Avrupa'ya bağlanması hedeflenmiştir.

Uluslararası arenada petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının her geçen gün çok daha önemli hâle gelmesi, Orta Doğu petrolüne olan bağımlılık ve mevcut kaynakların hızla azalması AB devletlerini yeni çözümlere yöneltmiştir. Bu nedenlerden dolayı AB devletleri ilgilerini Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynaklarına çevirmişlerdir. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi amacıyla AB devletleri tarafından INOGATE Programı geliştirilmiştir. Bu programın hedefi, Azerbaycan'daki mevcut boru hatlarının iyileştirilmesi ve modernizasyonu ile yeni stratejik güzergâhlarının oluşturulmasıdır (<http://www.inogate.org/>, ET: 18.01.2018). Ayrıca bu program, Azerbaycan'a sağlamakta olduğu ekonomik ve siyasi avantajlar açısından da önem taşımaktadır.

Azerbaycan'ın, Devlet İstatistik Enstitüsü'nden alınan verilere göre dış ticaretinde en büyük paya AB devletlerinin sahip olduğu görülmektedir. AB ile Azerbaycan arasındaki sıkı ilişkiler, ikili arasındaki ticari ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle Azerbaycan ile İngiltere arasındaki yakınlık, Azerbaycan'ın dış ticaretinde en büyük paya AB ve AB üyesi devletlerin sahip olmasını sağlamıştır.

1994 yılında imzalanarak yürürlüğe giren Asrın Anlaşması'ndan sonra İngiltere'nin British Petrol adlı şirketinin öncü olmasıyla Azerbaycan'da İngiliz şirketlerinin sayısı da artmıştır. Azerbaycan'da son zamanlarda yüzden fazla İngiliz şirketi faaliyet göstermektedir. Buna karşın İngiltere, Azerbaycan'ın 2017'deki başlıca ticari ortakları sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bunun nedeni, İngiltere ile ticari ilişkilere sadece petrol ve doğalgaz ürünlerinin konu olmasıdır. Azerbaycan'ın 2004'teki ticari ortakları sıralamasında birinci sırada İtalya,

dördüncü sırada Türkiye yer almaktadır. Bunun nedeni, bu devletlerle ticari ilişkilerde petrol ve doğalgaz ürünlerinin yanı sıra gıda, pamuk, kimyasallar, havyar, makine ve donanımların da yer almasıdır. Azerbaycan'ın 2017'deki beş ticari ortağından ikisinin AB üyesi devlet ve birinin de aday devlet olması, 2017'de dış ticaret haddi bakımından Avrupa kıtasının birinci sırada yer almasını sağlamıştır (<https://www.stat.gov.az/>, ET: 17.03.2018).

III. AB-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

A. AB İçin Azerbaycan'ın Önemi

SB'nin dağılması Kafkasya'da otorite boşluğuna sebep olmuştur. Bu bağlamda Kafkasya'nın jeopolitik konumu küresel ve bölgesel güçlerin ilgisini genel olarak bu bölgeye ve özel olarak da Azerbaycan'a yönlendirmiştir. RF'nin Azerbaycan'ı arka bahçe olarak değerlendirmesinin yanında ABD'nin de Azerbaycan'da etkin olmayı hedeflemesi, bu devletin uluslararası rekabetin odağı hâline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Aralarındaki tarihî ve kültürel bağlar sebebiyle Türkiye ve İran da Azerbaycan siyasetinde etkili olan diğer önemli güçlerdendir. Dünya siyaseti içindeki etkinliğini artırmaya çalışan AB'nin de Azerbaycan denklemine daha aktif bir politika izleyeceği öngörülebilir.

AB, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından ikili ilişkileri başlatmıştır. Bu bağlamda 1991 yılının sonunda Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıyarak 1992 yılının başlarında bu devletle diplomatik ilişkileri kurmuştu (Demir, 2003: 369-372).

AB, SB'nin dağılmasından sonraki ilk yıllarda Azerbaycan'ın yaşadığı çatışmanın, kendisini etkilemesinin önüne geçebilmek için RF'nin bu devletle ilgili aktif politikasını destekleyen bir tavır sergilemişti. AB'nin, Azerbaycan ilişkilerine yönelik yaklaşımının belirlenmesinde ilk önemli adım, AB Komisyonu tarafından Azerbaycan stratejisinin 1995 yılının Aralık ayında açıklanmasıyla atılmıştır (Demir, 2003: 365-366). Açıklanan bu stratejiye göre AB, Azerbaycan ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmasını öngörmüştü. Bu stratejiye göre AB'nin Azerbaycan'a olan ilgisi; jeopolitik, ekonomik ve güvenlik çerçevesinde belirlenen üç boyutla değerlendirilebilir.

1. Jeopolitik Önemi

AB'nin Azerbaycan'a olan ilgisi, dünyadaki şartların değişmesiyle birlikte Azerbaycan'ın da jeopolitik konumunun öneminin artmasından dolayı yoğunlaşmıştır. RF, İran ve Türkiye ile Orta Asya'nın çerçevelediği, ayrıca Hazar Denizi'ne de kıyısı olan Azerbaycan stratejik açıdan önemli bir konumda bulunmaktadır. McKinder'in ileri sürdüğü "Hearthland" teorisinde belirtildiği üzere dünyanın kalbi sayılan bu bölgenin hâkimi olanlar dünyayı yönetmede de söz sahibi olacaktır (Lorot, Thual, 2001: 55). Genel olarak Kafkasya ve özel olarak da Azerbaycan, bu teoriyle dikkat çekilen bölgelerden biridir.

Avrupa'nın doğu sınırında bulunan Azerbaycan'ın AB'ye üye olmasıyla ilgili gelişmeler yaşanmasa da gelecekte Azerbaycan, AB'ye bir çeşit sınır komşusu olabilecektir. Bu bağlamda AB ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesinin jeopolitik açıdan da zorunlu bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

2. Ekonomik Açıdan Önemi

AB'nin önem verdiği konuların başında serbest piyasa ekonomisi gelmektedir. Zira AB'nin kuruluş amaçlarından biri de ekonomideki sınırları kaldırarak pazarda bütünleşmeyi sağlamaktır. Bu bağlamda AB, Azerbaycan ile ekonomik ilişkiler kurarken bu devletin ekonomisinin de liberalleşmesine önem vermiştir.

Dünya piyasaları için petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının her geçen gün daha önemli hâle gelmesi ve enerji rezervlerinin de sınırlı olması AB'yi yeni arayışlara yönlendirmiştir. İhtiyaç duyduğu enerji konusunda Orta Doğu'ya olan bağımlılığını azaltmayı amaçlayan AB devletleri yönlerini Azerbaycan'ın sahip olduğu kaynaklara çevirmişlerdir. Azerbaycan AB için hem sahip olduğu enerji kaynaklarından dolayı hem de Hazar Havzası'nda bulunan rezervlerin Avrupa'ya taşınması için köprü vazifesi görmesinden dolayı önem arz etmektedir (Demir, 2003: 380).

3. Güvenlik Açısından Önemi

AB'nin kuruluş amacı öncelikle Avrupa devletleri arasında bulunan çeşitli sorunları gidererek istikrar ve güven ortamı sağlamaktır. Kendi aralarındaki tarihî problemleri önemli düzeyde gidermeyi başaran AB üyesi devletlerin, sistemlerine yönelen dış tehditlere karşı duyarlılıkları da artmıştır. AB'yi başlangıçta komünizm tehdidi bir araya getirmesine rağmen 1991'de SB'nin dağılmasından sonra üye devletlerin tehdit algılamalarında çeşitlenmeler olmuştur. Üye devletler arasında geliştirilen istikrar ve refahın korunmasını amaç edinen AB, çeşitlenen tehditlere karşı yeni politikalar oluşturmuştur. (Lobjakas, 2014). Bu bağlamda oluşturulan Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Politikası ile hem yeni tehditlere karşı tedbir alınırken hem de sahip olunan değerlerin komşulara ihraç edilmesi stratejisi uygulanmıştır.

AB, bir devletle ilişki kurarken sahip olduğu insan hak ve özgürlükleri, demokratik değerler, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi gibi ilkelerini kabul etme şartı koyarak bir anlamda seçici davranmaktadır. AB'nin sahip olduğu bu değerleri komşularına ihracındaki temel amacı, onlarda da istikrar ortamı oluşmasını sağlayarak kendisi için tehdit unsuru olmalarının önüne geçmektir. Bu bağlamda Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan çatışmayı temel değerlerine yönelik bir tehdit olarak algılamakta ve sorunun barışçıl yollarla çözümlenmesi için diyalog geliştirmeye çalışmaktadır (Özen, 2004: 8-9).

B. AB-Azerbaycan Arasındaki Yakınlaşma Süreci

AB ile Azerbaycan arasındaki yakınlaşma, AB'nin doğuya genişleme stratejisi ve Azerbaycan'ın AB'ye yakınlaşması çerçevesinde gerçekleşmektedir.

1. AB'nin Doğuya Genişleme Stratejisi

AB, SB dağıldıktan sonra sınırlarını tarihinin en geniş kapsamına ulaştırma sürecine girmiştir. 1991'den önceki dönemde güneye doğru genişleme stratejisi uygulayan AB, SB'nin dağılmasından sonra stratejisini doğu yönüne çevirmiştir. Böylece tüm kıta topraklarını AB çatısı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda, Merkezî ve Doğu Avrupa devletlerinin 1 Mayıs 2004'te tam üyelikleriyle başlayan sürece, Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan'la devam edilmiştir. Genişlemiş AB; RF, Belarus, Moldova ve Ukrayna ile sınırdış olmuştur.

Karadeniz'e doğrudan ulaşma imkânına sahip olan AB, Azerbaycan'la ilişkilerini daha geniş boyutta geliştirme imkânını elde etmiştir. Bu bağlamda AB'nin, Azerbaycan'ı Avrupa Komşuluk Politikasına dâhil etmesi ve 2009'dan itibaren de Doğu Ortaklığı Politikasını uygulaması, ikili ilişkilerin geliştirilmesine verdiği önemi göstermektedir.

2. Azerbaycan'ın AB'ye Yakınlaşması

SB'nin dağılmasından sonra sistem de dağılmış, hızlı bir yeniden yapılanma başlamıştı. Bu dönemde, dünyanın siyasi terminolojisinde de önemli ölçüde değişimler olmuş; demokratik değerler, insan hak ve özgürlükleri, serbest pazar ekonomisi gibi kavramlar önem kazanmıştı. Böyle bir ortamda eski sistemden kalan sorunlarını çözmek, varlıklarını korumak ve gelişme göstermek isteyen Azerbaycan Batı dünyasına yakınlaşmak zorunda kalmıştı. Genel olarak Batı dünyası, özel olarak da Avrupa ile hızlı bir şekilde ilişki kurma ve geliştirme sürecine giren Azerbaycan, Avrupa kaynaklı oluşumlara kısa zamanda üye oldu (Hüseynova, 2016, 23 Ekim: 4).

Tarihten gelen birtakım tecrübeler ve en önemlisi de SB ile uzun süreli beraberlik, Azerbaycan'ı genel ifadeyle Avrupa, özel ifadeyle AB'ye yakınlaştırmıştır. Çünkü Azerbaycan'ın SB'de bulamadığı özgürlük, demokrasi ve insan haklarına saygı gibi bazı kavramlar AB'de mevcuttur (Fairbanks, 2003: 8).

C. AB'nin Azerbaycan'daki Çıkarları

1. AB Bakış Açısıyla

Soğuk Savaş bittikten sonra AB, küresel güçler içinde yeni bir konuma sahip olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu, siyasi, ekonomik ve askerî yönden bir bütün olarak değerlendirilirken alt birimlerinden olan AB, iki Almanya'nın birleşmesiyle bu blok içinde özel bir yer kazanmış, Maastricht Antlaşması ile de başlı başına bir güç olmuştur. Bu bağlamda AB, Batı dünyasındaki diğer alt birimlere de alternatif olma özelliği gösteren bir merkez olma niteliği elde etmiştir (Davutoğlu, t.y.: 491). Bu çerçevede AB de yeni politikalar oluşturmaya başlamıştır.

AB'nin Azerbaycan'a yönelik politikası, 1995'te AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası adı altında bu devlete yönelik siyasi bir program ile oluşmuştu. Buna göre kimi AB üyesi devletlerin Azerbaycan'la kurdukları ilişkiler artık AB'nin Azerbaycan'a uygulayacağı dış politikaya dâhil edilecekti. Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile AB, Azerbaycan üzerinde önemli çıkarları bulunduğunu ortaya koydu (Marquina, 2000: 223-224). Bu çıkarlara bakıldığında ekonominin öncelikli olduğu görülmektedir. AB'nin Azerbaycan'a yönelik geliştirdiği dış politikasının önceliğini ekonomik boyut ve bunun da temelinde Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Azerbaycan, AB için petrol ve doğalgaz bakımından önemli bir kaynağa sahip olmasının yanında Hazar Havzası, Orta Asya ve Basra Körfezi'ne geçişi sağlayan önemli bir güzergâh özelliği taşımaktadır. AB ile Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesini savunan yetkin birimler, bundaki temel amaçlarının bu devlet içinde istikrar sağlandıktan sonra Hazar Havzası ve Orta Asya'daki petrol ve doğalgaz gibi kaynaklara ulaşabilmek ve bunları Avrupa'ya taşıyabilmek olduğunu defaaten belirtmişlerdir (Davutoğlu, 2001: 476).

AB'nin Azerbaycan'a olan ilgisini sadece ekonomik sebeplere değil, güvenle ilgili endişelere de dayandırmak mümkündür. Zira Avrupa'yı tehdit eden güvenle ilgili çeşitli problemlerin zaman kaybedilmeden ve yaygınlaşmadan ortaya çıktığı yerde çözümlenmesi öncelikli olmuştur. Bu bağlamda AB'nin doğu sınırında bulunan Azerbaycan, Avrupa kıtasının güvenlik ortamı için çok büyük bir öneme sahiptir. Kıtanın güven ve istikrar ortamının devamı açısından Azerbaycan'ın, güvenlik çemberindeki en önemli halkalardan biri olduğu söylenebilir.

AB'nin Azerbaycan'da konumunu güçlendirmesinin bir başka amacı; Azerbaycan'da ABD, RF, ÇHC gibi küresel aktörlerin ve Türkiye, İran, Suudi Arabistan gibi bölgesel aktörlerin etkinliklerini artırmaları ya da artırmak istemeleridir. Bu da AB'yi geç kalmadan harekete geçmeye sevk etmektedir.

2. AB Üyesi Devletlerin Bakış Açısıyla

AB'nin üç lokomotif devleti ile üç Kafkas devleti arasında tarihten gelen çok açık olmayan bir yakınlık söz konusudur. İngiltere ile Azerbaycan, Almanya ile Gürcistan ve Fransa ile Ermenistan arasındaki yakınlık, bu devletlerin Kafkasya'da çıkarlarının oluşmasına neden olmuştur.

Azerbaycan'ın İngiltere ile yakın ilişkileri vardır. İngiltere ile ilişkilerin farklı boyuta taşınması, 1994 yılının Eylül ayında imzalanan Asrın Anlaşması'yla İngiliz şirketi olan British Petrol'ün öncülüğünde başlamıştır. Azerbaycan'da şu anda yüzden fazla İngiliz şirketi faaliyet göstermektedir. Ermenistan'ın Fransa ile ilişkilerinin farklı boyut taşınmasının başlıca nedeni ise Fransa'daki etkin Ermeni diasporasının varlığıdır. Gürcistan'ın da Almanya ile yakın ilişkileri vardır. Bu ilişkiler tarihseldir ve özellikle 1918'de Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasında Almanya'nın önemli desteği olmuştur. Ayrıca, SB Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Gürcü asıllı Eduard Şevardnadze'nin Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi için üstlendiği rol aralarındaki sempatinin esas nedenlerindedir.

Alman tarihinde özel bir yeri olan Avrasya kavramının devreye girmesi, genelde Kafkasya bölgesini ve özelde Azerbaycan'ı doğrudan ilgilendiren sonuçlar doğurmuştur. AB'nin sahip olduğu yüksek üretim kapasitesi sebebiyle ihtiyacı olan hammadde ve enerji kaynaklarına ulaşma çabası Almanya'yı gerek AB üyesi olarak gerekse de ulusal politikasından dolayı hammadde ve enerji kaynaklarınca zengin olan bölgelere yönelmiştir (Davutoğlu, 2001: 476). Bu açıdan genelde Kafkasya bölgesi ve özelde Azerbaycan, bir doğal kaynak havzası ve geçiş ülkesi olarak Almanya için büyük önem taşımıştır. Almanya Dışişleri eski Bakanı Klaus Kinkel, SB dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını ilan eden Kafkasya ve Orta Asya devletlerine dost olmalarının Almanya için gelecekteki refahın anahtarı olduğunu belirtmişti. Kinkel bu bağlamda Almanya'nın gelecek yürüyüşü için Türkiye'yi lokomotif, Azerbaycan'ı yürüyüş güzergâhının giriş kapısı, Gürcistan'ı önemli bir köprü, Kırgızistan'ı ise güzergâhın son durağı olarak nitelendirmişti (Heqq, 1997: 7-8). Fakat Avrasya güç dengelerinin orta ve uzun vadede önemli risklerinin olması bu devleti daha temkinli olmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Almanya'nın AB çatısı altında özel bir Kafkasya ve Orta Asya stratejisi geliştirmesi ve ulusal politikasının bir parçası olarak açılım yapması, İngiltere ve Fransa gibi AB üyesi diğer devletleri

ve bunun yanında ABD'yi de rahatsız edebilecek bazı sonuçlar doğuracaktır (Davutoğlu, 2001: 476).

D. AB'nin Azerbaycan'a Yönelik Avrupa Komşuluk Ve Doğu Ortaklığı Politikaları

1. İlişkilerin Kurulması ve Gelişimi

AB'nin Azerbaycan ile ilk ilişkileri, aslında 1989 yılında SB ile AT arasında imzalanmış olan Ticaret ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde başlamıştı. Bu anlaşma çerçevesinde AT, Azerbaycan'ı da kapsayan çeşitli ekonomik projeler geliştirerek 1990 yılının Aralık ayında Roma'da yapılan Zirve'de Azerbaycan'da da hayata geçirilebilecek ekonomik ve siyasi reformları desteklemişti. AT'nin vereceği bu desteğin teknik yardım programı kapsamında gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştı. AT Konseyi'nin 1991'de çıkardığı tüzükle destek programı resmi olarak başlatılmış oldu. SB dağıldıktan sonra ise AT, Azerbaycan'ın egemenlik ve bağımsızlığını hemen tanıdı (Çernyavskiy, 1998: 11-13).

AT Konseyi'nin Dışişleri Bakanları seviyesinde 1991 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği toplantının sonucunda "SB'den Ayrılan ve Doğu Avrupa'daki Yeni Devletlerin Tanınma Prensipleri" başlıklı belgede Azerbaycan'ın da AT'nin temel değerleriyle birlikte SB ile AT'nin 1989'da imzaladığı Ticaret ve İşbirliği Anlaşması'nın uygulanmasını kabul etmeleri şartı ortaya kondu. Bu bağlamda Azerbaycan, AT'nin öne sürdüğü hassas şartları saygıyla karşılayarak uyum göstereceklerini resmî olarak bildirdi. (Çernyavskiy, 1998: 14).

1994 yılının Mart ayından itibaren AB Konseyi Azerbaycan ile daha yakından ilgilenerak kurulacak ilişkileri belli anlaşmalar çerçevesinde yürütebilmek amacıyla bu devlete yönelik yeni politikalar oluşturmaya başladı. Buna ek olarak Konsey, Dağlık Karabağ'da yapılan ateşkesten memnuniyet duyarak Azerbaycan ile yeni ilişkiler kurma görüşmelerini başlatmak için karar aldı. AB'nin bu somut girişimiyle hem Azerbaycan'ın gergin siyasi ortamının normalleşmesine hem de yeni oluşturduğu Azerbaycan politikasına katkı sağladı (Çernyavskiy, 1998: 15-17).

AB Komisyonu ile Azerbaycan arasında 1995 yılında bir dizi toplantı düzenlendi. Bu toplantılarda AB Komisyonu, diğer Avrupa devletleriyle de imzalanmış olan Avrupa Enerji Şartı'na Azerbaycan'ın da taraf olması tavsiyesinde bulundu. 1995 yılının Haziran ayında Lüksemburg'da düzenlenen AB Konseyi'nin Dışişleri Bakanları toplantısında ise Azerbaycan ile ilgili olarak 'ortak tutum'u öngören taslak kabul edildi. Bu taslak ile AB'nin ortak ilkelerinden olan demokratik değerlerin benimsenmesi ve serbest pazar ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan'a yardımcı olunması gerekliliği vurgulandı. Buna ek olarak Azerbaycan'da gerçekleştirilecek ekonomik reformlar desteklenerek insani yardımlarda bulunulacağı da açıklandı (Komissina, 2001). Bu bağlamda AB Komisyonu alınan kararların uygulanması için; komşu devletlerin birbirlerinin bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı duyması, çatışmaların barışçıl yollarla çözümlenmesi, demokratik kurumlar ile insan hak ve özgürlüklerine önem verilmesi, ekonomik boyutta reformlar gerçekleştirilmesi, taraflar arasında siyasi diyalog geliştirilmesi gibi bazı kıstaslar koydu (Demir, 2003: 366).

Düzenlenen karma toplantılardaki çalışmalar sonucunda AB Komisyonu Konsey'e, bağımsızlıklarını yeni kazanan diğer bazı SB devletleriyle olduğu gibi Azerbaycan için de Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanarak yürürlüğe konması tavsiyesinde bulundu. Bu tavsiyenin hayata geçirilmesi için de karma çalışma komisyonları oluşturuldu. Bu bağlamda ikili ilişkilerin hukuki temelleri atılarak gelecekte yapılacak işbirliği alanlarının doğru olarak saptanmasına katkı sağlanması hedeflendi.

Tavsiye edilen söz konusu anlaşma 1996 yılının Nisan ayında Lüksemburg'da imzalandı. Hemen ardından AB Parlamentosu'nda Azerbaycan ile geliştirilecek ilişkiler için özel bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun başkanlığına ise Parlamento'ya bağlı olarak çalışan Dış İlişkiler, Güvenlik ve Savunma Komitesi'nin başkanlığını da yürüten A. Alavanos getirildi. 1997 yılının Mart ayında da AB Parlamentosu, imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasını onayladı (İtar-Tass Haber Ajansı: 2018, 14 Mart).

1996 yılının Eylül ayında Dış İlişkiler, Güvenlik ve Savunma Komitesi'nde Azerbaycan'da temsilcilik açılmasını da içeren AB'nin Azerbaycan politikasıyla ilgili önergesi onaylandı. Hemen ardından AB Komisyonu "AB'nin Azerbaycan Stratejisi" ile ilgili öneriyi Parlamento'ya sundu. Bu önerinin sunulma amacı; Azerbaycan'ın bağımsızlığına destek vermek, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının barışçıl yollarla ortadan kaldırılması ve tarafların mutabakata varmalarını temin etmek, Azerbaycan'da demokrasi ile sivil toplum değerlerini ve ekonomik gelişmeyi sağlamak idi. Bu belgeyle AB, Azerbaycan'ı stratejik çıkarlarına dâhil etti (Komissina, 2001).

AB Komisyonu'nda 1999 yılının Haziran ayında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması bağlamında Azerbaycan ilişkileriyle ilgili bir rapor hazırlandı. Bu raporda Dağlık Karabağ ile ilgili sorun ikili ilişkiler çerçevesinde değerlendirilerek çözüm yolları arandı (Avrupa Komisyonu, 1999, 7 June: 8).

2001 yılının Şubat ayında Erivan'da gerçekleştirilen AB Bakanlar Troykası'nda AB'nin Azerbaycan'a ilgisi tekrar ortaya kondu. Bu görüşmelerle AB'nin Dağlık Karabağ ile ilgili sorunun barışçıl yollarla çözümlenmesi ve ardından bölgenin imar ve inşa edilmesine katkıda bulunma isteği vurgulandı (Dartan, Hatipoğlu, 2001: 88-90).

AB Parlamentosu 2002 yılının Şubat ayında, Azerbaycan ile ilgili hazırlanan raporu kabul etti. Bu raporla AB'nin Azerbaycan stratejisi; güvenlik, ekonomik ve siyasi başlıklar altında toplandı. Güvenlik başlığı altında Dağlık Karabağ'daki çatışma, uyuşturucu trafiği, mülteci sorunu gibi tehditlerle bunların çözümü üzerinde duruldu. Ekonomik ve siyasi başlıklar altında ise Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına AB'nin duyduğu ihtiyaç ve bunların işlenerek alternatif güzergâhlarla Avrupa pazarına ulaştırılmasındaki önem belirtilerek (Avrupa Parlamentosu Önergesi, 2002, 27 Mart) AB'nin RF'ye olan enerji bağımlılığının azalabileceği vurgulandı. Ayrıca bu raporla komşuları olan RF, İran ve Türkiye'ye Azerbaycan'daki gelişmelere katkı sağlamları için tavsiyede bulunuldu (Özdağ, 2002: 65).

2003 yılının Haziran ayında yapılan Selanik Zirvesi'nde Azerbaycan Avrupa Komşuluk Politikası'na dâhil edilmedi. Fakat hemen ardından AB Konseyi, Azerbaycan politikasının da aktif olarak sürdürülebilmesi amacıyla Kafkasya'ya özel temsilci atanmasına karar vererek Finlandiyalı diplomat Heikiki Talvitie'yi görevlendirdi (Lynch, 2003: 186).

AB ile Azerbaycan ilişkilerinin önceliğini oluşturan ekonomik ve siyasi boyut gelişme gösterirken askerî boyut arka planda kalmıştır. Askerî ilişkilerin arka planda kalması; AB'nin, Azerbaycan ile ilgili politikasının ekonomik gerekçelere dayanmasının yanında askerî yapılanmasının da tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda AB, Azerbaycan ile askerî ilişkiler geliştirememekte ve bu boyuttaki faaliyetlerini North Atlantic Organization (NATO) çerçevesinde yürütmektedir.

Benzer coğrafi kökenlere ve hemen hemen aynı üyelere sahip olmalarına rağmen, NATO ve AB savaş sonrası Avrupa'nın özel durumunda hedefleri, hukuki yapıları, görevleri, metotları ve yapısal kuruluşları açısından birbirlerinden çok farklı kuruluşlar olarak ortaya çıkmışlardır. Şu an NATO ve AB arasında bulunan anlaşma doğrultusunda bazı sınıflandırılmış dokümanlar paylaşılarak iki kurum da pratik konularda beraber çalışabilmektedirler. AB üyesi devletler, NATO çalışmalarının büyük çoğunluğuna aktif olarak katılmaktadırlar. Azerbaycan'daki AB politikasının askerî önceliklerini barış gücü, silahlarının sınırlandırılması, bilgi mübadelesi ve danışma hizmeti, ordu kuruculuğu, asayiş ve savunma ağırlıklı askerî eğitim, kadroların hazırlanması vb. çalışmalar oluşturmaktadır. Bu işbirliği mekanizmalarının başında Partnership for Peace (Barış İçin Ortaklık-BİO) gelmektedir (Robertson, 2001: 26).

2. Avrupa Komşuluk Politikası

Soğuk Savaş döneminde kurulan AB, Doğu Bloğu'nun dağılmasıyla kendini yenilemiş ve bütünleşmeye hız vermiştir. Güvenliğe yönelik tehdidin çeşitlendiği böyle bir ortamda AB, Komşuluk Politikası'nı devreye sokmuştur. AB'nin komşularıyla ilişkilerinin boyutunu farklılaştıran Avrupa Komşuluk Politikası, Belarus, Ukrayna, Moldova, Akdeniz ve Kafkas devletlerini kapsamıştır.

Son dönemde keşfedilen doğal kaynak rezervleri sayesinde uluslararası arenada önem kazanan Azerbaycan ile belli düzeyde ilişkilere sahip olan AB, Komşuluk Politikası ile Azerbaycan'da daha etkin bir şekilde var olma isteğini ortaya koymuştur. RF'nin Azerbaycan'ı arka bahçesi olarak görmesi ve ABD'nin Azerbaycan'a artan ilgisi ise AB'nin önündeki önemli engellerdendir.

AB'nin ortaya koyduğu Avrupa Komşuluk Politikası, Azerbaycan'a da yeni kapılar açmıştır. Kafkasya için özel bir temsilcinin atanmasıyla AB'nin Azerbaycan'daki çıkarları sebebiyle beklentisinin ve bu devlete ilgisinin de arttığı söylenebilir.

Gürcistan'da gerçekleşen Kadife Devrim, AB'nin genel olarak Kafkasya'ya ve özel olarak da Azerbaycan'a bakış açısını etkilemiştir. Bundan önce Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikası'na dâhil edilmesi için Türkiye'nin üyeliğinin beklenmesi gerektiğini belirten AB yetkilileri, 2004 yılındaki genişlemeden sonra ise AB'nin Azerbaycan'da beklemeksizin kuracağı bir etkinliğin kendi yaşamsal çıkarlarıyla ilgili

olduğunu belirtmişlerdir (Coppeters, t.y.). Buna göre AB'nin Azerbaycan'da iki hedefi vardır. Bunlar (Lynch, 2003: 156-158):

İstikrar ve Güvenlik: Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümlenmesi, güvenlik ve istikrarın tesis edilmesi için Azerbaycan'ın ekonomik olarak kalkındırılmasına destek olunmalıdır.

Kalkınma ve Refah Düzeyi: Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarından dolayı gelişme potansiyeli yüksektir. Ayrıca bulunduğu coğrafi konum da bu devleti jeopolitik olarak önemli kılmaktadır. Azerbaycan'ın bu olanağını kalkınma ve refah yolunda kullanabilmesi için Dağlık Karabağ sorununu çözmesi ve Ermenistan'la karşılıklı diyalog geliştirmesi gerekmektedir.

AB, Azerbaycan'daki hedeflerini hayata geçirebilmek için üç yol izlemiştir. Bunlar:

Hukukun Üstünlüğü: Bu prensibin Azerbaycan'da uygulanmasıyla devletin hukuki yapısının tesis edilebileceği ve çatışmaların barışçıl yöntemlerle çözümlenebileceği belirtilmiştir. Hukukun üstünlüğünün sağlanması toplum ile devlet ilişkileri, insan hak ve özgürlükleri ile organize suçlarla mücadelede kaydedilecek gelişmenin en önemli koşullarındandır. Böylece yatırımcılar için Azerbaycan güvenli duruma gelirken AB sermayesinin de bu devlete nüfuzu için gerekli koşullar oluşabilecektir (Lynch, 2003: 159).

Çok Taraflılık Politikası: AB, Azerbaycan açısından çok taraflılık politikasının geliştirilmesi ve bu bağlamda Dağlık Karabağ sorununun da barışçıl yollarla çözümlenmesi için uluslararası aktörlerin rol almasını istemiştir. Bu nedenle AB, Azerbaycan'ın demokratik devletler, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Konseyi (AK) ile ilişkilerinin geliştirilerek işbirliğine dönüştürülmesine destek vermiştir (Özen, 2004: 14).

Tutarlılık: AB'nin Azerbaycan'a uyguladığı programlarla kullandığı ekonomik enstrümanlar esnasında sergilediği tutum etkinlik ve istikrar ortamı açısından önemlidir. AB'nin bu tutumu Azerbaycan tarafından da olumlu karşılanmıştır (Lynch, 2003: 159).

AB'nin Komşuluk Politikası'ndaki temel amacı, Azerbaycan'ı siyasi ve ekonomik yörüngesinde tutmaktır. AB, EMPI Programı ile yaptığı yardımları belli koşullar altında vererek Azerbaycan'a AB perspektifi kazandırmayı ve AB'nin Azerbaycan'daki çıkarlarını koruma altına almayı hedeflemektedir.

AB, Komşuluk Politikası ile Azerbaycan'a kısa ve orta vadede üyelik sözü vermemekte, kısa ve orta vadede üyeliğin Türkiye ve Balkan devletleri için mümkün olduğunu belirtmekteydi. EMPI Programı ile yapılan yardımlar ve ticari imtiyazlar, Azerbaycan'ın demokrasininin gelişmesi ve serbest pazar ekonomisine yönlendirilmesi için kullanılan unsurlar olarak görülmekteydi.

AB, Azerbaycan'ın Komşuluk Politikası çerçevesinde tek pazarla entegre olmasını amaçlamasına rağmen hassasiyet gösterdiği bazı konular vardı. Bunlardan biri hizmetlerin serbest dolaşımıydı. Bu dolaşım için gerekli olan Schengen vizesi gelecekte Gürcistan ve Ukrayna'ya verilebilecek iken terörizm ve mülteci sorunları gibi nedenlerle Azerbaycan için geçerli olmayacağı belirtildi. Buna rağmen tek pazarla entegrasyon süreci kapsamında Azerbaycan için vize

kolaylığı sözü verildi. Ticari konularda belli standartları yakalaması beklenen Azerbaycan için bazı ayrıcalıklar verilmesi öngörüldü. AB'nin, tarımın dış rekabete açılmasındaki katı tutumu Azerbaycan için büyük bir sorun teşkil etti. Zira AB'nin bu tarım politikası, ekonomisi tarım ile petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarına dayanan Azerbaycan'ın kalkınması ve gelişmesinin önündeki önemli bir engeldi (Özen, 2004: 15).

Avrupa Komşuluk Politikası'nın önemli bir yönü, AB'nin kimlik tanımlamasına ilişkindi. AB, kendi sınırlarını coğrafi olarak değil, siyasi ve kültürel temellerle tanımladı. Bu noktada, AB'nin Azerbaycan'a yönelik açılımı siyasi bir karakter de taşıdı. Müslüman bir devlet olan Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurulması ve özellikle Türkiye'nin AB'ye üyelik perspektifi, medeniyetler çatışmasını önlemek amacıyla son derece anlamlıydı.

3. Doğu Ortaklığı Politikası

Doğu Ortaklığı girişimi, 2008 yılının Mayıs ayında AB üyesi devletlerin Dışişleri Bakanları'nın Brüksel'deki görüşmesi esnasında Polonya ve İsveç tarafından ileri sürüldü. Bu teşebbüs, Doğu Avrupa ve Kafkas devletleri olan Belarus, Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı kapsamıştır (http://eas.europa.eu/archives/delegations/azerbaijan/eu_azerbaijan/political_relations/eastern_partner_ship/index_en.htm, ET: 23.03.2018).

Doğu Ortaklığı girişimi üzerine 2008 yılının Aralık ayında AB Komisyonu, Konsey'e ve Parlamento'ya bir bilgi belgesi sundu. Bu belge, Doğu Ortaklığı'na ilişkin Komisyon'un tutumu ve önerilerini yansıtmış ve AB'nin Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Belarus, Ukrayna ve Moldova ile işbirliği sürecinin genel çizgilerini belirlemiştir. 2009 yılının Mayıs ayındaki Prag Zirvesi'nde ise Doğu Ortaklığı girişiminin amaçlarını, ilkelerini ve işbirliği sürecinin genel çizgilerini belirleyen ortak bildiri kabul edilmiş ve Doğu Ortaklığı Politikası resmen başlamıştır (<http://europa.eu/>, ET: 18.03.2018).

AB, 2009'dan itibaren Doğu Ortaklığı Politikası'nı uygulayarak Azerbaycan ile ilişkilerin daha üst düzeye çıkarılmasını ve Azerbaycan'la işbirliğinin devam ettirilerek geliştirilmesini öngörmüştür. Bu bağlamda AB ve Azerbaycan arasında daha yoğun ilişkilerin oluşturulması amacıyla Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yerine yeni bir anlaşmanın imzalanması, ikili arasında kapsamlı bir serbest ticaret bölgesinin oluşturulması, Azerbaycan enerjisinin AB pazarına taşınması ve enerji güvenliğinin sağlanması amacıyla daha derin işbirliğinin gerçekleştirilmesi planlanmıştır (http://eas.europa.eu/archives/delegations/azerbaijan/eu_azerbaijan/political_relations/eastern_partnership/index_en.htm, ET: 23:03.2018).

Doğu Ortaklığı Politikası, AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu bağlamda AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde işbirliğini teşvik eden reformlar hakkında bilgi ve deneyim paylaşımı için dışişleri bakanları seviyesinde yılda bir toplantı yapılması öngörülmüştür. AB ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde işbirliğinin temel alanlarına göre de dört platform oluşturulmuştur. Bunlar: Demokrasi, iyi yönetim ve istikrar; ekonomik bütünleşme ve AB politikalarına yakınlaşma; enerji güvenliği; AB üyesi devletlerin vatandaşları ile Azerbaycan vatandaşları arasında ilişkiler

kurulmasıdır. Ayrıca Doğu Ortaklığı Politikası ile Azerbaycan'ın ve bu politikaya dâhil olan diğer devletlerin liderleriyle iki yılda bir zirve yapılması tasarlanmıştır (<http://mfa.gov.az/?options=content&id=566>, ET: 25.03.2018). Bütün bunlarla birlikte Doğu Ortaklığı Politikası'nın hayata geçirilmesi için temel finansal araç olan ENI Programı, AB tarafından 2014'ten itibaren devreye sokulmuştur.

4. Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları'nın Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Değerlendirilmesi

AB'nin Azerbaycan'da etkin olma çabaları hem küresel hem de bölgesel güçlerin politikalarını yeniden değerlendirmelerine sebep olmuştur. Özellikle Azerbaycan'ı arka bahçesi olarak gören ve bütün politikalarını kendi güvenliğini sağlamak amacıyla geliştiren RF, AB'nin Azerbaycan'ı Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları'na dâhil etmesini tehdit olarak algılamıştır (İvanov, 2012: 118). Bu bağlamda RF, AB'nin bu politikalarının kendisini etkinlik kaybına uğratacağını düşünerek AB'nin Azerbaycan'da güç kazanmasını istememiştir.

ABD'nin, McKinder'in teorisinden hareketle 11 Eylül'den sonra Azerbaycan'a olan ilgisi artmıştır. Yüzyılın Anlaşması ile Amerikan petrol şirketleri Azerbaycan'a girmiş ve bu durum Amerikan yönetiminin Azerbaycan'a ilgisinin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ABD'nin Azerbaycan'a yönelik tutumunda enerji faktörü ve Azerbaycan'ın jeostratejik konumu belirleyici etkenlerdendir. AB'nin oluşum sürecine de destek veren ABD, AB'nin Azerbaycan'a uyguladığı Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları'nı olumlu karşılamıştır. Çünkü her iki tarafın da amacı, Azerbaycan'daki RF'nin etkisini sınırlamak, güvenlik ve istikrarı sağlamak ve Azerbaycan'ı dünya ekonomisiyle bütünleştirmektir.

Türkiye, AB'nin uyguladığı Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları'nın başarısı için önemli bir aktördür. Türkiye'nin Azerbaycan ile iyi ilişkileri vardır. Türkiye'nin AB'ye üyelik perspektifi, Azerbaycan tarafından da desteklenmiştir. Müslüman, demokratik ve laik bir devlet olan Türkiye'nin tam üyeliği için sürecin devam etmesi, Azerbaycan'ın AB'ye bakış açısını olumlu yönde etkilemiştir.

Azerbaycan'ın AB'ye bakış açısı, Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları'nın başarıya ulaşmasında en önemli faktördür. Azerbaycan, AB'yi Batı tarzı ilerlemenin sembolü olarak görmüştür. Bu bakış açısının gelişiminde, RF'nin Azerbaycan'a ilişkin politikaları etkili olmuştur. Bağımsızlığını kazandıktan sonra RF baskısını yoğun bir şekilde hisseden Azerbaycan'da AB çıkış kapısı olarak görülmüştür. Bu bağlamda Azerbaycan, AB ve üyesi devletlerle ilişkilerini geliştirerek işbirliğine dönüştürmeye çalışmıştır.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'na kadar dünya sisteminin merkezinde bulunan Avrupa, 1945'ten sonra Batı ve Doğu Bloğu olmak üzere iki bloğa bölündü. Bu dönemde Avrupa siyasetini belirleyici faktör, Soğuk Savaş döneminde SB'ye karşı ABD'nin yanında yer almaktı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, iki Almanya'nın birleşmesi ve Varşova Paktı'nın dağılmasının hemen ardından o döneme kadar Batı Bloğu'nda ABD'nin yanında siyasetini sürdüren AB, özellikle Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasından sonra

bağımsız bir ses ve güç alanı hâline geldi. Bu doğrultuda AB, kendine özgü politikalar geliştirmeye başladı.

1990'lardan itibaren AB, jeostratejik olarak çok önemli olan Azerbaycan için yeni bir politika belirleme gereksinimi duydu. AB, temelde Avrupa'daki bütün devletleri aynı çatı altında topladıktan sonra komşu durumuna gelecek olan Azerbaycan ile iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefledi.

AB, SB dağıldıktan sonraki ilk yıllarda Azerbaycan stratejisini belirlemede geç kalmasına rağmen ilerleyen dönemde petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları, eski İpek Yolu'nu yeniden canlandırma, Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı gibi politikalar çerçevesinde Azerbaycan'ı ekonomik olarak destekleyerek yakınlaşma sürecine girmiştir. 1996 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasıyla da ikili ilişkilerin hukuki temelleri atılmıştır.

İç ve dış güvenliği tesis etmeyi öncelikli politika olarak benimseyen AB, Soğuk Savaş'tan sonra yaşanan çatışmaları durdurmak için 1995 yılında Madrid'de yapılan zirvede Avrupa'nın siyasi gündemini belirledi. Böylece genelde eski SB devletleriyle, özelde de Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurularak Avrupa için bir güvenlik sistemi oluşturulması öngörüldü. 2003 yılındaki Selanik Zirvesi'nde oluşturulan Avrupa Komşuluk Politikası ve 2009'da uygulamaya konulan Doğu Ortaklığı Politikası, AB'nin Azerbaycan ile işbirliği geliştirmesini ve AB'de güvenlik sisteminin kurulmasını sağlamaya çalışmıştır.

Azerbaycan ise AB'nin ekonomik, sosyal, kültürel alandaki politikalarına ve güvenlik stratejisine kendi geleceği ve güvenliği açısından büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Azerbaycan, AB ile ilişkilerin geliştirilmesi ve işbirliği sürecine girilmesi için AB'ye yönelik politikalarını genişletmeye çalışmıştır.

2009'dan itibaren on yıldır uygulanan Doğu Ortaklığı Politikası çerçevesinde AB, bu politikaya dâhil olan diğer devletlerle yaşanan sorunların bir benzerini Azerbaycan'la yaşamıştır. AB'ye üyelik perspektifi sunulmadığı durumlarda devletlerdeki siyasal, demokratik ve ekonomik reformların sağlanmasında ve AB standartlarına yükseltilmesinde istenen sonuç elde edilememiştir. Bu şartlar altında AB'nin, en azından enerji güvenliği de dâhil güvenlik stratejisini ilgilendiren Azerbaycan ile ilişkilerinde etkili olabilmesinin tek yolu Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümlenmesinde daha aktif bir rol üstlenmesidir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın da beklentisi; AB'nin, Doğu Ortaklığı Politikası çerçevesinde Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesi ve Dağlık Karabağ sorununun çözümünde arabuluculuk rolünü oynamasıdır.

Dağlık Karabağ sorunu, AB'nin Azerbaycan ile ilişkilerinde ve ekonomik işbirliğinin önünde engel teşkil etmiştir. AB, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiş, fakat bu destek de son derece sınırlı kalmıştır. Bunun en büyük nedeni, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü konusunda çalışmalar yapan AGİT Minsk Grubu'nda AB değil de üyeleri Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç ve Finlandiya'nın yer almalarıdır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen AB'nin, Dağlık Karabağ sorununda somut adımlar atabilmesinin temel çözüm mekanizması ise AGİT Minsk Grubu'nda aktif yer almasıyla gerçekleşebilir. Bu bağlamda AB, üye devletlerinin kendi ulusal politikalarını AB'nin çıkarlarının

üstünde tutmaları yüzünden Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü konusunda hareket edemez durumda olduğu söylenebilir. Dolayısıyla AB'nin dış politikada etkili olabilmesinin yolu, kendi iç sorunlarını çözüme kavuşturabilmesinden geçmektedir. Yani AB'nin, Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı Politikaları kapsamında ne kadar politika üretirse üretsin, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde başarılı olamadığı sürece Azerbaycan ile ilişkilerin her yönüyle geliştirilemeyeceği ve bu devlette etkin olamayacağı söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Azerbaycan ile AB arasındaki ilişkilerin dört farklı çerçevede olduğu söylenebilir. Bunlar; eski Sovyet coğrafyasındaki devletlerden biri olarak kurulan ilişkiler, bölgesel boyutta oluşturulan ilişkiler, AB ve üye devletlerle geliştirilen ikili ilişkiler ve uluslararası örgütler çerçevesindeki ilişkilerdir.

AB, dış politikasını oluştururken bazen belli bir coğrafyayı, bazen de siyasi ya da dinî kriterleri dikkate alarak hareket eder. Akdeniz coğrafyası, Balkanlar, eski Sovyet devletleri gibi. Böylece AB, bazı kategorilerle devletlere özellik katarak bu devletler arasında ortak çıkar ya da bağ kurmayı amaçlamıştır. Genelde eski SB devletleriyle özelde ise Azerbaycan ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ve yine bu devletlere yönelik oluşturulan TACIS Programı, AB'nin bu çerçevede kurduğu ilişkilerdendir. AB'nin Azerbaycan ile bölgesel boyutta oluşturduğu ilişkilere ise TRACECA, INOGATE, ENPI ve ENI programları ile Avrupa Komşuluk ve Doğu Ortaklığı politikaları örnek olarak gösterilebilir.

AB ve üyesi devletler de Azerbaycan ile ikili ilişkiler geliştirmiştir. AB kurum olarak çeşitli nedenlerle Azerbaycan'la ilişki kurmuştur. Örneğin AB, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ çatışmasından sonra bir milyonun üzerinde mülteciye yardım etmiştir. AB üyesi devletler kendi başlarına da Azerbaycan'la ikili ilişkiler geliştirmişlerdir. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın Azerbaycan'la yakın ilişkileri oluşmuştur.

AB, Azerbaycan ile uluslararası örgütler çerçevesinde de yoğun ilişkiler içine girmiştir. İlişkilerdeki bu yoğunluk, Azerbaycan'da yaşanan etnik ve ekonomik kriz ve Ermenistan ile aralarındaki sınır anlaşmazlığından kaynaklanmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan da Ermenistan da AGİT ile yoğun ilişki içine girmiştir. AB üyesi devletlerin ve RF'nin de üye olduğu AGİT, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu sorunun barışçıl yollarla çözümlenmesine yönelik olarak AGİT bünyesinde Minsk Grubu oluşturulmuştur. Ayrıca Azerbaycan, AK'ye de üyedir. Demokratik değerler, insan hak ve özgürlükleri gibi konularda Azerbaycan, AK içinde AB üyesi olan devletlerle yakın ilişki içinde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arat, Tuğrul Ve Çağrı Erhan; (2001), "Aet'yle İlişkiler", İç. Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul: İletişim Yayınları, Ss. 807-853.
- Avrupa Komisyonu; (1998, 3 Temmuz), "Programma Tacis, Godovoy Otçet Za 1997 God (Tacis Programı, 1997 Yılı Raporu)", Ss. 4-13.
- Avrupa Komisyonu; (1999, 7 June), "The European Union's Relations With The South Caucasus, Under The Partnership And Cooperation Agreements", 272 Final, Ss. 2-8.
- Avrupa Parlamentosu Önergisi; (2002), "Eu Relations With South Caucasus", İnternet Adresi: [Http://www.europarl.eu/meetdocs/delegations/caus/20020327/Gahrton%20resolutionen%20En.Pdf](http://www.europarl.eu/meetdocs/delegations/caus/20020327/Gahrton%20resolutionen%20En.Pdf), Erişim Tarihi: 28.03.2018.

- Baykal, Sanem; (2003), “Avrupa Birliği’nin Kurumsal Yapısı”, Basılmamış Ders Notu, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Çernyavskiy, S.; (1998), “Zapadnaya Aktivnost Vı Zakavkaze”, Mejdunarodnaya Jizn, 6, Ss. 11-17.
- Coppieters, Bruno; (T.Y.), “An Eu Special Representative To Azerbaijan New Periphery”, İnternet Adresi: [Http://Www.İss-Eu.Org](http://Www.İss-Eu.Org), Erişim Tarihi: 21.03.2018.
- Dartan, Muzaffer Ve Esra Hatipoğlu; (2001), “Avrupa Birliği Genişleme Sürecinin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesine Etkileri”, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 2, Ss. 81-92.
- Davutoğlu, Ahmet; (T.Y.), “Türkiye-Ab İlişkisinin Stratejik Boyutu”, Yeni Türkiye Dergisi, 1(1), Ss. 491-512.
- Davutoğlu, Ahmet; (2001), Stratejik Derinlik, İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, Ali Faik; (2003), “Ab’nin Güney Kafkasya Politikası”, İç. Beril Dedeoğiu (Ed.), Dünden Bugüne Avrupa Birliği, İstanbul: Boyut Matbaacılık, Ss. 365-380.
- Fairbanks, Charles; (2003), “Kafkasya’da Ve Orta Asya’da Puça Çıxan Ümidler”, İn. Sektor, 3, Ss. 2-9.
- Hasanov, Ali; (1998), Azerbaycan’ın Xarici Siyaseti: Avrupa Dövlətləri Ve Abş (1991-1996), Bakü: Dövlət Neşriyyatı.
- Heqq, Müşfiq; (1997, 7 Mart), “Avrupa Birliği Ve Azerbaycan”, Qanun, S. 7.
- İvanov, İgor; (2012), Novaya Rossiyskaya Diplomatiya, Moskova: Olma Press.
[Http://Economy.Gov.Az/Index.Php?Option=Com_Content&View=Article&İd=1038&Itemid=183&Lang=Az](http://Economy.Gov.Az/Index.Php?Option=Com_Content&View=Article&İd=1038&Itemid=183&Lang=Az), Erişim Tarihi: 16.03.2018.
- [Http://Europa.Eu/](http://Europa.Eu/), Erişim Tarihi: 18.03.2018.
- [Http://Ec.Europa.Eu/External_Relations/Ceeca/Tacis/Index.Htm](http://Ec.Europa.Eu/External_Relations/Ceeca/Tacis/Index.Htm), Erişim Tarihi: 05.01.2018.
- [Http://Eeas.Europa.Eu/Archives/Delegations/Azerbaijan/Eu_Azerbaijan/Political_Relations/Eastern_Partnership/ Index_En.Htm](http://Eeas.Europa.Eu/Archives/Delegations/Azerbaijan/Eu_Azerbaijan/Political_Relations/Eastern_Partnership/ Index_En.Htm), Erişim Tarihi: 23.03.2018.
- [Http://Eeas.Europa.Eu/Archives/Docs/Enp/Pdf/Pdf/Country/Enpi_Nip_Azerbaijan_En.Pdf](http://Eeas.Europa.Eu/Archives/Docs/Enp/Pdf/Pdf/Country/Enpi_Nip_Azerbaijan_En.Pdf), Erişim Tarihi: 17.03.2018.
- [Http://Eur-Lex.Europa.Eu/Legal-Content/En/All/?Uri=Celex:21999a0917%2801%29](http://Eur-Lex.Europa.Eu/Legal-Content/En/All/?Uri=Celex:21999a0917%2801%29), Erişim Tarihi: 12.03.2018.
- [Http://Mfa.Gov.Az/?Options=Content&İd=566](http://Mfa.Gov.Az/?Options=Content&İd=566), Erişim Tarihi: 25.03.2018.
- [Https://Www.Avrupa.İnfo.Tr/Tr/News/Ab-Azerbaycan-İliskileri-4431](https://Www.Avrupa.İnfo.Tr/Tr/News/Ab-Azerbaycan-İliskileri-4431), Erişim Tarihi: 16.03.2018.
- [Https://Www.Avrupa.İnfo.Tr/Tr/News/Ab-Azerbaycan-İliskileri-8942](https://Www.Avrupa.İnfo.Tr/Tr/News/Ab-Azerbaycan-İliskileri-8942), Erişim Tarihi: 15.03.2018.
- [Http://Www.Enpi-İnfo.Eu/Library/Content/Azerbaijan-National-Indicative-Programme-2011-2013](http://Www.Enpi-İnfo.Eu/Library/Content/Azerbaijan-National-Indicative-Programme-2011-2013), Erişim Tarihi: 02.03.2018.
- [Http://Www.Enpi-İnfo.Eu/Main.Php?İd=402&İd_Type=2&Lang_İd=450](http://Www.Enpi-İnfo.Eu/Main.Php?İd=402&İd_Type=2&Lang_İd=450), Erişim Tarihi: 12.03.2018.
- [Https://Www.Euneighbours.Eu/Library/Content/Azerbaijan-National-İdicative-Programme-2011-2013](https://Www.Euneighbours.Eu/Library/Content/Azerbaijan-National-İdicative-Programme-2011-2013), Erişim Tarihi: 16.02.2016.
- [Http://Www.İnagate.Org/](http://Www.İnagate.Org/), Erişim Tarihi: 18.01.2018.
- [Https://Www.Stat.Gov.Az/](https://Www.Stat.Gov.Az/), Erişim Tarihi: 17.03.2018.
- Hüseynova, Hicran; (2016, 23 Ekim), “Avrupa’ya Entegrasiya”, Azerbaycan Gazetesi, S. 2.
- İtar-Tass Haber Ajansı; (2018, 14 Mart), İnternet Adresi: [Http://Www.Tass.Ru](http://Www.Tass.Ru), Erişim Tarihi: 14.03.2018.
- Komissina, Irina; (2001), “Perspektivi İntegratsii Respublik Zakafkazya Vı Evropeyskiy Soyuz”, İnternet Adresi: [Http://Www.Ca-C.Org/Online/2001/Journal_Rus/Cac-01/10.Komisir.Shtml](http://Www.Ca-C.Org/Online/2001/Journal_Rus/Cac-01/10.Komisir.Shtml), Erişim Tarihi: 19.07.2009.
- Lobjakas, Ahto; (2014), “Eu: European Commission Unveils Details Of Neighbourhood Strategy”, İnternet Adresi: [Http://Www.Rferl.Org/Featurearticleprint/2014/05/077d3a66-3883-4119-972e-Cc470a9f](http://Www.Rferl.Org/Featurearticleprint/2014/05/077d3a66-3883-4119-972e-Cc470a9f), Erişim Tarihi: 16.12.2014.
- Lorot, Paskal Ve François Thual; (2001), Goepolitika, Çev.: Fuad Hesenöğlu, Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı.
- Lynch, Dov; (2003), “The Eu: Towards A Strategy”, The South Caucasus: A Challenge Fort The Eu, Paris: Institute For Security Studies European Union, Ss. 155-198.

- Pescatore, Pierre; (1987), "Some Critical Remarks On The Single European Act", *Common Market Law Review*, 24, Ss. 9-18.
- Marquina, Antonio; (2000), "Foreign And Security Policy Of The European Union Towards The Caucasus", In Antonio Marquina Ve Hans Gunter (Ed.), *Political Stability And Energy Cooperation In The Mediterranean*, Berlin: Afes Press, Ss. 221-232.
- Özdağ, Ümit; (2002), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri (Jeopolitik İnceleme)*, Ankara: Asam Yayınları.
- Özen, Suat; (2004), "Avrupa Birliği'nin "Yeni Komşuluk Politikası" Bağlamında Güney Kafkasya", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara: Asam Yayınları, Ss. 1-23.
- Robertson, Lord George; (2001), "Turkey And The European Security And Defence Identity", *Insight Turkey*, 3 (1), Ss. 21-36.
- Sander, Oral; (1998), *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Yedinci Baskı, Ankara: İmge Kitapevi.
- Töre, Nahit; (1996), *Avrupa Birliği Ve Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

SUMMARY

The end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union caused the two-pole world system to change profoundly. In this period, the European Union, which was leaving its static structure and adopting a dynamic structure, has started to develop its relations with Azerbaijan, which has rich natural resources and strategic importance. The European Union firstly provided financial assistance to Azerbaijan under the title of Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States Program, and then increased its assistance by implementing the energy policy with the policy of restoring the historic Silk Road. The purpose of these policies implemented by the European Union is to guarantee transportation security by increasing the energy supply alternatives. On the other hand, the purpose of Azerbaijan, which benefits from this assistance, is to protect its independence and to ensure regional cooperation. The European Union has diversified its economic assistance to Azerbaijan within the framework of European Neighbourhood and Partnership Instrument and European Neighbourhood Instrument Programs since 2007. In general the European Union has implemented financial support to Azerbaijan and the parties have become closer to each other. The legal basis of this rapprochement between the European Union and Azerbaijan was laid with the ratification and entry into force of the Partnership and Cooperation Agreement.

These steps taken by the European Union for integration have brought about some problems. The enlargement of the European Union towards the Central and Eastern European states has brought about problems especially with security. In this context, the European Union has included this state in the European Neighbourhood Policy in 2004 and the Eastern Partnership Policy in 2009 in order to prevent the threats coming from Azerbaijan. Azerbaijan has given great importance to the economic assistance and security policy of the European Union in terms of its own future and security. In this context, Azerbaijan has deepened by expanding its policies towards the European Union in order to develop relations with the European Union and to enter into a process of rapprochement.

The purpose of this study is to examine the economic relations developed by the policies which are activating the energy and historic Silk Road again and the Technical Assistance to Commonwealth of Independent States, European Neighbourhood and Partnership Instrument, European Neighbourhood Instrument

Programs; the legal relations laid down by the Partnership and Cooperation Agreement and the political relations framed by the European Neighbourhood and Eastern Partnership Policies. In conclusion above all, the European Union and Azerbaijan have assumed the responsibility of globalization rather than a regional integration and they have successfully progressed in their aim until today.

4. Sanayi Ve Enformasyon Toplumu Çerçevesinde Kamu Politikalarının Gelişimi*

Aslıhan ÖZEL ÖZER**

Mustafa TURHAN***

ÖZ

Çalışmamızda sanayi devrimlerinin günümüze dek gelişiminde kamu politikalarına etkilerine ışık tutmaya çalışarak, sanayi devrimlerine dair politika yapmayı zorunlu kılan nedenler araştırmanın amacına yönelik ilgili yazın çerçevesinde incelenmiştir. Sanayi devrimlerinin yıllar içinde dönüşerek teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan dördüncü sanayi devrimi ile inovasyon ve enformasyon toplumu politikalarının önemini değerlendirmenin ardından, dördüncü sanayi devriminin kamu politikaları üzerindeki etkisi Türkiye'nin bu alandaki yeri ve uygulamaları çerçevesinde incelenmiş, bilgi çağını yakalama ve teknolojik gelişmelere uyum sağlama çabaları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, 4. Sanayi Devrimi, Enformasyon Toplumu, Enovasyon

JEL Sınıflandırması: H10, H19, I20,I28

Development Of Public Policy Within The Framework Of Industry 4.0 And Information Society

ABSTRACT

The effort within the scope of this very study is to elucidate upon the reasons about the public policy making mandatorily in genesis, responding to the challenges of the industrial revolutions until very contemporary times, coupled with an analysis of the impact of the latter on public policy making. In the aftermath of the discussion of the fourth industrial revolution evolving from the very first one along with overwhelming and tremendous innovation and technology management the study dwells upon a second discussion and elaboration that underlines different facets of information society and corresponding related policy processes, with concrete cases drawn from the Turkish case within a context of fourth industrial revolution evaluation. Henceforth, the Turkish case shall be kept under close scrutiny in a comparative perspective with global counterparts, underlining the country's attempts to keep up with the impact of the related thorough challenges.

Keywords: Public Policy, Industry 4.0, Information Society, Innovation

JEL Classification: H10, H19, I20,I28

* Çalışmamız Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Tezsiz Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mustafa Turhan'ın "Sanayinin Kamu Yönetimine Etkisi, 4.Sanayi Devrimi Ve Bilgi Toplumu Eşiğinde Kamu Politikalarının Önemi" başlıklı bitirme projesinden yararlanılarak düzenlenmiştir

** Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, aslihanozel@yahoo.com

*** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Tezsiz Yüksek Lisans Mezunlu, m.turhan@windowslive.com

GİRİŞ

Sanayi devrimi başladığı andan itibaren içinde bulunduğu toplumu ve dolaylı yönden insanlığı ardında sürüklemiştir. 1980’li yıllara kadar hızı yavaş yavaş artan bu sürükleniş, küreselleşmenin de iyiden iyiye kendini hissettirmesi ile teknolojik gelişmelerde büyük ilerlemelere neden olmuş ve dünya ülkeleri teknolojik bir soğuk savaşa girmişçesine sanayi devrimlerini yaşamaya başlamıştır. Gerçekte sanayi devrimlerinin hızlı gelişerek ekonomik faaliyetlerden elde edilen kazancın katlanarak artması, sermaye sahiplerinin bu alana her geçen gün daha çok ilgi duymasından kaynaklanmaktadır.

Teknolojik gelişimin her aşamasında bilimsel alt yapının büyük önemi olmuştur. Tecrübe ve bilim geliştikçe icatlar ve buluşlar ortaya çıkmıştır. Bu tecrübe alt yapısı günümüzde -her ne kadar sanayinin gelişim sürecini yakalayamamış olsalar bile- her toplumda mevcuttur. Teknolojik keşfin alt yapısı ve bilimsel eğitimin niteliği konusu sanayinin tarihsel sürecinden çıkartılan derslerden biridir.

Sanayi devrimleri tarihsel süreçte toplumların yaşam kalitesini, aile yapısını, sosyal sınıflarını, barınma ve sosyal güvenlik ihtiyaçlarını ortaya çıkarmış veya değiştirmiştir. Bu durum daha fazla kar elde etme amaçlanarak daha çok üretim yapılmasından, dolayısıyla daha fazla işgücü ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Kar güdüsü ile hareket etmeyen kamunun, sanayi devrimini eylemsizliği ile etkilediği görülse de tarihsel süreçte daha çok etkilenen birim olduğu söylenebilir. Kamu yönetiminin yeni sanayi devriminde rolü, dördüncü sanayi ortamında kamu yönetiminin yaptığı Bilgi İletişim Teknolojileri (BIT) inovasyonlarının politika oluşturmadaki yerinin sorgulanması gerekmektedir.

Bu çerçevede çalışmamızda, sanayi devrimi ve kamu politikalarına etkileri bağlamında ele alınmış; dördüncü sanayi devrimi, sosyal ve kamusal etkileri ve Türkiye’de yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

I. SANAYİ DEVRİMİ VE KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ

Sanayi devrimi, “teknolojinin hâkim olduğu makineleşmeye geçişin başlangıcı olan 18. Yüzyılın ortalarında İngiltere’de ortaya çıkıp kısa zamanda Avrupa’ya yayılan, üretim teknolojisindeki köklü dönüşüm hareketi” (Tutar, 2013: 67) olarak ifade edilebilir. Sanayi devrimi 18. yüzyılda İngiltere’de buharlı makinenin icadı ile üretim teknolojisindeki köklü dönüşüm ile başlamış olsa da, 16. ve 17. yüzyıldaki dini ve felsefi gelişmeler sanayi devrimine temel hazırlamıştır.

Buhar makinesinin icat edilerek ve bu yeni makinenin insan ve hayvandan elde edilen gücün çok üstünde, enerji kaynağı olarak değerlendirilmesi yeni teknolojilerin iktisadi üretim alanında kullanılmasına yol açmıştır. Fransız devrimi ile düşünce ve kültür alanları etkilenmiştir. Sanayi devrimi ekonomik faaliyetlerin giderek daha fazla artmasına yola açarak içindeki toplumu tüm alanlarda değişime sürüklemiştir. Yeni teknik bilgilerin üretimde yerini almasıyla birlikte üretim faaliyetlerinin iş bölümü anlayışı, üretim ve verimliliği hızla arttırmıştır. Tarım toplumunda üretim tezgâh ve atölyelerde çoğunlukla insan gücü ile gerçekleşirken

sanayi devrimi ile beraber üretimin mekânı da fabrikalar olmuş; toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yapısı, dini normları değişmiş; geleneksel tarım toplumu davranışları giderek rasyonel davranışlara yerini bırakmıştır. Sanayi devrimi tek başına ekonomik büyümenin artmasına yol açan bir gelişim olarak değerlendirilemez. Ekonomik ve toplumsal gelişmeler nedeniyle ve sayesinde ekonomik büyümenin hız kazanmasıdır (Hobsbawm, 2008: 32).

Sanayi devriminde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin toplumsal ve ekonomik alanda araç haline gelmesi ile pek çok önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu nedenle sanayi devriminin ani olup biten bir devrim değil bir süreç olduğu görülmektedir.

İlk sanayi devrimi herhangi bir hükümetin veya devletin stratejisi veya reformları ile değil tamamen bilimsel buluşlar neticesinde, kendiliğinden gerçekleşmiştir. Bu dönemde devletin gelişmeler karşısındaki eylemsizliği ve ilgili yasal düzenlemelerin olmayışı, bir anlamda teknolojiyi kullanan ve üreten kesimlerin rahatlamasını sağlamış ve dolayısıyla bu kesim sermaye açısından zenginleşmiş, dolayısıyla yeni girişimlerin önü açılmıştır. Müdahaleci kamu yönetimi anlayışının olmaması sanayi devrimini ilerletmiştir. Ancak bu anlamda kamu yönetiminin eylemsiz oluşundan hareketle sanayi devriminin bir aktörü olmadığı söylenememektedir.

Sanayi devrimi ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda değişimlere sebep olmuş ve bu değişim ile yavaş yavaş dönüşen topluma “sanayi toplumu” tanımlaması yapılmıştır. Tarım toplumunun değişip dönüşmesi ve sanayi toplumuna evrilmesine kadar olan süreçte bilim ve teknoloji birbiri ile ilişkili değil iken, sanayi devrimi ile beraber teknoloji ve bilim birbirine bağlı hale gelmiştir. Sanayi devrimi öncesi bilim bilinmeyi ve keşfetmeyi amaçlamış, teknoloji ise tecrübelerin birikimini ihtiyaca yönelik geliştirmek ile kalmıştır. Sanayi toplumunun vasıfları şu şekilde ifade edilebilir (Aron, 1997: 65-67):

- İnsanların aile harici bir çevreye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışma çevresi ve ilişkilerinin açıklanması ihtiyacı duyulmuştur.
- Üretim süreçlerinin gelişmesi sonucu olarak aynı üretim bir ürünün üretilmesi aşamasında veya farklı meslek gruplarıyla iş bölümümü gerekli hale gelmiştir.
- Üretimin gerçekleştirilmesi ve ilerletilebilmesinin nedenleri ve sonuçları sermayenin birikiminin zorunlu olmasına bağlanmaktadır.
- Gelişen üretim hatları ile birlikte işçi olgusu ortaya çıkmıştır. İşgücü ihtiyacı giderek artmış ve işçilerin çalışma şartları ve yaşam koşullarının tartışılması bu devrimin konularından olmuştur.

Sanayi devrimi toplumun sosyal düzenini de değiştirmiştir. Bu değişimlerin gelecek nesillerin kodlanmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte toplumların gelenekleri, davranış biçimleri ve kuralları tamamen değişime uğramıştır. Daha önce atelyelerde yapılan üretim faaliyetleri terk edilerek fabrikalarda kitlesel üretim yapılması tercih edilmiştir. Yine bunun sonucu olarak fabrikalar etrafında yerleşimler oluşmuş ve şehirler gelişmiştir. Bunun yanında sanayi devrimi ile küçük yerleşim birimlerinde büyük aileleri ile

yaşayanlar iş için şehirlere göç etmiş, sonuç olarak şehirlerde çekirdek aile kavramı oluşmuştur (Göksal, 2003: 42). Bu bağlamda parçalar halinde küçük şehirlerde yapılan üretim faaliyetlerinin yerini, buharlı makinelerin “fabrikalarda” kullanılmasının alması ile birlikte 19. Yüzyıldan itibaren fabrikaların etrafında yeni yerleşim birimlerinin artmasına neden olmuş, buralara göçen işçiler ve iş umuduyla gelenlerin oluşturduğu yoğunluk ise kentleri hızla büyütüştür (Bumin, 2010: 55).

Kentlerin büyümesi, çok sayıda kentsel ve toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Günlük mesai saati 13-14 saate ulaşmış ve üretimde çocuk işçiler kullanılmıştır. Bütün bu aksaklıklar nedeniyle özellikle çalışma şartları ve koşullarına yönelik pek çok itiraz ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal hareketler sonucunda yeni oluşan yasalar ile kentsel yaşam ve çalışma düzeninde bazı iyileştirmelere gidilmiştir (Günay, 2002: 14).

Sanayi devrimi üzerine yapılan yorumlar genel olarak devrimin iktisadi etkilerini analiz etmeye yöneliktir. Örneğin Hobsbawm’ın (2008:207), “endüstri devriminden beri bütün devletlerin ekonomi politikasının ve kuramının geçmişi, esas olarak “laissez- faire”in* yükselişinin ve düşüşünün tarihidir” sözünden yola çıkarak ekonomik yorumlamaların önemli bir değerlendirmesi yapılabilir. Yukarıda da belirtildiği üzere sanayi devrimi öncelikle ekonomik alanda olmak üzere sosyal, siyasi ve yönetsel pek çok alanda değişmeye temel oluşturmuştur. Sanayi devriminin meydana getirdiği yeni ekonomik düzen ile beraber genel olarak yönetim alanında özellikle kamu yönetiminde önemli değer, norm ve kurumlar sistemleri oluşmuştur.

Sanayi devrimi ile beraber temel imalat yerleri artık fabrikalar olmuştur. Fabrikalar ise bazı özellikleri ile sanayi devriminden önceki üretim mekanizmalarından ayrılmaktadır (Sander, 2011: 62).

İmalattaki bu değişimler, teknolojik gelişim ve şehirlerin çoğalması ve nüfusun artması; alt yapı hizmetleri, konut ihtiyacı, sağlık, işsizlik ve eğitim gibi problemleri beraberinde getirmiştir. Kamunun alt yapı hizmetlerine yönelik yatırımlar yapması gerekliliği gündeme gelmiş, tren yolları, karayolları gibi yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bugün kamu hizmeti olarak sayılan çoğu hizmet sanayi devriminden önce kamunun görevleri arasında görülmemiştir. Çünkü tarım toplumunda devletin bugünkü gibi etkin bir görev dağılımına ihtiyaç duyulmamış ve kamunun kapsamlı görevi, güvenlik ve adaleti tesis etme olarak sınırlanmıştır (Al, 2002: 35).

Merkezileşme sanayi devrimi ile beraber bir norm haline gelmiştir. Özellikle haberleşme teknolojisi ve ulaşımda kat edilen gelişmeler ile merkezden yönetim daha kolay hale gelmiş ve kamu hizmetleri daha geniş coğrafyalarda alıcı bulmaya başlamıştır. Sanayi devrimiyle beraber demiryolu taşımacılığının gelişimi bu konuda çok önemlidir (Toffler, 2008: 76-77). Merkezleşmenin devlet yönetimine yansımaları ile ulus devlet anlayışı gelişmiştir.

*Her türlü devlet müdahalesinin karşısında duran, bireylerin iktisadi kararlarını özgürce tanımlamasını, temel alan iktisadi liberalizm veya bireyciliğin en önemli prensibi olan ‘Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler’ in kısaca söylenişin Fransızca ifadesidir.

Özellikle Batı Avrupa’da gerçekleşen ve yayılan sanayileşme ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş kolaylaşmıştır. Sosyal alanda görülen değişimler, toplumu yöneten siyasi oluşumda da gerçekleşmiştir. Bu değişimler ise güncel tanımıyla ulus devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Şahin, 2007: 117).

18. yüzyılda bilimsel gelişim, teknoloji ve ekonomik olarak buhar makinesinin bulunması ve sanayi devriminin başlaması (1765), siyasi gelişmeler olarak Fransız Devrimi (1789) bu çağdaki değişim ve dönüşümlerin yolunu açmıştır. Avrupa’da ve ABD’de başlayan değişim rüzgârı bu ülkelerden hareketle de pek çok ülkelerdeki yeni üretim şekilleri, rasyonalizm, merkezi yönetimler ve yeni sosyal-siyasal yapılar kuşkusuz sanayi devrimi ve Fransız İhtilali’ne borçludur (Al, 2002: 27).

Sanayi devrimi sonrası toplumsal değişimler, sosyal kamu politikalarının gelişmesi açısından önemlidir. Sanayileşmenin gelişmeye başladığı 1800’lerin sonunda sosyal politika alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1880-1920 arasında İngiltere ve Kanada’da, hayırsever sosyal ıslah hareketleri bu dönüşüm dinamiklerine yol açmıştır. 19. yüzyılın başından, 21. yüzyılın başlarını kapsayan dönemde, muhtelif yönetimlerde uygulanan sosyal politikaların ortak özelliklerine bakıldığında (Şenkal, 2005: 31);

-Yönetimlerce uygulanmaya başlanılan ilk sosyal vasıflı politikalarla, ilk olarak fabrikalarda işçi pozisyonu altında emekçilerin, çalışma hayatının ağır şartları karşısında korunması amaçlanmıştır.

-İşçilerin, patronları karşısında iş ilişkileri penceresinden korunmalarını sağlayan hukuki teşkilatlandırmaya ve düzenlemelere daha sonraları yönelmiştir.

-Sosyal politikaların iyileştirilmesinde, birbiri ardına yürürlüğe sokulan yasalardan faydalanılmıştır.

Bu amaçla yürürlüğe sokulan politikalar, 19. yüzyılın başlarında, Sanayi Devrimi’nin öncüsü olan İngiltere’de görülmeye başlamıştır. Sanayi devrimini İngiltere’den sonra gerçekleştiren diğer Avrupa ülkelerinde ise sosyal politika alanındaki bu gelişmeler 19. yüzyıl ortalarında ancak yaşanmıştır. Bu politikalarla, öncelikli olarak çocuk ve kadın işçilerin formel ilişkiler ile çalışma hayatında koruma altına alınması hedeflenmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru yetişkin erkek işçileri kapsayan sosyal politikalar ancak yürürlüğe girebilmiştir.

Hukuk kuralları vasıtasıyla, günlük iş saatlerinin ve gece vardiyasında süren çalışmaların çocuk ve kadın işçiler açısından sınırlandırılması, çalışma yaşının belirlenmesi, işçi sağlığı ve iş güvenliğine konu edinen düzenlemelerin yapılması sosyal politikaların önceliklilerinden olmuştur. Yönetimler işçileri destekleyici söylem ve harekette bulunan kişi ve taraflar ile sendikaların büyük baskı ve mücadelelerinin sonucunda sosyal nitelikli politikaları yürürlüğe sokmak zorunda kalmıştır. Modern anlamda sosyal devletin temelleri 1883’te Alman başbakanı Otto von Bismark tarafından yürütülen sosyal sigorta uygulamaları ile atılmıştır (Özdemir, 2007: 13).

Sosyal devlet ile ilgili ilk gelişmeler 19. yüzyılın ortalarında yönetimlerin anayasalarında yer almaya başlamıştır (Şentop, 2006: 42). 1848 yılında Fransa,

anayasasında sosyal devlet anlayışına yer ayıran ilk devlet olmuştur (Göze, 2005: 145). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra batıda demokrasi ile yönetilen ülkelerde yapılan yeni anayasal düzenlemelerde “sosyal devlet” ilkesi kabul görmüş ve sosyal haklar konusunda geniş düzenlemelere anayasalarda yer verilmiştir.

Anayasalarda devletin ilk görevi yurttaşların fiziksel ve ruhsal sağlığı ve onuruna yakışır bir şekilde hayatlarını devam ettirmelerini sağlamak ile beraber çocuk, genç, yaşlı, sakat ve çalışamayacak durumda olanları savunmak ve yurttaşları fakirlikten kurtarmaya yönelik sosyal güvenliğini tesis etmekle yükümlü tutulmuştur. Devletin bir diğer görevi ise vatandaşların eğitim ve öğretim taleplerine karşılık vermek; üçüncü görevi olarak ise vatandaşların çalışma hakkı olduğu gerçeğinden yola çıkarak, mesai hayatı ile ilgili düzenlemeleri yapmak ve yürütmektir (Göze, 2005: 150-155).

II. DÖRDÜNCÜ SANAYİ DEVRİMİ VE TOPLUMDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Toplumların iktisadi üretim faaliyetlerinin gelişiminde son aşama, “4. Sanayi Devrimi” yani “Endüstri 4.0” olarak tanımlanmaktadır. Endüstri 4.0 elektronik evrimin temelinden yola çıkarak geleceğin bilgi üretim ekonomisi olarak önümüzde çıkmaktadır (Şuman, 2017).

Bilgi toplumunun bugün gelmiş olduğu son yeni sanayi devrimi Endüstri 4.0 (Sanayi 4.0) olarak ortaya çıkmaktadır. Siber-fiziksel sistemlerin üretimde devreye girmesi ile kişiye özel, doğayla barışık, görsel algısı yüksek olan bir üretim sürecinde iyileştirme gerçekleştirilebilecektir (Çelikaş vd, 2015: 26). Yeni nesil donanım ve yazılımlar hiç şüphesiz ki toplumsal yaşamın her kurumunda olduğu gibi kamu kurumlarında kullanılacaktır. Yeni nesil yazılım ve donanımların, üretimi planlama, tasarlama, işleme koyma süreçlerinde başarısı ve düşük maliyet, düşük enerji sarfiyatı, yüksek güvenlik gibi özellikleri var olan sistemlerin tasarruf politikaları sebebiyle yenilenmesine yol açacağı söylenebilir.

Dördüncü sanayi devriminin kapsamında olan diğer bir husus nesnelere internetidir. Üretimdeki işgücü ihtiyacını tamamen yok edecek bir gelişim olarak önümüzde duran nesnelere interneti (Nİ) nesne ve canlıların tekel tanımlayıcılar üstünden, insan-insan ve insan-bilgisayar etkileşimi gereksiz bir yerel ağa veya internete bağlı veri aktarımı yapabildikleri bir teknolojik senaryodur (Atzori vd. 2010). Bu teknolojik gelişme sayesinde üreticiler üretim faaliyetlerini gerçekleştiren makineleri kontrol eden yöneten insana gerek duymayacaklardır Siber-fiziksel sistemlere (CPS) ve nesnelere internetine dayalı üretimden bahsedilen yeni bir sanayi devrimi sürecine girilmiştir. Sahip olduğu birçok farklı adlandırmanın yanı sıra kısaca Endüstri 4.0 olarak ifade edilen kavram, makinelerin insan gücüne gereksinim duymadan kendilerini ve üretim süreçlerini yönetebilmeleri olarak tanımlanmaktadır (EBSO, 2015: 7).

Dördüncü sanayi devriminin temelinde internet teknolojisi bulunmaktadır. İnternet teknolojisinin kullanımının bugünden çok daha fazla kullanılacağı gerçeği göz önüne alındığında siber güvenlik kavramı ve siber güvenliği konu edinecek olan teknolojik yeterliliği sağlamak da kaçınılmaz olacaktır. Kamu hizmetlerinin yükünü alan e-devlet uygulamaları ile devletin ve vatandaşların, internet ile

yönetilen nesnelerin oluşturacağı üretim mekânlarının güvenliği gibi önceliklere hizmet edecek olan siber güvenlik sistemlerinin öneminin günümüzde olduğundan daha fazla artacağı görülmektedir.

Bu çerçevede çağdaş medeniyetin vardığı bilgi seviyesini açıklamada net bir görüş birliğine henüz ulaşılmamış olmasına rağmen, 21. yüzyılın başlarından itibaren bilim ve teknolojiye baş döndürücü gelişmelerle ortaya çıkan bilgi patlaması ve bilgi teknolojilerinin sosyal ve ekonomik gelişmeye katkılar göz önüne alındığında Toffler (2008: 161-164) bu süreci “üçüncü dalga” olarak tanımlamaktadır.

Birçok bilimsel yayında da “enformasyon devriminin” iktisadi, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda ve ilişkilerde köklü değişimlere yol açacağı öngörülmektedir (Reddi, 1991: 73).

Endüstri 4.0 kamu politikası yapım ve uygulama süreçleri için yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Dördüncü Sanayi Devrimi uzun dönemde sanayi kavramına getirmiş olduğu yapay zekâ ve robotik kavramlarıyla sosyal bir sonuç olarak gelir adaletsizliği sorununu da ön plana çıkarmaktadır. Ekonomik bir sonuç olarak ise dördüncü sanayi devrimi teknolojik olarak sınıflandırılabilir işsizlik olgusunu da tetiklemektedir¹. Gelir adaletsizliği ve yeni bir işsizlik bağlamında, devlet sanayi politikası yapım süreçlerinde kendini yeniden konumlandırmaya ve süreçlerdeki rollerini yeniden formüle etmeye gereksinim duymaktadır (McAfee, Andrew ve Erik Brynjolfsson, 2016:139-145; Tan, T. B., & Wu, S. S., 2017:15)

Daha önceden ortaya konan veri çerçevesinde kamu politikası ilgili Endüstri 4.0 politikaları ile gelen dijitalleşme ve özel anlamda otomasyon teknolojik anlamdaki işsizlik ile mücadele etmek durumundadır². Daha önceki endüstri devrimlerindeki emek politikalarında değişimler daha peyderpey gerçekleşirken ilgili dönüşüm ve değişim dördüncü sanayi devrimi emek kollarındaki mesleki tanımlamalar ve sınıflandırmalar radikal anlamda hızlı ve devrimsel olarak baş döndürücü bir şekilde cereyan etmektedir. (Liao vd., 2017). Batı Avrupa’daki çeşitli çalışmalar bilhassa imalat sektöründeki istidamın yüksek risk grubunda olduğunu ortaya koyarken kamu politikası gerçekleştirenler, yeni dönemde emeğe dair politika yapım ve süreçlerini yeni bir yönetim projesi dâhilinde sanayideki paydaşlarıyla gerçekleştirmek durumundadır (Flynn, J ve diğerleri, 2017:240-241).

Emek politikalarına dair kamu politikasının yapısal olan dönüşümünde bir diğer önemli politika yapım sahası eğitim politikalarıdır. Var olan emek yapısının becerisizleşmesinin (*de-skilling*) bir sonucu olarak yeniden becerileme (*re-skilling*) süreçlerine göre değiştirilmesi ve yeni meslek gruplarına dair mesleki eğitimlerin

¹ Teknolojik olarak işsizlik sınıflandırması hakkında daha fazla bilgi için bkz: F. Postel-Vinay, (2002) “The Dynamics of Technological Unemployment,” *Int. Econ. Rev. (Philadelphia)*, vol. 43, no. 3, pp. 737–760; Anon.,(2016) “Automation And Anxiety: Will Smarter Machines Cause Mass Unemployment?,” *The Economist*. ve dördüncü sanayi devrimine dair kapsamlı bir yazın taraması için bkz. Maynard, A. D. (2015). *Navigating The Fourth Industrial Revolution*. *Nature Nanotechnology*, 10(12), 1005-1006..

² Konu hakkında daha kapsamlı bir tartışma için bakınız: Susskind, R. E., & Susskind, D. (2015). *The Future Of The Professions: How Technology Will Transform The Work Of Human Experts*. Oxford University Press, USA.

yükseköğretim planlama süreçlerine dahil edilmesi bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu süreçlerin tamamıyla kamu politikalarına aktarılma uğraşı çok basit değildir. Endüstri 4.0 uygulamalarında emeğin dönüşümü Amerika Birleşik Devletleri’nde eğitim politikalarında talep-merkezcil (pull-demand) sektörel güçlerin etkisinde kolaylıkla hayata geçirilmektedir. Hâlbuki Batı Avrupa ve diğer merkezlerde ilgili emek politikaların dönüşümü için kamunun etkin müdahalesi sahneye çıkmaktadır. Birleşik Krallık ve çeşitli batı avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalarda kamu politikası tasarımları, formülasyon ve uygulama evrelerinde ciddi sorunlarla karşı karşıya gelmektedir. Eğitim sektörü iyi bir kamu politikası yönlendirmesiyle emek piyasalarının gelecekteki taleplerine karşılamak için ne öğretilmesi gerektiğine dair kararları sağlıklı bir şekilde vermek durumundadır. Yeni eğitim süreçleri de var olan becerileri geçersiz kılmadan emek talebini karşılamak için becerileme eğitimlerinin Endüstri 4.0’ın gereksinimlerine göre geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Flynn, J ve diğerleri, 2017:241-242).

Bu anlamda, sosyo-ekonomik ve kamusal etkileri nedeniyle küresel düzeyde geri kalmamak adına dördüncü sanayi devriminin amaçlarına yönelik yeni politikalar geliştirmek azami derecede önemlidir. Bu gerekli yenilikleri öngörmek ve var olanı düzenleme ihtiyacı ise bizi “inovasyon” kavramına götürmektedir.

Yeniliği konu edinen kavramları araştırma ve geliştirme sürecinden geçerek, izlenecek yol sıralı bir şekilde belirtilmiş bir biçimde tanımlayan, müşterek bir dil ve kavram eş güdümü içinde, bir bilim ve teknoloji politikasının uygulanması ve küresel olarak irdelemelerin yapılabilmesi amacıyla düzenlenen Oslo Kılavuzu’na göre inovasyon, “İşletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonlu yöntemin gerçekleştirilmesidir” (OECD ve Eurostat, 2005: 4).

III. TÜRKİYE’DE KAMUNUN ENFORMASYON TOPLUMU STRATEJİLERİ VE İNOVASYONLARI

Kamuda inovasyonu tanımlamak, kamunun kendine has özellikleri nedeniyle, endüstrideki kadar kolay değildir. İnovasyonda başarının sağlanabilmesi için o inovasyonun sürdürülebilir bir anlayışı bünyesinde barındırması gerekmektedir. Kamuda ihtiyaca yönelik değerli bir reform ile inovasyon arasındaki tek ölçüt aslında yeni politikanın içinde yenilik olup olmadığıdır.

Türkiye’de 2003 yılında yürürlüğe giren “5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” ile ilk inovatif politika örneği görülmektedir. Bu kanun ile kamu yönetimine mali yönetim ve kontrol açısından yenilik getirilmiştir. Bu inovasyon ile, kamu kurumlarının stratejik karar alma, performans, etkin çalışma açısından daha etkili olması amaçlanmış ve sağlanmıştır. Kamu yönetiminin dönüşüm sürecinde inovasyonun kurum kültürü olarak içselleştirilmesi ve inovasyona ilişkin sistemlerin kanunlar ile kurulmuş olması önemlidir.

Avrupa Birliği ülkelerinin OECD çatısı altında 2014 yılında “Horizon2020” başlıklı, kamu sektörü için inovasyon amacıyla mali destek ve teşvik politikalarını ve OECD ülkelerinin kamu sektörü inovasyonlarını nitelik

bakımından ölçtüğü bir araştırma programına katılımcı ülkeler onaylamış ve program 2014 yılında çalışmaya koyulmuştur. Bu bağlamda Horizon2020 programına dahil olan ülkeler, diğer ülkelerin kamu yönetimi inovasyonları hakkında detaylı bilgilere ulaşabilmekte ve kendi kurum ve yönetim sistemlerine entegre etmeden inovasyonun sonuçlarını daha net bir şekilde öngörebilmektedirler. Programa dahil olan Türkiye kamu yönetiminde 13 adet inovasyonu harekete geçirmiştir (OECD-OPSI, 2017).

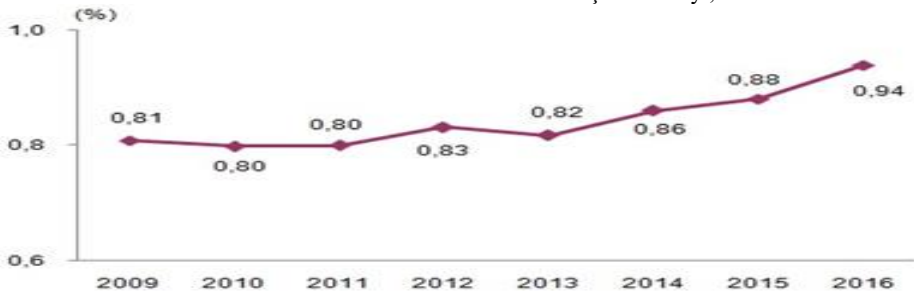
Türkiye’de kamu inovasyonlarının en başında, kamunun vatandaşlarına sunmakta sorumlu olduğu hizmetleri elektronik ortamda internet üzerinden veya internete bağlı bir cihaz üzerinden ulaştırdığı kolay, hızlı ve güvenli hizmeti kesintisiz hizmet olarak tanımlanan “e-Devlet Kapısı” hizmeti gelmektedir.

“Türkiye’nin bir başka inovatif hizmeti olan SKAAS (Sayısal Kayıt Arşiv ve Analiz Sistemi) ise uydu, kablo, karasal ve internet üzerinden yayın yapan televizyon ve radyo kanallarını sayısal olarak arşivleyerek kayıtlar üzerinde ses ve görüntü analizleri yapmaktadır. Mevcut tüm yayın iletim teknolojilerini kapsayan ve gelecekte ortaya çıkacak yeni teknolojilere de kolayca uyum sağlayacak uluslararası standartlarda bir alt yapıya sahiptir” (Tübitak, 2015)

Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti’nin kamu adına işleme soktuğu bir başka program da, Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER)’dir. BİMER ile kamunun vatandaşın sorunlarına karşı çözüm yolunu merkezi yönetime iletmesi ve merkezi yönetimden hiyerarşik bir şekilde yerel yönetime kadar gidecek olan aşamalar halinde çözüm aranması amaçlanmıştır. Bu sistem ile vatandaşın anayasal hakkı olan dilekçe verme ve bilgi edinme hakkını etkin bir şekilde kullanılması hedeflenmiş ve bu konuda merkezi yönetimin uzaklığının olumsuzluğu, yerel yönetim ile muhatap olma durumu ortadan kalkmıştır (Başbakanlık Genelgesi, 2006). BİMER, 24 Temmuz 2018 tarih ve 30488 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 14 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (CİMER) olarak hizmete devam etmektedir.

OECD ölçümleri dışında ülkemizde inovasyonun tespitinde göz önünde bulundurulması gereken, patent başvuru ve kullanımı, bilimsel yayınların sayısı, Ar-Ge yatırımları gibi göstergelere de bulunmaktadır. Kamunun Ar-Ge harcamalarındaki artış bir başka gösterge olarak karşımıza çıkmakta ve Tablo 1’de 2009 yılından itibaren yapılan harcamalar görülmektedir.

Tablo 1: Ar-Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Payı, 2009-2016

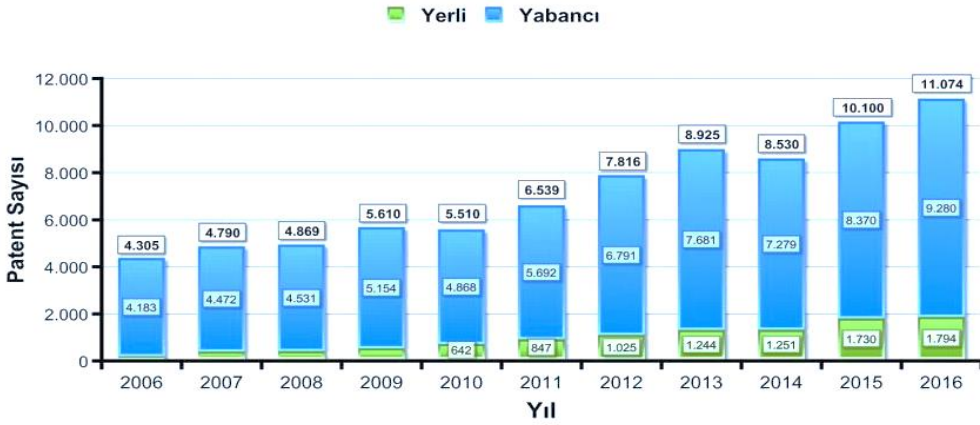

Kaynak: TÜİK, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24865>, (12.09.2018).

Tablo incelendiğinde Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki payının yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlediği, 2016 yılında ise artış eğilimine girdiği görülmektedir.

Yine inovasyonu ölçümlemede diğerleri ile beraber kullanılması ve baz alınması uygun görülen bir başka gösterge de ülke sınırları içerisindeki patent başvuru ve tescil sayılarının yıllara göre artış gösterip göstermediğidir. Tablo 2’de yıllara göre patent tescil sayıları görülmektedir.

Tablo 2: Patent Tescil Sayıları (2006-2016)

Kaynak: T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu, http://www.turkpatent.gov.tr/turkpatent/resources/istatistik/patent/patent_basvuru_yillara_gore_dagilim.xls, (14.10.2018).

2006-2016 yılları arasında patent tescil sayıları incelendiğinde yerli patent sayılarında 2010 yılından itibaren bir canlanma olduğu görülmüştür. Yabancı patent sayıları karşısında oldukça az olmasına rağmen yerli patent sayıları 2010 yılında 642’den, 2016 yılında 1.794’e ulaşmıştır.

Kamunun bilgi toplumu stratejilerinin şeffaflık, hesap verebilirlik nitelikleri açısından gözleyebilmek amacıyla strateji ve eylem planının uygulanması ve verilerin gözlemlenebilmesi ardından raporlanması önemlidir. Bunun yanında hususiyet ile toplumlar arası karşılaştırmalar ile tecrübe aktarımının sağlanması ve iş birliği içinde uygun politikaları geliştirerek eylem planının ötesinde olabilen çalışmaları ele alabilmek önemlidir.

Kalkınma Bakanlığı döneminde gerçekleştirilen bir başka çalışma da “2014-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı” olmuştur. Bu plan büyüme ve istihdamı hedef olarak bilgi teknolojileri, geniş bant alt yapısı ve sektörel rekabet, nitelikli insan kaynağı ve istihdam, toplumsal dönüşüm, bilgi güvenliği (kişisel bilgilerin korunması ve güvenli internet), bilgi ve iletişim teknolojileri destekli yenilikçi çözümler, internet girişimciliği ve e-ticaret ile kamu hizmetlerinde kullanıcı odaklılık ve etkinlik başlıkları çerçevesinde 73 eylem yer vermektedir” (Ülkemizde Bilgi Toplumu Dönüşümü, <http://bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum/>, 11.10.2018).

Türkiye’de bu alanda gerçekleştirilen kamu hizmetleri arasında e-Dönüşüm Türkiye Projesi (2002-...), 2014-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, e-devlet uygulaması, Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP), Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi (SEGBİS), Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS), Tapu Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS), Dış Ticarete Risk Esaslı Kontrol Sistemi (TAREKS), Merkezi Sicil Kayıt Sistemi (MERSİS), Merkezi Nüfus Kayıt Sistemi Projesi (MERNİS), Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (VEDOP), Elektronik Banka Tahsilatları İşleme Sistemi (EBTİS), e-nabız, 24.03.2016 tarihli 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve uygulamaları örnek olarak gösterilebilir (Örnek Uygulamalar, <http://www.edevlet.gov.tr/ornek-uygulamalar/#1463559176743-c65b506b-168b>, 10.07.2018)

Ayrıca, devlet ve kamu yönetimi anlayışı da değişikliğe uğrayarak hizmetlerin sunumunda ve erişiminde internet temelli ve yapay zekâ ile çalışan, daha küçük ama etkin bir düzenleyici devlet anlayışını da tartışmaya açacaktır. Hızlı, yaygın ve tam kamu hizmeti olarak internet katılım ve erişim olanaklarını geliştirip yaygınlaştırarak; katılımcı, demokratik kamusal yönetim ve karar modellerinin iyileştirilmesi gereğini artırmıştır. Bu nedenle iş birliklerini, yeni bilgi ve teknoloji üretimini, yenilikçiliği teşvik eden, destekleyen ve yönlendiren bir kamu yönetimi ihtiyacı ortaya çıkacaktır (Gül, 2017:22).

Gelişmiş ülkelerde sanayi, istihdam ve üretim perspektifinden otoritesini bilgi ve iletişim konusunda uzman ve söz sahibi olmaya doğru kaydırmaktadır. Bilgi çağına hiç şüphesiz BIT sayesinde geçilebilecektir ve bu alanda dünyayı yakalamak gerekmektedir.

Bu amacı gerçekleştirebilmek için birtakım yapısal önlemler almak gerekmektedir. Bu konuda alınabilecek önlemler ise şöyle sıralanmaktadır:

- Sanayi odalarının öncülüğünde yüksek kalitede eleman yetiştirecek bilim liseleri kurulmalıdır
- Üniversitelerde temel bilim dallarına dönüş yapılmalıdır
- Geleceğin toplumuna yönelik eğitim müfredatında değişikliğe gidilmeli, eğitimde bilimin payı artırılmalıdır
- Endüstri 4.0’a geçiş sonucunda ortaya çıkacak işsizliğin azaltılabilmesi için tarım ve hayvancılık politikaları, üretim ve verimliliği artıracak biçimde ele alınmalıdır (Eğilmez, 2018: 231-32)

Yine eğitim alanında “kodlama” uygulamasıyla sürece sadece ilköğretim çağından başlayarak eğitim müfredatlarına eklenen kodlama, yazılım, robotik öğrenen yeni nesil dâhil edilmemektedir. İlkokuldan başlayarak meslek liseleri, üniversiteler ve mevcutta çalışan işgücün dijital dönüşüme adapte olabilmek adına aldığı mesleki ve teknik kurslar da Endüstri 4.0’ı yakalama açısından gerçekleştirilen önemli kamu politikalarındandır (Doğru ve Meçik, 2018: 1598).

SONUÇ

Sanayi Devrimleri tarih boyunca muazzam değişimleri sahneye çıkartmaktadır. Dördüncü Sanayi Devrimi de genel hatlarıyla diğerlerinden pek de

farklı olmayıp günümüz gerek ulusal gerek küresel toplumlarına radikal değişimler getirmiş olup hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi anlamda sonuçları olmuştur. Özellikle ekonomik ve endüstri politikaları kapsamında inovasyon kavramı Schumpeter'in kavram sandığından bir kere daha çıkmış olup korkunç bir dijitalleşme ve otomasyon sürecini yeniden ulusal kamu politikalarının gündemine sokmuştur. Bu bağlamda daha esnekleşme yolunda mesafe kat etmiş olan neoliberal dönüşüme merkezli emek ve sanayi politikaları Dördüncü Sanayi Devrimiyle yeni bir evreye girmiş bulunmaktadır. Veri Endüstri 4.0'ın ekonomik sonucu olan ekonomik eşitsizlikler ve emeğin yeniden becerilendirilmesi gerekliliği küresel anlamda devletin ekonomiye olan müdahale formunun yeniden tanımlanması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte emek politikaları gibi eğitim politikaları gibi kamu politikası yapımı sürece ilgili seyrin gereksinimlerini karşılamak durumundadır. Ülkemizde Endüstri 4.0 deneyimi küresel ölçekteki diğer kamu politika yapım süreçleri ile yakınsamaya girmiş ve çeşitli politika transferi kavramı ile ulusal örneklerini geliştirmeye başlamıştır. Süreçler genel olarak değerlendirildiğinde ilgili uygulamalarda toplumsal anlamda emek barışının ve uzun dönemli süreçlere uygun düşecek eğitim ve sanayi politikalarının geliştirilmesi ülkemiz açısından hayati bakımdan önemlidir. İnsan unsurunun merkeze alınması ve gelecek 50 yıl bakımından stratejik anlamda nasıl bir eğitim ve sanayi kalkınma vizyonunun geliştirileceği gerek kısa, gerek orta, gerekse de uzun vadede çıkacak sorunların çözümüne katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Al, H. (2002). *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*. Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Aron, R. (1997). *Sanayi Toplumu*. E. Gürsoy (çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Atzori, L., A. Iera, G. Morabito (2010). The Internet of Things: A Survey. *Computer Networks*, 54(15), 2787-2805.
- Bilgi Toplumu Dairesi. (2018). *Ülkemizde Bilgi Toplumuna Dönüşüm*. <http://bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum/> Erişim Tarihi: 11.10.2018.
- Bumin, K. (2010). *Demokrasi Arayışında Kent*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çeliktaş M. S., G. Sonlu, S. Özgel, Y. Atalay. (2015). Endüstriyel Devrimin Son Sürümünde Mühendisliğin Yol Haritası. *Endüstri ve Mühendislik*. 662. 24-33. https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/fa26017c792a3d4_ek.pdf Erişim Tarihi:02.07.2018.
- Doğru B. N., O. Meçik. (2018) Türkiye'de Endüstri 4.0'ın İşgücü Piyasasına Etkileri: Firma Beklentileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23. Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı.1581-1606.
- EBSO-Araştırma Müdürlüğü. (2015). *Sanayi 4.0*. http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2018
- E-devlet. Örnek Uygulamalar. <http://www.edevlet.gov.tr/ornek-uygulamalar/#1463559176743-c65b506b-168b> Erişim Tarihi:10.07.2018.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim sürecinde Türkiye* (Cilt 1). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Flynn, J., Dance, S. ve D. Schaefer. (2017). Industry 4.0 and Its Potential Impact on Employment Demographics in The UK. https://livrepository.liverpool.ac.uk/3009339/1/C:%5CUsers%5CSchaefer%5CDropbox%5C_SCHAEFER_UNIVERSITY%5C%5B02%5D%20Research%5C%5B03%5D%20Publications%5C%5B02%5D%20Published%5C%5B2017%5D%20%5B139%5D%20%5BCA%5D%20ICMR%20Dirk%20Joe%20I4%20Demographics%5CICMR17_paper_76_final.pdf Erişim Tarihi:01.07.2018
- Göksal, G. (2003). *Sanayi Devrimi: Öncesi, Sonrası ve Etkileri*. İstanbul: Kora Yayın.
- Göze, A. (2005). *Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonel Sosyalist ve Sosyal Devlet* (4 b.). İstanbul: Beta Basım.
- Gül H. (2018). Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Politikaları ile Bu Alanlardaki Araştırmalara Etkileri http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2017/sayi36/sayi36_5-26.pdf Erişim Tarihi:02.07.2018.
- Günay, D. (2002). Sanayi ve Sanayi Tarihi. *Mimar ve Mühendis Dergisi* (31), 8-14.
- Hobsbawm, E. (2008). *Sanayi ve İmparatorluk*. A. Ersoy (çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Liao, Y., Deschamps, F., E. F. R. Loures, L. F. P. Ramos. (2017). Past, Present and Future of Industry 4.0: A Systematic Literature Review and Research Agenda Proposal. *International Journal of Production Research*, 55(12), 3609-3629.
- Maynard, A. D. (2015). Navigating The Fourth Industrial Revolution. *Nature Nanotechnology*, 10(12), 1005-1006.
- McAfee, A., E. Brynjolfsson. (2016). Human Work in The Robotic Future: Policy For The Age of Automation. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-06-13/human-work-robotic-future> Erişim Tarihi: 01.07.2018.
- OECD ve Eurostat. (2005). *Oslo Kılavuzu. Yenilik Verilerinin Toplanması İçin İlkeler*. Ankara: Tübitak.
- OECD. OPSI. <https://www.oecd.org/governance/observatory-public-sector-innovation/innovations/> Erişim Tarihi: 10.12.2018.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Postel-Vina. F. (2002). The Dynamics of Technological Unemployment. *International Economic Review*. 43 (3). 737-760;
- Reddi, U. V. (1991). *Sanayi Devriminin Aşılması, Enformasyon Devrimi Efsanesi*. (Y. Kaplan (çev.) İstanbul: Rey Yayınları.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Susskind, R. E., D. Susskind, (2015). *The Future Of The Professions: How Technology Will Transform The Work Of Human Experts*. USA: Oxford University Press.
- Şahin, K. (2007). *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Şentop, M. (2006). Anayasa ve Sosyal Devlet. *Sosyal Politikalar Dergisi* (1), 42-47.
- Şuman, N. Akıllı Üretim Çağı: Endüstri 4.0. <http://www.fortuneturkey.com/akilli-uretim-cagi-endustri-40-42841> Erişim Tarihi: 15.09.2018.
- Tan, T. B. Ve S. S. Wu (2017). Public Policy Implications of the Fourth Industrial Revolution for Singapore. *RSIS Policy Report* (Singapore: RSIS). https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2017/12/PR171220_Public-Policy-Implications-of-the-Fourth-Industrial-Revolution-for-Singapore_WEB.pdf Erişim Tarihi:01.07.2018
- The Economist*. (2016) "Automation And Anxiety: Will Smarter Machines Cause Mass Unemployment. <https://www.economist.com/special-report/2016/06/23/automation-and-anxiety> Erişim Tarihi: 01.07.2018.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga*. S. Yeniçeri (çev.) İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Tutar, H. (2013). *İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, "Sanayi Devrimi". Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tübitak. (2015). Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi. <http://bilgem.tubitak.gov.tr/tr/icerik/skaas-sayisal-kayit-arsiv-ve-analiz-sistemi> Erişim Tarihi: 13.09.2018 *Türkçe Bilgi*. "Laissez-Faire". <https://www.turkcebilgi.com/laissez-faire> Erişim Tarihi: 01.11.2018

SUMMARY

Revolutions bring forth significant changes to societies. Indeed, from the perspective of industrial revolutions having kicked off with substantial impact upon social economic and political organization of modern society as of the mid-19th century, different revolutions altered the way how societies produced and consumed coupled with a wide variety and array of economic, social and political ramifications upon the system.

What has mattered regarding different experiences of industrial revolutions has been the rather more than perplexing problematizations of how various societies respond to these ground-breaking organizations. In such regard, the making of Industry 4.0 has been an object of affection for academic discussions. The world that we live in has gone a radical transformation characterized by increasingly hyper connectivity, digitalization and automation which all beg the answer for the famous question by Aristoteles “Quo Vadis”. In such context, the answer shall rely upon how public policy as one of the most influential tools of governments and modern states to be able to cope with such matters of ramifications radically affecting every section of society.

Given the preamble of the study, the effort shall be to give a succinct account how public policies developed vis a vis different impact of industrial revolutions with emphasis on the Industry 4.0. The first task of the study, then, is to identify what Industry 4.0 as a term first coined by the German Economist Claus Schwab in 2016. Along with such an analysis, the study is to locate different economic and social consequences of the fourth industrial revolution. Here the effort underlines the need to comprehend how Industry 4.0 amends the way how industrial policies change with different measures to transform labor policies radically challenged since the Neoliberal transformation processes refining the ways how states intervene into society with different of economic, social and political measures since the hey-days of 1980s.

The nuance comparatively speaking has manifested it itself with a more active of guidance of public policies geared to deal with different problematizations brought forth beyond national economies and global communities all around the world. The processes have been more than complex, calling for the emergence and convergence of active public policy measures targeting radical transformations in labor and economic policies.

In lateral stages to follow in the study, the effort takes Turkey as a specific context how public policy measures changes in handling the consequences of the Industry 4.0. Accounting the weaknesses located within the Turkish public policy making, the effort juxtaposes different measures to handle the transformation. The analysis also calls for a more human based responsiveness whilst public policy gets to be formed and shaped for both Turkey and her global counterparts.

Therefore, attempt is rather within the scope of this very study is to elucidate upon the reasons in regard to the public policy making mandatorily in genesis, responding to the challenges of the industrial revolutions until very contemporary times, coupled with an analysis of the impact of the latter on public policy making. In the aftermath of the discussion of the fourth industrial revolution evolving from the very first one along with overwhelming and tremendous innovation and technology management the study dwells upon a second discussion and elaboration that underlines different facets of information society and corresponding related policy processes, with concrete cases drawn from the Turkish case within a context of fourth industrial revolution evaluation. Henceforth, the Turkish case shall be kept under scrutiny in a comparative perspective with global counterparts, underlining the country's attempts to keep up with the impact of the related thorough challenges.

Teknolojik Gelişme ve Yüksek Teknoloji İhracatının Ekonomik Karmaşıklık Endeksi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

Ayberk ŞEKER*

ÖZ

Ülkelerin uluslararası ticarete rekabet üstünlüğünü elde edebilmeleri için teknoloji yatırımları gerçekleştirmeleri ve yüksek teknolojili ürün ihracatına yönelmeleri büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, teknolojik gelişme düzeyinin ihracat üzerindeki etkilerinin ortaya koyulması gerekmektedir. Ekonomik karmaşıklık endeksi, bir ülkenin ihraç ettiği ürünlerin bilgi yoğunluğunu göz önüne alarak bir ekonominin bilgi yoğunluğunu ve üretken çıktısını ölçmektedir. İhracattaki bilgi yoğunluğunu gösteren ekonomik karmaşıklık endeksi, hem ülkelerin ihracatlarındaki teknoloji yoğunluğunu hem de ürün çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında ülkelerin uluslararası ticarete rekabet üstünlüğünü ortaya koyan ekonomik karmaşıklık endeksinin teknolojik gelişme, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve sermaye yatırımları ile ilişkisi Türkiye için analiz edilmiştir. Johansen ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri sonucunda, ekonomik karmaşıklık endeksi ile yüksek teknolojili ürün ihracatı, yerli patent başvuruları ve sabit sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Daha sonra ise uzun dönemli katsayı tahmini yapılarak ve nedensellik testleri gerçekleştirilerek değişkenler arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Nedensellik analizleri sonucunda, ekonomik karmaşıklık endeksi, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve yerli patent başvuruları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, brüt sabit sermaye yatırımlarından ekonomik karmaşıklık endeksi, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve yerli patent başvurularına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Karmaşıklık Endeksi, Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Teknolojik Gelişme, Gregory-Hansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik.

JEL Sınıflandırması: F10, O11, O14, O30.

Impacts of Technological Development and High-Tech Exports on Economic Complexity Index: The Case of Turkey

ABSTRACT

Determining sectors invested in is greatly important for countries to gain competitive advantages in international trade.. In this direction, it is beneficial for countries to reveal the effects of the level of technological development on exports. The economic complexity index measures the density of information and the productive output of an economy by considering the knowledge intensity of products that a country exports. The economic complexity index, which shows the intensity of information in exports, reveals both the technological density and the product diversity of countries' exports. In the scope of study, the relationships between high technology exports, technological developments, capital formation and the economic complexity index that reveal the competitive advantage in international trade for Turkey has been analyzed. As a result of Johansen and Gregory-Hansen cointegration tests, long-term relationships between economic complexity index, high-tech product exports, domestic patent applications and fixed capital investments have been determined.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İTBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü.
ayberk.seker@btu.edu.tr

Then, long-term coefficients and causality relationships among the variables have been estimated. As a result of causality analysis, bidirectional causality relationship between economic complexity index, high-tech product exports and resident patent applications is seen. On the other hand, unidirectional causality relationships from gross fixed capital investments to economic complexity index, high-tech product exports and resident patent applications are determined.

Keywords: *Economic Complexity Index, High-Technology Export, Technological Development, Gregory-Hansen Cointegration, Granger Causality.*

JEL Classification: *F10, O11, O14, O30.*

GİRİŞ

Ülkelerin uluslararası ticarete rekabet gücü elde etmek amacıyla hangi sektörlerle yöneleceği konusu büyük önem arz etmektedir. Uluslararası rekabette ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmeleri için hangi sektörlerle yatırım yapmaları gerektiğini, hangi sektörlerde araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yoğunlaştıracağını ve hangi sektörlerin uluslararası ticaretine odaklanacağını belirlemeleri gerekmektedir. Özellikle giderek artan küresel ticaret hacmi ile birlikte, ülkeler sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlamaları ve kalkınma düzeylerini arttırabilmeleri için daha fazla uluslararası ticarete bağımlı hale gelmiştir.

Ülkelerin uluslararası ticaretlerini ve ekonomik kalkınmalarını sürdürülebilir hale getirmeleri için ihracatlarında katma değerli ve yüksek teknoloji ürün yelpazelerini arttırmaları gerekmektedir. Yüksek teknolojiye sahip ürünlerin ihracatı ile ülkeler hem daha fazla katma değer elde edebilmekte hem de ihracatlarını sürdürülebilir duruma getirmektedirler. Bu doğrultuda, ülkelerin uluslararası rekabette var olabilmeleri doğrudan ihracatlarında yüksek teknoloji barındıran ürünlerin bulunmasıyla yakından ilişkilidir.

Katma değerli ve yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının yükseltilmesi ülkelerin araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yoğunluğuna ve verimliliğine dayanmaktadır. Bu doğrultuda, ülkeler uluslararası rekabette var olabilmek adına yatırımları ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini karşılaştırmalı üstünlük elde edebilecekleri yüksek teknoloji sektörlerinde gerçekleştirmelidirler. Gerçekleşen teknolojik ilerlemeler ile birlikte, uluslararası rekabet avantajı sağlanarak ihracatta yüksek teknoloji ve katma değer barındıran ürünlerin yelpazesi genişlemiş olacaktır. Bu durum ülkelere küresel ticarete karşılaştırmalı üstünlük avantajı elde etmelerini sağlayacaktır.

Küresel rekabette ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük elde etmeleri için bir diğer önemli nokta ise gerçekleştirilen sermaye yatırımlarıdır. Uluslararası rekabet avantajı sağlayabilmek için ülkelerin sermaye yatırımlarını katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun alanlara yönlendirmeleri gerekmektedir. İhracata dayalı ekonomik büyümenin sağlanması, ülkelerin ihraç ettikleri ürünlerin hem yüksek katma değere sahip olması hem de ürün çeşitliliğinin fazla olmasına dayanmaktadır. Bu noktada ülkeler, sermaye yatırımlarını yüksek katma değere sahip ve ürün yelpazesinde çeşitliliği sağlayan alanlara yönlendirmeleri gerekmektedir.

I. TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİK GELİŞME VE YÜKSEK TEKNOLOJİLİ ÜRÜN İHRACATI PERFORMANSI

Günümüzde küreselleşme süreci ile birlikte, uluslararası pazarlarda ülkeler arasındaki rekabet düzeyi de yükselmiştir. Uluslararası rekabet seviyesini etkileyen en önemli faktör, ülkelerin teknolojik gelişme düzeyleridir (Tekin ve Hancıoğlu, 2018: 898). Bununla beraber, ülkelerin ekonomik büyümelerinde ve uluslararası ticaretlerinde teknolojik gelişme ve yüksek teknoloji ürünü üretiminin önemi de giderek artmıştır (Çütçü, 2017: 586). Ülkeler uluslararası rekabet üstünlüğü elde edebilmek amacıyla araştırma ve geliştirme faaliyetlerine önemli yatırımlar gerçekleştirmekte, böylelikle hem teknolojik gelişme düzeylerini arttırmayı hem de ihracatlarında yüksek teknoloji ürünlerin payını arttırmayı hedeflemektedirler.

Küreselleşen uluslararası pazarlarda, ülkelerin sahip oldukları teknolojik birikimler ve teknolojik gelişme kapasiteleri uluslararası rekabette ve uluslararası ticarete önemli avantajlar ortaya koymaktadır (Di Pietro ve Anoruo, 2006: 134). Teknolojik gelişme ve yüksek teknoloji üretimi, ülkeleri uluslararası ticarete başarılı kılan en önemli faktör haline gelmiştir. Ülkeler sahip oldukları teknolojik kapasiteleri doğrultusunda birbirlerine üstünlük kurmaktadır (Şahbaz vd., 2014: 48).

Ülkelerin sahip oldukları yerli patent sayıları, ülke içerisinde gerçekleştirilen buluş ve icat sayılarını yansıtmakta ve araştırma ve geliştirme sisteminin ne kadar etkin işlediğini göstermektedir. Ülkelerin gerçekleştirdiği icat sayılarını gösteren yerli patent sayıları, ülkelerin araştırma ve geliştirme kapasitelerini göstermesi ve araştırma ve geliştirmeye dayalı çıktının ölçülmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin sahip oldukları patent sayıları o ülkenin yenilikçilik potansiyelini de yansıtmaktadır (Ang vd., 2015: 275).

Son yıllarda, gelişmekte olan ülkeler uluslararası rekabette var olabilmek için teknolojik gelişmelerin önemi kavramaya başlamıştır. Bu doğrultuda, teknoloji geliştirmek için çeşitli araştırma ve geliştirme yatırımları gerçekleştirmeye başlanmış ve geliştirdikleri teknolojileri ihraç ederek küresel rekabette yer edinmeye çalışmaktadırlar (Çetin, 2016: 32). Gelişen teknoloji düzeyi, ihraç edilen ürünlerin ekonomiye sağladıkları katma değeri arttırmaktadır. Bu doğrultuda, ülkelerin teknolojik birikim seviyeleri ve teknolojik gelişme düzeyleri arttıkça ihracatını gerçekleştirdikleri ürünlerin değerinin de yükselmesi beklenmektedir.

Teknolojik gelişmeler vasıtasıyla sahip olunan bilgi birikimi, hem ülkelerin üretim süreçlerindeki verimliliği arttırmakta hem de teknoloji yoğun yeni ürünlerin üretimini sağlamaktadır (Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012: 167). Bu doğrultuda, yüksek teknoloji ürünü üretimi arttıkça verimlilik artışına bağlı olarak ihracattan elde edilecek kazancın da artması beklenmektedir. Bu durum sonucunda, yüksek teknoloji ürünü üretim yükseldikçe ekonomik karmaşıklık endeksinin de yükselmesi beklenmektedir.

Falvey (1981) ve Falvey ve Kierzkowski (1987) Heckscher-Ohlin'e dayanarak ortaya koydukları açıklama, sermaye açısından zengin olan ülkelerin yüksek kalitede ürünler ihraç etme oranının yüksek olduğunu, çünkü yüksek kaliteli ürünlerin üretiminin daha yüksek sermaye yoğunluğuna sahip olan ülkelerde

gerçekleşebileceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, Flam ve Helpman (1987), kalite farklılıklarının faktör donanımlarındaki farklılıklardan ziyade teknolojik farklılıklardan kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu doğrultuda, ülkelerin üretim ihraç ettiği ürünler arasındaki kalite farklılıklarının sahip oldukları teknolojik birikimlerine bağlı olduğu ileri sürülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Teknolojik Gelişme, Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Brüt Sabit Sermaye Yatırımları Performansı

Dönem	Yerli Patent Başvurusu	Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı (Milyon \$)	Brüt Sabit Sermaye Yatırımları (Milyar \$)
2000	277	1077.5	64.9
2001	337	990.8	36.3
2002	414	536.4	50.6
2003	489	763.1	70.1
2004	682	1010.8	102.1
2005	928	881.8	135.5
2006	1072	1281.3	163.3
2007	1810	1643.9	194.1
2008	2221	1680.7	221.1
2009	2555	1359.5	148.3
2010	3180	1712.9	208.2
2011	3885	1922.1	260.3
2012	4434	1978.5	247.3
2013	4392	2176.9	283.1
2014	4766	2346.6	271.2
2015	5352	2323.1	243.8
2016	6230	2182.7	243.7
2017	7994	3052.4	263.7

Tablo 1'de Türkiye'nin yerli patent başvuru sayıları, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve brüt sabit sermaye yatırımları yer almaktadır. Yerli patent başvuruları bir ülkede yerleşik bulunan kişilerin yenilik gerçekleştirme düzeyleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin teknolojik gelişme düzeyini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yıllar itibariyle incelendiğinde, teknolojik gelişmeyi temsilen ele alınan yerli patent başvuru sayılarında önemli derecede artışlar gözlemlenmektedir. Bu durum, teknolojik gelişmeye verilen önem doğrultusunda inovasyon girişimlerinin yükseldiğini ifade etmektedir. Yüksek teknolojili ürün ihracatının da teknolojik gelişmeye paralel bir şekilde yükselme gösterdiği görülmektedir. Küresel ve ulusal ekonomik sorunların görüldüğü yıllar dışında, yüksek teknolojili ürün ihracatının yükselen bir trende sahip olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'nin teknolojik ve ekonomik göstergelerinden bir diğer olan brüt sabit sermaye yatırımlarının da diğer göstergeler gibi ekonomik konjonktürden etkilendiği görülmekte, ancak yıllar itibariyle artış gösterdiği gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin teknolojik gelişme, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve sermaye yatırımlarına ilişkin gösterdiği gelişmelerin ihracatındaki ürün çeşitliliği ve bilgi

yoğunluğunun da yükselmesine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin teknolojik gelişme ve ekonomik performansının ekonomik karmaşıklık endeksi üzerindeki etkilerinin incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

II. EKONOMİK KARMAŞIKLIK ENDEKSİ (ECI)

Ülkelerin ihracatına konu olan ürünlerin kalitesini ölçmek için Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) tarafından ürün gruplarına göre Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI) geliştirilmiştir. ECI puanına sahip tüm ürünler, HS veya Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) kodları altında sınıflandırılmakta ve ECI hesaplamasında hesaba katılmış olan faydalı bilgiler dikkate alınmaktadır.

Bir ekonominin sahip olduğu karmaşıklığı, içerisinde yer alan yararlı bilgilerin çokluğu ile ilgilidir. Bireyler bildikleri ile sınırlı kaldıklarından, toplumların bilgi tabanını genişletebilmelerinin tek yolu, bireylerin ürün yapmak için gittikçe karmaşık ağlardaki etkileşimlerini kolaylaştırmaktır. Ekonomik karmaşıklık, ülkelerin üretebilecekleri bu ürünlerin kompozisyonu ile ölçülebilmektedir. Bir ülkenin ekonomik karmaşıklığı, ülkenin üretken çıktısının bileşimi ile ifade edilmekte, bilgiyi tutmak ve birleştirmek için ortaya çıkan yapıları yansıtmaktadır.

ECI ayrıca, ülkelerin gelir düzeyi ve gelecek yıllar için olası ülke büyüme oranları hakkında da bazı bilgiler sunmaktadır (Gala vd., 2018). Tüketiciler sadece bir ürünü değil, o ürünün tüm bilgisini de satın alırlar. İş bölümü sayesinde insanlar pazarda uzmanlaşırlar ve bilgi mallardan çok azına ulaşır (Hidalgo & Hausmann, 2009).

Uluslararası ticarete rekabet gücü, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğüne bağlıdır. Bu nedenle, ürün çeşitleri ve en çok işlem gören ürünler, ülkenin ticaret kapasitesini tespit etmek için hayati öneme sahiptir. Tablo 2'de HS2 (Uyumlaştırılmış Mal Tanımlama ve Kodlama Sistemi) kapsamında Türkiye'nin ihrac ve ithal mallarını göstermektedir.

Tablo 2. Türkiye'de En Çok Ticareti Gerçekleştirilen Ürünlerin (HS2) İhracat ve İthalat Payları (2017)

İHRACAT	Tekstil Sektörü (%18)	İTHALAT	Makine (%23)
	Taşımacılık (%18)		Metal (%14)
	Makine (%15)		Taşımacılık (%11)
	Metal (%12)		Mineraller (%9.8)
	Değerli Metal ve Taşlar (%6.3)		Kimya (%9)
Toplam İhracattaki Pay	%69.3	Toplam İthalattaki Pay	%66.8

Türkiye'nin ihracat ve ithalatında ticarete en çok konu olan 5 ürün grubu Tablo 2'de yer almaktadır. Türkiye'nin ihracatının yaklaşık %70'i tekstil, taşımacılık, makine, metaller ve değerli metal ve taşlar sektöründen oluşmaktayken, ithalatının yaklaşık %67'si makine, metaller, taşımacılık, mineraller ve kimya sektöründen oluşmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin ihracat ve ithalatındaki ürün çeşitliliğinin fazla olmadığını ve ticarete konu olan ürünlerin büyük çoğunluğunun aynı ürün grubundan oluştuğunu göstermektedir.

İleri teknolojiye ve bilgi yoğunluğuna sahip ürünlerin üretiminde farklı alanlardan gelen bilgi birikimi ve teknolojileri birleştirmek gerekmektedir. Ülkenin bilgi kapasitesi, ürün çeşitlendirme ile doğrusal bir ilişkiye sahiptir. Buna ek olarak, ECI aynı zamanda ürünün üretici ülke sayısı ile de ilişkilidir. Tablo 3, üretim sektörlerini ve bu sektörlerin hangi ülkeler tarafından üretiminin yoğun olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Tablo 3. Üretim Sektörlerine Göre Ürünlerin Üreticileri

Ülkeler	Sektör
Fransa	Otomobil, İlaç, Ham Petrol, Altın
İsviçre	Altın, İlaç, Metal
Hindistan	Rafine Petrol, Elmas
Komorlar	Karanfil

Tablo 3'te yer alan bilgilere göre, Fransa'nın çeşitlilik (diversity) skoru 4 iken, ilaç ve altın sektörünün sıradanlık (ubiquity) skoru 2'dir (Fransa ve İsviçre üretici ülkelerdir). Ülkeler ve ürünler için, ECI hesaplamasında ortalama sıradanlık ve ortalama çeşitlilik değerleri kullanılmaktadır. ECI hesaplamalarında yerli olarak üretilen ve ihraç edilen ürünleri dikkate alınmakta ve hizmetler hariç tutulmaktadır.

Tablo 4. En Yüksek ve En Düşük ECI Skoruna Sahip Ürünler

Ürün Grubu (SITC)	En Yüksek ECI Skorları
Çeşitli Metal İşleme Tezgahları	3.16
Epoksit Reçineleri	2.89
Tekneler için İçten Yanmalı Motorlar	2.85
Silikonlar	2.49
Röntgen Cihazı	2.42
En Düşük ECI Skorları	
Uranyum ve Toryum	-2.94
Demir cevheri	-2.66
Susam Tohumu	-2.17
Bakır Cevherleri	-1.94
Ham Pamuk	-1.84

Tablo 4'te en yüksek ve en düşük ECI skorlarına sahip ürün grupları yer almaktadır. En yüksek ECI skoruna sahip ürünler nitelikli işgücü gerektiren kimyasal ve makine grupları iken, en düşük ECI skoruna sahip ürünler hammaddeler veya temel tarım ürünleri olduğu görülmektedir. Ülkelerin ECI puanlarını arttırmaları için, ihraç edilen ürünlerin karmaşıklık seviyelerini ve ilgili sektördeki rekabet gücünü arttırmaları gerekmektedir.

III. LİTERATÜR TARAMASI

Ülkelerin sürdürülebilir ekonomik koşullar oluşturabilmeleri ve uluslararası ticarete rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri, ihracatlarındaki ürün çeşitliliği ve teknoloji yoğunluğuna dayanmaktadır. Ekonomik karmaşıklık endeksi, ülkelerin ihracatlarındaki bilgi yoğunluğunu ve ürün sofistikasyonunu ortaya koyan önemli bir göstergedir. Bu doğrultuda literatürde, ekonomik

karmaşıklık endeksinin etkilediği ve etkilendiği koşullar üzerine bir takım çalışmalar yer almaktadır.

Ülkelerin rekabet edebilirliği ve ürün sofistikasyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen Cristelli vd. (2013), klasik ticaret teorilerinin belirli endüstri dallarında uzmanlaşmalarını öngörmelerine rağmen gerçekte ülkelerin ihracatları incelendiğinde bu durumun beklenenden farklı olduğunu belirtmektedirler. Gelişmiş ülkelerin ihracatlarındaki ürün çeşitliliğinin fazla olduğunu ve basit düzeydeki ürünlerden karmaşık düzeye doğru geniş bir ürün yelpazesine sahip olduklarını ifade ederken, az gelişmiş ülkelerin ihracatlarının ise daha az ürün çeşitliliğine sahip olduğunu ve daha çok basit düzeydeki ürün yelpazesinden oluştuğunu ileri sürmektedirler.

Afrika ülkelerin ekonomik karmaşıklığını ölçmeyi hedefleyen Yamaego vd. (2014), Afrika ülkelerinin ihracatının teknoloji yoğunluğu, karşılaştırmalı üstünlükleri, ürün çeşitliliği, sıradanlık, ürün karmaşıklığı ile ilgili detaylı bilgiler içeren geniş bir veri tabanı oluşturmuştur. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, Afrika ülkelerinin ekonomik karmaşıklıklarının düşük seviyede oldukları ve ihracatlarının oldukça az düzeyde çeşitlendirildiği ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, Afrika ülkelerinin ekonomik karmaşıklıklarını arttırabilmeleri ve sürdürülebilir refah düzeyini sağlayabilmeleri için doğru makroekonomik politikaların oluşturulması gerektiği ileri sürülmektedir.

Gelişmiş ülkelerin yüksek düzeyde ekonomik karmaşıklığa sahip olduğunu belirten Akın ve Yildirimci (2015), bu ülkelerin ihracatta rekabet güçlerinin daha yüksek olduklarını belirtmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin yüksek teknolojili ürün ihracatının payı göz önüne alındığında, Türkiye'nin gerektiği seviyenin altında olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum, nispeten düşük seviyedeki ekonomik karmaşıklık endeksine ve Türkiye'nin ihracatta rekabet üstünlüğü sağlamamasına neden olmaktadır.

Yerel kalkınmanın sağlanması için uygulanan politikaları ekonomik karmaşıklık analizi kapsamında inceleyen Arıcıoğlu vd. (2015), birbiriyle yakın olan bölgelerin sınıflandırılmasını ve potansiyel olarak hangi ürünlerin üretim ve ihracatını gerçekleştirebileceğini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Analiz sonuçları doğrultusunda, İstanbul bölgesi (TR10) Türkiye'nin diğer bölgelerinden ayrılarak daha az sıradan, daha çok karmaşık ve nitelik olarak yüksek ürünlerin üretildiği bölge olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, teknoloji düzeyinin artırılması hem nitelik olarak yüksek üretimi hem de daha fazla ürün çeşitliliği sağlayacaktır.

Ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyini yönlendiren faktörün ekonomik karmaşıklık düzeyleri olduğunu belirten Inoua (2016), ekonomik refahı yüksek olan ülkelerin yüksek ürün çeşitliliğine sahip olduğunu ve sofistike ürünler ürettiklerini, ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerin ise çok az ürün çeşitliliğine sahip olduğu ve karmaşık olmayan ürünler ürettiklerini ileri sürmektedir. Inoua (2016) çalışmanın amacını, ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının büyük bir bölümünün ekonomik karmaşıklık endeksi ile açıklamak olarak belirtmiştir. Gerçekleştirilen analizle sonucunda, ekonomik karmaşıklık endeksi ve ülkeler

arasındaki gelir farklılıkları arasında güçlü bir korelasyon (0.9) bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Avrupa Birliği ülkeleri kapsamında inceleyen Ertan Özgüzer ve Oğuş Binatlı (2016), analizleri sonuçlarında Avrupa Birliği'nde ekonomik karmaşıklığı belli bir eşiği aşan bir grup ülkenin ölçülen karmaşıklığına karşılık gelen gelir düzeylerine yaklaşma eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, daha düşük karmaşıklık seviyesine sahip ülkelerde cari işlemler açığının ekonomik karmaşıklıkla etkileşimi ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ülkelerin ihrac ettiği ürünlerin karmaşıklığına ilişkin verilerin bir ekonomide mevcut olan bilgiyi tahmin eden ve gelecekteki ekonomik büyümeyi öngören ekonomik karmaşıklık ölçütlerini oluşturmak için kullanıldığını belirten Albeaik vd. (2017), her bir ürünü ihrac etmenin zorluğunu ve bir ekonominin toplam ihracatını ölçen yeni ve daha basit bir ekonomik karmaşıklık ölçütü ortaya koymuşlardır. Ekonomilerin bilgi yoğunluğunu tahmin etmek ve gelecekteki ekonomik büyümeyi tahmin etmek için ortaya koyulan bu yaklaşım ile mevcut yöntemleri geliştirmişlerdir. Bu noktada, beşeri sermayeyi, politik istikrarı ve yolsuzluğun kontrolünün gelecekteki ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğu tespit etmişlerdir.

Ülkelerin sahip olduğu ortalama beceri seviyesini ölçmek amacıyla kullanılan ekonomik karmaşıklık endeksinin kişi başına gelir düzeyi ile ilişkisini araştıran Çeştepe ve Çağlar (2017), Türkiye'nin içerisinde olduğu 86 ülkenin verilerini kullanarak panel veri analizi gerçekleştirmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda, kişi başına gelirin 20.395 ABD dolarından düşük olan ülkelere ekonomik karmaşıklık endeksindeki artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ve bu etkinin kişi başına gelirin artmasıyla azaldığı tespit edilmiştir. Türkiye özelinde elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, ekonomik karmaşıklık endeksinin arttırabilmek için sektörel dönüşümlerin sağlanması gerektiği ve yüksek katma değere sahip sektörlerin desteklenmesi gerektiğini ileri sürülmüştür.

Ekonomik karmaşıklık endeksi üzerinde teknoloji, ürün geliştirme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Ivanova vd. (2017), ürün sofistikasyonu üzerindeki ilişkiyi teknoloji ve ürün geliştirme üzerine oluşturdukları endeksler üzerinden analiz etmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, ekonomik karmaşıklık endeksi ile teknoloji ve ürün geliştirme üzerinde oluşturulan endeksler arasında önemli düzeyde korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Bununla birlikte, dünyanın önde gelen ekonomilerinden Japonya'nın her üç göstergede de en yüksek puanlara ulaştığı, Çin'in ise ekonomik ve teknolojik karmaşıklığı birleştirmede giderek daha da başarılı olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, teknolojik gelişme düzeyinin ve ürün geliştirme çalışmalarının ekonomik karmaşıklık endeksi üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu ortaya koyulmuştur.

Türkiye'nin coğrafik bölgelerini ekonomik karmaşıklık analizi yardımıyla değerlendiren Tuncer vd. (2017), çalışmalarında bölgeler arasındaki farklı politika

önerilerini ortaya koymayı hedeflemişleridir. Bu doğrultuda, gerçekleşen üretim yapılarıyla ileriki dönemlerdeki ekonomik büyüme oranları arasındaki ilişki ekonomik karmaşıklık değişkenleri ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye’de Marmara bölgesi, İzmir ve Ankara’nın ekonomik karmaşıklık değişkenleri olarak ele alınan teknolojik gelişme, ürün geliştirme ve nitelikli insan kaynağının bölgelerin ekonomik kalkınmaları için önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Türkiye’nin ürün karmaşıklığı ve reel efektif döviz kurunun dış ticaret hadlerine etkisini inceleyen Akın ve Güneş (2018), çalışmaları sonucunda ekonomik karmaşıklık endeksi, reel efektif döviz kuru ve dış ticaret haddi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, ekonomik karmaşıklık endeksi ve reel efektif döviz kurundan dış ticaret haddine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Gelişmiş ülkelerde Ar-Ge çalışmalarına ve fikri mülkiyet haklarına atfedilen önemi vurgulayan Gaberli (2018), ekonomik karmaşıklık endeksi, fikri mülkiyet hakları ve Ar-Ge harcamaları ile yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen panel veri analizi sonuçlarına göre, ekonomik karmaşıklık endeksi, Ar-Ge harcamaları ve fikri mülkiyet haklarına yapılan ödemeler ile yüksek teknoloji ihracatı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya koyulmuştur.

Ekonomik karmaşıklık endeksini oluşturan unsurlar ile imalat ve ürün karmaşıklığının ekonomik büyümedeki önemli rolüne dikkat çeken Gala vd. (2018), ekonomik karmaşıklık endeksini kullanarak yoksul ve zengin ülkeler arasındaki yakınsama ve uzaklaşmayı açıklamak amacıyla ülkelerin ekonomik karmaşıklığının önemli olup olmadığını ve eğer öyleyse, gelir farkını azaltabilecek ülkelerin hangileri olduğunu doğrulamaya çalışmıştır. Çalışma sonucunda, ihracat ve üretim karmaşıklığının ülkeler arasındaki yakınsama ve uzaklaşmayı açıklamakta önemli faktörler olduğu ortaya koyulmuştur.

Ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme farklılıklarını açıklayabilmek için ekonomik karmaşıklık endeksinin önemli açıklamalar getirdiğini belirten Mealy vd. (2018), bölgesel farklılıkları ortaya çıkarma konusunda ekonomik karmaşıklık endeksini kullanmıştır. Çalışma sonucunda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek teknolojili ürünlerin ihracatı, gelir artışı ve ekonomik karmaşıklık endeksi arasında önemli bir ilişki olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Ekonomik karmaşıklık endeksi ve ürün karmaşıklığı endeksi olarak bilinen iki önemli endeksin ekonomik gelişme üzerinde önemli bilgiler sağladığını ileri süren Mealy (2019), gerçekleştirdikleri analizler sonucunda yüksek (düşük) ekonomik karmaşıklık endeksine sahip ülkelerin yüksek (düşük) ürün karmaşıklık endeksine sahip ürünlerde uzmanlaşma eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir.

Genel olarak ekonomik karmaşıklık endeksi üzerinde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, ekonomik karmaşıklık endeksi ile çeşitli ekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin sınındığı görülmektedir. Bununla birlikte,

ekonomik karmaşıklık endeksi ile teknolojik gelişmelerin, ülkelerin gerçekleştirdiği yatırımların ve yüksek teknolojiye sahip ürünlerin ihracatları arasındaki ilişkilere değinen, ancak bu ilişkileri bir bütün içerisinde değerlendiren çalışmalar azınlıkta kalmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışma ile ekonomik karmaşıklık endeksi üzerinde, Türkiye özelinde teknolojik gelişme, yüksek teknoloji ürünü ihracatı ve sermaye yatırımlarının etkisi analiz edilerek literatüre özgün bir çalışma kazandırılmak istenmektedir.

IV. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmanın temel amacı, yüksek teknoloji ürünü ihracatı, teknolojik gelişme ve brüt sabit sermaye yatırımlarının Türkiye'nin ekonomik karmaşıklık endeksi üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin teknolojik gelişme performansının, sermaye yatırımlarının verimliliğinin ve katma değerli ürün ihracatının ihracat kompozisyonundaki ürün çeşitliliği üzerindeki yansımaları ortaya koyulacaktır. Böylece elde edilecek sonuçlar yardımıyla Türkiye'nin ihracatındaki ürün çeşitliliğini ve yüksek teknoloji içeren ürünlerin oranını arttırabilmesi amacıyla teknolojik gelişme, yüksek teknoloji ürünü ihracatının ve sermaye yatırımlarının doğru yönlendirilmesi için önerilerde bulunulacaktır.

Teorik yaklaşımlar ve literatür araştırmaları doğrultusunda çalışma kapsamında, yüksek teknoloji ürünü ihracatı, teknolojik gelişme ve brüt sabit sermaye yatırımlarının Türkiye'nin ekonomik karmaşıklık endeksi üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü olması beklenmekte ve bu ilişkinin düzeyi incelenmektedir.

A. Araştırma Modeli ve Veri Seti

Bu çalışma ile 1989-2017 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin ECI skoru ile yüksek teknoloji ürünü ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımlarının arasındaki ilişki zaman serisi modelleri vasıtasıyla analiz edilmiştir.

Araştırmanın kurulan modellerinde bağımlı değişkenler olarak Türkiye'nin ECI skoru yer almıştır. Bağımsız değişkenler ise Türkiye'nin yüksek teknoloji ürünü ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımları modele dâhil edilmiştir. Türkiye'nin ekonomik karmaşıklık endeksine ilişkin veriler, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne bağlı Ekonomik Karmaşıklık Gözlemevi'ne (The Observatory of Economic Complexity) ait veri tabanından elde edilmiştir. Yüksek teknoloji ürünü ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sermaye yatırımlarına ilişkin veriler ise Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler şu şekildedir;

ECI : Türkiye'nin Ekonomik Karmaşıklık Endeksi

İHR : Türkiye'nin Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Düzeyi

PAT : Türkiye'nin Yerli Patent Başvuru Sayıları

YAT : Türkiye'de Gerçekleştirilen Brüt Sabit Sermaye Yatırımları

Bu bilgiler doğrultusunda, Türkiye ECI skoru ile yüksek teknoloji ürünü ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımları arasındaki

ilişkinin analiz edilebilmesi amacıyla aşağıdaki zaman serisi modeli oluşturulmuştur;

$$ECI_t = \beta_0 + \beta_1 \ln IHR_t + \beta_2 \ln PAT_t + \beta_3 \ln YAT_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model kapsamında; Türkiye'nin yüksek teknolojili ürün ihracatının, yerli patent başvuru sayılarının ve brüt sabit sermaye yatırımlarının doğal logaritması alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hipotezi; Türkiye'nin yüksek teknolojili ürün ihracatının, yerli patent başvurularının ve sabit sermaye yatırımlarının yükselmesiyle, ülke ekonomisinde olumlu bir etki oluşarak ECI üzerinde pozitif yönde bir katkı sağlayacağı şeklindedir. Türkiye ECI skoru ile yüksek teknolojili ürün ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişki zaman serisi analizi ile gerçekleştirilecektir. Ancak öncesinde zaman serilerinin durağanlığının test edilmesi ve düzeylerinde durağan olmayan serilerin durağanlaştırılmaları gerekmektedir.

B. Analiz Sonuçları

Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasındaki eşbütünlük analizi gerçekleştirilebilmek için değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda, zaman serisi analizlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadıkları, eğer durağan değil iseler hangi düzeyde durağan olduklarının saptanması gerekmektedir.

Zaman serisi analizi kapsamında ele alınan değişkenlerin durağanlığı, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979-1981) testi ve Philips-Perron (PP) (Philips ve Perron, 1988) birim kök testleri ile sınanmıştır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (2) testi ve Philips-Perron (PP) (3) testi sırasıyla aşağıda gösterilen modellere dayanmaktadır;

$$\Delta y_t = \alpha + \theta y_{t-1} + y_1 \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_{t-1} = \alpha_t + \lambda y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Tablo 5. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF (Düzy)		ADF (Birinci Fark)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
ECI	-2.079	-2.772	-7.081***	-7.017***
IHR	-0.851	-2.038	-5.282***	-5.283***
PAT	1.366	-2.621	-4.438***	-4.583***
YAT	-1.106	-2.701	-7.098***	-6.944***

Not: - ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinin sıfır hipotezi “zaman serilerinin durağan olmadıkları (en az bir birim-kök var)” şeklindedir. Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre, serilerin düzeylerinde durağan olmadıkları, birinci farkları alındıktan sonra ise durağan hale geldikleri gözlemlenmektedir.

Tablo 6. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP (Düzy)		PP (Birinci Fark)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
ECI	-1.517	-1.741	-6.768***	-6.715***
IHR	-0.745	-2.038	-5.514***	-6.486***
PAT	0.913	-2.542	-4.434***	-4.583***
YAT	-1.032	-2.751	-7.098***	-6.944***

Not: - ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da Philips ve Perron (1988) birim kök testi sonuçları bulunmaktadır. Philips ve Perron (1988) birim kök testi sonuçları incelendiğinde,

serilerin ADF birim kök testine paralel olarak düzeylerinde durağan olmadıkları, birinci fark düzeylerinde durağan hale geldikleri gözlemlenmektedir.

Seriler arasındaki durağanlığı bir yapısal kırılma altında inceleyen Zivot ve Andrews birim kök testi (1992), Türkiye'de meydana gelen yapısal kırılmalar ile serilerin test edilmesi amacıyla uygulanmıştır. Çalışma kapsamında Zivot ve Andrews birim kök testinin iki spesifikasyonu kullanılmıştır. Zivot & Andrews (1992)'e göre model A, yalnızca sabitte yapısal kırılma ile birlikte durağanlığı test ederken; model C, hem sabitte hem de eğimde yapısal kırılma ile serilerin duranlığını test etmektedir;

$$\text{Model A} \Rightarrow \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \theta DU_t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Model C} \Rightarrow \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \theta DU_t + \gamma DT_t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Tablo 7. Zivot & Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Z&A (Düzye)			Z&A (Birinci Fark)			Model
	Kırılma Tarihi	k	Test İst.	Kırılma Tarihi	k	Test İst.	
ECI	2002	3	-3.864	2012	0	-8.344	Model A
ECI	2005	1	-2.606	2002	0	-9.345	Model C
IHR	1995	0	-2.149	2002	1	-7.465	Model A
IHR	2003	8	-4.267	2001	5	-9.993	Model C
PAT	2015	4	-1.953	1998	0	-5.311	Model A
PAT	1999	5	-4.728	2009	0	-6.106	Model C
YAT	2003	1	-3.964	2001	0	-7.764	Model A
YAT	2004	1	-3.623	2001	0	-8.502	Model C
Kritik Değerler	Model A => %10 : -4.1936 ; %5 : -4.4436 ; %1 : -4.9491 Model C => %10 : -4.8939 ; %5 : -5.1757 ; %1 : -5.7191						

Tablo 7'de Zivot & Andrews (1992) birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Seriler üzerinde tek yapısal kırılma altında birim kök varlığını sınavan test sonuçlarına göre; ECI, IHR, PAT ve YAT değişkenlerinin bir yapısal kırılma ile birlikte hem model A hem de model C'de düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Serilerin birinci farkı alındığında, ; ECI, IHR, PAT ve YAT değişkenlerinin tek yapısal kırılma altında hem model A hem de model C'de birim kök içermedikleri, başka bir ifade ile durağan yapıda oldukları görülmüştür. Bununla birlikte, değişkenlerin Türkiye'de ve uluslararası ekonomide yaşanan önemli şokların değişkenler üzerinde etkili oldukları gözlemlenmiştir. Ekonomik karmaşıklık endeksinde model A'de 2002 ve model C'de 2012 tarihlerinde, yüksek teknoloji ürün ihracatında model A'da 2002 ve model C'de 2001 yıllarında, yerli patent başvurularında model A'da 1998 ve model C'de 2009 tarihlerinde, brüt sabit sermaye yatırımlarında ise hem model A'da hem de model C'de 2001 yılında yapısal kırılma yaşandığı tespit edilmiştir. Değişkenlere ait yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde, Türkiye'nin ekonomik karmaşıklık endeksi, yüksek teknoloji ürün ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımlarının ulusal ve uluslararası ekonomide yaşanan önemli şoklardan etkilendiğini göstermektedir.

Gerçekleştirilen yapısal kırılmalı birim kök testi sonucunda; ihraç edilen ürün çeşitliliğini gösteren ekonomik karmaşıklık endeksinde, Türkiye'de ekonomik krizlerin yaşandığı 2001 yılında ve Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan Avrupa Birliği'ni derinden etkileyen 2011 Avrupa Borç Krizi'nin etkilerinin görüldüğü 2012 yılında yapısal kırılmaların meydana geldiği ortaya koyulmuştur.

Tablo 8. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları					
H₀	İz Test İst.	Kritik Değer (%5)	H₀	Maksimum Özdeğer İst.	Kritik Değer (%5)
r = 0	75.828***	55.246	r = 0	46.374***	30.815
r ≤ 1	29.453	35.011	r = 1	22.445	24.252
r ≤ 2	7.008	18.398	r = 2	5.342	17.148
r ≤ 3	1.667	3.842	r = 3	1.667	3.842

Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi			
Gregory-Hansen Testi	Test İstatistiği	k	Kırılma Tarihi
ADF*	-6.42	0	2013
Zt*	-6.54	0	2013
Za*	-34.66	0	2013

Not: - ***, %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Gregory-Hansen (1996) Eşbütünleşme testi kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla, ADF* ve Zt* -5.77, -5.28 ve -5.02; Za* -63.64, -53.58 ve -48.65 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8’de yer alan Johansen (1990) eşbütünleşme test sonuçları doğrultusunda ve iz testi ve maksimum özdeğer testi istatistiklerine göre, ekonomik karmaşıklık endeksi, yerli patent başvuruları, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve brüt sabit sermaye yatırımları arasında en az bir eşbütünleşme vektörünün bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bir yapısal kırılmaya izin veren Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, test istatistikleri (ADF* ve Zt*) değişkenler arasında bir yapısal kırılma varlığında %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu görülmüştür. Bu doğrultuda, ekonomik karmaşıklık endeksi, yerli patent başvuruları, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve brüt sabit sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu gözlemlenmiştir. Johansen eşbütünleşme testi ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testi sonuçları birbiri ile tutarlı sonuçlar vermektedir. Ayrıca, Gregory-Hansen eşbütünleşme testine göre 2013 yılında yaşanan yapısal kırılma önemli bir göstergedir. İlgili tarihi içeren süreç ve öncesinde yaşanan 2008 küresel ekonomik krizinin ve 2011 yılında ortaya çıkan Avrupa Borç Krizi’nin etkilerinin Türkiye’nin ihracatında, sabit sermaye yatırımlarında ve teknolojik gelişiminde önemli etkiler yarattığı tespit edilmiştir.

Tablo 9. Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	DOLS		
ECI	Katsayı	Standart Hata	T İstatistiği
IHR	0.278	0.051	5.422***
PAT	0.325	0.091	3.598***
YAT	0.233	0.103	2.251**
C	-12.019	1.968	-6.107***

Not: - ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Model kapsamında değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının tespiti sonrasında, uzun dönemli ilişkiye sahip olan değişkenlerin parametre tahminleri otokorelasyon ve içsellik sorunları bulunması halinde dahi güçlü tahminler ortaya koyan Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi kullanılarak

gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında değişkenlerin uzun dönemli katsayı tahmini sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır. Türkiye’nin ekonomik karmaşıklık endeksinin tahmini için oluşturulan modelin uzun dönemli katsayı tahmini sonucunda; Türkiye’de gerçekleştirilen yüksek teknoloji ürün ihracatının, teknolojik gelişme düzeyinin ve sabit sermaye yatırımlarının Türkiye’nin ihracatındaki ürün sofistikasyonu üzerinde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı sonuçlar verdiği görülmüştür. Uzun dönemde Türkiye’de yüksek teknoloji ürün ihracatının %1 düzeyinde artması, Türkiye’nin ihracatındaki ürün çeşitliliğini %0.28 düzeyinde yükselttiği tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye’de teknolojik gelişme düzeyinin %1 yükselmesinin Türkiye’nin ihracatındaki ürün sofistikasyonunu %0.33 düzeyinde arttırdığı görülmüştür. Son olarak, Türkiye’de gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının %1 artması ekonomik karmaşıklık endeksi üzerinde uzun dönemde %0.23 seviyesinde yükselttiği ortaya koyulmuştur.

Seriler arasında eşbütünlük ve uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi durumunda, seriler arasında en az bir yönde nedensellik ilişkisinin varlığı beklenmektedir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü ortaya koymak amacıyla Granger (1986) ve Engle-Granger (1987) tarafından geliştirilen nedensellik testi yapılmıştır.

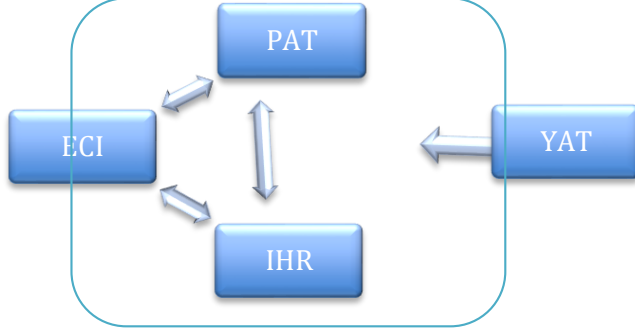
Tablo 10. VEC Granger Nedensellik Test Sonuçları

H0 Hipotezi	Wald χ^2 Test İst.	Nedensellik İlişkisi
ECI \nrightarrow IHR	6.297*	Var
ECI \nrightarrow PAT	9.594**	Var
ECI \nrightarrow YAT	5.216	Yok
IHR \nrightarrow ECI	8.468**	Var
IHR \nrightarrow PAT	8.499**	Var
IHR \nrightarrow YAT	3.479	Yok
PAT \nrightarrow ECI	12.444***	Var
PAT \nrightarrow IHR	6.459*	Var
PAT \nrightarrow YAT	1.023	Yok
YAT \nrightarrow ECI	12.651***	Var
YAT \nrightarrow IHR	18.929***	Var
YAT \nrightarrow PAT	25.936***	Var

Not: - ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi sonrasında, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri analiz edilmiştir. Ekonomik karmaşıklık endeksi, yüksek teknoloji ürün ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımları arasındaki nedensellik ilişkisi Tablo 10’da yer almaktadır. Sonuçlara doğrultusunda; ekonomik karmaşıklık endeksi, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve yerli patent başvuruları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, brüt sabit sermaye yatırımlarından ekonomik karmaşıklık endeksi, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve yerli patent başvurularına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Şekil 1. Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkileri

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri değerlendirildiğinde, Türkiye’de gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının artırılması ile yüksek teknoloji ürün ihracatının ve teknolojik gelişme düzeyinin yükseltilebileceği, dolayısıyla Türkiye’nin ihracattaki ürün çeşitliliğinin artırılabilirliği tespit edilmiştir. Bununla birlikte ekonomik karmaşıklık endeksi, yerli patent başvuruları ve yüksek teknoloji ürün ihracatının karşılıklı nedensellik ilişkilerine sahip olması, Türkiye’nin teknolojik altyapısının geliştirilmesi hem sahip olunan teknolojik gelişme seviyesinin hem de ihracatta yüksek teknoloji ürün ihracatının artırılarak ürün çeşitliliğinin yükseltilebileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Ülkelerin ihracat kompozisyonlarındaki ürün çeşitliliğini ve bilgi yoğunluğu ortaya koyan ekonomik karmaşıklık endeksi, ülkelerin uluslararası rekabette var olabilmelerine ve bu rekabeti sürdürülebilir kılmalarını ortaya koyabilmek için önemli bir göstergedir. Ülkeler ihracatlarındaki ürün çeşitliliğini arttırabilmek için araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yoğunlaştırmakta ve sabit sermaye yatırımlarını bu doğrultuda yönlendirmektedirler. Gerçekleştirilen teknolojik gelişmeler ile birlikte ülkelerin ihracatlarındaki yüksek teknoloji ürün payı yükselmekte, böylelikle hem uluslararası rekabet üstünlüğü elde edilebilmekte hem de ihracatlarındaki ürün çeşitliliği artmaktadır.

Çalışma kapsamında, Türkiye’nin yüksek teknoloji ürün ihracatı, teknolojik gelişme düzeyi ve sermaye yatırımlarının Türkiye’nin ekonomik karmaşıklık endeksi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak, Türkiye’nin yüksek teknoloji ürün ihracatı, yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımları ile Türkiye’nin ekonomik karmaşıklık endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen ve Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizleri vasıtasıyla incelenmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile Türkiye’nin yüksek teknoloji ürün ihracatı, teknolojik gelişme düzeyi ve sermaye yatırımları ile ekonomik karmaşıklık endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesi sonrasında, uzun dönemde ekonomik karmaşıklık endeksi ile yüksek teknoloji ürün ihracatı,

yerli patent başvuruları ve brüt sabit sermaye yatırımları arasındaki katsayı ilişkisi dinamik en küçük kareler yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, Türkiye'nin yüksek teknoloji ürün ihracatının %1 düzeyinde yükselmesi ekonomik karmaşıklık endeksini %0.28 düzeyinde attırmaktadır. Bununla birlikte, teknolojik gelişme düzeyindeki %1'lik artış ekonomik karmaşıklık endeksini %0.33 düzeyinde arttırırken, sabit sermaye yatırımlarındaki %1 düzeyindeki yükselme ise ekonomik karmaşıklık endeksini %0.23 düzeyinde arttırmaktadır.

Uzun dönem katsayı tahminlerinin ardından gerçekleştirilen nedensellik analizleri sonucunda, ekonomik karmaşıklık endeksi, yerli patent başvuruları ve yüksek teknoloji ürün ihracatı arasında iki yönlü nedensellik ilişkilerinin bulunduğu görülürken, sabit sermaye yatırımlarından ekonomik karmaşıklık endeksine, yerli patent başvurularına ve yüksek teknoloji ürün ihracatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye'de gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının yüksek teknoloji üretim gerçekleştirilebilecek sektörler yönlendirilmesinin büyük önem arz ettiği görülmüştür. Yüksek teknoloji ürün üretiminin ve yeni teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilebileceği alanlara yapılacak sermaye yatırımları vasıtasıyla Türkiye'nin ekonomik karmaşıklık endeksinin daha da arttırılabileceği ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye'de ekonomi politikalarının ve yatırımların yüksek katma değere sahip ve teknolojik bilginin yoğun olduğu üretim alanlarına yönlendirilmesi ile birlikte ihracatta ürün çeşitliliğinin arttırılabileceği ve uluslararası rekabet üstünlüğünün uzun dönemde sağlanabileceği tespit edilmiştir

KAYNAKÇA

- Akın, T. ve Güneş, S. (2018). İhracatın Niteliğindeki Artışın Dış Ticaret Haddine Etkisi: Türkiye Analizi. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 19(2): 448–462.
- Albeaik, S., Kaltenberg, M., Alsaleh, M. ve Hidalgo, C. A. (2017). Improving the Economic Complexity Index. arXiv:1707.05826.
- Ang, J. B., Madsen, J. B. ve Robertson, P. E. (2015). Export Performance of the Asian Miracle Economies: The Role of Innovation And Product Variety. The Canadian Journal of Economics 48(1): 273-309.
- Arıcioglu, E., Coşkun, N. ve Tuncer, İ. (2017). Tasarruf, Sürdürülebilir Büyüme ve Teknolojik Gelişme. O. S. Erdoğan, D. T. Dinç ve M. A. Atar (ed.), Türkiye'de İBBS Düzey 2 Bölgelerinin Büyüme Dinamikleri ve Ekonomik Karmaşıklık Analizi Dâhilinde (s. 59-90), Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Cristelli, M., Gabrielli, A., Tacchella, A., Caldarelli, G. ve Pietronero, L. (2013). Measuring the Intangibles: A Metrics for the Economic Complexity of Countries and Products. PLoS ONE 8(8): 1-20.
- Çeştepe, H. ve Çağlar, O. (2017). Ürün Sofistikasyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı, 992–1000.
- Çetin, R. (2016). Yeni Sanayileşen Ülkelerde Ar-Ge Harcamaları ve Yüksek Teknoloji Ürünü İhracatı Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi Yöntemi ile İncelenmesi. İktisat Fakültesi Mecmuası 66(2): 30-43.
- Çütçü, İ. (2017). İnovasyonun İhracat Performansına Etkisi: Yatay-Kesit Analizi Uygulaması. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10(48): 586-596.
- Di Pietro, W. R. ve Anoruo, E. (2006). Creativity, Innovation, and Export Performance. Journal of Policy Modeling 28: 133–139.

- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association* 74(366): 427 – 431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49: 1057–1063.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica* 55: 251 – 276.
- Erkan, B. ve Yildirimci, E. (2015). Economic Complexity and Export Competitiveness: The Case of Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 195: 524–533.
- Ertan Özgüzer, G. ve Oğuş Binatlı, A. (2016). Economic Convergence in the EU: A Complexity Approach. *Eastern European Economics* 54: 93–108.
- Falvey, R. (1981). Commercial Policy And Intra-Industry Trade. *Journal of International Economics* 11(4): 495-511.
- Falvey, R. ve Kierzkowski, H. (1987). Product Quality, Intra-industry Trade and (Im)perfect Competition. H. Kierzkowski (ed.), *Protection and Competition in International Trade* Dâhilinde (s. 143-161), Basil-Blackwell.
- Flam, H. ve Helpman, E. (1987). Vertical Product Differentiation and North-South Trade. *The American Economic Review* 77(5): 810-822.
- Gaberli, Ü. (2018). G7 Ülkelerinde Fikri Mülkiyet Haklarına Yapılan Ödemeler ve Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknoloji İhracatına Etkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* (641): 67–82.
- Gala, P., Rocha, I. ve Magacho, G. (2018). The Structuralist Revenge: Economic Complexity as an Important Dimension to Evaluate Growth and Development. *Brazilian Journal of Political Economy* 38(2): 219–236.
- Granger, C. W. J. (1986). Developments in The Study of Cointegrated Economic Variables. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 48(3): 213 – 228.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts. *J. Econometrics* 70: 99–126.
- Hidalgo, C. A. ve Hausmann, R. (2009). The Building Blocks of Economic Complexity. *PNAS* 106(26): 10570 – 10575.
- Inoua, S. (2016). A Simple Measure of Economic Complexity. *Statistical Finance*, 1–15.
- Ivanova, I., Strand, Ø., Kushnir, D. ve Leydesdorff, L. (2017). Economic and Technological Complexity: A Model Study of Indicators of Knowledge-Based Innovation Systems. *Technological Forecasting & Social Change* 120: 77–89.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 52: 169 – 210.
- Mealy, P., Farmer, J. D. ve Teytelboym, A. (2018). A New Interpretation of the Economic Complexity Index. *SSRN Electronic Journal*, 1 –22.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika* 75(2): 335 – 346.
- Şahbaz, A., Yanar, R. ve Adıgüzel, U. (2014). Ar-Ge Harcamaları ve İleri Teknoloji Mal İhracatı İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23(1): 47-60.
- Tekin, E. ve Hancıoğlu, Y. (2018). İnovasyon Belirleyicilerinin İhracat Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 14(4): 897-917.
- Tuncer, İ., Lopcu, K., Coşkun, N. ve Arıcıoğlu, E. (2017). Türkiye Bölgelerinde Yapısal Değişim: Kümeleme ve Ekonomik Karmaşıklık Analizleri Bağlamında Öneriler. *Ekonomi Bilimleri Dergisi* 9(2): 59–74.
- Yamaego, N. D., Nabassaga, T., Shimeles, A. ve Ncube, M. (2014). Diversification and Sophistication as drivers of structural transformation for Africa: The Economic Complexity Index of African Countries. *Journal of African Development* 16(2): 1–31.
- Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012). Ar-Ge Harcamaları ile İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 32(1): 165-180.

Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence On The Great Crash, The Oil Price Shock Ans Unit Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statics* 10(3): 251 – 270.

SUMMARY

Determining sectors invested in is greatly important for countries to gain competitive advantages in international trade. In order to gain comparative advantage in international trade, countries need to determine which sector to invest in and which sectors will intensify their research and development activities. Especially with the increasing global trade volume, countries have become more dependent on international trade to achieve sustainable economic growth and increase their level of development.

Increasing the share of value-added and high-tech product exports in total exports are based on the density and efficiency of the research and development activities for the countries. In this respect, countries should invest in high technology sectors in which they can gain comparative advantage in order to be successful in international competition. Associated with the technological advances, the range of high technology and value-added products in exports will be expanded by providing international competitive advantage. This situation will enable countries to gain comparative advantage in global trade.

The economic complexity index measures the information on intensity and productive output of an economy by considering the information intensity of products exported by a country. The complexity of an economy is related to the abundance of useful information contained therein. Economic complexity can be measured by the composition of products countries can produce.

In the study, the relationships among high-tech product exports, gross capital formation and economic complexity index which is reveal technological development and comparative advantage is analyzed in Turkey. Long-term relationships among the variables are analyzed by Johansen and Gregory-Hansen cointegration tests. As a result of cointegration analysis, long-term relationships between economic complexity index, resident patent applications, high-tech product exports and gross fixed capital investments are observed. Johansen and Gregory-Hansen cointegration test results are consistent with each other. In addition, a structural break in 2013 according to Gregory-Hansen cointegration test is determined. In this direction, global economic crisis in 2008 and European debt crisis in 2013 have important effects on fixed capital investment, technological development and exports of Turkey.

In direction with results of estimating long-term coefficient, high-tech exports, technological developments and fixed capital investment have positive and statistically significant results on economic complexity index of Turkey. 1% increase of exports of high-tech products in Turkey raises the range of export products of Turkey by 0.28% in the long-term. Moreover, 1% increase in the level of technological development in Turkey increases product sophistication by 0.33% of Turkey's exports in the long-term. It is revealed that 1% increase in fixed capital

investment in Turkey procures the increment in the economic complexity index by 0.23% of Turkey in the long-term.

After determining long-term relationship among variables, causality relationships between variables are analyzed. As a result of causality analysis, bidirectional causality relationships between economic complexity index, high-tech product exports and resident patent applications is seen. On the other hand, unidirectional causality relationships from gross fixed capital investments to economic complexity index, high-tech product exports and resident patent applications has been observed.

When assessing causal relationships among the variables, it is detected that level of technological developments, high-tech exports and economic complexity index of Turkey can be increased along with the more fixed capital investments. In addition to this, causality relationship between resident patent applications and high-tech exports shows that technological developments have increased economic complexity index as well as high-tech exports.

Paternalist Liderlik Algısının Çalışan Sessizliğine Etkisi: Gıda Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*

Bilge ÖZYILMAZ** Lale ORAL ATAÇ***

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, paternalist liderlik algısının çalışan sessizliği üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla tamamı gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışan 123 katılımcıdan anket tekniği ile veri toplanmıştır. Kullanılan anket formu, Paternalist Liderlik Ölçeği ve Çalışan Sessizliği Ölçeği ile birlikte örneklemin demografik özelliklerini ölçmek üzere hazırlanmış sorulardan oluşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, paternalist liderlik ölçeğinin tüm alt boyutları (iş yerinde aile ortamı, iş dışı yaşama katılma, sadakat ve itaat beklentisi) ile çalışan sessizliği arasında pozitif yönlü anlamlı korelasyon bulunmaktadır. Ayrıca paternalist liderliğin iş dışı yaşama katılma alt boyutu, çalışan sessizliği üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Paternalist liderlik, çalışan sessizliği, gıda sektörü.

JEL Sınıflandırması: M10, M54

The Effect Of Paternalistic Leadership On Employee Voice: A Research On Employees In The Food Industry

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the effect of employee's perception of paternalist leadership on their voice behavior. For this purpose, a survey was applied to 123 participants working in the food industry. The questionnaire consists of Paternalist Leadership Scale, Employee Voice Scale and demographic questions. According to the results, there are significant positive correlations between all sub-dimensions of paternalist leadership scale (family environment at workplace, involvement in non-work domain of employees' lives, expectation of loyalty and deference) and employee voice. In addition to this, as a sub-dimension of the paternalistic leadership, "involvement in non-work domain of employees' lives" has significantly positive effect on employee voice.

Keywords: Paternalistic leadership, employee voice, food industry.

JEL Classification: M10, M54

GİRİŞ

Liderin bir örgütte yapılan işlerin bütününe hakim olması bugünkü koşullarda hemen her sektörde çok güç hale gelmiştir. Verilen kararların niteliği ve örgüt işleyişinin etkinliği konusunda astların düşünce ve görüşlerine olan ihtiyacın artışına paralel olarak, günümüzün yüksek profilli çalışanı için işi ile ilgili konularda söz sahibi olma pratiği, iş motivasyonunu ve örgüte karşı tutumu şekillendiren önemli bir faktör olarak belirmektedir. Bu noktada, çalışanların pozitif bir tutum ve proaktif bir yaklaşımla işe ilişkin bilgi, görüş ve önerilerini dile

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Lale Oral Ataç danışmanlığında yürütülen "Paternalist Liderlik Algısının Çalışan Sessizliğine Etkisi: Gıda Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Yüksek Lisans Programı, bilgeozyilmazz@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İİBF İşletme Bölümü, lale.oral@cbu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 10.06.2019 / Yayına Kabul Tarihi: 23.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.574425

getirmeleri olarak tanımlanabilecek çalışan sessizliği kavramı önemli bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma sonuçları çalışan sessizliğini; verilen kararların kalitesini artırma, örgütsel öğrenme ve gelişime katkı sağlama, çalışanların işe karşı olumlu tutumlar geliştirmelerine yardımcı olma gibi pek çok olumlu çıktı ile ilişkilendirmektedir (Morrison, 2011). Diğer taraftan, çalışanların yapıcı fikirlerini paylaşma, yani sessizlik ortamına destek verme eğilimleri, yöneticileri tarafından görüşlerine değer verildiği, esenliklerinin önemsendiği yönündeki örgütsel destek algıları arttıkça güçlenmektedir (Duan vd., 2014). Bir örgütte, çok sessizlik ikliminin inşası, doğru liderlik biçiminin benimsenmesi ve doğru ast-üst iletişiminin tesis edilmesi ile yakından ilişkili görünmektedir.

Toplumsal kültürümüzün bir parçası olan paternalist değerlerin iş yaşamında da kendisini hissettirdiği ve ülkemizde örgüt kültürünü şekillendiren önemli bir faktör olduğu bilinmektedir (Aycan ve Kanungo, 2000). Yapılan araştırmalar, genç nesli temsil edenler de dahil olmak üzere, ülkemiz çalışanlarının, liderlerinden, kendilerine aile sıcaklığı hissettirmesi, hem iş hem özel yaşama ilişkin ihtiyaçlarına kol kanat gemesi gibi babacan tavırlar beklediğini göstermektedir (Gürcan, 2018). Bu anlamda, disiplin ve otoriteyi babacan bir ilgi ve yardımseverlik ile bütünleştiren paternalist liderlik modeli (Westwood, 1997), ülkemizde hakim liderlik ikliminin anlaşılmasında özel öneme sahiptir. Buna rağmen, söz konusu liderlik iletişimi içerisinde çalışan sessizliği davranışlarının ne şekilde gerçekleştiği büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır.

Araştırmanın amacı, paternalist liderlik algısının çalışan sessizliği üzerindeki muhtemel etkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, çalışanların paternalist liderlik algıları ve buna ilişkin alt boyutlar ile çalışan sessizliği arasında ilişki var mıdır, varsa bu ilişkilerin yönü nedir; söz konusu değişkenler çalışan sessizliğini açıklamakta istatistiksel olarak anlamlı kabul edilebilir mi gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Araştırma, büyük oranda sessizlik olgusuna odaklanılmış bir ulusal araştırma çevresi içerisinde, çalışan sessizliğine ilişkin veriler sunuyor olması bakımından önem arz etmektedir. Öte yandan, ulusal kültürel bağlam içerisinde, tarih boyunca olduğu gibi bugün hala önemli bir yere sahip paternalist liderlik biçiminin örgüt ortamında sessizlik olgusu üzerindeki etkilerini ortaya koyması bakımından literatüre ve örgüt içerisinde çok sessizlik iklimi yaratmaya çalışan uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Paternalist Liderlik

En basit şekli ile paternalist liderlik, izleyicilere bir aile büyüğü veya baba gibi davranmak şeklinde tanımlanabilir (Aycan, 2006). Bir anlamda paternalist lider, astların, iş yerinin kapıları ardındaki yaşamlarına da dahil olan, kişisel problemlerine ilgi gösteren, iş ve iş harici yaşama dair hedeflerini gerçekleştirmelerinde onlara destek olan lider türüdür (Paşa vd., 2001). Paternalist kültürün biçimlendirdiği bağlam içerisinde bu lider-üye ilişkisinin temelinde, liderin astlarına koruma sağlaması ve astların ise bunun karşılığında kendilerini lidere sadakat ve itaat göstermekle borçlu hissetmeleri yatmaktadır (Pellegrini ve Scandura, 2006). Buraya kadarki açıklamaları özetleyecek olursak, liderin adeta bir

ebeveyni andıran ilgi ile izleyicilerinin mesleki ve özel yaşamlarına rehberlik ettiği; bunun karşılığında ise sadakat ve saygı beklediği hiyerarşik bir ilişki biçimi anlaşılmaktadır (Gelfand vd., 2007).

Aycan'a (2006) göre paternalist liderliği karakterize etmede beş temel davranış ön plana çıkmaktadır. Bunlar; iş yerinde aile ortamı yaratmak, astlar ile yakın ve bireyselleşmiş ilişkiler kurmak, çalışanların iş dışı yaşamlarına katılmak, sadakat beklemek ve statü farklılıklarına önem vererek otoriter davranmaktır. Farh ve Cheng (2000) ise paternalist liderliği; "otoriterlik", "yardımseverlik", "dürüstlük ve ahlak" olmak üzere üç boyutlu bir model olarak incelemektedirler. Bu modele göre paternalist liderin; yetki devretmekten kaçınan, dikey iletişime ağırlık veren, yüksek düzeyde kendine güven sergileyen, astlarından yüksek performans beklentisi içerisinde olan ve performanslarını geliştirmeleri için onlara rehberlik eden otoriter bir yanı vardır. Ayrıca, çalışanlarına aile bireyleriymişçesine muamele gösteren, özel problemlerinin çözümünde rehberlik eden, hem iş hem de iş dışını kapsayacak biçimde astlarının yaşamına bütüncül bir ilgi sergileyen, hata yapmaları durumunda onlara sahip çıkan yardımseverlik yanı söz konusudur. Dürüstlük ve ahlak boyutu ise astlarının çıkarlarını bireysel çıkarlarının önünde tutma, otoritesini kötüye kullanmaktan kaçınma ve gerek kişiliği gerekse işine karşı tutumu ile izleyicilerine örnek teşkil etme gibi özellikleri ile ilgilidir.

Paternalist bir kültürel bağlamın varlığında, paternalist liderlik davranışının çalışanların işe karşı tutumları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar, paternalist liderliğin astların iş doyumunu yükselttiği (Uhl-Bien vd., 1990), lider-üye etkileşimini güçlendirdiği (Martinez, 2003), örgütsel bağlılık (Pellegrini vd., 2010) ve güven (Apaydın, 2017) düzeyini artırdığı yönünde sonuçlar vermektedir.

B. Çalışan Sessliliği

İngilizce kaynaklarda "employee voice" olarak karşımıza çıkan kavramın Türkçe karşılığı konusunda literatürde fikir birliği sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, çalışan sessliliği olgusunun bir araştırma alanı olarak ilgi görmeye başlamasının çok eskilere dayanmayışı ile ilgili olabilir. Söz konusu olgunun karşılığı olarak çeşitli yayınlarda; çalışan sesi, çalışanın ses verme davranışı, çalışanın ses çıkarma davranışı veya işgören sessliliği gibi kullanımlara rastlamaktayız (Şehitoğlu, 2012; Bulut ve Meydan, 2018; Ergül vd., 2017; Arslan ve Yener, 2016).

En basit tanımı ile çalışan sessliliği, örgüt çalışanlarının iş yerindeki çeşitli konulara ilişkin görüş veya önerilerini bilinçli olarak ifade etmeleridir (Van Dyne vd., 2003). Bu fikir veya öneriler, mevcut durumu eleştirmekten ziyade geliştirme amacı taşıyan, değişime yönelik, yenilikçi katkı çabaları biçiminde anlaşılmalıdır (Van Dyne ve LePine, 1998). Diğer bir ifade ile çalışan sessliliği, çalışanların fikirlerini yapıcı amaçlarla dile getirmeleri davranışının karşılığında kullanılan kavramdır (Tangirala ve Ramanujam, 2008). Ayrıca bunlar, herhangi bir zorunluluk dolayısıyla değil fakat isteğe bağlı olarak ortaya konan davranışlardır (Morrison, 2011).

Van Dyne ve arkadaşları (2003); olumlu sosyal sesslilik, savunmacı sesslilik ve kabullenici sesslilik üzere üç sesslilik türü tanımlamışlardır. Buna göre olumlu sosyal sesslilik, kişinin tüm örgütün çıkarına olacak şekilde ve iş birliği yapmak amacıyla fikir, bilgi veya görüşlerini ortaya koymasıdır. Çeşitli konularda çözüm önerileri veya değişim olanakları sunmak, bu tür sessliliğe örnektir. Kişinin kendini savunma kaygısı ile görüş beyan etmesi ise savunmacı sesslilik olarak adlandırılmaktadır. Kabullenici sesslilik ise kişinin fikir birliğini veya desteğini ifade etme yönündeki davranışlarına verilen addır.

Literatürdeki bilgiler, çalışan sessliliğinin, örgütteki tatminsizlik yaratan bir durum neticesinde çalışanlarda otaya çıkabilecek yapıcı bir tepki biçimi olduğunu ve ifade özgürlüğü bakımından elverişli bir ortam sunan kültürlerde, yönetimin etkinliğini artıran önemli bir araç olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Oral Ataç, 2018). Ayrıca, seslerinin dikkate alınması, bir örgütün çalışanlarının örgüt amaçlarını benimseme düzeylerini ve örgüte olan bağlılıklarını güçlendiren önemli bir faktördür (Farndale vd., 2011).

C. Liderlik ve Çalışan Sessliliği Arasındaki İlişki

Çalışan sessliliğine etkisi olan faktörleri bireysel ve bağlamsal faktörler olmak üzere iki grupta sınıflandırmak mümkündür (Morrison, 2011). Literatürdeki araştırmalardan, çalışanların işlerine karşı tutumları, örgüte olan bağlılıkları, performans düzeyleri, iş tecrübeleri ve örgüt hiyerarşisi içerisindeki konumları gibi bireysel birtakım değişkenlerinin sesslilikleri üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır (Kassing, 1998; Detert ve Burris, 2007; LePine ve Van Dyne, 1998; Fuller vd., 2006). Çalışan sessliliğine etki eden bağlamsal faktörlerin ise örgütteki egemen liderlik anlayışı ile yakından ilişkili değişkenler olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin örgüt yapısının dikliği, çalışanların fikirlerini paylaşma olanaklarını sınırlarken basıklığı bu anlamda daha elverişli şartlar sunmaktadır (Morrison ve Milliken, 2000). Liderin astları ile iletişime açık ve onları dinlemeye istekli oluşu ile örgütte, çalışanların fikirlerini paylaşmalarını destekleyici bir kültürün inşa edilmesi bu anlamda önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Detert ve Burris, 2007; Dutton vd., 1997). Esasen çalışanların çeşitli konulardaki yapıcı fikirlerini, örgüleri içerisinde etkin olarak paylaşabilecekleri yönünde bir inanç geliştirmeleri, liderin, çok sessliliğin desteklendiği bir örgüt iklimi yaratmasının neticesinde mümkün olmaktadır (Frazier ve Fainshmidt, 2012).

Bir örgütte, çalışan davranışları üzerindeki en önemli bağlamsal etkenlerden birinin yöneticilerin hakim liderlik stili olduğunu; bu anlamda ana otorite figürü olarak liderin, örgütsel davranış üzerinde merkezi rolü elinde tuttuğunu söylemek yerinde olacaktır (Zhang vd., 2015). Bir görüşe göre, liderin çalışan sessliliği üzerindeki etkisi iki temel olguya dayanmaktadır. İlk olarak, lider, çalışanın dile getirdiği sorunu çözecek yegane kişi olarak sesslilik olgusunun önemli bir tarafıdır. İkinci olarak ise, örgütte ödül ve ceza kaynaklarını elinde bulunduran kişi olması sebebiyle, sesslilik davranışına bunların hangisi ile karşılık vereceğine bağlı olarak, çalışanları bu anlamda daha istekli veya isteksiz kılan kişidir (Xiao ve Pan, 2017).

Mevcut literatür, çeşitli liderlik biçimleri ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Detert ve Burris (2007) tarafından üç bini aşkın restoran çalışanı üzerinde yapılan araştırma, dönüşümcü liderliğin çalışan sesliliği davranışını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Duanxu ve arkadaşlarının (2015) Çinli çalışanlar üzerine yaptıkları araştırma etik liderliğin de çalışan sesliliği üzerinde benzer bir etkisi olduğunu göstermektedir. Henderson (2013) ise ABD’li çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada, hizmetkar liderliğin çalışan sesliliği üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Bulut ve Meydan’ın (2018) Türkiye’de kamu sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada ise çalışan sesliliği ile görev odaklı liderlik tarzı arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmüştür.

Chan (2013), Hong Konglu çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada, paternalist liderliğin ahlaki boyutunun çalışan sesliliğini olumlu yönde, otoriterlik boyutunun ise olumsuz yönde etkilediğini bulmuştur. Liu ve Liu (2017) ise Çinli çalışanlar üzerinde yaptıkları çalışmada, paternalist liderliğin ahlaki ve yardımsever boyutunun çalışan sesliliğini olumlu yönde; otoriterlik boyutunun ise olumsuz yönde etkilediğine ilişkin sonuçlara ulaşmışlardır. Literatürde bu ilişkiyi ölçen fazla araştırma bulunmadığı göze çarparken, Türkiye örneğinde bu ilişkinin gerçekleşme biçimi ayrıca merak konusu olmaktadır. Diğer bir ifade ile yapılan araştırmalar, çalışan sesliliği ile liderlik stilleri arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymakla birlikte, bizim kültürümüz içerisinde ön plana çıkan önemli bir olgu olarak paternalist liderliğin muhtemel etkileri konusunda yeterli veriyi sunmaktan uzaktır. Bu araştırmanın temel motivasyonu, bu noktadan hareketle, paternalist liderlik biçiminin çalışan sesliliği ile ilişkisini ve söz konusu olgu üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını ortaya koyma arzusudur. Buraya kadar yapılan açıklamaların ışığında, aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiş ve araştırmanın ilerleyen kısımlarında test edilmiştir:

H₁: Paternalist liderlik algısının, işyerinde aile ortamı yaratma boyutu ile çalışan sesliliği arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır.

H₂: Paternalist liderlik algısının, çalışanların iş dışı yaşamlarına katılma boyutu ile çalışan sesliliği arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır.

H₃: Paternalist liderlik algısının, çalışanlarından sadakat ve itaat beklentisi boyutuyla çalışan sesliliği arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki vardır.

H₄: Paternalist liderlik algısı, çalışan sesliliğini açıklamada istatistiksel olarak anlamlı bir değişkendir.

II. YÖNTEM

Bu araştırma nicel yöntemine uygun olarak tasarlanmıştır ve anket tekniği ile toplanan kesitsel verilerin analize tabi tutulması neticesinde elde edilen bulgular, ilerleyen başlıklar kapsamında sunulmuştur. Araştırma örneğine uygulanan anket formu iki ölçekten ve demografik verileri ölçmek üzere hazırlanmış 8 maddelik bir soru formundan oluşmaktadır. Anketler, yapılan firma ziyaretlerinde, araştırmacı tarafından katılımcılara elden dağıtılmış ve geri toplanmıştır. Elde

edilen veriler IBM SPSS ve Amos paket programları yardımı ile doğrulayıcı faktör, güvenilirlik, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizlerine tabi tutulmuştur.

A. Örneklem

Araştırma anketleri, Manisa ilinde muhtelif gıda üretim işletmelerinde çalışan beyaz ve mavi yakalı 175 çalışana ulaştırılmış; veri toplama sürecinin sonunda 136 kullanılabilir anket formu elde edilmiştir. Verilerin analize hazırlanması aşamasında Mahalanobis uzaklıkları üzerinden uç değerler tespit edilmiş ve 13 anket formu analiz dışı bırakılmıştır. Böylece analizler, 123 katılımcının yanıtları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Örneklemin demografik özellikleri Tablo 1’de özetlenmektedir. Buna göre örneklemin %41,5’i kadın, %58,5’i erkektir. Yaşları 18 ila 61 arasında değişen katılımcıların yaş ortalaması 35,5’tir. Yaklaşık %67’si evli olan örneklemin büyük bölümünün ilköğretim ve lise mezunu olduğu (yaklaşık %75 oranında) ve yaklaşık %71’inin mavi yakalı çalışan olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Örneklemin demografik yapısı

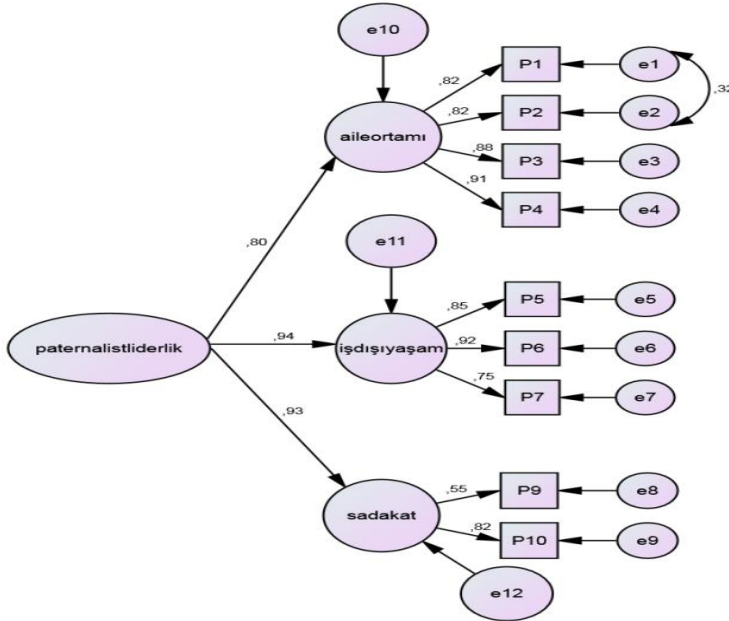
Değişken		Sıklık	Oran(%)
Cinsiyet	Kadın	51	41,5
	Erkek	72	58,5
Yaş	18-39 yaş arası	82	66,7
	40-61 yaş arası	41	33,3
Medeni Durum	Evli	82	66,7
	Bekar	41	33,3
Eğitim Durumu	İlköğretim	55	44,7
	Lise	37	30,1
	Ön lisans	14	11,4
	Lisans	16	13,0
	Lisansüstü	1	0,8
Mevcut Yönetici ile Geçirilen Süre	1 yıldan az	34	27,6
	1-3 yıl arası	44	35,8
	4-6 yıl arası	23	18,7
	7-9 yıl arası	14	11,4
	10 yıl ve üzeri	8	6,5
Yöneticinin Cinsiyeti	Kadın	21	17,1
	Erkek	102	82,9
Toplam İş Deneyimi	1 yıldan az	19	15,4
	1-3 yıl arası	35	28,5
	4-6 yıl arası	27	22,0
	7-9 yıl arası	19	15,4
	10 yıl ve üzeri	23	18,7
Şirketteki Pozisyonu	Beyaz yakalı	36	29,3
	Mavi yakalı	87	70,7

B. Veri Toplama Araçları

Katılımcıların paternalist liderlik algılarını ölçmek üzere örnekleme Aycan ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen Paternalist Liderlik Ölçeği kısaltılmış formu uygulanmıştır. Ölçek; “iş yerinde aile ortamı”, “iş dışı yaşama katılma”, “sadakat ve itaat beklentisi” olmak üzere üç alt boyuttan ve 10 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılardan, ölçekte bulunan ifadelerin kendi durumları ile ne ölçüde örtüştüğünü, “hiç katılmıyorum” düzeyinden “tamamen katılıyorum” düzeyine uzanan beşli Likert tipi bir ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir.

Aycan ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach's alpha değeri 0,83'tür. Bu çalışmada elde edilen veriler ile yapılan güvenilirlik analizlerinde ölçeğin tamamı için elde edilen Cronbach's alpha değeri 0,92'dir. Alt boyutlara ait değerler ise şöyledir: İş yerinde aile ortamı (0,92), iş dışı yaşama katılma (0,87), sadakat ve itaat beklentisi (0,61). Ölçeğin üç faktörlü yapısını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sırasında ölçek maddelerinden biri, düşük faktör yüklemesi (0,380) sebebiyle ölçekten çıkarılmış; analizlere 9 maddeli ve üç boyutlu yapı üzerinden devam edilmiştir. Amos programının sunduğu modifikasyon önerileri doğrultusunda birinci ve ikinci maddelerin hata varyansları birleştirilmiştir. Yapılan nihai analiz sonucu elde edilen uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür (RMSEA=,073; $\chi^2=37,935$; $\chi^2/df=1,649$; CFI=,98 GFI=,94). Şekil 1, ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunu özetlemektedir.

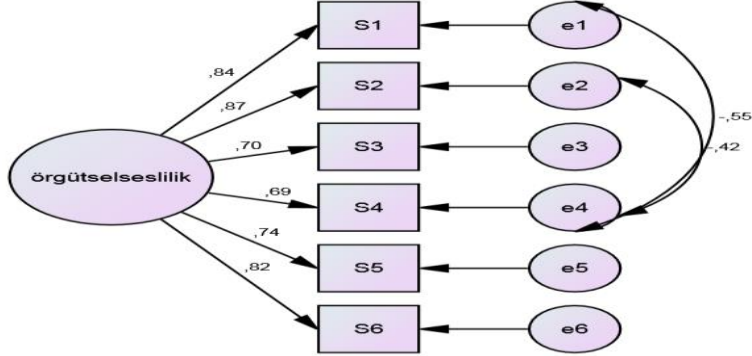
Şekil 1: Paternalist Liderlik Ölçeği 2. Düzey DFA Sonucu

Araştırmada kullanılan diğer ölçek, Van Dyne ve LePine (1998) tarafından oluşturulmuş olan çalışan sesliliği ölçeğidir. Bu çalışmada ölçeğin Arslan ve Yener (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmış hali kullanılmıştır. 6 maddeden oluşan ölçek tek boyutlu olarak tasarlanmıştır. Katılımcılardan, söz konusu 6 ifadeye ne ölçüde katıldıklarını beşli Likert tipi bir ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Arslan ve Yener'in (2016) araştırmasında ölçeğin Cronbach's alpha değeri 0,73 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada elde edilen verilerle yapılan güvenilirlik analizi sonucu ölçeğin Cronbach's alpha değeri 0,89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tek boyutlu yapısını doğrulamak üzere birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Programın modifikasyon önerileri doğrultusunda üç maddenin hata varyansları birleştirilmiştir. Son durumda modelin uyum iyiliği değerlerinin kabul

edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür (RMSEA=,047; $\chi^2=,8,902$; $\chi^2/df=1,272$; CFI=,99 GFI=,98). Şekil 2, çalışan sessliliği ölçeği ile gerçekleştirilen birinci düzey doğrulayıcı faktör analizinin sonuçlarını özetlemektedir.

Şekil 2: Çalışan Sessliliği Ölçeği 1. Düzey DFA Sonucu

C. Bulgular

Araştırma değişkenlerine ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin (*cinsiyet*: çarpıklık=-,351, basıklık=-,1,908; *yaş*: çarpıklık=,402, basıklık=-,540; *medeni durum*: çarpıklık=,716, basıklık=-1,512; *eğitim durumu*: çarpıklık=,897, basıklık=-,329; *mevcut yönetici ile geçirilen süre*: çarpıklık=,706, basıklık=-,346; *yöneticinin cinsiyeti*: çarpıklık=-1,772, basıklık=1,158; *toplam iş deneyimi*: çarpıklık=,202, basıklık=-1,153; *şirketteki pozisyon*: çarpıklık=-,923, basıklık=-1,168; *iş yerinde aile ortamı*: çarpıklık=-1,198; basıklık=1,538; *iş dışı yaşama dahil olma*: çarpıklık=-,963, basıklık=1,459; *sadakat ve itaat beklentisi*: çarpıklık=-,275, basıklık=-,224; *paternalist liderlik*: çarpıklık=-,543, basıklık=-,006, *çalışan sessliliği*: çarpıklık=-,709, basıklık=1,226) +2 ve -2 değerleri arasında değiştiği; dolayısıyla normal dağılıma uygunluk koşulunu yerine getirdikleri görülmüştür (George ve Mallery, 2010).

Araştırmada kullanılan ölçekler ve bunlara ait alt boyutlarla elde edilen değişkenlerin ortalamalarında demografik faktörlere göre anlamlı farklılıklar bulunup bulunmadığını anlamak için t-testleri ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Cinsiyet değişkeni baz alınarak yapılan t-testine göre kadın ve erkek katılımcıların sesslilik ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Diğer taraftan, erkek katılımcıların paternalist liderlik algılarına ilişkin puanlarının kadınlara oranla yüksek olduğu görülmüştür ($t_{(121)}=-2,523$; $p<0,05$; kadın ort.=3,93, erkek ort.=4,23). Paternalist liderlik ölçeğinin alt boyutlarından hangileri arasında fark olduğuna bakılmış; iş dışı yaşama katılma ($t_{(121)}=-2,715$; $p<0,05$; kadın ort.=3,82, erkek ort.=4,20) ile sadakat ve itaat beklentisi ($t_{(121)}=-2,198$; $p<0,05$; kadın ort.=3,91, erkek ort.=4,18) alt boyutlarında erkeklerin puanlarının kadınlara oranla anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Katılımcıların medeni durumu baz alınarak yapılan t-testi sonucunda iş dışı yaşama katılma ve çalışan sessliliği değişkenlerinde anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Buna göre, evlilerin iş dışı

yaşama katılma skorları ($t_{(121)}=-2,071$; $p<0,05$; evli ort.=4,15, bekar ort.=3,81) da seslilik skorları da ($t_{(121)}=-2,164$; $p<0,05$; evli ort.=4,25, bekar ort.=3,94) bekarlara göre anlamlı düzeyde yüksektir. Yapılan t-testlerinde, katılımcıların skorlarının yaş, yöneticinin cinsiyeti ve şirketteki pozisyon değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Yapılan ANOVA analizleri sonucunda, katılımcıların eğitim durumu, mevcut yönetici ile çalışma süresi ve toplam iş deneyimine ilişkin farklılıklarının çalışan sesliliği veya paternalist liderlik algısı değişkenlerinde anlamlı bir farklılığa yol açmadığı görülmüştür.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri ve bunların yönünü tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenlere ait ortalama, standart sapma ve korelasyon katsayıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Cinsiyet	-												
2. Yaş	,166*	-											
3. Medeni D.	,035	-,637**	-										
4. Eğitim D.	-,054	-,346**	,305**	-									
5. Yön. ile Çal. S.	,112	,360**	-,302**	-,058	-								
6. Yöneticinin Cin.	,101	,271**	-,275**	-,021	,201*	-							
7. Toplam İş Den.	,008	,341**	-,326**	,133	,599**	,236**	-						
8. Şirketteki Poz.	-,034	,006	,152	-,412**	-,030	,041	-,191*	-					
9. İş Yer. Aile Ort.	,161*	,002	-,091	,003	,070	,233**	-,022	-,006	-				
10. İş Dışı Yaş. Kat.	,240**	,225*	-,205*	-,123	,181*	,069	,072	,011	,647**	-			
11. Sad. İtaat Bek.	,196*	,089	-,136	-,220*	,017	,094	-,058	,053	,536**	,686**	-		
12. Paternalist Lid.	,224*	,111	-,160	-,097	,112	,171	,004	,013	,900**	,890**	,779**	-	
13. Çalışan Sesliliği	,170	,195*	-,217**	-,026	,073	,163	,128	-,119	,501**	,612**	,490**	,615**	-
Ortalama	1,59	35,4	1,33	1,95	2,33	1,83	2,94	1,71	4,17	4,04	4,07	4,11	4,15
Standart Sapma	0,67	0,49	10,3	0,47	1,26	1,19	0,38	1,35	0,46	0,78	0,79	0,66	0,68

* $p< ,05$; ** $p< ,01$; $N=12$

Tabloda görüldüğü üzere, araştırma verileri ile hesaplanan toplam paternalist liderlik algısı değişkeni ile çalışan sesliliği değişkeni arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır ($r(123)=,615$, $p< ,01$). Paternalist liderlik algısının alt boyutları olan iş yerinde aile ortamı ($r(123)=,501$, $p< ,01$), iş dışı yaşama katılma ($r(123)=,612$, $p< ,01$), sadakat ve itaat beklentisi ($r(123)=,490$, $p< ,01$) değişkenleri ile çalışan sesliliği arasında da benzer şekilde pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Böylece araştırma verilerinin H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerini desteklediği görülmüştür.

Paternalist liderlik algısının alt boyutları olan iş yerinde aile ortamı, iş dışı yaşama katılma, sadakat ve itaat beklentisi değişkenlerinin, çalışan sesliliği

üzerindeki etkisini tespit etmek için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Çalışan Sessliliği					
	Model 1			Model 2		
	B	S. H.	β	B	S. H.	β
Cinsiyet	,221	,127	,162	,026	,104	,019
Yaş	,003	,008	,049	,004	,007	,061
Medeni D.	-,220	,181	-,155	-,059	,146	-,042
Eğitim D.	,001	,071	,002	,015	,058	,023
Yön. ile Çal. S.	-,039	,065	-,069	-,079	,053	-,140
Yöneticinin Cin.	,166	,171	,093	,106	,144	,059
Toplam İş Den.	,031	,060	,063	,061	,048	,122
Şirketteki Poz.	-,122	,155	-,083	-,140	,124	-,095
İş Yer. Aile Ort.				,137	,088	,159
İş Dışı Yaş. Kat.				,357	,101	,419*
Sad.ve İtaat Bek.				,115	,102	,116
R		,314			,665	
R ²		,099			,443	
ΔR^2		,099			,344	
Düzeltilmiş R ²		,035			,387	

* $p < ,05$; $N=123$

Hiyerarşik regresyon analizinde birinci adımda, araştırmannın demografik değişkenleri olan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, mevcut yönetici ile birlikte sürdürülen çalışma süresi, yöneticinin cinsiyeti, toplam iş deneyimi ve çalışanın şirketteki pozisyonu modele dahil edilmiştir. Analiz sonucu, söz konusu değişkenlerin regresyon modeline anlamlı katkı yapmadıklarını göstermiştir [$F_{(8,114)}=1,56$, $p=,145>0,05$]. İkinci adımda ise demografik değişkenlerin yanı sıra modele paternalist liderlik algısının üç alt boyutunu oluşturan, iş yerinde aile ortamı yaratma, iş dışı yaşama katılma, sadakat ve itaat beklentisi değişkenleri de dahil edilmiştir. Böylece, demografik değişkenlerin çalışan sessliliği üzerindeki etkisi kontrol edilirken, paternalist liderlik algısının çalışan sessliliği üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. İkinci modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür [$F_{(11,114)}=8,01$, $p=,000<0,05$]. İkinci grupta yer alan değişkenlerin regresyona girmesi ile birlikte modelin açıklama gücünde önemli bir artış gözlenmiştir. Buna göre, paternalist liderlik algısının alt boyutlarının modele girmesi, çalışan sessliliğindeki %34'lük ilave varyansı açıklamıştır. Bütün bağımsız değişkenlerin regresyona dahil olduğu bu modelde yalnızca iş dışı yaşama katılma ($\beta=0,419$, $p<0,05$) değişkeninin modele anlamlı katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Tüm bağımsız değişkenlerin, çalışan sessliliğinde yaklaşık %39'lük varyansı açıkladığı bulunmuştur. Böylece araştırma verilerinin H_4 hipotezini kısmen desteklediği söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma temel olarak paternalist liderliğin alt boyutları olan iş yerinde aile ortamı, iş dışı yaşama katılma ve sadakat ve itaat beklentisi değişkenleri ile çalışan sessliliği arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Sonuçlar, çalışan sessliliğinin her üç boyut ile pozitif yönlü korelasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, gerçekleştirilen regresyon analizi, çalışan sessliliğine anlamlı katkı sağlayan tek alt boyutun iş dışı yaşama katılma boyutu olduğunu göstermiştir. Bu

durumda, liderin astlarına özel hayatlarını da kapsayan bütüncül bir ilgi göstermesinin, çalışanların yapıcı fikirlerini paylaşma ve böylece örgüte katkı sağlama sorumluluğunu ve bağlılığını gösterme eğilimlerinde anlamlı bir artışa neden olduğu söylenebilir. Bu hali ile araştırmanın sonuçları, Liu ve Liu (2017) araştırmasının paternalist liderliğin yardımseverlik boyutunun çalışan sesliliği üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi olduğu yönündeki bulguları ile örtüşmektedir. Söz konusu araştırmada yer alan yardımseverlik boyutu, liderin astlarına iş ilişkisinin ötesinde aile yaşamını da kapsayacak şekilde kişisel bir ilgi göstermesi ve bir problem yaşamaları durumunda kaygı ve destek göstermesi olarak açıklanabilir.

Araştırmanın özgün değerinin, yazında gölgede kalmış bir alan olan seslilik ve paternalist liderlik konularında çalışanların tutum ve algılarına ilişkin bulgular sunması ve iki kavram arasındaki ilişkiye ışık tutuyor olmasında yattığı düşünülmektedir. Araştırmanın tek bir sektörde gerçekleştirilmiş olması, gıda sektörüne ilişkin saf veriler sağlaması bakımından olumlu olmakla birlikte, örneklemin dar tutulmasına neden olması bakımından bir kısıt sayılabilir. Dolayısıyla daha geniş örneklerle ve farklı sektörlerde gerçekleştirilecek araştırmalar literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkide rol oynaması muhtemel diğer değişkenleri de hesaba katarak kurgulanacak modellerin literatürü zenginleştireceği söylenebilir. Örneğin, kültür ile çok yakından ilişkili bir olgu olan paternalist liderlik ile seslilik arasındaki ilişkide, çalışanların belirsizlikten kaçınma, güç mesafesi, kolektivizm skorları gibi bireysel değişkenlerin nasıl bir rol oynadığı ileriki araştırmalarla aydınlatılabilir.

KAYNAKÇA

- Apaydın, E. (2017). *Paternalistik Liderliğin Değişime Direnç Üzerine Etkileri: Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, A.& Yener, S. (2016). İşgören Sesliliği Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması Çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1): 173-191.
- Aycan, Z. (2006). Paternalism: Towards Conceptual Refinement and Operationalization. (Ed. K. S. Yang, K. K. Hwang, & U. Kim), *Indigenous and Cultural Psychology: Understanding People in Context*, ss. 445-466, Springer, New York.
- Aycan, Z. & Kanungo, R., N. (2000). Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkileri, (Ed. Z. Aycan), *Akademisyenler ve Profesyoneller Bakış Açısıyla Türkiye’de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları*, ss.25-53, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Aycan, Z., Schyns, B., Sun, J., Felfe, J.& Saher, N. (2013). Convergence and Divergence of Paternalistic Leadership: A Cross-Cultural Investigation of Prototypes. *Journal of International Business Studies*, 44: 962-969.
- Bulut, H. & Meydan, C. H. (2018). Liderlik Tarzlarının Çalışanların Ses Verme Davranışlarına Etkisi: Kamuda Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3(1): 223-244.
- Chan, S. C. (2013). Paternalistic Leadership and Employee Voice: Does Information Sharing Matter? *Human Relations*, 67(6): 667-693.
- Detert, J. R.& Burris, E. R. (2007), Leadership Behavior and Employee Voice: Is the Door Really Open? *Academy of Management Journal*, 50(4): 869-884.
- Duan, J., Kwan, H. K. & Ling, B. (2014). The Role of Voice Efficacy in the Formation of Voice Behaviour: A Cross-Level Examination. *Journal of Management & Organization*, 20(4): 526-543.

- Duanxu, W., Gan, C., Wu, C. & Wang, D. (2015). Ethical Leadership and Employee Voice: Employee Self-Efficacy and Self-Impact as Mediators. *Psychological Reports*, 116(3): 751-767.
- Dutton, J. E., Ashford, S. J., O'Neill, R. M., Hayes, E. & Wierba, E. E. (1997). Reading the Wind: How Middle Managers Assess the Context for Selling Issues to Top Managers. *Strategic Management Journal*, 18(5): 407-425.
- Ergül, A., Kartal, C. & Gökdeniz, İ. (2017). Çalışanların Ses Çıkarma Davranışının Zaman Hırsızlığına Olan Etkisi. *İş'te Davranış Dergisi*, 2(1): 80-89.
- Farh, J. L. & Cheng, B. S. (2000). A Cultural Analysis of Paternalistic Leadership in Chinese Organizations, (Ed. J. T. Li; A. S. Tsui & E. Weldon), *Management and Organizations in the Chinese Context*, ss. 84-127, Macmillan, London.
- Farndale, E., Van Ruiten, J., Kelliher, C. & Hope-Hailey, V. (2011). The Influence of Perceived Employee Voice on Organizational Commitment: An Exchange Perspective. *Human Resource Management*, 50(1): 113-129.
- Frazier, L. M. & Fainshmidt, S. (2012). Voice Climate, Work Outcomes and the Mediating Role of Psychological Empowerment: A Multilevel Examination. *Group & Organization Management*, 37(6): 691-715.
- Fuller, J. B., Marler, L. E. & Hester, K. (2006). Promoting Felt Responsibility for Constructive Change and Proactive Behavior: Exploring Aspects of an Elaborated Model of Work Design. *Journal of Organizational Behavior*, 27: 1089-1120.
- Gelfand, M. J., Erez, M. & Aycan, Z. (2007). Cross-Cultural Organizational Behavior. *Annual Review of Psychology*, 58: 479-514.
- George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference (10th ed.)*, Pearson, Boston, MA.
- Gürçan, N. (2018). *Türk Kültüründe Paternalist Liderlik Davranışlarının İzleyenlerin Duygusal Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Y Kuşağına Yönelik Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Henderson, L. M. (2013). *Enhancing Safety Communication with Leadership: A Quantitative Study of Leadership Style and Safety Voice*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Phoenix Üniversitesi, Arizona.
- Kassing, J. W. (1998). Development and Validation of the Organizational Dissent Scale. *Management Communication Quarterly*, 12(2): 183-229.
- LePine, J. A. & Van Dyne, L. (1998). Predicting Voice Behavior in Work Groups. *Journal of Applied Psychology*, 83(6): 853-868.
- Liu, H. & Liu, X. (2017). Relationship Between Paternalistic Leadership and Employee's Voice Behavior Based on Regression Analysis. *Journal of Discrete Mathematical Sciences and Cryptography*, 20(1): 205-215.
- Martinez, P. G. (2003). Paternalism as a Positive Form of Leader-Subordinate Exchange: Evidence from Mexico. *Journal of the Iberoamerican Academy of Management*, 1(3): 227-242.
- Morrison, E. W. (2011). Employee Voice Behavior: Integration and Directions for Future Research. *The Academy of Management Annals*, 5(1): 373-412.
- Morrison, E. W. & Milliken, F. J. (2000). Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World. *The Academy of Management Review*, 25(4): 706-725.
- Oral Ataç, L. (2018). Çalışan Sessizliği, (Ed. E. Güven & S. Çavuşoğlu), *Yeni Nesil İşletmelerde Güncel Eğilimler*, ss.242-234, Beta, İstanbul.
- Paşa, S. F., Kabasakal, H. & Bodur, M. (2001). Society, Organizations, and Leadership in Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 50(4): 559-589.
- Pellegrini, E. K. & Scandura, T. A. (2006). Leader-Member Exchange, Paternalism and Delegation in the Turkish Business Culture: An Empirical Investigation. *Journal of International Business Studies*, 37: 264-279.
- Pellegrini, E. K., Scandura, T. A. & Jayaraman, V. (2010). Cross-Cultural Generalizability of Paternalistic Leadership: An Expansion of Leader-Member Exchange Theory. *Group & Organization Management*, 35(4):391-420.
- Şehitoğlu, Y. (2012). İşgören Sessizliği, Nedenleri ve Boyutları: Teorik Bir Çerçeve. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4: 27-38.

- Tangirala, S. & Ramanujam, R. (2008). Exploring Nonlinearity in Employee Voice: The Effects of Personal Control and Organizational Identification. *Academy of Management Journal*, 51(6): 1189–1203.
- Uhl-Bien, M., Tierney, P. S., Graen, G. B. & Wakabayashi, M. (1990). Company Paternalism and The Hidden-Investment Process: Identification of the “Right Type” for Line Managers in Leading Japanese Organizations. *Group Organization Management*, 15(4): 414-430.
- Van Dyne, L., Ang, S. & Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6): 1359-1392.
- Van Dyne, L. & LePine, J. A. (1998). Helping and Voice Extra-Role Behaviors: Evidence of Construct and Predictive Validity. *The Academy of Management Journal*, 41(1): 108-119.
- Xiao, Y.-j., Pan, A.-c. (2017). The Effect of Paternalistic Leadership on Employee Voice Behavior: The Study of the Mediating Role of OBSE. *3rd International Conference on Humanity and Social Science (ICHSS 2017) Bildiriler Kitabı*, ss. 89-93.
- Westwood, R. (1997). Harmony and Patriarchy: The Cultural Basis for Paternalist Headship Among the Overseas Chinese. *Organization Studies*, 18(3): 445-480.
- Zhang, Y., Huai, M.-y., & Xie, Y.-h. (2015). Paternalistic Leadership and Employee Voice in China: A Dual Process Model. *The Leadership Quarterly*, 26(1): 25-36.

SUMMARY

Under the current conditions, it is very difficult for the leader to dominate the work done in an organization. The leader's need for subordinates' thoughts and views on the quality of the decisions and the effectiveness of the organization has increased. In addition, for today's high-profile employees, the practice of having a say in work-related issues has become an important factor shaping work motivation and attitude towards the organization. At this point, the concept of employee voice, which can be defined as employees' expression of their knowledge, opinions and suggestions with a positive attitude and proactive approach, emerges as an important phenomenon.

It is known that paternalists values of our culture can be felt in business life as well, as they are and important factor shaping the organizational culture in our country. Research shows that the employees of our country, including those representing the young generation, expect paternalistic attitudes from their leaders such as making them feel family warmth or sharing their needs for both professional and private life. In this sense, the paternalist leadership model, which integrates discipline and authority with paternal interest and charity, has a special importance in understanding the prevailing leadership climate in our country. Nevertheless, the way in which voice behavior occurs within the leadership communication is largely obscured.

This study aims to reveal the possible effect of paternalistic leadership perception on employee vocalism. In this context, the study seeks to answer questions such as whether there is a relationship between employee perceptions of paternalist leadership and related sub dimensions and employee voice; if any, what is the direction of these relationships; are these variables considered statistically significant in explaining employee voice. For this purpose, data were collected from 123 people working in food sector in Manisa. The questionnaire applied to the research sample consists of two scales and 8 demographic questions. Paternalist leadership scale and employee voice scale were used in the study. Correlation

analysis was used to examine the relationship between subdimensions of paternalistic leadership and employee voice, and hierarchical regression analysis was used to examine the effect of paternalistic leadership perception on employee voice behavior. The t-tests and ANOVA analyzes were performed in order to determine whether there were significant differences in the means of the variables obtained with the scales used in the study and their sub-dimensions according to demographic factors. The results show that employee voice correlates positively with all three sub-dimensions of paternalistic leadership. In the regression analysis, it was seen that the only dimension that contributed significantly to employee voice was the dimension of participation in non-work life.

Mali Disiplini Sağlama Yolunda Mali Kural Uygulamaları

Deniz ALÇİN ŞAHİNTÜRK*

Öznur AKYOL BULUT**

ÖZ

Geçmişten günümüze devletleri ayakta tutan en önemli unsur ekonomileri olmuştur. Ekonomi ise özel ve kamu ekonomisi olarak ikiye ayrılmakta ancak bütünü kamu tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmektedir. Bu yönetme ve yönlendirmenin en önemli aracı maliye politikasıdır. Ancak maliye politikasını uygulayan siyasi aktörler kamu hizmetlerini yerine getirirken tıpkı piyasadaki gibi çıkarları doğrultusunda hareket edip, kamu kaynaklarını etkinsiz kullanabilirler. Bu etkinsiz kullanım ise kamu kaynaklarının israf edilmesine ve ekonominin kırılganlığının artmasına sebep olmaktadır.

Bu endişelerle ortaya çıkan Kamu Tercih Ekonomisi ve Anayasal İktisat siyasi aktörlerin bu davranışlarının sınırlanması için mali kural uygulanmasını önermişlerdir. Mali kurallar iradi maliye politikası uygulamalarına getirilen sayısal ve prosedür ile ilgili kısıtlamalardır.

Çalışma kapsamında ilk olarak mali kurallar hakkında teorik bilgi verilmiştir. Daha sonra dünya uygulamaları incelenmiş, dünya uygulamaları çerçevesinde ülkemizdeki mevcut mali kural uygulamaları ve girişimleri analiz edilmiş ve ülkemiz için politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mali kural, maliye politikası, bütçe, borç, faiz dışı fazla.

Jel Sınıflandırması: H30, H60, H63, H70.

Fiscal Rule Practices Towards Fiscal Discipline

ABSTRACT

The most important factor that kept the government alive was their economies from the past to the present day. The economy is divided into two as private and public economy, but the whole is managed and directed by the public. The most important tool for this managing and directing is fiscal policy. However, the political actors who implement fiscal policy may act in line with their interests and use public resources ineffective while offering public services.

This inefficient use also causes wasting of public resources and increasing the fragility of the economy. The Public Choice Economy and Constitutional Economics, which emerged with these concerns, proposed the application of fiscal rules to limit these behaviors of political actors. Fiscal rules are numerical and procedural restrictions imposed on voluntary fiscal policy practices.

Theoretical information about fiscal rules is first given within the scope of this study. Then, various practices around the world were examined, current fiscal rule practices and initiatives within this framework of various practices were analyzed and some policy recommendations.

Keywords: Fiscal rule, fiscal policy, budget, primary surplus

Jel Classification: H30, H60, H63, H70.

GİRİŞ

1929 Buhranı kendi koşulları içinde Keynesyen İktisat Teorisini doğurmuştur. Durgunluğun sebebinin talep yetersizliği olduğunu belirtmiş ve

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Arş. Gör., deniz.alcin@cbu.edu.tr

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Arş. Gör., oznur.akyol@cbu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 13.07.2019 / Yayına Kabul Tarihi:07.08.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.591421

devletin müdahaleci politikalarla talep yaratması gereği üzerinde durmuştur. Talep yaratma endişesiyle kamu açıkları borçlanma ile kapatılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonunda da yeniden yapılanma politikaları doğrultusunda yine kamu harcamaları arttırılmıştır. Ancak bir süre sonra çoğu ülkede artan kamu borç stoku ve bütçe açıkları büyük bir problem haline gelmiştir. Devletin imkânlarını siyasi ihtirasları doğrultusunda kullanan politikacıların basiretsiz ekonomik davranışları da bunların üzerine gelince Anayasal İktisat Düşüncesi artık “Ekonominin Anayasası” yapılarak devletin bütçeye ve borçlanmaya ilişkin davranışlarına bir kısıtlanma getirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Çalışmamızın konusunu oluşturan “Mali Kurallar” bu düşüncenin bir ürünüdür. Örtülü olarak aslında uzun yıllardan beri tüm dünya genelinde uygulanan söz konusu kurallar yaklaşık son otuz yıldır yukarıda anlatılan gelişmelerden ötürü birçok ülkede anayasa ve yasalarda yerini almış, özellikle küresel krizden sonra tekrar gündeme oturmuştur.

Bu doğrultuda çalışmada; ilk önce mali kuralların oluşumuna yol açan gelişmeler kronolojik sıra ile ele alınacaktır. Daha sonraki kısımda mali kurallar detaylı olarak incelenecektir. Akabinde bazı ülkelerde uygulanan mali kurallar üzerinde durularak konuyla ilgili Türkiye’deki gelişmeler ele alınacaktır.

I. MALİ KURALLARA İLİŞKİN TEORİK ALTYAPI

Çalışmanın bu bölümünde mali kuralların temelini oluşturan iktisat okulları hakkında bilgi verilip, kuralların özellikleri açıklanacaktır. Sonrasında ise uygulamanın tarihsel gelişimi ve mali kural türleri hakkında bilgi verilecektir.

A. Kamu Tercih Teorisi ve Anayasal İktisat

Keynesyen politikaların sonucunda dünya genelinde artan kamu açıkları, borç stokları ve politik alandaki aktörlerin tıpkı piyasada olduğu gibi kendi çıkarlarının peşinde koşması devletin ekonomideki payını fazlası ile büyütmüş, devlet artık “Leviathan” adı verilen bir deniz canavarına benzetilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda devletin başarısızlıkları konuşulmaya başlanmış, bu konu ile ilgili birçok analiz ve çözüm önerisi getirilmiştir. Bunlardan biri James Buchanan’ın öncülük ettiği Kamu Tercih Teorisidir. Kamu tercihi teorisi, politik süreçte alınan karar ve uygulamaları iktisat biliminin kullandığı araç, method ve varsayımlara dayalı olarak açıklayan bir disiplindir (http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/kamu-tercihi.htm.) Teorinin temelleri 18. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte asıl olarak 1950’li yıllarda üzerinde yoğun çalışmalar yapılmıştır. Teori üç temel varsayım üzerine kurulmuştur. Bunlar; metodolojik bireycilik, homo economicus ve politik mübadeledir. Metodolojik bireyciliğe göre, piyasada mal ve hizmetlere talep oluşturan bireyin tercih mantığı ile siyasal süreçte aday ve parti seçen bireyin tercih mantığı arasında davranış yönünden herhangi bir fark yoktur (Çelebi, 2015:102). Homo economicus varsayımına göre ise her kişi faydasını maksimize edecek şekilde davranmaktadır. Bu durum siyasal karar alma mekanizmasında da böyledir. Politikacılar, seçmenler, bürokratlar gibi siyasal alandaki her bir aktör kendi çıkarını maksimize etmeye çalışırlar. Siyasal süreçte bireyler kendi çıkarlarını maksimize ederken ortaya karmaşık bir siyasal mübadele durumu çıkar. Çünkü

bireyler ilk olarak devletin kurulması noktasında anlaşma yaptıktan sonra, bir de kurulan devletin yapacağı kamu faaliyetleri ile ilgili bir seçim ve anlaşma yapmak zorunda kalmaktadırlar (Çelebi, 2015:102).

Teori pozitif ve normatif kamu tercihi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Pozitif kamu tercihi, politik karar alma sürecinde gerçekleşen seçmen, politikacı, bürokrat ve çıkar gruplarının davranışlarını analiz etmektedir. Buna göre siyasal karar alma sürecinde siyasal arz cephesinden kaynaklanan sorunlar; politikacıların oy maksimizasyon çabaları, politikada tam rekabetin geçerli olmaması, politik dışsal ekonomiler, politik negatif ölçek ekonomileri, bürokratların bütçe maksimizasyon çabaları, politik miyopluk, hizmet kayırmacılığı, kamusal güç ve yetki dağılımında dengesizlik, şeffaflığın olmaması, gereksiz ve aşırı harcamalardır (Aktan, 2003:87-91). Siyasal talep cephesinden kaynaklanan sorunlar ise; seçmenin eksik enformasyona sahip olması, seçmen ilgisizliği, seçmenin politik miyopluluğu, seçmenin siyasal talebini açıklamaması, özel çıkar grupları ve rant kollama sorunlarıdır (Aktan vd., 2006:114-118). Tüm bu sayılan unsurlar “mali yanılma” olgusunu da beraberinde getirmektedir. Hükümet, özellikle başarılı olarak değerlendirildiği dönemlerde kamu harcamalarının faydalarını olduğundan büyük gösteriyor, vatandaşlar üzerindeki vergi yüklerini ise olduğundan az gösteriyorsa vatandaş cephesinde “mali yanılma” ortaya çıkmış demektir (http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-lifelegacy/turkce-kaynaklar/buchanan-pur-maliye.htm). Dolayısıyla aslında devlet başarılı değil başarısız olmuştur.

Normatif kamu tercihi ise siyasal karar alma mekanizmasında olması gerekeni incelemektedir. Normatif kamu tercihi olması gerekeni araştırırken 1980’li yıllarda “Anayasal İktisat” bu ihtiyacı karşılayacak nitelikte yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile Anayasal İktisat teorisi Kamu Tercihi Teorisinin bünyesinde gelişen ayrı bir disiplin durumundadır.

Anayasal iktisat teorisi, devletin bütün yetkilerinin sosyal bir sözleşme niteliğindeki anayasa ile vatandaşlardan aldığı dolayısıyla bu yetkilerin yine vatandaşlar tarafından anayasada sınırlanabileceğini varsaymaktadır. Devletlerin biçimsel temelleri dediğimiz, bir devletin kuruluşunu, örgütlenişini, iktidarın el değiştirmesini ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar bütününe “anayasa” denilmektedir (Eker’den aktaran Günay, 2007:127). Anayasalar toplum yaşamını, temel hak ve özgürlükler, siyasal hak ve özgürlükler, sosyal ve ekonomik hak ve özgürlükler ve devletin organları ve işleyiş şekli açısından sınırlandırmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, dünya genelinde süregelen ekonomik istikrarsızlıklar sonrası devletin ekonomik davranışlarının da anayasalarda sınırlandırılması gerektiği düşünülmektedir. Böylece bir ekonomik anayasa oluşturulması gerekmektedir. Söz konusu ekonomik anayasanın en önemli kısmı devletin mali politikalarına çerçeve çizen mali kısımdır. Neredeyse bir “*mali anayasa*” olarak nitelendirilen düzenlemeler ile devletin aşırı büyümesine önlem olarak harcama, vergilendirme ve borçlanma yetkilerine anayasal çerçevede bir sınır çizilmektedir. Yani *mali kurallar* oluşturulmaktadır. Mali anayasada kilit

nokta denk bütçedir. Harcama ve vergi sınırlandırmalarıyla denk bir bütçe oluşturulursa devletin borçlanma gereksinimi de azalacaktır.

B. Mali Kural Kavramı ve Özellikleri

Mali kurallar, devletlerin ekonomik kırılganlıklarını azaltmak amacıyla iradi maliye politikası uygulamalarına getirilen sayısal kısıtlar ve bu kısıtların ötesinde yasal ve kurumsal düzenlemeleri kapsamaktadır (Karayazı, 2017:1048).

Mali kural tanımından hareketle mevcut ve önerilen mali kuralların yasal dayanağının anayasa, kanun, politika kuralları veya uluslararası anlaşmalardır (Şen, 2010:28). Kuralların anayasalarda yer almasının avantajı her hükümet döneminde kolaylıkla değiştirilememesidir. Bunun sonucunda halkın gelecek öngörüsünün daha sağlıklı gerçekleşeceği beklenmektedir. Ancak bu durum aynı zamanda ekonomik şoklara kolay ayak uydurulamaması tehlikesini de taşımaktadır. Mali kuralların yasalarda düzenlenmesi anayasalar kadar olmasa bile hükümet için bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Kuralların politika kuralı olarak oluşturulması sonucunda ise mali kuralların rahatlıkla terk edilebileceğini söylemek mümkündür.

Mali kuralların uygulamaya yönelik taşınması gereken özellikler ise sürdürülebilirlik, istikrar, basitlik, operasyonel rehberlik, esneklik, izleme ve uygulama kolaylığıdır. Mali kuralların sürdürülebilirlik özelliği, belirlenen sayısal hedeflerin sürdürülebilir olmasını, kuralların istikrarlı olması özelliği, ülkelerin uygulayacağı iradi maliye politikalarının ve otomatik istikrarlandırıcıların uygulanmasına engel olmamasını, kuralların basitlik özelliği kuralların karar vericiler ve halk tarafından kolayca anlaşılmasını, operasyonel rehberlik özelliği, mali kuralın bütçe sürecine rehberlik etmesini, kuralların esneklik özelliği kuralların uzun süre uygulanmasını ve herhangi bir şok durumunda kolayca terk edilmemesini, izleme ve uygulama kolaylığı özelliği ise kurallara uyumun doğrulanmasının kolay olması ve sapmalar durumunda yaptırımların uygulanabilmesini kapsamaktadır (IMF, 2018:2).

C. Mali Kuralların Tarihsel Gelişimi ve Türleri

Bilinen en eski mali kural bütçe denkliğidir. Dolayısı ile mali kuralların geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Ancak bir asırdan daha fazla bir süredir mali kurallar yasal temellere oturtulmaya başlanmıştır. Bu süreci üç dönem halinde ele almak mümkündür. İlk dönemde, bazı federal sistemlerde federe devletler *altın kural* uygulamasını benimsemişlerdir. Altın kural uygulamasında devletler sadece yatırım harcamaları için borçlanabilmektedir (Honjo, 2007:3). Bu kural ile, bütçe dengesi kuralı, gelecek yıllarda kalkınma ve büyümenin altyapısını oluşturacak yatırım harcamaları için esnetilmiş olmaktadır.

İkinci dönemde, İkinci Dünya Savaşından sonra bazı sanayileşmiş ülkeler (Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda) para programlarını içeren istikrar programlarına destek olarak denk bütçe kurallarını getirmişlerdir (Günaydın ve Eser, 2009:53).

Son dönemde ise Yeni Zelanda'nın enflasyon hedeflemesi uygulamasından sonra kabul ettiği "Mali Sorumluluk Kanunu" sonrası birçok ülke, mali kurallar uygulamaya başlamıştır. Bu dönemdeki mevcut kuralların

ortak paydası hesap verme anlaşmalarını, güncel ve düzenli raporlama zorunluluğunu ve orta vadeli makro bütçe çerçevesini içeren daha fazla şeffaflık standartları ile desteklenmesidir (Şevik, 2008:52). Mali kurallar tüm dünyada ve ülkemizde 1990'lı yıllardan itibaren yoğun ilgi gören ve uygulanan bir olgu haline gelmiştir.

Mali kurallar, türlerine göre; sayısal mali kurallar ve sayısal olmayan (prosedürel) mali kurallar olarak ikiye ayrılmaktadır (Karayazı, 2017:1049).

Sayısal mali kurallar (Debrun'dan aktaran Günaydın ve Eser, 2009:55);

- Denk bütçe kuralları, altın kural ve kamu açıklarına sınır getiren açık kuralları,
- Toplam veya net kamu borcunu sınırlandıran borç kuralları,
- Toplam harcamalar veya harcamaların türlerine göre üst sınır ifade eden harcama kuralları,
- Vergi yükünü ya da bütçedeki gelir artışını sınırlayan kurallardan meydana gelmektedir.

Denk bütçe kuralı genelde katı bir şekilde uygulanmamaktadır. Çünkü konjonktür dönemlerinde bütçe açığı veya fazlası vermek ekonomik istikrar için gerekli olmaktadır. Ayrıca katı bir bütçe dengesi, kalkınma için gerekli olan bazı sosyal ve yatırım harcamalarının yapılmasına engel olabilmektedir. Bu yüzden ülkeler denk bütçe kuralı yerine altın kuralı benimsemektedirler. Ancak eğitim ve sağlık gibi kalkınma carilerinin yatırım harcaması kapsamına alınmayıp sadece inşaat gibi harcama kalemlerinin yatırım kapsamında değerlendirilmesi sürdürülebilir bir büyümenin önünde bir engel oluşturabilir (Özlale, 2010:5). Yine denk bütçe kuralı yerine belli bir bütçe açığını sınır kabul eden mali kural ülkeler için daha uygulanabilir olmaktadır.

Borçlanmaya ilişkin kurallar çerçevesinde, iç ve dış borç stokunun ayrı ayrı ya da birlikte GSYİH' ya oranına anayasa ve yasalarla belli bir sınır getirilmesi, yerel yönetimlerin borçlanma yetkisinin sınırlarının çizilmesi, hazinenin merkez bankasından kısa vadeli avans kullanımının yasalarla yasaklanması ya da bir sınır getirilmesi uygulamalarına gidilebilir (Şengönül ve Songur, 2010:9).

Denk bütçenin sağlanması için özellikle bütçe açığı olan durumlarda ya harcamaların kısılması ya da vergilerin artırılması gerekmektedir. Vergi prosedürü belirli bir vakit gerektirdiğinden ve vatandaşlar vergi artırımına ve yeni vergiler koyulmasına tepki göstereceklerinden, harcamaların düşürülmesi bütçe denkliliğinin sağlanması yolunda daha kolaydır. Bu nedenle kamu harcamalarına disiplin getirmek amacıyla kamunun yapacağı toplam harcamanın GSYİH'ya oranının anayasa ve yasalarda belirlenmesi, kamu harcama artışı kararı için meclisin belirli bir çoğunluğunun onayının gerekliliği, kamu harcaması artışının karşılığının (finansmanının) hemen belirlenmesi ve vergi yükünün aşırı artışını engellemek amacıyla kamu harcaması artışına belirli bir limit konulması, merkezi devletten yerel yönetimlere yapılacak nakit aktarımının sınırlarının yasalarda belirlenmesi (Şengönül ve Songur, 2010: 7-8) önem taşımaktadır.

Gelire ilişkin kurallar çerçevesinde, vergi konusunun sınırlandırılması, toplam vergi yükünün sınırlandırılması, vergi oran yapısında düzenlemeye gidilmesi ve vergilendirme yetkisinin kısmen yerel yönetimlere devri gibi uygulamalara gidilebilir (Çelebi, 2015:162.). Böylelikle tarafsız vergi uygulaması gerçekleştirilerek verginin piyasa aktörlerinin kararları üzerindeki saptırıcı etkisi ortadan kalkabilir. Böylelikle kazan-kazan kuralı çerçevesinde Laffer'in ortaya attığı gibi kişilerin vergi yükü azaldıkça piyasada çalışma ve üretim artabilir. Bu durum devletin vergi geliri artışını da beraberinde getirecektir.

Mali kurallar ancak bütçelemede yapılacak diğer değişikliklerle desteklendiğinde etkili olabilmektedir. Bu değişiklikler (Şevik, 2008:50);

- Bütçelemenin bir yıldan orta vadeye uzatılması,
- Gelecekteki bütçe koşullarına ilişkin projeksiyonların yapılması,
- Yapılacak politika değişikliklerinin gelecek bütçelere etkisinin tahmin edilmesi,
- Bütçeye ilişkin izleme prosedürlerinin oluşturulması ve böylece gerektiğinde düzeltici tedbirlerin alınması,
- Politikacıların kurallara uymasını temin etmek için zorlayıcı mekanizmalar oluşturulması şeklinde özetlenebilir.

Sözü geçen tüm bu mekanizmalar sayısal olmayan (prosedürel) mali kuralı oluşturmaktadır. Prosedürel mali kurallar sayısal mali kuralların işleyişini destekleyici niteliktedir. Nitekim mali kural uygulayan ülkeler incelendiğinde borç stokunda ve mali yapıda görülen olumlu gelişmeler, sayısal mali kural uygulamalarının yanında mutlaka prosedürel mali kuralların da uygulanması ile elde edilmiştir (Özlale, 2010:4).

Sayısal mali kurallar kapsamında bütçe dengesi ve borç kurallarının büyük kısmı uluslararası anlaşmalarda bulunurken, harcama kuralları genellikle ulusal mevzuatlarda yer almakta, mali kuralların anayasal düzeyde düzenlenmesi ise Fransa, İspanya, Almanya, Polonya ve İsviçre'de uygulanmaktadır (Schaechter vd., 2012:17).

II. MALİ KURAL UYGULAMASINA İLİŞKİN ÜLKE ÖRNEKLERİ

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren küreselleşme olgusu ile birlikte artan dünya ticaret hacmi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Avrupa Birliği (EU), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) gibi birçok uluslar üst ü kuruluşların ortaya çıkmasına ve kuruluşların birbirine benzer ortak kuralları hayata geçirmesine neden olmuştur (Güngör, 2016:178-179). Mali kural uygulaması 1990 yılında 7 ülkede başlamış, küresel krizin hemen sonrasında uygulanan ülke sayısı 80'e ulaşmıştır (Sönmez, 2011:21). Ancak her ülke uygulaması ülkelerin siyasi, kurumsal ve ekonomik yapısına göre değişmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde mali kural niteliğinde uygulamalar aslında çok eskilere dayanmaktadır. Federal düzeyde kurallı maliye politikası uygulaması ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen ek finansman ihtiyacına yönelik, hükümetin borçlanma yetkisini kısıtlamak amacıyla

çkarılan 24 Nisan 1917 tarihli Tahvil Kanunu ile başlamıştır (Kaya, 2009:52). Ancak 1929 buhranı bir dönüm noktası olmuştur. Buhrandan sonra devletin yeni hizmetler üstlenmesi transfer harcamaları başta olmak üzere tüm harcamaları arttırmıştır. Bunun sonucunda bütçe açıkları ve kamu borcu devasa boyutlara varmıştır. Yine 1970'li yılların ortalarında yaşanan kriz ve yaşanan durgunluk sonucu ekonominin canlandırılması için vergi oranlarının indirilmesiyle devletin gelirleri azalmıştır. Bu durum bütçe açıklarını arttırmıştır. ABD Anayasasında 1980'li yıllara kadar denk bütçeye ilişkin hiçbir kural yer almamıştır. Ancak devlet belli dönemlerde denk bütçenin sağlanması yönünde adımlar atmıştır. 1985 yılında kabul edilen ve kural uygulaması çerçevesinde değerlendirilen başka bir kanun olan Gramm-Rudman-Hollings (GRH) Kanunu ile de kamu açıkları mali yıl bazında sınırlandırılmış, 1986 yılından 1991 yılına kadar denk bütçenin uygulanması amaçlanmıştır (Kaya, 2009:52). Buna göre başkan her mali yıl, kanundaki hedefe uygun şekilde bütçe rakamı teklif edecek ve eğer bütçe uygulanırken bütçe hedeflerine ulaşamayacağı anlaşılırsa, otomatik olarak zorunlu harcama kesintileri yapılacaktır (Günay, 2007:154). Bu uygulamanın çok başarılı olmadığı gözlemlenmiştir.

Ekonomide yaşanan olumsuzluklar sonucunda ve anayasal iktisat akımının etkisiyle 1990'lı yıllardan itibaren tekrar mali kural uygulamalarına başlanmıştır. Bu durum tablo 1'de de yasal uygulamasıyla gösterilmektedir. Bu bağlamda, parlamentodaki görüşmelerde herhangi bir harcama kaleminde artış isteniyorsa başka harcama kaleminde kesintiye gidilecektir. Harcama kararları ve kesintileri harcamaların ihtiyari olup olmadığına göre kesinleşecektir. ABD kamu mali sınıflandırmasında ihtiyari harcamalar, savunma-güvenlik, ulusal ve uluslararası harcamalar toplamından oluşurken ihtiyari olmayan harcamalar ise sosyal güvenlik, sağlık, sosyal yardım, emeklilik ve özürlü bakım hizmetleri gibi harcamaların toplamından oluşmaktadır (Kaya, 2009:54). Bu kapsamda, 1990 yılında 1991-1993 dönemi için üç alanda savunma, uluslararası ve savunma hariç ulusal harcamalar için ayrı ayrı tavanlar belirlenmiş iken 1994-1995 yıllarında ihtiyari harcamaların tümü için tek bir tavan tespit edilmiştir (Şen, 2010:38). 1997 yılı bütçe uygulama kanunu kapsamında ihtiyari harcama kalemi üst sınırları, savunma ve savunma dışı harcama kalemi üst sınırları ayrı ayrı belirlenmiştir (Şen, 2010:38). Sonuç olarak 1990 sonrasında, kamu kesimi ortalamada faiz dışı fazla vermiş, kamu açığı iyileşmiş, borçlanma azalmıştır. Ancak borçlanma göstergeleri 2001 yılından sonra tekrar bozulmuştur. Günümüzde birçok eyalette bütçe gelir ve harcamalarına ilişkin kararlar meclisin nitelikli çoğunluğu ile alınabilmektedir. 2009 yılı itibariyle federal devlette otuz eyalet, vergi ve harcama miktarlarını kurala bağlamış, bu eyaletlerden 17 tanesi bu söz konusu kuralları anayasal düzeyde, 13'ü ise yasal düzeyde düzenlemiştir (Sakal ve Şahin, 2009:95).

Borçlanma konusunda ise beş eyalette herhangi bir anayasal düzeyde mali kural uygulanmamakta, 19 eyalette borçlanma yetkisinin kullanımı için referanduma gidilmesi gerekmekte, 12 eyalette ise borçlanma yetkisinin kullanımı için nitelikli çoğunluk kararı gerekmektedir (Sakal ve Şahin, 2009:98).

AB’de ise mali alanda birden çok karar alıcının bulunmasının mali disiplini ve ortak para biriminin istikrarını zayıflatabileceği düşüncesi ile mali kurallar benimsenmiştir (Şen, 2010:35).

AB’ye üye ülkelerde Maastricht Anlaşması ile İstikrar ve Büyüme Pakti çerçevesinde oluşturulan ortak mali kurallar uygulanmaktadır. Maastricht Kriterleri uluslar üstü nitelikte mali kurallardır. Maastricht Anlaşması bir anlamda Robert Mundell’in Optimum Para Sahası Kuramının uygulamaya geçirilmesidir. Bu kuram, belli bir grup ülkenin ulusal para birimlerinin değerini, belirlenen kurlar üzerinden birbirlerine sabitlemesi ve üye ülkelerin para birimlerinin değerinin birliğe üye olmayan ülkelerin para birimleri karşısında serbest dalgalanmasını ifade etmektedir (Ata ve Silahşör’den aktaran Utkulu, 2005:3). Bir para sahasının optimum para sahası olması için belli başlı özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikler (Samsar, 2003:1);

- Ülkelerin enflasyon oranlarındaki benzerlikler,
- Ülkeler arası yüksek faktör hareketliliği,
- Ülkelerin ekonomik açıklıkları,
- Ekonomilerin büyüklükleri,
- Mal çeşitlendirme derecesi,
- Fiyat ve ücret esnekliği,
- Mal piyasası entegrasyon derecesi ve mali entegrasyondur.

Tablo 1: Belirli Ülkelere Mali Kural Uygulamaları ve Yasal Dayanakları

Ülkeler	Kural Türü/Yılı	Yasal Dayanak	Kapsamı	Yasal Zorlama Presedürü	Kayıp Hükümleri
Arcunbura	Bütçe Dengesi Kuralı/1999	Yasal	Genel Yönetim	Var	Yok
Belçika	Çelir Kuralı/1997	Koalisyon Anlaşması	Merkezi Yönetim Merkezi Yönetim Genel Yönetim	Var	Yok
	Bütçe Dengesi Kuralı/2013				
Danimarka	Harcama Kuralı/2014	Anyasal	Genel Yönetim	Var	Var
	Harcama Kuralı/1994, 2007, 2009-2014	Politik Bağlılık	Genel Yönetim	Yok	Yok
	Çelir Kuralı/2001 -2011	Politik Bağlılık	Genel Yönetim	Yok	Var
	Bütçe Dengesi Kuralı/2014	Anyasal	Genel Yönetim	Var	Var
Finlandiya	Bütçe Dengesi Kuralı/1992	Politik Bağlılık	Genel Yönetim	Yok	Yok
	Borç Kuralı/1995, 2011	Koalisyon Anlaşması	Merkezi Yönetim	Yok	Yok
Fransa	Harcama Kuralı/2003	Koalisyon Anlaşması	Merkezi Yönetim	Yok	Var (2013)
	Denk Bütçe Kuralı/1999, 2011, 2013	Koalisyon Anlaşması	Merkezi Yönetim	Yok	Var (2013)
Almanya	Çelir Kuralı/2011	Yasa	Merkezi Yönetim ve Sosyal Sigorta	Yok	Yok
	Çelir Kuralı/2006	Anyasal	Merkezi Yönetim ve Sosyal Sigorta	Yok	Yok
Yunanistan	Harcama Kuralı/1998	Yasal (2011)	Merkezi Yönetim ve Sosyal Sigorta	Yok	Yok
	Bütçe Dengesi Kuralı/2012	Yasal	Genel Yönetim	Var	Var
İtalya	Bütçe Dengesi/1969/2011	Anyasal	Merkezi Yönetim	Var (2011)	Var
	Harcama Kuralı/1982	Politik Bağlılık	Merkezi Yönetim ve Yerel Yönetimler	Yok	Yok
Japonya	Harcama Kuralı/2011	Yasal	Merkezi Yönetim	Yok	Yok
	Bütçe Dengesi Kuralı/1947/1998	Yasal	Genel Yönetim	Var	Var
Hollanda	Harcama Kuralı/1994	Anyasal	Genel Yönetim	Yok	Yok
	Çelir Kuralı/1994	Politik Bağlılık	Merkezi Yönetim	Yok	Yok
Portekiz	Bütçe Dengesi Kuralı/2014	Koalisyon Anlaşması	Genel Yönetim	Var	Yok
	Bütçe Dengesi Kuralı (2015)	Yasal	Genel Yönetim	Var	Yok
Slovakya	Borç Kuralı/2012	Anyasal	Genel Yönetim	Var	Var
	Bütçe Dengesi Kuralı/2013	Yasal	Genel Yönetim	Var	Var
Birleşik Krallık	Bütçe Dengesi Kuralı/1997/2009/2010/2015	Yasal	Kamu Sektörü	Yok	Yok
	Borç Kuralı/1997/2009/2010	Yasal	Kamu Sektörü	Yok	Yok
ABD	Harcama Kuralı/1990/2011	Yasal	Merkezi Yönetim	Var	Yok
	Bütçe Dengesi Kuralı/1986	Yasal	Merkezi Yönetim	Var	Yok

Kaynak: Llesid, vol. 2017:12-76 dan yazarlar tarafından derlenmiştir.

Maastricht anlaşması bu şartların sağlanması için AB’de belirli ekonomik kriterler belirlemiştir. Maastricht Anlaşması ile belirlenen kriterlerden özellikle ulusal bütçe açıklarının Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla’nın (GSYİH) yüzde 3’ünden fazla olmaması, kamu borcunun GSYİH’nin yüzde 60’ını geçmemesi kriterleri şu an üzerinde durulan en önemli mali kurallardır. Diğer kriterler ise herhangi bir ülkenin yıllık ortalama enflasyon oranının, bir önceki yılda AB’nde en düşük enflasyon oranına sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasının en fazla 1.5 puan üstünde olması, uzun vadeli faiz oranlarının, birlikteki en düşük enflasyona sahip 3 ülkenin faiz oranları ortalamasını en fazla 2 puan aşabilmesi, parasının, son 2 yıl itibarıyla diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmemiş olması kriterleridir (Sevgi, 2018:178). Maastricht Anlaşması yukarıda belirtilen kriterlerden ciddi durgunluk dönemlerinde ya da olağanüstü koşullarda, belirli sınırlar içinde sapılabileceğini de belirtmiştir. Kaçış hükümleri olarak da adlandırılan bu istisnaların kesin kuralları belirlenmediği takdirde keyfi uygulamaların gündeme gelmesi de söz konusudur (Miynat ve Bostan, 2015:536). Bu durum mali kural uygulamasının ruhuna aykırılık taşımaktadır. Ayrıca AB’de Maastricht kriterlerinin uygulanmasını denetlemek ve anlaşmaya güç katmak için İstikrar ve Büyüme Paketi (İBP) yürürlüğe konulmuştur. Pakteki önleyici kurallar çerçevesinde, aşırı açıkların oluşmasından kaçınmak için Avrupa Konseyi üye ülkelerin orta vadeli bütçe hedeflerinden ciddi bir şekilde saptığını ya da sapma eğiliminde olduğunu tespit ettiğinde erken uyarı yayımlamaktadır (Şen, 2010:35). Yine İBP düzeltici kurallar adı altında üye ülkenin GSYH’ nin yüzde 3’ü şeklinde belirlenmiş açık sınırını geçmesi halinde aşırı açık prosedürü işlemeye başlamaktadır. Bu prosedürde açığın makul nedenlerle ortaya çıkıp çıkmadığı araştırılmaktadır. Eğer makul bir nedenle söz konusu açık oluşmamışsa konsey “tavsiye kararı” almaktadır. Ancak, tüm bu mekanizmalar yeterli bir yaptırım gücü oluşturmamaktadır. Güçlü yasal temellere dayanan ve sıkı bir uygulamaya tabi olan bütçe dengesi ve borç kuralları daha iyi bütçe sonuçlarına katkıda bulunmuştur (IMF, 2009:15) Ancak yine de Almanya, Fransa, Hollanda, Yunanistan 2000’li yılların başlarında aşırı açık sınırını geçmişlerdir. Mart 2005’te, Avrupa Konseyi, kalıcı hükümet açıkları ve Aşırı Açık Prosedürü tarafından belirlenen eşikleri aşan borçlar için mazeretler listesi kabul etmiştir (Hagen, 2005:7).

Tablo 1’den de görüldüğü üzere AB’de yer alan belirli ülkeler Maastricht kriterlerini baz alarak ağırlıklı olarak yasal düzenlemelerle kendi mali kurallarını oluşturmuşlardır. Bu düzenlemeler çoğunlukla harcama ve bütçe kriterlerinden oluşmakta ve Almanya haricinde 1990’lı ve 2000’li yıllarda uygulanmaya başlamaktadır. Tablodaki ülkeler arasında mali kural uygulamasını bütçe kuralı ile 1969 yılında ilk gerçekleştiren ve anayasal hüküm altına alan Almanya olmuştur.

Japonya’da kamu mali yönetimini düzenleyen temel kanunlar; 1946 tarihli Japon Anayasası, Tablo1’de de görüldüğü üzere 1947 tarihli Kamu Maliyesi Kanunu ve yine 1947 tarihli Parlamento Kanunudur. Hala yürürlükte olan Kamu Maliyesi Kanunu’nda bir altın kural maddesi mevcuttur. Buna göre

hükümet yalnızca kamu altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla borçlanabilecektir. Ancak bu kural daha sonra esnetilmiş cari harcamalar için de borçlanma yetkisi alınmıştır (Kaya, 2009:59). Bu durum ülkenin borç stokunu önemli ölçüde arttırmıştır.

1981 yılında Mali Konsolidasyon Anlaşması yürürlüğe konulmuştur. Bu anlaşmanın amacı, 1970'lerde hızla artan Japonya'nın devlet borçlarını azaltmaktır. Buna göre 1982 yılında bütçe taleplerinde yüzde 0 artış, 1983 yılında yüzde 5 azalma ve yatırım harcamalarında yüzde 0 artış, 1984 yılında ise cari harcamalarda yüzde 10 azalış ve yatırım harcamalarında yüzde 5 düşüş hedeflenmiştir (Hagen, 2005:31). Ancak belirlenen sınırlamalar ek bütçe uygulamalarında dikkate alınmadığı için ek bütçe yapılarak yine harcama artışı sağlanmıştır (Şen, 2010:39) 1990 yılına kadar Japonya'nın borç oranı ekonomik büyümenin etkisiyle düşmüştür (Hagen, 2005:7). 1990'lı yıllarda da özellikle cari harcama limitlerinde azalma hedefi devam etmiş, sadece yatırım harcamaları ve özel programlar için ek fon ayrılmasına karar verilmiştir (Hagen, 2005:31). Ancak kabarcık ekonomisinin etkisi ile başlayan durgunluk 1990'lı yıllarda ekonomik göstergelerin kötüleşmesine neden olmuştur ve bu durum uzun süre devam etmiştir.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda 1990'lı yılların ortalarında Mali Yapısal Reform Yasası oluşturulmuştur. Yasayla belirlenen hedefler uyarınca; altın kural 2003 yılına kadar yeniden işler hale getirilecek ve cari harcamalar için devlet iç borçlanma senedi ihracı uygulaması sona erdirilecek, sosyal güvenlik sistemi hariç genel devlet açıklarının GSYH içerisindeki payı 2003 yılına kadar yüzde 3 düzeyine düşürülecek ve 2003 yılından sonra vergiler, sosyal güvenlik katkıları ve açık toplamının GSYH içerisindeki payı yüzde 50 eşik değerini aşmayacaktır (Kaya, 2009:61). Ancak ülkede yaşanan durgunluk bu kuralların uygulanmasına imkân vermemiştir. Ocak 2002'de Bakanlar Kurulu 2002 mali yılında yeni devlet tahvili konusunu 30 trilyon Yen ile sınırlayan ve 2010 yılı başında faiz dışı fazlalara ulaşılması gerektiğine karar veren "Yapısal Reform ve Orta Vadeli Ekonomik ve Mali Bakış Açısını" kabul etmiştir (Hagen, 2005:43). Ancak hedefler durgunluğun devam etmesi nedeni ile tutturulamamıştır. Devlet iç borçlanma enstrümanlarının hızla yaygınlaşması sonucunda, genel devlet brüt borç stokunun GSYH içerisindeki payı 1980 yılındaki yüzde 52,1 düzeyinden, 2007 yılına gelindiğinde yüzde 194,4 düzeyine yükselmiştir (Kaya, 2009:60). 2010 yılında yürürlüğe giren ve pay as you go uygulamasını içeren "Mali Yönetim Stratejisi" ise her harcamanın gelir olarak mutlaka bir karşılığı olması gerektiğini ifade etmektedir (Schaechter vd., 2012:43).

Küresel kriz sonrası dünya genelinde mali kurallar tekrar gündeme gelmiştir, çünkü ABD'de başlayan kriz ekonomik altyapısı güçsüz olan birçok ülkeyi etkilemiş, ülkelerin ekonomisi küçülmüş, buna bağlı olarak dünya ticaret hacmi azalmıştır. Krizden en fazla etkilenen ülkelerin başında gelen İngiltere 2012 yılında ardı ardına iki kere küçülerek "çift dipli resesyon" yaşamıştır (Şen ve Kaya, 2015:58). Kriz kapsamında birçok ülkede para ve maliye politikası çerçevesinde önlem alınmıştır. ABD, Eylül 2008'de yaklaşık 800 milyar dolarlık

bir kurtarma paketi ile piyasaya müdahale etmiştir. Para politikası kapsamında ABD Merkez Bankası (FED), açık piyasa işlemleri, vadeli ihale kolaylığı, vadeli menkul kıymet borç verme kolaylığı ve piyasa yapıcılığı kredi kolaylığı gibi işlemlerle piyasadaki para hacmini arttırmıştır (Karayazı, 2017:1051). Ancak para politikası kriz ile mücadelede yetersiz kalmıştır. Maliye politikası kapsamında ise birçok ülkede göze çarpan ilk uygulama talebi arttırıcı nitelikte olan vergi indirimleridir. Vergi indirimleri hem dolaylı hem dolaysız vergilerde yapılmış, böylece piyasa aktörlerinin tümünü kapsamıştır. Bu uygulama ile ekonominin hem arz hem talep tarafının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca kamu harcamalarının ağırlığı da değişmiş, sosyal hizmetler ve kamusal faydaya yönelik kamu hizmetleri azalmıştır (Sönmez, 2011:22). Telafi edici nitelikteki maliye politikaları sonucunda birçok ülkede bütçe açığı ve devlet borçları artmıştır. Sonuç olarak, söz konusu genişletici maliye politikası uygulamaları mali kural uygulamalarından sapmaları da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu durum sonucunda birçok ülkede mali kural uygulamaları kaldırılmış ya da tekrar gözden geçirilmiştir. Örneğin, İspanya 2010 yılında bütçe açığını azaltmayı hedeflediğinde ilk olarak kamu yatırım harcamalarını azaltmayı tercih etmiştir (Creel ve Saraceno, 2010:108). Küresel krizden hemen sonra 2009 yılı itibariyle içinde ağırlıklı olarak AB ülkelerinin bulunduğu 31 ülkede mali kural uygulamalarında bir değişikliğe gidilmeme kararı alınmış, 25 ülkede mali kural uygulamalarının kriz ile tutarlı olmadığı ortaya çıkmış ancak değişikliğe gidilmemiş, aralarında Avusturya, Finlandiya, Almanya, Hollanda ve İngiltere'nin olduğu 16 ülkede ise ya kurallar değişmiş ya da uygulama kaldırılmıştır (IMF, 2009:35). Ancak daha sonraki yıllarda birçok ülkede mali kural revize edilmiş ya da yeni mali kurallar uygulamaya başlamıştır. Örneğin; Bulgaristan harcama kuralının uygulanmasına ara verip, denk bütçe ve fazla hedeflerini 2012 yılında revize etmiş, Finlandiya'da borçları düşürme kuralı 2011 yılında tekrar uygulanmaya başlamış, İngiltere bütçe ve borç kuralını tekrar uygulamaya başlamış, Almanya harcama artış hızına yıllık yüzde 1'lik sınır getirilen kuralı 2010-2011 yıllarında uygulamamış, Avusturya bütçe kuralına ilişkin hedeflerini 2011 yılında revize etmiş, Polonya ve ABD 2011 yılında harcama kuralı uygulamaya başlamıştır (Karayazı, 2017:1055). Kaldı ki İstikrar ve Büyüme Pakti hükümlerinde de küresel krizden sonra belirli yıllarda değişiklik yapılmıştır. Bunlar; 2011 yılında "Altılı Paket", 2013 yılında "Mali Sıkılaştırma ve İkili Paket", 2014 yılında "İBP Gözden Geçirme" ve 2015 yılında "İBP Esneklik" revizyonlarıdır. Altılı Paket uygulaması çerçevesinde AB'nin ekonomik yönetim kurallarının büyük ölçüde iyileştirilmesiyle Pakt daha kapsamlı ve öngörülebilir hale getirilmiş, hükümetler arası bir anlaşmanın parçası olan İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Antlaşması'nın bir parçası olan mali sıkılaştırma ile orta vadeli hedeflerle belirlenen bütçe hedeflerinin önemi güçlendirilmiş, üye devletler arasındaki ekonomik koordinasyonu güçlendiren ve ikili paket olarak adlandırılan kanunlarla İBP'na bağlılık arttırılmış, daha sonra ikili ve altılı paket düzenlemeleri tekrar gözden geçirilmiş ve en son İBP esneklik revizyonları ile yapısal reformlar, yatırım ve mali sorumluluk arasındaki bağın güçlendirilmesi

amaçlanmıştır (https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/stability-and-growth-pact/history-stability-and-growth-pact_en#2014).

III. ÜLKEMİZDE UYGULANAN MALİ KURALLAR

Mali kural, ekonomide maliye politikası amaçlarından biri olan mali istikrarı gerçekleştirebilmek için uygulamaya konulan iktisat politikası uygulamaları arasında yer almaktadır. Dünya uygulamalarına benzer şekilde Türkiye’de ismi mali kural olarak belirtilmese de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren zaman zaman mali kural niteliğinde uygulamalara rastlamak mümkündür.

Özellikle 1994 yılında yaşanan krizin devamında uygulanan maliye politikalarında, kamu borçlarının sürdürülebilir hale gelmesi için faiz dışı denge ön planda tutulmuş ve kamunun borçlanmasına yönelik sınır getirilmesi konusundaki fikirler önem kazanmıştır. 2000 yılı sonrasında bu politikaya yönelik bazı düzenlemeler de yapılmıştır (Dede, 2010:91).

1990’lı yıllar Türkiye’yi ekonomik olarak hayli güçsüz bir yapıya sahiptir. Bu güçsüzlük sebebiyle borçlanmada karşılaşılan en önemli riskte yüksek faizli borçlanma olarak karşımıza çıkmıştır. Yüksek faizli borçlanmanın sonucu borçlar yönetilemez hale gelmiştir. Tüm bunlara ek olarak, Türkiye’de harcamaların bütçe dışına çıkartılması bütçenin şeffaflığını zedelemiş, yolsuzluk ve israf artmış, bu durum mali disiplinden uzaklaşılmasına ve iç borç dinamiklerinin çıkış gibi büyümesine neden olmuştur (Binay, 2003:258). Bu yüzden 1990’lı yıllardan itibaren borçlanmayı azaltmak için faiz dışı fazla verme, özelleştirme geliri elde etme ve hazine borçlanması ve garanti verilmesini kısıtlama yoluna gidilmiştir.

Bütçe dışı fonların ve bütçeden karşılanmayan harcamaların yarattığı belirsizlik ortamını engelleyebilmek ve mali disiplini ve bütçe birliğini güçlendirebilmek amacıyla, 1992 yılında bütçe kanunu ile fonların her türlü gelirlerinin Merkez Bankasında açılan “Müşterek Fon Hesabına” yatırılması uygulaması başlatılmış, bu kapsamda 63 adet bütçe dışında yer alan fon bütçe kapsamına alınmıştır (Dede, 2010:97).

Bu süreçte uygulanan faiz dışı fazla, üzerinde önemle durulması gereken mali kural uygulamasıdır. Bu mali kural literatürde dünya uygulamalarından farklı olarak bir yasal düzenlemeye dayanmadığı için örtük mali kural adlandırılmaktadır (Büyükkaya, 2010:11). Faiz dışı fazla, kamunun gelirlerinden faiz dışı harcamalar çıkartıldıktan sonra arta kalan tutarın sürekli yükseltilmesi gereğini amaçlamakta, bu amacın gerçekleştirilmesi sonucunda kamu borç stoku azaltılabilmektedir. Bu hedef aynı zamanda o dönem IMF niyet mektuplarında da belirtilen hedef olmuştur. 2000 krizinden sonra uygulamaya konan istikrar programında mali kural kavramı kullanılmamıştır. Fakat, Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği üyeliği için sağlanması şart olan Maastrich Kriterleri çerçevesinde Borç Yönetimi Açısından AB’ye Uyum Kriterleri adı altında gerekli sınırlamalar oluşturulmuştur.

2000 ve 2001 krizinden sonra Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde mali dengenin sağlanmasına yönelik uygulanan harcama politikaları; kamu kesiminde çalışanların ücret ve maaş artışlarının enflasyon oranına

endekslenmesi, kamu kurumlarına bütçeden yapılan aktarımların sınırlanması, kuruluşların saydamlığını ve hesap verebilirliğini arttırmak amacıyla 5018 sayılı kanunun temelini oluşturan stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme çalışmalarına ağırlık verilmiştir (Dede, 2010:103).

Atılan bu adımlar neticesinde ekonomi 2002-2008 yılları arasında toparlanmış, tablo 1’den görüleceği üzere Türkiye, Maastricht Kriterleri’nin bütçe kriterini 2005-2008 yılları arasında tutturmuştur.

Tablo 2: Türkiye’nin 2000-2008 Yıllar Arası Bütçe Dengesi Göstergeleri (GSYİH’ye Oranı)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	30,1	35,4	33,3	30,2	26,4	23,7	22,6	23,2	22,8
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	22,4	23,8	22,1	21,6	21,3	22,7	22,0	21,6	21,1
Bütçe Dengesi	-7,7	-11,6	-11,2	-8,6	-5,0	-1,0	-0,6	-1,6	-1,8
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	4,3	5,1	3,2	3,9	4,7	5,8	5,2	4,0	3,3

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı) <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri> (10.07.2019).

Yine tablo 2’den görüldüğü üzere AB tanımlı genel yönetim borç stokunun GSYH’ye oranı 2004-2008 yılları arasında Maastricht Kriteri hedefi oranı olan yüzde 60’ın altında kalmıştır.

Tablo 3: Türkiye’nin 2001-2008 Yıllar Arası Borç Stoku Göstergeleri (Milyon TL)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
A.Genel Yönetim Toplam Borç Stoku	186.979	255.303	299.035	334.167	348.295	362.065	350.723	402.307
B.İç Borç Stoku	128.531	159.509	208.292	240.177	260.020	266.989	271.087	293.815
C.Dış Borç Stoku	58.449	95.794	90.743	93.990	88.275	95.076	79.636	108.491
D.Ayarlama Kalemleri	-271	3.643	8.631	-1.013	-6.295	-9.432	-14.666	-22.800
AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (A+D)	186.709	258.946	307.666	33.153	342.000	352.633	336.057	379.506
AB Tanımlı Genel Yönetim Nominal Borç Stoku/GSYH (%)	76,1	72,1	65,7	57,7	50,8	44,7	38,2	38,1

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı) <https://www.hmb.gov.tr/bumko-ekonomik-gostergeler> (10.07.2019).

Kamu maliyesinde yaşanan bu değişiklikler ekseninde 2003 yılında kabul edilen ve 2006 yılında tüm kamu kurumlarında uygulanan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu yönetiminde mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu kuralı getirilmiştir. Mali saydamlık, hükümetin yapısının, gerçekleştirdiği işlemlerin, mali politika planlarının, kamunun hesaplarının ve bütçe kanunu ile belirlenmiş hedeflerinin kamuya açık olmasıdır (Dede, 2010:92). Hesap verebilirlik ise, devletin kaynakları hukuka uygun ve etkin bir şekilde kullanmasını ve bu uygulamasının sorumluluğunun almasını ifade etmektedir.

Bu kapsamda, merkezi yönetim bütçe kanunu hazırlama sürecinin başlamasına sebep olan ve içeriğinde ülkenin uygulayacağı makro politikalar, ilkeler ve temel ekonomik büyüklükleri kapsayan Orta Vadeli Program (OVP) ile bütçe tahminlerini içeren ve kamu kurumlarının ödenek teklif tavanlarını içeren Orta Vadeli Mali Plan (OVMP), üç yıllık bir periyodu kapsayacak şekilde, her yıl hazırlanmak üzere 2005 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Kanunda bütçelerin nasıl hazırlanacağını gösterildiği bölümde “Orta Vadeli Program, Mali Plan ve Bütçe Hazırlama Rehberi” başlığı altında yer alan açıklamada (5018 Sayılı Kanun 16. Maddesi); “*Merkezi yönetim bütçesinin hazırlanma sürecinin, Cumhurbaşkanlığı tarafından en geç Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşulların gerekleri doğrultusunda makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de kapsayacak şekilde*” Hazine ve Maliye Bakanlığınca hazırlanan ve Cumhurbaşkanınca onaylanan orta vadeli programın Resmi Gazete’de yayımlanması ile başlayacağı hüküm altına alınmıştır.

2006 yılında getirilen çok yıllık bütçeleme kamuda mali disiplini gerçekleştirerek siyasi karar alma ve kamu kaynaklarının etkin kullanılmasında önemli rol oynamaktadır. Kanunla ayrıca Stratejik Planlamaya Dayalı Performans Esaslı Bütçelemeyle analitik bütçeleme ve çok yıllık bütçelemeden yararlanılmaktadır. Bu kapsamda kanunun getirdiği yeniliklerden bir diğeri iç denetim ve iç kontrol mekanizmalarının aktif hale gelmesidir. Böylece kendisine yetki verilenlerin hesap verme sorumluluğundan dolayı, kamu kaynaklarını etkin ve verimli kullanıp kullanmadığı konusunda performans ölçümü yapılarak değerlendirme yapılmaktadır. Yine aynı kanunun uygulamaya girmesiyle “konsolide bütçe” uygulamasından “merkezi yönetim bütçesi” uygulamasına geçilmiş, merkezi yönetim içerisinde bulunan fakat daha önceki uygulamalarda bütçe dışında kaynak kullanan kamu kurumları bütçeye dahil edilmiş; bununla birlikte düzenleyici ve denetleyici kurumların gelir ve harcamaları da bütçeye dahil edilmiştir (Civri, 2010:363). Bu sayede, kamu kesiminin yeni sınıflandırması çerçevesinde tüm kamu idarelerinin gelir ve giderleri bütçe içinde tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu yapısal düzenlemeler ile birlikte mali yapı daha da sağlam hale gelmiştir. Yukarıda sayılan ilkelere paralel olarak, 5018 sayılı kanun ile kamu kurumlarının uyması gereken yeni kısıtlar belirlenmiştir. Söz konusu kısıtlar; harcama, kamu kurumları arasında ödenek aktarma, yedek ödenek kullanma, örtülü ödenek kullanma, ertesi yıla aktarılan yüklenme ve bütçe dışı avans kısıtlarıdır.

Bunlardan başka 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'na göre, belediyeler, büyükşehir belediyeleri ve il özel idareleri, sadece yatırım programlarında yer alan projelerinin finansmanı amacıyla dış borçlanma yapabilmesi ve yine belediyeler, il özel idareleri ve bunların bağlı kuruluşları ile sermayesinin %50'sinden fazlasına sahip oldukları şirketlerin faiz dahil iç ve dış borç stok tutarının, en son kesinleşmiş bütçe gelirleri toplamının 213 sayılı Vergi Usul Kanununda belirlenen yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarı ile sınırlandırılması mali kural niteliğindedir (Karakurt ve Akdemir, 2010:335). Bu kanunlar sadece yerel yönetimlerin borçlanmasını düzenlememiş aynı zamanda Hazine'nin ilgili yıl bütçe kanununda tahmin edilen bütçe açığı kadar net borçlanma yapabilmesi hükmünü de getirmiştir. Aynı zamanda bütçede yer almayan fakat yapılması gereken bir harcamayı karşılamak amacıyla çıkarılan tahvil anlamına gelen bütçe dışı ikraza da sınırlama getirilmesi öngörülmüştür. Kanunla getirilen bir diğer düzenleme de kamu kuruluşlarının dış projeleri için kullanacakları yatırım ödeneğinin önceden bütçeye konulması koşuludur (Dede, 2010:101). Kamu Mali yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun getirdiği bu yeniliklerin yanında ayrıca 2000-2001 krizinin ardından kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) gibi düzenleyici ve denetleyici kurumlar aracılığıyla özellikle finansal kesimde kurallar konulmaya başlanmış ve bu kurumlar finansal piyasaların düzenlenmesinde önemli rol oynamışlardır (Şengönül ve Songur, 2010:2). 2001 yılında Merkez Bankası'nın hazineye kısa vadeli avans vermesi kaldırılmıştır. Yine bankanın bağımsızlığı artırılmış, şeffaflık ve hesap verilebilirlik çerçevesinde bankanın kamuoyuna ve parlamento raporlar sunarak düzenli bilgi vermesi sağlanmıştır.

Yukarıda sayılanların bazıları örtük mali kurallar, bazıları ise mali kuralları destekleyen uygulamalar olarak ülkemizde bugüne kadar uygulanmıştır. Erken seçimin yaşandığı 2007 yılından sonra IMF ile yeni bir anlaşma yapılmaması ve peşi sıra yaşanan küresel finansal krizin kamu borç stoğu ve kamu açıklarındaki olumsuz etkisi, halkta kural bazlı maliye politikasına geçiş beklentisini arttırmıştır (Dede, 2010:92).

2008 küresel finans krizinden sonrasını ele aldığımız bütçe dengesi göstergelerine ait olan tablo 3'de görüldüğü üzere krizden hemen sonraki yıllar olan 2009 ve 2010 yılında bütçe açığının GSYİH'ye oranı oldukça artmıştır. Oran sonraki yıllarda azalmıştır. Ancak krizden sonra dikkati çeken en önemli husus faiz dışı bütçe dengesinin krizden sonraki yıl yüzde 3,3 düşerek yüzde sıfıra gerilemesi olmuştur ve bu oran günümüze kadar kriz önceki seviyesine ulaşamamıştır.

Tablo 4: Türkiye'nin 2009-2020 (Tahmin) Yıllar Arası Bütçe Dengesi Göstergeleri (GSYİH'ye oranı)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 Tahmin	2020 Tahmin
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	26,8	25,4	22,6	23,1	21,9	21,9	21,6	22,4	22,3	22,1	21,7	21,1
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	21,6	21,9	21,3	21,2	21,5	20,8	20,6	21,2	20,8	20,2	19,8	19,5
Bütçe Dengesi	-5,3	-3,5	-1,3	-1,9	-1,0	-1,1	-1,0	-1,1	-1,6	-1,9	-1,9	-1,6
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	0,0	0,7	1,8	1,2	1,7	1,3	1,3	0,8	0,3	0,2	0,3	0,6

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı) <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri> (10.07.2019).

Kriz sonrasında hazinenin daha kolay borçlanabilmesini sağlamak için 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun'un 5'inci maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Değişiklik öncesinde Hazine ilgili yıl bütçe kanununda öngörülen açıktan daha fazla net borçlanma yapamamakta iken (<http://www.mahfiyegilmez.com/2017/10/mali-kural-ve-cpa.html>), 2009 yılı bütçe açığının önemli ölçüde artmasıyla birlikte 5917 ve 5909 sayılı Kanunlarla yapılan değişikliklerle şunlar gerçekleştirilmiştir (Dede, 2010: 101);

- "...2009 yılı için, 1.1.2009 tarihinden geçerli olmak üzere Bakan ve Bakanlar Kurulu tarafından artırılan net borç kullanım tutarının beş katı uygulanır" hükmü getirilmiştir.
- Kredi garanti fonuna kaynak temin etmek için 1 milyar TL özel tertip DİBS ihraç edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı kanun ile Toprak Mahsülleri Genel Müdürlüğünün 2009 yılı kampanya dönemi finansman açığını kapatmak için Hazine Müsteşarlığına ikrazen özel tertip DİBS ihraç etme yetkisi tanınmıştır.

Tablo 5: Türkiye'nin 2009-2017 Yıllar Arası Borç Stoku Göstergeleri (Milyon TL)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
A.Genel Yönetim Toplam Borç Stoku	466.039	499.577	547.257	562.414	619.770	644.513	714.870	806.592	936.969
B.İç Borç Stoku	350.812	373.850	390.982	410.218	429.606	440.233	469.532	505.768	584.498
C.Dış Borç Stoku	115.227	125.727	156.275	152.197	190.164	204.280	245.337	300.824	352.471
D.Ayarlama Kalemleri	-27.828	-34.612	-38.564	-48.748	-51.852	-56.348	-68.398	-68.092	-59.025
AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (A+D)	438.211	464.964	508.693	513.666	567.918	588.165	646.472	738.501	877.944
AB Tanımlı Genel Yönetim Nominal Borç Stoku/GSYH (%)	43,9	40,1	36,5	32,7	31,4	28,8	27,6	28,3	28,3

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı) <https://www.hmb.gov.tr/bumko-ekonomik-gostergeler> (10.07.2019).

Krizden sonra Maastricht kriteri olan borç stoğunun GSYİH'a oranının ilk iki yıl yükseldiği tablo 4'te görülmektedir. Takip eden yıllarda oranının düştüğü gözlemlenmektedir. Ancak bunun arkasında yatan en önemli sebep kamunun değil özel kesimin borç stoğunun artmasıdır.

Ülkemizde bu gelişmelerle birlikte, mali kural uygulanması 2009 ve 2010 yıllarında Orta Vadeli Program çerçevesinde gündeme gelmiş, "Mali Kural Kanun Tasarısı" hazırlanmıştır.

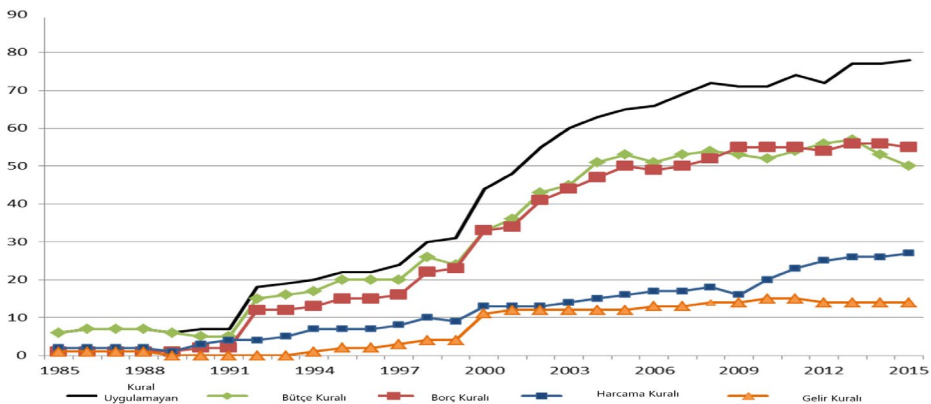
Tasarı bütçe açığına odaklanan bir mali kural benimsemiştir. Kanun Tasarısı'nda uygulamaya çerçeve oluşturacak temel ilkeleri aşağıdaki gibi belirtilmiştir (<http://www2.tbmm.gov.tr/D23/1/1-0891.pdf>, s:4.):

- Basitlik, doğruluk, saydamlık ve hesap verilebilirlik,
- Uygulama sonuçlarının tam ve zamanında kamuoyu ile paylaşılması,
- Kanun kapsamındaki kuruluşların muhasebe ve raporlama işlemlerinin Avrupa Hesaplar Sistemi ve diğer uluslararası standartlarla uyumlu olarak yürütülmesi.
- Kullanılan muhasebe ve istatistik yöntemlerinde önemli bir değişiklik yapıldığında bu hususun ivedilikle kamuoyu ile paylaşılması.

Söz konusu mali kuralın kapsamında; Genel Yönetim kapsamındaki idareler ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri bulunmaktadır. Tasarıya göre mali kuralın uygulama sonuçları Maliye Bakanlığı'nca Mali Kural İzleme Raporu vasıtasıyla vatandaşlara duyurulacaktır. Mali Kural Kanun Tasarısı'nda Maliye Bakanlığının kuralı uygulamakla sorumlu olduğu, denetim biriminin ise Sayıştay Başkanlığı olduğu ifade edilmiştir. Meclis genel kurulunda görüşülmeden önce Mali Kural Yasa Tasarısı'ndaki bütçe açığı oranının yüzde 1'den yüzde 3'e çekilmesi talep edilirken, uygulama 2012 yılında yürürlüğe girmeden gündemden çıkartılmıştır.

Dünya genelinde mali kural uygulaması olarak en çok bütçe kuralı ve borç kuralı uygulanmaktadır. Bu husus aşağıdaki grafik 1'de de açıkça görülmektedir.

Grafik 1: 1985-2015 Yılları Arasında Dünya Genelinde Uygulanan Mali Kural Türleri ve Bu Kuralları Uygulayan Ülke Sayıları

Kaynak: (Shmidt & Soto, 2019:4).

Ülkemizde de yasal anlamda mali kural uygulaması olmasa da örtük olarak uygulanan mali kurallar bütçe ve borç dengesine aittir. Bu anlamda ülkemiz dünya örnekleri paralelinde uygulama yapmaktadır. Fakat gerek tasarıda yer alan, gerekse de örtük olarak uygulanmakta olan bütçe ve borçlanma dengesine ait kriterlere uyum sağlansa da mali kuralın getiriliş amacı olan mali disiplinin gerçekleştirilmesi aynı zamanda bir gelir kuralının uygulanmasına da bağlıdır. Çünkü mali kuralların kalbi olan bütçe açığının belli bir seviyede tutulması ve hatta bütçe dengesinin sağlanması için sadece kamu harcamalarının azaltılması yetmemekte aynı zamanda yeterli gelir elde edilmesi gerekmektedir. Gelir artırımı ya vergi oranlarının yükseltilmesi ya da vergi tabanının genişletilmesiyle gerçekleşmektedir. Ülkemizde vergi oranlarının yeteri kadar yüksek olduğu düşünüldüğünde gelir elde etmenin tek yolu vergi tabanının genişletilmesi olarak görülmektedir. Ancak burada da büyük bir sorun karşımıza çıkmaktadır. Vergi tabanının genişletilmesi demek şu an mevcut kayıtdışı faaliyetlerin kayıt altına alınması demektir. Kayıtdışı faaliyetler ise vergi oranlarının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ülkemizde vergi tarifeleri etkin bir şekilde tekrar düzenlenmelidir. Sistemdeki dolaylı vergi ağırlığı azaltılmalı, vergi adaletini gerçekleştirmek için dolaysız vergilere ağırlık verilmelidir. Bunun gerçekleşmesi anayasamızın 73. maddesinde yer alan ve bu nedenle “gerçek bir mali kural” olan vergilemenin sosyal amacının da gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Olası bir mali kural kanununun başarılı olabilmesi için yukarıda belirtilen adil vergi sisteminin yanı sıra, kamu harcamalarında israftan kaçınılmalı, mali alandaki aktörlerin kamu tercihi teorisinde belirtilen davranış zayıflıklarına yer vermeyecek şekilde hareket etmelerini sağlayacak mekanizma kamu yönetiminde gerçekleştirilmelidir (Günay, 2007:398). Ülkemizde hala uygulanan büyük boyutlu seçim ekonomisi mali kural uygulamasının teorik temellerini oluşturan normatif kamu tercihi teorisi mantığına aykırı düşmektedir. Bu nedenle siyasi alanın hem arz hem talep cephesindeki aktörlerin bilinç düzeylerinin yükseltilmesine yönelik kalkınma politikasına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bu insani gelişmişlik seviyesine ulaşılması aslında bir anlamda iktisat politikasının tüm amaçlarının da gerçekleşmesine sebep olacaktır.

SONUÇ

Mali kural uygulamaları, ekonominin iki ayağından biri olan ve aksayan kamu ekonomisi ayağının daha sağlam yere basması için uygulanan kurallardır. Ülke örneklerinde görüldüğü gibi örtük ya da açık mali kural niteliğindeki uygulamalar ekonomide ortaya çıkan sorunları tam anlamıyla çözmese bile belli derecede etkili olmaktadır. Basiretli hükümetlerin mali kural uygulamasına gitmeden de başarılı oldukları bir gerçektir. Ancak siyasi - psikolojik ortam çerçevesinde bu başarı oranı oldukça düşüktür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin karmaşık yapısal sorunları ve beşeri sermayesinin niteliğinin gelişmiş ülkelere kıyasla düşük düzeyde olması, politik aktörlerin davranışlarının faydacı temelde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Siyasetçilerin çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandıkları politikalar israfa neden olmakta, israf ekonomik

kırılganlığı arttırmaktadır. Ekonomik kırılganlık ise kırılganlığın yaşandığı dönemdeki vatandaşların yaşam standartlarını düşürdüğü gibi borçlanma ihtiyacını sürekli hale getirerek gelecek nesillerin üzerine de mali yük bindirmektedir.

Kamu Tercih Teorisinin ortaya çıkmasındaki ana sebeplerin başında yer alan bu gerçekler, mali kuralların doğuşunu hazırlamıştır. Mali kuralın uygulanması ile ilgili dünyada bir standart yoktur. Ancak yasal olarak mali kural uygulayan ülkelerde bir takım kurallar bütünü yer almakta iken, ülkemiz gibi örtük mali kural uygulayan ülkelerde, mali kural uygulayan ülkeler örnek alınmakta, fakat bu kuralların bir kısmı yasal temel olmadan uygulanmaktadır.

Mali kuralların başarılı olması için kural oluşturan ülke, kuralları ilk önce kendi yapısal özelliklerini dikkate alarak oluşturmalıdır. Bu husus, mali kuralları iradi maliye politikaları karşısında güçsüz bırakan, *kuralların esnek olmaması özelliğini* büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır. Kuralların oluşum aşamasında, nominal büyüklükler mi yoksa belli ekonomik göstergelerin oranları olarak mı belirleneceği konusuna dikkatli yaklaşmak gerekmektedir. Kuralların oran olarak belirlenmesi esneklik özelliğini kuvvetlendirici uygulamalar olacaktır. Son olarak değinilmesi gereken nokta nicel mali kuralların belirlenmesinden önce mutlaka kuralların altyapısının oluşturulması gerektiğidir. Altyapı, kural uygulamalarını güçlendirmektedir. Burada altyapı olarak kastedilen bütçe reformlarıdır. Bütçe reformları ise çok yıllık bütçeleme, çok kapsamlı bütçeleme, gerçek anlamda uygulanan hesap verilebilirlik ve şeffaflıktır.

Ülkemizde 2003 yılında kabul edilen, 2006 yılında tüm kamu kurumlarında uygulanmaya başlanan 5018 sayılı kanunla, çalışmamızın daha önceki kısımlarında belirtilen mali kurallar için yasal ve kurumsal altyapı gerekliliği büyük ölçüde yerine getirilmiştir. Çok yıllık bütçeleme, bütçenin kapsamın genişletilmesi, fonların sayısının azaltılması, performansa dayalı bütçeleme sistemi gibi uygulamalar denk bütçe kuralının ve uygulanmasının bir anlam ifade etmesi açısından önemlidir. Ancak bütçe uygulamalarının mali saydamlık ve hesap verilebilirlik çerçevesinde etkin denetiminin yapılması gerekmektedir. Yapılacak denetimler belirli yaptırımlarla tamamlanmalıdır ki bu durum mali kural uygulamasının en önemli eksikliklerindedir.

Bununla birlikte bütçe açıklarının azalmasını sağlayacak bir diğer önemli unsur kamu borç stoğunun azaltılması gerekliliğidir. Nitekim bu husus AB’de ayrı bir mali kuraldır. Ülkemiz kalkınma yolunda ilerlerken en gerekli olan yatırım harcamalarının rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi için, sadece yatırımlar için uygulanacak borçlanmayı ifade eden “altın kural” uygulaması yürürlüğe girmelidir.

Bütçe disiplininin sağlanmasının bir ayağını da gelir artırıcı politikaların oluşturduğu göz önüne alınırsa gelir arttırmak için anayasamızda da belirtildiği üzere vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımın gerçekleştirilmesi, bu anlamda dolaylı ve dolaysız vergi ağırlığının düzeltilmesi ve verginin adil bir şekilde tabana yayılması gerekmektedir. Verginin tabana yayılması için gerekli olan başka bir unsur etkin vergi denetimidir. Ülkemiz uygulamasına bakıldığında

denetlenme ihtimalinin düşük olduğunu bilen mükelleflerin, aynı zamanda mali af beklentilerinden dolayı da vergi ahlaki gelişmemektedir.

Dünya genelindeki uygulamalara bakıldığında gelir kurallarının en az uygulanan mali kural türü olduğu görülmektedir. Dünya, ağırlıklı olarak borç kuralı ve bütçe açığı kuralına odaklanmıştır. Özellikle AB'deki Maastiricht Kriterleri bunun en güzel örneğidir.

ABD ve Japonya'da da 1990'lı yıllarda bütçe açığı ve kamu borcunu azaltmak için faiz dışı fazla verme kuralı uygulanmış, belirli dönemlerde başarı sağlansa da bu konuda istikrar sağlanamamıştır. Özellikle küresel krizden sonra dünya genelinde bütçe açığı ve borç stoğu göstergelerinde bozulmalar gerçekleşmiştir. Küresel krizden sonra belirli ülkelerde mali kural uygulamaları sonlandırılmış, diğerlerinde ise revizyona gidilmiştir.

KAYNAKÇA

- 26 Mayıs 2010 Tarihli Mali Kural Kanun Tasarısı (2010). erişim <http://www2.tbmm.gov.tr/D23/1/1-0891.pdf>.
- 24 Aralık 2003 Tarihli 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003). erişim. www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.doc
- Aktan, C.C. (2003). *Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Aktan, C.C., Dileyci, D. & Vural İ.Y. (2006). *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Binay, Ş.(2003). *Some Issues in Fiscal Policy and Central Banking: The Case of Turkey*. erişim <https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap20y.pdf>
- Büyükkaya, A. (2010). Mali Kural Ne Getirecek, *Capital Geniş Açık Dergisi, Geniş Açık Eki*.
- CİVRİZ, M. (2010). *Türkiye'de Mali Disiplini Sağlamaya Yönelik Mali Hükümler Ve Mali Kural Benzeri Uygulamalar*. Aktan, C.C., Kesik, A. & Kaya, F. (Ed.), *Mali Kurallar Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar* (s. 347-379). Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Creel, J. & Saraceno, F. (2010). *European Fiscal Rules After The Crisis*. De Boeck Supérieur, 108. Erişim <https://www.cairn.info/revue-journal-of-innovation-economics-2010-2-page-95.htm>
- Çelebi, A.K. (2015). *Liberal Ekonomik Düşüncede Kamu Kesiminin Büyüklüğü Sorunu*. Manisa: Emek Matbaası
- Dede, M.M. (2010). *Anayasal İktisat Perspektifinden Maliye Politikası Kuralları Ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulamanın İncelenmesi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Günay, A. (2007). *Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Günaydın, İ., Eser, L.Y. (2009). Maliye Politikasında Yeni Trend: Mali Kurallar. *Maliye Dergisi*. 156, 51-65.
- Güngör, K. (2016). 2008 Küresel Krizi Sonrası Yeniden Gündeme Gelen Mali Kural: Avrupa Birliği ve OECD Ülkeleri İçin Bir Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 173-198.
- Hagen, J.V. (2005). *Fiscal Rules and Fiscal Performance in the European Union and Japan*. Institute For Monetary And Economic Studies Discussion Paper Series, E-5, 8-5. erişim <http://www.imes.boj.or.jp/english/publication/edps/2005/05-E-05.pdf>
- http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-life-legacy/turkce-kaynaklar/buchanan-pur-maliye.htm
- http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/kamu-tercihi.htm
- <http://www.mahfiyegilmez.com/2017/10/mali-kural-ve-cpa.html>

- https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/stability-and-growth-pact/history-stability-and-growth-pact_en#2014
- <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>
- <https://www.hmb.gov.tr/bumko-ekonomik-gostergeler>
- IMF. (2009). *Fiscal Rules- Anchoring Expectations for Sustainable Public Finances*. erişim <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/121609.pdf>
- IMF. (2018). *Fiscal Policy-How to Select Fiscal Rules-A Primer*. Washington DC:Fiscal Affairs Department.
www.imf.org/~media/Files/Publications/HowToNotes/HowToNote1809.ashx,
- Karakurt, B. & Akdemir, T. (2010). *Türkiye’de Mali Kural Uygulamaları: Sayısal Olmayan Kurallardan Sayısal Kurallara Geçiş*. Aktan, C.C., Kesik, A & Kaya, F. (Ed.), *Mali Kurallar-Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar (320-346)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı
- Karayazı, M. (2017). Küresel Krizin Mali Kural Uygulamalarına Etkisi: Seçilmiş Ülke Örnekleri Açısından Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 1047-1058.
- Kaya, F. (2009). *Mali Kural Uygulamaları ve Türkiye İncelemesi*. DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Lledó, V., Yoon, S., Fang, X., Mbaye, S. & Kim, Y. (2017). *Fiscal Rules at a Glance, International Monetary Fund*. erişim <https://www.imf.org/external/datamapper/fiscalrules/Fiscal%20Rules%20at%20a%20Glance%20-%20Background%20Paper.pdf>.
- Honjo, K. (2007). *The Golden Rule and the Economic Cycles*. IMF Working Paper. 07/99. erişim <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07199.pdf>.
- Miyat, M & Bostan, M.K. (2015). Mali Kural Uygulamalarının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 535-549.
- Özlale, Ü. (2010). *Mali Kural, Keşke Sadece Denklem Olsaydı*. Ankara: TEPAV.
- Sakal, M. & Şahin, E. A. (2009). Anayasal İktisadın Temel Felsefesi ve Türkiye’de Uygulanabilirlik Koşulları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 75-114.
- Samsar, A. (2003). *Optimal Para Alanı Teorisi Çerçevesinde Türkiye Analizi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi*. Ankara: TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü.
- Saygılıoğlu, N. & Erduran, A.Ç. (2012). Mali Kural ve Etkinlik Sorunu: Türkiye Örneği. *TİSK Akademi*, 1, 18-52.
- Schaechter, A., Kinda, T., Budina, N. & Weber, A. (2012). Fiscal Rules in Response to the Crisis— Toward the “Next-Generation” Rules. IMF Working Paper.
- Schmidt, K. & Soto H.R. (2019). *Fiscal Rules and Fiscal Performance: World Evidence*. WEAI 15th International Conference Keio University, Tokyo.
- Sevgi, H. (2018). Mali Kural Kavramı ve Politika Çerçevesi. *Fiscaoconomia*, 2(1), 154-185.
- Sönmez, S. (2011). Küresel Finansal Kriz Ortamında Maliye Politikası ve Mali Kural. *İktisat ve Toplum*, 1(7), 18-23.
- Şen, H. & Kaya, A. (2015). Ekonomik Krizlerin Değişmeyen İmdatçısı: Maliye Politikası. *Sosyoekonomi*, 1, 55-86.
- Şen, K. (2010). Mali Kural, Bazı Uluslararası Uygulamalar ve Türkiye İncelemesi. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 34(2), 26-57.
- Şengönül, A. & Songur, M. (2010). *Türkiye’de Mali Kural: Olsaydı Ya Da Olacaksa*, Ankara: SETA.
- Şevik, E. (2008). Mali Kurallar. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 3(28), 50-59.
- Utkulu, U. (2005). Avrupa Parasal Birliği Gerçekten Bir Optimum Para Sahası mıdır?. *ESİAD*, 1(1).

SUMMARY

The government, which is an indispensable element of the life of the society, carries out public service to its citizens, who have established itself through constitutions, and practices within the framework of certain legal institutional arrangements. One of these legal arrangements is the budget law. The

numerical limit of the services to be provided by governments in a given period is defined in budget laws. Because the budgets also indicate the source of financing and the amount of this source, which is the equivalent of public expenditure to be made for public services.

In particular, the party in power and the bureaucracy working in line with the government program of the party in power have to use the budgetary resources in the public interest. However, governmental experiences throughout the history has clearly shown that these political actors deviate from the public interest and act in their own interest. This fact led to the emergence of a school of economics called “Public Choice Theory” which re-interrogated the structure of the government. The positive approach of the Public Choice theory led by James M. Buchanan identified the underlying causes of individual behavior in political life as “methodological individualism” and “political exchange”. Accordingly, every individual who active in the political field pursues his own interests, just like in the market, and enters into an exchange to obtain these interests. As a result of this, public resources are wasted. In line with this fact, the normative approach of Public Choice Theory has listed what should be. Accordingly, the most important fact that should be in the political field is that the economy should also have a constitution. This is how the “Constitutional Economics” theory emerged. In theory, the term “economic constitution” refers the rule of public expenditures, revenues and debts. This proposal of the theory has taken its place in practice as “fiscal rule”.

Although fiscal rule practices date back to old times, their legal foundations were laid in the United States in the 1990s. Later on, it took its place as “Maastricht Criteria” in the European Union within the framework of fiscal discipline applications. Today, these criteria are binding for both member and candidate countries. Fiscal rule applications have found places in not only the West but also in most of the countries around the world. Japan, one of the leading countries in Asia, is one of these countries. Although the rules applied differently in different countries have succeeded in achieving fiscal discipline, there have been difficulties in adapting to extraordinary situations in practice, a number of countries even abandoned the implementation of fiscal rules.

Although there are rules similar to the fiscal rule in Turkey, unfortunately a rule, which is exactly named “fiscal rule” has not been established yet. Existing practices from past to present have been carried out with the responsibility of being a social state and providing financial discipline. If the rules which falling on the World agenda again after the global crisis, will be applicable in our country, especially the procedural infrastructure should be prepared very well, the scope should be expanded to include public revenues, the flexibility to adapt to extraordinary situations should be added to the system and certain sanctions should be attached within the framework of accountability.

Türkiye ve Diğer OECD Ülkelerinde Vergi Takozu

Ercan UŞUN*

ÖZ

Vergi takozu bir işçinin işverene toplam maliyeti ile işçinin eline geçen net ücret arasındaki farkı ifade eden bir kavramdır. İşçinin brüt ücretinden yapılan yasal kesintiler ve işveren tarafından yapılan zorunlu ödemelerdeki değişim vergi takozunu etkilemektedir. Vergi takozundaki değişimin ise, bir ülkede işgücü maliyeti, işsizlik ve kayıt dışı istihdamı etkilediği kabul edilmektedir. Bu itibarla, uluslararası karşılaştırmalarda vergi takozu oranları, işgücü maliyeti, işsizlik ve kayıt dışı istihdamın önemli bir göstergesidir. Bu çalışmada, Türkiye ve diğer OECD ülkelerindeki vergi takozu oranları karşılaştırmalı olarak analiz edilmekte, vergi takozunun farklı ülkelerdeki artış ve azalışına yol açan düzenlemeler açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, farklı ülke deneyimlerinden yola çıkarak Türkiye için önerilerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi takozu, işgücü vergilendirmesi, işgücü maliyetleri

Jel Sınıflandırması: H24, J32, H20

Tax Wedge in Turkey and Other OECD Countries

ABSTRACT

Tax wedge is a term which states the difference between workers' take-home pay and what it costs to employ them. The withholdings from the gross wage and the change in the obligatory payment made by the employer affect the tax wedge. It is agreed that this change in tax wedge affects the labour cost, unemployment and the shadow employment. Therefore, tax wedge rates is a significant indicator of the labour cost, unemployment and the shadow employment in international comparisons. In this study, the tax wedge rates in Turkey and other OECD countries are analysed comparatively, and the regulations leading to the increase and reduction of tax wedge in different countries are assessed. The aim of this study is to make some suggestions for Turkey by means of the experiences from different countries.

Keywords: Tax wedge, labor taxation, labor costs

Jel Classification: H24, J32, H20

GİRİŞ

Ücret üzerinden alınan vergi ve benzeri yasal yükümlülükler işgücü maliyetini belirleyen temel unsurlardır. Vergi ve benzeri yasal yükümlülüklerdeki artış işgücü maliyetini artırırken, devletin çalışanlar lehine uyguladığı indirimler ve sağladığı mali yardımlar işgücü maliyetini azaltan temel araçlardır.

Bir ülkede işgücü maliyetinin artması, işveren açısından işçi talebini azaltırken, ülke açısından ise işsizliği artıran bir faktör olarak kabul edilmektedir. OECD tarafından yayınlanan raporlarda ülkelerin vergi takozu oranları ayrıntılı olarak yer almakta ve uluslararası karşılaştırmalarda işsizliğin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilmektedir.

* Dr.Öğr.Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Gördes Meslek Yüksekokulu, ercan.usun@cbu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi:03.01.2019 / Yayına Kabul Tarihi:07.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.507622

İşgücü maliyetindeki artışın bir diğer sonucu ise kayıt dışı istihdamdaki artıştır. Kayıtlı istihdamın maliyetindeki artış istihdamı kayıtdışı alanlara yönlendirmektedir.

Bu çalışmada, vergi takozunun uluslararası karşılaştırmalarda özellikle işsizlik ve kayıt dışı istihdamın önemli bir göstergesi olduğu kabul edilerek, Türkiye ve diğer OECD ülkelerindeki vergi takozu oranları 2007-2017 dönemini içerecek biçimde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Dönem başlangıcının 2007 olarak belirlenmesinin temel nedeni, özellikle Türkiye'ye ilişkin vergi takozu oranlarının 2008 yılında önemli ölçüde değişim göstermiş olmasıdır. Vergi takozu oranlarının gelişimini gösteren tablolar, OECD raporlarında yer alan aile tipi sınıflandırmasına uygun olarak sekiz farklı biçimde, ülke isimlerinin alfabetik sıralamasını esas alarak düzenlenmiştir.

Bu çalışmada, OECD ülkelerinde 2007-2017 dönemi vergi takozu oranlarının değişimi üzerine odaklanılmış ve en yüksek değişimlerin gerçekleştiği belirli ülkelerdeki düzenlemeler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye için farklı ülke deneyimlerinden yola çıkarak önerilerde bulunmaktır.

I. VERGİ TAKOZU KAVRAMI

Vergi takozu (kaması), çalışanın gelir vergisi ve sosyal sigorta primleri ile işverenin bordro üzerinden ödemek durumunda kaldığı sigorta primi ve vergilerin toplam işgücü maliyetine oranıdır (Hodge & Hickman, 2018: 2). Diğer bir ifadeyle, vergi takozu, işgücünün işverene maliyeti (kamusal yükler dâhil) ile işgücünün eline geçen net ücreti (nakit destekler dâhil) arasındaki farkın toplam işgücü maliyeti içerisindeki yüzdesini ifade etmektedir (Tansöker, 2017: 317).

İşveren açısından toplam işgücü maliyeti, çalışanın brüt ücreti ve işverenin bordro vergileri ile sosyal sigorta primlerinin toplanmasıyla belirlenir.

Çalışanın net ücreti ise, brüt ücretinden sosyal sigorta primleri ve vergiler düşüldükten sonra kalan tutara devletten alabileceği nakit transferlerinin eklenmesi suretiyle belirlenir.

Vergi takozu = (Toplam İşgücü Maliyeti – Net Ücret) / Toplam İşgücü Maliyeti

şeklinde hesaplanabilir.

Bir ülke vergi veya sosyal sigorta primlerini artırarak vergi takozunu genişlettiğinde, işgücü maliyeti artacağından, istihdamda azalma ve işsizlikte artış söz konusu olacaktır. Buna karşılık, vergi ve sosyal sigorta primlerinin düşürülmesi, işgücü talebini artıracığından, bu da kaçınılmaz olarak daha yüksek istihdam ve daha düşük bir işsizlikle sonuçlanacaktır (Hodge & Hickman, 2018: 4).

Vergi takozu, OECD ülkeleri arasında işsizliğin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (OECD, 2006: 60). OECD tarafından yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu vergi takozunun istihdam üzerindeki negatif etkisi olduğu gerçeğini ampirik olarak da doğrulamaktadır. Nitekim, vergi takozunun % 10 oranında azaltılmasının OECD genelinde denge işsizliği % 2,8 oranında azaltacağı ve istihdamı % 3,7 oranında artıracığı yönünde ampirik sonuçlara ulaşılmıştır.(Çelikkaya, 2013: 71).

Vergi takozundaki artışın işsizliğin yanı sıra ortaya çıkardığı diğer bir sorun kayıtdışı istihdamdır. 2004-2009 dönemine ait 30 ülkeye ilişkin Avrupa sosyal anketi verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada, vergi takozunda % 1 oranındaki artışın kayıtdışı istihdamda % 0,2 oranında bir artışa yol açacağı tespit edilmiştir. Vergi takozunun kayıtdışı istihdam üzerinde doğrudan etkisini ele alan çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bunun nedeni kayıtdışı istihdamın vergi takozunun yanı sıra çok sayıda faktöre bağlı olmasıdır. Ayrıca, vergi takozunun öncelikle işsizliği, ardından kayıtdışı istihdamı artırdığı söylenebilir. Şöyle ki, vergi ve sosyal sigorta primlerinde ortaya çıkan bir artış işgücü maliyetini artırmakta, işgücü maliyetindeki artış işgücü talebini azaltmakta ve işsizlik artmaktadır. İşsizliğin artması emeğin değerini düşürmekte ve işsizler pazarlık güçleri zayıfladığı için kayıtdışı çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Tansöker, 2017: 320).

II. TÜRKİYE'DE VERGİ TAKOZU

Vergi takozunu belirleyen iki temel unsur toplam işgücü maliyeti ile net ücrettir. Buna göre, Türkiye'de 2018 yılı asgari ücretli bir çalışanın toplam işgücü maliyeti ve net ücretini şöyle hesaplayabiliriz:

Toplam işgücü maliyeti çalışanın brüt ücretine % 20,5 oranında sosyal sigorta primi işveren payı ve % 2 oranında işsizlik sigortası primi işveren payı eklenmek suretiyle belirlenir.

Brüt Asgari ücret	: 2029,50 TL
Sosyal Sigorta Primi İşveren Payı (%20,5)	: 416,05 TL
İşsizlik Sigortası Primi İşveren Payı (%2)	: 40,59 TL
Toplam İşgücü Maliyeti	: 2486,14 TL
İşverenin % 5 SGK Teşviğinden Yararlanması Durumunda:	
Brüt Asgari ücret	: 2029,50 TL
SGK Primi İşveren Payı (%15,5)	: 314,57 TL
İşsizlik Sigortası Primi İşveren Payı (%2)	: 40,59 TL
Toplam İşgücü Maliyeti	: 2384,66 TL

Çalışana ödenecek net ücret hesaplanırken, brüt ücret üzerinden öncelikle % 14 oranında sosyal sigorta primi işçi payı ve % 1 oranında işsizlik sigortası primi işçi payı, kalan tutar üzerinden Gelir Vergisi kesilmekte ve brüt ücret üzerinden binde 7,59 oranında Damga Vergisi alınmaktadır. Hesaplanan net ücrete asgari geçim indirimi eklenmek suretiyle ödenecek net ücret tutarı belirlenmektedir.

Brüt Asgari Ücret	: 2029,50 TL
Sosyal Sigorta Primi İşçi Payı (%14)	: 284,13 TL
İşsizlik Sigortası Primi İşçi Payı (%1)	: 20,30 TL
Gelir Vergisi Matrahı	: 1725,07 TL
Gelir Vergisi (%15)	: 258,76 TL
Damga Vergisi (% 0,759)	: 15,40 TL
Kesintiler Toplamı	: 578,59 TL
Net Ücret	: 1450,91 TL
Asgari Geçim İndirimi (Bekâr ve çocuksuz)	: 152,21 TL

Ödenen Net Ücret : 1603,12 TL

2018 yılı bekâr ve çocuksuz asgari ücretli bir çalışanın vergi takozu:

Vergi takozu = (Toplam İşgücü Maliyeti – Net Ücret) / Toplam İşgücü Maliyeti

$$= (2486,14 - 1603,12) / 2486,14$$
$$= 35,51$$

İşverenin % 5 SGK Teşviğinden Yararlanması Durumunda:

Maliyeti Vergi takozu = (Toplam İşgücü Maliyeti – Net Ücret) / Toplam İşgücü Maliyeti

$$= (2384,66 - 1603,12) / 2384,66$$
$$= 32,77$$

olacaktır.

İşverenin şartları yerine getirip % 5 SGK Teşviğinden yararlanması, vergi takozu oranını % 35,51'den % 32,77'ye düşürmektedir.

İşverenin, 2016 yılı başından itibaren uygulanan asgari ücret desteğinden yararlanması da vergi takozu oranını düşürecektir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, işveren veya çalışan açısından herhangi bir maktu indirim veya yardımdan yararlanılmadığı varsayımıyla, vergi, sosyal güvenlik primi ve asgari geçim indirimi oranlarının değişmemesi, yani aynı oranların geçerli olması koşuluyla, sadece asgari ücretin aylık brüt tutarındaki artıştan dolayı vergi takozu oranlarının değişmeyecek olmasıdır. Nitekim, 2019 yılında sadece asgari ücretin aylık brüt tutarının artması, buna karşın vergi, sosyal güvenlik primi ve asgari geçim indirimi oranlarında bir değişiklik olmaması, yukarıdaki hesaplama sonucu bulunan vergi takozu oranlarını değiştirmeyecektir.

Buna karşın, mükellef bazında yararlanan mevcut teşviklerin maktu tutarlarında ortaya çıkabilecek artış veya yeni teşviklerden yararlanılması durumunda vergi takozu oranının değişmesi söz konusu olabilir.

Kısacası, vergi, sosyal sigorta primi veya asgari geçim indirimi oranları değişmediği sürece, işveren veya çalışan lehine yürürlüğe giren yeni bir indirim veya yardımdan tüm mükelleflerin yararlandığı varsayımıyla vergi takozu oranının düştüğü söylenebilir.

III. OECD ÜLKELERİNDE VERGİ TAKOZU

OECD ülkelerinde 2007-2017 dönemi vergi takozu oranlarının gelişimini, öncelikle farklı aile tipleri açısından inceleyecek ve söz konusu döneme ilişkin önemli değişimleri Türkiye ve diğer OECD ülkeleri bazında açıklamaya çalışacağız.

A. Farklı Aile Tipleri Açısından Vergi Takozu

OECD Raporlarında (Taxing Wages) sekiz aile tipi üzerinden vergi takozu oranları hesaplanmaktadır. Aile tipleri, “düşük ücretli (ortalama ücretin %67’si) bekâr çocuksuz çalışan”, “ortalama ücretli (ortalama ücretin %100’ü) bekâr çocuksuz çalışan”, “yüksek ücretli (ortalama ücretin %167’si) bekâr çocuksuz çalışan”, “düşük ücretli evli iki çocuklu bekâr çalışan”, “ortalama ücretli evli iki çocuklu tek çalışan”, “ortalama ve ortalama ücretin %33’ü iki çocuklu iki çalışan”, “ortalama ve düşük ücretli iki çocuklu iki çalışan” ve “ortalama ve ortalama ücretin %33’ü çocuksuz iki çalışan” şeklindedir.

1. Düşük Ücretli Bekâr Çocuksuz Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 1’de görüleceği üzere, düşük ücretli bekâr çocuksuz çalışan açısından en büyük değişim Türkiye’de gerçekleşmiş, 2007’de % 41,1 iken 2017’de % 33,2’ye düşmüş ve 2007’ye göre 2017’de %7,9 oranında azalış göstermiştir. Dönem içerisinde en önemli değişim 2008 ve 2016 yıllarında gerçekleşmiş, 2008’de bir önceki yıla göre %5, 2016’da ise %3 düşmüştür.

Tablo 1: Düşük Ücretli Bekâr Çocuksuz Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	29,0	27,4	28,0	28,3	27,8	27,8	29,4	29,5	29,2	29,2	29,2
Almanya	47,0	46,5	45,9	44,9	45,6	45,5	45,1	45,1	45,3	45,4	45,5
Avustralya	23,7	22,0	20,8	21,0	20,7	21,7	21,9	22,4	23,1	23,4	23,7
Avusturya	44,2	44,5	43,3	43,5	43,9	44,2	44,6	44,8	45,1	43,0	43,1
Belçika	49,7	50,3	50,0	50,4	50,6	50,5	50,0	49,9	49,4	47,5	47,2
Çek C.	40,6	40,1	38,8	39,0	39,7	39,4	39,4	39,7	40,0	40,3	40,8
Danimarka	36,3	35,9	35,4	34,2	34,5	34,6	34,3	34,1	34,3	34,2	34,1
Estonya	37,6	37,1	37,8	38,7	39,0	39,2	38,8	38,9	38,0	37,9	37,9
Finlandiya	38,6	38,7	37,2	36,8	36,8	36,8	37,6	38,0	37,9	38,3	36,9
Fransa	46,5	46,6	46,6	46,8	47,0	46,9	45,5	45,0	43,3	42,9	42,8
Hollanda	33,4	34,1	33,3	33,6	33,5	33,3	32,7	31,8	32,0	30,4	30,5
İngiltere	30,8	29,7	29,1	29,4	28,5	27,9	26,8	26,2	26,0	26,1	26,1
İrlanda	15,0	15,1	16,2	16,8	20,0	20,8	21,8	22,0	21,5	21,1	21,0
İspanya	35,7	34,1	34,4	36,5	36,8	37,2	37,2	37,3	35,8	35,8	35,8
İsrail	16,9	15,5	14,5	14,1	13,9	13,8	13,6	14,2	14,8	15,3	15,1
İsveç	43,3	42,8	41,3	40,7	40,7	40,8	40,9	40,5	40,6	40,8	40,9
İsviçre	19,6	19,1	19,1	19,3	19,5	19,4	19,4	19,2	19,1	19,1	19,0
İtalya	42,9	43,3	43,5	44,0	44,5	44,7	44,9	41,9	40,8	40,8	40,7
İzlanda	27,1	27,6	26,1	28,4	29,4	29,3	29,7	29,7	30,2	30,4	30,1
Japonya	27,8	28,0	27,8	28,9	29,5	29,9	30,2	30,6	30,9	31,0	31,1
Kanada	26,6	26,6	26,1	25,8	26,0	26,2	26,3	26,5	26,5	26,5	26,0
Kore	16,8	17,4	16,9	17,4	17,8	18,0	18,4	18,5	18,7	19,2	19,3
Lüksemburg	28,5	28,2	27,4	27,7	29,5	29,2	30,1	30,5	31,2	31,3	29,0
Macaristan	46,1	46,8	46,2	43,8	45,2	47,9	49,0	49,0	49,0	48,2	46,2
Meksika	11,1	11,0	11,9	12,9	13,2	13,6	14,4	14,7	15,0	15,3	16,2
Norveç	34,2	34,2	34,1	34,1	34,3	34,2	34,1	33,8	33,7	33,2	32,9
Polonya	37,1	31,4	33,1	33,3	33,4	34,7	34,8	34,9	35,0	34,9	35,0
Portekiz	32,5	32,2	31,9	32,2	32,3	32,6	35,2	34,9	36,3	36,5	36,6
Slovak C.	35,5	36,1	34,4	34,7	36,1	36,9	38,5	38,6	38,8	39,0	39,2
Slovenya	40,9	40,3	39,7	38,6	38,7	38,6	38,5	38,6	38,6	38,7	40,0
Şili	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Türkiye	41,1	36,1	34,1	34,4	34,5	34,6	34,9	35,8	35,9	32,9	33,2
Y. Zelanda	19,0	18,1	15,5	14,3	13,0	13,1	13,3	13,4	13,5	13,6	13,7
Yunanistan	36,5	36,3	36,6	35,8	39,5	39,5	37,2	36,3	35,0	36,4	36,8
OECD Ort.	32,6	31,8	31,5	31,7	32,2	32,4	32,5	32,4	32,4	32,2	32,1

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018, s.141; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.135

Not: Letonya ve Litvanya’ya ilişkin verilerin tamamına ulaşılamadığından, bu iki ülke verileri düzenlediğimiz tablolarda yer almamaktadır.

Türkiye’nin yanı sıra Yeni Zelanda ve İngiltere’de önemli ölçüde düştüğü gözlenmektedir. Yeni Zelanda’da 2007’de %19 iken 2017’de %13,7’ye düşmüş ve 2007’ye göre 2017’de %5,3 azalış göstermiştir. İngiltere’de 2007’de %30,8 iken 2017’de %26,1’e düşmüş ve 2007’ye göre 2017’de %4,7 azalış göstermiştir.

İrlanda ve Meksika ise en yüksek artışların gözlemlendiği ülkelerdir. İrlanda’da 2007’de %15 iken 2017’de %21’e; Meksika’da 2007’de % 11,1 iken 2017’de %16,2’ye yükselmiştir.

2. Ortalama Ücretli Bekâr Çocuksuz Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 2’de görüleceği üzere, ortalama ücretli bekâr çocuksuz çalışan açısından en büyük değişim Macaristan’da gerçekleşmiş; 2007’de % 54,5 iken 2017’de %46,2’ye düşmüştür.

Tablo 2: Ortalama Ücretli Bekar Çocuksuz Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	30,9	30,1	30,3	30,7	29,9	29,8	31,5	31,6	31,4	31,6	31,7
Almanya	51,8	51,3	50,8	49,0	49,7	49,7	49,3	49,3	49,4	49,5	49,7
Avustralya	27,7	26,9	26,7	26,8	26,7	27,3	27,4	27,7	28,4	28,6	28,6
Avusturya	48,8	49,0	47,9	48,2	48,5	48,8	49,2	49,4	49,6	47,3	47,4
Belçika	55,6	55,9	55,7	55,9	56,1	56,0	55,7	55,6	55,3	53,9	53,7
Çek C.	42,9	43,4	42,0	42,1	42,6	42,5	42,4	42,6	42,8	43,0	43,4
Danimarka	39,1	38,9	37,6	36,4	36,6	36,7	36,4	36,3	36,4	36,4	36,3
Estonya	39,0	38,4	39,2	40,1	40,3	40,4	39,9	40,0	39,0	39,0	39,0
Finlandiya	43,9	43,8	42,5	42,3	42,3	42,5	43,1	43,6	43,5	44,1	42,9
Fransa	49,7	49,8	49,8	49,9	50,0	50,1	48,8	48,4	48,4	48,0	47,6
Hollanda	38,7	39,2	38,0	38,1	38,0	38,6	40,6	39,0	37,0	37,2	37,5
İngiltere	34,1	32,8	32,4	32,6	32,5	32,1	31,4	31,0	30,8	30,9	30,9
İrlanda	22,2	22,3	24,7	25,8	25,8	26,9	27,6	27,9	27,3	27,0	27,2
İspanya	39,0	38,0	38,3	39,7	40,0	40,6	40,7	40,7	39,4	39,4	39,3
İsrail	24,9	22,9	21,3	20,7	20,8	20,4	20,4	21,1	21,8	22,3	22,1
İsveç	45,3	44,8	43,2	42,8	42,8	42,9	43,0	42,5	42,6	42,8	42,9
İsviçre	22,4	21,9	22,0	22,1	22,3	22,1	22,2	21,9	21,8	21,8	21,8
İtalya	46,4	46,6	46,8	47,2	47,6	47,7	47,8	47,8	47,8	47,8	47,7
İzlanda	30,5	30,9	30,5	33,4	34,1	33,8	34,1	33,9	34,3	34,0	33,2
Japonya	29,3	29,5	29,2	30,2	30,8	31,3	31,6	32,0	32,3	32,5	32,6
Kanada	31,3	31,3	30,5	30,4	30,6	30,8	31,0	31,6	31,5	31,4	30,9
Kore	19,7	20,0	19,5	20,1	20,5	21,0	21,5	21,7	22,0	22,3	22,6
Lüksemburg	35,0	34,7	33,9	34,3	36,3	36,0	37,2	37,6	38,4	38,5	36,7
Macaristan	54,5	54,1	53,1	46,6	49,5	49,5	49,0	49,0	49,0	48,2	46,2
Meksika	15,9	15,1	15,3	16,0	18,7	19,0	19,3	19,5	19,8	20,1	20,4
Norveç	37,5	37,6	37,3	37,3	37,6	37,4	37,4	36,9	36,8	36,3	35,9
Polonya	38,2	33,2	34,1	34,2	34,3	35,5	35,6	35,7	35,7	35,6	35,6
Portekiz	37,3	36,9	36,5	37,1	38,0	37,6	41,4	41,2	42,1	41,6	41,4
Slovak C.	38,4	38,8	37,7	37,9	38,8	39,6	41,1	41,3	41,4	41,5	41,6
Slovenya	43,3	42,9	42,2	42,5	42,6	42,5	42,4	42,5	42,6	42,7	42,9
Şili	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Türkiye	42,2	38,7	36,7	37,0	37,0	37,1	37,4	38,1	38,2	38,2	38,7
Y. Zelanda	21,1	20,5	18,1	17,0	15,9	16,4	16,9	17,2	17,6	17,9	18,1
Yunanistan	42,1	41,5	41,3	40,1	43,0	42,9	41,3	40,4	39,1	40,5	40,8
OECD Ort.	36,2	35,6	35,2	35,3	35,8	35,9	36,1	36,1	36,1	36,0	35,9

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018, s.144; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.138

Türkiye, ikinci önemli düşüşün gözlendiği ülke olmuştur. 2007’de %42,2 iken 2017’de %38,7’e düşmüştür. Dönem içerisinde en önemli değişim 2008 yılında gerçekleşmiş, bir önceki yıla göre %3,5 azalmıştır.

İrlanda ve Meksika yine en yüksek artışların gözlendiği ülkeler olmuştur. İrlanda’da 2007’de % 22,2 iken 2017’de 27,2’ye; Meksika’da 2007’de % 15,9 iken 2017’de %20,4’e yükselmiştir.

3. Yüksek Ücretli Bekâr Çocuksuz Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 3’de görüleceği üzere, yüksek ücretli bekâr çocuksuz çalışan açısından en büyük değişim yine Macaristan’da gerçekleşmiş; 2007’de % 58,6 iken 2017’de % 46,2’ye düşmüştür. Danimarka’da da benzer değişim gözlenmiş, 2007’de % 48,2 iken 2017’de % 42,1’e düşmüştür.

Tablo 3: Yüksek Ücretli Bekar Çocuksuz Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	35,8	35,5	35,6	35,9	34,7	34,6	36,3	36,4	36,3	36,4	36,5
Almanya	53,8	53,1	53,1	51,5	51,3	51,2	51,2	51,3	51,3	51,3	51,4
Avustralya	32,8	32,7	32,6	32,4	32,2	33,1	33,2	33,4	34,0	34,1	34,1
Avusturya	51,7	51,8	51,2	51,4	51,5	51,4	51,9	52,0	52,1	50,7	50,8
Belçika	60,9	61,1	60,9	61,0	61,1	61,0	60,8	60,8	60,7	59,9	59,6
Çek C.	46,7	46,1	44,6	44,7	45,0	44,9	44,9	45,0	45,1	45,2	45,5
Danimarka	48,2	48,1	47,1	43,2	43,5	43,7	42,9	42,3	42,4	42,2	42,1
Estonya	40,1	39,5	40,3	41,2	41,3	41,4	40,8	40,9	39,9	39,9	39,9
Finlandiya	49,7	49,5	48,3	48,2	48,3	48,5	48,9	49,4	49,4	50,1	49,1
Fransa	53,4	53,4	53,6	53,6	53,8	54,0	54,1	54,3	54,3	54,4	54,4
Hollanda	42,0	42,5	41,8	41,8	41,8	42,4	42,1	50,4	42,2	42,0	42,1
İngiltere	38,0	37,5	36,9	37,2	37,9	37,8	37,6	37,3	37,3	37,5	37,3
İrlanda	33,0	33,1	35,2	36,4	38,0	38,9	39,2	39,5	38,7	38,0	37,9
İspanya	42,3	41,4	41,6	42,4	42,5	43,5	44,3	45,0	43,8	43,8	43,7
İsrail	34,2	32,2	30,0	29,5	29,2	28,6	29,2	30,0	30,8	31,5	31,3
İsveç	53,1	52,8	51,2	51,0	50,9	50,7	50,8	50,6	50,7	51,5	51,6
İsviçre	26,7	26,4	26,5	26,6	26,8	26,7	26,8	26,4	26,3	26,4	26,4
İtalya	51,4	51,8	52,0	52,5	53,0	53,2	53,3	53,6	54,2	54,1	53,8
İzlanda	33,4	33,6	34,1	37,8	38,4	38,3	38,6	38,4	38,6	38,6	38,3
Japonya	32,4	32,5	32,3	33,3	33,8	34,2	34,5	34,7	34,9	35,0	35,0
Kanada	32,9	32,9	32,6	32,7	32,8	32,9	33,1	33,3	33,3	32,7	32,3
Kore	22,5	22,6	21,8	21,7	22,2	22,6	23,0	23,5	24,2	24,6	25,0
Lüksemburg	41,9	41,7	41,4	41,6	43,7	43,3	44,4	44,6	45,3	45,3	44,0
Macaristan	58,6	59,1	58,3	53,1	51,6	50,7	49,0	49,0	49,0	48,2	46,2
Meksika	22,0	20,6	20,9	21,4	21,6	22,0	22,2	22,6	22,8	23,1	23,4
Norveç	43,2	43,2	43,0	43,0	43,2	43,1	43,0	42,5	42,5	42,0	41,7
Polonya	39,0	35,1	34,1	35,0	35,0	36,2	36,2	36,3	36,3	36,2	36,2
Portekiz	43,0	42,6	42,2	43,1	44,6	43,6	47,7	47,4	48,1	47,1	46,7
Slovak C.	40,5	40,7	40,1	40,3	40,8	41,6	43,3	43,4	43,4	43,5	43,5
Slovenya	49,1	48,3	47,1	47,6	47,7	47,5	46,1	46,4	46,5	46,1	46,3
Şili	7,8	7,0	7,0	8,0	8,1	8,2	8,1	8,1	8,2	8,3	8,3
Türkiye	43,1	41,1	39,2	39,8	40,0	40,2	40,6	41,5	41,8	42,1	42,3
Y. Zelanda	26,8	26,3	24,6	23,3	22,0	22,4	22,8	23,1	23,3	23,6	23,8
Yunanistan	47,3	46,4	46,0	45,6	48,2	48,1	48,9	48,2	45,6	46,1	46,4
OECD Ort.	40,6	40,1	39,7	39,8	40,0	40,2	40,4	40,7	40,5	40,4	40,3

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018; 2008, s.147 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.141

Buna karşın, İrlanda'da 2007'de % 33 iken 2017'de % 37,9'a; İzlanda'da 2007'de % 33,4 iken 2017'de %38,3'e yükselmiştir.

Türkiye'de ise, 2007'de % 43,1 olan oranın 2017'de %42,3'e düştüğü, dolayısıyla dönem boyunca önemli bir değişim göstermediği gözlenmektedir.

4. Düşük Ücretli Evli İki Çocuklu Bekâr Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 4'te görüleceği üzere, düşük ücretli iki çocuklu bekâr çalışan açısından en yüksek oranda değişim Polonya'da gerçekleşmiş, 2007'de %10,1 iken 2017'de %-20,6 düzeyine düşmüştür. Polonya'ya benzer şekilde Fransa'da 2007'de %38,3 iken 2017'de %24,6'ya düşmüştür.

Tablo 4: Düşük Ücretli İki Çocuklu Bekar Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	9,9	7,6	7,4	8,9	8,9	9,8	11,3	12,0	11,7	12,2	12,7
Almanya	33,5	33,2	31,2	29,8	31,0	31,3	31,0	31,3	30,9	31,2	31,5
Avustralya	-4,3	-4,9	-7,2	-6,5	-5,7	-3,2	-2,6	-1,8	-1,4	-1,1	0,8
Avusturya	27,7	28,4	25,5	26,1	27,2	28,0	28,8	29,2	29,6	27,4	27,7
Belçika	35,6	35,9	35,7	36,8	37,0	36,9	36,2	36,1	35,6	33,5	33,3
Çek C.	16,5	15,1	15,6	15,8	25,4	24,2	24,1	24,8	24,7	21,8	22,5
Danimarka	11,3	11,3	10,6	9,1	9,7	9,7	9,2	7,2	7,5	7,3	6,0
Estonya	21,9	18,7	22,7	24,1	25,2	26,3	26,6	27,4	21,7	21,8	22,6
Finlandiya	27,1	26,9	25,6	25,5	25,7	25,6	26,8	27,3	27,2	27,9	26,4
Fransa	38,3	38,6	38,5	38,8	38,9	38,8	37,1	36,6	35,7	24,4	24,6
Hollanda	12,9	13,8	11,4	12,2	12,1	11,7	11,8	11,3	10,2	7,0	7,0
İngiltere	15,9	11,8	8,5	9,3	7,1	6,7	5,7	4,6	5,3	7,3	8,9
İrlanda	-25,6	-25,1	-29,4	-27,8	-26,2	-21,9	-20,7	-19,6	-19,1	-19,2	-17,1
İspanya	28,3	28,4	28,4	29,2	29,9	30,3	30,4	30,6	24,2	24,2	24,2
İsrail	2,4	2,5	1,8	1,6	0,8	0,5	1,2	2,9	2,9	1,1	1,8
İsveç	34,5	34,1	33,0	32,3	32,6	32,9	33,2	33,0	33,2	33,6	33,9
İsviçre	6,1	3,1	4,4	4,7	4,9	5,0	4,7	4,1	4,1	3,9	3,9
İtalya	25,1	26,4	26,9	28,1	29,0	29,4	29,0	26,2	25,4	25,3	25,3
İzlanda	15,3	14,9	12,2	16,7	19,0	17,0	19,0	19,1	20,4	21,3	22,0
Japonya	21,7	21,9	21,5	18,6	19,8	23,5	23,8	24,3	24,7	24,9	25,1
Kanada	-2,6	-6,1	-9,7	-7,5	-7,2	-6,8	-6,1	-4,7	-15,4	-15,2	-15,2
Kore	16,1	16,6	16,3	16,7	17,1	17,3	17,5	16,9	17,0	17,0	17,3
Lüksemburg	4,2	2,2	-0,4	0,6	3,1	3,5	5,1	6,1	7,3	7,7	5,2
Macaristan	29,1	29,9	29,8	27,4	20,2	23,0	25,5	26,4	27,2	25,5	22,0
Meksika	11,1	11,0	11,9	12,9	13,2	13,6	14,4	14,7	15,0	15,3	16,2
Norveç	20,0	20,6	20,6	20,9	21,6	21,7	22,0	22,0	22,3	22,0	22,1
Polonya	10,1	28,4	28,4	28,4	28,4	29,6	29,6	26,9	23,9	-16,3	-20,6
Portekiz	24,2	22,8	19,5	20,6	22,3	23,1	25,5	25,0	25,4	21,8	22,0
Slovak C.	22,8	24,2	21,6	21,9	23,6	24,5	26,4	26,9	27,3	27,9	28,5
Slovenya	15,6	13,7	12,5	12,4	12,8	13,0	13,1	9,9	10,1	10,5	12,7
Şili	6,0	3,2	3,3	6,1	6,1	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2
Türkiye	41,1	34,8	32,7	33,0	33,1	33,2	33,6	34,4	34,6	31,3	31,6
Y. Zelanda	-16,9	-17,3	-17,1	-17,7	-18,3	-18,2	-16,9	-15,8	-14,4	-14,6	-13,5
Yunanistan	35,5	36,3	35,7	34,4	38,5	38,4	33,7	32,8	31,3	32,1	32,5
OECD Ort.	17,1	16,5	15,6	16,4	17,0	17,6	17,9	17,7	17,1	15,2	15,3

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018, s.150; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.144

Söz konusu düşürlere karşın, İrlanda'da 2007'de %-25,6 iken 2017'de %-17,1'e; İzlanda'da 2007'de %15,3 iken 2017'de %22'ye yükselmiştir.

Türkiye'de ise, 2007'de %41,1 iken 2017'de %31,6'ya düşmüştür. 2008 yılı, dönem içerisinde en önemli düşüş oranının (%6,3) gözlemlendiği yıl olmuştur. 2017 yılı itibarıyla Türkiye OECD ortalamasının (%15,3) hala iki katından yüksek bir orana (%31,6) sahiptir.

5. Ortalama Ücretli Evli İki Çocuklu Tek Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 5'de görüleceği üzere, ortalama ücretli evli iki çocuklu tek çalışan açısından en büyük değişim Polonya'da gerçekleşmiş, 2007'de % 32,4 iken 2017'de % 10'a düşmüştür. Polonya'ya benzer şekilde Macaristan'da da önemli ölçüde değişim göstermiş, 2007'de %44 iken 2017'de %30,8'e düşmüştür.

Tablo 5: Ortalama Ücretli Evli İki Çocuklu Tek Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	19,2	17,1	17,4	18,5	18,5	18,6	20,3	20,6	20,4	20,6	20,8
Almanya	35,5	35,1	33,5	32,6	33,8	34,0	33,6	33,8	34,0	34,2	34,5
Avustralya	14,9	14,9	14,2	14,6	15,2	16,8	16,9	17,4	17,8	18,1	20,8
Avusturya	37,7	38,2	36,0	36,4	37,3	37,9	38,6	38,9	39,2	36,8	37,0
Belçika	40,3	40,6	40,4	41,2	41,4	41,3	40,7	40,6	40,3	38,5	38,3
Çek C.	21,3	20,8	20,9	21,1	26,8	26,1	26,1	26,7	26,8	25,1	25,9
Danimarka	27,6	27,4	26,9	25,4	25,9	26,2	25,9	25,6	25,9	25,8	25,8
Estonya	29,5	26,8	29,8	31,0	31,8	32,4	32,4	32,9	28,6	28,5	28,9
Finlandiya	38,2	38,4	37,2	37,0	37,2	37,3	38,1	38,6	38,9	39,6	38,4
Fransa	42,5	42,5	42,7	42,9	43,0	43,1	41,1	40,5	40,5	40,0	39,4
Hollanda	29,6	30,3	29,7	30,8	31,1	32,1	34,5	33,0	31,4	31,9	32,3
İngiltere	28,4	26,9	26,2	26,5	26,4	27,5	26,8	26,4	25,8	26,0	26,1
İrlanda	4,0	3,8	2,8	4,7	5,6	8,0	9,3	9,7	9,3	8,2	10,8
İspanya	32,9	32,0	32,4	34,0	34,3	34,7	34,8	34,9	33,7	33,7	33,7
İsrail	21,9	20,0	18,3	17,5	17,1	16,6	17,0	18,7	19,2	19,6	19,5
İsveç	39,4	39,2	37,7	37,2	37,4	37,6	37,9	37,4	37,7	38,0	38,2
İsviçre	11,4	9,2	10,1	10,3	10,2	10,1	9,8	9,3	9,2	9,2	9,1
İtalya	35,7	36,6	36,9	37,8	38,5	38,8	38,4	38,5	38,7	38,7	38,6
İzlanda	19,1	18,4	16,0	19,2	21,3	19,6	21,3	21,8	23,2	23,6	23,8
Japonya	23,8	24,0	23,6	22,1	23,1	25,7	26,0	26,5	27,0	27,2	27,4
Kanada	19,7	19,0	16,6	17,6	18,0	18,2	18,6	19,3	11,0	11,6	11,5
Kore	17,5	17,8	17,1	17,8	18,0	18,5	19,1	19,4	19,8	20,1	20,4
Lüksemburg	10,9	11,2	11,1	11,6	13,7	13,6	14,6	15,2	16,0	16,2	15,3
Macaristan	44,0	43,9	43,2	36,7	33,0	34,2	34,2	34,8	35,3	33,8	30,8
Meksika	15,9	15,1	15,3	16,0	18,7	19,0	19,3	19,5	19,8	20,1	20,4
Norveç	30,5	30,8	30,6	30,7	31,2	31,1	31,2	32,0	32,1	31,7	31,4
Polonya	32,4	28,4	28,4	28,4	28,4	29,6	29,9	30,3	30,6	14,4	10,0
Portekiz	27,7	26,3	25,4	26,3	27,3	27,9	30,2	29,8	30,8	28,7	28,8
Slovak C.	23,9	25,3	22,8	22,9	24,9	25,8	27,6	28,1	28,5	29,0	29,6
Slovenya	24,5	23,1	22,1	22,9	23,2	23,2	23,2	23,5	23,6	23,9	24,5
Şili	7,0	6,2	6,2	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Türkiye	42,2	37,2	35,2	35,4	35,5	35,6	35,8	36,6	36,7	36,6	37,0
Y. Zelanda	0,8	0,7	-0,3	-0,9	-1,1	0,6	2,4	3,8	4,9	5,5	6,4
Yunanistan	42,4	41,8	41,6	40,4	43,5	43,4	40,6	39,7	37,7	38,6	39,0
OECD Ort.	26,5	25,6	24,9	25,4	26,1	26,5	26,8	26,9	26,6	26,1	26,1

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018, s.153; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.147

Buna karşın, İrlanda'da 2007'de %4 iken 2017'de %10,8'e; Avustralya'da 2007'de %14,9 iken 2017'de %20,8'e yükselmiştir.

Türkiye'de ise, 2007'de %42,2 iken 2017'de %37'ye düşmüştür. Dönem içerisinde en önemli değişim 2008 yılında gözlenmiştir. 2017 yılı itibariyle Türkiye, OECD ortalamasının (%26,1) oldukça üzerinde bir orana (%37) sahiptir.

6. Ortalama ve Ortalama Ücretin %33'ü İki Çocuklu İki Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 6'da görüleceği üzere, ortalama ve ortalama ücretin %33'ü iki çocuklu iki çalışan açısından en önemli değişim yine Polonya'da gerçekleşmiş, 2007'de %32,5 iken 2017'de %24,2'ye düşmüştür. Polonya'ya benzer şekilde Macaristan'da da önemli ölçüde değişim göstermiş. 2007'de %42,8 iken 2017'de %34,6'ya düşmüştür.

Tablo 6: Ortalama ve Ortalama Ücretin %33'ü İki Çocuklu İki Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	23,5	21,0	22,6	23,0	22,6	22,7	24,3	24,6	24,3	24,4	24,5
Almanya	40,6	40,3	39,0	37,7	38,6	38,8	38,4	38,6	38,7	38,9	39,1
Avustralya	19,6	19,1	18,0	18,0	17,9	18,8	19,9	20,9	22,7	24,4	24,5
Avusturya	38,3	38,7	36,4	36,7	37,4	37,8	38,3	38,5	38,5	36,5	36,6
Belçika	41,2	41,6	41,5	42,2	42,4	42,4	41,9	41,7	41,3	38,7	38,4
Çek C.	29,4	30,5	30,2	30,3	33,2	32,6	32,5	32,9	32,8	31,4	31,7
Danimarka	31,5	31,3	30,7	29,5	29,9	30,1	29,8	29,5	29,8	29,7	29,7
Estonya	32,5	30,4	33,1	34,1	34,5	35,0	34,8	35,2	31,7	31,7	32,2
Finlandiya	36,4	36,4	35,2	35,0	35,0	34,9	35,6	36,1	35,9	36,4	35,4
Fransa	40,0	39,4	40,4	40,6	40,7	41,0	39,4	37,5	37,8	37,5	36,9
Hollanda	29,6	30,2	29,2	29,5	29,5	29,6	31,7	30,1	28,5	27,7	27,9
İngiltere	26,4	25,2	24,4	24,7	24,8	24,4	23,3	22,6	22,4	22,7	22,8
İrlanda	7,2	7,3	8,7	10,6	12,3	13,4	14,4	14,6	13,9	13,3	13,5
İspanya	35,1	34,4	34,6	35,7	35,9	36,4	36,4	36,5	35,5	35,5	35,4
İsrail	18,3	16,8	15,5	14,9	13,5	13,0	13,2	15,8	16,1	16,5	16,4
İsveç	39,1	38,8	37,3	36,8	36,9	37,1	37,4	36,9	37,1	37,5	37,7
İsviçre	14,1	12,4	13,1	13,3	13,2	13,1	12,9	12,3	12,3	12,2	12,2
İtalya	37,8	38,6	38,9	39,6	40,2	40,5	40,3	38,9	38,4	38,4	38,3
İzlanda	25,1	24,6	22,5	26,2	27,7	26,9	28,0	28,3	29,1	29,4	29,3
Japonya	25,0	25,2	24,9	24,0	25,1	27,2	27,5	28,0	28,4	28,6	28,7
Kanada	24,0	23,9	23,0	23,1	23,4	23,6	24,0	24,2	19,9	20,4	20,1
Kore	17,3	17,6	17,1	17,8	18,0	18,6	19,0	19,2	19,5	19,7	20,0
Lüksemburg	15,6	15,8	15,4	15,9	18,0	17,9	19,0	19,6	20,5	20,6	19,1
Macaristan	42,8	42,8	42,1	36,4	34,4	35,4	36,2	38,3	38,7	37,4	34,6
Meksika	13,7	13,1	13,5	14,1	16,3	16,7	17,0	17,3	17,6	18,0	18,3
Norveç	31,4	31,6	31,5	31,6	32,0	31,8	31,7	31,3	31,3	30,8	30,5
Polonya	32,5	28,4	28,4	29,3	29,7	31,1	31,3	31,7	31,9	25,8	24,2
Portekiz	28,8	28,4	27,7	28,2	28,4	28,9	31,2	30,8	31,2	30,1	30,2
Slovak C.	29,0	30,1	26,7	27,2	29,4	30,3	33,0	33,4	31,7	32,0	32,2
Slovenya	32,1	30,7	30,0	30,4	30,6	30,6	30,5	33,9	34,1	34,1	34,3
Şili	5,5	4,5	4,5	5,1	5,1	5,1	5,0	5,0	5,0	4,9	4,9
Türkiye	41,9	36,2	34,1	34,3	34,4	34,4	34,7	35,4	35,5	33,8	34,2
Y. Zelanda	9,7	9,2	8,0	7,4	7,0	8,6	10,0	11,1	12,0	12,8	13,5
Yunanistan	40,4	40,0	39,8	38,9	41,9	41,9	39,9	38,9	37,1	38,0	38,3
OECD Ort.	28,3	27,5	27,0	27,4	27,9	28,2	28,5	28,7	28,4	28,1	28,0

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018, s.156; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.150

Buna karşın, İrlanda'da 2007'de %7,2 iken 2017'de %13,5'e; Avustralya'da 2007'de %19,6 iken 2017'de %24,5'e yükselmiştir.

Türkiye'de ise, 2007'de %41,9 iken 2017'de %34,2'ye düşmüştür. Dönem içerisinde en önemli değişim 2008 yılında gözlenmiştir.

7. Ortalama ve Düşük Ücretli İki Çocuklu İki Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 7'de görüleceği üzere, ortalama ve düşük ücretli iki çocuklu iki çalışan açısından en önemli değişim Macaristan'da gerçekleşmiş, 2007'de %44,8 iken 2017'de %37'e düşmüştür. Benzer şekilde, Polonya'da 2007'de %34,1 iken 2017'de %26,8'e düşmüştür.

Tablo 7: Ortalama ve Düşük Ücretli İki Çocuklu İki Çalışan Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	25,6	23,7	24,9	25,3	24,6	24,7	26,3	26,6	26,3	26,4	26,5
Almanya	44,6	44,2	43,0	41,4	42,3	42,4	42,0	42,2	42,3	42,5	42,7
Avustralya	23,5	23,0	22,4	23,8	24,3	25,0	25,2	25,5	26,3	26,5	26,6
Avusturya	41,2	41,6	39,7	40,1	40,7	41,2	41,7	42,0	42,2	39,9	40,0
Belçika	48,3	48,5	48,3	48,9	49,1	49,0	48,5	48,4	48,1	46,4	46,2
Çek C.	34,1	34,5	34,2	34,3	35,5	35,1	35,1	35,5	35,5	34,5	35,0
Danimarka	33,7	33,4	32,9	31,7	32,0	32,1	31,8	31,6	31,8	31,7	31,7
Estonya	34,4	32,6	34,7	35,8	36,2	36,6	36,3	36,6	33,7	33,6	33,8
Finlandiya	38,4	38,5	37,2	37,0	37,0	37,1	37,9	38,4	38,4	39,0	37,7
Fransa	44,9	45,1	45,1	45,3	45,4	45,5	44,1	43,6	43,0	42,5	42,2
Hollanda	32,9	33,6	31,7	31,9	31,8	31,9	33,0	31,7	30,6	29,5	29,7
İngiltere	29,9	28,6	28,0	28,4	28,1	27,7	26,8	26,3	26,2	26,4	26,5
İrlanda	12,8	12,9	14,6	16,2	17,8	18,8	19,9	20,2	19,7	19,0	19,0
İspanya	35,8	34,6	34,9	36,7	37,0	37,5	37,6	37,6	36,3	36,3	36,2
İsrail	17,2	16,0	14,8	14,4	14,1	13,8	14,1	15,1	15,5	15,9	15,8
İsveç	41,0	40,5	39,1	38,6	38,7	38,8	39,1	38,7	38,8	39,1	39,3
İsviçre	17,2	15,7	16,2	16,4	16,3	16,3	16,0	15,5	15,4	15,3	15,3
İtalya	41,2	41,7	41,9	42,5	43,0	43,2	43,1	41,9	41,6	41,5	41,5
İzlanda	28,8	28,2	26,9	30,4	31,6	30,9	31,8	32,1	32,6	32,5	32,0
Japonya	26,0	26,2	25,9	25,4	26,4	28,2	28,5	28,9	29,3	29,4	29,6
Kanada	27,4	27,3	26,6	26,5	26,7	26,9	27,2	27,3	24,3	24,7	24,3
Kore	17,4	17,8	17,3	17,9	18,2	18,6	19,1	19,3	19,6	20,0	20,2
Lüksemburg	21,1	21,2	20,8	21,4	23,4	23,4	24,7	25,3	26,2	26,4	24,7
Macaristan	44,8	45,1	44,4	39,6	37,9	39,6	40,1	40,5	40,8	39,6	37,0
Meksika	14,0	13,4	14,0	14,7	16,5	16,8	17,3	17,6	17,9	18,2	18,7
Norveç	33,3	33,5	33,3	33,4	33,7	33,7	33,7	33,4	33,3	32,9	32,6
Polonya	34,1	28,8	28,7	30,7	31,0	32,3	32,5	32,8	33,0	28,0	26,8
Portekiz	32,8	32,2	31,2	32,5	34,3	34,5	37,0	36,7	35,7	36,1	36,3
Slovak C.	32,2	33,0	31,2	31,5	32,7	33,6	35,2	35,5	35,7	36,0	36,3
Slovenya	35,7	34,9	34,2	34,0	34,1	34,3	34,4	34,5	34,6	34,4	35,1
Şili	6,6	5,5	5,5	6,6	6,7	6,7	6,7	6,7	6,7	6,7	6,7
Türkiye	41,8	37,1	35,1	35,4	35,4	35,6	35,8	36,6	36,7	35,5	35,9
Y. Zelanda	16,1	15,7	14,7	13,9	13,2	14,7	15,9	16,3	16,5	16,7	16,9
Yunanistan	41,2	40,6	40,5	39,3	42,4	42,4	40,3	39,4	37,7	38,7	39,0
OECD Ort.	31,0	30,3	29,8	30,3	30,8	31,1	31,3	31,3	31,1	30,8	30,7

Kaynak: OECD. Taxing Wages. 2018. s.159; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.153

Buna karşın, İrlanda'da 2007'de % 12,8 iken 2017'de %19'a; Meksika'da 2007'de %14 iken 2017'de %18,7'ye yükselmiştir.

Türkiye'de 2007'de %41,8 iken 2017'de %35,9'a düşmüştür. Değişim büyük ölçüde 2008 yılında gerçekleşmiştir.

8. Ortalama ve Ortalama Ücretin %33'ü Çocuksuz İki Çalışan Açısından Vergi Takozu

Tablo 8'de görüleceği üzere, ortalama ve ortalama ücretin %33'ü çocuksuz iki çalışan açısından en büyük değişim Türkiye'de gerçekleşmiş, 2007'de %41,9 iken 2017'de %35'e düşmüştür.

Tablo 8: Ortalama ve Ortalama Ücretin %33'ü Çocuksuz İki Çalışanın Vergi Takozu (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ABD	29,0	27,4	28,0	28,3	27,8	27,7	29,3	29,5	29,1	29,2	29,2
Almanya	46,9	46,4	45,9	44,8	45,5	45,5	45,1	45,1	45,2	45,3	45,4
Avustralya	24,1	23,5	23,1	23,1	22,9	23,5	23,2	23,5	24,2	24,4	24,5
Avusturya	45,6	45,7	44,4	44,5	44,8	45,1	45,3	45,5	45,5	43,5	43,5
Belçika	47,8	48,3	48,1	48,5	48,7	48,7	48,2	48,1	47,6	45,2	44,9
Çek C.	41,3	41,4	39,9	40,0	40,4	40,3	40,2	40,4	40,5	40,7	40,9
Danimarka	36,3	36,0	35,5	34,4	34,6	34,8	34,5	34,3	34,5	34,4	34,3
Estonya	37,6	37,0	38,0	38,8	39,0	39,2	38,8	38,9	38,0	37,9	38,1
Finlandiya	40,7	40,5	39,2	38,9	38,9	38,8	39,4	39,9	39,6	40,0	38,8
Fransa	44,4	46,0	46,1	46,1	46,2	46,4	44,9	44,4	43,6	42,7	42,1
Hollanda	34,2	34,7	33,9	34,2	34,1	34,5	36,5	34,8	33,1	32,7	32,8
İngiltere	30,8	29,6	29,1	29,3	28,4	27,8	26,7	26,1	25,9	26,0	26,0
İrlanda	15,5	15,6	17,3	18,2	19,4	20,2	20,7	20,9	20,2	19,8	19,8
İspanya	36,3	35,5	35,7	36,8	37,0	37,5	37,5	37,5	36,5	36,5	36,4
İsrail	20,6	19,0	17,7	17,4	17,3	17,0	17,0	17,6	18,1	18,5	18,3
İsveç	43,5	43,0	41,5	41,0	41,0	41,1	41,3	40,7	40,9	41,1	41,2
İsviçre	20,4	19,6	19,7	19,8	20,1	19,9	20,0	19,7	19,7	19,6	19,6
İtalya	42,7	43,2	43,4	43,9	44,4	44,6	44,8	43,3	42,8	42,8	42,7
İzlanda	27,0	27,6	26,0	28,6	29,6	29,4	29,9	29,9	30,4	30,5	30,0
Japonya	28,4	28,6	28,3	29,4	30,0	30,4	30,7	31,1	31,5	31,6	31,7
Kanada	28,0	28,1	27,3	27,2	27,5	27,6	27,9	28,4	28,4	28,2	27,7
Kore	18,6	19,0	18,6	19,2	19,6	20,0	20,4	20,5	20,8	21,0	21,2
Lüksemburg	26,8	26,6	25,9	26,2	27,9	27,6	28,4	28,8	29,5	29,6	27,9
Macaristan	50,7	50,4	49,5	43,8	46,8	47,4	47,7	49,0	49,0	48,2	46,2
Meksika	13,7	13,1	13,5	14,1	16,3	16,7	17,0	17,3	17,6	18,0	18,3
Norveç	35,1	35,1	34,9	34,8	35,1	34,8	34,7	34,2	34,1	33,5	33,2
Polonya	37,1	31,3	31,0	33,3	33,4	34,7	34,7	34,9	35,0	34,9	34,9
Portekiz	32,4	32,1	31,8	32,2	32,2	32,6	35,0	34,7	36,2	36,4	36,5
Slovak C.	35,4	36,0	33,1	33,6	35,7	36,6	39,1	39,3	37,6	37,7	37,7
Slovenya	41,4	40,4	39,9	40,1	40,2	40,1	40,0	42,9	43,0	43,0	43,2
Şili	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Türkiye	41,9	36,8	34,8	35,0	35,1	35,1	35,4	36,1	36,2	34,6	35,0
Y. Zelanda	20,1	19,1	16,9	15,9	14,8	15,2	15,7	16,0	16,2	16,5	16,7
Yunanistan	40,9	40,5	40,2	39,4	42,1	42,1	40,7	39,7	38,0	39,1	39,4
OECD Ort.	33,2	32,5	31,9	32,3	32,8	32,9	33,2	33,2	33,1	32,9	32,8

Kaynak: OECD, Taxing Wages, 2018, s. 162; 2008 ve 2009 rakamları OECD, Taxing Wages, 2016, s.156

Benzer şekilde İngiltere'de 2007'de % 30,8 iken 2017'de %26'ya; Macaristan'da 2007'de %50,7 iken 2017'de %46,2'ye düşmüştür.

Buna karşın, Meksika'da 2007'de %13,7 iken 2017'de %18,3'e; İrlanda'da 2007'de %15,5 iken 2017'de %19,8'e yükselmiştir.

Söz konusu değişimlere rağmen, 2007-2017 dönemi boyunca çocuksuz bekar çalışanların düşük, ortalama ve yüksek ücret düzeylerinde OECD genelinde vergi takozunun en yüksek olduğu ülke Belçika en düşük olduğu ülke ise Şili'dir.

Belçika'da bekârların vergi takozunun evli ve çocuklu çalışanlara göre daha ağır olması, bekârların sadece asgari geçim indirimi tutarı kadar gelirlerinin vergi dışı bırakılması ve başka bir indirim veya nakit yardımından faydalanmamalarından kaynaklanmaktadır. Evli ve çocuklu çalışanların ise, çocuk sayısına ve yaşına bağlı olarak yararlandıkları indirimler ve nakit yardımları vergi takozunu düşürücü etkiye yol açmaktadır. Aile indirimleri ve sosyal yardımlara rağmen vergi takozundaki yükseklik, işçi ve işveren sosyal güvenlik paylarının ve gelir vergisi oranlarının yüksekliği ile açıklanmaktadır (Gülşen vd, 2016: 24).

Şili’de vergi takozunun düşük olması ise, gelir vergisi oranlarının %5 ile %40 arasında değişmesi, bekâr çalışanların ortalama ücretin 1,25 katı kazanmaya başladıklarında gelir vergisi ödemeye başlamaları, bu düzeye kadar vergi takozunu oluşturan tek unsurun %7 oranındaki işçi sosyal güvenlik katkı payından oluşması, işverenlerin sosyal güvenlik katkı payı ödememeleri, emeklilik fonları ve işsizlik sigortası gibi zorunlu ödemelerin özel kuruluşlara yapılması ve tamamının işçinin ücretinden karşılanması, işverenler tarafından ödenen kıdem tazminatı ve çocuk yardımlarının vergi takozu hesabına dahil edilmemesinden kaynaklanmaktadır (Gülşen vd, 2016: 25).

B. Önemli Trendler

2007-2017 dönemi çocuksuz bekâr çalışanların vergi takozu oranlarının gelişimi farklı ücret düzeyleri açısından incelendiğinde, Türkiye’de özellikle düşük ücret elde eden çalışanların vergi takozunun 2007 yılına göre 2008 yılında önemli ölçüde düştüğü, 2009 ve 2015 yılları arasında artma eğilimi gösterdiği, 2016 yılında tekrar bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Türkiye, söz konusu dönemde düşük ücretli bekâr çalışanların vergi takozunun en yüksek oranda (%7,9) azaldığı ülke olmuş, 2016 yılında OECD ortalaması olan %32,2’ye en yakın orana (%32,9) sahip olmuştur. Ortalama ücret düzeyi açısından da bir azalış söz konusu olmakla birlikte, en önemli değişim sadece 2008 yılında gerçekleşmiş, dönem itibariyle düşük ücretlerde gözlenen vergi takozu azalış oranına (%7,9) nazaran, %3,6 gibi daha düşük bir azalış gözlenmiştir. Yüksek ücret düzeyinde ise önemli bir değişim gerçekleşmemiştir.

Diğer OECD ülkelerinde çocuksuz bekâr çalışanların vergi takozundaki azalışları incelendiğimizde, düşük ücret düzeyinde Türkiye’yi Yeni Zelanda’nın izlediği gözlenmektedir. Ortalama ve yüksek ücret düzeyinde ise en önemli düşüş Macaristan’da gözlenmiştir.

Diğer OECD ülkelerinde çocuksuz bekâr çalışanların düşük, ortalama ve yüksek ücret düzeyleri açısından en yüksek artışın yaşandığı ülke İrlanda’dır. İrlanda’yı düşük ve ortalama ücret düzeylerinde Meksika, yüksek ücret düzeyinde ise İzlanda’daki artışlar izlemektedir.

Evlilik ve çocuk sayısı açısından incelediğimizde, çocuklu aile tiplerinin tamamında en dikkat çeken değişimin Polonya’da azalış yönünde gerçekleştiği ve Polonya’daki değişimin büyük ölçüde 2016 yılında ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Evlilik ve çocuk sayısı açısından artış yönünde gerçekleşen değişimler çocuksuz bekâr aile tiplerine benzemekte olup, en yüksek değişimin gerçekleştiği ülkeler İrlanda, Meksika ve İzlanda’dır.

1. Türkiye

Türkiye’de vergi takozu, sekiz aile tipinin tamamında özellikle 2008 yılında önemli ölçüde değişim göstermiştir. Söz konusu değişim, 01.01.2008 tarihi itibariyle uygulanmaya başlanan “asgari geçim indirimi” ve 01.10.2008 tarihi itibariyle uygulanmaya başlanan “yüzde 5 SGK indirimi” ile açıklanabilir.

Asgari geçim indirimi

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nun 32’inci maddesine göre, “Ücretin gerçek usulde vergilendirilmesinde asgari geçim indirimi uygulanır. Asgari geçim

indirimi; ücretin elde edildiği takvim yılı başında geçerli olan ve sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgari ücretin yıllık brüt tutarının; mükellefin kendisi için %50'si, çalışmayan ve herhangi bir geliri olmayan eşi için %10'u, çocukların her biri için ayrı ayrı olmak üzere; ilk iki çocuk için %7,5, üçüncü çocuk için %10, diğer çocuklar için %5'idir".

Önceki yıllarda uygulanan asgari geçim indiriminde "ilk iki çocuk için %7,5, diğerleri için %5" ifadesi yer almaktayken, 04.04.2015 tarihli ve 6645 sayılı Kanunun 8'inci maddesiyle, bu fıkra "ilk iki çocuk için %7,5" ifadesinden sonra gelmek üzere "üçüncü çocuk için %10" ibaresi eklenmiştir.

Asgari yaşam düzeyinin dikkate alınması adına 2008 yılında getirilen asgari geçim indirimi, gerçek bir yaşam düzeyini dikkate almaktan uzaktır (Gölçek vd, 2018:49).

Asgari geçim indirimi uygulamasının düşük ücret düzeylerindeki etkisi ortalama ve yüksek ücret düzeylerine göre daha yüksektir. Ücret düzeyi arttıkça etkinin azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni, asgari geçim indiriminin ilgili yıl için belirlenen asgari ücretin brüt tutarı üzerinden hesaplanması ve mükellefin ücret düzeyine bağlı olmamasıdır. Dolayısıyla asgari geçim indiriminin vergi takozunu azaltıcı etkisi ücret düzeyi yükseldiğinde etkisini yitirmektedir.

Yüzde 5 SGK indirimi uygulamasına göre, 5510 sayılı Kanun'un 4(a) bendi kapsamındaki sigortalıları çalıştıran özel sektör işverenlerinin, bu maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine göre malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primlerinden, işveren hissesinin beş puanlık kısmına isabet eden tutar Hazinece karşılır. İşveren hissesine ait primlerin Hazinece karşılanabilmesi için, işverenlerin çalıştırdıkları sigortalılarla ilgili olarak bu Kanun uyarınca aylık prim ve hizmet belgelerinin yasal süresi içerisinde Kuruma (SGK) vermeleri, sigortalıların tamamına ait sigorta primlerinin sigortalı hissesine isabet eden tutarı ile Hazinece karşılanmayan işveren hissesine ait tutarı yasal süresinde ödemeleri, Kuruma prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcu bulunmaması şarttır.

Kurumu'n prim alacaklarını zamanında tahsil edebilmesini amaçlayan bu indirim, işletmelere gerek üretim maliyetlerinde gerekse işletme maliyetlerinde bir azalma yaratmaktadır. İşletmenin primlerini Kanun'da belirtilen şekilde ödemesi durumunda üretim ve işletme maliyetlerinde sosyal güvenlik primi işveren payının %5'i oranında bir azalma gerçekleşmektedir (Ozbek, 2012:90)

Düşük ücret düzeyinde 2016 yılında ortaya çıkan vergi takozu azalışı, ortalama ve yüksek ücret düzeylerinde gözlenmemektedir. Bu değişim ise, 01.01.2016 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanan "asgari ücret desteği" ile açıklanabilir.

Asgari ücret desteği, 2015 yılının aynı ayına ilişkin Kuruma (SGK) verilen aylık prim ve hizmet belgelerinde prime esas günlük kazancı 85 TL ve altında bildirilen sigortalıların toplam prim ödeme gün sayısını geçmemek üzere, 2016 yılında cari aya ilişkin verilen aylık prim ve hizmet belgelerinde bildirilen sigortalılara ilişkin toplam prim ödeme gün sayısının, 2016 yılı içinde ilk defa bu Kanun kapsamına alınan işyerlerinden bildirilen sigortalılara ilişkin toplam prim

ödeme gün sayısının, 2016 yılı Ocak ayı ile Aralık ayları için günlük 3,33 TL ile çarpımı sonucu bulunacak tutar, bu işverenlerin Kuruma ödeyecekleri sigorta primlerinden mahsup edilir ve Hazinece karşılanır şeklinde yürürlüğe girmiş ve destek tutarı artırılmak suretiyle halen uygulanmaktadır.

2. Polonya

Polonya'daki vergi takozu değişiminde, 1 Nisan 2016 tarihinden itibaren uygulanmakta olan "Family 500 Plus" adlı çocuk yardım programının önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

Programa göre, 0-17 yaş grubundaki iki veya daha fazla çocuğu olan her aile, çocuk başına aylık 500 PLN¹ evrensel ödemeye hak kazanır. Aylık net geliri kişi başı 800 PLN veya ailede engelli bir çocuk varsa aylık net geliri kişi başı 1200 PLN'ye kadar olan düşük gelirlili aileler, 0-17 yaş grubundaki ilk çocuk için de ayda 500 PLN yardımdan yararlanabilirler (Myck, 2016:3).

Çocuk yardımı yerel makamlar ve sosyal yardım merkezleri tarafından ödenmekte olup, programdan yararlanmak isteyen ailelerin her yıl belirtilen kurumlara başvuruda bulunmaları gerekmektedir. Programın amacı, çocuk yetiştirmede aileye yardımcı olmanın yanında, Polonya'da doğum oranının artırılmasıdır (Wiśniewska, 2017:491).

Yapılan yardımın Polonya'daki net asgari ücretin üçte biri değerinde olması (Magda, 2018: 3), Tablo 4'de görüleceği üzere, özellikle iki çocuklu bekar düşük ücretli çalışanlarının vergi takozunu önemli ölçüde azaltmış ve 2016 yılından itibaren negatif değere düşürmüştür.

3. Macaristan

Macaristan'da dikkat çeken en önemli özellik, çocuksuz bekâr çalışanların, vergi indirimi, vergi kredisi veya nakit transferleri hakkına sahip olmamaları (Onorato, 2016: 279) ve hangi ücret düzeyinde olurlarsa olsunlar aynı vergi takozuna tabi olmalarıdır. Tablo 1,2,3 ve 8 de görüleceği üzere, 2013 yılından itibaren tüm çocuksuz bekâr çalışanlarda vergi takozu oranları eşit hale gelmiştir. Hatta 2014 yılından itibaren çocuksuz evli çalışanların vergi takozu da aynı orandadır. Macaristan'da vergi takozunu belirleyen temel unsur çocuk sahibi çalışanların eşinin çalışıp çalışmaması, ücret düzeyi ve çocuk sayısıdır.

4. İrlanda, Meksika ve İzlanda

İrlanda'da 2007-2017 dönemi vergi takozu oranları artmakla birlikte, vergi takozunun birçok OECD ülkesinden düşük olmasının nedeni, vergi kredileri ve belirli koşullar altında toplam vergileri bile aşabilecek düzeydeki nakit avantajlarıdır (Cundić, 2016: 215).

İrlanda, Meksika ve İzlanda'daki vergi takozu artışları, gelir vergisindeki artışlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim, toplam vergi takozu içerisinde İrlanda'da 2007'de %8,5 paya sahip olan gelir vergisi payı 2017'de 13,9'a; Meksika'da 2007'de %3,3 iken 2017'de %8,8'e ve İzlanda'da 2007'de %23,1 iken 2017'de 26,5'e ulaşmıştır. Söz konusu dönemde sosyal güvenlik primlerinde önemli bir değişim gözlenmemiştir (OECD, 2008-2018).

¹ 500 PLN = 500 Polonya Zlotisi = Yaklaşık olarak 120 Euro

SONUÇ

Türkiye’de 2007-2017 dönemi çalışanların vergi takozunu azaltıcı yönde gerçekleştirilen en önemli düzenleme “asgari geçim indirimi” uygulamasıdır. 2008 yılı başından itibaren uygulanmaya başlanan asgari geçim indirimi, çalışmamızda yer alan 8 aile tipinin tamamında vergi takozunu azaltıcı etkiye sahiptir. Fakat, asgari geçim indiriminin, tüm çalışanlar için, ilgili yıl asgari ücret tutarı üzerinden hesaplanıyor olması, düşük, ortalama ve yüksek ücret düzeylerinde farklı etkiye yol açmaktadır. En yüksek etki düşük ücret düzeyinde ortaya çıkarken, en düşük etki yüksek ücret düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim, 2007-2017 dönemi OECD verilerine dayanarak yaptığımız incelemede, 2008 yılından itibaren Türkiye’de tüm aile tiplerinde vergi takozunun düştüğü, ama özellikle çocuklu ve çocuksuz bekâr çalışanların düşük ücret düzeyinde bu etkinin en yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye’de 8 aile tipi içerisinde vergi takozunun 2017 yılı itibarıyla en yüksek olduğu aile tipi çocuksuz bekâr yüksek ücretlilerdir. Bu durum, Gelir Vergisi’nin artan oranlı tarife yapısıyla açıklanabilir. Oysa, Macaristan’a baktığımızda, 2013 yılından itibaren çocuksuz bekâr çalışanların tüm ücret düzeylerinde, 2014 yılından itibaren ise çocuksuz evli ve bekâr çalışanların tüm ücret düzeylerinde vergi takozunun aynı oranda olduğunu görüyoruz. Gelir Vergisi, ülkemizde, sadece ücret gelirleri için düz oranlı bir yapıya dönüştürülebilir veya asgari geçim indirimi çalışanın gelirine endekslenebilir. Her iki düzenleme de, düşük ve yüksek ücret düzeyleri arasındaki vergi takozu farkını azaltacaktır.

Birçok ülkede gelir vergisi tarifesi artan oranlı olmakla birlikte, ücret gelirlerinin belirli bir tutarının vergi kapsamı dışında tutulduğu görülmektedir (Gölçek, 2018: 49). Türkiye için de böyle bir uygulama söz konusu olabilir. Belirli bir ücret düzeyine kadar ücret gelirlerinin vergi kapsamı dışında kalması, asgari geçim indiriminin yetersizliğini giderebilecektir.

2008 yılından itibaren uygulanan “%5 SGK indirimi” ve 2016 yılından itibaren uygulanan “asgari ücret desteği” vergi takozunu düşüren, fakat işveren yükümlülüklerini azaltarak vergi takozunu düşüren uygulamalardır. Bu uygulamalar her ne kadar istihdamı artırıcı etkiye sahip olsalar da, çalışanın net ücreti üzerinde artırıcı bir etkileri bulunmamaktadır.

Oysa, diğer OECD ülkelerinde vergi takozunu azaltıcı yönde yapılan düzenlemelerin büyük ölçüde çalışanın gelirini ve özellikle çocuklu çalışanların gelirlerini arttırmaya yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir. Polonya’da 2016 yılından itibaren uygulanmaya başlanan “Family 500 Plus” programı, 2007-2017 döneminin en radikal düzenlemesidir. Program, çocuklu çalışanların geçimini kolaylaştırmak, çocukların daha iyi şartlarda yetiştirilmesini sağlamak ve ülke bazında doğurganlık oranını arttırmak gibi birçok amaca hizmet etmektedir. Türkiye’de 2007-2017 dönemi yapılan düzenlemeler incelendiğinde, asgari geçim indirimi uygulaması dışında çocuk yardımı olarak nitelendirilebilecek önemli bir düzenleme bulunmamaktadır. Özellikle çocuk sahibi ve eşinden ayrılmış veya eşi vefat etmiş bekâr çalışanların vergi takozunun, Yeni Zelanda, Kanada ve

İrlanda'da dönem boyunca, Avustralya'da 2017 hariç dönem boyunca, Polonya'da 2016 yılından itibaren negatif değere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise bu oran dönem boyunca %30'un üzerinde ve OECD ortalamasının iki katından fazladır.

Sonuç olarak, Türkiye'de 2007-2017 dönemi gerçekleştirilen asgari geçim indirimi dışındaki düzenlemelerin, büyük ölçüde işverenin toplam işgücü maliyetini düşürmeye ve istihdamı artırmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Diğer OECD ülkelerinde olduğu gibi, çocuklu ve özellikle çocuklu bekâr çalışanlara yönelik çocuk yardım programlarının uygulanmaya başlanması ve asgari geçim indirimi uygulamasının daha gerçekçi bir yapıya kavuşturulması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- Cundić M. (2016), Tax wedge in Croatia, Italy, Ireland, the Netherlands and Spain, *Financial Theory And Practice*, 40 (2), 201-230
- Çelikkaya A. (2013), OECD Üyesi Ülkelerde Emek Üzerindeki Vergi Yükünün Gelişimi ve Türkiye Üzerine Bir İnceleme, *TİSK Akademi Dergisi*, 8 (16), 68-91
- Gölçek A.G., Selçuk I.Ş. & Köktaş A.M. (2018), Türkiye ve Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkelerinde Asgari Yaşam Düzeyi: Gelir Vergisi Tarifelerin Özelinde Bir İnceleme, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11 (2), 40-50
- Hodge S. A. & Hickman B. (2018), The Importance of the Tax Wedge on Labor in Evaluating Tax Systems, https://files.taxfoundation.org/20180913095728/Global-Primer_tax_wedge.pdf, (Erişim Tarihi: 17.12.2018)
- Gülşen M. İ. & Öztürk, Ş., (2016), Türkiye ve Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ücretler Üzerindeki Vergi Takozu ve Medeni Durumun Vergileme Üzerine Etkileri, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 13-26
- Magda I., Kietczewska A. & Brandt N., (2018), The "Family 500+" Child Allowance And Female Labour Supply In Poland, *OECD Economics Department Working Papers No:1481*
- Myck M. (2016), Estimating Labour Supply Response to the Introduction of the Family 500+ Programme, *Centre For Economic Analysis (CenEA) Working Paper Series WP01/16*,
- OECD (2006), *Society at a Glance: OECD Social Indicators*,
- OECD (2008-2018), *Taxing Wages*, OECD Publishing, Paris
- Onorato M. (2016), Tax wedge in Croatia, Austria, Hungary, Poland and Greece, *Financial Theory And Practice*, 40 (2), 265-288
- Özbek Y. (2012), Sosyal Güvenlik Primi İşveren Payı İndirimlerinin Muhasebeleştirilmesindeki Uygulamalar ve Bir Öneri, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 53, 87-102
- Tansöker L. R. (2017). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Takozu Açısından Değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30). 309- 334
- Wiśniewska A., Musiał M. & Świecka B., (2017), The Program "Family 500 Plus" – Implications For Household Finance In Poland, *CBU International Conference On Innovations In Science And Education*, March 22-24, 2017, Prague, Czech Republic, 490-494

SUMMARY

Tax wedge is a term which states the difference between workers' take-home pay and what it costs to employ them. The withholdings from the gross wage and the change in the obligatory payment made by the employer affect the tax wedge. It is agreed that this change in tax wedge affects the labour cost, unemployment and the shadow employment. Therefore, tax wedge rates is a significant indicator of the labour cost, unemployment and the shadow

employment in international comparisons. In this study, the tax wedge rates in Turkey and other OECD countries are analysed comparatively, and the regulations leading to the increase and reduction of tax wedge in different countries are assessed. The aim of this study is to make some suggestions for Turkey by means of the experiences from different countries.

In the study, the changes of tax wedge rates between 2007 and 2017 have been analysed based on the eight different family types in accordance with the classifications in the reports of OECD. In the analysis, it has been observed that all tax wedge rates in all family types in Turkey have been reduced as of 2008. The most significant reduction in tax wedges in Turkey has been observed in the low wage single workers with and without child. The reduction in high wage workers has been observed to be quite low.

The most significant regulation reducing the tax wedge in favor of the workers between 2007 and 2017 is the minimum living allowance. Other regulations mostly aim at reducing the burden for employers and boosting the employment. The regulations in other OECD countries, however, are known to aim at increasing the life standards and the number of children. Child benefits in Turkey are rather lower than those of other OECD countries.

The tax wedge of the single workers with child in Turkey is over twice more than the average of OECD countries. But this rate is of negative value in New Zeland, Canada, Australia, Ireland and Poland. There haven't been any regulations on this issue in Turkey yet.

To sum up, it can be said that between 2007 and 2017, the regulations in Turkey except for the minimum living allowance aim largely at reducing the labour cost of the employers and boosting the employment. As in other OECD countries, it is urgent that child benefits for the workers with child and especially the single workers with child be put into practice in Turkey. It is also urgent that the minimum living allowance be restructured to make it more functional.

Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Mühendis Adayları Üzerinde Bir Araştırma*

Harun YILDIZ**

Cemal ZEHİR***

ÖZ

Üniversite eğitimine devam eden bireylere yönelik yapılan uygulamalı girişimcilik eğitimleri ile girişimcilik bakış açısının kazandırılması amaçlanmaktadır. Bu anlamda özellikle de ürün geliştirme potansiyeli yüksek olan mühendis adayların girişimcilik eğilimlerinin artırılması adına yapılacak eğitimler, daha da önemli hale gelmektedir. Bu maksatla yapılan araştırmanın amacı, uygulamalı girişimcilik eğitiminin mühendis adaylarının girişimcilik eğilimlerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesidir. Araştırmanın kuramsal gerekçesi, Fishbein ve Ajzen'in planlı davranış kuramına dayanmaktadır. Araştırma verileri, girişimcilik ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın örnekleme, Kars ilindeki iki mühendislik bölümünden (biyomühendislik ve makine mühendisliği) Şubat (eğitim öncesi) ve Temmuz (eğitim sonrası) 2016 tarihleri arasında toplanan 81 mühendis adayından oluşmaktadır. Önerilen hipotezler, nicel bir araştırma tasarımı kapsamında bağımlı örneklem t-testleri ile test edilmiştir. Araştırma sonucunda, eğitim sonrası girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi girişimcilik eğiliminden anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte normal örgün öğretim programlarında eğitim alan katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin ikinci örgün öğretim programında olan katılımcılara göre anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularından hareketle, gelecekte yapılması planlanan uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin özellikle gün içerisindeki saatlerde yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik Eğilimi, Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi, Mühendislik Adayları.

JEL Sınıflandırması: L26, M10, I29.

The Impact of Applied Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Tendency: A Research on Engineer Candidates

ABSTRACT

Universities have aimed to gain entrepreneurship perspective with applied entrepreneurship education conducted for individuals who continue their university education. In this sense, these education programs which will be carried out to develop the entrepreneurial tendency of engineer candidates who have high product development potential have become more important. The aim of this study is to determine whether applied entrepreneurship education creates a significant difference in the entrepreneurial tendency of engineer candidates. The theoretical justification of the research is based on Fishbein and Ajzen's planned behavior theory. Data of the study have been collected using entrepreneurship scale. The sample is 81 engineer candidates from two engineering departments (bioengineering and mechanical engineering) in Kars, Turkey between February (pre-test) and July (post-test) 2016. The proposed hypotheses have been tested through paired-sample t-tests by using a quantitative survey method. Findings reveal that the post-course entrepreneurial

* Bu çalışma, yazarın (Yıldız, 2018) yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, harunyildiz@bandirma.edu.tr

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, czehir@ytu.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 09.12.2018 / Yayına Kabul Tarihi: 24.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.494050

tendency is significantly higher than the pre-course entrepreneurial tendency. Additionally, the candidates in normal education programs have significantly higher entrepreneurial abilities than those in the secondary education program. Based on the findings of the research, it is recommended that the applied entrepreneurship education programs, which are planned to be made in the future, should be carried out especially in the daytime. The results of the research are discussed in terms of theoretical and practical implications.

Keywords: Entrepreneurial Tendency, Applied Entrepreneurship Education, Engineer Candidates.

JEL Classification: L26, M10, I29.

GİRİŞ

Girişimcilik, son zamanlarda gittikçe önem kazanan ve yükselişine hızla devam eden kavramlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Girişimcilerin birer kahraman olarak görülmeleri, demografik ve ekonomik faktörler, hizmet ekonomilerine geçiş, teknolojik ilerlemeler, bağımsız yaşam tarzı, internet ve bulut bilişim, uluslararası fırsatlar girişimciliği tetikleyen en temel faktörler olarak bilinmekte olup bu faktörlerin bireylerin içlerindeki girişimcilik ateşini sürekli bir şekilde beslediği öne sürülmektedir (Scarborough, 2014). Özellikle bireylerin işlerini kurma motivasyonu ile hareket etmeleri, ekonomiye kattıkları değerın izleyiciler tarafından karşılık görmesi, işsiz olan bireylerin yaratılan yeni iş olanakları ile ekosisteme dâhil edilmeleri ve devletin girişimcileri desteklemesi gibi faaliyetler, girişimciliğin önemini daha da ön plana çıkarmıştır.

Anlatılanlar ışığında, özellikle en temel aşamada bireylere girişimcilik eğiliminin kazandırılması, son derece kritik bir konudur. Bu amaçla “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)” tarafından düzenlenen ‘Uygulamalı Girişimcilik’ eğitimleri bu açığı kapatmak için bir alternatif olsa da bu konudaki eğitimlerin daha fazla artırılmasında oldukça yarar vardır. Özellikle üniversite düzeyinde işletme bölümlerinde bu eğitimlere önem verilmeye başlansa da girişimciliğe dair ilgi zamanla iktisadi ve idari bilimler fakültelerinin diğer bölümlerine de sirayet etmiştir. Üniversite düzeyinde anlamlı sonuçlar elde edilen ve ekonomiye kattıkları değerler sayesinde daha da önemli hale gelen girişimcilik eğitimleri, zamanla hemen hemen her bölüme yayılmıştır. İktisadi ve idari bilimler alanında genel olarak zorunlu olan bu eğitim, diğer birimlerde de seçmeli ve destekleyici olarak uygulanmaya başlanmış ve öğrencilerin bu alandaki eğilimlerinin artırılması sağlanmıştır. Bu doğrultuda girişimcilik eğitimi, İktisadi ve İdari Bilimler alanı dışında, ürün üretme sorumluluğu olan mühendis adayları için de son derece önemlidir.

Ancak bu noktada da eğitimlerin etkinliği sorunsal gündeme gelmektedir. Katılımcılara verilecek eğitimlerin, eğitim öncesi ve sonrası ölçülerek değerlendirilmesi, bu eğitimlere yönelik içerik güncelleme eylem planlarının harekete geçirilmesini gerekli kılacaktır. Eğitimlerde anlamlı bir değişiklik olmadığında ise bu durum nedenlerinin sorgulanması önem arz etmektedir. Bu değişikliğin özellikle hangi gruplardan kaynaklandığının tespiti de yine benzer şekilde iyileşme yönünde anlamlı değişimin olmadığı gruplara yönelik hareket tarzlarının belirlenmesini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla yapılacak güncelleme

faaliyetleri sayesinde, girişimcilik eğitimlerinin etkinliği artabilecek ve eğitimler amaçlarına daha iyi bir şekilde ulaşabilecektir.

Bu ölçümlerin yapılmasında en kritik noktalardan birisi, eğitim öncesi ve eğitim sonrası eşleştirmelerin yapılması ve durumsal koşulların mümkün olduğunca en aza indirilerek ölçümlerden geçerli ve güvenilir sonuçların elde edilmesidir. Bu kapsamda yapılan araştırmanın amacı, uygulamalı girişimcilik eğitiminin mühendis adaylarının girişimcilik eğiliminde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığının planlı davranış kuramı (Fishbein, Ajzen, 1975) bağlamında incelenmesidir. Araştırma sonucunda, ileriye yönelik yapılacak araştırmalar, uygulayıcılar, araştırmacılar ve politika yapıcılar için çeşitli öneriler sunulacaktır.

1. GİRİŞİMCİLİK

1.1. Girişimcilik Kavramı

Joseph Schumpeter, 1911 yılında yayımladığı *Ekonomik Gelişme Teorisi* adlı kitabında girişimcilerin iş kurmaktan daha fazlasını yaptıkları ve hatta birer değişim ajanı olduklarından bahsetmiştir. Dolayısıyla girişimciliğin özünde, yeni bir şeyler yaratma vardır. Bu yaratım süreci de eskinin demode olmasını sağladığından yaratıcı yıkım olarak da adlandırılmaktadır (Scarborough, 2014: 4; Lumpkin, Dess, 1996: 142). Girişimcilik, aşırı yoğun belirsizlik ve kaos ortamı içerisinde sadece insana odaklı bir yapı ile yeni ürün geliştirmenin yapıldığı bir sürecin yönetimini ifade etmektedir (Ries, 2014). Girişimcilik; tüketmekten ziyade üretmek, yenilikleri keşfetmek, öncülük etmek, sıra dışı olmak ve herkesten farklı düşünmek gibi faaliyetleri kapsar (Kılıç, 2015). Girişimcilik, en dar anlamıyla fikirlerin bulunmasını, onların ürünlere ve/veya hizmetlere dönüştürülmesini ve daha sonra da pazara ürün sürmek için bir girişim inşa etmeyi içerir (Johnson, 2001: 138). Girişimcilik hâlihazırda var olan ya da yeni bir işletmeye değer yaratmak için yapılan fırsatların yaratılması ve geliştirilmesi sürecidir (Fischer vd., 2005: 107).

Covin ve Slevin'e (1991: 7) göre girişimcilik, bir işletmenin risk alma eğilimi ile temsil edilen stratejik duruşunun bir boyutu; agresif rekabetçi ve proaktif bir şekilde hareket etme eğilimi ve yoğun ve yaygın bir şekilde ürün inovasyonuna bağlı olma ile tanımlanan bir süreçtir. Dolayısı ile faaliyete geçirilecek bir işin girişimcilik olarak değerlendirilebilmesi için içerisinde risk alma, proaktif davranma ve inovatif olmanın da olması gerekmektedir. Girişimcilik, işletmenin girişimcilik yoğunluğunu gösteren bu üç özelliği kullanan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Weerawardena, 2003: 18). Buchholz ve Rosenthal'a (2005: 307) göre girişimcilik, toplum içinde yeni olan bir şeyi, yani tüketicilerde gizli olan bir ihtiyacı karşılayan yeni bir şeyi yaratma sürecidir.

1.1. Girişimciliğin Önemi

Girişimcilik, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte hız kazanan ve birçok bilim dalının ve araştırmacının ilgisini çekerek (Yıldız, Tani, 2018: 200; Yıldız, 2019), bu alanda var olan bilginin artırılmasına çaba gösterilen bir alandır. Günümüzün de yükselen trendi olan girişimcilik, hayallerini gerçekleştirmek ve fark yaratmak isteyen hemen her kesimden bireylerin birer

kariyer fırsatı olarak gördükleri öncelikli alanlar arasında yer almaktadır (Ries, 2014). Girişimcilik davranışının yaygınlığı açısından bir değerlendirme yapıldığında, bu yaygınlığın nüfusun %20-%50'si arasında olduğu tahmin edilmektedir (Shane, Venkatraman, 2000). Bu oran, aslında bireylerin girişimciliğe ne kadar istekli olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle potansiyel girişimci adaylarının, girişimci olmalarının kendilerine sağlayacağı faydaları göz önünde bulundurmalarında yarar vardır. Scarborough (2014: 9-12) bu faydaları, genel olarak kendi kaderini oluşturma fırsatı, fark yaratma fırsatı, tam potansiyeline ulaşma fırsatı, etkileyici bir miktarda kâr elde etme fırsatı, topluma katkıda bulunma ve çabalarıyla tanınma fırsatı, hoşlandığı ve zevk aldığı işi yapma fırsatı olarak tanımlamıştır. *Kendi kaderini oluşturma fırsatı*, girişimcilerin önemli olan şeyleri başarma bağımsızlığı ve şansları değerlendirme fırsatı ile ilgilidir. *Fark yaratma fırsatı*, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlere önem verme, kendileri için önemli olan bir sebepten dolayı bir fark yaratma ile ilgilidir (bu tür girişimciler sosyal girişimciler olarak da adlandırılır). *Tam potansiyeline ulaşma fırsatı*, yaptığı işi iş olarak değil, oyun olarak görme ve tek sınırı kendi yaratıcılığı, istekleri ve vizyonu olarak değerlendirme ile ilgilidir. *Etkileyici bir miktarda kâr elde etme fırsatı*, paranın her ne kadar temel motivasyon kaynağı olmasa da zengin olma yolunda önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu ifade etmektedir. *Topluma katkıda bulunma ve çabalarıyla tanınma fırsatı*, yerel iş çevrelerinde önemli bir rol oynama ve ülke ekonomisine katkıda bulunma fonksiyonu ile ilgilidir. Son olarak *hoşlandığı ve zevk aldığı işi yapma fırsatı* ise hobilerin ve tutkuların meslek ve iş haline dönüşmesine vurgu yapmaktadır.

2. GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ

2.1. Girişimcilik Eğitiminin Faydaları

Girişimcilik eğitimi Tiyek'e (2018: 56) göre girişimci adaylarına veya girişimci olmak isteyen bireylere, girişimcilik özelliklerini geliştirecek bilgilerin aktarılması sürecidir. Yılmaz'a (2014: 304) göre ise girişimcilik eğitimi, bir toplumda girişimci beceri ve tutumların oluşabilmesi ve toplumun hem ekonomik, hem de sosyal anlamda ilerleyebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken önemli bir iştir. Bu kavram, Raposa ve Do Paço'ya (2011: 454) göre de özellikle genç insanların ekonomik kalkınmaya ve sürdürülebilir bir çevreye katkı bulunmaları için sorumluluk bilinci ve girişimci düşünce edinmelerini sağlayan bir eğitim sürecidir. Bu tanımlara bakıldığı zaman, girişimcilik eğitiminin sadece bireye yönelik değil, topluma yönelik amaçlar doğrultusunda da gerçekleştirildiği söylenebilmektedir.

Izedonmi ve Okafor'a (2010) göre girişimcilik eğitimi, gençlerin yeteneklerini ve tutkularını çok yönlü şekilde geliştirerek, bir girişimin kuruluş aşamasından olgunluk aşamasına kadar risk oranını düşürmek için yapılan rehberlik faaliyetidir. Oguntimehin ve Olaniran'a (2017) göre bütün bir devletin ve milletin güçlendirilmesi için bireylerin güçlendirilerek, sağlam bir ekonomi yaratılması sürecidir. Moses, Olokundun ve Akinbode'ne (2016: 648) göre ise girişimcilik eğitimi, bireylerin girişimcilik anlayışları ve kişiliğini pedagojik bir

formasyonla geliştirerek, onların bir girişimde bulunabilecekleri konuma taşımaktır. Girişimcilik eğitimi için geliştirilen pek çok tanım olmakla beraber, bu tanımların ortak bir noktada bulunduğu gözlenmektedir. Girişimcilik eğitiminde, sadece bireylerin yeteneklerinin, tutumlarının ve potansiyellerinin değil, aynı zamanda risk alma, planlı olma, yaratıcı ve yenilikçi olma gibi karakteristik özelliklerinin de geliştirildiği vurgulanmaktadır.

Schwartz ve Malach-Pines (2009: 222) özellikle girişimcilik eğitimi (*entrepreneurship education*) ve girişimcilik pratiğinin (*entrepreneurship training*), bir birinden farklı kavramlar olduğunu ve bu kavramların kullanılırken birbirleri ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre girişimcilik eğitimi; liseler, meslek yüksekokulları ve üniversiteler gibi resmi kurumlar tarafından verilen ve girişimcilik zihniyetini geliştirmek, girişimcilik fırsatlarının farkındalığını arttırmak, yetenek ve yetkinliklerin geliştirilmesine yardımcı olmak, bilgi sağlamak ve en iyi uygulama deneyimini paylaşmak için verilen dersler bütünüdür. Girişimcilik pratiği ise çeşitli kurumlar tarafından işlerini kuran veya kurmak isteyen kişilere işleri ile ilgili kuralların, yönetmeliklerin veya prosedürlerin aktarılmasıdır. Burada ayırım yaparken İngilizcede kullanılan “*education (eğitim)*” ve “*training (pratik, uygulamalı eğitim)*” kelimelerinin anlam olarak eğitim kavramını içerdiği, ancak kelimelerin Türkçeye çevirisinde dilsel farklılıkların ortaya çıktığı unutulmamalıdır.

Girişimcilik eğitiminin kökenleri çok eskilere dayanmamaktadır. Bununla birlikte, 1970’li yıllara kadar dünyada girişimcilik eğitimi veren çok az kurumun olduğu bilinmektedir (Urban, 2006: 88). Bu kurumlardan biri, 1945 yılında girişimcilik eğitimi vermeye başlayan Harvard İşletme Okulu’dur. Daha sonra 1950 ve 1960’lı yıllarda Amerika’da bazı okullarda girişimcilik üzerine dersler verilmeye başlanmış olup girişimcilik eğitimi noktasında dünyada en büyük atılımın 1970’lerden sonra gerçekleştirildiği bilinmektedir. 1970 yılında dünyada 16 üniversite girişimcilik üzerine eğitim verirken, 1995 yılına gelindiği zaman ise bu rakamın 400’e ulaştığı belirlenmiştir. Aynı zamanda bu süreç içerisinde üniversitelerde girişimcilik programları da açılmaya başlanmıştır (Vesper, Gartner, 1997: 406-407; Rasmussen, Sørheim, 2006: 187).

Zaman içerisinde girişimcilik eğitimin işletme bölümleri tarafından sahiplenildiği ve kapsamlı eğitimlerin verildiği söylenebilmektedir. Günümüzde özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde 1600 üniversitede, toplamda 2200’e yakın girişimcilik derslerinin verildiği ifade edilmektedir (İpçioğlu, Taşer, 2009: 14). Bu durum, Amerika’nın dünyanın en büyük *start-up* şirketlerine sahip olan ve dünyada önemli inovasyonlara öncülük eden bir ülke olmasını açıklamaktadır. Türkiye’de ise özellikle belirli üniversitelerin girişimcilik konusunda uzmanlaştığı tespit edilmiştir. Bu üniversitelerin en başta gelenleri; Anadolu Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi’dir (Çetinkaya Bozkurt ve Alparslan, 2013).

Girişimcilik eğitiminin verilmesinde önemli birer araştırma ve eğitim kurumu olan üniversitelerin tüm dünyadan evrensel bilgileri toparlayıp

derlemeleri, oldukça etkili olmaktadır (Güreşçi, 2014: 28). Ayrıca üniversitelerin, hizmet verdikleri ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamak gibi bir sorumlulukları da bulunduğu için ekonomik kalkınmada önemli bir adım olarak görülen girişimcilik faaliyetlerine rehberlik etmeleri de gerekmektedir. Bu anlamda pek çok akademisyenin, çalışmalarında girişimcilik üzerine yoğunlaştıkları bilinmektedir (Mutlu, 2014: 7). Girişimcilik eğitimlerinin hem nitelik yönünden, hem de nicelik yönünden artmasında, yükseköğrenim kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Ayrıca üniversitelerin girişimcilik eğitimleri sonucunda, ekonomide hem mikro, hem de makro boyutlarda değişimler yaşanmaktadır (Bulut ve Aslan, 2014: 4).

2.2. KOSGEB Girişimcilik Eğitimi

2.2.1. KOSGEB Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminin Kapsamı

KOSGEB uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin amacı, modeli ve hedef kitlesi incelendiğinde, bu eğitimlerin “ülkede girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılması ve başarılı işletmelerin kurulması genel hedefine uygun olarak; girişimcilerin iş kurma ve yürütme konularında bilgi ve beceri sahibi olmaları, bu süreçte kendi rol ve sorumluluklarının farkına varmaları ve kendi iş fikirlerine yönelik iş planı hazırlayabilecek bilgi ve deneyim kazanmaları amacıyla düzenlendiği” ifade edilmektedir (KOSGEB, 2018a). KOSGEB’e (2018a) göre uygulamalı girişimcilik eğitimi, “girişimcilik kültürünü yaygınlaştırmak ve girişimcileri iş planı kavramı ile tanıştırmak, kuracakları işletmelerin başarı olanaklarını arttırmak amacı ile yapılan kuramsal ve uygulamalı eğitim programlarını” ifade etmektedir.

Bu uygulamalı girişimcilik eğitimleri, üç farklı şekilde yürütülmektedir. Bunlar (KOSGEB, 2018b): “(i) Ulusal veya uluslararası projeler kapsamında, KOSGEB tarafından yürütülen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri, (ii) Kurum/kuruluşlar tarafından düzenlenen ve KOSGEB tarafından onaylanan Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri/Girişimcilik Programları ve (iii) Yükseköğretim veya Ortaöğretim Kurumları tarafından örgün eğitim kapsamında verilen ve KOSGEB tarafından onaylanan girişimcilik dersleridir”. Dolayısıyla üniversitelerde verilen uygulamalı girişimcilik eğitimleri, yukarıda yer alan üçüncü maddedeki eğitimler kapsamındadır.

2.2.2. Yükseköğretim Kurumları ve Girişimcilik Dersleri

Yükseköğretim Kurumları tarafından örgün eğitim kapsamındaki girişimcilik dersleri incelendiğinde, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Girişimcilik Destek Programı Uygulama Esasları” madde 8’de (1. fıkrası a bendinde), yükseköğretim kurumlarında uygulamalı girişimcilik eğitimi verecek eğitimcilerin kimler olabileceği açık bir şekilde tanımlanmıştır. Buna göre “herhangi bir yükseköğretim kurumunda ‘Girişimcilik’ konusunda ders veren ve bunu belgeleyen en az doktora unvanına sahip kişilerin doğrudan eğitimci olabileceği” ve bunun için KOSGEB tarafından belirlenen koşulların aranmayacağı ifade edilmektedir (KOSGEB, 2018b). Bununla birlikte yükseköğretim kurumlarında girişimcilik derslerinin “Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi” olarak

değerlendirilebilmesi için dersin adında “Girişimcilik” ifadesi yer alması gerekmektedir. Eğitim sonunca başarılı olan öğrencilere ise onaylı *girişimcilik sertifikası* verilmektedir (KOSGEB, 2018b).

3. GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ VE GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Girişimcilik eğitimi ve girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki *planlı/planlanmış davranış kuramı* ile açıklanmıştır (Ajzen, 1985; Ajzen, 1991). Bu kuramın temellerinin dayandığı kuram, *mantıklı/düşünülmiş/gereççeli eylem kuramıdır (theory of reasoned action)* (Miles, 2016: 193). Bu kuram, bazı kaynaklarda akla dayalı eylem kuramı olarak da geçmektedir (Miles, 2016). Gereççeli eylem kuramına göre (Ajzen, 1991) bireylerin tutumları ve subjektif normları, onların davranışsal niyetlerini; davranışsal niyetleri de bireyin gerçekleşen davranışını belirlemektedir. Planlı davranış kuramı ise gereççeli eylem kuramına, algılanan davranışsal kontrol değişkeni eklenerek oluşturulan bir kuramdır (Ajzen, 1991: 181; Ajzen ve Fishbein, 1980).

Dolayısıyla girişimcilik eğilimi de bireyin kendi işini yapmak adına çaba, arzu ve istekliliğini oluşturduğundan, girişimciliğin niyet edilerek yapılan bir davranış olduğu ifade edilebilir (Timuroğlu, Çakır, 2014: 121-122). Bu nedenle bireylerin gelecekte girişimci olmalarının, bugünkü niyetlerine bağlı olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımla, girişimcilik eğitimleri ile inançlarda yapılan olumlu değişimler ve daha sonrasındaki olumlu olan niyetler ile girişimcilik daha da artırılabilir. Bu durum, aslında Fishbein ve Ajzen (1975: 512) tarafından da ifade edildiği üzere inançlar, tutumlar, niyetler ve davranışların değiştirilebilir olmasına dayanmaktadır. Birey bilgiye maruz kaldığında, inançlarının bazılarında değişimler meydana gelir. Değişen inançlar, diğer inançlarda ve davranışa yönelik tutumlarda ve subjektif normlarda değişimlere yol açar ve onlar da niyetlerde değişimler yaratır. Sonuç olarak, niyetlerde meydana gelen değişimler de bir davranışsal değişim yaratabilmektedir (Ajzen 1985; Fishbein ve Ajzen, 1975).

Girişimcilik eğitimleri, girişimcilik istek ve eğilimi içerisinde bulunan bireylerin potansiyellerinin ortaya konulmasında ve geliştirilmesinde anlamlı bir katkı yapmaktadır. Dolayısıyla bu eğitimler, bireyin girişimsel tutumlarının artmasını, girişimcilik eğilimine yönelik gizli yönlerinin ortaya çıkmasını ve kendisinin farkına varmasını sağlamaktadır (Çetinkaya Bozkurt, Alparslan, 2013; Liñán, Rodríguez-Cohard, Rueda-Cantuche, 2011: 32; Seçkin Halaç, Bulut, 2012; Yang, 2013; Rauch, Hulsink, 2015: 187). Girişimcilik eğitimlerinin bu destekleyici yönünden hareketle, bu eğitimlerin daha da yaygınlaştırılması sonucunda, girişimci bireyler ve toplumların oluşması da mümkün olabilecektir (Balaban, Özdemir, 2008: 147; İpçioğlu, Taşer, 2009). Bununla birlikte uygulamalı girişimcilik eğitimi, sadece girişimciliğin başlangıç aşaması için değil, girişimciliğin ilerleyen aşamalarında ortaya çıkması muhtemel problemlerin çözümünde de yardımcı bir araç olmaktadır (Börü, 2006; Çetinkaya Bozkurt, 2011). Girişimcilik konusundaki bilginin eğitim müdahaleleri ile artması, doğrudan girişimcilik kariyerinin seçilmesi hususunda bireyleri güdülemekte,

onların tutumlarını ve niyetlerini olumlu olarak etkilemektedir (Ekici, 2016: 49; Çetinkaya Bozkurt, Aslan, Göral, 2011; Sezer, 2013: 51; Yumuk, 2013: 96).

Girişimcilik eğitimi, girişimcilik niyeti ve girişimcilik davranışı konusunda yapılan birçok çalışmada, girişimcilik, planlı davranış kuramı (Madden, Ellen, Ajzen, 1992) esas alınarak açıklanmaya çalışılmıştır (Timuroğlu, Çakır, 2014: 121-122; Krueger, Carsrud, 1993). Özellikle bu eğitimler ile bireylerin girişimciliğe yönelik tutumları ve girişimciliği yapmaya yönelik öz yeterlilikleri yükselmekte, bireyler kendi davranışları üzerinde kontrole sahip oldukları algısına kapılmaktadır. Ancak eğitimlerin sosyal normlar üzerinde (bireylerin özellikle iç kontrol odağına sahip olmalarından dolayı) çok az bir etkisi olmaktadır (Krueger, 1993: 6; Krueger, Reilly, Carsrud, 2000; Basu, Virick, 2008: 80; Piperopoulos, Dimov, 2015: 24). Bu nedenle uygulamalı girişimcilik eğitimi sayesinde verilen eğitim ve içeriğindeki bilgi sayesinde, bireylerin girişimcilik eğilimlerinde, yönelimlerinde ve davranışlarında olumlu bir değişim söz konusu olabilmektedir (Dyer, 1994; Noel, 2002; Fayolle, Gailly, Lassas-Clerc, 2006: 520; Wilson vd., 2007; Souitaris vd., 2007; Henry, Hill, Leitch, 2003; Peterman, Kennedy, 2003; Patır, Karahan, 2010: 27; Çetinkaya Bozkurt, 2014: 33; Bae vd., 2014: 238).

Aslında bu yaklaşım, Shapero'nun (1975) girişimcilik modelinde yer alan algılanan çekicilik/arzu edirlilik, algılanan uygulanabilirlik ve harekete geçme eğiliminin bir işi başlatma niyetini doğrudan etkilediğini ifade eden yaklaşımı ile de hemen hemen benzerlik göstermektedir (Krueger, Reilly, Carsrud, 2000). Bu anlamda verilecek olan uygulamalı girişimcilik eğitimleri, katılımcıların girişimci olma niyetlerini olumlu olarak etkileyebilecektir (Shapero, Sokol, 1982). Eğitimler, girişimciliğin çekici hale gelmesini sağlayacak ve girişimciliğin uygulanabilir olduğu algısını yaratarak, bireyi, bir fırsat olduğu algısına yönlendirecektir. Bununla birlikte eğitimler, harekete geçme eğilimini de olumlu olarak etkileyerek, doğrudan girişimcilik niyeti üzerinde de olumlu bir etki yaratacaktır (Fayolle, Gailly, 2005; Liñán, Rodríguez-Cohard, Rueda-Cantuche, 2011; Raposo, Do Paço, 2011: 456; Lorz, 2011; Karimi vd., 2012; Sánchez, 2013: 447; Rahman, Day, 2014: 170; Rauch, Hulsink, 2015). Dolayısıyla araştırmanın temel sorunsalı, yapılacak eğitim müdahalelerinin girişimcilik eğiliminde anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığı üzerinedir.

Bu kapsamda yapılan araştırmanın temel hipotezi ve alt hipotezleri de aşağıdadır:

H₁: Mühendis adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimleri arasında fark vardır.

H_{1a}: Biyomühendislik adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimleri arasında fark vardır.

H_{1b}: Makine mühendisliği normal örgün öğretimdeki adayların uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimleri arasında fark vardır.

H_{1c}: Makine mühendisliği ikinci örgün öğretimdeki adayların uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimleri arasında fark vardır.

H₂: Uygulamalı girişimcilik eğitimi alan katılımcıların girişimcilik eğilimlerinde öğretim türü (normal örgün öğretim/ikinci örgün öğretim) açısından bir farklılık vardır.

4. YÖNTEM VE ARAŞTIRMA

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış soru formu ile toplanmıştır. Veriler toplanırken, tam sayım yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Kars ilindeki biyomühendislik ve makine mühendisliği normal örgün öğretim ve makine mühendisliği ikinci örgün öğretimdeki mühendis adaylarına, Şubat ayında araştırmacı tarafından eğitim öncesinde 93 anket dağıtılmıştır. Anketler dağıtıldıktan sonra her bir katılımcıya 1-93 arasında değişen bir numara verilmiştir. Ancak dağıtılan anketlerin 12 tanesi üstünlük bir şekilde doldurulduğundan ve uç verilere sahip olduğundan, analiz dışı bırakılmıştır. Bu nedenle birinci zamanda toplanan ve kullanılabilir anket sayısı 81 olmuştur (zaman 1). Daha sonra Temmuz ayında aynı anket, önceden atanan numaralar esas alınarak aynı katılımcılar tarafından tekrar doldurulmuştur. İkinci uygulama sonucunda da 81 anket toplanmıştır. Bu nedenle zaman 1 ve zaman 2 olacak şekilde eşleştirilen toplam katılımcı sayısı, 81 mühendis adayı olmuştur.

Tablo 1: Demografik İstatistikler

Değişkenler	Alt Gruplar	Frekans	Yüzde (%)	Birikimli %
Cinsiyet	Erkek	59	72,8	72,8
	Kadın	22	27,2	100
Öğrenim Türü	Normal örgün öğretim	55	67,9	67,9
	İkinci örgün öğretim	26	32,1	100
Yaş	18-20 yaş	6	7,4	7,4
	21-23 yaş	66	81,5	88,9
	24 ve üzeri yaş	9	11,1	100
Not Ortalaması	1.00-1.50	21	25,9	25,9
	1.51-2.00	20	24,7	50,6
	2.01-2.50	23	28,4	79,0
	2.51-3.00	13	16,0	95,1
	3.01 ve üzeri	4	4,9	100
Gelir	700 TL'den az	40	49,4	49,4
	701-1000 TL	25	30,9	80,2
	1001 TL'den fazla	16	19,8	100
Toplam		81	100	

Araştırma kapsamındaki mühendis adaylarının 25'i (%31) makine mühendisliği normal örgün öğretim, 26'sı (%32) makine mühendisliği ikinci örgün öğretim ve 30'u (%37) da biyomühendislik normal örgün öğretimdir. Katılımcıların diğer demografik istatistikleri ve alt kategorilerine ait bilgiler (frekans, yüzde ve birikimli yüzdeler) ise Tablo 1'de ayrıntılı olarak sunulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan katılımcıların çoğunluğu erkek, 21-23 yaş arasında, akademik olarak orta düzeyde performansı olan, 700 TL'den az gelire sahip ve normal örgün öğretim bireylerdir.

4.2. Veri Toplama Araçları ve Süreçleri

Araştırma verilerinin toplanmasında, anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında eğitim müdahalesi ile girişimcilik eğiliminde zaman içerisinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı belirlenmek istendiğinden,

tek bir değişkene ait ölçeğin kullanılması söz konusu olmuştur. Bu kapsamda girişimcilik eğilimleri için Yılmaz ve Sünbül (2009) tarafından geliştirilen “Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek tek boyuttan ve 36 ifadeden oluşmaktadır. Bu ölçek, geliştirilme aşamasında, yapı geçerliliği için keşfedici faktör analizine tabi tutulmuştur. Keşfedici faktör analizi sonucunda, KMO değeri 0,79 ve Barlett testi sonucu 3482,21 ($p < 0,01$) olarak belirlenmiştir. Ölçeğin tek faktör ile açıklanan toplam varyansı %47,3 olarak bulgulanmıştır. Ölçek maddelerine ait faktör yükleri, 0,43-0,70 arasında değişmektedir. Çalışmada ölçüt geçerliliği için *Rathus Atılganlık Envanteri* ile girişimcilik ölçeği arasındaki *Spearman Brown (rho)* katsayısı hesaplanmıştır. Analiz sonucu, rho katsayısı 0,33 ve anlamlı olarak belirlenmiştir ($p < 0,01$). Güvenilirlik açısından ise ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı (α)=0,90 olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte güvenilirlik için ayrıca madde-test korelasyon katsayıları da hesaplanmış ve katsayıların 0.40 ile 0.66 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu analizler sonucunda ölçeğin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğuna karar verilmiştir. Ölçekte yer alan bu ifadeler üniversite öğrencilerinin girişimcilik yönelimlerini ölçmeye yönelik ifadelerdir. Tüm ifadeler (1) hiçbir zaman ve (5) çok sık arasında olmak üzere beşli Likert tipinde ölçülmüştür. Ölçeğe ek olarak soru formuna bölüm, öğretim türü, cinsiyet, yaş, gelir ve not ortalaması olmak üzere altı demografik soru eklenmiştir.

Araştırma tasarımı nicel bir araştırma olarak tasarlanmış ve verilerinde toplanmasında da anket tekniği kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin girişimcilik yönelimlerinin belirlenmesinde, öz-değerlendirmeye (self-reported) dayanan cevaplar kullanılmıştır. Bu amaçla hazırlanan anket konu ile uzman akademisyenlerin ankette yer alan sorular hakkında yapmış oldukları yüzeysel geçerlilik (face validity) incelemesi sonucunda, ilgili anketin araştırma için kullanılmasına karar verilmiştir. Araştırmacının ders verdiği “Uygulamalı Girişimcilik” eğitimi kapsamındaki öğrencilere eğitim öncesinde (zaman 1) anketlerin dağıtılması ile veri toplama aşaması başlatılmıştır.

Araştırma anketi yapılırken araştırmanın amacı ve verilerin bilimsel amaçla kullanılacağı konusunda bilgi verilmiş, bilgi talep eden tüm katılımcılara gerekli durumlarda açıklamalar yapılmış ve özellikle gönüllü katılıma önem verilmiştir. Anketler, katılımcılara araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme yoluyla uygulanmıştır. Yaklaşık olarak 5 ayda (Şubat-Temmuz 2016 arasında) uygulama aşaması tamamlanmıştır.

4.3. Verilerin Analizi

Veriler ve dağılım ile ilgili temel analizler sonucunda son halini alan ölçek, öncelikle keşfedici faktör analizi ile yapı geçerliliği yönünden analize tabi tutulmuştur. Yapı geçerliliğinden sonra girişimcilik eğilimi yapısının güvenilirliği test edilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirlik ile ilgili koşulların yerine getirilmesinden sonra, önerilen hipotezler eşleştirilmiş grup t-testi (*paired samples t-test*) ve tek yönlü varyans analizi (*ANOVA*) ile analiz edilmiştir.

5. BULGULAR VE YORUMLAR

5.1. Ön Analizler

5.1.1. Tanımlayıcı İstatistikler (Zaman 1)

Ölçekteki tüm ifadelerin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Kline (2011: 63) bir dağılımın çarpıklık ve basıklık değerlerinin, normal dağılım hakkında yeterli bir bilgi sağlayacağını ifade etmiştir. Bu yaklaşıma göre kesme noktaları, çarpıklık için 3 (mutlak değer) ve basıklık için 10'un (mutlak değer) üzerinde bir değer almamalıdır.

Analiz sonucunda, ifadelerin ortalamaları 3.42 ile 4.09; standart sapmaları 0.771 ile 1.151; çarpıklık değerleri -0.287 ile -1.147; basıklık değerleri ise -0.087 ile 2.974 aralığında seyretmektedir. Bu bulgular, ham verinin normal dağılıma sahip olduğunu ve tüm maddelerin kabul edilebilir düzeylerde bir dağılıma sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçtan hareketle, hiçbir ifade zaman 1'de ölçek dışında tutulmamıştır.

5.1.2. Ölçğe Ait Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları (Zaman 1 – Zaman 2)

Ölçek zaman 1'de (time 1) güvenilirlik ve geçerlilik analizine tabi tutularak incelemiş ve zaman 2 (time 2) için hazır hale getirilmiştir. Yazında güvenilirliği test etmek için faydalanılan yaygın metotlardan birisi Cronbach alfa güvenilirlik katsayısıdır (Cronbach, 1951). Hair ve arkadaşları (2010: 679) güvenilirlik düzeyinin 0,70 ve üzerinde olmasını ileri sürerken, diğer faktörlerin güvenilirlik seviyeleri arzu edilen seviyelerde olduğu durumlarda 0,60 ve 0,70 aralığındaki güvenilirlik düzeylerinin de kabul edilebilir olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşımı, Nunnally ve Bernstein (1994) de savunmaktadır. Bu aşamada yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı (α)=0,951 olarak belirlenmiştir. Bu güvenilirlik katsayısı, ölçeğin içsel tutarlılık açısından tek boyutla çok yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte bir bütün olarak ölçek ve ifade arasındaki korelasyonu gösteren madde-toplam korelasyonları da güvenilirlik için önemli bir kriterdir (Hair vd., 2010). Madde-toplam korelasyonlarının en düşük seviyesinin $r=0.30$ veya daha yüksek olması, ifadelerin kabul edilebilir seviyede güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Knapp, Brown, 1995; Ferketich, 1990; Field, 2009; Nunnally, Bernstein, 1994; Büyüköztürk, 2012). Ölçekte yer alan maddelerin madde-toplam korelasyonları $r=0.30$ üzerindedir. Bu bulgular, madde-toplam korelasyonlarının yeterince yüksek olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ölçeğin, madde-toplam korelasyonları açısından da güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Ölçek, geçerlilik için ise keşfedici faktör analizine (KFA) tabi tutulmuştur (örneklem sayısının doğrulayıcı faktör analizi için yeterli örneklem sayısından düşük olması (≤ 300) nedeniyle). Yazında keşfedici faktör analizinin kalitesini gösteren bazı kriterler vardır. Bu kriterler; en düşük (minimum) faktör yükleri, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri ve Barlett küresellik testi sonuçlarıdır (Hair vd., 2010). KFA sonucunda, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği test sonucu 0,859 olarak bulgulanmıştır. Bu test sonucu,

faktör analizi için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Bartlett küresellik testlerinin sonucu $p=0,000$ ve anlamlıdır ($p<0,001$). Bu sonuçlar, ölçeğin faktör yükleri açısından da kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ölçeğin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir (Çokluk, Şekercioğlu, Büyüköztürk, 2012).

Kullanılan ölçeğin yapı geçerliliği ve güvenilirliğine kanıt sağlamak için daha önce (zaman 1) uygulanan geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, Zaman 2 için elde edilen veri ile de tekrar test edilmiştir. Güvenilirlik için yapılan analiz sonucunda girişimcilik eğiliminin Cronbach alfa katsayısı (zaman 2) 0,95 olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, ölçeğin içsel tutarlılık açısından çok yüksek düzeyde güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Hair vd., 2010; Nunnally, Bernstein, 1994). Bununla birlikte zaman 2’de de keşfedici faktör analizi tekrarlanmıştır. Zaman 2 için elde edilen KMO değeri, 0,86 olduğundan (Tahmini $\chi^2(630)=1979.972$), örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu söylenebilmektedir (Kaiser, 1970; Kaiser, Rice, 1974). Buna ek olarak, genel varsayımlardan birisi de Bartlett küresellik test sonucudur. Bu test sonucu, değişkenler arasındaki korelasyon seviyesinin yeterliliğini göstermektedir ve istenilen anlamlılık seviyesi $p<0.001$ ’dir (Hair vd., 2010). Analiz sonucunda anlamlılık seviyesi kesim noktasının altındadır ($p=0.000$).

Bununla birlikte faktör yükleri açısından ise $\pm 0,30$ ve $\pm 0,40$ arasındaki faktör yükleri, en düşük kabul edilebilir düzeyini, $\pm 0,50$ faktör yükleri ise tatmin edici yük değerlerini göstermektedir (Hair vd., 2010). Analiz sonucuna ait faktör yükleri, 0,30 ve 0,78 arasındadır. Bu bulgular, faktör yüklerinin alt sınır değerden daha yüksek olduğunu göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu, Çokluk, 2012: 194). Bu kapsamda zaman 2’de girişimcilik eğilimine yönelik yapılan faktör analizi sonuçları, zaman 1’de yer alan analizlerle tutarlılık göstererek, yeterli faktör yüklerine sahip olmuştur. Bu nedenle hiçbir madde analiz dışı veya eşleştirme dışı bırakılmamıştır. Dolayısıyla 36 madde ve tek faktör tarafından açıklanan toplam varyans miktarı %37,809’dur. Bu sonuçlar, ölçeğin faktör yükleri açısından da kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ölçeğin zaman 2 açısından da güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir.

5.1.3. Tanımlayıcı İstatistikler (Zaman 2)

Zaman 2 için ölçekte yer alan ifadelerin aritmetik ortalamaları, standart sapmaları, çarpıklık ve basıklık değerleri tekrar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, tüm ifadelerin aritmetik ortalamaları 3,69 ile 4,31; standart sapmaları 0,61 ile 0,93; çarpıklık değerleri -1,19 ile 0,13; basıklık değerleri ise -1,24 ile 2,94 aralığında değişiklik göstermektedir. Bu bulgular, zaman 2’de de verinin normal bir dağılıma sahip olduğunu ve dolayısıyla da tüm ifadelerin kabul edilebilir sınırlarda olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçtan hareketle, zaman 2’de de hiçbir madde ölçekten çıkarılmamıştır.

5.1.4. Kolmogorov-Smirnov Normal Dağılım Test Analizi Sonuçları (Zaman 1 – Zaman 2)

Basıklık ve çarpıklık değerlerinin yanı sıra, verinin dağılımı *tek örneklem Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi* ile de incelenmiştir. Test sonucunda, anlamlılık

değerlerinin 0,5'den büyük olması, incelenen faktörün normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Gözlemlenen girişimcilik eğiliminin normal dağılım gösteren bir anakütleden gelip gelmediğini belirlemek için yapılan test sonuçları, dağılımın normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir (bkz. Tablo 2). Elde edilen bulgular, katılımcılarının ortalama girişimcilik eğiliminin (zaman 1 için $K-S$ değeri=0,86, $p=0,45$; zaman 2 için $K-S$ değeri=0,69, $p=0,73$) normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Diğer bir anlatımla, gözlemlenen girişimcilik eğilimleri normal dağılımlı bir anakütleden gelmektedir.

Tablo 2: Normal Dağılım Testi Sonuçları

Değişkenler	N	Ort.	S.S.	K-S	p
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	81	3,80	,58	,86	,45
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 2)	81	4,03	,50	,69	,73

5.2. Hipotezlerin Testi

Her bir hipotez testi için yapılan eşleştirilmiş grup t-testi sonuçları ve tablolarına aşağıda yer verilmiştir. Bu noktada çalışmanın “*mühendis adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır*” şeklinde ifade edilen H_1 hipotezinin test edilebilmesi için uygulanan eşleştirilmiş grup t testi sonuçları, Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Eşleştirilmiş Grup t-Testi Sonuçları

Eğitim Öncesi – Eğitim Sonrası	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	81	3.80	.58	80	-3.754	.000***
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	81	4.03	.50			

Çalışmanın ilk hipotezini test etmek için tüm katılımcılar bölüm ayırt edilmeksizin ($N=81$) analize dâhil edilmiştir (Tablo 3). Katılımcıların girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmış, 81 eşleştirilmiş veri üzerinden incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre girişimcilik eğiliminin, eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir ($t_{(80)}=-3.754$ ve $p<0.001$). Katılımcıların girişimcilik eğiliminin aritmetik ortalaması, eğitim öncesinde 3,80 iken, eğitim sonrasında ise 4,03 olmuştur. Eğitim sonrasında, girişimcilik eğiliminin yükseldiği söylenebilir. Bu sonuçlara göre H_1 hipotezi desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların eğitim öncesi ve sonrası girişimcilik eğilimi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 4: Eşleştirilmiş Grup t-Testi Sonuçları

Eğitim Öncesi – Eğitim Sonrası (Biyomühendislik)	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	30	3.82	.70	29	-2.424	.022*
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	30	4.12	.48			

Ana hipotezin test edilmesi sonucunda her bir bölüm için oluşturulan alt hipotezler, ayrıca test edilmiştir. Test edilmeden önce her bir bölüme ait verinin dağılım özellikleri ayrıca *tek örneklem Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi* ile de

incelenmiştir. Bölümlere ait veriler için yapılan analizler, söz konusu verilerin normal dağılımdan geldiğine kanıt sağlamaktadır ($p>0.05$). Çalışmanın, “biyomühendislik adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır” olarak ifade edilen H_{1a} hipotezinin test edilmesi için uygulanan eşleştirilmiş grup t testi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Bu hipotezi (H_{1a}) test etmek için biyomühendislik alanındaki katılımcılar ($N=30$) analize dâhil edilmiştir (Tablo 4). Biyomühendislik katılımcılarının girişimcilik eğiliminin, eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı 30 eşleştirilmiş veri üzerinden incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre biyomühendislik katılımcıları açısından girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir ($t_{(29)}=-2,424$ ve $p<0,05$). Biyomühendislik katılımcılarının girişimcilik eğiliminin aritmetik ortalaması, eğitim öncesinde 3,82 iken, eğitim sonrasında ise 4,12 olmuştur. Eğitim sonrasında, girişimcilik eğiliminin yükseldiği söylenebilir. Bu sonuçlara göre H_{1a} hipotezi desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle, biyomühendislik katılımcılarının eğitim öncesi ve sonrası girişimcilik eğilimi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 5: Eşleştirilmiş Grup t-Testi Sonuçları

Eğitim Öncesi – Eğitim Sonrası (Makine Mühendisliği N.Ö.)	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	25	3.86	.52	24	-3.490	.002**
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	25	4.12	.55			

Çalışmanın, “makine mühendisliği normal örgün öğretimdeki adayların uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır” olarak ifade edilen H_{1b} hipotezinin test edilmesi için uygulanan eşleştirilmiş grup t testi sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur. Bu hipotezi (H_{1b}) test etmek için sadece makine mühendisliği normal örgün öğretim katılımcıları ($N=25$) analize dâhil edilmiştir (Tablo 5). Makine mühendisliği katılımcılarının girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı, 25 eşleştirilmiş veri üzerinden incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre makine mühendisliği katılımcıları açısından girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir ($t_{(24)}=-3.490$ ve $p<0.01$). Makine mühendisliği katılımcılarının girişimcilik eğiliminin aritmetik ortalaması, eğitim öncesinde 3,86 iken, eğitim sonrasında ise 4,12 olmuştur. Eğitim sonrasında, girişimcilik eğiliminin yükseldiği söylenebilir. Bu sonuçlara göre H_{1b} hipotezi desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların eğitim öncesi ve sonrası girişimcilik eğilimi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 6: Eşleştirilmiş Grup t-Testi Sonuçları

Eğitim Öncesi – Eğitim Sonrası (Makine Mühendisliği İ.Ö.)	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	26	3.72	.51	25	-1.081	.290
Girişimcilik Eğilimi (Zaman 1)	26	3.83	.40			

Çalışmanın, “*makine mühendisliği ikinci örgün öğretimdeki adayların uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır*” olarak ifade edilen H_{1c} hipotezinin test edilmesi için uygulanan eşleştirilmiş grup t testi sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur. Bu hipotezi (H_{1c}) test etmek için sadece makine mühendisliği ikinci örgün öğretim katılımcıları (N=26) analize dâhil edilmiştir (Tablo 6). Makine mühendisliği ikinci örgün öğretim katılımcılarının girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı, 26 eşleştirilmiş veri üzerinden incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre makine mühendisliği ikinci örgün öğretim katılımcıları açısından girişimcilik eğiliminin eğitim öncesi ve eğitim sonrasına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir ($t_{(25)}=-1.081$ ve $p>0.05$). Makine mühendisliği ikinci örgün öğretim katılımcılarının girişimcilik eğiliminin aritmetik ortalaması, eğitim öncesinde 3,72 iken eğitim sonrasında ise 3,83 olmuştur. Eğitim sonrasında, girişimcilik eğiliminin anlamlı düzeyde yükselmediği söylenebilir. Bu sonuçlara göre H_{1c} hipotezi desteklenmemiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların eğitim öncesi ve sonrası girişimcilik eğilimi arasında anlamlı bir farklılık oluşmamıştır.

Tablo 7: Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Eğitim Sonrası	N	Ort.	S.S.	S.D.	t	p
Normal Örgün Öğretim	55	4.12	.51	79	2.597	.011*
İkinci Örgün Öğretim	26	3.83	.40			

Çalışmanın, “*uygulamalı girişimcilik eğitimi alan katılımcıların girişimcilik eğiliminde öğretim türü açısından bir farklılık vardır*” olarak ifade edilen H_2 hipotezinin test edilmesi için uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur. Katılımcılarına ait gözlemlenen girişimcilik eğiliminin normal dağılım gösteren bir anakütleden gelmesi ve Levene Testi sonucuna göre ($F=2,273$, $p>0,05$) varyanslarının homojen olması nedeniyle, bağımsız örneklem t-testi uygulamasına gidilmiştir (bkz. Tablo 7). Katılımcıların girişimcilik eğiliminin, öğretim türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklem t-testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların girişimcilik eğiliminin öğretim türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı belirlenmiştir ($t_{(79)}=2.597$ ve $p<0.05$). Katılımcıların girişimcilik eğiliminin aritmetik ortalaması, normal örgün öğretimlerde 4,12 iken ikinci örgün öğretimlerde ise 3,83’tür. Öğretim türü açısından girişimcilik eğiliminin normal örgün öğretimlerde daha yüksek olmak üzere anlamlı düzeyde farklılaştığı söylenebilir. Bu sonuçlara göre H_2 hipotezi desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle, katılımcıların öğretim türüne göre anlamlı bir farklılık oluşmuştur.

Çalışmada hipotez edilen ilişkilerin testinden sonra ayrıca girişimcilik eğilimi ile cinsiyet değişkenleri arasındaki görüş farklılıklarını tespit etmek için bağımsız örneklem t testinden; girişimcilik eğiliminin bölüm, yaş, gelir ve not ortalaması göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için ise tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) faydalanılmıştır. Yapılan bu analizler sonucunda cinsiyet ($t_{(79)}=-1.082$), yaş ($F_{(2, 78)}=1.629$), not ortalaması ($F_{(4, 76)}=1.145$) ve gelir

düzeyleri ($F_{(2, 76)}=.057$) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir ($p>0.05$). Yer kısıtı nedeniyle analiz sonuçları tablo olarak gösterilmemiştir.

Araştırma kapsamındaki hipotezlerin sonuçları bir bütün olarak özetlenmiş ve Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Hipotezlerin Özetlenmiş Sonuçları

	Hipotezler	t ya da F değeri	Sonuç
H1	Mühendis adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır.	-3.754***	Desteklendi
H1a	Biyomühendislik adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır.	-2.424*	Desteklendi
H1b	Makine mühendisliği normal örgün öğretimdeki adayların uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır.	-3.490**	Desteklendi
H1c	Makine mühendisliği ikinci örgün öğretimdeki adayların uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark vardır.	-1.081	Desteklenmedi
H2	Uygulamalı girişimcilik eğitimi alan katılımcıların girişimcilik eğiliminde öğretim türü açısından bir farklılık vardır.	2.597*	Desteklendi

*** $p<0.001$ ** $p<0.01$ * $p<0.05$

SONUÇ VE TARTIŞMA

Dünya üzerinde yer alan ülkelerde var olan girişimcilik potansiyelinin ortaya çıkarılması, uluslararası rekabetçilik gücüne kapı açacağı gibi aynı zamanda yüksek yaşam standartlarını da sağlayacaktır (Lee, Peterson, 2000: 415). Bununla birlikte girişimcilik yöneliminin/odaklılığının geliştirilmesi, inovasyon kapasitesinin gelişmesini de sağlayacaktır (Li vd., 2009: 646). Dolayısıyla bu süreçte potansiyel çalışan adaylarının bu bilgilerle donatılmaları ve bu farkındalığa ulaşmaları oldukça önemlidir. Bunu sağlamanın yolu da bu ihtiyaçlara karşılık verebilecek ve girişimcilik farkındalığı ile bireyleri girişimcilik yöneltmek bir girişimcilik eğitiminden geçmektedir. Özellikle bu eğitim süreci uygulamaya dönük bir şekilde tasarlandığında ve gerekli eğitim modülleri ile kapsamlı bir içeriğe ulaştığında, olması amaçlanan bu beklentilerin gerçeğe dönüşmesi daha da hızlanacaktır. Böylece ülke ekonomisine katkıda bulunan girişimciler yetiştirilecek, katma değerli ürün ve hizmetler ortaya konulacak ve yeni istihdam alanları oluşturulacaktır. Bu motivasyonla yapılan araştırmada, girişimcilik eğitiminin bireylerin girişimcilik eğilimlerini geliştirip geliştirmediği üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla da araştırmanın temel amacı, uygulamalı girişimcilik eğitiminin mühendis adaylarının girişimcilik eğilimlerinde bir anlamlı farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi olarak belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda hipotez sonuçları bir bütün olarak özetlendiğinde, “mühendis adaylarının uygulamalı girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark” olacağı (H₁) ve “uygulamalı girişimcilik

eğitimi alan katılımcıların girişimcilik eğiliminde öğretim türü açısından bir farklılık” olacağı (H₂) yönündeki ana hipotezleri desteklenmiştir. Buna göre uygulamalı girişimcilik eğitimi sonucunda, katılımcıların girişimcilik eğilimlerinde (niyetlerinde) anlamlı bir artış gözlenmiştir. Bu sonuçlar, yazında girişimcilik eğitimi ile ilgili yapılan ve girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki olumlu etkisini inceleyen çeşitli araştırma sonuçları ile de tutarlılık göstermektedir (Dyer, 1994; Noel, 2002; Fayolle, Gailly, Lassas-Clerc, 2006; Wilson vd., 2007; Souitaris vd., 2007; Henry, Hill, Leitch, 2003; Peterman, Kennedy, 2003; Fayolle, Gailly, 2005; Patır, Karahan, 2010; Liñán, Rodríguez-Cohard, Rueda-Cantuche, 2011; Lorz, 2011; Raposo, Do Paço, 2011; Çetinkaya Bozkurt, Aslan, Göral, 2011; Karimi vd., 2012; Sezer, 2013; Sánchez, 2013; Yumuk, 2013; Çetinkaya Bozkurt, 2014; Bae vd., 2014; Rahman, Day, 2014; Rauch, Hulsink, 2015). Bununla birlikte H₁ hipotezinin alt hipotezlerine bakıldığında, girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında farklılığa dair hipotezlerin biyomühendislik (H_{1a}) ve makine mühendisliği (H_{1b}) normal örgün öğretim öğrencileri için desteklenirken, makine mühendisliği (H_{1c}) ikinci örgün öğretim öğrencileri açısından ise desteklenmediği belirlenmiştir. Özetle, makine mühendisliği ve biyomühendislik normal örgün öğretim katılımcılarının uygulamalı girişimcilik eğitimi sonrasında girişimcilik eğiliminin arttığı söylenebilir.

Diğer yandan normal örgün öğretimlerdeki girişimcilik eğilimindeki bu artış (uygulamalı girişimcilik eğitimi sonrası), ikinci örgün öğretim katılımcılar açısından geçerli değildir. Bu durum özellikle araştırmanın örnekleminin eğitim aldıkları 19:35-22:00 saatleri düşünüldüğünde, beklenen ancak göz ardı edilen bir sonuçtur. Bu saatler, özellikle uykuyu tetikleyen melatonin hormonunun (esas olarak vücudun biyolojik saatini düzenleyen) aktif olarak salgılanmaya başladığı saatlerdir ki kışın karanlıkta bu hormonun salgılanması daha da erken saatlerde başlamaktadır (Üngüren, 2015: 212). Dolayısıyla akşam saatlerinde uyuma hissinde artışa sebep olan bu hormon nedeniyle (Yazıcı, Köse, 2004: 57) bireylerin karanlık saatlerde çevresinde var olan tüm nesnelere, olayları ya da girişimleri, yani yaratıcılığını ve girişimciliğini tetikleyebilecek faktörlere fiziksel olarak daha az maruz kalması (gündüz gözü gibi görememesi), gece bireylerin daha duygusal bir moda geçmelerine ve beyinlerinin sağ lobunun daha fazla aktif olmasına yol açabilmektedir (Casagrande, Bertini, 2008: 338). Özellikle beynin sol lobunun (analitik düşünme yeteneklerinden sorumlu olan), karanlıkta melatonin salgılanması sonucunda daha çabuk uykuya dalma eğiliminde olması (Casagrande, Bertini, 2008: 338), duygular ve duygudurumlardan (modlardan) sorumlu olan sağ lobu daha aktif hale getirmektedir (Çuhadar, 2017: 8). Bu nedenle analitik yetenekleri daha ön planda olan (sol lobunu daha aktif kullanan) mühendis adayları ise karanlık zamanlarda bu durumdan olumsuz olarak etkilenmektedir.

Tabi ki bu durumun arkasında birçok durumsal faktörün etkisi söz konusu olabilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, bireylerin akşam saatlerinde yorgun olmaları ve algılarının öğrenmeye daha az yatkın hale gelmesidir (Üngüren, 2015:

197-212). Bunun dışında bireylerin kişiliklerinin (gündüz ya da gece insanı olmaları), bu sonuç üzerinde koşulsal bir rolü söz konusu olabilir. Kişilik özellikleri, genel olarak kalıtsal olmaktadır. Ancak yaşamsal ve çevresel faktörler sonucunda da değişebilen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla bu durum, aynı çevrede yaşayan bireylerin benzer bir kişilik özellikleri kümesi oluşturmasına ve sonuçların bu şekilde çıkmasında etkili olmuş olabilir (katılımcıların çoğunluğu aynı ya da benzer kültürel özelliklere sahip olan şehirlerden gelmektedir). Bu durumu en düşük düzeye indirebilmek için kişilik özelliklerinin (büyük beşli kişilik modeli açısından) düzenleyici/ılımlastırıcı özelliklerinin de modele dâhil edilerek incelenmesinde fayda vardır.

Bununla birlikte makine mühendisliği ikinci örgün öğretimde öğrenim gören katılımcıların akademik başarı açısından daha düşük bir puan ile kazanılmaları, bu bireylerin diğer katılımcılara göre daha düşük bir girişimcilik eğiliminde olmalarına yol açmış olabilir. Özellikle makine mühendisliği ve biyomühendislik normal örgün öğretim katılımcıları perspektifinden bakıldığında ve bu bölümlere giren bireylerin akademik başarı puanları incelendiğinde (<http://www.ygssystemi.com>), bu sonucun olası bir sonuç olduğu ileri sürülebilir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda, araştırmanın aynı özelliklere sahip örneklerde tekrar test edilmesi önerilmektedir. Bu şekilde, araştırmanın bu hipotezine yönelik iddiası güçlenebilir ve böylece çalışmanın ortaya çıkardığı sonuç genellenebilir bir konuma gelebilir.¹

Uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin ikinci örgün öğretim katılımcıların girişimcilik eğilimlerinde istenilen anlamlı değişimi yaratmaması, katılımcıların dönem sonu verdikleri girişimcilik projeleri üzerinden de incelenmiştir. Diğer bölümlere göre daha düşük bir performans ile sonuçlanan bu projelerin nedenleri, katılımcılar ile görüşme yöntemi ile müzakere edilmiştir. Katılımcıların talepleri, özellikle uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin saatleri ve aynı gün içerisinde zor olarak sınıflandırılan derslerin ardı ardına devam etmesi ve bu eğitime kadar olan sürede de zihinsel olarak yoruldukları üzerinde yoğunlaşmıştır. Uygulamalı girişimcilik eğitiminin seçimli bir eğitim olması ve zorunlu olmaması da örneklem özelinde bu eğitime yeterli önemin verilmemesi sonucunu doğurmuş olabilir. Bu gerekçelerden ötürü, uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin diğer eğitimlerin devamında uygulanmaması ve zihinsel olarak katılımcıların yorgun olmadıkları bir zamana konulması önerilmektedir. Ayrıca eğitim başlangıcında bu derse yeterli önemin verilmesinin sağlanması için eğitim çıktılarının sağlayacağı faydaların öğrencilere aktarılmasının, seçimli (isteğe bağlı) olan bu eğitimlerden beklenen sonuçların elde edilmesine önemli oranda katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın gelecekte farklı örneklerde test edilmesi önerilmektedir. Özellikle KOSGEB tarafından girişimci adaylarına yönelik olarak yürütülen “Uygulamalı Girişimcilik” eğitimlerine katılan katılımcılar üzerinde araştırmanın öntest-sontest şeklinde uygulanması önerilmektedir. Bununla birlikte mesleğinin

¹ Bu yorumlar, katılımcıların ilgili yıldaki üniversiteye giriş taban ve tavan puanları ayrıntılı olarak incelenerek yapılmıştır. Bu puanlarla ilgili bilgi <http://www.ygssystemi.com> adresinden alınabilir.

odağı ürün geliştirme olmayan, yani mühendislik dışında eğitim alan (işletme ve ekonomi gibi) bölümlerde öğrenim gören katılımcılar üzerinde aynı araştırma modelinin yinelenmesi de tavsiye edilmektedir.

Özellikle ikinci örgün öğretim katılımcılarında uygulamalı girişimcilik eğitimine rağmen girişimcilik eğiliminin artmamasından hareketle, uygulamalı girişimcilik eğitimlerinin daha erken saatlere -ki daha çok gündüz saatleri-konulmasının daha faydalı olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak mevcut yasal mevzuat kapsamında bir engel ile karşılaşıyorsa da zorunlu olmadıkça bu eğitimlerin en geç 16:00'da başlatılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Daha spesifik olarak kış saati uygulaması dikkate alındığında ya da güneşin erken battığı şehirler söz konusu olduğunda, ayarlamaların esnek bir şekilde planlanması tavsiye edilmektedir. Ancak, mümkün olduğunca akşam saatlerine çok geçmeyecek şekilde bir planlamanın yapılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir. Benzer şekilde gündüz ve gece öğretimlerin uygulamalı girişimcilik derslerini birleştirilmiş sınıf şeklinde almaları da mevcut yasal mevzuatla çelişmeyecek bir uygulama önerisi olabilir.

Bunlara ek olarak, araştırma kapsamında anlamlı olarak girişimcilik eğilimleri düşük çıkan makine mühendisliği ikinci örgün öğretim katılımcılarının, yukarıda yer alan saat önerileri (gündüz ya da daha erken bir saatte başlaması) dikkate alınarak, tekrar uygulamalı girişimcilik eğitime tabi tutulması, araştırmanın eğitim saatleri konusunda ileri sürdüğü savını daha da güçlendirebilir. Dolayısıyla bu grup üzerinde gündüz saatlerinde uygulamalı girişimcilik eğitiminin tekrarlanması ve daha sonra da ölçümlerin yapılarak herhangi bir gelişmenin olup olmadığının incelenmesi önerilmektedir.

Araştırmanın önemli kısıtlarından birisi de zaman kısıtlılığdır. Yukarıda ifade edilen ikinci örgün öğretim öğrencilere uygulamalı girişimcilik eğitiminin gündüz saatlerinde ya da gelecek/ilerleyen dönemde tekrar verilmesi mümkün değildir. Bu nedenle bu grup için tekrar bir değerlendirme yapılamamıştır. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda, devamlılığı olan gruplarda çalışmanın tekrarlanması ve ilerisi sürülen savın tekrar test edilmesi önerilmektedir. Araştırmada tek bir ölçüm aracı ile ölçüm yapılmıştır. İleride yapılacak araştırmalarda paralel formlar kullanılarak, araştırmanın tekrarlanması tavsiye edilmektedir. Bu şekilde ölçüm hatalarının önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Böylece araştırma kapsamında anlamlı çıkan ya da çıkmayan grupların eğitim öncesi ve eğitim sonrası analiz sonuçları daha tutarlı sonuçlar üretebilir.

Araştırma kapsamında uygulamalı girişimcilik eğitiminin eğitim öncesi ve eğitim sonrası etkinliği ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada, diğer bağımsız ve bağımlı değişkenlerin yer aldığı bir araştırma modeli kullanılmamıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, girişimcilik eğilimini etkileyebilecek bağımsız, aracı ya da moderatör (düzenleyici) değişkenlerin (kişilik gibi bireysel faktörler, örgütsel faktörler (örgütsel adalet, örgütsel kültür, örgüt iklimi, örgütsel destek vb.) ve liderlik türleri (dönüşümcü liderlik, beşinci seviye liderlik vb.) gibi) araştırma modeline dâhil edilerek, daha kapsamlı sonuçların elde edilmesi sağlanabilir. Bu

değişkenlerin araştırma modeline dâhil edilmesi, aynı zamanda ölçeğin yordama/açıklama geçerliliğinin de desteklenmesine katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, Icek. 1985. From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior. In Action Control. ed. Julius Kuhl, Jürgen Beckmann. Berlin: Springer: 11-39.
- Bae, Tae Jun, Shanshan Qian, Chao Miao, James Fiet. 2014. The Relationship between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: A Meta-Analytic Review. *Entrepreneurship Theory and Practice*. c. 38. s. 2: 217-254.
- Balaban, Özlem, Yasemin Özdemir. 2008. Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. c. 3. s. 2: 133-148.
- Basu, Anuradha, Meg Virick. 2008. Assessing Entrepreneurial Intentions Amongst Students: A Comparative Study. *Proceedings of Open, the Annual Conference. National Collegiate Inventors & Innovators Alliance*: 79-86.
- Börü, Deniz. 2006. Girişimcilik Eğilimleri: Marmara Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buchholz, Rogene A., Sandra B. Rosenthal. 2005. The Spirit of Entrepreneurship and the Qualities of Moral Decision Making: Toward a Unifying Framework. *Journal of Business Ethics*. c. 60. s. 3: 307-315.
- Bulut, Çağrı ve Gonca Aslan. 2014. Üniversitelerde Girişimcilik Eğitimi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. c. 14. s. 27: 1-20.
- Büyüköztürk, Şener. 2012. Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. 17. bs. Ankara: Pegem Akademi.
- Casagrande, Maria, Mario Bertini. 2008. Night-Time Right Hemisphere Superiority and Daytime Left Hemisphere Superiority: A Repatterning of Laterality across Wake-Sleep-Wake States. *Biological Psychology*. c. 77. s. 3: 337-342.
- Çetinkaya Bozkurt, Özlem, Ali Murat Alparslan. 2013. Girişimcilerde Bulunması Gereken Özellikler ile Girişimcilik Eğitimi: Girişimci ve Öğrenci Görüşleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. c. 8. s.1: 7-28.
- Çetinkaya Bozkurt, Özlem, Zeynep Aslan, Murat Göral. 2011. Yükseköğretimde Verilen Girişimcilik Eğitiminin Öğrencilerin Girişimcilik Eğilimine Etkisi: Teknik Program ve Sosyal Program Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar*. 27-29 Mayıs 2011. İstanbul: 822-833.
- Çetinkaya Bozkurt, Özlem. 2011. Dünyada ve Türkiye’de Girişimcilik Eğitimi: Başarılı Girişimciler ve Öğretim Üyelerinden Öneriler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çetinkaya Bozkurt, Özlem. 2014. Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. c. 3. s. 1: 27-47.
- Çokluk, Ömay, Güçlü Şekercioğlu, Şener Büyüköztürk. 2012. Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları. 2. bs. Ankara: Pegem Akademi.
- Covin, Jeffrey G., Dennis P. Slevin. 1991. A Conceptual Model of Entrepreneurship as Firm Behavior. *Entrepreneurship Theory and Practice*. c. 16. s. 1: 7-25.
- Cronbach, Lee J. 1951. Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests. *Psychometrika*. c. 16. s. 3: 297-334.
- Çuhadar, C. Hakan. 2017. Müziksel Zekâ. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. c. 26. s. 3: 1-12.
- Dyer Jr, Gibb. 1994. Toward a Theory of Entrepreneurial Careers. *Entrepreneurship Theory and Practice*. c. 19. s. 2: 7-21.
- Ekici, Ece. 2016. Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimini Belirlemede Planlanmış Davranışlar Teorisi ve Girişimcilik Eğitiminin Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Fayolle, Alain, Benoît Gailly, Narjisse Lassas-Clerc. 2006. Effect and Counter-Effect of Entrepreneurship Education and Social Context on Student's Intentions. *Estudios de Economía Aplicada*. c. 24. s. 2: 509-524.
- Fayolle, Alain, Benoit Gailly. 2005. Using the Theory of Planned Behaviour to Assess Entrepreneurship Teaching Programmes. Center for Research in Change, Innovation and Strategy of Louvain School of Management, Working Paper.
- Ferketich, Sandra. 1990. Internal Consistency Estimates of Reliability. *Research in Nursing & Health*. c. 13. s. 6: 437-440.
- Field, Andy. 2009. *Discovering Statistics Using SPSS*. 3rd Edition, London: SAGE Publications Ltd.
- Fishbein, Martin, Icek Ajzen. 1975. *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA; Don Mills, Ontario: Addison-Wesley Pub. Co.
- Fisscher, Olaf, David Frenkel, Yotam Lurie, Andre Nijhof. 2005. Stretching the Frontiers: Exploring the Relationships between Entrepreneurship and Ethics. *Journal of Business Ethics*. c. 60. s. 3: 207-209.
- Güreşçi, Ertuğrul. 2014. Girişimcilik Eğilimi Üzerine Bir Araştırma: İspir Hamza Polat MYO Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. c. 9. s. 1: 23-38.
- Hair, Joseph. F., William. C. Black, Barry J. Babin, Rolph E. Anderson. 2010. *Multivariate Data Analysis*. 7th edition. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Henry, Colette, Frances Hill, Claire Leitch. 2003. *Entrepreneurship Education and Training: The Issue of Effectiveness*. London: Ashgate Publishing Ltd.
- <http://www.ygslyssistemi.com>. 2014. Makine Mühendisliği 2014-2015 Başarı Sıraları ve Taban Puanları. Erişim Tarihi: 02.07.2019.
- İpçioğlu, İsa, Atıl Taşer. 2009. İşletme Bölümlerinde Verilen Eğitimin Girişimci Adayı Öğrenciler Üzerindeki Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. c. 10: 13-25.
- Izedonmi, Prince Famous, Chinonye Okafor. 2010. The Effect Of Entrepreneurship Education On Students' Entrepreneurial Intentions. *Global Journal of Management and Business Research*. c.10. s. 6: 49-60.
- Johnson, David. 2001. What is Innovation and Entrepreneurship? Lessons for Larger Organisations. *Industrial and Commercial Training*. c. 33. s. 4: 135-140.
- Kaiser, Henry F. 1970. A Second Generation Little Jiffy, *Psychometrika*. c. 35. s. 4: 401- 415.
- Kaiser, Henry F., John Rice. 1974. Little Jiffy, Mark IV. *Journal of Educational and Psychological Measurement*. c. 34. s.1: 111-117.
- Karimi, Saeid, Biemans, Harm J. A. Biemans, Thomas Lans, Martin Mulder, Mohammad Chizari. 2012. The Impact of Entrepreneurship Education on Students Entrepreneurial Intentions and Opportunity Identification Perceptions. *Proceeding of 26th Annual RENT Conference*. Lyon, France.
- Kılıç, Taşkın. 2015. *Nasıl Başardılar? Öncü Girişimcilerin Yönetim ve Başarı Sıraları*. İstanbul: AZ Kitap.
- Kline, Rex B. 2011. *Principles and Practice of Structural Equation Modelling*. 3. edition. NY: Guilford Press.
- Knapp, Thomas R., Jean K. Brown. 1995. Ten Measurement Commandments that Often Should Be Broken. *Research in Nursing & Health*. c. 18. s. 5: 465-469.
- KOSGEB. [09.08.2018a]. Girişimcilik Destek Programı Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi Protokolu. http://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Giri%C5%9Fimcilik/02.01.2018_UGE_Protokol.doc.
- KOSGEB. [09.08.2018b]. KOSGEB Destekleri. <http://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/1231/girisimcilik-destek-programi>.
- Krueger Jr, Norris F., Michael D. Reilly, Alan L. Carsrud. 2000. Competing Models of Entrepreneurial Intentions. *Journal of Business Venturing*. c. 15. s. 5-6: 411-432.
- Krueger, Norris F., Alan L. Carsrud. 1993. Entrepreneurial Intentions: Applying the Theory of Planned Behaviour. *Entrepreneurship & Regional Development*. c. 5. s. 4: 315-330.

- Krueger, Norris. 1993. The Impact of Prior Entrepreneurial Exposure on Perceptions of New Venture Feasibility and Desirability. *Entrepreneurship Theory and Practice*. c. 18. s. 1: 5-21.
- Lee, Sang M., Suzanne J. Peterson. 2000. Culture, Entrepreneurial Orientation, and Global Competitiveness. *Journal of World Business*. c. 35. s. 4: 401-416.
- Li, Yuan, Xunfeng Liu, Longwei Wang, Mingfang Li, Hai Guo. 2009. How Entrepreneurial Orientation Moderates the Effects of Knowledge Management on Innovation. *Systems Research and Behavioral Science: The Official Journal of the International Federation for Systems Research*. c. 26. s. 6: 645-660.
- Liñán, Francisco, Juan Carlos Rodríguez-Cohard, José M. Rueda-Cantuche. 2011. Factors Affecting Entrepreneurial Intention Levels: A Role for Education. *International Entrepreneurship and Management Journal*. c. 7. s. 2: 195-218.
- Lorz, Michael, 2011. The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention. Unpublished Doctoral Thesis. The University of St. Gallen.
- Lumpkin, G. Tom, Gregory G. Dess 1996. Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It to Performance. *Academy of Management Review*. c. 21. s. 1: 135-172.
- Madden, Thomas J., Pamela Scholder Ellen, Icek Ajzen. 1992. A Comparison of the Theory of Planned Behavior and the Theory of Reasoned Action. *Personality and Social Psychology Bulletin*. c. 18. s. 1: 3-9.
- Moses, Chinonye Love, Maxwell Ayodele Olokundun, Mosunmola Akinbode. 2016. Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: The Moderating Role of Passion. *The Social Sciences*. c. 11. s. 5: 645-653.
- Mutlu, Sevdâ. 2014. KOSGEB'in Uygulamalı Girişimcilik Sertifikası Eğitimi Kurslarına Katılan Kursiyerlerin Girişimcilik Potansiyelleri ve Eğilimleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. c. 9. s.1: 1-22.
- Noel, Terry. W. 2002. Effects of Entrepreneurial Education on Intent to Open a Business: An Exploratory Study. *Journal of Entrepreneurship Education*. c. 5: 3-13.
- Nunnally, Jum, Ira Bernstein. 1994. *Psychometric Theory*. New York, NY: Mc-Graw Hill.
- Oguntimehin, Y. Abiodun, O. Oyejoke Olaniran. 2017. The Relationship Between Entrepreneurship Education and Students' Entrepreneurial Intentions in Ogun State-Owned Universities, Nigeria. *British Journal of Education*. c. 5. s. 3: 9-20.
- Patr, Sait, Mehmet Karahan. 2010. Girişimcilik Eğitimi ve Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. c. 1. s. 2: 27-44.
- Peterman, Nicole E., Jessica Kennedy. 2003. Enterprise Education: Influencing Students' Perceptions of Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*. c. 28. s. 2: 129-144.
- Piperopoulos, Panagiotis, Dimo Dimov. 2015. Burst Bubbles or Build Steam? Entrepreneurship Education, Entrepreneurial Efficacy, and Entrepreneurial Intentions. *Journal of Small Business Management*. c. 53. s. 4: 970-985.
- Rahman, Hafiz, John Day. 2014. Involving the Entrepreneurial Role Model: A Possible Development for Entrepreneurship Education. *Journal of Entrepreneurship Education*. c. 17. s. 2: 163-171.
- Raposo, Mário, Arminda Do Paço. 2011. Entrepreneurship Education: Relationship between Education and Entrepreneurial Activity. *Psicothema*. c. 23. s. 3: 453-457.
- Rasmussen, Einar, Roger Sørheim. 2006. Action-based Entrepreneurship Education. *Technovation*. c. 26. s. 2: 185-194.
- Rauch, Andreas, Willem Hulsink. 2015. Putting Entrepreneurship Education Where the Intention to Act Lies. An Investigation into the Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Behaviour. *Academy of Management Learning & Education*. c. 14. s.2: 187-204.
- Ries, Eric. 2014. *Yalın Yeni Girişim*. çev. Ece Elgin. İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Sánchez, Jose. C. 2013. The Impact of an Entrepreneurship Education Program on Entrepreneurial Competencies and Intention. *Journal of Small Business Management*. c. 51. s. 3: 447-465.
- Scarborough, Norman 2014. *Girişimciliğin ve Küçük İşletme Yönetiminin Temelleri*. çev. Gamze Sart. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Schwartz, Dafna, Ayala Malach-Pines. 2009. Entrepreneurship Education for Students: How Should Universities Prepare for the Challenge of Teaching Entrepreneurship? *Industry and Higher Education*. c. 23 s. 3: 221-231.
- Seçkin Halaç, Duygu, Çağrı Bulut. 2012. Entrepreneurial Education at Universities: A Conceptual Framework. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. c. 7. s. 1: 11-22.
- Sezer, Cemal. 2013. Kariyer Olarak Girişimcilik ve Girişimcilik Niyetini Etkileyen Faktörlerin İçerik Analizi İle Belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. c. 2. s. 6: 49-60.
- Shane, Scott, Sankaran Venkataraman. 2000. The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *Academy of Management Review*. c. 25. s. 1: 217-226.
- Shapiro, Albert, Lisa Sokol. 1982. The Social Dimensions of Entrepreneurship. *Encyclopedia of Entrepreneurship*. ed. Calvin A. Kent, Donald L. Sexton, Karl H. Vesper. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall: 72-90.
- Shapiro, Albert. 1975. The Displaced, Uncomfortable Entrepreneur. *Psychology Today*. Nov 9: 83-88.
- Souitaris, Vangelis, Stefania Zerbini, Andreas Al-Laham. 2007. Do Entrepreneurship Programmes Raise Entrepreneurial Intention of Science and Engineering Students? The Effect of Learning, Inspiration and Resources. *Journal of Business Venturing*. c. 22. s. 4: 566-591.
- Timuroğlu, M. Kürşat, Sezin Çakır. 2014. Girişimcilerin Yeni Bir Girişim Yapma Niyetlerinin Risk Alma Eğilimi İle İlişkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. c. 16. s. 2: 119-136.
- Tiyek, Ramazan. 2018. KOSGEB Girişimcilik Eğitimlerinin Değerlendirilmesi: Kırklareli Örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 8 s. 16: 54-72.
- Üngüren, Engin. 2015. Beynin Nöroanatomik ve Nörokimsiyal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. c. 7. s. 1: 193-219.
- Urban, Boris. 2006. Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: A Prospect for Higher Education?" *Education as Change*. c.10. s. 1: 85-103.
- Vesper, Karl H., William B. Gartner. Measuring Progress in Entrepreneurship Education. *Journal of Business Venturing*. c. 12 s. 5: 403-421.
- Weerawardena, Jay. 2003. The Role of Marketing Capability in Innovation-Based Competitive Strategy. *Journal of Strategic Marketing*. c. 11. s. 1: 15-35.
- Wilson, Fiona, Jill Kickul, Deborah Marlino. 2007. Gender, Entrepreneurial Self-Efficacy, and Entrepreneurial Career Intentions: Implications for Entrepreneurship Education 1. *Entrepreneurship Theory and Practice*. c. 31. s. 3: 387-406.
- Yang, Jianfeng. 2013. The Theory of Planned Behavior and Prediction of Entrepreneurial Intention among Chinese Undergraduates. *Social Behavior and Personality: An International Journal*. c. 41. s.3: 367-376.
- Yazıcı, Cevat, Kader Köse. 2004. Melatonin: Karanlığın Antioksidan Gücü. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* c. 13. s.2: 56-65.
- Yıldız, Bora. 2019. The Effect of Organizational Identity and Entrepreneurial Orientation on the Corporate Reputation: A Propositional Review, *Journal of Global Strategic Management*, c. 12, s. 2: 87-94.
- Yıldız, Harun, Esra Tani. 2018. Bandırma'daki Kadın Girişimcilerin Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Araştırma. *International Symposium of Bandırma and Its Surroundings - UBS'18 Tam Metin Bildiriler Kitabı*. 17-19 Eylül 2018. Balıkesir: 197-206.
- Yıldız, Harun. 2018. Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminin Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Mühendis Adayları Üzerinde Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Yılmaz, Ali Sırrı. 2014. Bir Sosyal Değişim Ajansı Olarak Girişimcilik Eğitimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*. c. 6. s.1: 297-310.
- Yılmaz, Ercan., Ali Murat Sünbül. 2009. Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. c. 21: 195-203.

Yumuk, Gülsevim. 2013. Turizm Bölümü Öğrencilerinin Girişimcilik Eğitimlerinin Girişimcilik Eğilimlerine Etkisi. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi. c. 2. s. 2: 96-120.

SUMMARY

Universities have aimed to gain entrepreneurship perspective with applied entrepreneurship education conducted for individuals who continue their university education. In this sense, these education programs which will be carried out to develop the entrepreneurial tendency of engineer candidates who have high product development potential have become more important.

The aim of this study is to determine whether applied entrepreneurship education creates a significant difference in the entrepreneurial tendency of engineer candidates. The theoretical justification of the research is based on Fishbein and Ajzen's planned behavior theory. Data of the study have been collected using entrepreneurship scale. The sample is 81 engineer candidates from two engineering departments (bioengineering and mechanical engineering) in Kars, Turkey between February (pre-test) and July (post-test) 2016. The proposed hypotheses have been tested through paired-sample t-tests by using a quantitative survey method.

Findings reveal that the post-course entrepreneurial tendency is significantly higher than the pre-course entrepreneurial tendency. Additionally, the candidates in normal education programs have significantly higher entrepreneurial abilities than those in the secondary education program. Night hours (between 7:35 p.m. and 10:00 p.m.) are the time when the melatonin hormone (mainly regulating the body's biological clock), which triggers sleep, is actively secreted, which begins even earlier in the winter. Therefore, this hormone causes an increase in the sense of sleep in the night-time and may adversely affect the creativity and entrepreneurship of entrepreneur candidates.

Based on the findings of the research, it is recommended that the applied entrepreneurship education programs, which are planned to be made in the future, should be carried out especially in the daytime. The results of the research are discussed in terms of theoretical and practical implications.

Yerel Yönetimlerde Yatırım Kriterlerinin Belirlenmesi: Bulanık DEMATEL Yöntemiyle Bir Analiz

Hasan DİNÇER* Serhat YÜKSEL** İrfan ERSİN***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, yerel yönetimlerin yaptıkları yatırımlara etki eden faktörlerin belirlenmesidir. Bu çerçevede, literatür taraması neticesinde bahsi geçen yerel yönetimlerin yatırım kararlarını etkileyeceği düşünülen 6 farklı kriter (nüfus artışı, bölgesel kişi başı GSYİH, lokasyon, jeolojik etki, politik risk ve finansal risk) dikkate alınmıştır. Öte yandan, belirtilen bu amaca ulaşabilmek için bulanık DEMATEL yönteminden faydalanılmıştır. Sonuç olarak, nüfus artışı ve bölgesel kişi başı GSYİH rakamının yerel yönetimlerin yatırım seçimlerini etkileyen en önemli kriterler olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara ek olarak, jeolojik etki en çok etkileyen kriter, nüfus artışı ise en çok etkilenen kriter olarak öne çıkmaktadır. Bu sonuçlar dikkate alındığında, yerel yönetimlerin ağırlıklı olarak nüfusu yoğun olan ve bölgesel anlamda daha da kalkınmış olan kesimlere yatırım yaptıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu bilgilerden yola çıkılarak yerel yönetimlerin nüfusu az olan ve ekonomik anlamda kalkınmamış bölgeleri de göz ardı etmemeleri gerektiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu sayede, ülkenin ekonomik olarak gelişmesine katkı sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Yatırım Seçimi, Bulanık DEMATEL

JEL Sınıflandırması: H72, R11

Determination of Investment Criteria in Local Governments: An Analysis with Fuzzy DEMATEL Method

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the factors affecting the investments of local governments. In this context, 6 different criteria (population growth, GDP per capita, location, geological impact, political risk and financial risk) which can affect the investment decisions of the local administrations mentioned are taken into consideration. On the other hand, the fuzzy DEMATEL method is used to achieve this goal. As a result, population growth and the per capita GDP amount are the most important criteria affecting local government investment choices. In addition to these results, geological impact is the most influential and population growth is the most affected criterion. Considering these results, it is understood that local governments have invested heavily in populations that are densely populated and are more developed in the regional sense. Based on the information in question, it is possible to say that local governments should not ignore the regions with low population and economic development. In this way, economic development of the country can be contributed.

Keywords: Local Governments, Investment Decision, Fuzzy DEMATEL

JEL Classification: H72, R11

* Doç.Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü hdincer@medipol.edu.tr

** Doç.Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü serhatyuksele@medipol.edu.tr

*** Öğr.Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü iersin@medipol.edu.tr

GİRİŞ

Yerel yönetimler, kamu hizmetlerini sunma açısından merkezi yönetime göre halka en yakın birim olması sebebiyle etkin ve verimli kaliteli hizmetler sunma durumundadırlar. Bunun için yerel yönetimler, en iyi hizmet sağlama adına mevcut kaynaklarını iyi yönetmek ve planlamak zorundadırlar (Koçak vd., 2017:120-125). Yerel yönetimlerin çok farklı alanda hizmetler vermesi ve buna karşılık finansman kaynaklarının yeterli olmaması, yerel yönetimleri finans sorunlarının çözümüne itmiştir. Finansal yetersizlik yerel yönetimlerde öncelikli sorunlardan birisidir. Kamu hizmetlerinin gerçekleşmesi için yerel yönetim gelirlerinin eksikliği, farklı finansal araçların doğmasına neden olmuştur.

Yerel yönetimler, yatırımların planlanması, yürütülmesi ve fiziki projelerin hazırlanmasında kilit bir role sahiptir. Proje ve yatırımların gerçekleştirilmesi ise yerel yönetimlerin finansal gücü ile alakalı bir durumdur. Yerel yönetimler, yatırımları hayata geçirirken genellikle iç finansal yetersizlikle karşı karşıya kalırlar ve dış finansal kaynaklara yönelirler. Bu durumun meydana gelmesi doğal olarak karşılanmaktadır. Çünkü yerel yönetimlerin bütçesi genel olarak uzun vadeli yatırımları karşılayamayacak düzeydedir. Bu yüzden yerel yönetimlerde yatırımlar için borçlanma önemli bir finansal araç olarak görülmektedir.

Kamu hizmetlerinin sunumunda merkezden yürütülen hizmetin yerelde etkin ve verimli bir biçimde yönetilmesi ekonomik büyüme ve kalkınma açısından önem arz etmektedir. Yerel yönetimlerde nüfus ve teknoloji veri kabul edildiği ve faktör dağılımlarının eşit kullanıldığı varsayıldığında merkezi yönetime göre daha kaliteli hizmet üretilmesi beklenir (Baş, 2017). Çünkü üretim etkinliği sağlayacak kararların, zamanında ve isabetli alınması merkezi yönetim için yerel yönetimlere göre güç olabilmektedir. Merkezi yönetimde hizmet kapsamı geniş olurken, hizmet dağılımında yetersiz ya da geç kalınabilmektedir. Ancak yerel yönetimde hizmet edilecek bölgenin belli olması, kararların ve sürecin hızlı ilerlemesini sağlar. Öte yandan yerel yönetimler optimum hizmet kalitesini kendi yetki alanlarının gereklerine göre daha reel bir biçimde saptayabilirler (Üstünişik, 1983:1-3; Baş ve Çetin, 2017:150).

Yerel yönetimlerde büyüme ve kalkınmanın önemli bir aracı yatırımlardır. Yatırımların planlanması, finansal kaynakların bulunması ve uygulamaya geçilmesi bölgenin ekonomik olarak gelişmesine katkı sağlamaktadır. Yerel yönetimler yatırımları planlarken, bölgesel getirisini, bölge istihdamına katkısını, finansal planlamasını ve çevresel faktörleri dikkate almak durumundadırlar. Bu kriterlerin dikkate alınması yatırımın verimliliğini etkileyen hususlar olarak ifade edilmekte ve bölgenin ekonomik kalkınmasına önemli katkı sağlamaktadır (Stansel, 2009:255; Ersin ve Duran, 2017:109-112).

Merkezi yönetim, yerel yönetimlerde hizmetlerin ve yatırımların oluşabilmesi için merkezi yönetim bütçesinden %6-%15 arasında yerel yönetimlere pay ayırmaktadır. Bu pay yerel yönetimler gelirleri dikkate alındığında yatırımlar için yetersiz kalmakta ve borçlanma kaçınılmaz hale gelmektedir. İl özel idarelerinin atama usulü, belediyelerin ise seçimlerle yönetilmesi belediyeleri yerelde daha fazla yatırım yapmaya ve nihayetinde daha fazla borçlanmaya

yönelmektedir. Bu yüzden yatırımlar için iç ve dış kaynakların verimli kullanılması ve yatırımların doğru tespit edilmesi önemlidir (Bülbül, 2013:448-55).

Yerel yönetimlerde yatırım seçim kriterlerinin belirlenmesini amaçlayan çalışmamızın giriş bölümünde yerel yönetimlerde yatırımların önemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde çalışma ile ilgili literatür taraması yapılmış, üçüncü bölümde DEMATEL yöntemin teorisi anlatılmış, dördüncü bölümde yöntem uygulamasına gidilmiş ve son bölümde de sonuç ve değerlendirme yapılmıştır. Yerel yönetimlerde seçim kriterlerinin belirlenmesine yönelik DEMATEL yöntem uygulaması 2019 dönemini kapsamaktadır. Ayrıca söz konusu seçim kriterleri için çalışmada 6 farklı kriter (nüfus artışı, bölgesel kişi başı GSYİH, lokasyon, jeolojik etki, politik risk ve finansal risk) kullanılmıştır. İlgili süreçte, yerel yönetimler alanında uzman 3 akademisyen ve yöneticinin değerlendirmeleri dikkate alınmıştır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yerel yönetimlere yönelik farklı amaçla yapılan çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Yerel yönetimler ile ilgili yapılan çalışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Yerel Yönetimlerle İlgili Literatür Taraması

Yazarlar	Kapsam	Dönem	Yöntem	Sonuç
Şener (1998)	Türkiye:Ankara	1956-1995	Literatür Taraması ve Veri Analizi	Belediyelerin alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması ve borçlanmayı azaltması sonucuna ulaşılmıştır.
Bilgin (2002)	Türkiye: Isparta-Burdur	Belirtilmemiş	Anket	Bölgesel kalkınmada yerel yönetimlerin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.
Faguet (2002)	Güney Afrika: Bolivya	1987-1996	Var Analizi	Yerel yönetimler yatırımlarının belirleyiciliğinde seçmenler etkin rol almaktadır. Demokrasinin güçlüğü ile yerel yönetim yatırımları arasında pozitif bir ilişki söz konusudur.
Yüksel (2003)	Türkiye	Belirtilmemiş	Literatür taraması	Belediyelerin kaynakları optimal bir şekilde kullanması ve kamu kurumları ile iş birliği içinde çalışması gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.
Bağdadıoğlu ve Bayır (2004)	Türkiye	1994-2003	Aktivite Analiz Etkinliği (VZA)	Vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve özel yardım ve fonlar bakımından görece etkin olan belediyelerin, diğer belediyelere göre daha fazla yatırım yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.
Stansel (2009)	ABD	1960-1990	Regresyon	Yerel yönetim yatırımları ile otoyollara yapılmış harcama yüzdesinin hem istihdam hem de gelir artışı ile önemli ölçüde pozitif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur
Ökmen vd. (2013)	Türkiye	2006-2010	Literatür taraması ve Veri Analizi	Yerel yönetimlerin uzun vadeli yabancı kaynak kullanımında maliyet çeşitliliğine gitmesi ve optimum kaynak kullanımının gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.
Sanusi ve Dwiputrianti (2013)	Endonezya: Batam	2001-2009	Derinlemesine Mülakat ve Veri Analizi	Kurumsal düzenlemelerin yapılması ve yerel yönetim ile iletişimin kolaylaşması yerel yönetim yatırımlarının performansı üzerinde olumlu etki bırakacağı ifade edilmektedir.

Ulusoy ve Akdemir (2013)	Türkiye	2006-2011	Literatür Taraması ve Veri Analizi	Motorlu Taşıtlar Vergisinin yerel yönetimlere devredilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Liao ve Liu (2014)	Çin: Yerel Yönetimlere ait İktisadi Teşekküller	2002-2010	Overinvesti Modeli	İktisadi teşekküllerin yatırım ölçeklerinin artması, yerel vergilerde artışa yol açmaktadır.
Sarafopoulos ve G. Ioannidis (2014)	Yunanistan: Yerel Yönetimler ve Firmalar	Belirtilmemiş	Sinyal Oyun	Yerel yönetimler ile firmalar arasındaki iş birlikleri yatırımların artışı için önemlidir.
Ömürgönülşen vd. (2015)	Türkiye	Belirtilmemiş	Literatür Taraması	Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı modelinin kurulması yerel yönetimlerin alt yapı yatırımlarında etkin rol oynamaktadır.
Erdoğan (2015)	Türkiye: Antalya	Belirtilmemiş	Literatür Taraması ve Vaka Analizi	Yap-İşlet-Devret Modeli yatırım projelerinin finansmanında yerel yönetimlere fayda sağlamaktadır.
Gümüş ve Yereli (2016)	Türkiye	2009-2014	Literatür Taraması ve Veri Analizi	Yerel yönetim bankacılığı yerel yönetimlerin finansmanı için önemli bir olaydır. Bunun için İller Bankası içinde bir birimin oluşması önem arz etmektedir.
Usta ve Bilgiç (2016)	Türkiye	Belirtilmemiş	Literatür Taraması	Merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel sektör iş birliğinin kamu özel ortaklığı içinde önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir
Kokovikhin vd. (2017)	Rusya: Sverdlovsk	2015	Anket	Yerel yönetimlerde yatırımlar için küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurumsal faktörlerin geliştirilmesi, bölge yatırım cazibesinin artırılması ve girişimcilerin memnuniyet düzeylerin artırılması gerekliliği ifade edilmiştir.
Guo ve Shi (2018)	Çin: Yerel Yönetimler	2017	Cobb Douglas Üretim Fonksiyonu	Arazi finansmanı bölgesel kalkınmayı pozitif etkilemektedir.
Huang ve Du (2018)	Çin: Yerel Yönetimler	2009-2010	Veri Analizi	Yerel yönetim finans araçlarının teşvik edilmesi araziler üzerinde gereksiz fiyat baskısına neden olmuştur.
Padovani vd. (2018)	İspanya: Barcelona, Dublin ve Detroit	2012-2014	Veri Analizi	Şirketlerin yerel yönetimlerde yatırım yapabilmesi için finansal özerklik, nakit akışları ve borçlanma kapasitesi şablonlarını gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Tablo 1’de yer alan çalışmaların önemli bir bölümünde yerel yönetimlerin yatırımlarında finansman kaynakları dikkate alınmıştır. Örneğin, Gümüş ve Yereli (2016)’nin çalışmasında yerel yönetimlerin finansmanında İller Bankası örneği üzerinde durulmuştur. Yerel yönetimlerin ticari bankalar ve iller bankası yoluyla borçlanmaya gittiği belirtilirken, buna alternatif olarak da yerel yönetim bankacılığının geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Ömürgönülşen ve Pirgaip (2015)’in çalışmalarında mahalli idarelerin alt yapı yatırımlarında Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) modelinin etkisi araştırılmıştır. GYO modeli, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’na tabi kamu kurumudur. Mahalli idarelerin de GYO sermaye piyasasında GYO kurma yetkisi söz konusudur. Böylelikle, mahalli idareler, alt yapı yatırımlarının finansmanını

GYO'lar sayesinde sağlayabilecektir. Yerel yönetimlerinin finansman sorununu ele alan Ulusoy ve Akdemir (2013)'ün çalışmalarında, yerel yönetimlerin en önemli harcama kalemlerinden olan ulaşım giderlerinin karşılanmasında Motorlu Taşıtlar Vergisinin yerel yönetimlere devredilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bilgin (2002)'in çalışmasında yerel yönetimlerin bölgesel kalkınmada etkinliği Isparta-Burdur Bölgesinde anket yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada, bölgesel kalkınmada yerel yönetimlerin yetersiz kaldığı, devletin desteğinin artması gerektiği ve yerelde girişimciliğin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna benzer olarak Ökmen, Kırılı ve Züngün (2013)'ün çalışmasında da yerel yönetimlerin uzun vadeli yabancı kaynaklar kullanarak yatırımların gerçekleşmesi dikkate alınmıştır. Veri analizi ile 2006-2010 dönemini ele alan söz konusu çalışmada, yabancı kaynaklar için maliyet çeşitliliğine gidilmesi ve optimum kaynak kullanılması önerilmekte, yabancı kaynak kullanımı ile yatırım projesi ömrünün uyum sergilemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Bu çalışmalara ek olarak, yerel yönetimlerde alternatif yatırım finansmanı olarak Yap-İşlet-Devret Modeli (YİD) önerilmektedir. YİD, kamu arazisinde özel sektörün tesis yapıp, bir süre işlettikten sonra o tesisi kamuya devretmesi olarak tarif edilmektedir. Erdoğan (2015)'in çalışmasında belediyeler tarafından YİD modelinin kullanılmasının avantajları vaka analizleriyle açıklanmıştır. Belediyelerin finansal sorunlarının olduğu dönemlerde YİD modeli ile yatırım projeleri hayata geçirilerek, belediye herhangi bir maliyete katılmaksızın yatırım gerçekleşecektir.

Öte yandan, çalışmaların bir bölümünde ise yerel yatırımların verimlilikleri dikkate alınmıştır. Örnek olarak, Liao ve Liu (2014)'nün çalışmasında yerel yönetimlerin iktisadi teşekküllerinin yatırım verimlilikleri ve yerel yönetimin mali sıkıntıları ele alınmıştır. Kapsam olarak Çin'deki yerel yönetimlere ait iktisadi teşekküllerin alındığı çalışmada, 2002-2010 dönemi incelenmiş ve Overinvesti modeli yöntem olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu yerel yönetimlerin, yerel iktisadi teşekküllerin yatırım ölçeklerini artırarak mali gelirleri artırma hedefine ulaşabildiklerini ve bunun doğrudan ödenen toplam vergilerde artışa yol açabileceğini göstermektedir.

Belediyelerin finansman sorununu dikkate alan Şener (1998)'in çalışmasında, belediyelerin en önemli sorunu gelir yetersizliği olarak belirtilmiştir. 1956-1995 dönemini veri analizi ile inceleyen çalışmada, merkezi yönetimin vergilerde karar belirleyici olması belediyelerin vergi gelirlerini etkilediği belirtilmiştir. Merkezi yönetimin vergi koyma yetkisine sahip olması, belediyelerin vatandaşlardan topladıkları vergilerin o bölgede yaşayanlara doğrudan etki etmesini engellemektedir. Bunun sonucunda da yerel halkın belediye hizmetlerine karşı duyarlılığı zayıflamaktadır. Yüksel (2003)'in çalışması, belediyelerin finansman sorununun en önemli sebebi olarak gelir yetersizliğini göstermiştir. Bu sorunun çözümü olarak da belediye ait kaynakların daha verimli ve etkin kullanılması, kamu kurumlarıyla koordinasyon kurulması ve iş birliği sağlanması olarak belirtilmiştir.

Guo ve Shi (2018)'in çalışması, Çin'de yerel yönetimlerde alt yapı yatırımlarının artmasına yöneliktir. Çin'de yerel bölgelerdeki kamu arazileri 1994'te yerel yönetimlere devredilmesi ile yerel yönetimler için önemli bir finans kaynağı oluşmuştur. Söz konusu çalışmada 2017 yılı verileri ve Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonu kullanılarak yerel yönetimlerde arazi finans teşviklerinin alt yapı yatırımlarına ve bölgesel kalkınma üzerine etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada arazilerin ıslah edilmesi, verimli hale getirilmesi ile finans kaynağının artacağı ve nihayetinde alt yapı yatırımlarının da gelişeceği belirtilmiştir. Yerel yönetimlerde arazi teşvik sisteminin gelmesinin finansal araçları artırdığını ortaya koyan Huang ve Du (2018)'nin çalışmasında 2019-2010 dönemi ele alınmış ve veri analizi yapılmıştır. Söz konusu çalışmada yerel yönetim finansman araçlarında teşvik planı dikkate alınarak yerel yönetim finansman araçlarının arazilerin değeri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, arazi teşvikiyle malî baskının olduğu ve bu durumun da yerel yönetim finansman araçlarının arazi fiyatlarından daha fazla yükselmesine ve borçlanmanın artmasına neden olduğu ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, literatürdeki bazı çalışmaların yerel yönetimler tarafından yapılan yatırımların performansı, uygulanan yatırım stratejileri ve bu yatırımların ekonomik büyümeyle ilişkisi gibi farklı hususları elde aldıkları görülmektedir. Örnek olarak, yerel yönetimleri yatırım stratejileri açısından ele alan Sarafopoulos ve G. Ioannidis (2014)'in çalışmalarında, yerel yönetimlerin bölgelerine yatırım çekebilmesinin, bölgede bulunan özel sektörle iş birliği içerisinde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yöntem olarak “sinyal oyun” kullanılan çalışmada, yerel yönetim ve özel sektör iki aktör olarak dikkate alınmıştır. İnceleme sonuçlarına göre, yerel yönetim, yerel girişimcilik alanında önemli bir güce sahipken, yerel firma bölgeye yeni bir yatırım yapmakla ilgilenmektedir. Öte yandan, yatırım çekmek için yeterli şartın yerel yönetim ile firmalar arasındaki yüksek düzeyde iş birliği olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Usta ve Bilgiç (2016)'in çalışması Türkiye'de kamu özel ortaklığı modelinin yerel yönetimlerde uygulanmasına yöneliktir. Bahsi geçen çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak hukuksal metinler, kanunlar ve raporlar analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmada merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel sektör iş birliğinin kamu özel ortaklığı içinde önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir.

Yerel yönetim yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen Stansel (2009), regresyon yöntemini kullanmış ve ABD'de yer alan büyükşehirleri 1960-1990 arası yıllık verileri kullanarak analize dahil etmiştir. Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile yerel yönetim harcamaları arasında bir ilişki bulunamamıştır. Ancak yerel yönetim yatırımları ile otoyollara yapılmış harcama yüzdesinin hem istihdam hem de gelir artışı ile önemli ölçüde pozitif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Sanusi ve Dwiputrianti (2013)'in çalışmalarında yerel yönetimlerde yatırım performansının nasıl artırılması gerektiği araştırılmıştır. Endonezya'nın Batam kenti üzerinde yapılan araştırmada nitel yöntemle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada üniversite, kamu, iş adamları ve yerel yöneticilerle sağlanan

görüşmeler sonucunda yerel yönetim yatırımlarının performansının artırılmasında kurumsallık vurgulanmış, kurumsal düzenlemelerinin yapılması ve yerel yönetim ile iletişiminin kolaylaşması yatırımların performansı üzerinde olumlu etki bırakabileceği belirtilmiştir.

Yerel yönetimlerin yatırımlarının belirlenmesine yönelik Faguet (2002)'in çalışmasında, kamu yatırımları ile yerel yönetim yatırımları karşılaştırılmıştır. Güney Amerika'nın Bolivya şehrinin incelendiği çalışmada, 1987-1996 dönemi dikkate alınmış ve VAR analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda yerel yönetim yatırımlarının belirleyiciliğinde, seçmenlerin etkin olduğu belirtilmiştir. Çalışma sonucuna göre, yerel demokrasinin güçlü olduğu yerlerde yerel yönetim yatırımlarında seçmenlerin hükümet ve özel sektöre göre daha ağır bastığı ifade edilmektedir.

Yerel yönetim bölgelerinde özel sektör yatırımlarının belediyelerle ilişkisini inceleyen Padovani, Young ve Scorsone (2018)'in çalışmasında, belediyelerin mali gücünün özel sektör yatırımlarını etkilediği ifade edilmektedir. Çalışmada Barselona, Dublin ve Detroit şehirleri incelenmiş ve 2012-2014 dönemi için veri analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, bir şirketin yerel yönetim bölgesinde yatırım yapması için bazı şablonları gözden geçirmesi gerekmektedir. Çalışmada bu şablonlar finansal özerklik, nakit akışları ve borçlanma kapasitesi olarak belirtilmiştir.

Yukarıda belirtilen çalışmaya benzer olarak Kokovikhin vd. (2017)'in yapmış olduğu çalışmada, belediyelerde yatırım ortamının girişimciler tarafından değerlendirilmesi dikkate alınmıştır. Çalışma 2015 yılında Rusya'nın Sverdlovsk bölgesinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin memnuniyet düzeyini değerlendiren anket ile analiz edilmiştir. Anket sonucunda küçük ve orta ölçekli işletmeler için kurumsal faktörlerin geliştirilmesi, bölge yatırım cazibesinin artırılması ve girişimcilerin memnuniyet düzeylerinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, Bağdadioğlu ve Bayır (2004)'in çalışmasında 1994-2003 dönemi Türkiye'deki il belediyelerin etkinliği çalışılmış ve Aktivite Analiz Tekniği (VZA) kullanılmıştır. Çalışmada vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve özel yardım ve fonlar bakımından görece etkin olan belediyelerin, diğer belediyelere göre daha fazla yatırım yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

DEMATEL yönteminin literatürde farklı amaçlar için kullandığı görülmektedir. Örnek olarak, Dinçer vd. (2017) bulanık DEMATEL Yöntemini kullanarak Avrupa havayolu şirketlerinin performanslarını ölçmüşlerdir. Öte yandan, Dinçer vd. (2019) da bu yöntemi enerji sektöründeki yatırım alternatiflerin analiz edilmesi amacıyla dikkate almışlardır. Dinçer ve Yüksel (2018) G20 ülkelerinin finansal hizmetlerini, Yüksel vd. (2018) Türk mevduat bankalarının performansını, Dinçer, Yüksel ve Çetiner (2019) şirketlerin strateji seçimlerini, Dinçer vd. (2018) yeşil tedarik zincir performansını, Dinçer, Yüksel ve Şenel (2018) is finansal krizleri DEMATEL Yöntemini kullanarak analiz etmiştir.

Yapılan literatür taraması neticesinde, yerel yönetimlerin literatürde farklı açılardan sıklıkla dikkate alındığı görülmektedir. Söz konusu çalışmaların önemli bir çoğunluğu yerel yönetimlerin finansman yöntemlerine odaklanırken, bazı

çalışmaların ise yerel yatırımların verimliliklerini dikkate aldıkları görülmüştür. Belirtilen çalışmalara ek olarak, bazı yazarların da yerel yönetimler tarafından uygulanan yatırım stratejileri ve yapılan yatırımların performans analizi gibi farklı hususlara odaklandıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın, çalışmaların büyük bir çoğunluğunun anket, betimsel istatistik ve veri zarflama yöntemlerini kullandıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla, yerel yönetimlerin yatırım seçim kriterlerini farklı ve güncel bir yöntemle analiz eden yeni bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

II. METODOLOJİ

Yerel yönetimlerin yatırım kriterlerini etkileyen faktörleri ele alan çalışmamızda DEMATEL yöntemi (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) kullanılmıştır. Bu başlık altında, çalışmanın analiz sürecinde kullanılan DEMATEL yöntemi hakkında bilgi verilecektir. Bu çerçevede, iki alt başlık altında ilk olarak DEMATEL yönteminin genel hususları açıklanacaktır. Bunun ardından, bulanık DEMATEL yöntemi detaylandırılacaktır.

A. DEMATEL Yöntemi

DEMATEL yöntemi, 1970'li yıllarda belirsiz ve karmaşık durumlar altında karar vermeye yardımcı olan çok kriterli karar verme yöntemlerindedir. Yöntemin en önemli amacı kriterler arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Öte yandan, problemin amacına göre hangi kriterlerinin diğerlerine kıyasla daha önemli olduğunun belirlenmesi için de bahsi geçen bu yöntem dikkate alınmaktadır. DEMATEL Yöntemi ayrıca uzman görüşlerinin dikkate alındığı bulanık mantık ile de kullanılmaktadır (Dinçer vd., 2018:155-160).

DEMATEL yöntemi altı farklı aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu analiz sürecinin ilk aşamasında direk ilişki matrisi oluşturulmaktadır. Bu kapsamda, karar vericiler alternatifler arasında değerlendirmeler yapmaktadırlar. İkinci aşamada ise ilk etki matrisi hesaplanmaktadır. Söz konusu matrisin detaylarına formül 1'de yer verilmiştir.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{21} & a_{13} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \cdots & a_{2n} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & \cdots & a_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & a_{n3} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Analizin üçüncü aşamasında ise bahsi geçen matris normalize edilmektedir. Bu süreçte, aşağıdaki formüller dikkate alınmaktadır.

$$N = A/s \quad (2)$$

$$s = \max \left[\max_{\substack{j=1 \\ 1 \leq i \leq n}} \sum_{i=1}^n a_{ij}, \max_{\substack{i=1 \\ 1 \leq j \leq n}} \sum_{j=1}^n a_{ij} \right] \quad (3)$$

Öte yandan, analizin dördüncü aşamasında toplam etki matrisi formül 4 ve 5 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$T = N + N^2 + N^2 + \dots + N^h = N(I + N + N^2 + \dots + N^{h-1})(I - N)(I - N)^{-1} \tag{4}$$

$$T = N(I - N^h)(I - N)^{-1} = N(I - N)^{-1}, \lim_{h \rightarrow \infty} N^h = [0]_{n \times n} \tag{5}$$

Beşinci aşama ise etki ilişki haritasının hesaplanmasını içermektedir. Bu süreçte formül 6, 7 ve 8’den faydalanılmaktadır.

$$T = [t_{ij}]_{n \times n} \quad i, j = 1, 2, \dots, n \tag{6}$$

$$r = [\sum_{j=1}^n t_{ij}]_{n \times 1} = (r_i)_{n \times 1} = (r_1, \dots, r_i, \dots, r_n) \tag{7}$$

$$y = [\sum_{i=1}^n t_{ij}]'_{1 \times n} = (y_j)'_{1 \times n} = (y_1, \dots, y_i, \dots, y_n) \tag{8}$$

B. Bulanık DEMATEL

Bulanık DEMATEL yönteminde ise yukarıda belirtilen hususlar bulanık mantık çerçevesinde ele alınmaktadır. Söz konusu yöntem Gabus ve Fontela (1972) tarafından Cenova’daki araştırma merkezindeki çalışmalarda ilk defa kullanılmıştır. Adı geçen yöntem de altı farklı aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, sorunun çözülmesi için gerekli olan hedef belirlenmektedir. İkinci aşamada ise, değerlendirme kriterleri geliştirilip, bulanık dilsel ölçek tasarlanmaktadır. Bu ölçek, “hayır”, “az”, “orta”, “yüksek” ve “çok yüksek” şeklinde beş farklı kriterden oluşmaktadır. Söz konusu yöntemin üçüncü aşamasında ise uzmanlardan değerlendirmeler temin edilmektedir. Bunun akabinde, ortalama bulanık matris (Ž) hesaplanmaktadır. Bu süreçte, eşitlik (9) ve (10)’dan faydalanılmaktadır. İlgili değerlendirme sürecinde p farklı uzman bulunmaktadır. Bu uzmanlar yukarıda bahsedilen beşli değerlendirme ölçeğini kullanarak görüşlerini bildirmektedir. Buna ek olarak, değerlendirme sonucunda, p farklı matris elde edilmektedir.

$$\check{Z} = \frac{\check{Z}^1 \oplus \check{Z}^2 \oplus \dots \oplus \check{Z}^p}{p} \tag{9}$$

$$\check{Z} = \begin{bmatrix} 0 & \dots & \check{Z}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{Z}_{n1} & \dots & 0 \end{bmatrix} \tag{10}$$

Eşitlik 9’ dan da görüleceği üzere, ortalama bulanık matris hesaplamasında değerler uzman sayısına bölünmektedir. Ayrıca, yukarıdaki eşitliklerde, Ž_{ij} değeri, Ž_{ij} = (l_{ij}, m_{ij}, u_{ij}) şeklinde üçgensel bulanık rakamlardan oluşmaktadır. Analizin dördüncü aşaması ise normalizasyon süreci ile ilgilidir. Bu çerçevede, normalleştirilmiş direk ilişki matrisi (X̄) elde edilmektedir. Bu süreçte, eşitlik (11)-(13) dikkate alınmaktadır.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{X}_{11} & \dots & \bar{X}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{X}_{n1} & \dots & \bar{X}_{nn} \end{bmatrix} \tag{11}$$

$$\bar{X}_{ij} = \frac{\check{Z}_{ij}}{r} \left(\frac{l_{ij}}{r}, \frac{m_{ij}}{r}, \frac{u_{ij}}{r} \right) \quad (12)$$

$$r = \max_{1 \leq i \leq n} \left(\sum_{j=i}^n u_{ij} \right) \quad (13)$$

Yukarıdaki eşitliklerden de anlaşılacağı üzere, ortalama bulanık matristeki satırlarda yer alan en büyük sayı belirlenmekte ve matristeki tüm değerler bu sayıya bölünmektedir. Beşinci aşamada ise eşitlik (14)-(18) yardımıyla toplam ilişki bulanık matrisi (\check{T}) oluşturulmaktadır.

$$X_l = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & l'_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ l'_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad X_m = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & m'_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ m'_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad X_u = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & u'_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ u'_{n1} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad (14)$$

$$\check{T} = \begin{bmatrix} \check{t}_{11} & \cdots & \check{t}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{t}_{n1} & \cdots & \check{t}_{nn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

$$l''_{ij} = X_l \times (1 - X_l)^{-1} \quad (16)$$

$$m''_{ij} = X_m \times (1 - X_m)^{-1} \quad (17)$$

$$u''_{ij} = X_u \times (1 - X_u)^{-1} \quad (18)$$

Bu süreçte, normalize edilmiş bulanık matris içerisinde öncelikle X_l , X_m ve X_u şeklinde 3 farklı matris elde edilmektedir. Bu sayede, matris içerisindeki 3 farklı üçgensel bulanık değerlerin her biri için farklı matris oluşturulmaktadır. Elde edilen bu matrisler daha sonra birim matristen (I) çıkartılmaktadır. Bunun akabinde, hesaplanan bu yeni matrisin tersi alınmaktadır. Elde edilen bu sonuç da 3 parçaya ayrılan X_l , X_m ve X_u matrisleri ile çarpılmaktadır. Bu sayede l''_{ij} , m''_{ij} ve u''_{ij} değerleri elde edilmektedir. Bu sayede, toplam ilişki bulanık matrisi (\check{T}) içerisinde yer alan $\check{t}_{ij} = (l''_{ij}, m''_{ij}, u''_{ij})$ değerleri hesaplanabilmektedir.

Analizin son aşamasında ise $(\check{D}_l + \check{R}_l)^{def}$ ve $(\check{D}_l - \check{R}_l)^{def}$ değerleri elde edilmektedir. \check{R}_l^{def} , tüm vektör sütunlarının toplamını temsil ederken, \check{D}_l^{def} , tüm vektör satırlarının toplamını gösterir. $(\check{D}_l + \check{R}_l)^{def}$, kriterler arasındaki etkinin toplam derecesini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bu değer daha yüksek olduğunda, kriterin merkez noktaya çok daha yaklaştığı anlamına gelmektedir. Öte yandan, $(\check{D}_l - \check{R}_l)^{def}$ değeri kriterler arasındaki nedensellik derecesini açıklamaktadır. Dolayısıyla, bu değer pozitif olduğunda, kriterin diğer kriterler üzerinde bir etkisi olduğu anlamına gelmektedir. Bu süreçte ise eşitlik (19)-(27) dikkate alınmaktadır. Söz konusu eşitliklerde ifade edilen $\check{f}_{ij} = (l_{ij}, m_{ij}, u_{ij})$ değeri üçgensel bulanık rakamları göstermektedir.

$$u_i^{max} = \max_j u_{ij}, l_i^{min} = \min_j l_{ij} \quad (19)$$

$$\Delta_{min}^{max} = u_i^{max} - l_i^{min} \quad (20)$$

$$x_{lj} = (l_{ij} - l_i^{min}) / \Delta_{min}^{max} \quad (21)$$

$$x_{mj} = (m_{ij} - l_i^{min}) / \Delta_{min}^{max} \quad (22)$$

$$x_{uj} = (u_{ij} - l_i^{min}) / \Delta_{min}^{max} \quad (23)$$

$$x_j^{ls} = x_{mj} / (1 + x_{mj} - x_{lj}) \quad (24)$$

$$x_j^{rs} = x_{uj} / (1 + x_{uj} - x_{mj}) \quad (25)$$

$$x_j^{crisp} = [x_j^{ls}(1 - x_j^{ls}) + x_j^{rs}x_j^{rs}] / [1 - x_j^{ls} + x_j^{rs}] \quad (26)$$

$$f_{ij} = l_i^{min} + x_j^{crisp} \Delta_{min}^{max} \quad (27)$$

Çalışmanın son aşamasında ise değişkenlerin önem ağırlıkları hesaplanmaktadır. Öncelikle, tüm kriterlere ait $(\bar{D}_i + \bar{R}_i)^{def}$ değerlerinin toplamı alınmaktadır. Bunun ardından, her bir kriterine ait $(\bar{D}_i + \bar{R}_i)^{def}$ değeri hesaplanan bu toplama bölünerek kriterlerin önem ağırlıkları elde edilmektedir. Elde edilen tüm kriter ağırlıklarının toplamı 1 değerini vermektedir.

III. YEREL YÖNETİMLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Analizde, bulanık DEMATEL Yöntemi yoluyla yatırım seçim kriterlerinin göreceli ağırlıklarının tespit edilmesi ve faktörler arasındaki olası etkileşimlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, öncelikle yerel yönetimlerde yatırım seçim kriterleri literatür temelli olarak Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Yerel Yönetimlerde Yatırım Seçim Kriterleri

Kriterler	Tanım	İlişkili Literatür
Nüfus Artışı (K1)	Bölgedeki nüfus artış potansiyeli	Bodnaruk ve Simonov (2015); Dinçer ve Yüksel (2018)
Bölgesel kişi başı GSYİH (K2)	GSYİH'dan bölgedeki ikamet eden kişi başına düşen paydaki artış hızı	Hu vd. (2017); Yüksel ve Özsarı (2016); Koçak vd. (2018)
Lokasyon (K3)	Ticari ve üretim merkezlerine olan yakınlık	Davies ve Killeen (2018); Clapp (2017)
Jeolojik Etki (K4)	Bölgenin ülkedeki coğrafi konumu	Abkowitz ve Camp (2017); Robinson (2018)
Politik Risk (K5)	Yerel yönetimlerin politik risklere maruz kalma olasılığı	Oktar ve Yüksel (2015); Bekaert vd. (2016)
Finansal Riskler (K6)	Küresel ve sektörel risklere karşı bölgenin yatırım duyarlılığı	Oktar ve Yüksel (2016); Yüksel (2016); Yüksel (2017)

Belirlenen yatırım seçim kriterleri, 2019 yılında yerel yönetimler alanında uzman 3 akademisyen ve yöneticinin dilsel değerlendirmelerine tabi tutulmuştur. Söz konusu hesaplamalar Microsoft Excel programı üzerinde yapılmıştır. Tablo 3, değişkenler arasındaki etkileşimin derecesini ölçen dilsel ölçek ve bulanık sayı karşılıklarını göstermektedir.

Tablo 3: Dilsel Değişkenler ve Bulanık Sayı Değerleri

Dilsel Ölçekler	Üçgensel Bulanık Sayılar		
No (N)	0	0	0.25
Low (L)	0	0.25	0.5
Medium (M)	0.25	0.5	0.75
High (H)	0.5	0.75	1
Very High (VH))	0.75	1	1

Kaynak: Dincer vd. (2018)

Karar verici ekipten elde edilen analiz sonuçları, Tablo 4’de görüldüğü gibi, bulanık etki matrisinde tanımlanmaktadır. Tablo 4’de elde edilen değerler, uzmanların ortalama sonuçlarını yansıtmaktadır.

Tablo 4: Yerel Yönetim Yatırım Kriterleri için Bulanık Etki Matrisi

	K1			K2			K3			K4			K5			K6		
K1	0.00	0.00	0.00	0.42	0.67	0.92	0.00	0.25	0.50	0.00	0.25	0.50	0.17	0.42	0.67	0.33	0.58	0.83
K2	0.58	0.83	1.00	0.00	0.00	0.00	0.08	0.33	0.58	0.00	0.25	0.50	0.33	0.58	0.83	0.33	0.58	0.83
K3	0.75	1.00	1.00	0.50	0.75	1.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.25	0.50	0.00	0.25	0.50	0.00	0.25	0.50
K4	0.58	0.83	1.00	0.50	0.75	1.00	0.75	1.00	1.00	0.00	0.00	0.00	0.33	0.58	0.83	0.25	0.50	0.75
K5	0.42	0.67	0.92	0.25	0.50	0.75	0.50	0.75	1.00	0.00	0.25	0.50	0.00	0.00	0.00	0.50	0.75	1.00
K6	0.50	0.75	1.00	0.75	1.00	1.00	0.50	0.75	1.00	0.00	0.25	0.50	0.25	0.50	0.75	0.00	0.00	0.00

Tablo 4’te “K” değerleri kriterleri ifade etmektedir. Her K değerlerinin matrisdeki kesişiminde 3 farklı değer olduğu görülmektedir. Bu değerler 3 farklı uzmanın görüşlerinin üçgensel bulanık sayı değerlerini belirtmektedir. Bundan sonraki aşamada, bulanık etki matrisinin normalleştirilmesi gerekmektedir. Tablo 5 normalleştirilmiş etki matrisi sonuçlarını göstermektedir. Bundan sonraki aşamada, bulanık etki matrisinin normalleştirilmesi gerekmektedir. Tablo 5 normalleştirilmiş etki matrisi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Normalleştirilmiş Bulanık Etki Matrisi

	K1			K2			K3			K4			K5			K6		
K1	0.00	0.00	0.00	0.09	0.15	0.20	0.00	0.05	0.11	0.00	0.05	0.11	0.04	0.09	0.15	0.07	0.13	0.18
K2	0.13	0.18	0.22	0.00	0.00	0.00	0.02	0.07	0.13	0.00	0.05	0.11	0.07	0.13	0.18	0.07	0.13	0.18
K3	0.16	0.22	0.22	0.11	0.16	0.22	0.00	0.00	0.00	0.00	0.05	0.11	0.00	0.05	0.11	0.00	0.05	0.11
K4	0.13	0.18	0.22	0.11	0.16	0.22	0.16	0.22	0.22	0.00	0.00	0.00	0.07	0.13	0.18	0.05	0.11	0.16
K5	0.09	0.15	0.20	0.05	0.11	0.16	0.11	0.16	0.22	0.00	0.05	0.11	0.00	0.00	0.00	0.11	0.16	0.22
K6	0.11	0.16	0.22	0.16	0.22	0.22	0.11	0.16	0.22	0.00	0.05	0.11	0.05	0.11	0.16	0.00	0.00	0.00

Analizin takip eden aşamasında ise, etki matrisinin toplam değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Bulanık DEMATEL Yöntemine göre toplam etki matrisi sonuçları Tablo 6’da ifade edilmektedir.

Tablo 6: Toplam Bulanık Etki Matrisi

	K1			K2			K3			K4			K5			K6		
K1	0.03	0.18	0.89	0.11	0.29	1.01	0.02	0.18	0.83	0.00	0.11	0.59	0.05	0.20	0.80	0.09	0.24	0.89
K2	0.16	0.36	1.14	0.04	0.19	0.91	0.04	0.22	0.90	0.00	0.12	0.63	0.09	0.24	0.88	0.10	0.26	0.95
K3	0.19	0.38	1.07	0.13	0.32	1.03	0.01	0.13	0.73	0.00	0.12	0.59	0.02	0.17	0.78	0.03	0.19	0.84
K4	0.20	0.45	1.32	0.17	0.40	1.27	0.19	0.39	1.12	0.00	0.10	0.63	0.10	0.29	1.02	0.09	0.30	1.08
K5	0.14	0.36	1.21	0.10	0.32	1.14	0.13	0.31	1.04	0.00	0.13	0.68	0.02	0.14	0.79	0.13	0.30	1.04
K6	0.17	0.40	1.23	0.20	0.42	1.19	0.13	0.32	1.05	0.00	0.14	0.69	0.08	0.25	0.94	0.04	0.18	0.87

Bir sonraki aşamada, toplam bulanık etki matrisinin, etki matrisine dönüştürülmektedir. Bu amaçla, bulanık sayıların bulanık olmayan sayı kümesine dönüştürme işleme gerçekleştirilmektedir. Tablo 7, dönüşme işlemi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7: Toplam Etki Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	0.30	0.40	0.29	0.19	0.30	0.34
K2	0.47	0.31	0.33	0.21	0.35	0.37
K3	0.48	0.42	0.23	0.20	0.27	0.30
K4	0.57	0.53	0.50	0.19	0.40	0.42
K5	0.49	0.44	0.42	0.22	0.25	0.42
K6	0.52	0.53	0.43	0.23	0.36	0.30

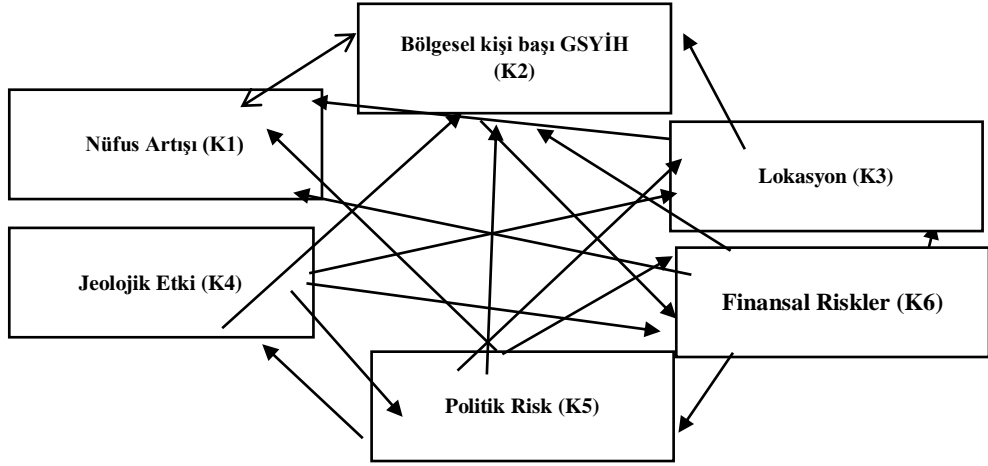
Elde edilen toplam etki matrisi sonuçlarından toplam etki değerleri elde edilebilmektedir. Tablo 8 etki-ilişki derecesi sonuçları ve ağırlık değerlerini vermektedir.

Tablo 8: Etki-İlişki Derecesi ve Ağırlık Sonuçları

Kriterler	\bar{D}_i^{def}	\tilde{R}_i^{def}	$\bar{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def}$	Weights
Nüfus Artışı (K1)	1.82	2.82	4.64	-1.00	0.1786
Bölgesel kişi başı GSYİH (K2)	2.04	2.63	4.67	-0.59	0.1799
Lokasyon (K3)	1.90	2.20	4.10	-0.30	0.1580
Jeolojik Etki (K4)	2.61	1.25	3.85	1.36	0.1484
Politik Risk (K5)	2.25	1.93	4.18	0.31	0.1610
Finansal Riskler (K6)	2.36	2.15	4.52	0.21	0.1740

Tablo 8 sonuçlarına göre, K4 en çok etkileyen kriter iken, K1 en çok etkilenen faktör olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, K2 diğer faktörler arasında en önemli kriter iken, K4 ise göreceli olarak en düşük ağırlığa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, $\bar{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def}$ değerinin negatif olması, söz konusu kriterin etkilenen bir kriter olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu değer pozitif olması durumunda ise bahsi geçen kriter etkileyen olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte etki derecelerinin yönünün belirlenmesine yönelik olarak Şekil 1'de etki-ilişki haritası da ortaya koyulmaktadır.

Şekil 1: Yatırım Seçim Kriterleri Arasındaki Etki-İlişki Haritası

Şekil 1’de görüldüğü üzere, yerel yönetimlerde yatırım seçim kriterleri arasındaki ilişkinin yönü belirtilmektedir. Analiz sonuçlarına göre, jeolojik etkinin (K4) bütün kriterler üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, Nüfus Artışı (K1) ise sadece bölgesel kişi başı GSYİH (K2) ile etkileşim içinde olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Yerel kalkınma anlayışı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üzerinde durduğu önemli bir olaydır. Bununla birlikte bölgelerin ve yörelerin kendi geleceklerini ekonomik ve sosyal noktada belirleme fırsatına sahip olması, yerel yönetimlerin gelişimine katkı sağlayan bir husustur. Yerel yönetimlerin birçok farklı alanlarda yatırım yapmaları gerekmektedir. Özellikle sağlık, alt yapı ve ulaşım yatırımları yerel yönetimler için oldukça önem arz etmektedir. Öte yandan, yerel yönetimlerin yatırım kararlarında nüfus yoğunluğu, bölgesel kalkınma ve politik risk gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Buradaki en önemli olan nokta yerel yönetimlerin bu yatırım kararlarını alırken hangi faktörleri dikkate almasının gerekliliğidir.

Çalışmada elde edilen analiz sonuçlarına göre, nüfus artışı ve bölgesel kişi başı GSYİH yerel yönetimlerin yatırım seçimlerini etkileyen en önemli kriterlerdir. Belirtilen hususa ek olarak, jeolojik etki en çok etkileyen kriter, nüfus artışı ise en çok etkilenen kriter olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, jeolojik etki kriterinin diğer bütün kriterler üzerinde bir etkisi bulunduğu belirlenmiş ve nüfus artışı kriterinin sadece bölgesel kişi başı GSYİH kriterinden etkilendiği tespit edilmiştir.

Söz konusu sonuçlar dikkate alındığında, yerel yönetimlerin ağırlıklı olarak nüfusu yoğun olan bölgelere yatırım yaptıkları belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, yapılan yatırımların önemli bir bölümünün alt yapı ve ulaşımaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, bölgesel anlamda daha da kalkınmış olan kesimler de yerel yönetimlerin yatırım yapmak için tercih sebebidir. Bu hususlardan yola çıkarak, yerel yönetimlerin nüfusu az olan yerleri de göz ardı etmemeleri gerektiğini söyleyebilmek mümkündür. Belirtilen konulara ek olarak, yerel

yönetimler tarafından ekonomik anlamda kalkınmamış bölgelere de yatırım yapılması ülkenin gelişmesi anlamında önem arz etmektedir. Söz konusu çalışmada, yerel yönetimlerin yatırım kararı konusu bulanık DEMATEL yöntemi ile ilk defa dikkate alınarak literatüre önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abkowitz, M., & Camp, J. (2017). Structuring an Enterprise Risk Assessment Protocol: Traditional Practice and New Methods. *Risk Management and Insurance Review*, 20(1), 79-97.
- Bağdadioglu, N., & Bayır, H. (2004). Türkiye'de Belediyelerin Görelî Etkinliği ve Mart 2004 Yerel Seçim Sonuçlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), s. 223-242.
- Baş, H. (2017). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Aileye Yönelik Sosyal Politikaları Üzerinden Bir Değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 165-196.
- Baş, H., & Çetin, B. I. (2017). Bir Sosyal Belediyecilik Uygulaması Olarak İstanbul Esenler Belediyesi Gençlik Merkezi Örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Bekaert, G., Harvey, C. R., Lundblad, C. T., & Siegel, S. (2016). Political risk and international valuation. *Journal of Corporate Finance*, 37, 1-23.
- Bilgin, M. (2002). Yerel Yönetimlerin Bölgesel kalkınmadaki Etkinliği: Göller Bölgesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), s. 313-330.
- Bodnaruk, A., & Simonov, A. (2015). Do financial experts make better investment decisions?. *Journal of financial Intermediation*, 24(4), 514-536.
- Bülbül, D. (2013). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Kamu Kesimi Bütçesi Üzerine Etkileri. *International Anatolia Academic Online Journal/Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 48-69.
- Clapp, J. (2017). Responsibility to the rescue? Governing private financial investment in global agriculture. *Agriculture and human values*, 34(1), 223-235.
- Davies, R. B., & Killeen, N. (2018). Location decisions of non-bank financial foreign direct investment: Firm-level evidence from Europe. *Review of International Economics*, 26(2), 378-403.
- Dinçer, H., Hacıoğlu, Ü., & Yüksel, S. (2017). Balanced scorecard based performance measurement of European airlines using a hybrid multicriteria decision making approach under the fuzzy environment. *Journal of Air Transport Management*, 63, 17-33.
- Dinçer, H., Yüksel, S., & Martinez, L. (2019). Balanced scorecard-based Analysis about European Energy Investment Policies: A hybrid hesitant fuzzy decision-making approach with Quality Function Deployment. *Expert Systems with Applications*, 115, 152-171.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2018). Financial Sector-Based Analysis of the G20 Economies Using the Integrated Decision-Making Approach with DEMATEL and TOPSIS. In *Emerging Trends in Banking and Finance* (pp. 210-223). Springer, Cham.
- Dinçer, H., Yüksel, S., & Çetiner, İ. T. (2019). Strategy Selection for Organizational Performance of Turkish Banking Sector With the Integrated Multi-Dimensional Decision-Making Approach. In *Handbook of Research on Contemporary Approaches in Management and Organizational Strategy* (pp. 273-291). IGI Global.
- Dinçer, H., Yüksel, S., & Bozaykut-Buk, T. (2018). Evaluation of Financial and Economic Effects on Green Supply Chain Management With Multi-Criteria Decision-Making Approach: Evidence From Companies Listed in BIST. In *Handbook of Research on Supply Chain Management for Sustainable Development* (pp. 144-175). IGI Global.
- Dinçer, H., Yüksel, S., & Şenel, S. (2018). Analyzing the Global Risks for the Financial Crisis after the Great Depression Using Comparative Hybrid Hesitant Fuzzy Decision-Making Models: Policy Recommendations for Sustainable Economic Growth. *Sustainability*, 10(9), 3126.
- Dinçer, H., Yüksel, S., Adalı, Z., & Aydın, R. (2018). Evaluating the Role of Research and Development and Technology Investments on Economic Development of E7 Countries. *Organizational Transformation and Managing Innovation in the Fourth Industrial Revolution*, 245.

- Erdoğan, H. (2015). Belediye Yatırımlarının Finansmanında Yap-İşlet-Devret Alternatifi: Antalya Sarısu Mesire Alanı Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), s. 471-486.
- Ersin, İ., & Duran, S. (2017). Faizsiz Finans Döngüsünü Oluşturma Açısından Adil Ekonomik Düzen Söyleminin Kredileşme İlkeleri Ve Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Electronic Turkish Studies*, 12(8).
- Faguet, J.-P. (2002). The Determinants Of Central Vs. Local Government Investment: Institutions And Politics Matter. *LSE Development Studies Institute Working Series*, s. 02-38. doi:http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.373601
- Gabus, A., & Fontela, E. (1972). World problems, an invitation to further thought within the framework of DEMATEL. *Battelle Geneva Research Center, Geneva, Switzerland*, s. 1-8.
- Guo, S., & Shi, Y. (2018). Infrastructure Investment in China: A Model of Local Government Choice Under Land Financing. *Journal of Asian Economics*, 56, s. 24-35.
- Gümüş, M., & Yereli, A. B. (2016). Yerel Yönetimlerin Finansmanında Yerel Yönetim Bankacılığı Uygulaması, İller Bankası Örneği ve Türkiye İçin Öneriler. *Sosyoekonomi*, 24(28), s. 209-234.
- Hu, J., Li, G., & Zhu, F. (2017). Regional Financial Developments and Research and Development Investment–Cash Flow Sensitivity: Evidence on Chinese Public High-Tech Companies. *International Review of Finance*, 17(4), 627-643.
- Huang, Z., & Du, X. (2018). Holding The Market Under The Stimulus Plan: Local Government Financing Vehicles' Land Purchasing Behavior in China. *China Economic Review*, 50, s. 85-100.
- Koçak, O., Arslan, H., & Eti, S. (2017). Belediyelerde Sosyal Politika Uygulamaları Ve Pendik Belediyesi Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 119-144.
- Koçak, O., Eti, S. & Bayram, Y. (2018). The Challenges In The Process Of Social State In Turkey: A Sample From Istanbul. *International Journal of Current Multidisciplinary Studies*, 4(1), 859-863
- Kokovikhin, A. Y., Ogorodnikova, E. S., Williams, D., & Plakhin, A. Y. (2017). Institutional Factors in the Evaluation by the Entrepreneur of Municipality Investment Climate. *Ekonomika Regiona*, 13(1), s. 80-92.
- Liao, X., & Liu, Y. (2014). Local fiscal distress and investment efficiency of local SOEs. *China Journal of Accounting Research*, 7(2), s. 119-147.
- Oktar, S., & Yüksel, S. (2015). 1998 Yılında Rusya'da Yaşanan Bankacılık Krizi Ve Öncü Göstergeleri. *Marmara University Journal of Economic & Administrative Sciences*, 37(2).
- Oktar, S., & Yüksel, S. (2016). Bankaların Türev Ürün Kullanımını Etkileyen Faktörler: Mars Yöntemi ile Bir İnceleme/Determinants of the Use Derivatives in Banking: An Analysis with MARS Model. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(620), 31.
- Ökmen, M., Kırılı, M., & Züngün, D. (2013). Uzun Vadeli Yabancı Kaynak Kullanımı İle Yerel Yönetim Yatırım Projelerinin Finansmanı. M. Ökmen, U. Çağatay, & A. Görmez içinde, *Yerel ve Bölgesel Kalkınma* (s. 39-50). Ankara: Orion Yayınevi.
- Ömürgönülşen, U., Pirgaip, Ç. Z., & Pirgaip, B. (2015). Mahalli İdarelerin Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO). *Maliye Dergisi*(168), s. 20-30.
- Padovani, E., W.Young, D., & Scorsone, E. (2018). The Role of a Municipality's Financial Health in a Firm's Siting Decision. *Business Horizons*, 61(2), s. 181-190.
- Robinson, T. R. (2018). Disaster Games and the Role of Science for Informing High-level Emergency Response Planning for Nepal. In *Evolving Narratives of Hazard and Risk*(pp. 87-105). Palgrave Macmillan, Cham.
- Sanusi, A., & Dwiputrantri, S. (2013). Institutional Arrangement and Policy for Improving Competitiveness And Innovation in Local Government Investment. *Bisnis & Birokrasi Journal*, 20(1).
- Sarafopoulos, G., & G.Ioannidis, P. (2014). Local Agents' Cooperation as a Signal Game: Firms, Local Governments and Investment Strategies. *Procedia Economics and Finance*, 9, s. 133-141.

- Stansel, D. (2009). Local Government Investment and Long-Run Economic Growth. *The Journal of Social, Political, and Economic Studies*, 34(2), s. 244.
- Şener, M. (1998). Türkiye’de Belediyelerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(5).
- Ulusoy, A., & Akdemir, T. (2013). Yerel Yönetimlerin Finansman Sorunlarının Çözümünde Motorlu Taşıtlar Vergisi Önerisi. *Sosyoekonomi*(1), s. 87-116.
- Usta, S., & Bilgiç, E. (2016). Yerel Yönetimlerde Hizmet Sunumu: Kamu Özel Ortaklığı Modeli. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), s. 249-268.
- Üstünişik, B. (1983). *Belediyelerde Yatırım Planlaması ve Finansman Modeli*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. Kasım 05, 2018 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/BelmaUstunisik.pdf> adresinden alındı
- Yüksel, F. (2003). Belediye Gelirlerinde Yetersizlikler ve Alternatif Çözüm Önerileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), s. 48-60.
- Yüksel, S., Dinçer, H., & Emir, Ş. (2017). Comparing the performance of Turkish deposit banks by using DEMATEL, Grey Relational Analysis (GRA) and MOORA approaches. *World Journal of Applied Economics*, 3(2), 26-47.
- Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mahmudlu, C., Mikayilov, J. I., & Iskandarov, A. (2018). Measuring International Migration in Azerbaijan. *Sustainability*, 10(1), 132.
- Yüksel, S. (2017). Determinants of the credit risk in developing countries after economic crisis: A case of Turkish banking sector. In *Global financial crisis and its ramifications on capital markets* (pp. 401-415). Springer, Cham.
- Yüksel, S. (2016). Bankaların Takipteki Krediler Oranını Belirleyen Faktörler: Türkiye İçin Bir Model Önerisi. *Bankacılar Dergisi*, 98, 41-56.
- Yüksel, S., & Özsarı, M. (2016). Bölgesel Kalkınmada Bankacılık Sektörünün Önemi: KOP Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. IV. KOP Sempozyumu, Karaman, Türkiye.

SUMMARY

Since local governments are the closest unit to the public with respect to the central government in terms of providing public services, they provide effective and efficient quality services. For this purpose, local governments have to manage and plan their existing resources in order to provide the best service. Considering population and technology data in local governments and assuming that factor distributions are used equally, it is expected that local governments will produce better quality services than the central government. The aim of this study is to determine the factors affecting the investments of local governments. In this context, 6 different criteria (population growth, GDP per capita, location, geological impact, political risk and financial risk) which can affect the investment decisions of the local administrations mentioned are taken into consideration. On the other hand, the fuzzy DEMATEL method is used to achieve this goal. As a result, population growth and the per capita GDP amount are the most important criteria affecting local government investment choices. In addition to these results, geological impact is the most influential and population growth is the most affected criterion. Considering these results, it is understood that local governments have invested heavily in populations that are densely populated and are more developed in the regional sense. Based on the information in question, it is possible to say that local governments should not ignore the regions with low population and economic development. In this way, economic development of the country can be contributed.

Örgüt Kültürü ve Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Temel Motivasyon Kaynaklarının Biçimleyici Rolü*

İnan ERYILMAZ**

Asena ALTIN GÜLOVA***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı havacılık sektöründe faaliyet gösteren örgütlerde hâkim olan örgüt kültürü tipini (klan, adhokrasi, hiyerarşi, pazar) belirlemek ve örgüt kültürü tipleri ile çalışanların bağlamsal performans düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek, bireylerin temel motivasyon kaynaklarının (başarı ihtiyacı, bağlanma ihtiyacı, güç ihtiyacı) varsayılan ilişkide düzenleyici rolünü sınamaktadır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya ve Isparta'da faaliyet gösteren kamu ve özel havacılık örgütlerinden 265 katılımcıya araştırma ölçekleri ve demografik değişkenleri içeren anket uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre katılımcılar örgütlerinde en fazla hiyerarşi ve klan kültürü algılamaktadırlar. Korelasyon analizi neticesinde en fazla klan kültürü algısı ile bağlamsal performansın ilişkili olduğu bulunmuştur. Katılımcıların güç ihtiyacının hiyerarşi ve klan kültürleri ile bağlamsal performans arasındaki ilişkileri, başarı ihtiyacının ise hiyerarşi kültürü ve bağlamsal performans arasındaki ilişkiyi biçimlediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, Temel Motivasyon Kaynakları, Bağlamsal Performans, Havacılık.

JEL Sınıflandırması: M0, M1, M12

The Moderating Role of Basic Motivation Resources in The Relationship Between Organizational Culture and Contextual Performance

ABSTRACT

The purpose of this study is to identify the most prevalent types of organizational culture, in the specific context of aviation companies, defined as clan, adhocracy, hierarchy and market cultures, and to investigate the relationship between types of organizational culture and contextual performance. Additionally, this study tests the moderating role of basic motivation resources (need for achievement, need for affiliation, and need for power). To that end, data was collected on a sample of 265 aviation company employees both public and private working in İstanbul, Ankara, İzmir, Malatya and Isparta provinces through survey method. According to findings, participants perceive their organizations to have higher levels of hierarchy and clan culture. The correlation analyses reveal that the type of culture most closely associated with contextual performance is the clan culture. The need for power has a moderating role in the relationship between hierarchy and clan cultures and contextual performance, and the need for achievement moderates the relationship between hierarchy culture and contextual performance.

Keywords Organizational Culture, Basic Motivation Resources, Contextual Performance, Aviation

Jel Classification: M0, M1, M12

* Bu araştırma 27. Yönetim ve Organizasyon Kongresinde sunulan bildiriden türetilmiştir.

** Dr., Maltepe Üniversitesi Sivil Havacılık Bölümü, inaneryilmaz@maltepe.edu.tr

*** Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi asena.gulova@cbu.edu.tr

GİRİŞ

Birey davranışının temel şekillendiricilerinden biri olan kültür, örgüt yazınında önemli bir yer tutmaktadır. Kültür, insanların günlük işlerini yaparken nasıl düşünmeleri, hareket etmeleri ve hissetmeleri gerektiğine ilişkin kanıksanmış sayılılar örüntüsü olarak tanımlanabilir (Hall, 1959). Başka bir tanıma göre kültür, tarihsel olarak evrilerek gelişen ve bir toplumun üyelerince paylaşılan, öğrenilmiş değerler, tutumlar ve manalar kümesidir (Tayeb, 1988: 42). Kültür, dil ve taklit yoluyla nesilden nesile aktarılan kalıplaşmış ve öğrenilmiş davranışlar bütünü (Barnouw, 1979) ve insan davranışını şekillendiren değerler, görüşler ve sembolik sistemler (Kroeber ve Parsons, 1958) olarak da nitelendirilmektedir. Belki de bilinen en meşhur tanımına göre ise (Hofstede, 1980: 25) kültür, bir grup mensuplarını diğerlerinden ayırt eden değerler sistemi ve kolektif bir zihin programlamasıdır.

Örgüt kültürü konusunun, ülkemizde, yönetim ve organizasyon alanının gündemine girmesi 1980'li yılların ikinci yarısına denk gelmekte ve bu tarihten günümüze, örgüt kültürü konusunda yapılan çalışmalar artan bir ivme göstermektedir (Danışman ve Özgen, 2003). Yapılan çalışmaların, özellikle “değerleş ve çoğalış” aşamasına denk gelen 1990'lı yıllardan bu yana, örgüt kültürünün ölçümüne ve örgütsel/yönetimsel değişkenlerle ilişkisinin ampirik verilere dayalı olarak incelenmesine odaklandığı görülmektedir. Çok sayıda çalışmaya konu olan örgüt kültürü, genel olarak, temel iş süreçlerinden, çalışanların özelliklerinden, somut varlıklardan, yasal düzenlemelerden, örgütsel paydaşlara ilişkin faktörlerden, işletmenin içerisinde faaliyet gösterdiği sosyal ve ekonomik sistemden ve en önemlisi örgütün hayat bulduğu ulusal kültürel bağlamdan etkilenmekte (Köse, Tetik ve Ercan, 2001); verimlilik (Ojo, 2009: 396), iş performansı (Alvesson, 2002: 53), örgütsel bağlılık (Erdem, 2007a; Jun ve Jo, 2011) ve örgütsel vatandaşlık davranışı (Çetin, Şeşen ve Basım, 2012) başta olmak üzere çok sayıda birey/iş/örgüt düzeyi değişkeni ise etkileyebilmektedir. Kâr amacı güden örgütler bağlamında incelendiğinde ise örgüt kültürü, çalışanların performansı ve dolayısıyla örgütün verimliliği açısından önem arz etmektedir. Belirli bir örgütün çalışanlarının kolektif düşünme tarzını ifade eden örgüt kültürü, örgütlerin devamlılığının ve etkililiğinin sağlanmasında kritik rol oynayan başat faktörlerdendir. Yöneticiler, güçlü bir örgüt kültürü sayesinde, çalışanları örgütsel değerler etrafında birleştirebilmekte ve örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi için çalışanların desteğini alabilmektedir.

Örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi noktasında, görev başarımının bir adım ötesinde, çalışanların gönüllü olarak sergiledikleri rol ötesi davranışları niteleyen ve iş performansının bir bileşeni olan bağlamsal performans konusu gündeme gelmektedir. Çalışanların bağlamsal performans motivasyonlarını çözümlenmede, örgütsel karakteristiği algılamının önemi büyüktür (Blakely, Andrews ve Fuller, 2003: 132). Nitekim, örgüte yeni katılan çalışanlar, örgütsel değerleri, normları, inanışları içselleştirdikleri ölçüde karşılıklı normunun da bir gereği olarak bağlamsal performans sergileyebilmektedir. Çalışanların değer ve inanışlarının, hâkim olan örgütsel kültürle çatıştığı durumda ise çalışanlar rol ötesi

davranışlardan kaçınmakta ve örgütle etkileşimlerini, yalnızca ekonomik mübadele çerçevesinde sınırlandırmaktadır (Kraimer, 1997: 437). Bu anlamda, bireyin rol ötesi davranışlar sergilemeye ilişkin motivasyonu, örgüte hâkim olan kültürü benimseme derecesinden ve bu kültürün unsurlarına/gerekliklerine uyum kapasitesinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Buradan hareketle çalışmanın amacı, diğer sektörlerle kıyasla farklı örgütsel normları, motifleri terminolojisi, efsaneleri olan havacılık sektöründe faaliyet gösteren örgütlerin, çalışanlarının beyanları doğrultusunda, bu örgütlerde hâkim olan örgüt kültürü tipini (klan, adhokrasi, hiyerarşi, pazar) belirlemek ve örgüt kültürü tipleri ile çalışanların bağlamsal performans düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca çalışmada, bireylerin temel motivasyon kaynaklarının (başarı, bağlanma, güç ihtiyacı) varsayılan ilişkide düzenleyici rol oynayıp oynamadığı ampirik bulgular ekseninde değerlendirilmektir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü, bir örgütte çalışanların davranışlarını etkileyen ve nasıl davranacaklarına dair zihin haritaları ortaya koyan paylaşılan anlam sistemidir (Joiner, 2001: 130). Örgüt kültürü bir dizi değer, inanış, sembol, tören ve mitten oluşmaktadır (Ouchi, 1987: 45).

Örgüt kültürüne dair sınıflandırmalar, kültür araştırmalarının beslediği farklı disiplinlerin bakış açıları ve alanda çalışan araştırmacıların esas aldığı kuramsal modellere göre farklılaşmaktadır. Bu örgüt kültürü modellerinden biri, yönetim organizasyon yazınında sıklıkla kullanılan “rekabetçi değerler modelidir”. Modeli geliştiren Cameron ve Freeman (1991) örgüt kültürü tiplerini, bir eksenin iki ucunda iç odaklılık (klan, hiyerarşi) ile dış odaklılığın (adhokrasi, pazar) ve diğer eksenin iki ucunda esneklik-dinamizm (klan, adhokrasi) ile durağanlık-kontrolün yer aldığı (hiyerarşi, pazar) dört bölümlü bir kartezyen üzerinden sınıflandırmaktadır. Klan kültürü, çalışanlara ve müşterilere yakın ilgi gösterilen, insan ilişkilerinin ve arkadaşlığın ön plana çıktığı, ilişkilerin başarıdan daha fazla tatmin yarattığı örgüt kültürü tipini tanımlamaktadır (Çetin, Şeşen ve Basım, 2012). Bu tip kültürün hâkim olduğu örgütlerde, hiyerarşik kurallardan ziyade paylaşım, uyum ve bağlılık ön plana çıkmaktadır (Yücel ve Koçak, 2014). Bir amaç etrafında toplanan esnek yapıları niteleyen adhokrasi kültürü (Latince ad hoc, amaca özel, geçici ve cracy, yönetim biçimi sözcüklerinin birleşiminde oluşur), girişimci, dış odaklı ve yenilikçi özelliği ön plana çıkan kültürdür. Adhokratik örgütler, çalışma alanında esnekliğin ve inisiyatifin hâkim olduğu, statü ve pozisyonların çok fazla önemsenmediği kültürlerdir. Proje bazlı örgütler, şebeke ve sanal örgütlenmeler adhokrasi kültürüne örnek olarak verilebilir. Bürokratik örgütlerin tersi olarak konumlandırabileceğimiz adhokratik örgütler, çevrede meydana gelen değişimlere uyum kabiliyeti yüksek, inovasyona yatkın, hiyerarşik yapının basık ve biçimselleşmenin düşük düzeyde olduğu, kural ve prosedürlerin asgari düzeyde tutulduğu yapılar olarak nitelenebilir (Oral-Ataç, 2018: 74). Pazar kültürü, dış odaklı, rekabetin ön plana çıktığı, pazar payını sürekli arttırmaya odaklanan ve planlamanın, performansın, örgütün etkililiğinin vurgulandığı örgüt kültürü tipidir.

Aynı zamanda, pazar kültüründe, kontrollü olmak ve durağanlık da önemlidir. Amaçların önceliklendirildiği bu örgüt kültüründe, başarı, sonuç odaklılık ve nam ön plana çıkmaktadır. Çalışanlar, piyasa mekanizmasının işlediği bir ortamda, örgütsel amaçlara kişisel olarak sundukları katkının karşılığını almaktadır (Erdem, 2007b). Hiyerarşi kültürü, kural ve prosedürlerin harfiyen takip edilmeye çalışıldığı ve usulün esastan önce geldiği bürokratik örgüt kültürünü tanımlamak için kullanılır. Bu kültürde çalışanlar, belirsizlikten ve çatışmadan kaçınma eğilimi gösterirler. Hiyerarşi kültüründe, tahmin edilebilirlik ve istikrar temel amaçlar; kontrol ve sorumluluk ise temel değerler olarak görülür (Yücel ve Koçak, 2014). Biçimsel iletişim kanallarının kullanıldığı bu tip örgütlerde lider uzman, bilgili ve kontrolcüdür (Berrio, 2003; Cameron ve Freeman, 1991; Cameron ve Quinn, 2006; Erdem, 2007a). Bu dörtlü yapı, kültürel değerler ile yapı, strateji ve çevre arasındaki uyumdan beslenmekte; çevrenin ve örgütün ihtiyaçlarının bir fonksiyonu olarak farklı örgütlerde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Erdem, 2007a).

Örgüt kültürünün, sosyal bir tutkal ve davranışları biçimlendiren bir kontrol mekanizması işlevi görerek (Şeşen, 2013: 550), a) rekabet avantajı ve finansal başarı, b) üretkenlik, kalite ve moral, c) yenilikçilik, d) birleşme ve satın almada kıyaslama, d) birey-örgüt uyumu ve e) liderlik faaliyetlerine yön verme gibi çok çeşitli sonuçlara etki edeceği belirtilmektedir (DuBrin, 2005: 282). Nitekim, Cameron ve Quinn ile Cameron ve Freeman tarafından geliştirilen tipolojiye dayanan araştırma modellerinin kullanıldığı çalışmalar, farklı örgüt tiplerinin birey veya örgüt düzeyinde farklı sonuçlarla ve farklı düzeylerde ilişkilendiği sonucuna varmıştır. Örneğin, klan ve adhokrasi kültürlerinin çalışanların duygusal ve normatif bağlılıklarını artırıcı etkisi olduğu; pazar ve hiyerarşi kültürlerinin ise çalışanların devam bağlılığı ile daha yüksek düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Acar, 2013; Yücel ve Koçak, 2014). Örgütsel bağlılık ve örgüt kültürü tipleri arasındaki ilişkilerin incelendiği başka bir çalışmada, klan ve adhokrasi kültürünün örgütsel bağlılık ile pozitif ilişkisine karşın, hiyerarşi ve pazar kültürlerinin negatif ilişkisine dair kanıtlar elde edilmiştir (Erdem, 2007a). Çalışmanın bu bulgusunun, klan kültürünün Türk toplumsal kültürünün paternalistik eğilimleri ile uyumu bağlamında anlamlı olduğu yorumu yapılmıştır. Bir başka çalışmada, adhokrasi ve klan tipi örgütlenmenin, yenilikçilik üzerindeki anlamlı etkisine karşın, hiyerarşik kültür tipinin olumsuz etkisi bulgulanmıştır (Çetin ve Topaloğlu, 2018). Cameron ve Quinn'in örgüt kültürü türlerinin incelendiği araştırmalara konu edilen diğer bazı değişkenler ise kariyer engelleri (Ersarı, Işcan ve Naktiyok, 2016), örgütsel sessizlik (Çavuşoğlu ve Köse, 2016), düşük ve yüksek bağlamli iletişim tarzları (Kandemir, Tekeli ve Özdaşlı, 2016), iş yeri zorbalığı (Kuşcu, 2011), yönetsel davranışlar (Topaloğlu ve Kara, 2004), liderlik (Karcıoğlu ve Timuroğlu, 2004) olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. Temel Motivasyon Kaynakları

Çalışma yaşamı açısından ele alındığında motivasyon, beklentilerinin ve ihtiyaçlarının karşılanması halinde, bireyin kendi isteği doğrultusunda örgütsel amaçları gerçekleştirmeye yönelik yüksek düzeyde çaba göstermesini ifade

etmektedir (Paşamehmetoğlu ve Yeloğlu, 2013). Bu anlamda motivasyon, performansı artırıcı bir faktör olarak belirmektedir. Motivasyonun doğasını anlamaya yönelik geliştirilen kuramlar, işin özellikleri, örgüt kültürü ve çalışanların psikolojisi gibi çeşitli unsurlar üzerinden, çalışanların sergiledikleri davranışları ve bu davranışlara temel oluşturan süreçleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu motivasyon kuramları literatürde ihtiyaç/kapsam ve süreç kuramları olarak iki kısımda incelenmektedir. İhtiyaç kuramları (Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi yaklaşımı, Alderfer'in ERG yaklaşımı, Herzberg'in çift faktör kuramı, Başarma ihtiyacı kuramı) insan gereksinimlerini genel olarak sınıflandırmakta, insanı belirli davranışlara sevk eden içsel faktörleri anlamaya odaklanmakta, ancak diğer taraftan, bireysel farklılıkların motivasyon sürecindeki etkilerini yadsımaktadır. Süreç kuramları ise, çalışanların hangi amaçlar tarafından ve nasıl motive olduklarını, birey düzeyinde irdeleyen yaklaşımlardır (Koçel, 2011: 628). İhtiyaçların, kişiyi bir davranışa sevk eden salt faktör olmadığı önermesinden doğan süreç kuramları, kişinin beklentileri ve eşitlik algısı gibi çok sayıda diğer içsel ve dışsal faktörün motivasyondaki rolüne odaklanmaktadır. Bu bağlamda, her ne kadar kapsam kuramları altında sınıflandırılrsa da McClelland'ın (1961, 1985) ihtiyaçlar kuramı, bireysel farklılıklar üzerine inşa edilmesi noktasında emsallerinden farklılaşan bir yaklaşımdır. McClelland'ın (1985) ihtiyaçlar kuramı, davranış ve tutumları etkileyen gereksinimleri başarı ihtiyacı, bağlanma ihtiyacı ve güç ihtiyacı olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Başarı ihtiyacı yüksek olan bireyler, başarması güç hedefler ve anlamlı amaçlar peşinde koşmakta ve daha yüksek başarı elde etmek için çabalamaktadır. Bu tip bireyler daha fazla performans göstermektedir (McClelland, 1985: 238-246). Bağlanma ihtiyacı yüksek bireyler, yakın ve samimi ilişkiler kurma arzusundadır. Liderlik konusunda problemler yaşamalarına rağmen, ilişki kurma arayışındaki bireyler grup çalışmalarına ve uyuma önem vermektedir (George, Jones ve Sharbrough, 2012: 52). Son olarak, güç ihtiyacı yüksek olan bireyler, güç ve otorite kaynaklarını genişleterek diğerlerini etkileme arayışındadır (Koçel, 2011:627). Bu tip ihtiyacı yüksek olan bireyler, duygusal ve davranışsal etki kurmak istemekte, bu amaç doğrultusunda ilişki ağı kurma ve etki alanını genişletme eğiliminde olmaktadır. Çalışanın hangi ihtiyacının baskın olduğunun bilgisi, personel seçiminden terfile, hedef belirlemeden performans değerlendirmeye kadar çalışanlarla ilgili her türlü konuda yöneticilerin işini kolaylaştıracaktır. Dahası, ihtiyaçları doyurulan ve örgütün amaçları/ihtiyaçları ile kişisel amaçları arasında belirli bir dengeyi kurabilen çalışanların, görev performansının ötesinde rol üstü davranışlara yönelmesi mümkün olabilecektir.

C. Bağlamsal Performans

Bağlamsal performans iş tanımlarında yer almayan rol ötesi davranışları ifade etmektedir (Motowidlo, Borman ve Schmit, 1997; Jawahar ve Carr, 2007; Goodman ve Svyantek, 1999). Bağlamsal performans, iş arkadaşlarına yardım etme ve destekleme, verilen görevlere gönüllü olma, bu görevleri gerçekleştirme esnasında çalışma arkadaşlarının öğrenmesine katkıda bulunma, kişisel sorumluluğun bulunmadığı durumlarda dahi başkaları için görev yapma, bilgiyi

paylaşma ve fazladan çaba harcama gibi eylemlerden oluşmaktadır (Borman ve Motowidlo, 1997: 10; Goodman ve Svyantek,1999; Van Scotter, Motowidlo ve Cross, 2000). Örgütün sosyal ve psikolojik çevresini şekillendirerek görev başarımı için katalizör rolü üstlenen bağlamsal eylemler, örgütün etkililiğine katkıda bulunmaktadır. İş performansının önemli bir unsuru olan bağlamsal performans, (görev performansının aksine) farklı işler ve görevler arasında farklılaşmayan, kişilikle ve içsel faktörlerle yakından ilişkili, örgüte/yöneticiye ve iş arkadaşlarına fayda sağlayan ve iş tanımlarında/rol davranışlarında sözü edilmeyen türden faaliyetleri ifade eder (Borman ve Motowidlo, 1997; Meydan, Dirik ve Eryılmaz, 2018).Çalışanların, örgütün sunduğu koşullardan memnuniyetleri ölçüsünde ve örgütle aralarındaki mübadelenin kalitesine ilişkin algıları uyarınca bağlamsal performanslarının artacağı düşünülmektedir (Bağcı, 2014). Ayrıca, bağlamsal performansın en önemli öncüllerinin kişilik, ulusal kültür, örgüt kültürü ve liderlik olduğu (Reilly ve Aronson, 2012) önermesinden hareketle farklı örgüt kültürü tiplerinin bağlamsal performans ile etkileşiminin incelenmesi konusu gündeme gelmektedir. Örgüt kültürünün, uygun olan ve olmayan davranış kodlarını taşıması, örgüt üyelerinin paylaşacağı değerlere zemin hazırlaması, belirli davranışları teşvik etmesi ve belirli konularda caydırıcı rol üstlenmesi, bağlamsal performansın ortaya çıkıp çıkmaması noktasında belirleyici bir faktör olmasına yol açmaktadır. Çalışanların güçlendirildiği, beklentilerin ve amaçların açıkça belirlendiği, adaletin gözetildiği kültürlerde bağlamsal performansın ortaya çıkma olasılığının artacağı araştırmacılarca değerlendirilmektedir (Reilly ve Aronson, 2012). Örgüt, grup ve birey düzeyinde verimlilik, müşteri memnuniyeti, yenilikçi davranışlar gibi çeşitli sonuçlar üreten bağlamsal performansın, çalışanların davranışlarını şekillendiren temel motivasyonlarından etkileneceği öngörülmektedir.

İlgili literatürden hareketle;

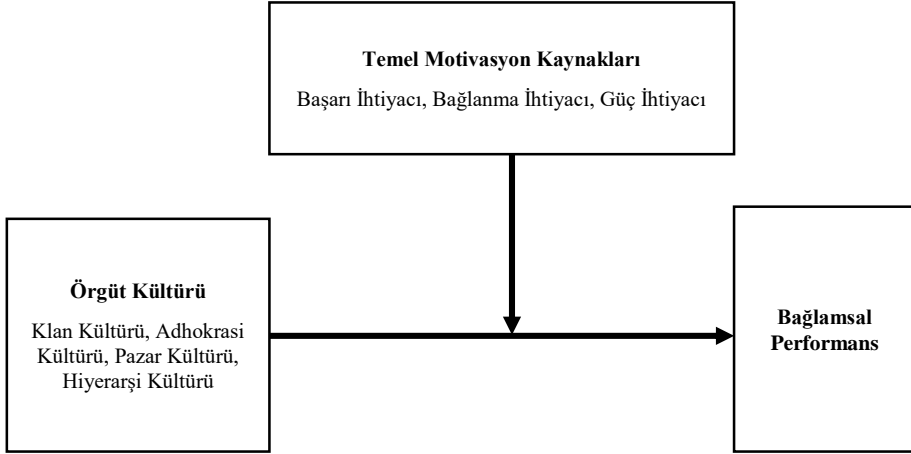
Hipotez 1. Çalışanların örgüt kültürüne dair algıları ile bağlamsal performansları ilişkilidir.

Hipotez 2. Çalışanların örgüt kültürüne dair algıları ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide temel motivasyon kaynakları düzenleyici rol oynar.

II. YÖNTEM

Çalışmanın temel varsayımı, çalışanların örgüt kültürüne dair algılarının bağlamsal performans düzeyleri ile ilişkili olduğudur. Araştırma, örgüt kültürü-baglamsal performans ilişkisini bireyin motivasyon kaynakları bağlamında değerlendirmesi açısından keşfedici bir nitelik taşımaktadır. Araştırmanın modeli Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

B. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini kamuda ve özel sektörde faaliyet gösteren havacılık sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, İstanbul, İzmir, Ankara, Malatya ve Isparta illerinde çalışmakta olan 294 havacılık sektörü çalışanından veri toplanmıştır. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada, yanlış ve eksik doldurulan 29 anketin çıkartılması neticesinde 265 katılımcı üzerinden analizler yapılmıştır.

Araştırmaya dahil edilen havacılık sektörü çalışanlarının 58'i (%21,9) kadın ve 207'si (%78,1) erkektir. Katılımcıların 15'i (%5,7) ilköğretim, 15'i (%5,7) lise, 35'i (%13,2) meslek yüksek okulu, 137'si (%51,7) üniversite ve 63'ü (%23,8) lisans üstü bir program mezunudur. Katılımcıların ortalama yaşı 39, ortalama iş tecrübeleri 15,9 yıl ve mevcut işyerlerinde ortalama çalışma süreleri ise 8,5 yıldır.

C. Ölçüm Araçları

Anket yönteminin benimsendiği araştırmada veri toplama araçları olarak örgüt kültürü ölçeği, temel motivasyon kaynakları ölçeği ve bağlamsal performans ölçeği ile cinsiyet, yaş, sektör, eğitim ve iş tecrübesi demografik değişkenlerini içeren soru formu kullanılmıştır. Katılımcılardan toplanan veriler SPSS ve AMOS yazılımları aracılığıyla analize tabi tutulmuştur.

Örgüt kültürü ölçeği: Havacılık sektöründe çalışan katılımcıların algıladıkları örgüt kültürü tiplerini ortaya çıkarmak için Cameron ve Quinn (2006: 26-28) ile Cameron ve Freeman (1991) modeli üzerine geliştirilen 24 madde ve 4 alt boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Ulusal yazında da sıklıkla kullanılan ölçek, geçerli ve güvenilir sonuçlar vermiştir (Erdem, 2007a; Aydın ve Aktan, 2016). Dört boyutlu yapısı üzerine yapılan DFA (doğrulayıcı faktör analizi) sonucunda, ölçeğin uyum iyiliği değerleri $\chi^2/sd=2,774$, RMSEA =0,065, CFI=0,897, AGFI=0,881 olarak faktör yapısına uyumlu olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları ise klan kültürü için 0,91, adhokrası kültürü için 0,92, pazar kültürü için 0,88 ve hiyerarşi kültürü için 0,82 olmak üzere güvenilir aralıkta bulunmuştur.

Temel motivasyon kaynakları: Çalışanların temel motivasyon kaynaklarını ölçmek için Antalya ve Bolat (2017) tarafından geliştirilen, 24 maddelik temel motivasyon kaynakları ölçeğinin, üç temel motivasyon kaynağını (başarı, bağlanma ve güç ihtiyacı) ölçümleyen 18 maddelik formu kullanılmıştır. Üç boyutlu olarak kullanılan ölçeğe ilişkin uyum iyiliği değerleri ise $\chi^2/sd=2,912$, RMSEA =0,079, CFI=0,885, AGFI=0,871 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları ise başarı ihtiyacı için 0,82, bağlanma ihtiyacı için 0,81 ve güç ihtiyacı için 0,88 olmak üzere güvenilir aralıkta bulunmuştur.

Bağlamsal performans: Havacılık sektörü çalışanlarının bağlamsal performansını ölçmek için Karakurum (2005) tarafından geliştirilen iş performansı ölçeğinin, bağlamsal performans ölçen 5 maddelik bölümünden yararlanılmıştır. Tek boyutlu ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin uyum iyiliği değerleri $\chi^2/sd=3,012$, RMSEA =0,054, CFI=0,870, AGFI=0,895'dir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ise 0,91 olarak bulunmuştur. Tüm ölçeklerde ifadelere katılım 5'li Likert ölçeği ile 1-Hiç Katılmıyorum'dan 5-Tamamen Katılıyorum'a doğru) derecelendirilmiştir.

D. Araştırmanın Bulguları ve Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi sonucu faktör yapısı doğrulanan ölçekler aracılığıyla, örgüt kültürü, temel motivasyon kaynakları, bağlamsal performans arasındaki varsayılan ilişkileri görmek ve hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon testi yapılmıştır. Bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	ss	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Klan K.	2,91	1,11	(0,91)							
2. Adhokrasi K.	2,64	1,14	,843**	(0,92)						
3. Pazar K.	2,74	1,11	,736**	,786**	(0,88)					
4. Hiyerarşi K.	3,26	0,97	,599**	,557**	,661**	(0,82)				
5. Başarı İ.	3,76	0,74	,184**	,198**	,242**	,148**	(0,82)			
6. Bağlanma İ.	4,16	0,60	,277**	,212**	,251**	,248**	,371**	(0,81)		
7. Güç İ.	3,34	0,85	,135*	,135*	,154*	,155*	,344**	,276**	(0,88)	
8. Bağlamsal P.	3,83	0,77	,567**	,475**	,493**	,456**	,359**	,373**	,243**	(0,91)

*p<0,05, **p<0,01, Parantez içi değerler iç tutarlılık katsayılarıdır.

Korelasyon analizi bulgularına göre, bağlamsal performans ile sırasıyla klan kültürü ($r=0,56$, $p<0,01$), pazar kültürü ($r=0,49$, $p<0,01$), adhokrasi kültürü ($r=0,47$, $p<0,01$) ve hiyerarşi kültürü ($r=0,45$, $p<0,01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler görülmüştür. Örgüt kültürü tipleri ile temel motivasyon kaynaklarının tüm alt boyutları arasında da istatistiksel açıdan olumlu ve anlamlı ilişki görülmüştür. Ayrıca, bağlamsal performans ile temel motivasyon kaynakları arasında en yüksek ilişkiler sırasıyla bağlanma ihtiyacı ($r=0,37$, $p<0,01$), başarı ihtiyacı ($r=0,35$, $p<0,01$) ve güç ihtiyacı ($r=0,24$, $p<0,01$) alt boyutlarında görülmüştür. Korelasyon analizi bulguları neticesinde birinci hipotez desteklenmiştir.

Korelasyon analizinde tespit edilen anlamlı bulgulardan yola çıkılarak, örgüt kültürü alt boyutlarının bağlamsal performans üzerindeki etkisini yordayan

ve bu ilişkilerde temel motivasyon kaynaklarının rolünü inceleyen regresyon modelleri kurulmuştur.

Araştırmanın düzenleyici etki öngören hipotezini sınamak amacıyla bağlamsal performansın bağımlı değişken, örgüt kültürü tiplerinin bağımsız değişkenler olduğu ve temel motivasyon kaynaklarının her birinin etkileşim değişkeni yaratılmak suretiyle modellere dahil edildiği hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Düzenleyici etki analizleri Aiken ve West'in (1991) önerdiği üzere çoklu doğrusallık sorununu aşmak adına yordayıcıların merkezileştirilmesi ve elde edilen yeni skorların çarpımından etkileşim değişkenlerinin üretilmesiyle gerçekleştirilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Adım	Bağımsız Değişken	Beta	t	p	F	(p)	R	R ²
Bağlamsal Performans	1	Klan K.	0,942	3,718	0,000	83,221	0,000	0,623	0,388
		Başarı İ.	0,474	3,580	0,000				
	2	Klan*Başarı	-0,513	-1,705	0,089	56,854	0,000	0,629	0,395
	1	Klan K.	0,725	1,780	0,076	77,522	0,000	0,610	0,372
		Bağlanma İ.	0,303	2,249	0,025				
	2	Klan*Bağ.	-0,252	-0,552	0,581	51,646	0,000	0,610	0,373
	1	Klan K.	0,933	4,917	0,000	70,292	0,000	0,560	0,313
		Güç İhtiyacı	0,420	3,276	0,000				
	2	Klan*Güç	0,501	-2,124	0,001	48,994	0,000	0,600	0,360
	Bağlamsal Performans	1	Adhokrasi K.	0,514	1,812	0,071	55,761	0,000	0,546
		Başarı İ.	0,315	2,470	0,014				
2		Adhokrasi*Başarı	-0,110	-0,337	0,737	37,086	0,000	0,47	0,299
1		Adhokrasi K.	-0,092	-0,203	0,840	57,057	0,000	0,551	0,303
		Bağlanma İ.	0,136	0,944	0,346				
2		Adhokrasi*Bağ.	0,561	1,120	0,264	38,493	0,000	0,554	0,307
1		Adhokrasi K.	0,666	3,194	0,002	45,503	0,000	0,508	0,258
		Güç İhtiyacı	0,301	2,432	0,064				
2		Adhokrasi*Güç	-0,266	-1,070	0,285	30,734	0,000	0,511	0,261
Bağlamsal Performans		1	Pazar K.	0,641	2,305	0,022	57,191	0,000	0,551
		Başarı İ.	0,355	2,513	0,013				
	2	Pazar*Başarı	-0,257	-0,768	0,443	38,265	0,000	0,553	0,306
	1	Pazar K.	0,100	0,238	0,812	58,690	0,000	0,556	0,309
		Bağlanma İ.	0,162	1,117	0,265				
	2	Pazar*Bağ.	0,368	0,776	0,348	39,268	0,000	0,558	0,311
	1	Pazar K.	0,752	3,748	0,000	48,762	0,000	0,521	0,271
		Güç İhtiyacı	0,356	2,611	0,010				
	2	Pazar*Güç	-0,372	-1,447	0,141	33,382	0,000	0,527	0,277

Bağlamsal Performans	1	Hiyerarşi K.	0,868	4,223	0,000	54,854	0,000	0,513	0,263
		Başarı İ.	0,727	4,334	0,000				
	2	Hiyerarşi*Başarı	0,869	-2,687	0,008	39,884	0,000	0,644	0,314
	1	Hiyerarşi K.	0,576	1,769	0,078	51,072	0,000	0,530	0,281
		Bağlanma İ.	0,351	2,563	0,011				
	2	Hiyerarşi *Bağ.	-0,221	-0,587	0,558	34,078	0,000	0,531	0,281
	1	Hiyerarşi K.	0,835	4,170	0,000	41,033	0,000	0,488	0,233
		Güç İhtiyacı	0,514	3,037	0,003				
	2	Hiyerarşi *Güç	0,578	-2,106	0,009	29,193	0,000	0,618	0,381

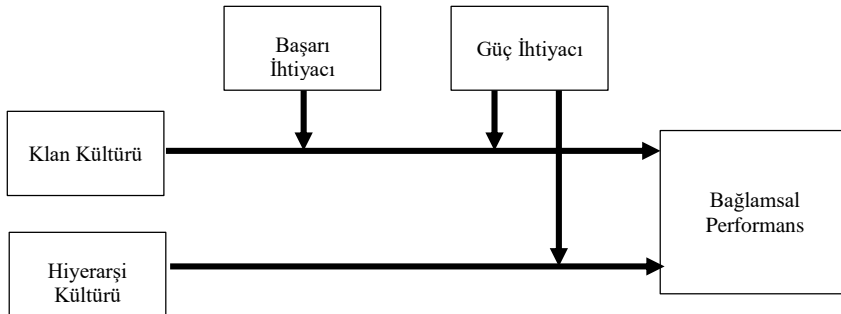
Tablo 2’de yer alan modellere göre, bağlamsal performansın bağımlı değişken, klan kültürü ile güç ihtiyacının bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı modelin açıklama gücü %31 olarak gerçekleşmiştir. Klan kültürü x Güç etkileşim teriminin modele dahil edilmesi ile modelin açıklama gücünde %5 oranında anlamlı artış izlenmiş ve modelin açıklama gücü %36’ya yükselmiştir. Klan x Başarı ve Klan x Bağlanma etkileşim değişkenlerinin olduğu modeller ise istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Bağlamsal performansın bağımlı değişken, adhokrazi kültürü ve pazar kültürünün bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı modellere, temel motivasyon kaynakları etkileşim değişkeni yaratılmak suretiyle dahil edildiğinde, modellerin açıklama gücünde istatistiksel açıdan anlamlı değişim olmadığı görülmüştür.

Bağlamsal performansın bağımlı değişken, hiyerarşi kültürü ile başarı ihtiyacının bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı modelin açıklama gücü %26 olarak gerçekleşmiştir. İkinci adımda modele dahil edilen etkileşim değişkeni (Hiyerarşi x Başarı) modelin açıklama gücünü %31’e yükseltmiştir. Son olarak, bağlamsal performansın bağımlı değişken, hiyerarşi kültürü ile güç ihtiyacının bağımsız değişkenler olarak tanımlandığı modelin açıklama gücü %23 olarak gerçekleşmiştir. İkinci adımda modele dahil edilen etkileşim değişkeni (Hiyerarşi x Güç) modelin açıklama gücünü %38’e yükseltmiştir.

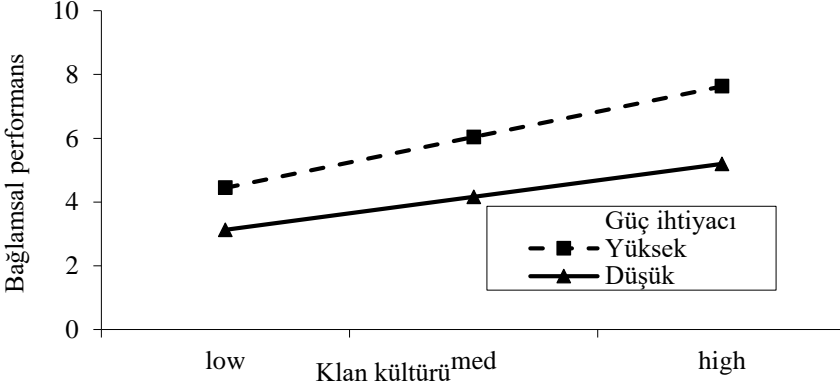
Düzenleyici etki testlerine göre, çalışanların örgüt kültürü algıları ile bağlamsal performansları arasındaki ilişkilerin bir kısmı temel motivasyon kaynakları tarafından düzenlenirken, bir kısmı için düzenleyicilik söz konusu olmadığından, ikinci hipotez kısmen desteklenebilmiştir.

Şekil 2. Düzenleyici Etki Analizi Sonucu

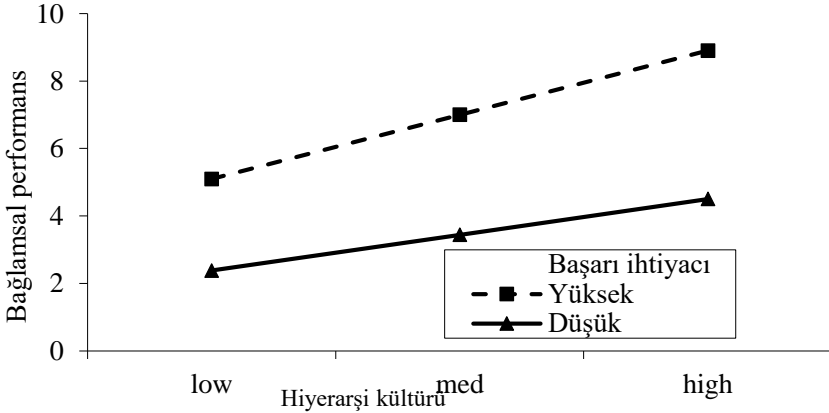

Araştırmanın hipotez testleri neticesinde istatistiksel açıdan anlamlı bulunan modeller, Şekil 2’de görülmektedir. Ayrıca hiyerarşik regresyon analizleri sonucunda anlamlı bulunan ilişkilere dair çizilen moderatör etki grafikleri Şekil 3, Şekil 4 ve Şekil 5’te yer almaktadır.

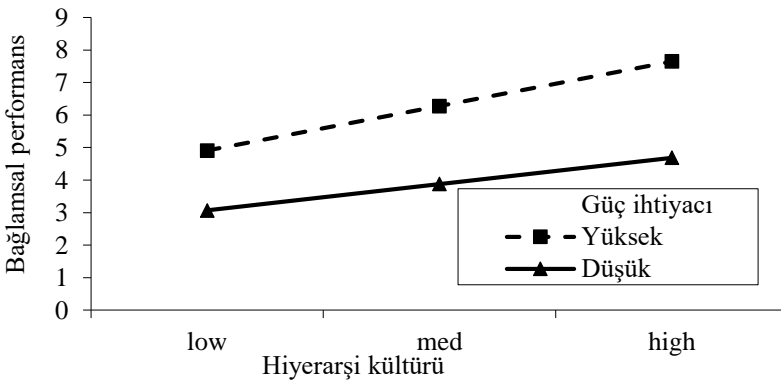
Şekil 3. Klan Kültürü ile Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Güç İhtiyacının Rolü

Şekil 4. Hiyerarşi Kültürü ile Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Başarı İhtiyacının Rolü

Şekil 5. Hiyerarşi Kültürü ile Bağlamsal Performans Arasındaki İlişkide Güç İhtiyacının Rolü

Düzenleyici etki grafikleri, klan kültürü-bağlamsal performans ilişkisinde güç ihtiyacının (Şekil 3), hiyerarşi kültürü-bağlamsal performans ilişkisinde başarı ihtiyacının (Şekil 4) ve hiyerarşi kültürü-bağlamsal performans ilişkisinde güç ihtiyacının (Şekil 5) düzenleyici ve söz konusu ilişkilerin gücünü artırıcı yönde rol oynadığını göstermektedir. Buna göre, klan kültürü ile güç ihtiyacının, hiyerarşi kültürü ile başarı ihtiyacının ve hiyerarşi kültürü ile güç ihtiyacının en yüksek olduğu noktalar, aynı zamanda bağlamsal performansın en yüksek olduğu noktalardır. Diğer bir deyişle, klan kültürüne sahip örgütlerde istihdam edilen havacılık sektörü çalışanlarının, güç ihtiyaçlarının yüksek olması durumunda, bağlamsal performansı anlamlı biçimde daha yüksek gerçekleşmektedir. Aynı şekilde, hiyerarşi kültürüne sahip örgütlerde istihdam edilen havacılık sektörü çalışanlarının, başarı ve güç ihtiyaçlarının yüksek olması durumunda, bağlamsal performansı anlamlı biçimde daha yüksek gerçekleşmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Havacılık ve özelinde uçuş deneyimi, pilotun uçağın motorunu çalıştırması, uçması ve tekrar motoru susturması şeklinde bir silsile izleyen, basit bir süreç gibi gözükmesine rağmen; formel ve enformel ağlarla örülmüş, özgün değerleri ve yazılı olmayan kuralları bulunan, sadece havacılık ile meşgul olanların anlayabileceği bir terminolojisi, semboller kümesi, maceraları ve efsaneleri olan, başlı başına farklı bir sektörü temsil etmektedir. Bu çalışma, havacılık sektöründe çalışanların örgüt kültürü tiplerine dair algılarını, bu algıların iş performansının bir bileşeni olan bağlamsal performansa etkisini ve temel motivasyon kaynaklarının bu süreçteki rolünü incelemek üzere tasarlanmıştır.

Havacılığın vikipedisi olarak anılan skybrary’de yer alan ve Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü’nün Emniyet Yönetimi El Kitabından esinlenerek yazılan bir makalede, örgüt kültürünün havacılık sektörü açısından en önemli unsurunun ve sonucunun, hayati önem arz eden emniyet kültürünün ve emniyet ikliminin yerleştirilmesi noktasındaki rolü olduğuna vurgu yapılmaktadır (Skybrary; SHGM, 2013). Nitekim örgüt kültürü, çalışanların günlük faaliyetleri gerçekleştirme biçimlerine ilişkin normları ve değerler sistemini belirlemekte ve operasyonlara ilişkin birtakım sınırlar çizmektedir. Operasyon personelinin emniyetle ilgili raporlamaları, uygulamaları ve prosedürleri gerçekleştirme biçimi, örgüt kültürünün bir uzantısı olmaktadır. Genelde ulusal kültür ile mesleki kültür, özelde ise örgüt kültürünün kesiştiği noktada, a) insanlar arası ilişkiler, b) bilginin paylaşımı, c) zorlu iş koşullarında çalışanların vereceği tepkiler, d) yeni teknolojinin benimsenme düzeyi, e) otoriteye verilecek tepkiler, f) belgelendirme işlemleri, g) eğitim ve yetiştirme/geliştirme programlarının hazırlanması ve uygulanması, h) farklı çalışma gruplarıyla iş birlikleri ve görev dağılımları, i) yönetim ve sendikalarla ilişkiler gibi çok sayıda mesele ve bunların örgüt performansı üzerindeki etkileri ortaya çıkmaktadır (Kind, 2004). Örgüt kültürünün önemi, işte bu kapsamlı çerçevede havacılık örgütlerinin gündemine taşınmaktadır. Yine, havacılık örgütlerinin olmazsa olmazı emniyet yönetim sistemlerinin başarısı, örgüt kültürünün uyumluluğuyla ve uygunluğuyla doğru orantılıdır (Broyhill ve Freiwald, 2012).

Diğer taraftan, Baltık Havacılık Akademisi'nin (BAA, 2013) örgüt kültürünün sektördeki önemine ithafen yayınladığı bildiriye, emniyetin sağlanmasında ve pozitif emniyet kültürünün yerleştirilmesinde “emniyet yönetim sistemlerinin” etkililiğinden ziyade çalışanların sorumluluğunun ve katkısının önemine vurgu yapılmaktadır. Meslekteki sosyal normların ve teşvik sistemleri ile düzenlenmesi mümkün olan örgüt kültürünün, bilginin paylaşılması ve kritik faaliyetlerin/davranışların düzenlenmesi, stresin yönetilmesi, insan kaynaklı hataların indirgenmesi konularındaki rolünün altı çizilmektedir. Nitekim, bireyi doğduğu günden itibaren kuşatan, davranışlarına ve düşünce dünyasına yön veren toplumsal kültürün değişime dirençli yapısına karşın, örgüt kültürünün istenilen yönde şekillendirilmesi görece daha kolaydır. Havacılık örgütlerinde hâkim olan örgüt kültürü tiplerinin tespit edilmesi ve pozitif çıktılarla ilişkilendirilmesi yönünde atılacak adımlar bu açıdan önem kazanmaktadır. Havacılık emniyet sistemlerinin geçtiğimiz yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra hızla gelişmesi, mekanik iyileştirmeler ve insan/iş gücü odaklı iyileştirmeler olmak üzere iki ana cephede seyretmiştir. Donanımsal açıdan sağlanan iyileştirmeler mühendislik ve teknolojideki gelişmelerden beslenirken, insanla ilgili iyileştirmeler eğitim, yetiştirme ve gelişme ve süreç etkileşimlerine dayanmaktadır. İnsanla ilgili cephede kat edilen mesafe, emniyet kültüründen ve özelde örgüt kültüründen bağımsız değerlendirilememektedir.

Genel olarak ele alındığında, araştırmaya katılan havacılık sektörü çalışanları örgütlerinin en fazla hiyerarşi ve klan kültürü tipine yakın olduğunu, en az ise adhokrasi kültürüne benzediğini düşünmektedir. Emniyet, kural ve prosedürlerin başlıca öncelikler olarak gözetildiği, belirlenmiş iş akışlarının izlendiği ve havacılık otoritelerince düzenli olarak denetlenen havacılık örgütlerinde, durağan ve kontrol odaklı, içe dönük örgüt tipleri olarak gruplanan klan ve hiyerarşi kültürlerinin daha baskın olması, normatif gerekliliklerle anlamlandırılabilir bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, sektörün uluslararası örgütlerce düzenlenen yasa ve yönetmeliklere yoğun biçimde maruz kalması, kaçınılmaz bir hiyerarşi kültürü üretmektedir. Havacılık sektöründe farklı kademelerde ve birimlerde çalışan işgörenler üzerine yapılan bir araştırmada (Lumpe, 2008) mavi yakalı çalışanların patriarkal bir liderliğe ihtiyaç duydukları ve açık yönlendirme ile destekleyici/koruyucu tutum sergileyen liderler istedikleri tespit edilmiş; bu bağlamda en uygun yönetim tarzının Fayolcu idari yönetimi temsil eden türden hiyerarşik bir düzenleme olacağı iddia edilmiştir.

Havacılık örgütlerinde iş süreçleri ve biçimsel ilişkilerin kuralları sıkı sıkıya belirlenmiş olmasına rağmen, başta havacılığın olmazsa olmazı emniyet yönetim sistemi süreçlerinde olmak üzere, örgütler çalışanlarından rol ötesi davranışlar sergilemelerini beklemektedir. Örneğin, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından yayımlanan “Havaalanlarında Emniyet Yönetim Sisteminin Uygulanmasına İlişkin Talimat” içerisinde yer alan EK-1 örnek emniyet politikası beyanında, “Çalışanların gönüllü katılımını desteklemek, ölçmek ve artırmaya yönelik stratejiler geliştirmek” şeklinde bir kurumsal taahhüde yer verilmektedir. Bu araştırmanın bulgularına bakıldığında, örgüt kültürü tiplerinin

tamamı ile bağlamsal performans arasında orta düzeyde ve pozitif yönde korelasyon bulunmaktadır. Bağlamsal performans ile en yüksek düzeyde ilişkiler, klan ve pazar kültürü boyutlarında görülmektedir. Klan kültürünün ailevi bir atmosfer ve ilişkilerde samimiyetin önemsendiği bir ortam sunması, bağlamsal performans sergileme eğilimini artırıcı rol oynayabilir. Özünde bu durum, Türk toplumsal kültürünün toplulukçu özelliği ile tutarlılık arz etmektedir. Paine ve Organ (2000), örgüt kültürünün, büyük ölçüde örgütün içinde bulunduğu ulusal kültürel bağlamdan etkilenebileceği ve kültürel etkileri taşıyacağını belirtmektedir. Diğer taraftan, esnek örgüt kültürlerinin daha yüksek düzeylerde iş tatmini ile ilişkilendirildiği (Waris, 2005) ve pazar kültürünün çalışanların tatminini artırıcı bir rol oynadığı da araştırmalarda ortaya konmuştur. Artan çalışan tatmininin bağlamsal performans olarak fiile dönüşmesi muhtemeldir (Swaminathan ve Jawahar, 2013).

Güçlü ve pozitif duyguları tetikleyen bir örgüt kültürünün, çalışanların bağlılık, iş birliği yapma ve özdeşleşme gibi tutumlarını etkileyeceği belirtilmektedir. İş performansı açısından ise güçlü veya kurumsal bir örgüt kültürünün varlığı görev performansı noktasında hayati olmasa da örgüt kültürünün, çalışanların gönüllü ve rol ötesi davranışlarda bulunma motivasyonlarını desteklemesi bağlamsal performans açısından kritik önem taşımaktadır (Zhang, 2016). Örgütün değerlerini içselleştiren, örgütü evi addeden, kişisel gelişimini ve geleceğini örgütün yarını ile bağdaştıran çalışanların fazladan çaba sarf etme, görevlerin tamamlanması için diğerlerine yardımcı olma ve örgütün amaçlarını önceliklendirme eğilimi artmaktadır.

Her örgütün temel değerleri, normları, kuralları, öncelikleri ile performans hedefleri ve çalışanlarından beklentileri farklı olup, bu unsurlar örgütün kültürel belleğine kodlanmaktadır. Çalışanların ortaya koyması arzulanan performans, kültürün bir uzantısı haline gelmektedir. Dahası, performansın ortaya çıkmasında bağlamın önemini vurgulayan kişi-durum etkileşim modeline (Tett ve Burnett, 2003) göre durumsal ipuçları ve mesajlar, spesifik olarak ise örgüt iklimi ve kültürü performansın nasıl gerçekleşeceğini belirleyici olmaktadır. Çalışanların kişilik özellikleri ile yakından ilişkili olan temel motivasyon kaynaklarının örgüt kültürünün teşvik ettiği değerler ile uyumlu olduğu noktada ise rol ötesi performansta artış olacağı değerlendirilebilir. Nitekim, beş büyük kişilik özelliklerinden sorumluluk türü kişiliği ağır basanların aynı zamanda başarı ihtiyacının yüksek olacağı ve bu kişilerin sonuç odaklı kültürlerde çalışması durumunda bağlamsal performanslarının daha yüksek gerçekleşeceği belirtilmektedir (Wang, Begley, Hui ve Lee, 2012).

Klan kültürü ile güç ihtiyacı etkileşiminin bağlamsal performans üzerindeki anlamlı etkileri, klan kültürünün en çok vurgulanan ikinci kültür olması ve bağlamsal performans ile en yüksek oranda ilişkilenen kültür tipi olması ile birlikte okunduğunda, ülkenin toplumsal kültürünün taşma etkisiyle örgütlere uzandığı bir kez daha görülmekte, sosyal sermayenin, ilişkilerin, bağların ve bağlantıların önemi ortaya çıkmaktadır. Kişi-örgüt uyumunun ve kişinin değerleri ile örgütsel bağlama özgü değerler sisteminin uyumluluğu (Chatman, 1991: 459)

çalışanların örgüt içerisindeki tutum ve davranışlarını doğrudan şekillendirmektedir. Bu noktada, kişilerin belirli bir işi yapmaya uygun yetkinliklere sahip olmasından ziyade, belirli bir örgütün özellikleri, örgütün “kişiliği” ve değerleri ile uyumlu olması daha önemli bir işe alma kriteri haline gelebilmektedir (Bowen, Ledford ve Nathan, 1991). Klan tipi örgütlerde liderlerin anne-baba figürü olarak görülmesi, çatışmaların minimum seviyede tutulması, çalışanların moral ve bağlılığına önem verilmesi, çalışanların güç ihtiyacı ile birleştiğinde bağlamsal performans üzerinde anlamlı sonuçlar görülmüştür. Çalışan tatmininin maddi kazanımlardan daha önemli olduğu, arkadaşlık ilişkilerinin öne çıktığı, örgütsel uyuma önem verilen, biçimselleşmenin düşük ve örgütsel geleneklerin ise bol olduğu, insan odaklı yapılar olarak tanımlayabileceğimiz klan kültüründe (Erdem, 2007b) bağlamsal performansın yüksek olması Türk tipi örgütlerin çalışanlarının güçle ilgili algılarını ve güce verdikleri tepkiyi yansıtmaktadır. Gücün ilişkilerden doğduğu yönündeki yerleşik inanış ve diğerlerini etkilemek için en başta sosyal etki/nüfuz/politika gibi kaynakları ele geçirmek gerektiği anlayışı, klan kültürünün temel varsayımları ile uyumlu ve bağlamsal performans ile yakından ilişkili unsurlar olarak tespit edilmiştir.

Hiyerarşi kültürü ile başarı ihtiyacı etkileşiminin bağlamsal performans üzerindeki anlamlı ve ilişkinin gücünü artırıcı yöndeki etkileri, belirsizlikten kaçınma yönelimli, bürokratik, durağan ve kontrolcü bir kültürün de pekala rol ötesi davranışları teşvik edebileceğini göstermesi açısından kritiktir. Bu noktada, zaman yöneliminin kısa, belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu Türkiye gibi dar bağlamlı kültürlerin T tipi örgütlerinde (Mittal ve Elias, 2016; Sargut, 2015; Dirik, Eryılmaz ve Altın-Gülova, 2017), pozisyonun ileri gelen otoritenin kullanımı, etkili bir yönetim tarzı olabilmekte ve olumsuz duygular yaratmaksızın bağlamsal performans üretebilmektedir. Başarı ihtiyacının bağlamsal performans üzerindeki pozitif etkilerinin statükocu olmak, değişime direnç ve inovasyona ket vurmak gibi eleştirilere maruz kalan hiyerarşi kültürüne dahi baskılanmaması, aksine bu etkileşimin ilişkinin gücünü artırıcı rol üstlenmesi, toplumsal kültürün yarattığı postmodern türden bir “karşıtlıkların birlikteliği” olarak yorumlanabilir. Görünürde, zıt iki pozisyonu temsil eden hiyerarşi eğilimi ile esnekliğin ve çalışanların güçlendirilmesinin bir uzantısı olduğu varsayılan bağlamsal performansın bir arada ele alındığı bu model, havacılık sektörünün özgün doğası ile anlamlandırılabilir. Emniyetin, yalnızca pahalı ekipmanların korunması veya vitrincilik kaygısıyla değil, insan yaşamının ve var oluşunun her anlamda önceliklendirilmesi felsefesiyle vurgulandığı havacılık sektöründe, yine insan yaşamının kutsallığı adına taviz verilmeyen bir hiyerarşik düzenin varlığı, çalışanlarca olumlu karşılanmış ve mübadele edilmiş görünmektedir.

Son olarak, hiyerarşi kültürü ile güç ihtiyacı etkileşiminin bağlamsal performans üzerindeki anlamlı etkileri, gücün meşru, pozisyon kaynaklı ve sert (yumuşak güce karşı) temellerinin (French ve Raven, 1959; Raven, 1993) havacılık sektörü çalışanlarınca kanıksanmış bir durum olduğunu; halihazırda yönetici pozisyonunda olmayan katılımcıların yöneticileri ile sürdürdükleri hiyerarşiye duyarlı ast-üst ilişkilerini benimsediklerini göstermektedir. Bir bütün olarak

araştırmanın veri toplamın ve anket yöntemi bağlamında birtakım kısıtları mevcuttur. İlk olarak havacılık sektörünün yoğunluğu nedeniyle istirahat vakitlerinde sektör çalışanlarından anketleri doldurması istenmiş, çalışanlar üzerinde oluşan zaman baskısı araştırmacılar tarafından gözlemlenmiştir. Bu kısıttan hareketle zaman baskısı olmadan ve anket yöntemi ile birlikte derinlemesine mülakat ile baskın örgüt kültürü algısının anlaşılması sonraki çalışmalar açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Örgüt kültürü haricinde bağlamsal performansın değerlendirilmesinde de üstlerin görüşlerini astların beyanlarıyla birlikte değerlendirmenin, katılımcıların sosyal beğenirlik endişelerini kontrol altına alma açısından faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. Z. (2013). Farklı örgüt kültürü tipleri ve liderlik tarzları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Lojistik işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 5-31.
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). Multiple regression: testing and interpreting interactions. Newbury Park: Sage.
- Alvesson, M. (2002). Understanding organisational culture. London: Sage Publications.
- Antalyalı, Ö. L., & Bolat, Ö. (2017). Öğrenilmiş ihtiyaçlar bağlamında temel motivasyon kaynakları (TMK) ölçeğinin geliştirilmesi, güvenilirlik ve geçerlik analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 83-114.
- Aydıntan, B., & Aktan, E. (2016). Cameron-Freeman örgüt kültürü türleri ekseninde örgüt kültürü ve bilgi güvenliği algısı ilişkisi: devlet üniversitelerinde bir uygulama. *Journal of Business Research Turk*, 8, 324-324.
- BAA (2013). <https://www.baastraining.com/the-importance-of-organizational-culture-in-aviation/>. Erişim Tarihi: 22. 01. 2019).
- Bağcı Z. (2014). Çalışanların iş doyumunun görev ve bağlamsal performansları üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24, 58-72.
- Barnouw, V. (1979). Culture and Personality (3rd ed.). Homewood, IL: Dorsey Press.
- Berrio, A.A. (2003) An organizational culture assessment using the competing values framework: A profile of Ohio state university extension. *Journal of Extension*, 41(2),1-22.
- Blakely, G. L., Andrews, M. C., & Fuller, J. (2003). Are chameleons good citizens? a longitudinal study of the relationship between self monitoring and organizational citizenship behavior. *Journal of Business and Psychology*, 18(2), 131-144.
- Borman, W.C., & Motowidlo, S.J. (1997). Task performance and contextual performance: the meaning for personnel selection research. Psychology Faculty Publications. 1100.
- Bowen, D. E., Ledford, Jr. G. E., & Nathan, B.R. (1991). Hiring for the organization, not the job. *Academy of Management Perspectives*, 5(4), 35-51.
- Broyhill, C., & Freiwald, D. (2012). CRM and SMS: Directing the evolution of aviation organizational culture. Paper presented at the CASS: 57th annual Corporate Aviation Safety Seminar. San Antonio, TX.
- Cameron, K. S., & Freeman, S. J., (1991). Cultural congruence, strength and type: relationships to effectiveness. *Research in Organizational Change and Development*, 5, 23-58.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2006). Diagnosing and changing organizational culture, Jossey Bass Publications, San Francisco.
- Chatman, J.A. (1991). Matching people and organizations: selection and socialization in public accounting firms. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 459-484.
- Çavuşoğlu, S., & Köse, S. (2016). Örgüt kültürünün örgütsel sessizlik davranışına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 115-146.
- Çetin, A., & Topaloğlu, C. (2018). Otel işletmelerinde cameron-quinn örgüt kültürü tiplerinin yenilikçiliğe etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 476-492.
- Çetin, F., Şeşen, H., & Basım, H. N. (2012). Örgüt kültürünün rol ötesi olumlu davranışlara olan etkisi: örgütsel bağlılığın aracı değişken rolü. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 197-211.

- Danışman, A., & Özgen, H. (2003). Örgüt kültürü çalışmalarında yöntem tartışması: Niteliksel-niceliksel yöntem ikileminde niceliksel ölçümler ve bir ölçek önerisi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 91-124.
- Dirik, D., Eryılmaz, İ., & Altın Gülova, A. (2017). Liderin yumuşak ve sert güç kaynakları ile çalışan performansı arasındaki ilişkilere yönelik bir araştırma: Tarafların cinsiyetinin düzenleyici rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1-20.
- DuBrin, A.J. (2005). *Fundamentals of Organizational Behavior*. Louseville, Canada: Thomsan South-Western.
- Erdem, R. (2007a). Örgüt kültürü tipleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: elazığ il merkezindeki hastaneler üzerinde bir çalışma. *Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 63-79.
- Erdem, R. (2007b). Toplumsal kültürün örgüt kültürüne yansımaları. İçinde: R. Erdem ve Ş. Çukur (Ed.). *Kültürel Bağlamda Yönetimsel-Örgütsel Davranış* (ss. 89-133). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Ersarı, G., İşcan, Ö.F., & Naktiyok, A. (2016). Kadın ve erkek bakış açısıyla kadın çalışanların kariyer engelleri ve örgüt kültürü ilişkisi: Akademisyenler üzerinde bir uygulama. *Iğdır Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 171-200.
- French, J. R. P., & Raven, B. (1959). The basis of power, In D. Cartwright (Ed.), *Studies In Social Power* (ss. 529-569). Ann Arbor, MI: University Of Michigan Press.
- George, J. M., Jones, G. R., & Sharbrough, W. C. (2012). *Understanding and managing organizational behavior* (6 B.). New Jersey: Prentice Hall.
- Goodman, S., & Syvanteck, D. (1999). Person-organization fit and contextual performance: Do shared values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55, 254-275.
- Hall, E. T. (1959). *The silent language*. New York: Doubleday.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Jawahar, I.M., & Carr, D. (2007). Conscientiousness and contextual performance: the compensatory effects of perceived organizational support and leader-member exchange. *Journal of Managerial Psychology*, 22, 330-349.
- Joiner, T. A. (2001). The influence of national culture and organizational culture alignment on job stress and performance: Evidence from greece. *Journal of Managerial Psychology*, 16(3), 229-242.
- Jun, S., & Joo, B.K. (2011). Knowledge sharing: the influences of learning organization culture, organizational commitment, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 18(3), 353-364.
- Kandemir, H., Tekeli, İ., & Özdaşlı, K. (2016). Örgüt kültürünün düşük ve yüksek bağlamli iletişim tarzları üzerine etkisi: Kafe çalışanları üzerine çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 11, 202-222.
- Karakurum, M. (2005). *The effects of person-organization fit employee job satisfaction, performance and organizational commitment in a turkish public organization*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Karcioğlu, F., & Timuroğlu, M. K. (2004). Örgüt kültürü ve liderlik. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2, 319-338.
- Kind, P. J. (2004). *The influence of organization culture on aviation safety – A case study of a United states navy fa-18 landing mishap*. Master's Thesis, University of Tennessee.
- Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği*. 13. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Köse, S., Tetik, S., & Ercan, C. (2001). Örgüt kültürünün oluşturan faktörler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 7(1), 219-242.
- Kraimer, M. (1997). Organizational goals and values: A socialization model. *Human Resource Management Review*, 7, 425-447.
- Kroeber, A. L., & Parsons. T. (1958). The concepts of culture and of social system. *American Sociological Review*, 23, 582-583.
- Kuşcu, P. (2011). İşyeri zorbalığı ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine sosyolojik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(4), 371-394.

- Lumpe, M. L. (2008). Leadership and organization in the Aviation Industry. Ashgate Publishing: England.
- Mcclelland, D. C. (1961). The achieving aociety. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Mcclelland, D. C. (1985). Human motivation. Glenview, IL: Scott Foresman.
- Meydan, C.H., Dirik, D., & Eryılmaz, İ. (2018). Liderin güç kaynakları ve iş performansı arasındaki ilişkide pelz etkisinin düzenleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 75-92.
- Mittal, R., & Elias, S. M. (2016). Social power and leadership in cross-cultural context. *Journal of Management Development*, 35(1), 58-74.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C., & Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2), 71-83.
- Ojo, O. (2009). Impact assessment of corporate culture on employee job. *Journal of Business Intelligence*, 2(2), 389-399.
- Oral-Ataç, L. (2018). Adhokratik Örgüt Yapıları. İçinde: E. Aydoğan (Ed.), Örgütsel Davranış Odaklı Yöneltil Yaklaşımlar. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Ouchi, G. (1987). Teori Z: Japonların Yönetim Tarzı Nasıl İşliyor. Çev.Yakut Güneri, İstanbul: İlgi Yayıncılık.
- Paine, J.B., & Organ, D.W. (2000). The cultural matrix of organizational citizenship behavior some preliminary conceptual and empirical observations. *Human Resource Management Review*, 10(1), 45-59.
- Paşamehmetoğlu, A., & Yeloğlu, H.O. (2013). Motivasyon. İçinde: Sığırı, Ü. & Gürbüz, Ü. (Ed). Örgütsel Davranış. İstanbul: Beta Yayınları.
- Raven, B.H. (1993). The bases of power: origins and recent developments. *Journal of Social Issues*. 49, 227-251.
- Reilly, R.R., & Aronson, Z. H. (2012). Managing contextual performance (December 24, 2012). Available at SSRN:<https://ssrn.com/abstract=2193645>.
- Sargut, A.S. (2015). Kültürler arası farklılaşma ve yönetim, Ankara: İmge Kitabevi.
- SHGM (2013). Havaalanlarında emniyet yönetim sisteminin uygulanmasına ilişkin talimat (SHT-SMS/HAD). <http://web.shgm.gov.tr/doc4/sht-sms-had.pdf>
- Skybrary. https://www.skybrary.aero/index.php/Organisation_al_Culture (Erişim Tarihi: 23.01.2019).
- Swaminathan, S., & Jawahar, P. D. (2013). Job satisfaction as a predictor of organizational citizenship behavior: an empirical study. *Global Journal of Business Research*, 7(1), 71-80.
- Şeşen, H. (2013). Örgüt Kültürü. İçinde: Ü. Sığırı ve S. Gürbüz (Ed.), Örgütsel Davranış (ss.545-582). İstanbul: Beta.
- Tayeb, M.H. (1988). Organisations and national culture. London: Sage Publications.
- Tett, R. P., & Burnett, D. D. (2003). A personality trait-based interactionist model of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 88, 500-517.
- Topaloğlu, M., & Kara, D. (2004). Örgütsel kültürün yöneticilerin yönetsel davranışları üzerindeki etkileri-a grubu seyahat acentelerinde bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 121-141.
- Van Scotter, J., Motowidlo, S., & Thomas, C.C. (2000). Effects of task performance and contextual performance on systemic rewards. *The Journal of Applied Psychology*, 85, 526-535.
- Wang, H., Begley, T., Hui, C., & Lee, C. (2012). Are the effects of conscientiousness on contextual and innovative performance context specific? organizational culture as a moderator. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(1), 174-189.
- Waris, R.G. (2005). An examination of organizational culture, employee attitudes, and organizational citizenship behavior: a path analysis approach. PhD Thesis, University of Missouri-Columbia, Kansas City, United States of America.
- Yücel, İ., & Koçak, D. (2014). Örgüt kültürü ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 45-64.
- Zhang, W.J. (2016). Relationship between organizational culture identity and job performance of enterprise employees. 3rd International Conference on Advanced Education and Management (ICAEM 2016).

SUMMARY

Although the experience of aviation and in particular flight seems to be a simple process, followed by a sequence in which the pilot starts the engine, flies and shuts down the engine; it represents a distinct sector in its own, with formal and informal networks, with unique values and unwritten rules, a terminology, a set of symbols, adventures and legends that only those engaged in aviation can understand. This study was designed to examine the perceptions of 265 participants working in the aviation sector on organizational culture types, the effect of these perceptions on contextual performance, which is a component of business performance, and the role of basic motivation sources in this process. This purpose has been reached in Turkey's aviation sector employees in four different provinces, it was administered questionnaire that included demographic variables and scale of research.

In general, the aviation sector workers participating in the survey indicated that their organizations were most close to the hierarchy and clan culture type. This is explained by the more dominant culture of clans and hierarchies grouped as static and control-oriented, inward-looking organization types in aviation organizations where safety, rules and procedures are considered as top priorities, monitored workflows are monitored and regularly monitored by aviation authorities. It is stated that an organizational culture that triggers strong and positive emotions will affect the attitudes of employees such as loyalty, cooperation and identification. In terms of business performance, the existence of a strong or corporate organizational culture is not vital to the performance of the task, but it is critical for the contextual performance that the organizational culture supports the motivation of the employees to perform voluntary and cross-role behaviors. Correlation analysis results support this situation.

The basic values, norms, rules, priorities, performance goals and expectations of employees of each organization are different and these elements are coded into the cultural memory of the organization. The performance desired by the employees becomes an extension of the culture. Moreover, situational clues and messages, and organizational climate and culture, determine how performance will be realized according to the person-state interaction model, which emphasizes the importance of context in the emergence of performance. It can be considered that there will be an increase in the performance of the role when the main sources of motivation, which are closely related to the personality traits of the employees, are compatible with the values encouraged by the organizational culture. The effect of the interaction of hierarchy culture and the need for success on contextual performance and increasing the strength of the relationship supports this result. Moreover, the meaningful effects of clan culture and power need interaction on contextual performance are read with the fact that clan culture is the second most emphasized culture and the type of culture that has the highest correlation with contextual performance, it is once again seen that the social culture of the country extends to organizations due to overflow and social capital The importance of relations, ties and connections emerges. As a result, it is critical to show that a

bureaucratic, static and control culture oriented towards avoiding uncertainty may well promote the role-playing behavior. At this point, short of time orientation, is high uncertainty avoidance by Turkey as narrow-context cultures of T-type use the authority of elders from positions in the organization, to become effective management style and negative feelings without causing said based on the findings of research that generate contextual performance.

Vadesiz Mevduat Tutumu İçin Para Talebi Fonksiyonunun Tahmin Edilmesi

Levent KORALP*

ÖZ

Bu çalışmada vadesiz mevduat tutumu için bir reel para talebi fonksiyonu çağdaş ardışık bağımlı gecikmesi dağıtılmış sınır testiyle tahmin edilmektedir. Para talebinin reel gelir esnekliği 1.92 olarak bulunmuş, reel gelir ve reel parasal büyüklükler arasındaki ilişkinin talep koşullarını paramın dolanım hızının tersi aracılığıyla etkileyeceği vurgulanmıştır. Reel para talebinin faiz yarı-esnekliği ve enflasyon yarı-esnekliği sırasıyla -0.41 ve -0.56 şeklinde elde edilmiş, bu bulgu da iktisadi birimlerin dar kapsamlı parasal tutumlarını belirlerken faiz oranını ve enflasyon oranını önemli bir alternatif maliyet olarak kabul etmelerine atfedilmiştir. Hata düzeltme modellemesi ile uzun dönem para talebi ilişkisinden sapmalarının %16'sının bir dönem içerisinde ortadan kalktığı, yaklaşık altı dönem içerisinde para piyasası denge koşullarının yeniden sağlandığı anlaşılmıştır. Bu bulgular izlenerek para politikası tasarlanma ve uygulama sürecinde dar kapsamlı parasal büyüklüklere ve bu büyüklükler arasındaki kuramsal temelli ilişkilere ait tahmin edilen bilginin politika yapıcılar açısından dikkate alınması gerektiği ve Türkiye ekonomisi açısından bu bilginin özellikle enflasyonist yapı ile ilişkilendirilmesi gerektiği şeklinde bir iktisat politikası çıkarılmasına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Para Talebi; Vadesiz Mevduatlar; Sınır Testi;

JEL Sınıflandırması: C32; E41; E52;

Estimating Money Demand Function for Holding Demand Deposits

ABSTRACT

In this paper, a real money demand function for demand deposits is tried to be estimated by using contemporaneous autoregressive distributed lag bounds testing approach. The real income elasticity for money demand has been found as 1.92, which is related to that the relationship between real income and real money balances tends to affect the demand conditions through the inverse of the monetary velocity of circulation. Interest semi-elasticity and inflation semi-elasticity of real money demand have been obtained as -0.41 and -0.56, respectively, which are also attributed to that economic agents accept the interest rate and inflation rate as an important alternative cost when determining the narrowly defined monetary holdings. The error correction modeling indicates that divergence from the long run money demand relationship is corrected 16% in one period, that is, equilibrium conditions are re-established within about six periods. Following these findings, in designing and implementation process of monetary policy, the estimated knowledge as for the narrowly defined monetary aggregates and the theory based relationships between these aggregates must be considered crucially by the policy makers and this knowledge must especially be related to the inflationary framework within the Turkish economy as a policy inference.

Keywords: Money Demand; Demand Deposits; Bounds Testing;

JEL Classification: C32; E41; E52;

* Doç.Dr. Kastamonu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Kuzeykent, Kastamonu, lkorap@hotmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 29.01.2019 / Yayına Kabul Tarihi: 16.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.519251

GİRİŞ

İktisadi bireylerin para tutumu şeklindeki davranışsal özelliklerinin incelenmesi para politikalarının değerlendirilme sürecinde önemli bir bilgi içeriğini açığa çıkarmaktadır. Bu tür bir araştırma hem kuramsal temelli makro iktisadi yaklaşımların geçerliliğinin sınanmasında hem de politika yapıcılar açısından politika yapım sürecinin tasarlanabilmesinde oldukça faydalı bir işlev görmektedir. Friedman (1977) tarafından vurgulandığı gibi talep edilen para miktarının doğru bir şekilde belirlenmesi parasal büyüklükleri elde bulundurmanın bireylere sağladığı getirilerin ve yüklediği maliyetlerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Benzer şekilde, saptanan para politikası hedeflerine ulaşmak için uygun politika araçlarının seçilmesi, bireylerin mevcut para tutumlarına alternatif oluşturan maliyetlerin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ortaya konulması ve tahmin edilen ilişkilerin istikrarlılığına yönelik yapılan çıkarsamalar parasal içerikli istikrar politikalarının taşınması gereken özellikler hakkında araştırmacıların çıkarsama yapmalarını olanaklı kılmaktadır (Favero, 2001). Bu değerlendirmelerin fonksiyonel bir yapı altında çağdaş bir tahmin sürecine dayandırılabilmesi iktisadi birimlere parasal yetkililerin saptadıkları hedefler ile politika gerçekleştirmelerinin ne ölçüde uyum sağladığını belirleyebilme olanağı sunmaktadır (Goldfeld ve Sichel, 1990). Tahmin edilen fonksiyonel ilişkilerin istikrarsız bir yapı taşınması ele alınan örneklem dönemleri kapsamında yapısal bazı değişikliklere işaret edebilmekte, bu durum da uygulamalı modelleme yaklaşımları açısından geçersiz politika önerilerine yönelik eksik ya da yanlış bazı bulgulara ulaşıldığını gösterebilmektedir (Laidler, 1993).

İstikrarlı bir para talebi ilişkisinin ekonomiler açısından önemi bizler açısından veriyken, çeşitli ülke ve bölge örneklerini dikkate alan ve 2000’li yıllar sonrasında gerçekleştirilen Cakan ve Özmen (2002), Cıvcir (2003), Ramachandran (2004), Altinkemer (2004), Bahmani-Oskooee ve Rehman (2005), Bahmani-Oskooee ve Karacal (2006), Dreger ve devamı (2007), Lee ve Chien (2008), Kim ve Subramanian (2009), Jawadi ve Sousa (2013) ve Davis ve devamı (2013) gibi pek çok yerli ve yabancı kaynaklı çalışmaya iktisat yazını içerisinde rastlanabilmektedir. Kendi çalışmamızda bu tür bir ilgi alanına katkı sağlamak amacıyla Türkiye ekonomisi verilerini kullanan ve bireylerin vadesiz mevduat tutumuna yönelik talebini modellemeye çalışan bir tahmin sürecinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla daha çok işlem güdüsüyle bireylerin parasal tutum davranışları incelenmektedir. Çalışmamızın taslağı şu şekilde özetlenebilir. Bir sonraki bölümde veri tanımları ve zaman serisi özellikleri verilmekte, dikkate alınan fonksiyonel ilişki içsel kırılmayı dikkate alan birim kök sınamaları ile birlikte okuyucuya aktarılmaktadır. Daha sonra tahmin amacıyla kullanılan yöntemsel yaklaşım başlıca özellikleriyle tanıtılmakta ve izleyen bölümde de tahmin bulgularına yer verilmektedir. Çalışmaya yönelik bir özet sunum ile çalışma sonlandırılmaktadır.

I. VERİ TANIMLARI

Çalışmamızda dar tanımlı bir para talebi fonksiyonunun Türkiye ekonomisi için tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde iktisadi bireylerin daha çok işlem güdüsüyle parasal tutum davranışları incelenmektedir. Üçer aylık gözlem aralığını kullanan örneklem dönemi 2005Q4 – 2018Q2 olarak belirlenmiştir. Başlangıç döneminin 2005Q4 olarak belirlenmesinin nedeni bu tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından para arzı tanımlarında değişikliğe gidilerek para arzı tanımlarının bankacılık sistemindeki yerli para cinsinden mevduatlar ile yabancı para birimi cinsinden mevduatların yerli para birimi cinsinden değerinin toplamı şeklinde hesaplanmaya başlanmasıdır.

Çalışmada dar kapsamlı parasal büyüklük olarak tanımlanan (m) değişkeni M1 para arzı büyüklüğünden dolaşımdaki para miktarının çıkarılması ile elde edilmekte ve bankacılık sistemindeki vadesiz mevduat hacmini dikkate almaktadır. İktisadi bireylerin para aldanmasına uğramadığı şeklindeki varsayım altında, para talebi reel parasal büyüklüklere bir talep şeklinde algılanmakta, reel parasal büyüklükleri elde etmek için ise cari fiyatlarla gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) 2009: 100 temelli zincirleme hacim endeks yöntemine göre hesaplanan reel GSYİH'ye oranı şeklinde elde edilen GSYİH deflatörü kullanılmaktadır.

İktisadi bireylerin ellerinde tutmak isteyecekleri para miktarının bir belirleyicisi şeklinde reel gelir (y) değişkeni olarak 2009: 100 temelli reel GSYİH dikkate alınmıştır. Elde para tutumunun alternatif maliyeti ise Hazine Müsteşarlığı aylık iç borçlanma ortalama bileşik faizi dönem ortalaması (i) ve GSYİH deflatöründeki bir dönemlik yüzde değişim şeklinde hesaplanan üç aylık enflasyon (π) oranı ile temsil edilmiştir.

Dar kapsamlı parasal büyüklük tutumu için kendi getiri oranı basitlik açısından sıfır olarak kabul edilmiş ve modellemeye sokulmamıştır. Reel parasal büyüklük ve reel gelir için doğal logaritma alma işlemcisi kullanılmış olup elde para tutumuna yönelik alternatif bir maliyet olarak dikkate alınan faiz oranı ve enflasyon oranı değişkeni için yarı-logaritmik bir yapıda bu değerler zaten oran şeklindeki birer büyüklük olarak model sokuldukları için böyle bir dönüşüm gerçekleştirilmemiştir.

Çalışmada kullanılan bütün veriler mevsimsellikten arındırılmamış bir yapıda modele sokulmuş olup reel parasal büyüklük, reel gelir ve enflasyon hesaplamasında kullanılan veriler TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden (<https://evds2.tcmb.gov.tr>, erişim tarihi: 28.01.2019) ve faiz oranı verileri T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı elektronik veri dağıtım sisteminden (<https://www.sbb.gov.tr/>, erişim tarihi: 28.01.2019) derlenmiştir.

Model tahminine geçilmeden önce değişkenlerin birim kök bilgisi incelenmektedir. Bu amaçla Lee ve Strazicich (2003) tarafından önerilen ve sınama sürecinde içsel kırılmaların varlığına izin veren birim kök sınama yöntemine başvurulmuştur. Kırılma altında birim kökün varlığı H_0 varsayımına dayalı sınama sonuçları Tablo 1'de aktarılmaktadır:

Tablo 1. Lee-Strazicich (2003) birim kök sınaması: İki içsel kırılma

Değişkenler	Model: Crash	Model: Break	Çıkarılma
m_t	-2.39 (09Q4, 12Q3)	-5.49 (07Q4, 12Q4)	$I(1)$
Δm_t	-3.68 (11Q3, 15Q3)	-7.80 (08Q1, 09Q2)	$I(0)$
y_t	-3.79 (07Q4, 11Q2)	-6.06 (08Q2, 12Q4)	$I(0)$ ya da $I(1)$
Δy_t	-3.88 (15Q2, 16Q4)	-7.58 (08Q3, 11Q4)	$I(0)$
i_t	-2.69 (08Q4, 09Q3)	-7.45 (09Q2, 13Q3)	$I(0)$ ya da $I(1)$
Δi_t	-6.33 (09Q2, 14Q3)	-6.82 (08Q1, 09Q4)	$I(0)$
π_t	-5.11 (08Q2, 11Q4)	-10.58 (08Q2, 15Q2)	$I(0)$
$\Delta \pi_t$	-6.85 (07Q4, 10Q2)	-11.83 (07Q4, 09Q3)	$I(0)$
Kritik değer	%5	-3.56	-6.18

Yukarıda Δ fark işlemcisidir. Tablo iki olası çoklu kırılma altında Lee-Strazicich (2003) en küçük sınamaya istatistiklerini (τ) sunmaktadır. Tahmin bulguları, seçilen örneklem içerisindeki bilinmeyen bir tarihte yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Olası kırılma tarihleri parantez içerisinde belirtilmiştir. Sınamalar için dikkate alınan en yüksek gecikme uzunluğu 5 olarak saptanmıştır. Birim kök tahmin bulgularına göre düzey değerleri itibariyle reel parasal büyüklükler $I(1)$ ya da birinci dereceden bütünleşik bir yapıda bulunurken ölçek reel gelir değişkeninin ve elde para tutumunun alternatif maliyeti şeklindeki faiz oranı değişkeninin kullanılan birim kök modeline göre düzey değerleri açısından $I(0)$ ya da $I(1)$ olma durumu çelişkili bir sonuç üretmektedir. Enflasyon oranı ise düzey değerler açısından durağan bir yapıda bulunmuştur. Bu bulgular doğrultusunda modelin tahmin için çağdaş bir zaman serisi tahmin yöntemi olan ardışık bağımlı gecikmesi dağıtılmış sınır testine başvurulmaktadır.

II. ARDIŞIK BAĞLANIMLI GECİKMESİ DAĞITILMIŞ (ARDL) SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Kullanılan değişkenlerin farklı bütünleşme derecesine sahip olması nedeniyle tek denklemlili Engle ve Granger (1987) yöntemi ya da bir vektör ardışık bağımlı (VAR) yapısı altında en çok olabilirlik temelli Johansen (1995) çok değişkenli eşbütünleşim yöntemi dikkate aldığımız veri yapısına uygun düşmemektedir (Göktaş, 2005). Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından önerilen ARDL sınır testi yaklaşımıysa $I(0)$ ya da $I(1)$ değişkenlerin birlikte bir eşbütünleşik değişken uzayında bulunmalarına izin vermektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki vektör hata düzeltme modelini ele alalım:

$$\Delta Y_t = \mu + \lambda Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıda $Y_t = [y_t, x_t]'$ şeklinde tanımlanan değişken vektörüdür. $\mu = [\mu_y, \mu_x]'$ sabit katsayı vektörü ve $\Delta = (1 - L)$ fark işlemcisini göstermektedir. $\varepsilon_t = [\varepsilon_y, \varepsilon_x]'$ $\sim N(0, \Omega)$ hata terimleri vektörünün normal bir dağılıma sahip, sıfır ortalama değerli ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. λ uzun dönemli çarpan matrisini ve γ kısa dönemli tepki matrisini göstermektedir:

$$\lambda = \begin{bmatrix} \lambda_{yy} & \lambda_{yx} \\ \lambda_{xy} & \lambda_{xx} \end{bmatrix} = - \left(I - \sum_{j=1}^p \phi_j \right) \quad (2)$$

$$\gamma_j = \begin{bmatrix} \gamma_{yy,j} & \gamma_{yx,j} \\ \gamma_{xy,j} & \gamma_{xx,j} \end{bmatrix} = - \sum_{k=j+1}^p \phi_k \quad (3)$$

I birim matrisi ve ϕ_j vektör ardışık bağlanım katsayı matrisidir. λ matrisinin köşegen elemanlarının sınırlandırılmaması zaman serilerinin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin $\lambda_{yy} = 0$ ifadesi y değişkeninin $I(1)$ ve $\lambda_{yy} < 0$ ifadesi değişkenin $I(0)$ olmasını ifade etmektedir. Uzun dönem çarpan matrisinin köşegen dışı elemanlarından biri, λ_{yx} ya da λ_{xy} , sıfır değerini alabilmektedir. Bu yaklaşım ile tek denklemlilik eşbütünlük bir ilişki değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmalarına aldırış edilmeksizin tahmin edilebilmektedir:

$$\Delta y_t = \alpha + \varphi y_{t-1} + \delta x_{t-1} + \omega \Delta x_t + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{p,j} \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q-1} \beta_{x,j} \Delta x_{t-j} + u_t \quad (4)$$

(4) no'lu eşitlikte φ ve δ uzun dönem çarpan katsayılarını ve Δy_{t-j} ve Δx_{t-j} hata düzeltme modelinin kısa dönem dinamik yapısını göstermektedir. Sınır testi yaklaşımı (4) no'lu eşitliğin trend bileşenini içeren veya içermeyen bir şekilde en küçük kareler (*OLS*) yöntemiyle tahmin edilmesini gerektirmekte ve aşağıdaki varsayımlar doğrultusunda F – istatistikleri yardımıyla y_t ve x_t değişkenlerinin düzey değerleri arasında uzun dönemli olası bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır:

$$H_0 : \varphi = 0, \delta = 0 \quad (5)$$

$$H_1 : \varphi \neq 0, \delta \neq 0$$

(5) no'lu eşitlikte F – ya da $Wald$ – sınamaları ile H_0 hipotezinin reddedilmesi H_1 hipotezinin kabul edilmesine yol açacak ve kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli bir denge ilişkisini gösterecektir. Tahmin edilen istatistikler Pesaran ve devamı (2001) çalışmasında aktarılan ve standart olmayan bir dağılıma sahip ölçüt değerlerin kavuşmazda sahip olması gereken değerlerle karşılaştırılmaktadır.

Hesaplanan F – istatistiğinin eşik değerleri ifade eden sınırların dışına düşmesi durumunda, değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ şeklinde bütünleşme derecelerini bilmeye gerek kalmaksızın değişkenlerin düzey değerleri arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunması durumu kesin olarak belirlenebilmektedir. Bu durumda F – istatistiğinin üst eşik sınır değerinin üzerinde tahmin edilmesi değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunmadığı H_0 varsayımının reddedilmesine yol açmakta, F – istatistiğinin alt eşik sınır değerinden düşük bulunmasıysa H_1 almaşık varsayımının kabul edildiğini ve bu doğrultuda değişkenler arasındaki olası eşbütünleşik bir ilişki durumunun bulunmadığını göstermektedir. Hesaplanan F – istatistiğinin dikkate alınan eşik sınır değerlerinin arasına düşmesi durumundaysa, değişkenler arasındaki olası bir eşbütünleşik ilişkinin varlığıyla ilgili olarak değişkenlerin bütünleşme derecelerinin bilinmesi gerekmektedir.

Bu tahmin sürecinin yanı sıra (4) no'lu eşitlikte bir dönem gecikmeli bağımlı değişken katsayısının t – istatistiğinin Pesaran ve devamı (2001) çalışması içerisinde aktarılan eşik değerleri aşması da modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığını gösterebilecektir. $ARDL$ temelli sınır testi yaklaşımı küçük örneklem kullanımında dahi tutarlı uzun dönem katsayı tahminçileri üretebilmektedir.

III. SINIR TESTİ TAHMİN BULGULARI

Bir sonraki aşamada para talebi denkleminde yönelik elde edilen tahmin içerikli sonuçların tutarlılığını sınavabilmek için Pesaran ve devamı (2001) çalışması tarafından önerilen çağdaş $ARDL$ eşbütünleşim denklemi ve bu denklem kullanılarak türetilen hata düzeltme modeli tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla $ARDL$ modelinde dikkate alınan bağımlı değişken ve açıklayıcı değişkenler için gecikme sayısı en çok 4 olarak dikkate alınmak üzere Akaike bilgi ölçütü (AIC) kullanılarak pek çok $ARDL$ modeli bulunmuştur. Belirtilmelidir ki, tahmin edilen model sayısı 500'dür.

Herhangi bir deterministik bileşenin dikkate alınmaması ya da deterministik bileşen olarak yalnız sabit katsayının dikkate alınması durumunda $ARDL(4,1,0,0)$ modeli ve deterministik bileşen olarak sabit katsayı ve trendin birlikte dikkate alınması durumunda $ARDL(3,0,0,2)$ modeli bilgi ölçütünü en küçük yapan uygun model olarak saptanmaktadır. Eşbütünleşik yani durağan

yapıdaki olası bir iktisadi ilişkinin varlığı dikkate alınan deterministik bileşen varsayımlarına bağlı olarak Tablo 2 içerisinde sunulmaktadır. Tahmin edilen olasılık değerlerine ilişkin standart hatalar Pesaran ve Shin (1998) izlenerek delta yöntemiyle elde edilmiştir. Sınır testi F – istatistiği I_0 ve I_1 kritik değerleri için %5 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır. Değişken olasılık değerleri [] içerisinde belirtilmiştir.

Uzun dönem düzey değer eşitliklerinin incelenmesi eşitliğe kısıtlanan deterministik bileşen varsayımlarından bağımsız olarak tahmin edilen bütün modeller için değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm modellerde F – Sınır testi F – istatistiği $I(0)$ ve $I(1)$ eşik sınır değerlerinin üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca sabit katsayı ya da trend bileşeninin koşullu hata düzeltme modelinde yer almasına karşılık uzun dönem düzey değer eşitliğine kısıtlanmadığı modellerde t – Sınır testi t – istatistiği de mutlak değer olarak eşik sınır değerlerinin üzerinde bir sonuç vermektedir. Modeller genel olarak benzer değişken katsayı bulguları üretmektedir. Bütün modeller içerisinde deterministik bileşenler açısından yalnız sabit terimin koşullu hata düzeltme modelinde yer aldığı ve uzun dönem düzey değer eşitliğine kısıtlandığı ‘kısıtlanmış sabit & trend yok’ *ARDL(4,1,0,0) modeli* modeli en yüksek F – Sınır testi F – istatistiğine sahip model durumundadır. İzleyen bölümde bu model ile çözümlemeye devam edilecektir. Tahmin edilen eşitlik Tablo 2’de aktarılmıştır.

(6) no’lu eşitlikte elde edilen bütün katsayılar istatistiksel anlamlılığa sahip olarak gözükmektedir. Yukarıda para piyasası denge koşulları altında tahmin ettiğimiz para talebine yönelik reel gelir esnekliği 1.92 olarak bulunmuştur. Bu noktada Sarno (1999) izlenerek reel gelir ve reel parasal büyüklükler arasındaki ilişkinin ekonomide mevcut talep koşullarını paranın dolanım hızının tersi aracılığıyla etkileyebileceği, dolayısıyla reel gelir esnekliği birim katsayısından büyük elde edildiği için reel parasal büyüklüklere yönelik talebin para piyasası denge koşullarının sağlandığı uzun dönemde paranın dolanım hızında bir azalma meydana getirecek şekilde iktisadi birimlerce sanki lüks mallara yönelik bir talep gibi algılanabileceği belirtilmelidir.

Reel para talebinin yarı-faiz esnekliği katsayısı -0.41 şeklinde tahmin edilmiştir. İktisadi birimler dar kapsamlı, yani işlem güdüsü içerikli parasal tutumlarını belirlerken faiz oranını önemli bir alternatif maliyet olarak kabul etmektedir. Faiz oranının devlet iç borçlanma senetleri ağırlıklandırılmış fazi oranı olduğu dikkate alındığında makroiktisadi ölçüde elde edilen bu bulgu finansal piyasalardaki gelişmelerin de bireylerce yakından takip edildiğini ortaya koymakta, finansal piyasaların gelişmişlik derecesi hakkında da bizlere reel para talebi kapsamında da olsa bir bilgi sunmaktadır.

Benzer şekilde enflasyon değişkeni de istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde negatif işaretli olarak tahmin edilmiştir. Yurt içi enflasyondaki artışlar da elde para tutumuna alternatif bir maliyet oluşturmaktadır. Bu noktada, ekonomiye

egemen enflasyonist yapı altında iktisadi bireylerin elde para tutumunu azaltarak mal ve hizmet tüketimlerini artırma eğiliminde olacakları şeklinde bir çıkarsama yapılabilecektir. Bu modele ait tanı koyma (diagnostic) sınama bilgileri Tablo 3 içerisinde verilmiştir.

Tablo 2. Uzun dönem düzey değerler eşitliği ve sınır testi

Deterministik bileşenler					
<i>ARDL(4,1,0,0) modeli</i>					
Sabit yok & trend yok	$m_t = 1.20 * y_t - 0.25 * i_t - 0.42 * \pi_t$				
	[0.02]	[0.05]	[0.06]		
<i>F</i> – Sınır testi				<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	7.89	5%	2.45	3.63
<i>t</i> – Sınır testi					
	<i>t</i> – ist.	-3.60	5%	-1.95	-3.33
<i>ARDL(4,1,0,0) modeli</i>					
Kısıtlanmış sabit & trend yok	$m_t = 1.92 * y_t - 0.41 * i_t - 0.56 * \pi_t - 18.49$				
	[0.00]	[0.02]	[0.06]	[0.00]	
<i>F</i> – Sınır testi				<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	13.46	5%	2.79	3.67
<i>ARDL(4,1,0,0) modeli</i>					
Kısıtlanmamış sabit & trend yok	$m_t = 1.92 * y_t - 0.41 * i_t - 0.56 * \pi_t$				
	[0.00]	[0.02]	[0.06]		
<i>F</i> – Sınır testi				<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	11.00	5%	3.23	4.35
<i>t</i> – Sınır testi					
	<i>t</i> – ist.	-4.97	5%	-2.86	-3.78
<i>ARDL(3,0,0,2) modeli</i>					
Kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmış trend	$m_t = 1.10 * y_t - 0.41 * i_t - 0.64 * \pi_t - 0.01 * trend$				
	[0.00]	[0.05]	[0.00]	[0.00]	
<i>F</i> – Sınır testi				<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	11.20	5%	3.38	4.23
<i>ARDL(3,0,0,2) modeli</i>					
Kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmamış trend	$m_t = 1.10 * y_t - 0.41 * i_t - 0.64 * \pi_t$				
	[0.00]	[0.05]	[0.00]		
<i>F</i> – Sınır testi				<i>I</i> (0)	<i>I</i> (1)
	<i>F</i> – ist.	12.90	5%	4.01	5.07

t – Sınır testi $t - ist.$ -3.92 5% -3.41 -4.16

$$m_t = 1.92 * y_t - 0.41 * i_t - 0.56 * \pi_t - 18.49 \quad (6)$$

$$[0.00] \quad [0.02] \quad [0.06] \quad [0.00]$$

Tablo 3. Tanı koyma (diagnostic) bilgileri

$\chi^2_{SC}(1)$	$\chi^2_{SC}(4)$	<i>Nor</i>	<i>Het</i>
0.11 (0.74)	0.50 (0.73)	1.08 (0.58)	0.68 (0.72)

Yukarıda $\chi^2_{SC}(1)$ ve $\chi^2_{SC}(4)$ ardışık bağımlılık (serial correlation) olmaması sıfır varsayımı altında sırasıyla birinci ve dördüncü dereceden Breusch-Godfrey hata terimleri Lagrange çarpanı testi F – istatistiklerini, *Nor* hata terimlerinin normal dağılımı sıfır varsayımı altında Jarque-Bera normallik istatistiğini ve *Het* sabit varyanslık sıfır varsayımı altında Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi F – istatistiklerini göstermektedir. Test istatistiklerine ait olasılık değerleri parantez içerisinde gösterilmiştir. Tablo 3'ün incelenmesi $ARDL(4,1,0,0)$ modeli açısından herhangi bir tanı koyma sorunu ortaya koymamakta ve elde edilen hata terimlerinin beyaz gürültü hata terimi olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. $ARDL$ modeline ait kısa dönem hata düzeltme modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunan değişken katsayılarıyla birlikte Tablo 4 içerisinde sunulmaktadır:

Tablo 4. $ARDL(4,1,0,0)$ Modeline Ait Koşullu Hata Düzeltme Regresyonu

Bağımlı değişken : $d(er)_t$				
Değişken	Katsayı	Std.Hata	$t - ist.$	olas.
$d(m)_{t-1}$	-0.25	0.09	-2.66	0.01
$d(m)_{t-3}$	-0.24	0.09	-2.76	0.01
EC_{t-1}	-0.16	0.02	-8.64	0.00
C	0.50	0.08	5.92	0.00
$Adj.R^2$	0.64			
<i>Durbin – Watson stat</i>	1.84			

Tablo 4 göstermektedir ki uzun dönem durağan para talebi denge ilişkisinden sapmaların yaklaşık %16'sı bir gözlem dönemi içerisinde ortadan kalkmaktadır. Diğer bir deyişle, tahmin edilen model doğrultusunda yaklaşık altı gözlem dönemi içerisinde para piyasası denge koşullarının yeniden sağlandığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada Türk bankacılık sistemindeki vadesiz mevduatlar ile temsil edilen dar kapsamlı parasal büyüklüğe yönelik talebin belirleyicileri makro iktisadi içerikli işlevsel bir ilişki aracılığıyla incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla oluşturulan reel para talebi denklemi çağdaş ardışık bağımlı gecikmesi dağıtılmış (*ARDL*) sınır testi yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. Bütün değişkenler kabul edilebilir sınırlar içerisinde istatistiksel anlamlılığa sahip olarak bulunmuştur. Para talebine yönelik reel gelir esnekliği 1.92 olarak tahmin edilmiş, reel gelir ve reel parasal büyüklükler arasındaki ilişkinin ekonomide mevcut talep koşullarını paranın dolanım hızının tersi aracılığıyla etkileyebileceği vurgulanmıştır. Reel para talebinin faiz yarı-esnekliği katsayısı -0.41 ve enflasyon yarı-esnekliği katsayısı -0.56 şeklinde elde edilmiş, bu bulgu iktisadi birimlerin dar kapsamlı parasal tutumlarını belirlerken faiz oranını ve enflasyon oranını önemli bir alternatif maliyet olarak kabul etmelerine atfedilmiştir. Gerçekleştirilen hata düzeltme modellemesi doğrultusunda uzun dönem durağan para talebi ilişkisinden sapmaların yaklaşık % 16'sının bir dönem içerisinde ortadan kalktığı, yani yaklaşık altı gözlem dönemi içerisinde para piyasası denge koşullarının yeniden sağlandığı anlaşılmıştır. Tahmin edilen modelde herhangi bir tanı koyma (diagnostic) sorunuyla karşılaşılması modelin istenen başlıca istatistiksel tutarlılık ölçütlerini yerine getirdiğini ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular Türkiye ekonomisi koşullarında ve örneklem döneminde bireylerin dar kapsamlı parasal tutumlarının belirleyici bileşenlerini ortaya koymaya yönelik tahminlerin iktisat politikası yapımcıları açısından gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Kullanılan ekonometrik tahmin yöntemi olan eşbütünleşim yöntemi doğrultusunda önsel iktisadi beklentiler ile uyumlu bulgular elde edilmesi bu duruma destek vermektedir. Bireylerin dar kapsamlı ya da işlem güdüsü açısından parasal tutumlarını etkileyen bileşenlerin istatistiksel tanı koyma sınamalarından da geçecek bir şekilde elde edilmesi para piyasası denge koşullarının tahmin edilebilmesini ve piyasa dengesizlik koşulları altında ortaya çıkacak arz ve talep fazlalıklarının saptanabilmesini olanaklı kılmaktadır. Böyle bir sonuç ise para piyasasından türetilen dengesizliklerin yurt içi enflasyon ve reel milli gelir büyüme süreci gibi başlıca makro iktisadi sorunlar ile ilişkilendirilebilmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda para piyasası arz fazlalıklarının, örneğin Parasalcı ya da Monetarist iktisadi düşünce okulu kapsamında, yurt içinde enflasyonist bir baskıya yol açıp açmaması durumu kendi çalışmamızda elde ettiğimiz bulgulara paralel olarak tamamlayıcı bir çalışma şeklinde ortaya konulabilecektir.

Para piyasası denge koşullarının uygulamalı bir şekilde ekonomideki varlığının gösterilmesi para politikası yapımcılarının politika uygulama sürecinde dar kapsamlı parasal büyüklüklere yönelik istikrar politikası uygulamalarını destekler bir özellik göstermektedir. Ancak, çalışmamızda böyle bir uygulama yapılmış olsa dahi gerek örneklem döneminin yıl temelli olarak nispeten kısa olması gerekse de elde edilen eşbütünleşik ya da değişkenler arasındaki uzun

dönemli durağan ilişkinin özellikle politika yapıcıların uyguladıkları politikalarındaki farklılaşmalara bağlı olarak Türkiye ekonomisi koşullarında yapısal kırılmalara maruz kalmış olabilmesi durumu bu bulguların araştırmacılar ve diğer ilgililer açısından ihtiyatlı bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda elde ettiğimiz işlevsel temelli tahmin bulguları açısından söz konusu yapısal farklılaşmaların ekonometri düşünce alanındaki çağdaş gelişmelerin de ışığı altında incelenmesi bu bulguların tutarlılığını sorgulamaya yönelik tamamlayıcı bir gelecek çalışma olacaktır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisine yönelik ve özellikle para piyasası denge ilişkisinden sapmaların yurt içi enflasyon ile ilişkilendirildiği araştırma sürçlerinin bu çalışma izlenerek gerçekleştirilmesi gerekliliği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altinkemer, M. (2004). Importance of Base Money Even When Inflation Targeting, *CBRT Research Department Working Paper* 04/04.
- Bahmani-Oskooee, M. and Rehman, H. (2005). Stability of the Money Demand Function in Asian Developing Countries, *Applied Economics*, 34, 2075-083.
- Bahmani-Oskooee, M. and Karacal, M. (2006). The Demand for Money in Turkey and Currency Substitution, *Applied Economics Letters*, 13, 635-42.
- Cakan, P. & Özmen, E. (2002). Policy Regime Change and Structural Break in the Velocity of Money: The Turkish Evidence, *Applied Economics Letters*, 9, 759-62.
- Civcir, I. (2003). Broad Money Demand, Financial Liberalization and Currency Substitution in Turkey, *Journal of Economic Studies*, 30(5), 514-34.
- Davis, B., Karemera, D. and Whitesides, L. (2013). The Intertemporal Stability of the US Money Demand Function: New Evidence from Switching Regressions, *Applied Economics Letters*, 20(6), 581-86.
- Dreger, C., Reimers, H.-E. and Roffia, B. (2007). Long-run Money Demand in the New EU Member States with Exchange Rate Effects, *Eastern European Economics*, 45(2), 75-94.
- Engle, R.F. and Granger, C.W.J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing, *Econometrica*, 55, 251-76.
- Favero, C.A. (2001). *Applied Macroeconometrics*, Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, M. (1977). Time Perspective in the Demand for Money, *Scandinavian Journal of Economics*, 79, 377-416.
- Goldfeld, S.M. and Sichel, D.E. (1990). *The Demand for Money*. B.M. Friedman and F.H. Hahn (Eds), *Handbook of Monetary Economics* 1 (300-56).
- Göktaş, Ö. (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- <https://evds2.tcmb.gov.tr>, erişim tarihi: 28.01.2019.
- <https://www.sbb.gov.tr/>, erişim tarihi: 28.01.2019.
- Jawadi, F. and Sousa, R.M. (2013). Modeling Money Demand: Further Evidence from an International Perspective, *Applied Economics Letters*. 20(11), 1052-055.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford: Oxford University Press.
- Kim, S. and Subramanian, C. (2009). Velocity of Money and Inflation Dynamics, *Applied Economics Letters*, 16(18), 1777-781.
- Laidler, E.W.D. (1993). *The Demand for Money: Theories, Evidence and Problems*, 4th ed. New York: Harper Collins College Publishers.
- Lee, C.-C. and Chien, M.-S. (2008). Stability of Money Demand Function Revisited in China, *Applied Economics*. 40(24), 3185-197.
- Lee, J. and Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks, *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-089.

- Pesaran, M.H. and Shin, Y. (1998). An Autoregressive Distributed-lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, *Econometric Society Monographs*, 31, 371-413.
- Pesaran, M.H, Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Ramachandran, M. (2004). Do Broad Money, Output and Prices Stand for a Stable Relationship in India?, *Journal of Policy Modeling*, 26, 983-1001.
- Sarno, L. (1999). Adjustment Costs and Nonlinear Dynamics in the Demand for Money: Italy, 1861-1991, *International Journal of Finance and Economics*, 4, 155-77.

SUMMARY

Searches for various properties of the money demand function need some theorizations in identifying the correct design of the monetary policies so as to satisfy the consistency of planned characteristics. Such an investigation will enable policy makers to form policy rules against major economic problems and keep us well-informed about the general outlook of what alternative costs against holding money tend to be mainly chosen by the economic agents. For these reasons, testing a standard money demand equation can provide policy makers with the crucial knowledge of expectations in the monetary markets.

In this paper, these issues of interest are tried to be estimated by constructing a standard money demand function for the demand deposits in the Turkish economy. The investigation period considered is 2005Q4-2018Q2 with quarterly observations following the change in the definition of money supplies announced by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). Following a conventional money demand model construction in the economics literature, the real gross domestic product is chosen to represent the scale income variable. The alternative cost variables to hold money balances are the average compound interest rate used in Treasury domestic borrowing auctions and the quarterly inflation rate based on gross domestic product deflator.

Since the variables used have found with different order of integration, the real money demand function is estimated by using contemporaneous autoregressive distributed lag bounds testing approach that yields the cointegrating knowledge of the variables in the narrowly defined money demand function using demand deposits in the Turkish banking system. The real income elasticity for money demand has been found as 1.92, which is related to that the relationship between real income and real money balances tends to affect the current demand conditions in the economy through the inverse of the monetary velocity of circulation. Interest semi-elasticity and inflation semi-elasticity of real money demand have been obtained as -0.41 and -0.56, respectively, which are also attributed to that economic agents in aggregate level accept the interest rate and inflation rate as an important alternative cost when determining the narrowly defined monetary holdings. The error correction modeling indicates that divergence from the long run money demand relationship is corrected about 16% in one period, that is, equilibrium conditions are re-established within six periods. It must be specified that there exists no diagnostic based problem in the empirical

model, so the estimation process carried out satisfies the main statistical prerequisites.

Following these findings, in designing and implementation process of monetary policy, the estimated knowledge as for the narrowly defined monetary aggregates and the theory based relationships between these aggregates must be considered crucially by the policy makers and this knowledge must especially be related to the inflationary framework within the Turkish economy as a policy inference.

Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Ampirik Analizi: Türkiye Ekonomisi Örneği*

Murat ÇETİN**

Selin SAYGIN***

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi ters-U şeklinde açıklayan Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin geçerliliğini Türkiye ekonomisinde 1960-2014 dönemi itibariyle araştırmaktır. Bu amaçla karbon emisyonu, kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi ve ticari dışa açıklık değişkenleri kullanılarak 3 farklı regresyon modeli oluşturulmuştur. Çalışmada değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespiti için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri kullanılmıştır. Birim kök test sonuçları, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin tespiti için ARDL sınır testinin kullanılmasına izin vermektedir. Bu nedenle çalışmada değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin incelenmesinde ARDL sınır testi kullanılmıştır. Son aşamada ise ARDL modeli çerçevesinde değişkenlerin uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Sonuçlar, uzun dönemde üç modelde de ÇKE hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliğini desteklemiştir. Sonuçlar aynı zamanda Türkiye ekonomisi için önemli politika önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi, ARDL Sınır Testi, Türkiye.

JEL Sınıflandırması: O44, O47, C22, Q56.

Empirical Analysis Of Environmental Kuznets Curve Hypothesis: The Example Of Turkish Economy

ABSTRACT

The main objective of this study is to investigate the validity of the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis which explain the presence of inverted-U shaped relationship between economic growth and environmental pollution for the period of 1960-2014 in Turkish economy. For this purpose, three different regression models were developed by using carbon emissions, per capita real income, the square of per capita real income, energy consumption and trade openness. In the study, ADF, PP and KPSS unit root tests were used to determine the stationarity properties of the variables. The unit root test results allow the use of the ARDL bounds test to determine the long term relationship between the variables. For this reason, the ARDL bounds test was used to examine the cointegration relationship between the variables in the study. In the last stage, the long and short term coefficients of the variables were estimated in the context of ARDL model. The results supported the validity of the EKC hypothesis for Turkish economy in three models. The results also provide important policy implications for Turkish economy.

Keywords: Carbon dioxide Emissions, Economic Growth, Environmental Kuznets Curve Hypothesis, ARDL Bounds Test, Turkey.

JEL Classification: O44, O47, C22, Q56.

* Bu çalışma, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat A.B.D.'de gerçekleştirilen "Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mcetin@nku.edu.tr.

*** Doktora Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, İktisat A.B.D., selinsaygin-@hotmail.com.

(Makale Gönderim Tarihi: 01.12.2018 / Yayına Kabul Tarihi:07.08.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.491110

GİRİŞ

1750 yılından günümüze kadar atmosferdeki karbondioksit miktarı yaklaşık %30 artarak 280 ppm'den 380 ppm'ye yükselmiştir. Günümüzde karbondioksit yoğunlaşması her yıl 1,5 ppm artmaktadır (Değer ve Anbar, 2007: 21). Küresel ısınma olarak tanımlanan bu olgu neticesinde, 1860 yılından bu yana yeryüzünün ısısında 0,5-0,7 santigrat derece arasında bir artış meydana gelmiştir (Abrahamson, 1999: 10). Sürecin bu şekilde işleyeceği varsayıldığında, 2100 yılında sıcaklıkların 5,8 santigrat dereceye kadar artacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca sıcaklıklarda meydana gelen 1 derecelik bir artış sonucu dünya iklim kuşaklarında önemli değişiklikler olacağı, 3 derecelik bir artışta ise buzulların eriyeceği, denizlerin yükseleceği, kuraklıkların yaşanacağı öngörülmektedir (Koçak, 2012: 60). Bu nedenlerden dolayı, küresel ısınma sorunu, günümüzde oldukça önemsenen ve küresel anlamda ciddi tehditler oluşturan önemli bir küresel sorundur.

Son zamanlarda çevre üzerine gerçekleştirilen uluslararası konferanslar, bu konunun ciddiyetini ve sürdürülebilir kalkınmanın önemini ön plana çıkarmaktadır. İlk kez 1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan Bruntland Raporu'nda "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılama" olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma, bu tarihten itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Sezer, 2007: 762). Bu bağlamda Brezilya'nın Rio De Janeiro kentinde düzenlenen İkinci Yeryüzü Zirvesi veya Rio+20 olarak da anılan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (20-22 Haziran 2012), küresel iklim değişikliği ve etkilerine karşı önlemler alınması, biyo-çeşitliliğin korunması ve kaybının azaltılması, çölleşmeyle mücadele gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerini içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik biraz daha yakın bir zaman diliminde gerçekleştirilen Paris İklim Anlaşması (2015) ise, küresel ölçekte temiz enerjiye geçişte tüm dünya ekonomilerine yol gösterecek nitelikte ve iklim değişikliği ile mücadele konusunda ilk çok uluslu anlaşma olma özelliğine sahiptir. Toplam 195 ülkenin imzalamış olduğu anlaşmayı Türkiye, 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamıştır. Ancak bu anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için küresel ölçekte emisyon miktarının en az %55'ini oluşturan en az 55 ülkenin anlaşmaya taraf olması gerekmektedir. Bu nedenle anlaşma, 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Çakmak vd., 2017: 900). Anlaşmanın can alıcı noktası ise, her bir ülkenin 2020 yılına kadar karbon emisyonu düzeylerini azaltma ve düşük emisyonlu büyüme stratejilerini belirleme taahhüdünde bulunmalarıdır.

Çevre kirliliği son zamanlarda ampirik çalışmalara önemli derecede sahne olmaktadır. Çevre kirliliği ile temel belirleyicileri arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalar (Ang, 2007; Öztürk vd., 2013; Lau vd., 2014; Seker vd., 2015; Bölük vd., 2015; Saboori vd., 2016; Gökmenoğlu vd., 2016; Shahbaz vd., 2017) değerlendirildiğinde; Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi çerçevesinde çevre kirliliği ile ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve dış ticaret gibi makro ekonomik

değişkenler arasındaki ilişkilerden birisinin ya da tamamının analize konu olduğu görülmektedir.

Bu gelişmeler ışığında, Türkiye ekonomisi için çevre kirliliğinin nedenlerinin analiz edilmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, ÇKE hipotezini Türkiye ekonomisi örneğinde 1960-2014 döneminde ampirik olarak test etmektir. Çalışmada söz konusu döneme ilişkin üç farklı regresyon denklemi kurularak her üç denklemde de ÇKE hipotezi, yani kişi başına gelir ile çevre kirliliği arasındaki ters-U şeklinde bir ilişkinin varlığı analiz edilmektedir. Modellerde, ilgili literatür de dikkate alınarak, kişi başına reel gelir ile birlikte kişi başına reel gelirin karesi, kişi başına enerji tüketimi ve ticari dışa açıklık değişkenleri açıklayıcı değişkenler olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin birim kök testleri için Dickey-Fuller (1981) ADF, Phillips-Perron (1988) PP ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) KPSS testleri kullanılmıştır. Daha sonra serilerin uzun dönem ilişkilerinin tespiti için, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi kullanılarak seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Son olarak ARDL modeli çerçevesinde değişkenlerin uzun ve kısa dönem parametreleri tahmin edilmiştir. Elde edilen ampirik sonuçların her üç modelde de ÇKE hipotezini destekler nitelikte olması Türkiye ekonomisi için önemli politika çıkarımlarını da beraberinde getirmektedir.

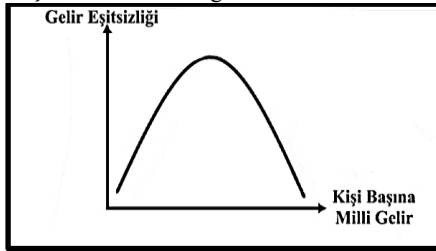
I. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ HİPOTEZİ'NE İLİŞKİN TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR ÖZETİ

Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1900'lü yıllardan bu yana araştırmacıların üzerinde çalıştığı konulardan biri olmuştur. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Limits to Growth (Ekonomik Büyümenin Sınırları)" adlı raporda doğal kaynaklara bağlı olan büyümenin sürdürülebilir olmadığı ortaya konmuştur (Bo, 2011: 1322). Ayrıca, ekonomik gelişme ve çevre arasındaki ilişkiyi gündeme getiren bu araştırma, iki parametre arasında güçlü bir ilişkinin varlığını gündeme getirmiştir.

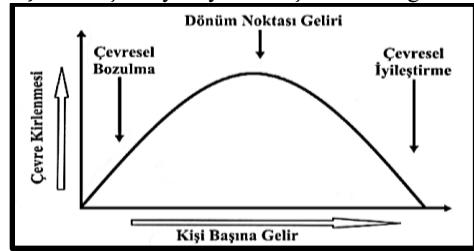
Ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkinin tespitine yönelik ilk çalışmalar, Grossman ve Krueger (1991), Shafik ve Bandyopadhyay (1992) tarafından ele alınmıştır. Ancak ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasında ters-U ilişkisinin tespit edildiği bu çalışmalarda, ÇKE'ye herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Çalışmalarda elde edilen ters-U şeklindeki ilişki, ilk kez Panayotou (1993) tarafından "Çevresel Kuznets Eğrisi" olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni ise, Kuznets (1955)'in kişi başına gelir ve gelir adaletsizliği arasındaki ilişkiyi araştırdığı "Economic Growth and Income Inequality" adlı çalışmasında gelirin düşük seviyelerinde gelir eşitsizliğinin artma eğilimine sahip iken, gelirin yüksek düzeylerinde bu eşitsizliğin azalma eğilimine girmesiyle iki parametre arasında elde ettiği ters-U şeklindeki ilişkidir. Kişi başına düşen gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki çan eğrisi şeklindeki bu ilişki "Kuznets Eğrisi" olarak bilinmektedir (Şekil 1). Dolayısıyla çalışmalardan elde edilen ters-U yönlü ilişkiler, Kuznets'in ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasında elde ettiği ilişkinin ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiye uyarlanmış şeklini vermektedir.

ÇKE hipotezine göre, ekonomik faaliyetlerin düşük olduğu çoğunlukla tarıma dayalı üretim yapılan düzeylerde çevrede meydana gelen kirlenme genellikle düşük seviyelerdedir. Fakat gelişme devam ettiği takdirde kişi başına artan kaynak kullanımı, atık miktarı ve ormansızlaşma oranı gibi unsurlarla birlikte çevresel kirlenme artış göstermektedir. Gelişmenin ileri düzeylerinde ise, çevre düzenlemelerinin daha iyi uygulanması, artan çevresel duyarlılık ve teknolojik gelişmelerden dolayı bilgi yoğun kaynaklara olan yatırımla birlikte çevresel bozulmanın kademeli olarak azalacağı ortaya konmaktadır (Panayotou, 1993: 1). ÇKE, Şekil 2'de olduğu gibi ifade edilebilir (Yandle vd., 2002).

Şekil 1. Kuznets Eğrisi

Şekil 2. Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi

ÇKE hipotezini analiz eden çalışmalardan Lau vd. (2014), Ang (2007), Sugiawan ve Managi (2016), Saboori vd. (2016) ÇKE hipotezini geçerli bulurken, Öztürk ve Al-Mulali (2015), Ul Haq vd. (2016), Alshehry ve Belloumi (2017), Shahbaz vd. (2017) ise ÇKE hipotezinin geçerli olmadığına ilişkin ampirik kanıtlar ortaya koymuşlardır.

Sanayi devriminden günümüze kadar geçen süreçte atmosfere salınan emisyon oranları, dünya ikliminin doğal döngüsü üzerinde meydana gelen değişikliklerde önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda sürekli artış gösteren teknolojik gelişmeler, fosil yakıtların kullanımı, sanayileşmedeki artış, bireylerin refah seviyelerinde meydana gelen artışlar sonucunda enerji talebinin artması ve artan enerji talebinin çoğunlukla fosil yakıtlardan elde ediliyor olması karbon emisyonlarının artmasına neden olmaktadır (Nasir ve UrRehman, 2011: 1858). Dünya Bankası (2018) küresel ölçekteki enerji tüketimi ve karbon salınımı verilerine bakıldığında, karşılıklı ve pozitif bir etkileşimin olduğu görülecektir. Buna göre, büyümeyle birlikte artan enerji talebi, emisyon oranlarında bir artışa yol açabilecektir. Ampirik literatüre bakıldığında çevre kirliliği ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ele alan birçok araştırmada enerji tüketiminin çevre kirliliği üzerinde etkili olduğu ve enerji tüketiminin çevre kirliliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Chang (2010), Apergis ve Payne (2010), Pao ve Tsai (2010), Wang vd. (2011)). Bu nedenle küresel düzeyde ülkelerin sürdürülebilir enerji anlayışını esas almaları önerilmektedir.

Ampirik literatür çevre kirliliğinin temel belirleyicilerinden birisi olarak dış ticareti dikkate almaktadır. Dış ticaretin çevre üzerindeki etkisi ölçek, kompozisyon ve teknolojik olmak üzere üç farklı şekilde açıklanabilmektedir. Ölçek etkisi, artan ticaretle birlikte piyasalarda meydana gelen genişlemenin üretim ve tüketimi artırması ve dolayısıyla çevre kirliliğinde artışların yaşanması şeklinde açıklanabilir (Cole, 2004: 72). Teknolojik etki, ticaretin daha gelişmiş üretim

teknikleri ve çevresel düzenlemelere olanak sağlaması nedeniyle daha temiz teknolojilere ya da üretim şekillerine geçilmesinden kaynaklanan olumlu bir etkidir. Kompozisyon etkisi ise, uzmanlaşmayla birlikte üretimde faaliyet gösterilen alanda meydana gelen değişiklikler olarak yorumlanabilir. Burada ticarete konu olan malların nitelikleriyle ilgili birtakım yorumlar yapılabileceği ve ticaretin çevre kirliliğine pozitif ya da negatif olarak iki farklı şekilde etki edebileceği üzerinde durulmuştur (Çetin ve Seker, 2014: 216). Gale vd. (1998), Cole (2004), Öztürk vd. (2013), Farhani vd. (2014) ve Çetin vd. (2014) çalışmalarında ticari dışa açıklık ile çevre kirliliği arasında farklı ampirik bulgulara rastlamışlardır.

ÇKE hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliğinin test edilmesine yönelik ampirik çalışmalar, Tablo 1’de özetlenmiştir. Türkiye ekonomisi bağlamında ele alınan çalışmalar incelendiğinde; Öztürk ve Acaravcı (2013), Koçak (2014), Erdoğan vd. (2015), Albayrak ve Gökçe (2015), Keskingöz ve Karamelikli (2015), Lebe (2016), Kılıç ve Akalın (2016), Taşpınar (2016), Çağlar ve Mert (2017), Katırcıoğlu ve Taşpınar (2017), Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016), Seker vd. (2015), Bölük ve Mert (2015) ÇKE hipotezinin geçerliliğine yönelik araştırmalarında değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmişler ve bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için Öztürk ve Acaravcı (2013), Koçak (2014), Erdoğan vd. (2015), Seker vd. (2015), Keskingöz ve Karamelikli (2015), Lebe (2016), Kılıç ve Akalın (2016), Taşpınar (2016), Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016), Bölük ve Mert (2015) ARDL sınır testini kullanmışlardır. İncelenen çalışmalarda ARDL sınır testinden farklı olarak Albayrak ve Gökçe (2015) Johansen eşbütünleşme testi, Çağlar ve Mert (2017) GH ve HJ eşbütünleşme testi ve Artan vd. (2015) Johansen ve Juselius eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Türkiye ekonomisi açısından incelenen tüm çalışmalarda eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Atıcı ve Kurt (2007), Dam vd. (2013), Tunçsiper ve Uçar (2017) ise çalışmalarında değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığına yönelik herhangi bir inceleme yapmamıştır.

Çalışmalardan elde edilen analiz sonuçları incelendiğinde; Tunçsiper ve Uçar (2017), Dam vd. (2013) ve Erdoğan vd. (2015) çalışmalarında Türkiye ekonomisi için ÇKE hipotezinin geçerliliğini desteklemeyen sonuçlar elde edilmiştir. İncelenen diğer çalışmalardan elde edilen bulgular ise, Türkiye ekonomisi için ÇKE hipotezinin geçerliliğini destekler niteliktedir. Kılıç ve Akalın (2016) çalışmasında ise, kuadratik model için Türkiye ekonomisinde ÇKE’yi destekleyecek sonuçlar elde edilmiştir. Ancak ele alınan kübik model için ulaşılan analiz sonuçları, Türkiye’de ÇKE hipotezinin geçerli olmadığı şeklinde elde edilmiştir.

Ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasındaki nedensellik ilişkisinin ele alındığı çalışmalardan elde edilen nedensellik analizi sonuçlarına bakıldığında; Tunçsiper ve Uçar (2017) ve Katırcıoğlu ve Taşpınar (2017) çalışmasında söz konusu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Erdoğan vd. (2015), Taşpınar (2016), Seker vd. (2015) ve Gökmenoğlu ve Taşpınar

(2016) çalışmasında, ekonomik büyümeden karbon emisyonuna doğru işleyen bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Lebe (2016) çalışmasında ise, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 1. Türkiye Ekonomisi İçin ÇKE Hipotezi Üzerine Zaman Serisi Çalışmaları

Yazar	Periyod	Ülke	Metodoloji	Eş bütünleşme	ÇKE hipotezi	Uzun dönem nedenselliği
Atıcı ve Kurt (2007)	1968-2000	Türkiye	Regresyon analizi	İncelenmedi	Geçerlidir	İncelenmedi
Öztürk ve Acaravcı (2013)	1960-2007	Türkiye	ARDL sınır testi, Granger nedensellik testi	Evet	Geçerlidir	GDP → CO ₂
Dam vd. (2013)	1960-2010	Türkiye	Dinamik OLS	İncelenmedi	Geçerli değildir	İncelenmedi
Kocak (2014)	1960-2010	Türkiye	ARDL sınır testi	Evet	Geçerli değildir	İncelenmedi
Bölük ve Mert (2015)	1961-2010	Türkiye	ARDL sınır testi	Evet	Geçerlidir	İncelenmedi
Artan vd. (2015)	1981-2012	Türkiye	Johansen ve Juselius eşbütünleşme testi, Etki-tepki analizi	Evet	Geçerlidir	İncelenmedi
Albayrak ve Gökçe (2015)	1975-2010	Türkiye	Johansen eşbütünleşme testi	Evet	Geçerlidir	İncelenmedi
Seker vd. (2015)	1974-2010	Türkiye	Hatemi-J testi, ARDL sınır testi, Granger nedensellik testi	Evet	Geçerlidir	GDP → CO ₂
Erdoğan vd. (2015)	1975-2010	Türkiye	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi	Evet	Geçerli değildir	GDP → CO ₂
Kesgingöz ve Karamelikli (2015)	1960-2011	Türkiye	ARDL sınır testi	Evet	Geçerlidir	İncelenmedi
Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016)	1974-2010	Türkiye	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi	Evet	Geçerlidir	GDP → CO ₂
Lebe (2016)	1960-2010	Türkiye	ARDL sınır testi, Granger nedensellik testi	Evet	Geçerlidir	GDP ↔ CO ₂
Kılıç ve Akalın (2016)	1960-2011	Türkiye	ARDL sınır testi	Evet	Kuadratik model için geçerlidir. Kübik model için geçerli değildir.	İncelenmedi
Taşpınar (2016)	1974-2010	Türkiye	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi	Evet	Geçerlidir	GDP → CO ₂

Tunçşiper ve Uçar (2017)	1980-2011	Türkiye	Granger nedensellik testi	İncelenmedi	Geçerli değildir	GDP ≠ CO ₂
Çağlar ve Mert (2017)	1960-2013	Türkiye	GH ve HJ Eşbütünleşme testleri, DOLS	Evet	Geçerlidir	İncelenmedi
Katircioğlu ve Taşpınar (2017)	1960-2010	Türkiye	Maki eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi, Etki-tepki analizi	Evet	Geçerlidir	GDP ≠ CO ₂

Not: GDP ve CO₂ sırasıyla ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonunu gösterir. →, ↔ ve ≠ sırasıyla tek yönlü nedenselliği, çift yönlü nedenselliği ve nedenselliğin olmadığını ifade eder.

II. MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada Türkiye’de ÇKE hipotezinin geçerliliği 1960-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak analiz edilmektedir. Burada karbon emisyonu bağımlı, kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, enerji tüketimi ve ticari dışa açıklık değişkenleri ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmaktadır. Acaravcı ve Öztürk (2010), Jalil ve Feridun (2011), Tiwari vd. (2013), Shahbaz vd. (2014) çalışmalarını takiben, ÇKE hipotezini test edebilmek için aşağıdaki regresyon modelleri tercih edilmiştir:

$$LNCO_{2t} = \delta_0 + \delta_1 LNY_t + \delta_2 LNY_t^2 + \mu_t \quad (1)$$

$$LNCO_{2t} = \delta_0 + \delta_1 LNY_t + \delta_2 LNY_t^2 + \delta_3 LNE_t + \mu_t \quad (2)$$

$$LNCO_{2t} = \delta_0 + \delta_1 LNY_t + \delta_2 LNY_t^2 + \delta_3 LNE_t + \delta_4 LNT_t + \mu_t \quad (3)$$

Bu denklemlerde CO₂ değişkeni karbon emisyonunu (kişi başına/ton), Y ile temsil edilen değişken kişi başına reel geliri (sabit 2010 US\$), E enerji tüketimini (kişi başına petrol eşdeğeri), T ise ticari dışa açıklık (GSYH’nin yüzdesi) değişkenini temsil etmektedir. Değişkenler logaritması alınarak işlemlere dahil edilmiştir. Denklemlerde δ_0 sabit terimi, μ_t ise hata terimlerini ifade etmektedir. Veriler Dünya Bankası web sitesinden temin edilmiştir.

Denklemlerde δ_1 , δ_2 , δ_3 ve δ_4 katsayıları sırasıyla kişi başına reel gelirin kişi başına karbon emisyonu üzerindeki etkisini, kişi başına reel gelirin karesinin kişi başına karbon emisyonu üzerindeki etkisini, enerji tüketiminin ve ticari dışa açıklık değişkeninin kişi başına karbon emisyonu üzerindeki etkisini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle kişi başına karbon emisyonunun; kişi başına reel gelir esnekliğini, kişi başına reel gelirin karesi esnekliğini, enerji tüketimi esnekliğini ve ticari dışa açıklık esnekliğini ifade etmektedir. Tablo 2’de analizde ele alınan değişkenlere ilişkin mod, medyan, minimum, maksimum ve çarpıklık, basıklık değerleri gibi tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi (Zaman Serisi: 1960-2014)

İstatistikler	LNCO ₂	LNY	LNY ²	LNE	LNT
Ortalama	0.754	8.736	76.470	6.733	3.218
Medyan	0.886	8.749	76.556	6.811	3.457
Maximum	1.502	9.496	90.182	7.368	4.006
Minimum	-0.490	8.050	64.807	5.954	1.745
Standart Sapma	0.548	0.388	6.812	0.411	0.656
Çarpıklık	-0.620	0.091	0.164	-0.275	-0.494

Basıklık	2.433	2.116	2.136	2.019	1.801
Gözlem Sayısı	55	55	55	55	55
Korelasyon Matrisi					
LNCO ₂	1				
LNY	0.970	1			
LNY ²	0.965	0.999	1		
LNE	0.991	0.989	0.986	1	
LNT	0.920	0.895	0.890	0.922	1

III. METODOLOJİ

Zaman serisi analizlerinde, durağan olmayan serilerle gerçekleştirilen analizlerde herhangi bir sahte regresyon probleminin ortaya çıkmaması için, ilk olarak serilerin birim kök içerip içermediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir (Gujarati, 2006: 713). Dickey ve Fuller (1979), bütün zaman serilerini birinci dereceden otoregresif süreçlerle açıklamaktadır. Fakat zaman serilerinin tümü, bu şekilde ifade edilemezler. Seride otokorelasyon problemi ile karşılaşılması durumunda, bu sorunun aşılabilmesi için Geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) testi tavsiye edilmiştir. DF testinde karşılaşılan otokorelasyon problemini ortadan kaldırmak için denklemin sağ tarafına, otokorelasyonu gidermeye yetecek kadar bağımlı değişkenin gecikmeli değeri eklenir. Bundan sonra, DF denklemi, ADF denklemine dönüşür (Dickey ve Fuller, 1979). Çalışmada ADF testi, PP ve KPSS testleriyle desteklenmiştir. Özellikle trend içeren serilerde, Phillips-Perron (PP) testi, ADF testinden daha güçlüdür. PP testinde, DF testinde varsayılan hata teriminin ortalaması sıfır, varyansının sabit olmasını önemsemeksizin hata terimlerinin zayıf bağımlı olabileceğini varsayarak hareketli ortalamalar sürecine sahip birim kök testi gerçekleştirilmektedir. Hareketli ortalama yapısının seriyi etkileyerek yapay birim kök içermesi durumunda bu durumu gidermek için uygulanmaktadır (Phillips ve Perron, 1988: 336). ADF ve PP testleri için H₀ hipotezi serilerin birim kök içerdiğini, yani durağan olmadığını, alternatif hipotez ise serinin birim kök içermediğini ve dolayısıyla durağan olduğunu ifade etmektedir. H₀ hipotezinin red edilememesi durumunda, seriye fark alma işlemi uygulanmalıdır.

KPSS testi, Kwiatkowski ve diğerleri tarafından gözlemlenen serilerin karesel kısmi toplamlarının uzun süreli bir varyans tahmin ediciye oranı olarak tanımlanmıştır (Su vd., 2012: 697). Testin amacı, gözlenen serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. Burada kurulan birim kök hipotezi diğer testlerden farklılık göstermektedir. Boş hipotez serinin durağan olduğunu gösterirken, alternatif hipotez ise serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir. KPSS testinde boş hipotezdeki durağanlık temelde trend durağanlığı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla trendden arındırılan seride birim kök olmama, serinin aslında trend durağanlığını ifade etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçkenler, 2005: 305). Hesaplanan değer kritik değer ile kıyaslanarak hipotezlerin sınanması gerçekleştirilmektedir. KPSS testi deterministik trendden kaynaklı etkinin birim kök varlığı için oluşturduğu sorunu bu trendin arındırılması

yoluyla yok etmesidir. Dolayısıyla diğer klasik birim kök testlerinden farklılık gösterir (Tunçsiper ve Sürekçi, 2011: 110-111).

Eşbütünleşme testleri değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Literatürde genellikle Engle-Granger (1987), Johansen (1988) gibi eşbütünleşme testleri düzeyde durağan olmayan iki değişkenin durağan bir bileşiminin olabileceğini göstermektedir ve bu testler değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olma koşulunu sağlamalarını gerektirmektedir (Akel ve Gazel, 2014: 30). Uygulamada engel teşkil eden bu koşul, Pesaran, Shin ve Smith (1996), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999), Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL yaklaşımı ile giderilmiştir. Bu yaklaşım, farklı dereceden bütünleşik olsalar dahi parametreler arasındaki ilişkinin tespit edilmesine imkan sağlamaktadır.

Seriler arasındaki uzun süreli dengenin varlığını araştıran ARDL sınır testi yaklaşımının birçok avantajı mevcuttur. ARDL yöntemi serilerin bütünleşme derecesinin $I(0)$ veya $I(1)$ olmasına bakılmaksızın uygulanabilmesi bu avantajlardan ilkidir. İkincisi ise, bu yöntemle dinamik sınırsız bir hata düzeltme modeli (UECM) türetilabilmektedir. UECM, herhangi bir bilgi kaybına uğramadan kısa dönem dinamiklerle uzun dönem eşitlikleri entegre edebilmektedir (Shahbaz ve Lean, 2012: 475). Testin sıfır hipotezi, “ele alınan değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur” şeklinde kurulmaktadır ve test ile kısa ve uzun dönem parametreleri arasındaki ilişki sınanmaktadır. Bu yaklaşım ile tahmin edilen modelin bütünleşme derecesi ve ele alınan seriler için bir yapısal kırılma olup olmadığı CUSUM testi ile araştırılabilmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde kurulan temel model aşağıdaki gibidir (Çelikay, 2017: 177):

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^q \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 X_{1t-1} + \dots + \beta_k Y_{kt-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklemden Y bağımlı, X bağımsız değişkeni ifade etmektedir. Δ değişkenlere uygulanan fark işlemini, α_0 sabit terimi ve ε_t hata terimini ifade etmektedir. Burada öncelikle alternatif gecikme uzunlukları tahmin edilerek Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterleri (AIC ve SIC) aracılığıyla uygun gecikme uzunluğuna sahip model tespit edilmektedir. Daha sonra eşitlik en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilerek parametreler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Wald Testi ile araştırılmaktadır. Test sonucunda elde edilen F değeri Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından önerilen asimtotik alt ve üst sınır değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Bu test sonucunda hesaplanan F değeri alt sınırın aşağısında ise H_0 hipotezi reddedilemeyecek, hesaplanan değer üst sınırın üzerinde ise boş hipotez reddedilebilecektir (Sinha ve Shahbaz: 2018: 706). Dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılabacaktır.

Aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenler için uzun dönem ARDL modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^q \alpha_{ki} X_{kt-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Parametreler arasındaki kısa dönemli ilişkiler ile uzun dönem ARDL modelinden elde edilen hata düzeltme teriminin etkilerini ifade eden hata düzeltme modeli ise,

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^q \alpha_{ki} \Delta X_{kt-i} + \theta ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

şeklinde ifade edilebilir. Denklemde α_{1i} , α_{2i} , α_{ki} kısa dönem katsayıları, θ kısa dönemde ortaya çıkacak dengeden sapmanın uzun dönemde hangi oranda giderilebileceğini ortaya koyan hata düzeltme terimi katsayısıdır. Bu katsayının negatif ve istatistikî olarak anlamlı bulunması değişkenler arasında bir uzun dönem ilişkisinin varlığına işaret eder.

IV. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın ekonometrik metodolojisi bağlamında ilk olarak ÇKE hipotezini test edebilmek için kurulan 3 farklı regresyon denkleminde yer alan her bir değişkenin birim kök analizleri ADF, PP ve KPSS birim kök testleri yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Tablo 3, ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinden elde edilen sonuçları düzey ve birinci farkları itibarıyla göstermektedir. Bu sonuçlara göre ADF ve PP testleri kişi başına reel gelir, kişi başına reel gelirin karesi, kişi başına karbon emisyonu ve kişi başına enerji tüketimi serilerinin birinci farklarında durağan olduğunu göstermektedir. Ticari dışa açıklık değişkeni PP ve KPSS test sonuçlarına göre düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan KPSS testi sonuçlarına göre kişi başına karbon emisyonu birinci farkında durağan bulunurken diğer değişkenlerin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, eşbütünlük için ARDL sınır testinin uygulanmasına zemin hazırlamıştır.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF	PP	KPSS
Panel A: Düzey			
LNCO ₂	-2.593	-2.746	0.218
LN _Y	-2.321	-2.465	0.108*
LN _Y ²	-2.038	-2.191	0.132**
LNE	-2.424	-2.478	0.166*
LNT	-2.977	-3.250***	0.165*
Panel B: Birinci fark			
ΔLNCO ₂	-8.116*	-8.086*	0.092*
ΔLN _Y	-7.146*	-7.146*	-
ΔLN _Y ²	-7.115*	-7.114*	-
ΔLNE	-7.243*	-7.281*	-
ΔLNT	-7.111*	-	-

Not: Sonuçlar sabitli ve trendli model sonuçlarını yansıtır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Üç model için elde edilen F -sınır testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Elde edilen sonuçlar her üç modelde de hesaplanan F -istatistiği değerinin %1 anlamlılık seviyesinde üst kritik değeri aştığını dolayısıyla ilgili değişkenler

arasında bir eşbütünlük ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Tablo 4 aynı zamanda her bir modelin uygun bir model olduğunu, model kurulumunda herhangi bir hatanın olmadığını, normal dağılım sergilendiğini, herhangi bir otokorelasyon ve değişen varyans probleminin bulunmadığını göstermektedir. Bir sonraki aşamada işse, her üç model için, değişkenlere ilişkin uzun dönem ve kısa dönem parametreleri tahmin edilecektir.

Tablo 4. F-Sınır Testi Sonuçları

Model	Model 1	Model 2	Model 3			
ARDL gecikme uzunluğu	[1,0,0]	[2,0,0,2]	[2,0,0,2,0]			
SIC optimum gecikme uzunluğu	3	3	3			
Hesaplanan F-istatistiği	9.52*	13.067*	14.820*			
Pesaran vd. (2001) critical değerler: Kısıtsız sabitli ve trendsiz model						
Anlamlılık düzeyi	Alt I(0)	Üst I(1)	Alt I(0)	Üst I(1)	Alt I(0)	Üst I(1)
% 1	5.15	6.36	4.29	5.61	3.74	5.06
% 5	3.79	4.85	3.23	4.35	2.86	4.01
% 10	3.17	4.14	2.72	3.77	2.45	3.52
Narayan (2005) kritik değerler: Kısıtsız sabitli ve trendsiz model T = 55)						
Anlamlılık düzeyi	Alt I(0)	Üst I(1)	Alt I(0)	Üst I(1)	Alt I(0)	Üst I(1)
% 1	5.70	6.97	4.82	6.19	4.24	5.72
% 5	3.98	5.09	3.40	4.62	3.06	4.33
% 10	3.28	4.27	2.84	3.92	2.57	3.71
Tanısal testler						
R ²		0.995		0.998		0.998
F-istatistiği		0.000		0.000		0.000
Durbin-Watson İstatistiği		1.839		1.817		2.006
Breusch-Godfrey LM testi		0.205 (0.652)		0.486 (0.489)		0.046 (0.829)
ARCH LM testi		1.507 (0.225)		0.417 (0.521)		0.032 (0.856)
J-B normality testi		0.518 (0.771)		0.593 (0.743)		1.735 (0.419)
Ramsey RESET testi		0.500 (0.618)		0.519 (0.606)		1.241 (0.221)

Not: ARDL sınır testi sonuçları SIC'e göre tahmin edilmiştir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade eder. *, % 1 seviyesinde anlamlılığı ifade eder.

Üç model için elde edilen ARDL modeli uzun ve kısa dönem parametrelerinin tahmin sonuçları, Tablo 5'te verilmiştir. Her üç modelde de kişi başına reel gelir değişkeni pozitif ve anlamlı kişi başına reel gelirin karesi değişkeni ise negatif ve anlamlı bulunmuştur. Bu durum ÇKE hipotezinin desteklendiği yani kişi başına reel gelir ile karbon emisyonu arasında ters-U şeklinde ilişkinin varlığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan ikinci model dikkate alındığında enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında pozitif ve anlamlı ilişki belirlenmiş böylece uzun dönemde enerji tüketiminin karbon emisyonunu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönem sonuçlarına bakıldığında sadece birinci model için ÇKE hipotezinin desteklendiği söylenebilir. Diğer taraftan hata düzeltme terimi katsayısının her üç modelde de negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunması

değişkenler arasında bir eşbütünleşmenin varlığına ayrı bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

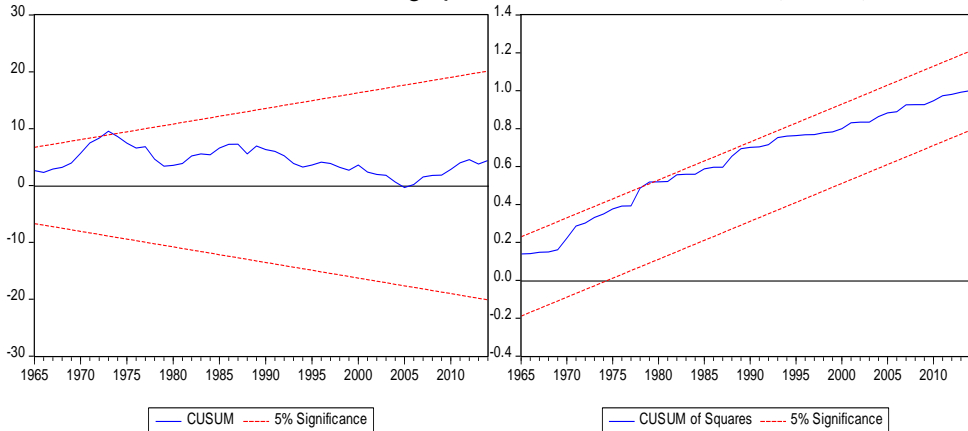
Tablo 5. Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

A: Uzun dönem analizi		Model 1		Model 2		Model 3	
Bağımlı değişken: LNCO ₂							
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Katsayılar	t-istatistiği	Katsayılar	t-istatistiği	
Sabit	-68.462	-19.016*	-33.772	-3.797*	-33.442	-3.333*	
LN _Y	14.501	17.690*	6.224	2.984*	6.426	2.782*	
LN _Y ²	-0.751	-16.114*	-0.333	-3.066*	-0.333	-2.731*	
LNE	-	-	0.840	3.875*	0.485	1.515	
LNT	-	-	-	-	0.090	1.787	
B: Kısa dönem analizi							
Bağımlı değişken: DLNCO ₂							
Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	Katsayılar	t-istatistiği	Katsayılar	t-istatistiği	
ΔLN _Y	10.418	4.224*	2.803	1.615	1.309	0.764	
ΔLN _Y ²	-0.534	-3.837*	-0.155	-1.609	-0.071	-0.749	
ΔLNE	-	-	1.142	11.397*	1.053	10.641*	
ΔLNT	-	-	-	-	0.018	0.992	
ECT(-1)	-0.599	-5.374*	-0.426	-7.125*	-0.380	-8.179*	

Not: Uzun ve kısa dönem katsayıları ARDL (3,3) modeli baz alınarak elde edilmiştir. Gecikme uzunluğu SIC kriterine dayanır. * % 1 seviyesinde anlamlılığı ifade eder.

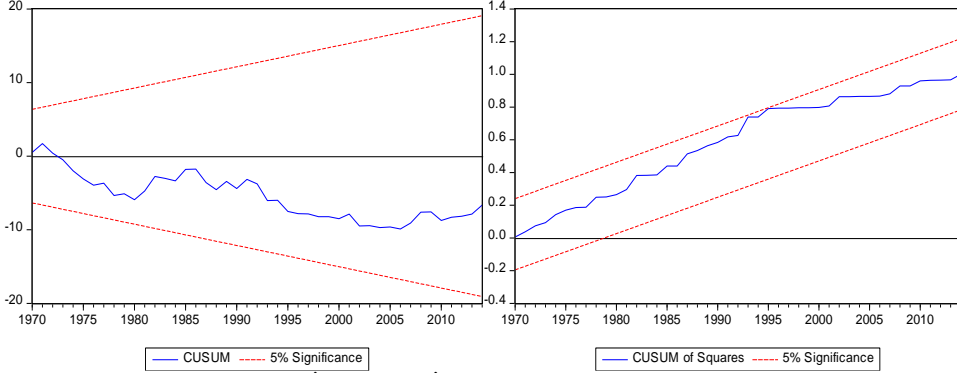
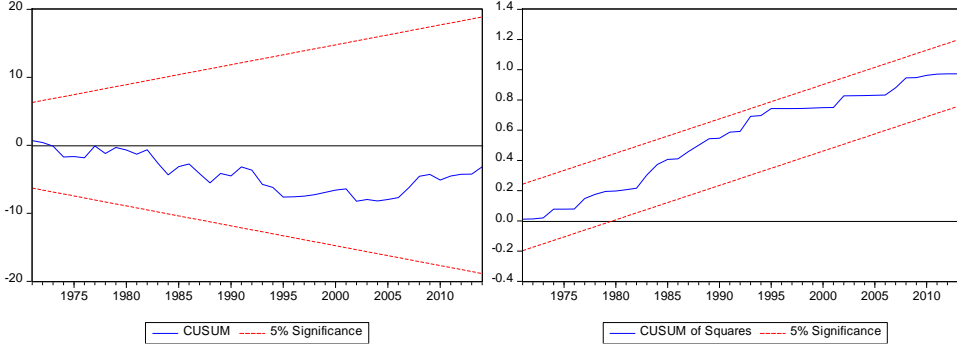
Grafik 1, 2 ve 3 her bir ARDL modeline ilişkin uzun dönem parametrelerinin istikrarlı olup olmadığını gösteren CUSUM ve CUSUM² testlerinin sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlara göre model 1 için CUSUM testine göre 1972 yılında %5 kritik sınır değerlerinin üzerine çıktığı, ancak Chow testinde ise söz konusu dönemde bir istikrarsızlığın olmadığı görülmektedir. Model 2 ve 3 için elde edilen sonuçlar da test değerlerinin %5 kritik değerler içinde kaldığını ve uzun dönem parametrelerinin istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 1. Parametre İstikrarlığı İçin CUSUM ve CUSUM² Testleri (Model 1)

Tablo 6. Chow Testi Sonuçları (Model 1)

Chow Testi	F-istatistiği	Prob.
1972-2014 dönemi	0.406	0.9677

Grafik 2. Parametre İstikrarlığı İçin CUSUM ve CUSUM² Testleri (Model 2)**Grafik 3.** Parametre İstikrarlığı İçin CUSUM ve CUSUM² Testleri (Model 3)

SONUÇ

Çevre kirliliğinin temel belirleyicileri üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmında ekonomik büyüme yani kişi başına reel gelir, enerji tüketimi ve ticari dışa açıklık gibi değişkenlerin ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada da söz konusu değişkenler karbon emisyonunu belirleyen değişkenler olarak kullanılmıştır. Burada ÇKE hipotezini yani kişi başına reel gelir ile karbon emisyonu arasındaki ilişki, Türkiye ekonomisi örneğinde 1960-2014 dönemi itibarıyla analiz edilmiştir. Teorik değerlendirmeler ışığında üç farklı regresyon denklemi kurularak ÇKE hipotezinin varlığı test edilmeye çalışılmıştır.

Değişkenlerin birim kök analizinde ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinden istifade edilmiştir. Bir sonraki aşamada, değişkenler arasında bir eşbütünlüşme yani uzun dönem ilişkisinin varlığı ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Son aşamada ise, ARDL modeli çerçevesinde değişkenlerin uzun ve kısa dönem parametreleri tahmin edilmiştir. Ampirik analizlerden elde edilen bulgular şöyledir:

- ADF ve PP testleri tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini ortaya koymaktadır. KPSS test sonuçlarına göre karbon emisyonu birinci farkında durağan iken diğer değişkenler düzeyde durağan bulunmuştur.
- Söz konusu birim kök test sonuçları değişkenler arasında bir eşbütünlüşmenin varlığının test edilmesinde ARDL sınır testinin kullanılmasına imkân sunmuştur.

- Her üç modelde de değişkenler arasında bir eşbütünlüşme yani uzun dönem ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
- Uzun dönem tahminleri; her üç modelde de kişi başına reel gelir ile karesi değişkenlerinin sırasıyla pozitif ve negatif değerler aldığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu belirlemiştir. Bu sonuç ÇKE hipotezinin Türkiye ekonomisi için uzun dönemde geçerli olduğunu yani kişi başına reel gelir ile karbon emisyonu arasında ters-U şeklinde bir ilişkinin varlığını ispatlamıştır. Uzun dönemde aynı zamanda enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisi bağlamında ele alınan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında; Atıcı ve Kurt (2007), Öztürk ve Acaravcı (2013), Bölük ve Mert (2015), Artan vd. (2015), Albayrak ve Gökçe (2015), Seker vd. (2015), Kesgingöz ve Karamelikli (2015), Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016), Lebe (2016), Kılıç ve Akalın (2016), Taşpınar (2016), Çağlar ve Mert (2017), Katırcıoğlu ve Taşpınar (2017)'ın çalışmalarından elde edilen temel bulgu ÇKE hipotezinin geçerli olduğu yönündedir. Çalışmamızda da elde edilen kanıtlar bu yöndedir. Diğer taraftan; Dam vd. (2013), Koçak (2014), Erdoğan vd. (2015) ve Tunçsiper ve Uçar (2017) ise diğer çalışmalardan farklı olarak ÇKE hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerli olmadığına dair kanıtlar sunmuşlardır. Söz konusu çalışmalarda Türkiye ekonomisi için farklı sonuçların elde edilmesi, ele alınan dönemlerin farklı olması, modele dahil edilen birçok kontrol değişkeninin bulunması ve farklı ekonometrik tekniklerin uygulanması gibi nedenlerle açıklanabilmektedir. Bunlardan daha da önemlisi, üç farklı regresyon denkleminin kurulması ve her bir regresyon denkleminin analizi sonucunda aynı bulgulara ulaşılması, çalışmayı diğer tüm çalışmalardan farklı kılmaktadır.

Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme değişkenlerinin karbon salınımı ile uzun dönemli ve pozitif ilişkisi, Türkiye ekonomisi için önemli politika önerilerinin yapılmasını sağlamaktadır. Zira yeni gelişen ve sanayileşen ekonomiler arasında gösterilen Türkiye ekonomisi son 15 yıllık dönem içerisinde ortalama %5'lik bir büyüme sergilemiş, enerji talebi ve buna bağlı olarak tüketiminde ekonomik büyümeye paralel olacak şekilde önemli artışlar yaşamıştır. Bu doğrultuda politika önerileri şu şekilde sıralanabilir: Türkiye'de yenilenebilir kaynaklı enerji özendirilerek bu alanda ciddi yatırımlar yapılmalıdır. Enerji tüketiminin fosil yakıtlara olan bağılılığı azaltılmalı ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik teşvik edici yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca üretim sürecinde enerji girdisi olarak çoğunlukla kullanılan fosil yakıtların yerine yenilenebilir kaynaklar teşvik edilerek kirlilik yayan eski sektör ve teknolojilerden ziyade daha temiz sektör ve teknolojilere geçiş sağlanmalıdır. Enerjide verimliliği artıracak uygulamalar genişletilmelidir. Bu anlamda uygulanacak olan politikalarda iktisadi büyümenin nitelik ve verimliliği artırılarak oluşacak çevresel maliyetlerin minimize edilmesi amaçlanmalıdır. Bu amaçla hükümet tarafından uygulanacak çeşitli politika enstrümanları belirlenerek (sübvansiyonlar ve vergi indirimleri sağlamak gibi) yüksek üretim maliyetleri ortadan kaldırılmalıdır. Firmalar ise, en az hammadde ile maksimum üretimi

sağlamayı öncelik edinmeli yani verimli ve kaliteli üretimi hedeflemelidirler. Dolayısıyla üretimde çevreye duyarlı teknolojiler ve geri dönüşüm sektörü desteklenerek daha verimli bir ekonomik büyüme hedeflenmelidir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve gelecek kuşakların refah kaybının en aza indirilebilmesi için büyümenin çevre kalitesi korunarak gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir kalkınma politikalarının yaygınlaştırılması ve devlet tarafından verilecek teşviklerin artırılması önemlidir. Böylece Türkiye’de uzun vadede enerji verimliliği artırılabilecek ve çevrede meydana gelecek tahribatın boyutu minimum düzeye indirilecektir. Bu durum, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme performansının yakalanması adına önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, D. E. (1999). *The Challenge of Global Warming*, Edited by Dean Edwin Abrahamson, Island Press.
- Acaravcı, Ali ve Öztürk, İlhan (2010). On The Relationship Between Energy Consumption, CO₂ Emissions and Economic Growth in Europe, *Energy*, Sayı: 35, ss. 5412-5420.
- Akel, Veli ve Gazel, Sümeysa (2014). Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünlük İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 44, ss. 23-41.
- Albayrak, Emel Nur ve Gökçe, Atilla (2015). Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye Örneği, *Social Sciences Research Journal*, Cilt: 4, Sayı: 2.
- Alshehry, Atef Saad ve Belloumi, Mounir (2017). Study of The Environmental Kuznets Curve For Transport Carbon Dioxide Emissions in Saudi Arabia, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Sayı: 75, ss. 1339-1347.
- Ang, James B. (2007). CO₂ Emissions, Energy Consumption, and Output in France, *Energy Policy*, Cilt: 35, Sayı: 10, ss. 4772-4778.
- Apergis, N. ve Payne E. J. (2010). The Emissions, Energy Consumption, and Growth Nexus: Evidence from The Commonwealth of Independent States, *Energy Policy*, Sayı: 38, ss. 650-655.
- Artan, S., Hayaloğlu, P. ve Seyhan, B. (2015). Türkiye’de Çevre Kirliliği, Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 308-325.
- Atıcı, Cemal ve Kurt, Fırat (2007). Türkiye’nin Dış Ticareti ve Çevre Kirliliği: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 61-69.
- Bo, Sun (2011). A Literature Survey on Environmental Kuznets Kurve, *Energy Procedia*, Sayı: 5, ss. 1322-1325.
- Bölük, Gülden ve Mert, Mehmet (2015). The Renewable Energy, Growth and Environmental Kuznets Curve in Turkey: An ARDL Approach, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Sayı: 52, ss. 587-595.
- Chang, Ching-Chih (2010). A Multivariate Causality Test of Carbon Dioxide Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in China, *Applied Energy*, Sayı: 87, ss. 3533-3537.
- Cole, Matthew A. (2004). Trade, The Pollution Haven Hypothesis and The Environmental Kuznets Curve: Examining The Linkages, *Ecological Economics*, Sayı: 48, ss. 71-81.
- Çağlar, Abdullah Emre ve Mert, Mehmet (2017). Türkiye’de Çevresel Kuznets Hipotezi ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırımlı Eşbütünlük Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 24, Sayı: 1, ss. 21-38.
- Çakmak, Ece G., Doğan, Tuğba ve Hilmioğlu, Bilgin (2017). İklim Değişikliği Süresinde Paris Anlaşması’nın Rolü ve Türkiye’nin Konumu, *Akdeniz Üniversitesi Hava Kirlenmesi Araştırmaları ve Denetimi Türk Milli Komitesi, VII. Ulusal Hava Kirliliği ve Kontrolü Sempozyumu*, 1-3 Kasım 2017.
- Çelikay, Ferdi (2017). Milli Gelirin Vergi Yükü Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1924-2014), *Sosyoekonomi*, Cilt: 25, Sayı: 32, ss. 169-188.

- Çetin, Murat ve Seker, Fahri (2014). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretin Çevre Kirliliği Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 21, Sayı: 2, ss. 213-230.
- Dam, M. M., Karakaya, E. ve Bulut, Ş. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi EYİ 2013 Özel Sayısı*, ss. 85-95.
- Değer, Alper ve Anbar, Adem (2007). Küresel Isınmanın Dünya Ekonomisine ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4, ss. 15-54.
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, Sayı: 74, ss. 427-431.
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, Cilt: 9, Sayı: 4, ss. 1057-1072.
- Erdoğan, İ., Türköz, K. ve Görüş, M. Ş. (2015). Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye Ekonomisi İçin Geçerliliği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 44, ss. 113-123.
- Farhani, S., Chaibi, A. ve Rault, C. (2014). CO₂ Emissions, Output, Energy Consumption, and Trade in Tunisia, *Economic Modelling*, Sayı: 38, ss. 426-434.
- Gale, L.R. ve J.A. Mendez (1998). The Empirical Relationship Between Trade, Growth And The Environment, *International Review of Economics and Finance*, Cit: 7, Sayı: 1, ss. 53-61.
- Gökmenoğlu, Korhan ve Taşpınar, Nigar (2016). The Relationship Between CO₂ Emissions, Energy Consumption, Economic Growth and FDI: The Case of Turkey, *The Journal of International Trade & Economic Development*, Cilt: 25, Sayı: 5, ss. 706-723.
- Grossman, Gene M. ve Krueger, Alan B. (1991). Environmental Impacts of A North American Free Trade Agreement, *NBER Working Paper Series*, No: 3914.
- Gujarati, Damodar N. (2006). *Temel Ekonometri* (Çev: Ümit Senesen, Gülay Günlük Senesen), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Jalil, Abdul ve Feridun, Mete (2011). The Impact of Growth, Energy and Financial Development on The Environment in China: A Cointegration Analysis, *Energy Economics*, Sayı: 33, ss. 284-291.
- Katırcıoğlu, Salih Turan ve Taşpınar, Nigar (2017). Testing The Moderating Role of Financial Development in an Environmental Kuznets Curve: Empirical Evidence From Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Sayı: 68, ss. 572-586.
- Kesgingöz, Hayrettin ve Karamelikli, Hüseyin (2015). Dış Ticaret-Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyümenin CO₂ Emisyonu Üzerine Etkisi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, ss. 7-17.
- Kılıç, Ramazan ve Akalın, Güray (2016). Türkiye'de Çevre ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 49-60.
- Koçak, Emrah (2012). Türkiye'nin Enerji Tüketimi ile Karbondioksit Emisyonu Arasındaki İlişkinin Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Koçak, Emrah (2014). Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 62-73.
- Kuznets, Simon (1955). Economic Growth and Income Inequality, *The Economic Review*, Cilt: 45, Sayı: 1, ss. 1-28.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., ve Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?, *Journal of Econometrics*, Sayı: 54, ss. 159-178.
- Lau, L., Choong, C.ve Eng, Y. (2014). Investigation of The Environmental Kuznets Curve For Carbon Emissions in Malaysia: Do Foreign Direct Investment and Trade Matter?, *Energy Policy*, Sayı: 68, ss. 490-497.
- Lebe, Fuat (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 177-194.

- Nasir, Muhammad ve UrRehman, Faiz (2011). Environmental Kuznets Curve for Carbon Emissions in Pakistan: An Empirical Investigation, *Energy Policy*, Sayı: 39, ss. 1857-1864.
- Öztürk, İlhan ve Acaravcı, Ali (2013). The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey, *Energy Economics*, Sayı: 36, ss. 262-267.
- Öztürk, İlhan ve Al-Mulali, Usama (2015). Investigating The Validity of The Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Cambodia, *Ecological Indicators*, Sayı: 57, ss. 324-334.
- Panayotou, Theodore (1993). Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development, *International Labour Office (ILO) WP 238*, ss. 1-45.
- Pao, Hsiao-Tien ve Tsai, Chung-Ming (2010). CO₂ “Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in BRIC Countries, *Energy Policy*, Sayı: 38, ss. 7850–7860.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (1996). Testing for the Existence of a Long-Run Relationship, *University of Cambridge, DAE Working Paper*, No. 9622.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001), Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, Sayı: 16, ss. 289-326.
- Pesaran, M. Hashem ve Shin, Yoncheol (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis, in: S. Storm (Ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frish Centennial Symposium*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. Hashem ve Smith, Richard (1998). Structural Analysis of Cointegrating VARs, *Journal of Economic Surveys*, Cilt: 12, Sayı: 5, ss. 471-505.
- Phillips, Peter C.B. ve Perron, Pierre (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, Cilt: 75, Sayı: 2, ss. 335-346.
- Saboori, B., Sulaiman, J. ve Mohd, S. (2016). Environmental Kuznets Curve and Energy Consumption in Malaysia: A Cointegration Approach, *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, Cilt: 11, Sayı: 9, ss. 861-867.
- Seker, F., Ertuğrul, H. M. ve Çetin, M. (2015). The Impact of Foreign Direct Investment on Environmental Quality: A Bounds Testing and Causality Analysis for Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Sayı: 52, ss. 347-356.
- Sevüktekin, Mustafa ve Nargeleçekenler, Mehmet (2005). *Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Nobel Yayınevi, 1. Baskı.
- Sezer, Özcan (2007). Küresel Konferanslar ve Çevre Sorunları: Çevre, Kalkınma ve Etik Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (ICANAS 38) 10-15 Eylül 2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Shafik, Nemat ve Bandyopadhyay, Sushenjit (1992). Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence, *Background Paper For World Development Report*, Washington, The World Bank, WPS 904.
- Shahbaz, M., Khraief, N., Uddin, G.S., ve Öztürk, İlhan (2014). Environmental Kuznets curve in an open economy: A bounds testing and causality analysis for Tunisia, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Sayı: 34, ss. 325-336.
- Shahbaz, M., Solarin, S. A., Hammoudeh, S. ve Shahzad, S. J. H. (2017). Bounds Testing Approach to Analyzing The Environment Kuznets Curve Hypothesis With Structural Beaks: The Role Of Biomass Energy Consumption in The United States, *Energy Economics*, Sayı: 68, ss. 548-565.
- Shahbaz, Muhammad ve Lean, Hooi Hooi (2012). Does Financial Development Increase Energy Consumption? The Role of Industrialization and Urbanization in Tunisia, *Energy Policy*, Sayı: 40, ss. 473-479.
- Sinha, Avik ve Shahbaz, Muhammad (2018). Estimation of Environmental Kuznets Curve for CO₂ Emission: Role of Renewable Energy Generation in India, *Renewable Energy*, Sayı: 119, ss. 703-711.
- Su, J., Amsler, C. ve Schmidt, P. (2012). A Note on the Size of the KPSS Unit Root Test, *Economics Letters*, Cilt: 117, Sayı: 3, ss. 697-699.

- Sugiawan, Yogi ve Managi, Shunsuke (2016). The Environmental Kuznets Curve in Indonesia: Exploring The Potential of Renewable Energy, *Energy Policy*, Sayı: 98, ss. 187-198.
- Taşpınar, Nigar (2016). Environmental Kuznets Curve: The Roles of Financial Development and FDI for the Case of Turkey, *Eastern Mediterranean University Doctor of Philosophy in Finance*, Gazimağusa, North Cyprus.
- Tiwari, A. K., Shahbaz, M. ve Hye, Q. M. A. (2013). The Environmental Kuznets Curve and The Role of Coal Consumption in India: Cointegration and Causality Analysis in an Open Economy, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Sayı: 18, ss. 519-527.
- Tunçsiper, Bedriye ve Süreççi, Dilek (2011). Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3, ss. 103-120.
- Tunçsiper, Bedriye ve Uçar, Büşra (2017). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin Sınanması: Granger Nedensellik Analizi, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 657-666.
- Ul Haq, İ., Zhu, S. ve Shafiq, M. (2016). Empirical Investigation of Environmental Kuznets Curve For Carbon Emission in Morocco, *Ecological Indicators*, Sayı: 67, ss. 491-496.
- Wang, S.S., Zhou, D.Q. Zhou, P. ve Wang, Q. W. (2011). CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic growth in China: A Panel Data Analysis, *Energy Policy*, Sayı: 39, ss. 4870-4875.
- Yandle, B., Vijayaraghavan, M. ve Bhattarai, M. (2002). The Environmental Kuznets Curve: A Primer, *PERC Research Study 02-1*, ss. 1-24.

SUMMARY

Economic growth is an important goal of all the developing countries. But, economic growth can cause environmental degradation in these countries. Therefore, the link between economic growth and environmental quality has been intensively discussed by the theoretical and empirical literature.

In the theoretical literature, the relationship between environmental pollution and economic growth is explained by the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis. The EKC hypothesis means that there is a reverse-U shaped relationship between environmental pollution and economic growth.

Turkey is an important case because of several reasons. Firstly, Turkey has a growing economy. Secondly, Turkey's demand for energy and foreign trade have been increasing duo to its growing economy. Therefore, it is very important to examine the relationship between energy consumption, foreign trade, economic growth and environmental pollution in Turkey.

In this study, the validity of the EKC hypothesis has been investigated in case of Turkish economy during the period 1960-2014. For this purpose, three different regression equations have been established by using per capita carbon emissions, per capita real income, per capita energy consumption and trade openness variables. The ADF, PP and KPSS unit root tests were used for the unit root analyses of the variables. In the next step, the cointegration relationship between the variables were examined using the ARDL bounds test. The results of ARDL bounds test revealed the existence of long-term relationship between the variables. In the last stage, long term coefficient estimation of the variables was made within the framework of ARDL model. Analysis results based on all three models showed that the EKC hypothesis is valid for Turkish economy. These results suggest that policy makers should be developed environmentally friendly growth policies.

Analysis of Cultural Differences in Collaborative Innovation Networks: Wikipedia

Mustafa POLAT*

Adem AKBIYIK**

ABSTRACT

This paper aims to observe the cultural differences in collaborative innovation networks by comparing the statistics that belong to different versions of Wikipedia websites in English, German, Japanese, Korean, Finnish and Turkish languages. For this purpose, data provided by Wikipedia is used. Relying on this data, the prevalence of Wikipedia was evaluated by examining contribution rates to Wikipedia dependent on population in different languages. In addition, the hierarchy of the social structure formed during article creation on Wikipedia was evaluated by looking at figures such as the number of active users and admins. Here, Wikipedia is used as a microscope to analyze the cultural structure and the transition process of different local cultures into information technologies. This study is a step toward having a better understanding of different cultures by analyzing editors' behavior based on the assumption that the editing behavior and co-operation models are influenced by their own cultures in the real world.

Keywords: Wikipedia, Collaborative Innovation Networks, Online Culture, Web 2.0

JEL Classification: O3, O35, M15, L86

İşbirlikçi İnovasyon Ağlarındaki Kültürel Farklılıkların Analizi: Wikipedia Örneği

ÖZ

Bu bildiri, İngilizce, Almanca, Japonca, Korece, Fince ve Türkçe dillerindeki Wikipedia'ları karşılaştırarak işbirlikçi inovasyon ağlarındaki kültürel farklılıkları gözlemlemeyi amaçlar. Bu amaca yönelik olarak Wikipedia'nın sağladığı bazı veriler kullanılmıştır. Bu veriler sayesinde farklı dillerdeki nüfusa bağımlı Wikipedia'ya katkı oranları incelenerek Wikipedia'nın kullanım yoğunluğu değerlendirildi. Ayrıca aktif kullanıcı ve admin(yönetici) sayısı gibi rakamlara bakılarak Wikipedia üzerinde madde oluşturma sırasında oluşan sosyal yapının hiyerarşisi değerlendirildi. Böylece Wikipedia, farklı yerel kültürlerin bilgi teknolojilerine geçiş süreci ve kültürel yapısını analiz etmeye yarayan bir mikroskop görevi görmüş oldu. Bütün dillerdeki Wikipedia'ların temelde aynı prensipleri ve amaçları esas aldığı varsayıldığında, bu çalışma; editörlerin, gerçek dünyada sahip oldukları kendi kültürlerinin etkisindeki işbirliği modellerine bağımlı davranışları hakkında bilgi sahibi olmaya yönelik bir adımdır. Bu yaklaşım, editörlerin Wikipedia maddesi oluşturma sürecinde, gerçek dünyadaki kültürel normlarını ve işbirliği şekillerini yansıttıkları önermesine dayanır.

Anahtar Kelimeler: Wikipedia, İşbirlikçi İnovasyon Ağları, Çevrimiçi Kültür, Web 2.0

JEL Sınıflandırması O3, O35, M15, L86

*Arş.Gör., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, mustafapolat@duzce.edu.tr

**Dr.Öğr.Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, adema@sakarya.edu.tr

1. INTRODUCTION

Technology is designed by scientists and engineers and made available for people to use. But what really matters is, how people use and understand that technology. Here, we see a close relationship between technology and the human factor. Technology is produced out of people's needs. However, the people who make use of that technology shape it according to their needs. At the World Information Summit held at the end of 2003, Kofi Annan, the 7th Secretary-General of the United Nations, said, "While technology shapes the future, it is people who shape technology and decide to what uses it can and should be put. (Annan, 2003)" Therefore, in this study, rather than the effect of technology on humans, the effect of humans on technology will be evaluated. Specifically, this study aims to investigate how different cultures of different societies affect the way of using the same technology and the kind of changes of use that the culture causes. So the main focus is the human element or a community. In other words, this paper aims to see the influence of culture on the interaction between human/culture and technology.

Here, what we mean by technology is information technology. Analyzing the social aspect of information technology is more difficult compared to its technical aspect for, unlike social studies, in technical studies, it is more likely to see technical parameters as numerical values and produce an objective study.

For example, a country's investment in technological infrastructure in the utilization of information technology is a measurable value. However, it is more difficult to measure the influence of information technologies on the culture of a country, or from the opposite perspective, to measure the effect of people's culture on the use of technology. This study aims to make this complex analysis. In order to achieve this, we will rely on some of the data provided by developing information technologies.

The new internet technology, or web 2.0, that had developed from being a static interface to an interactive platform that enables users to create and share content, the internet has enriched. Ultimately, anybody can generate, share and use any information and data. With this revolutionary feature, information technology has quickly become more prominent throughout the world and effectively used by societies which have different cultures and level of technological development (Castells, M., 2010). This has created multinational and online business models by accelerating globalization and virtualization around the world. As a result, collaborative systems such as collaborative software, cloud systems, computer-supported cooperative work, virtual work environments, and collective intelligence have emerged that reformed both the business world and social networks (Faraj S, Jarvenpaa SL, Majchrzak A., 2011).

Nowadays, we see that information itself and its technologies are being used more effectively both in business life and in social life all around the world. Turkey, which is among the developing countries, is in the process of

rapid adaptation. Internet use in Turkey is increasing rapidly. Today, 93.7 percent of Turkey's population has access to the internet (TurkStat, 2016). It is also possible to observe a rapid parallel increase in the use of social media. While a virtual Turkey is emerging, similar and parallel processes exist in all countries. Thus, the world is becoming flat (Friedman TL, 2005). These developments together provide the right amount of data which can be used in social and cultural research, and give us the ability to compare cultures with each other.

Developing countries, such as Turkey, experience a transition process from an agricultural and industrial society to an information society. This transition process may be measured by using sociological, cultural, economic or technical parameters that come out of the change and transformation in the country. When a country's transition to the information society is considered as a social transformation, this process can be examined through social parameters (Bilgi toplumuna dönüşüm, 2016).

This study tries to explore the existence of a connection between the use of information technologies and culture. This research relies on the hypothesis that, differences in cultures cause differences in the use of the same technology. Two phenomena will be examined here. First one is the comparison of different nations' "prevalence of use" of the same information technology. This parameter will be regarded as a value, showing the transition of a nation to the information society. The second is the hierarchical pattern of the social structure that forms in the use of information technologies. In this case, it will be analyzed if a correlation can be made between a society's social structure in the real world and the social structure that forms in the digital world. The information that will support such research will also be obtained through online collaborative networks.

METHOD

Previous researches on online culture have been based on offline culture. All of these studies have taken cultural dimensions from Hofstede or neglected different and independent cultural articles and have benefited from survey studies without analyzing the culture. The main difficulty in such studies is the reliance on biased expressions based on personalized questionnaires. In this context, Hofstede says: "It is clear the assessment of personality traits and their associations with features of culture need to supplement self-reports with alternative methods. (Hofstede G, McCrae RR, 2004)" Here are the key questions:

- Research Question 1: Can we evaluate culture directly on the internet?
- Research question 2: Is online culture universal? Are there similarities and differences between national online cultures?
- Research Question 3: What kind of information can we obtain about the cultures of different countries when they are compared through online collaborative networks?

Online dictionaries and encyclopedias have turned into various sources of information about any topic. Working principles and editing styles may vary depending on the language in the encyclopedias that are designed as open-source and free which allows every internet user to make changes and additions regardless of any merit or qualification. In this research, Wikipedia will be the subject matter as it being the most popular and widely used open-source online encyclopedias in the world.

Wikipedia is reported to be the top reference in educational resources in the United States. This also applies to many languages (Tancer, B., 2007). This site defines itself as "online free encyclopedia". Here, "free" means both having no fees and giving everyone the ability to make changes to the content without any restrictions. This flexibility of contribution that is anybody of any age and any social class can contribute designates homogeneity. Having this structure, Wikipedia can present a level of data that may become the subject to academic research on the culture of people (Castells, M., 2010).

Wikipedia has been chosen as the subject matter of the research mentioned above. Considering Wikipedia as a social network that serves in different languages, the impact of cultural differences will be examined.

A similar set of research has been conducted under the leadership of Peter A. Gloor, a research scientist at the Center of Collective Intelligence at Massachusetts Institute of Technology (MIT). Their research was conducted in English, German, Japanese, Korean, and Finnish languages (Park, S. J., Kim, J. W., Lee, H. J., Park, H., Han, D., & Gloor, P., 2015) (Nemoto, K., & Gloor, P. A., 2011). In that study, cultural dimensions are explored and postulated in order to explore online culture from behavioral patterns derived from the combination of structural and behavioral measures as follows: collectivism versus individualism, extraversion versus introversion, boldness versus deliberation, and egalitarianism versus inegalitarianism.

Here this study will follow a similar pattern with similar tools and statistics in different languages including Turkish. Also, another parameter will be analyzed. That is the prevalence of Wikipedia among the general population.

Questions and Hypotheses

Wikipedia is a typical online collaboration site where individuals contribute and collaborate on a voluntary basis to effectively produce an online encyclopedia (Giles G., 2005). In this sense, the online behavior of people can be observed by examining the behavior of editing that indicates how people work and collaborate. Online or cyber behavior and culture may be universal, and it may also differ depending on the language and culture. In this study, editing behaviors will be examined to observe the universality and particularity of online cultures.

As mentioned earlier, Wikipedia is preferred here because it is a unique collective intelligence site based on voluntary collaboration. Another factor is its homogeneity because people from all walks of life can contribute without

limitation which provides an extensive database making it a valid source of information for research.

In online collaboration, there is the opportunity to see culture most naturally and simply, as it is based on voluntarism exempt of the dynamics and constraints of concrete organizational and administrative power. In this way, traces of different personality types can be observed.

When viewed in the context of static web 1.0, Wikipedia is a content site that provides an encyclopedic, unbiased and descriptive source of information on any given subject. Given the web 2.0 mentality that Tim O'Reilly has described, Wikipedia is a virtual and social platform built on the internet to allow people with knowledge of a particular subject to share this knowledge they have on behalf of others for the benefit of others. For an ontological approach to the definition of Wikipedia, it can be said that Wikipedia is a reflection or the outcome of a fundamental human need that is to seek knowledge or in other words to collaborate and to make that knowledge available for people to search. In this regard, Wikipedia's level of development on a language can be correlated with how much people that speak that language have those instincts or were able to get organized to satisfy this need.

We can build another hypothesis on the latter definition of Wikipedia above. That is, when we examine it in regards to the definition of a social platform, different behavioral constructs arise in the process of collaboration among the contributors who are aiming to produce particular information. This research is based on the assumption that these online behavioral constructs reflect the cultures in the real world.

It is generally said that the cooperative processes differ in Western and Eastern societies. For example, Western nations are said to be more individualistic, although East nations are more collaborative (Hofstede, 2005). The Japanese, for example, communicate with each other in order to prevent a possible conflict before they create a jointly shared content (Obuchi and Takahashi 1994). On the other hand, there is strong leadership in Western cultures and a clear way of resolving the conflict. In this study, it will be examined whether this cultural difference emerges in online collaborations. Another assumption that will be made here is that different co-operative cultures influence the growth rate and pace of Wikipedia.

FINDINGS

In this study, we will try to have some information about the people speaking the given language by analyzing some data with the statistical tools provided by Wikipedia. The statistical data includes some numbers like the number of articles, the number of edits and the number of users. These numbers will be analyzed in proportion to the population that speaks targeted languages.

In addition, the number of administrators (admin) and the number of active users will be compared, and the results about the hierarchical structure in these languages will be examined. English, German, Japanese, Finnish, Korean and Turkish languages will be studied.

The first analysis will aim to observe the prevalence of Wikipedia in different languages.

Prevalence of Use

Wikipedia is a free, independent, non-profit internet encyclopedia that is prepared in many languages jointly by users. Today, Wikipedia offers 267 different languages (that has min 100 articles). It contains over 1 million articles in 13 languages. Anyone with an internet connection can provide these contents. Registration is not necessary. However, this system also offers a login option to become a registered member. Members can log in to the system with a user name and a password. When a change is made to any article or object, Wikipedia adds it directly and makes it accessible instantaneously.

English Wikipedia contains 5,311,495 articles, and an average of 800 new articles are added to the list each day. In Turkish Wikipedia, there are 287,689 articles. The number of articles in English Wikipedia is 20 times larger than Turkish.

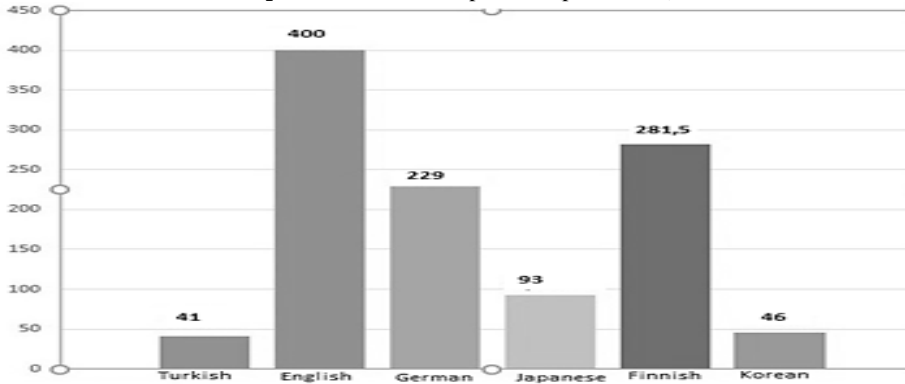
Here, the number of articles, the number of active users and the population that speaks the given language are evaluated. For English and Finnish, the number of people that speaks these languages that may reside in different countries has been summed while for Turkish, German, Korean and Japanese the population that resides only in their homelands is considered.

Table 1. Descriptive Statistics

	Turkish	English	German	Japanese	Finnish	Korean
Article	287689	5311495	2011078	1042204	405461	367542
Active User	3074	127176	18761	11842	1520	2344
Population (per million)	75	318	82	127	5.4	50.8
Article/Population (per 10,000)	38	167	245	82	751	72.35
Active User/Population (per million)	41	400	229	93	281.5	46

Table 1 gives the number of articles written in each language. There are over 5 million articles in English. In contrast, there are about 300.000 articles in Turkish. An immense difference appears between English and Turkish in the number of articles. It is partially due to the difference in the population speaking these languages. Therefore the population figures are taken into consideration and added to the table. Besides, the number of articles is given in proportion the number of speakers of that language. These ratios may suggest some information to evaluate the capacities of different cultures to produce knowledge in their native language. The most interesting conclusion that can be made here is that in Finnish, very high productivity is seen compared to other languages. Although Finnish is spoken only by one-tenth of Turkish, Finnish has twice as many articles in Wikipedia. It may be suitable to relate this difference to the welfare of the two countries.

Graph 1. Active User/Population (per million)

Another data on this table is the number of active users. The active user is someone who has made changes to Wikipedia in the past month. The ratio of the number of active users to the population can also show how much interest Wikipedia has in that particular language since the number of people who are willing to contribute every month indicates that interest.

In Graph 1, the ratio of active users to the population in six different languages is seen. For example, while 400 out of million people become active users in English, 93 out of million people become an active user in Japanese. In other words, compared to the Japanese the number of people who produce content is four times more in English. In Turkish, this number is 41 out of 1 million. This is half of Japanese and one-tenth of English. Each number on this chart deserves further evaluation and analysis.

Hierarchical Structure

Admins are users who can make changes to articles like everyone else. They have their own user page. Also, they check the content of articles and evaluate if the content is in line with the Wikipedia guidelines. They also evaluate the neutrality of the written material. Besides, they can block the editing rights of some users or anonymous editors (IP number), remove the block, use some special tools that not everybody has access to, and have some other similar administrative proprietary rights. Admins are volunteers. They do not receive any salary from Wikipedia. They cannot use those privileges and executive tools in order to gain superiority over discussions.

Table 2. Descriptive Statistics

	Turkish	English	German	Japanese	Finnish	Korean
Article	287689	5311495	2011078	1042204	405461	367542
Pages	1465343	41025094	5770730	3040551	1097002	1387715
User	924808	29796524	2543225	1159604	332627	432676
Active User	3074	127176	18761	11842	1520	2344
Admin	27	1273	199	48	39	33
Edit	18913117	864993830	165674537	63339847	16964584	19705611
Edit/Page	12.91	21	28	20	15	14
Admin/Active User(%)	0.88	0.1	0.1	0.4	2.5	1.4

In the table above, we see the number of admin per active user. English Wikipedia has 29,796,524 users 127,176 of which are active users. 1273 of these users have admin rights. In Turkish, the number of users is 924,483 and 3074 of which are active users. The number of admins is 27. While the ratio of active/active users in English is approximately 1%, this ratio is approximately 0.88% in Turkish.

The higher number of admins per active users means that more active users are becoming admins. Therefore more people have special administrative rights. This means that it is a less hierarchical structure. To have a closer look at these figures, see the graph below,

Graph 2. Admin/Active User Ratio

Here, Finnish has the least hierarchical structure with a significant difference as 2.5 percent of the users are admins. In the previous analysis, we have seen that the Finnish language was also far ahead of other languages in the number of articles written per population. It can be a right approach to ascribe this high productivity rate to its hierarchical structure. Therefore, we can say that productivity increases with decreasing hierarchy.

We see that the same ratio is 1 percent in German and English languages, which is an average value within six languages. It is also seen that Turkish is 0.88% and is slightly more hierarchical than German and English. The language that has the most hierarchical structure appears to be Japanese. According to the hypothesis and the analysis, it is possible to assert that the hierarchical structure of Japanese, an Asian language, is parallel to the culture of that country.

DISCUSSION AND CONCLUSION

In this study, we looked at some statistical data on Wikipedia in six different languages. These data were given in proportioned numbers to be able to make reliable comparisons and establish relationships with corresponding cultures. Here two key ratios were the subject of research. One observes the proportion of created articles and active users to the population to evaluate the prevalence of use of Wikipedia in given languages. Considering Wikipedia as a reflection of a nation's need for knowledge, urge to share knowledge or to collaborate to produce that knowledge within a systematic and organized way, the prevalence or intensity of its use is accepted as an expression of a transition towards information society.

The other rate to be investigated was the number of admin users to the number of active users. By comparing these ratios on these six languages, a conclusion was drawn about the hierarchical structure of Wikipedia in these languages. A correlation between the online culture that is discovered on Wikipedia and the real-world culture of the people speaking that language was acknowledged. Thus, the more hierarchical Asian or Eastern cultures were reflected in the Wikipedias of those languages. On the other hand, the Wikipedias in the Western languages reflect the Western cultures which are more egalitarian.

REFERENCES

- Annan, Kofi (2003), *The World Information Summit: Break the technology barrier* Retrieved from: <http://www.nytimes.com/2003/12/09/opinion/the-world-information-summit-break-the-technology-barrier.html> (erişim: 28/11/16)
- Aytaç, Ömer (2006). Elektronik Yazın: Yeni Teknolojilerle Birlikte Yazın Dünyasında Ortaya Çıkan Yeni Yazınsal Tür ve Biçimler. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11 No: 2, 62-87.*
- Castells, M. (2010). *The information age: economy, society and culture*. Oxford, England: Wiley-Blackwell.
- Faraj, S., Jarvenpaa, S. L., & Majchrzak, A. (2011). Knowledge Collaboration in Online Communities. *Organization Science, 22(5)*, 1224-1239.
- Hofstede, G.J. (2005). *Cultures and organizations: Software for the mind*. New York: McGraw-Hill.
- Hofstede G, McCrae RR. (2004) Personality and culture revisited: linking traits and dimensions of culture. *Cross-Cultural Research* 38 p. 78
- Kalkınma Bakanlığı (2016) *Ülkemizde Bilgi Toplumu Dönüşümü* Retrieved from: <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/ulkemizde-bilgi-toplumuna-donusum/>
- Kittur A., Chi E., Pendleton B., Suh B., Mytkowicz T. (2006) *Power of the Few vs. Wisdom of the Crowd: Wikipedia and the Rise of the Bourgeoisie* Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/200772541>
- Laughey, Dan (2010). *Media Studies: Theories and Approaches* [Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar.] İstanbul: Kalkedon Yayınları. Özel, Pelenk Aybike (2011).
- Mutlu, M.E., Yüzer, V. Güneri, Canan (2008) Web 2.0 ve Sonrası.. *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları*, p. 128-150.
- Nemoto, K., & Gloor, P. A. (2011). Analyzing Cultural Differences in Collaborative Innovation Networks by Analyzing Editing Behavior in Different-Language Wikipedias. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 26*, 180-190.
- Ohbuchi, K., and Takahashi, Y. (1994) Cultural styles of conflict management in Japanese and Americans: Passivity, coyness, and effectiveness of strategies. *Journal of Applied Social Psychology, 24(15)*: 1345-66.
- Tancer, B. (2007, April 24) *Wikipedia Users* Retrieved from <http://www.pewinternet.org/2007/04/24/wikipedia-users/>
- Top, Seyfi (2006). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Wikipedi (2017) Retrieved from <https://tr.wikipedia.org/wiki/Wikipedi>
- Wikipedia(2017) Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia>

Dijital Ekonominin Katma Değer Vergisi Açısından Değerlendirilmesi

Onur EROĞLU*

Hüseyin AKSU**

ÖZ

İnternet üzerinden kazanç elde etme yolları yıllar içinde çeşitlenmiş, bununla beraber klasik anlamda bilinen bir kısım kazanç elde etme yöntemleri dijital ortama taşınmıştır. Hatta internet ortamının sunduğu geniş imkânlar yeni kazanç yöntemlerini ortaya çıkarmıştır. Dijital ortamda ortaya çıkan yeni kazanç yolları ise daha çok "hizmet ifası" olarak kendini göstermektedir. Çünkü internet sunduğu çok düşük sabit maliyet avantajı ile hizmet bazlı pek çok girişimin hayata geçmesini sağlamıştır.

Elektronik ortamda vücut bulan söz konusu kazanç yöntemleri bir bütün halinde dijital ekonomi kavramını ortaya çıkarmıştır. Ancak giderek devleşen dijital ekonomi, klasik anlamdaki ekonomik işlemler için hazırlanmış mali mevzuatta tam olarak karşılık bulamamıştır. Verginin tarh ve beyan edilmesi gereken yer, mükellefiyet, vergi sorumlusu gibi başlıca hususları ile Katma Değer Vergisi Kanunu, dijital ekonomide sorunlar yaşanan alanlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu çalışmada, ilk olarak dijital ekonomi kavramına değinildikten sonra ikinci bölümde dijital mal ve hizmetlerin vergisel yönüne yer verilmiştir. Son bölümde ise Katma Değer Vergisi açısından dijital ekonomi ele alınarak, vergi mevzuatında gerçekleştirilen değişiklikler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Vergilendirme, Katma Değer Vergisi
JEL Sınıflandırması: K34, H25, H26

Evaluation of Value Added Tax In Terms Of Digital Economy

ABSTRACT

The ways of earning on the internet have diversified over the years, and some methods of earning profits known in the classical sense have been carried out in digital environment. In fact, the wide range of possibilities offered by the internet environment reveals new ways of earning. New ways of generating income in the digital environment are more like "service performance". Because of the very low fixed cost advantage offered by the internet, many service-based entrepreneurs have made it happen.

The methods of profit taking in electronic environment reveal the concept of digital economy as a whole. However, the digital economy, which has become increasingly mature, has not found a full response to the fiscal legislation prepared for economic transactions in the classical sense. The main points such as the place where the tax is to be declared and declared, liability, tax accountability and the Value Added Tax Law are confronted as one of the areas experiencing problems in the digital economy.

In this study, firstly the concept of digital economy is mentioned, and in the second part, the tax aspects of digital goods and services are given. In the last section, the digital economy is evaluated in terms of Value Added Tax and the changes made in tax legislation are evaluated.

Keywords: Digital Economy, Taxation, Value Added Tax

JEL Classification: K34, H25, H26

* Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü. onur_eroglu@beun.edu.tr

**Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, SBE, Maliye Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, huseyinaksu.z@hotmail.com

GİRİŞ

Bilgi ve işlem teknolojilerinde yaşanan gelişme ile internet kullanım amacı pazarlama ve ekonomiyi de kapsamına almıştır. İnternet ve erişimi mümkün kılan nesnelerin ucuzlaması ile dünyanın herhangi bir yerinden farklı bir noktasına ulaşım imkânı doğmuştur. Klasik mal ve hizmetlerin yanı sıra dijital mal ve hizmetlerin ortaya çıkması ve bunların elektronik ortamlarda internet aracılığıyla pazarlanabilmeleri ile dijital ekonomi kavramı ortaya çıkmıştır.

Tahmin edilebileceği üzere kavram olarak tanımlı yapıldığında dahi soyut anlamlar içeren ekonomik bir sistemin, mali idarelerce takip edilmesi ve denetlenmesi henüz aşılamamış güçlükler içermektedir. Nitekim internet ülkelerin siyasi ve fiziki sınırlarını aşan dijital bir platformdur. Söz konusu network ağının fiziki sınırlara bölünememesi, hükümetlerin vergilendirme için mukimlik, mükellefiyet tesisi ve vergi sorumlusu konularında sorunlar yaşamasına neden olmuştur.

Çalışmanın ilk bölümün dijital ekonomi kavramı açıklanacak ve daha sonra ikinci bölümde katma değer vergisinin ilgilendiren dijital mal ve hizmetlerin vergisel yönü ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise katma değer vergisi açısından dijital ekonominin getirdiği vergilendirme sorunları, bu sorunlara yönelik gerçekleştirilen uluslararası çalışmalar ve ülkemiz katma değer vergisi uygulamasında, bu çalışmalar doğrultusunda atılan adımlar ve düzenlemeler değerlendirilecektir.

I. DİJİTAL EKONOMİ

Dijital ekonomi, teknolojiyi daha ucuz, daha güçlü ve yaygın bir şekilde standart hale getiren, iş sürecini iyileştiren ve ekonominin tüm sektörlerinde yeniliği destekleyen bilgi ve iletişim teknolojisinin getirdiği dönüşüm sürecinin sonucunda oluşan ekonomidir (OECD, 2015:11). Daha kısa bir tanımla, klasik üretim sistemlerine yeni iletişim ve bilgi teknolojilerinin uyarlanması sonucunda oluşan ekonomi olarak ifade edilebilir (Bayraç, 2003:49).

Dijital ekonominin, potansiyel vergiyle ilgili öne çıkan bir dizi özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler dijital ekonominin her bir iş alanında aynı anda var olmayabilir, ancak giderek artan dijital ekonomiyi ayırt edici unsurları belirtmektedir. Dijital ekonomiyi karakterize eden bu temel özellikler; hareketlilik, verilere güven, kullanıcı katılımı, entegrasyon ve sinerji ile anlaşılan ağ etkileri, pazarın iki tarafının da farklı vergilendirme bölgelerinde olabileceği çok taraflı iş modellerinin kullanılması, büyük ölçüde ağ etkilerine dayanan belirli iş modellerinde tekel veya oligopole eğilim, azalan giriş engelleri ve hızla gelişen teknolojinin neden olduğu değişkenlik olarak belirtilebilir. Dijital ekonominin bu özellikleri ile ulusal pazarların geleneksel sınırları büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Bu gelişmelere paralel olarak ulusal otoriteler, özellikle dijital ürünlerde vergilendirme işlevini yitirmektedir (World Bank, 2016:64-65).

Dijital ekonomi; elektronik ticaret, online uygulama mağazaları, web tabanlı reklamcılık, bulut bilişim, üç boyutlu baskı, sanal para kullanımı gibi faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır (Özcan, 2016:74). Bu faaliyetlerin dijital ekonominin barındırdığı özelliklerle vergisel riskler doğurduğu ve ülkelerin vergi

gelirlerinde aşınmalara neden olduğu görülmektedir (OECD, 2015:55). Dolayısıyla ülkelerin vergi gelirlerinde önemli yeri olan KDV açısından dijital ekonominin getirdiği vergilendirme sorunları ve bu sorunlara yönelik gerçekleştirilen düzenlemeler önem kazanmaktadır.

II. DİJİTAL MAL VE HİZMETLERİN VERGİSEL YÖNÜ

Dijital ekonominin hacmi ve kapsamındaki faaliyetler, bilgi ve işlem teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte hızla büyümektedir. Bu durum beraberinde yeni iş yapma biçimlerini ve daha öncesinde tahmin edilemeyen yeni dijital ürünlerin oluşumunu getirmektedir. Geleneksel işletmelerin ürettiği geliri ve katma değeri vergilendirmek üzere düzenlenen standart vergilendirme çerçevesi, dijital ekonominin getirdiği yeni iş modellerini vergilendirmekte zorluklarla karşılaşmaktadır (Charrié ve Janin, 2015:1). Özellikle ulusal sınırların öneminin yitirilmesi devletlerin vergilendirme yetkisinin aşınmasına, uluslararası platformda dijital mal ve hizmetlerin sunumu ile gerçekleştirilen faaliyetler dolayısıyla vergilendirilemeyen bir taban oluşmasına neden olmaktadır (Coşkun, 2005:153).

Dijital ekonomi ile herhangi bir ülke hukukuna tabi olmayan işletmeler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte maddi olmayan varlıkların hareketliliğinin ve kullanımının artması ile önemli ekonomik değer zincirlerinin farklı yargı bölgelerine online platformlar aracılığıyla transferinin mümkün hale gelmesi ve bunların takip edilmesindeki güçlük ulusal vergi otoritelerinin zorlanmasına yol açmaktadır (Belleflamme ve Toulemonde, 2016:11).

Buna ek olarak, geleneksel ticaret biçimlerinden uzaklaşma, vergi otoritelerinin satış ve finansal işlemlere dayalı olarak vergi toplayabilme yeteneğini azaltarak, mali gelirlerinde düşüşe neden olmaktadır (Stratégie, 2015:15). Yaşanan bu durumlar, vergi sisteminin bütünlüğünü zayıflatmakta ve potansiyel gelir hedeflerine ulaşma zorluğunu artırmaktadır (OECD, 2015:78).

Dijital ekonomin ortaya çıkardığı risklerden bir diğerini de vergilendirme yetkisine sahip idarelerin tespiti konusu oluşturmaktadır. Geçerli uluslararası kurallar uyarınca, bir e-terzi tarafından yapılan uzaktan hizmet sunumu vergiye tabi varlık oluşturmaz, buna karşılık bağımsız bir sunucu gibi bir varlığın varlığı söz konusu olduğunda vergilendirme yerinin tespitini kolaylaştırdığından yapılan hizmet sunumu/satışın vergilendirilmesi söz konusu olabilir. Bunun yanında, evde ve işyerlerinde yaygın olarak kullanılma kapasitesine sahip olan 3D baskı teknolojilerinin yoğun olarak kullanılmaya başlamasıyla vergilendirme yetkisine sahip idarelerin tespiti daha da zorlaşabilmektedir (Elele, 2016). Dolayısıyla daimî işyeri kavramı veya uygulaması herhangi bir fiziksel varlığa gereksinim duymayan bir web mağazasına sahip dijital işletmelerde söz konusu olmamaktadır. Dijitalleşme ile birlikte daha rahat ulaşılan açık pazarlar, maddi olmayan varlıklar, işletmelerin yerel düzeyde herhangi bir hukuki veya fiziksel varlığa ihtiyaç duymadan pazar paylarını artırmalarını ve vergi dışı kârlar elde etmelerini kolaylaştırmaktadır (Olbert ve Spengel, 2017).

A. Uluslararası Platformda Gerçekleştirilen Başlıca Dijital Hizmetler

Dijital mal teslimi ve hizmet ifası ile bunların alım satımı esnasında her aşamada alınan bir vergi olan KDV açısından değerlendirme yapabilmek için öncelikle dijital ürün ve hizmetlere de kısaca değinmek gerekmektedir (Ertaş, 2017b).

1. Hosting Hizmetleri

Hosting, web sitesi verilerinin internet ortamındaki büyük veri yığına dahil edilmek üzere server (sunucu) denilen yüksek bellek kapasiteli bilgisayarlarda depolanması hizmetidir. Domain ise web sitelerinin internet ağında çağrılmasını sağlayan internet protokol numarası içeren adlardır (Kızıl, 2016:110).

Domain firmaları server bilgisayarlarını şirket merkezlerinin bulunduğu ülkelerde tutabildiği gibi farklı ülkelerde de tutabilmektedir. Bununla beraber hosting hizmeti almak için yapılan tüm işlemler internet üzerinden yürümektedir. Böylece hosting hizmeti almak isteyen kişi dünyanın herhangi bir yerindeki şirketten hosting hizmeti alabilmektedir (Ertaş, 2017a). Dolayısıyla ilgili ülke vergi mevzuatına göre herhangi bir bağı bulunmayan yurtdışı işletmeler tarafından sunulan hizmetlerin vergilendirilmesinde vergi mükellef ve sorumlusunun tespitinde belirsizlikler oluşabilecektir.

2. Dijital Reklamcılık Hizmetleri

Online uygulamalarda ve web sitelerinde yazı, görüntü, ses, animasyon gibi araçların kullanıldığı online pazarlama içerisinde yer alan reklamlara dijital reklamlar denilmektedir (Özen ve Sarı, 2008:15). İnternet reklamcılığı, online reklamcılık gibi adlarla da nitelendirilen dijital reklamcılık ilk kez 1994'te Hotwired.com üzerinde banner reklamların gösterilmesi ile gerçekleşmiştir (Aktaş, 2010:151). Reklam sektörünün geleceğini önemli ölçüde değiştirecek bu keşifle birlikte, büyük yayınevleri ve dijital platformu yatırım aracı olarak görenler web üzerinden yapılan reklamların daha profesyonel şekilde kullanılabilmesi amacına odaklanmışlardır. Web sayfalarını içerdikleri asıl bilgiye ek olarak çeşitli mesajlara da yer verebilecek bir ortam olarak görmeye başlamışlardır. İnternet erişimini kolaylaştıran nesnelerin artışı ile beraber web sayfalarının sayısının artması reklamcılık sektörü için dijital ortamda yeni bir pazar ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özen ve Sarı, 2008:16).

Vergilendirme açısından bakıldığında ise, web siteleri aracılığıyla reklam geliri elde eden işletmelerin sunucu bilgisayarlarını farklı ülkelerde konumlandırarak işlemlerini yönetebilmesi, kaynak ülkenin vergilendirme yetkisini yitirmesine neden olmaktadır (Coşkun, 2005:154) . Ayrıca web tabanlı reklamcılık ile uğraşan işletmeler sundukları hizmetlerin katma değer vergisi mükellefi olmalarına rağmen, ilgili ülke nezdinde mükellefiyetlerinin bulunmaması ve müşterilerin nihai tüketicilerden oluşması durumunda verginin tarh ve tahsilinde sorunlar oluşabilmektedir (Alptürk, 2009).

3. Serbest Çalışanlar Tarafından Sunulan Hizmetler

Freelance hizmet olarakta bilinen bu hizmetler, herhangi bir işverene bağlı olmadan kendisinden iş talep edilmesi halinde sunulan hizmetleri ifade etmektedir (Ertaş, 2017a). Online platformlar aracılığıyla sunulan bu freelance hizmetler çok

çeşitli şekillerde olabilmektedir. Ancak bu hizmetlerin öne çıkanları; web yazılımı, arama motoru optimizasyonu, web tasatım, grafik tasarım ve yabancı dil çevirisidir (Elele, 2018). Söz konusu hizmetler, freelance olarak tabir edilen bir kişi tarafından, bir kuruma ya da işverene bağlı olmaksızın çoğunlukla evden, kendi kişisel imkanları ile sunulmaktadır. Bu hizmetleri sunanlar ve talep edenler birbirlerine bu hizmetlere yönelik oluşturulmuş web siteleri aracılığıyla fiziki olarak bir araya gelmeden ulaşabilmektedirler (Eralp, 2018). Dolayısıyla bu hizmet türünde de dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir kişiden ücreti mukabilinde hizmet sunumu gerçekleştirilebileceğinden, bu hizmetlerin sunumundan doğan katma değer vergisi mükellefiyeti ve sorumlusunun tespitinde güçlükler oluşabilecektir.

4. Dijital Öğrenim Hizmetleri

Online öğrenme hizmeti, freelance hizmet siteleri üzerinden alınabileceği gibi başlı başına bu hizmeti sunan yabancı eğitim kurumlarından da alınabilmektedir. Söz konusu elektronik eğitim kurumları web siteleri üzerinden dünyanın her tarafına online eğitim setlerini satabilmekte ve hizmet sunumunu gerçekleştirebilmektedirler (Ertaş, 2017a:134). Serbest çalışanlar tarafından sunulan hizmetlerde oluşan vergilendirme sorunları bu hizmet türünde de katma değeri vergilendirmede benzer güçlükler oluşturmaktadır.

B. Hizmetin Tarafları

Dijital mal ve hizmetlerin sunumu işleme taraf olanlar açısından ele alındığında elektronik ticarete olduğu gibi dört farklı şekilde ele alınabilmektedir. Bunlar; İşletmeden İşletmeye (B2B), İşletmeden Tüketiciciye (B2C), Tüketiciden Tüketiciciye (C2C) ve Tüketiciden İşletmeye (C2B) sunulan hizmetler olarak olarak belirtilebilir (Ertaş, 2017a:134; OECD, 2015:55).

İşletmeden tüketiciye (B2C), sunulan faaliyet türünde perakende ürün ve hizmet satışı nihai tüketicilere yapılıır. Burada ürün ve hizmete örnek olarak, somut sayılabilecek ürünlerin yanında, yazılım, indirim kuponu, dijital reklamcılık, eğitim ve seyahat hizmetleri vardır.

İşletmeden işletmeye (B2B), işletmeler arası işlemleri ifade etmektedir. Burada üretici ile toptancı işletme arasında veya işletmelerin tedarik pazarlamasının oluşturulması, reklam çalışmalarının takip ve stratejisi gibi işlemler yer alır.

Bu faaliyet türlerinden B2B kapsamında gerçekleştirilenlerin işletmelerce kayıt altına alınması denetimini ve vergilendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Ancak B2C, C2C türlerinde hizmeti alanlar potansiyel mükellefler olduğu için bunların ilgili ülke vergi otoritelerince birer birer belirlenmesi ve takip edilmesi mümkün olmayacaktır (Ertaş, 2017a:134). Ayrıca C2B ve C2C modellerinde kendilerine ait bir şirket olmadan hizmet sunumu gerçekleştiren şahıslardan alınan hizmetlerde faturalandırma sorunu oluşacaktır. Dolayısıyla dijital ortamda hizmet alımı konusunda asıl problemi nihai tüketicinin internet üzerinden aldığı ve sunduğu hizmetler oluşturmaktadır (Ertaş, 2017a:134).

III. KATMA DEğer VERGİSİ AÇISINDAN DİJİTAL EKONOMİYE BAKIŞ

Mal ve hizmet sunumunun dijital ortamda gerçekleştirilebilmesi ile vergilendirme açısından değerlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Fiziki varlığa sahip olup dijital platformlar aracılığıyla sunulan mallarda katma değer vergisi açısından mevcut kurallar yeterliliğini korumaktayken, dijital olarak sunulan mal ve hizmetlerin tedarik aşamalarının kavranması ve vergilendirmesinde mevcut katma değer vergisi kuralları yetersiz kalmaktadır. Yurt dışından sunulan hizmetlerin ticari faaliyet kapsamında yapılması halinde, hizmetten faydalananların sorumlu sıfatıyla KDV'ni yapacakları ödemededen tevkif ederek indirim imkanına sahip olmaları, bu tarz işlemlerde karşılaşılan sorunları azaltmaktadır. Fakat hizmetin sunulduğu kişi gerçek kişiler olduğunda KDV açısından sorumlu olan bu kişilerin sorumluluklarını yerine getirmedikleri ve sorunlara neden oldukları görülmektedir. Bu sorunun ana nedenleri; mükellefiyet tesis ettirme ve beyanname verme koşullarının zor olması, ödeyecekleri katma değer vergisini indirim mekanizmasından faydalanarak indiremeyecekleri için aldıkları hizmetin maliyetini arttırması, tespitinin ve denetim geçirme ihtimalinin çok az olması gibi durumlardan oluşmaktadır. Bu nedenlerle birlikte dijital ekonomi ile nihai tüketicilere yani gerçek kişilere sunulan mal ve hizmetlerin artması, KDV açısından yaşanan gelir kaybının giderek artacağı anlamına gelmektedir (Nazali, 2018).

Bunlara ek olarak, dijital ürünlerin niteliğinin belirlenememesi yani ürünlerin karakterinin hizmet olarak mı, yoksa mal olarak mı değerlendirileceği, gayri maddi hak kapsamına girip girmeyeceğinin tespit edilmesi, bu ürünlerin satışından elde edilecek gelirin hangi kazanç kapsamına gireceği konusunda da sorun oluşturmaktadır. Dolayısıyla ne şekilde vergilendirileceğini bilinmeyen ve tespiti zor olan bir alım satım işleminde elde edilen katma değer vergilendirilmesi güçleşmektedir.

A. Hizmetlerin Vergilendirilme Yeri

Katma değer vergisinin uygulanmasında temel alınan ilkelerden biri varış yerinde (destinasyon ilkesi) vergilendirilmedir. Bu ilke doğrultusunda, yurtdışı işleme tabi olan mal ve hizmetler varış ülkesinde vergilendirilirken, söz konusu hizmetlerin çıkışının yapıldığı ülkede vergiden istisna edilmektedir (OECD, 2017:15).

Dijital ekonomi açısından sorun oluşturan tüketicilere yönelik hizmet ve maddi olmayan varlıklar için vergilendirme yerinin belirlenmesine yönelik ise OECD iki genel kuralı tavsiye etmektedir (OECD, 2017:66):

- Fiziksel olarak kolayca tanımlanabilir bir yerde ifa edilen ve hem hizmet tedarikini gerçekleştiren kişinin hem de hizmetten faydalanan kişinin aynı yerde bulunmaları durumunda, hizmetin sunulduğu yerde kullanılan ve faydalanan hizmetler tedarik yerinde (ifa yerinde) vergilendirilirler.

- Yurtdışı işletmeler tarafından nihai tüketicie sunulan ve konum bağlantısı olmayan hizmetlerde ise, hizmetten faydalanan müşterinin ikametgahu referans alınarak ilgili ülkede katma değer vergisine tabi olması önerilmektedir.

İnternet aracılığıyla sunulan yazılım, finansman, hukuk hizmetleri gibi dijital içeriklerden oluşan hizmetler örnek verilebilir.

Dijital hizmet ve gayri maddi varlıkların sunumunda da hizmet tedarikini gerçekleştiren ile hizmetten faydalanan müşterilerin farklı konumlar olmaları ve işlemlerin asgari düzeyde bilgi ile gerçekleştirilebilmesi vergilendirmenin yapılacağı ikametgahın tespitini güçleştirmektedir (Nazali, 2018).

B. Uluslararası Platformda KDV Sorunu ve Yapılan Düzenlemeler

Katma değer vergilendirilmesinde temel alınan işlemi gerçekleştiren kişinin bulunduğu yer ve hizmetten faydalananın yer ilkeleri dijital ekonomi kapsamındaki mal ve hizmetlerden doğan katma değeri vergilendirmede yetersiz kalabilmektedir. Şöyle ki gerçekleştirilen işlemlere taraf olanların tespiti ve sunulan hizmetin niteliği mevcut vergi kurallarına göre belirlenmesi çok maliyetli olmakta hatta mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla yerleşik olmayan yurtdışı işletmeler tarafından sağlanan dijital mal ve hizmet tedarikleri teknik açıdan sorun oluşturmaktadır (Organ ve Çavdar, 2012:70). İşlemlerin nerede yapıldığı, işlemin türü, işleme taraf olanların mükellefiyet durumları gibi konularda açıklık olmadığından gerçekleşen işlemler nedeniyle KDV'nin tarh ve tahsili de güçleşmektedir (Alptürk, 2005:328).

Ekim 1998 döneminde, OECD üye ülke bakanları tarafından gerçekleştirilen Ottawa Konferansı'nda¹ belirlenen vergilendirmeye yönelik birtakım tedbir ve öneriler doğrultusunda; katma değer vergisinin mal ve hizmetin tüketimin yapıldığı yerde tahakkuk ettirileceği ve gümrük vergileri ile katma değer vergisi açısından dijital ürünlerin fiziki mal olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiştir (Alptürk, 2009). Ancak fiziki malların tesliminin tersine, dijital ürünlerin tesliminde gümrükten geçmek söz konusu olmadığı gibi işlemin gözle görülür bir belirtisinin de bulunmaması dijital mal ve hizmetlere yönelik katma değer vergisi uygulaması usul ve esaslarının tam olarak ortaya konulamadığını göstermektedir (Coşkun, 2005:153).

Dijital ekonomide yaşanan gelişmeler ve sorunlar daha sonra OECD tarafından 2015 yılında hazırlanan Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımı Eylem Planı'nda (BEPS) üç başlık altında kategorize edilerek sistemsiz zorluklar veya diğer bir deyişle daha kapsamlı vergileme zorlukları olarak ortaya konulmuştur (OECD, 2015):

- Nihai tüketicinin bulunduğu ülkenin yetki alanında vergileme ile ilgili olarak doğrudan veya dolaylı herhangi bir fiziki işyerine sahip olmayabilen deniz aşırı ülkelerdeki tedarikçilerden nihai tüketicilerin mal, hizmet ve gayri maddi varlık edinmesi durumunda varış ülkesinde KDV veya Satış Vergisi toplama zorluğu,

- Bazı işletmelerin, geçmişte daha az fiziki işyeri olan bir ülkedeki satışlardan gelir elde etme kabiliyetinin vergi yükümlülüklerinin belirlenmesinde

¹ Ekim/1998 döneminde Kanada'da gerçekleştirilen Ottawa Konferansı, vergilendirmeye yönelik çerçeve ilkeler ile elektronik ticaretin getirdiği vergilendirme sorunlarına yönelik bir uzlaşma getirilmesi amacıyla OECD üye ülke bakanları düzeyinde gerçekleştirilen bir konferanstır.

fiziksel işyerinin varlığını dikkate alan mevcut kuralların uygunluğunun sorgulanması,

- Bazı işletmeler için verilerin toplanması ve izlenmesi de dâhil olmak üzere dijital ürün ve hizmetler için kullanıcılarının değer zincirindeki katkılarının yararlanmalarını ve bu katkıya nasıl atfedileceği ve değerlendireceği sorununu ortaya koyma kabiliyeti.

Birleşmiş Milletler de dijital ekonomide faaliyet gösteren işletmelerin, vergi planlama yapılarını, bunları üreten faaliyetlerden yapay olarak ayırıştırmak için kullanma fırsatına sahip olmaları ve maddi olmayan duran varlıklara ve verilerin gelişmiş hareketliliğe ve küresel olarak entegre iş modellerine uygulanabilirliği nedeniyle dolaylı vergiler (KDV) açısından riskler taşıdığı üzerinde uzlaşmıştır (Li, 2014:27).

Dijital ekonominin vergilendirilmesi yönelik 1 Numaralı Eylemde tüketim yeri ilkesine hizmet teslimleri de dâhil edilerek, firmadan firmaya ve firmadan tüketiciye işlemlerde, tüketimin gerçekleştiği yerde vergilendirme yapılması yönünde adım atılmıştır (OECD, 2015).

Benzer şekilde Avrupa Birliği de ortak KDV sisteminde ulusal sınırlar aşan ticarete katma değerinde vergilendirileceği yer olarak hizmetin tüketildiği yeri kabul etmiştir (Gerger ve Gerçek, 2016).

Avrupa Birliği her ne kadar KDV tarhiyatı için tüketim yerini işaret etmiş olsa da birlik olma avantajını kullanarak Mini Tek Durak Noktası (Mini One Stop Shop) adı verilen bir sistemi hayata geçirmiştir. MOSS, Avrupa Birliği tarafından oluşturulmuş bir KDV sistemidir. Bu sisteme göre, mal ve hizmet tedariki sağlayanlar Avrupa Birliği üyesi ülkelerden herhangi birisinde MOSS'a kaydolabilmekte, üçer aylık dönemler itibariyle elektronik ortamda KDV beyanında bulunabilmektedirler. Toplanan katma değer vergisi MOSS'a aktarılmakta ve MOSS da bunları ilgili ülkelere elektronik ortamda transfer etmektedir. Bu sisteme dahil olmayan tedarikçiler ise hangi ülkeye mal ve hizmet sağlıyorlarsa doğrudan o ülkeye üçer aylık dönemler itibariyle KDV beyanında bulunup ödeme yapmaktadırlar. Ancak anlaşılacağı üzere söz konusu sistem gönüllü olarak kayıt olunarak işlemektedir (Ertaş, 2017a).

Başka bir açıklama ile Mini Tek Durak Noktası uygulaması, arz yeri kurallarının değiştirilmesi ile oluşturulmuş bir sistem olarak ifade edilebilmektedir. Elektronik ticaret, radyo televizyon yayıncılığı gibi işletmeden tüketiciye (B2C) sunulan hizmetlerden özel kişilere arz edilenlerin vergilendirilmesinde, tüketicinin yerleşik kabul edildiği üye ülke katma değer vergisi düzenlemeleri esas alınmaktadır. İşletmeden tüketiciye tedarikler ortaya çıkmadan önce, katma değer vergilendirme yetkisi arz yer ülkesine ait bulunmaktaydı. Bu durumda, Lüksemburg'dan tedarik edilen B2C hizmete %15 KDV, Danimarka'dan tedarik edilen aynı hizmete ise %25 KDV uygulanmaktaydı. Bunun yanı sıra, eğer B2C türündeki hizmet ABD'den tedarik ediliyor ise büyük bir problem ortaya çıkmaktaydı. Çünkü Amerikan hukuk sisteminde KDV uygulaması yer almamakta Genel Satış Vergisi (GST) uygulanmakta olduğundan, Amerika'dan sunulan bu hizmet bakımından bir vergilendirme yapılamamaktaydı. Bu tür elektronik olarak

tedarik edilen hizmetlerin AB'li tedarikçilerini korumak ve adil bir iç pazar oluşturabilmek adına arz yeri kuralını değiştirilmesi ve şimdi bu tür tedariklerin müşterinin ikamet ettiği üye ülkede yani tüketim yeri prensine göre vergilendirileceği kabul edilmiştir. Örneğin, eğer Belçika'da yaşıyorsanız, kimden veya nereden bu hizmeti sağladığınıza bakılmaksızın %21 KDV oranı ile vergilendirilecektir. MOSS yukarıda sayılan hizmetleri sağlayan (elektronik ticaret, telekomünikasyon, radyo televizyon yayıncılığı) tüm tacirlere sadece bir ülkede kayıt olma hakkı tanımaktadır. Bu şekilde örneğin, bir Amerikalı şirket bir üye ülkede kayıt altına alınacak ve tüm Avrupa'ya ticaret yapmak için her bir üye ülke için ayrı ayrı KDV numarası almak yerine bir tek KDV numarası edinerek beyanname verebilecek ve bir vergi idaresi ile muhatap olarak vergisel yükümlülüklerini yerine getirebilecektir (Kurt ve Ubay, 2014:22).

KDV açısından sadeleşmiş bir uyum rejimi olan MOSS uygulaması ile Avrupa Birliği 2015 yılında 3 milyar avro katma değer vergisi tahsil etmiştir (Deloitte 2016;16). Ayrıca OECD tarafından dijital ekonominin vergilendirilmesi üzerine 16 Mart 2018 tarihinde hazırlanan geçici raporda da MOSS uygulamasını benimseyen işletmelerin uyum yükünün kayda değer oranda azaldığı belirtilmektedir (OECD, 2018;122).

C. 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Açısından Dijital Ekonomi

3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu²¹'nin 1. Maddesi'nde Türkiye'de yapılan ticari, sınai, zirai ve serbest meslek faaliyeti kapsamındaki teslim ve hizmetlerin KDV kapsamında olduğu belirtilmiştir. İşlemin Türkiye'de yapıldığının kabulü ise hizmetler açısından aynı Kanun'un 6/b. Maddesi'nde Türkiye'de ifa edilmiş olması veya hizmetten Türkiye'de faydalanılmasına bağlanmıştır.

Dijital ortamda yurt dışında bulunan kişi ve kurumlar hizmet üretimlerini Türkiye dışında gerçekleştirmektedirler. Örneğin reklam yayınlanmasını sağlayan bir arama motoru veya sosyal medya platformu operasyonunu yurt dışında yürütmektedir. Ancak bu kişi veya kurumlar Türkiye'de mukim kişi veya kurumlardan yine Türkiye'de yayınlanmak üzere reklam aldıklarında söz konusu reklamcılık hizmetinden yine Türkiye'de faydalanılmış olunmaktadır. Dolayısıyla ilgili Kanun maddesi gereğince hizmetten Türkiye'de yararlanıldığından işlemin Türkiye'de gerçekleşmiş olduğu kabul edilmektedir (Ertaş, 2017a).

Verginin kim tarafından beyan edileceği hususu ise aynı Kanun'un 9. Maddesinde yer verilmiştir. Türkiye'de işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlardan alınan hizmetler dolayısıyla, alıcının sorumlu sıfatı ile KDV beyanında bulunmasını gerekmektedir. Dolayısıyla yurt dışından alınan hizmetlerin KDV'sinin Türkiye'de beyan yolu ile vergilendirilmesi sistemi mevzuatımızda yer almaktadır (Alptürk, 2009). Söz konusu hizmetin internet üzerinden alınmış olmasının bu madde hükümlerinin uygulanmasına engel olmayacağı belirtilerek dijital mal ve hizmetler açısından uygulanmasının önü açılmıştır.

¹ 25/10/1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, (RG. 2/11/1984-18563).

Bu uygulama her ne kadar gerçek kişi ve kurum mükellefler tarafından uygulanabiliyor olsa da potansiyel mükellefler tarafından uygulanmamaktadır, daha doğrusu bilinmemektedir. Hâlbuki sorumlu sıfatı ile beyanda bulunmak için KDV mükellefiyetliğinin olması şart değildir. Dolayısıyla yurt dışından hizmet alan herkes sorumlu sıfatı ile KDV beyanının muhatabıdır. Hizmeti üreten kişi veya kurumun yurt dışında olmasına rağmen hizmetten yurtiçinde faydalanıldığının tespiti halinde KDV'nin doğduğu açıktır. Ancak burada esas mesele verginin hangi tarafça ve nasıl en kolay şekilde beyan edilip ödeneceğidir (Nazalı, 2018).

D. Ülkemizde Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi Adına Mevcut ve Yeni Yapılacak Düzenlemelerin KDV Bakımından Değerlendirilmesi

Dijital ekonominin getirdiği vergilendirme sorunlarının giderilmesine yönelik Vergi Usul Kanunu Tasarısı'nda elektronik ortamda işyeri kavramına, işyeri oluşup oluşmaması hususuna açıklık getirilmesine ve Avrupa Birliği'nde 2015 yılından itibaren uygulanan MOSS sistemi benzeri uygulamanın 7061 sayılı Kanun¹'la getirilen ülkemiz uygulanmasına değinilecektir.

1. Elektronik Ortamda İşyeri

Yasalaşması için çalışmaları devam eden VUK tasarısında, elektronik ortamda işyeri kavramının da kullanılmış olması, dijital ekonominin daha etkin vergilendirilmesi amacıyla uluslararası alanda yapılan çalışmaların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. VUK'ta yapılması düşünölen ilgili değişiklikler KDV'yi beyan edecek tarafların tespiti konusuna da etki edecektir. Söz konusu Kanun tasarısının 130. maddesinde; internet, ekstranet, intranet ya da benzeri bir telekomünikasyon ortam veya aracının ticari, sınai veya mesleki faaliyete tahsis edilmesi veya bu faaliyetlerde kullanılması durumunda elektronik ortamda iş yeri oluşacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte taslağın 129. Maddesindeki işyeri kapsamına elektronik ortam da eklenmiştir (Budak, 2018:154). İşlemin taraflarının tespiti ve hangi ülkenin yargı alanı dahilinde olduğunun belirlenmesi uygulanacak KDV sistemini de olumlu etkileyecektir.

2. İşyeri Oluşumu

Elektronik ortamın işyeri kabul edilmediği mevcut yasal düzende, yurt dışından elektronik ortamda alınan hizmetlerin sorumlu sıfatı ile beyanında ise aşılması gereken önemli boyutta bir potansiyel mükellef sorunu vardır. KDV genel uygulama tebliğinin tam tevkifat uygulaması bölümünde “Genel bütçeli idareler dışındaki vergi sorumluları tevkif ettikleri vergiyi, vergi sorumlularına ait 2 No.lu KDV Beyannamesi ile beyan ederler. Bunların başka faaliyetleri nedeniyle KDV mükellefiyetlerinin bulunmaması ve dolayısıyla 1 No.lu KDV Beyannamesi vermemeleri bu uygulamaya engel değildir.” ifadelerine yer verilmiştir. Söz konusu ifadeler potansiyel mükelleflerin dahi sorumlu sıfatı ile KDV beyanında bulunması gerektiğini belirtmektedir. Aynı bölümde verilen örneklere bakıldığında ise acaba sorumluluk tüzel kişiliği olan ancak KDV mükellefiyeti olmayanları mı kastetmektedir sorusunu akıllara getirmektedir. Bu hususa açıklık getirilmesi gerektiği şarttır. Ancak sorumlu sıfatı ile beyan potansiyel mükellefleri kapsasa

¹ 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Bazı Vergi Kanunları İle Diğer Bazı Kanunlarda Değerlik Yapılmasına Dair Kanun, (RG. 5.12.2017-30261).

dahi, bunun uygulama da nasıl denetleneceği konusu ise en büyük soru işareti olacaktır (Yılmaz, 2018).

Sorumlu sıfatı ile KDV beyanının yerine getirilmesinde diğer bir tereddüt ise farklı alanlar için kendi bünyesinde farklı şirketler kurmuş şirketlerin Türkiye’de işyeri olup olmadığı konusudur. Bu husus verginin kim tarafından beyan edileceği sorununu daha da ileri taşımaktadır. Şöyle ki; Merkezi ABD’de olan A Arama Motoru Inc. Türkiye’de kendi adıyla reklam pazarlama alanında bir şirket kurmuştur. Ancak aynı arama motoru reklam operasyonlarını yürütmek üzere İrlanda’da başka bir şirket kurmuştur ve ödeme işlemleri, telefonla müşteri desteği dahil bu şirket üzerinden o ülkede yürütmektedir. Bu durumda ana şirketin Türkiye’de işyerinin olmasına rağmen vergilendirmeye konu operasyonun başka bir ülkeden idare edilmesinin vergi mükellefiyeti ve vergi sorumluluğu açısından karşılığının ne olacağı tartışmalıdır. Şirket Türkiye’de işyeri olmasına rağmen vergilendirmeye konu işlemin yurt dışından yönetildiğini iddia edebilecektir. Hizmetten Türkiye’de faydalanan kişi ve kurumlar ise aynı tespitten hareketle vergi beyanını kim tarafından yapılacağı tereddüdünü yaşayacaktır. Dolayısıyla KDV’de tam tevkifat uygulamasında dikkate alınan “işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi” kavramlarının ne ifade ettiği de ayrıca açıklığa kavuşturulmalıdır (Ertaş, 2017a).

3. 7061 sy. Kanun ile Yurtdışından Alınan Hizmetlerde KDV Değişikliği

5 Aralık 2017 tarihinde 30261 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 7061 sayılı Kanun 41. madde ile 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun vergi sorumlusu başlıklı 9 uncu maddesinin 1 numaralı fıkrasına aşağıdaki cümleler eklenmiştir.

“Şu kadar ki Türkiye’de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlar tarafından katma değer vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilere elektronik ortamda sunulan hizmetlere ilişkin katma değer vergisi, bu hizmeti sunanlar tarafından beyan edilip ödenir. Maliye Bakanlığı elektronik ortamda sunulan hizmetlerin kapsamı ile uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir.”

Bu değişiklikte birlikte Avrupa Birliğinde 2015 yılında uygulamaya giren MOSS uygulaması benzeri bir sistem ülkemizde de kabul edilmiştir. KDV mükellefiyeti olmayan gerçek kişilerin yani nihai tüketicilerin, Türkiye’de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlardan elektronik ortam üzerinden hizmet almaları halinde KDV, hizmeti sunanlar tarafından beyan edilip ödenecektir (Ertaş, 2017c). Somut bir örnek vermek gerekirse, takipçilerini çoğaltmak isteyen ve KDV mükellefiyeti bulunmayan bir kişi Instagram’a reklam vermesi halinde, Merkezi ABD’de bulunan ve Türkiye ile hukuki olarak hiçbir bağı olmayan Instagram’dan hizmetin KDV’sini beyan edip ödenmesi beklenecektir (Ertaş, 2017b).

Daha önceki düzenlemede yurt dışından alınan hizmetler için KDV’nin 9. Maddesinde şu ifadeler yer alıyordu “...mükellefin Türkiye içinde ikametgâhının, işyerinin, kanunî merkezi ve iş merkezinin bulunmaması hallerinde vergiye tabi işlemlere taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir”. Söz konusu

hüküm, Türkiye ile hukuki hiçbir bağı bulunmayan kişilerden hizmet alınması halinde doğacak vergi, KDV mükellefi olup olmadığına bakılmaksızın hizmeti alan tarafından beyan edilip ödeneceğini ifade etmekteydi. Örnek ile açıklanırsa, takipçilerini çoğaltmak isteyen bir kişi, Instagram'dan aldığı 20 TL'lik reklam hizmeti için 2.No.lu KDV beyannamesi vermek ve vergiyi ödemekle mükellef olmaktadır. Ancak bu durumda mükellef konumunda olanların sorumluluklarından bihaber olmaları, tespit edilmeleri ve denetiminin neredeyse imkânsız olması KDV açısından vergi kaybı oluşturmaktaydı. Çünkü KDV mükellefi olmayanlar bir kenara mükellef olanların dahi yurt dışından alınan elektronik hizmetler için KDV sorumluluğunu yerine getirme konusunda tereddütler yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda KDV mükellefi olmayanları böyle bir beyan ve vergi ödeme yükümlülüğünden kurtarmak adına hizmeti sunan kişilerin sorumlu tutulmasına yönelik düzenleme yapılmış bulunmaktadır (Ertaş, 2017c).

Ancak bu düzenleme ile Türkiye'de ikametgâhı, işyeri veya kanuni temsilcisi olmayan kişilere beyan ve vergiyi ödeme yükümlülüğü nasıl uygulanacak sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun yanıtına da Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliđ¹ ile yabancı elektronik hizmetlerde KDV beyanı ve ödenmesi konusu güncellenerek açıklık getirilmiştir. Tebliğe, Türkiye'de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayıp, belirtilen elektronik hizmetleri, katma değer vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilere bir bedel karşılığında sunanların, bu hizmetlere ilişkin KDV'yi, "Elektronik Hizmet Sunucularına Özel KDV Mükellefiyeti" tesis ettirmek suretiyle beyan edecekleri belirtilmiştir. Söz konusu hizmet sunucularının, bu işlemlere ilişkin KDV'yi, 3 No.lu KDV beyannamesi ile elektronik ortamda beyan edecekleri ifade edilmiştir. Bu kapsamdaki hizmet sunucularının, ilk kez verecekleri 3 No.lu KDV beyannamesini, vermeden önce Gelir İdaresi Başkanlığı'nın www.digitalservice.gib.gov.tr adresinde yer alan formu doldurmaları gerekmektedir. Bu formun elektronik ortamda doldurulup onaylanması üzerine Büyük Mükellefler Vergi Dairesi Başkanlığı nezdinde, hizmet sunucusu adına "Elektronik Hizmet Sunucularına Özel KDV Mükellefiyeti" tesis ettirilmektedir (Ertaş, 2017b).

Bu düzenlemeler etkisini hemen gösterdiği görülebilmektedir. Online perakende devi Amazon, ülkemizdeki yeni vergi düzenlemesi sonrası Türkiye'den yapılan alışverişler için yeni KDV sistemine geçiş yaptığını duyurmuştur. Müşterilerden bir an önce vergi numaralarını sisteme girmelerini talep eden şirket, satılan her ürüne otomatik olarak %18 KDV ekleyeceğini bildirecek ilk adımı atmıştır (Baltaş, 2018). Amazon'un üyelerine gönderdiği bilgilendirme e-postası;

"1 Haziran 2018 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Amazon Web Services, Inc. ve AWS Marketplace, faturalandırma adresi Türkiye ("TR") olan müşterilerden, bir işletme olarak işlem yapmadıkça ve geçerli bir Türkiye Vergi

¹ Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (Seri No: 17), (RG. 31.1.2018- 30318).

Kimlik Numarası (“TIN”) sağlamadıkları sürece, AWS Marketplace’de satılan ürünler de dahil olmak üzere, bütün satın alımlarda %18 Katma Değer Vergisi (“KDV”) talep edecektir.”

Yukarıda değindiğimiz üzere 1 Ocak 2018 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 9. maddesinin 1. fıkrasında yapılan değişiklik ile, Türkiye’de vergi mükellefiyeti olmayan kişilere sunulan elektronik hizmetlerin konusunu oluşturduğu katma değer vergisini beyan edip ödeme yükümlülüğünü, hizmeti sunanların yerine getirilmesine hükmedilmiştir. Amazon şirketinin, müşterilerinin T. C. kimlik numaralarını isteyerek mükellefiyeti olmayan kişilere vermiş oldukları dijital hizmetlere yönelik katma değer vergisini hizmet fiyatlarına ekleyerek tahsil edeceği anlaşılmaktadır. Ancak Google, reklam hizmetleri ayağını oluşturan Adwords hizmetini kullananları kendi nezdinde ticari hesaplar olarak nitelendireceğini belirtmiştir. Bu durum ise ticari olarak Adwords hizmetini kullananların yanında mükellefiyet kaydı bulunmayan kişilere sunduğu hizmetler için de katma değer vergisi beyanı ve ödemesi gerçekleştirmeyeceğini ifade etmektedir. Google’ın nasıl nitelendirdiğinden ziyade ülkemiz KDV mevzuatı doğrultusundan nasıl değerlendirileceği önem arz etmektedir. Ancak Adwords hizmetinden yararlanan ve vergi mükellefiyeti olmayanlar için doğacak katma değer vergilendirilmemiş olacaktır. Amazon gibi katma değer beyan ve ödenmesi yükümlülüğünü üstlenen aracı kurumlar olabileceği gibi Google gibi katma değer vergilendirilmesi açısından sorumlu olmadığını belirten yerleşik olmayan aracı kurumlar da olabileceğinden dijital hizmetlerin sunumundan doğan katma değer tespit ve tahsilinde kayıplar yaşanabilecektir (Ertaş, 2018).

SONUÇ

Mal ve hizmet sunumunun dijital ortamda gerçekleştirilebilmesi ile katma değer vergisi açısından olayların değerlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Fiziki varlığa sahip olup dijital platformlar aracılığıyla sunulan mallarda katma değer vergisi açısından mevcut kurallar yeterliliğini korumaktayken, dijital olarak sunulan mal ve hizmetlerin tedarik aşamalarının kavranması ve vergilendirmesinde mevcut katma değer vergisi kurallarının yetersiz kaldığı görülmektedir. Özellikle yerleşik olmayan yurtdışı işletmeler tarafından gerçek kişilere sunulan hizmetlerde, KDV açısından sorumlu olan bu gerçek kişilerin sorumluluklarını yerine getirmedikleri ve vergi kayıplarına neden oldukları söylenebilir. Bu sorunun ana nedenleri; mükellefiyet tesis ettirme ve beyanname verme koşullarının zor olması, ödeyecekleri katma değer vergisini indirim mekanizmasından faydalanarak indiremeyecekleri için aldıkları hizmetin maliyetini artırması, tespitinin ve denetim geçirme ihtimalinin çok az olması gibi durumlardan oluştuğu belirtilebilir. Bu nedenlerle birlikte dijital ekonomi ile nihai tüketicilere yani gerçek kişilere sunulan mal ve hizmetlerin artması, KDV açısından yaşanan gelir kaybının giderek artacağı anlamına geleceğinden gerekli çalışma ve önlemlere duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bunlara ek olarak, dijital ürünlerin niteliğinin belirlenememesi yani ürünlerin karakterinin hizmet olarak mı, yoksa mal olarak mı değerlendirileceği, gayri maddi hak kapsamına girip girmeyeceğinin tespit edilmesi, bu ürünlerin

satışından elde edilecek gelirin hangi kazanç kapsamına gireceği konusunda sorunların var olduğu görölmektedir. Dolayısıyla ne şekilde vergilendirileceği bilinmeyen ve tespiti zor olan bir alım satım işleminden elde edilen katma değerin vergilendirilmesi de güçleşecektir.

Ekim 1998 tarihinde Ottawa Konferansı ile ilk olarak elektronik ticaretin ortaya çıkardığı sorunlara yönelik önerilerle başlayan uluslararası çalışmalar, dijital ekonominin getirdiği vergilendirme sorunlarının değerlendirilmesine yönelik yine 2015 yılında G20 ülkelerinin iş birliği ile OECD tarafından hazırlanan Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımına yönelik eylem planı ile devam etmiştir. Bu çalışma ile ülkelerin vergi gelirlerini azaltan dijital ekonominin getirdiği öncelikli sorunların ve işlemlerin tespiti ve tanımlamasının yapılması gerektiği belirtilmiştir. Katma değerin vergilendirilmesinde ortaya çıkan sorunların, dijital ekonominin vergilendirmeyi etkileyen özelliklerinden olan gayri maddi varlıkların hareketliliği ve fiziki işyeri olmaksızın gerçekleştirilebilen yurtdışı hizmet sunumuna yönelik sorunların üzerinde durularak, öneriler getirilmiştir. Birleşmiş Milletler 'in, OECD tarafından sunulan BEPS Eylem Planı 'nı benimsemesi yapılan çalışmalarda görüş birliğini oluşması ve çözümlerin etkili olmasını arttıracakı söylenebilir. Avrupa Birliğinin de Birlik içerisinde katma değer vergisi uygulamasına yönelik getirdiği ve arz yeri kurallarının değiştirilmesi ile oluşturduğu MOSS sistemi ile önemli adımlar attığı söylenebilir.

Ülkemizde de dijital ekonomi ile elde edilen katma değerin vergilendirilmesine yönelik AB'nde uygulan MOSS sistemi benzeri uygulamaya geçileceği 7061 sayılı Kanun ile kararlaştırılmıştır. Bu kanuna göre, yerleşik olmayan yurtdışı işletmeler tarafından elektronik ortam aracılığıyla Türkiye'deki gerçek kişilere sunulan hizmetlere ilişkin katma değer vergisinin, bu hizmetleri sunanlar tarafından beyan edilip ödeneceği belirtilmiştir. Önemli bir gelişme olmakla birlikte tereddütler barındırdığını da belirtmekte fayda bulunmaktadır. Şöyle ki, Türkiye ile hiçbir bağı olmayan bu işletmelerin hukuki yollarla verginin beyanına ve ödenmesine zorlamanın mümkün olup olmadığı tartışmalıdır. Katma değerin vergilendirilmesinde uluslararası genel kabul görüş olan, ürünün teslim edildiği veya hizmetin yapıldığı, faydalandığı yerde doğduğunu ve vergilendirildiği görüşü ile paralellik arz etmesine rağmen, kişi veya kurumların vergi ödemeye mecbur kılınması için onlar üzerinde bir egemenlik sahibi olunmadığı da açıktır. Bu durumda verginin beyan ve ödenmesinin sağlanması için yaptırımını olan uluslararası anlaşmaların olması gerektiği ihtiyacı ortaya çıkılmaktadır.

Yapılan düzenlemeler dahilinde nispeten olumlu adımlar atıldığı söylenebilir. Ancak dijital ekonominin dinamik yapısı, kapsamı altındaki birçok faaliyete yönelik boşluk ve belirsizlik oluşturmaktadır. Google'ın Adwords hizmetlerine yönelik tutumunu benimseyen dijital hizmet sunucuları olabileceğinden, vergi mükellefiyeti tesis ettirme zorunluluğu olmayan ancak bu hizmetlerden yararlanan kişilerin kullandığı hizmetlerden doğan katma değer vergisinin sorumluluğu ortada kalmaktadır.

Bu gibi sorunlar ve farklı uygulamaların ortaya çıkmasını mümkün kılan sanal ortam vergi kayıplarına neden olabilecektir. Dolayısıyla vergi gelirlerinde azalma yaşayacak ülkelerin, vergilendirmede oluşabilecek yeni sorun ve boşlukları önlemek için vergi sistem ve yapılarını dijitalleşme süreci ile paralel işleyecek şekilde planlamaları gerekmektedir. Vergi sistem ve yapılarının hantallığı, fiziki evraklar üzerinden yürütülen işlem ve süreçler her gün yeni iş olanağı doğuran dijital çağa ayak uydurmakta zorlanmaktadır. Vergi dairelerinde mali mevzuata hâkim yeni nesil çalışanların yanında bilgisayar, bilişim ve yazılım mühendislerinin sayılarının daha da arttırılması ile ve dijital ekonominin vergilendirilmesine yönelik yasal ve sistemsiz zeminin oluşturulması hedefi ile çalışmalar yapılarak en azından dijital çağın takibi mümkün olabilecek ve dijital ekonomiye yönelik olarak vergi sistem ve yapıları kendilerini güncelleme imkânı bulabileceklerdir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, H. (2010). İnternet Reklam Türlerinde Uygulayıcılardan Kaynaklanan Sorunlar ve Bir Sınıflandırma Önerisi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 6(3), 147-166.
- Alptürk, E. (2005). *Elektronik Ticaretin Hukuku Ve Vergilendirilmesi*. İstanbul: Gelirler Kontrolörleri Derneği.
- Alptürk, E. (2009). Elektronik Ticarete KDV Sorunları. <https://www.xing.com/communities/posts/elektronik-ticarete-kdv-sorunlari-1005029461>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- Baltaş, R. (2018, Mayıs 6). Amazon Alışverişlerine %18 KDV Geliyor. <https://www.technopat.net/2018/05/06/amazon-alisverislerine-kdv-geliyor/>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- Bayraç, H. N. (2003). Yeni Ekonomi'nin Toplumsal, Ekonomik Ve Teknolojik Boyutları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 22.
- Belleflamme, P., Toulemonde, E. (2016). *Tax Incidence on Competing Two-Sided Platforms: Lucky Break or Double Jeopardy*. SSRN Scholarly Paper No. ID 2777364, Social Science Research, Rochester NY, <https://papers.ssrn.com/abstract=2777364>.
- Budak, T. (2018). *Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi*, İstanbul: On İki Levha.
- Charrié, J., Janin, L. (2015) Taxation of the digital economy. *La Note D'analyse*, (26), 8.
- Coşkun, N. (2005). Elektronik Ticarete Vergilendirme Sorunları ve Uluslar Arası Düzeyde Çözüm Arayışlarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 153–170.
- Deloitte (2016). *VAT Aspects of cross-border ecommerce - Options for modernisation Final report – Lot 3*. https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/vat_aspects_cross-border_e-commerce_final_report_lot3.pdf. (Erişim Tarihi: 18.07.2019).
- Gerger, G. Ç., Gerçek, A. (2016). Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi Açısından Katma Değer Vergisinin Uygulama Sorunlarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 1(1), 61-74.
- Elele, O. (2016). 3D Yazıcılar ile Üretimin İçerdiği Vergi Riskleri. <http://www.onurelele.net/?p=404>, (Erişim Tarihi: 08.04.2018).
- Elele, O. (2018). İnternette Freelance Çalışanlar ve Çalıştıranların Vergilemesi. <https://www.ey.com/tr/tr/services/tax/dijital-vergi-freelance-calisanlarin-vergilemesi>, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).
- Eralp, Ö. E. (2018, Şubat 8). Freelance Çalışanların Vergilendirmesi İle İlgili Merak Edilenler. <http://www.bookmark.com.tr/freelance-calisanlarin-vergilendirmesi-ile-ilgili-merak-edilenler/>, (Erişim Tarihi: 03.06.2018).
- Ertaş, B. L. (2017a). Dijital Ekonomide Yurt Dışından Alınan Hizmetler Bakımından Kdv Mevzuatındaki Sorunlar. *Vergi Raporu Mevzuat Dergisi*, (219), 10.

- Ertaş, B. L. (2017b, Aralık 6). Yurtdışından Alınan Elektronik Hizmetler İçin Yeni KDV Uygulaması. <http://bilalevent.com/yurtdisindan-alinan-elektronik-hizmetler-icin-yeni-kdv-uygulamasi.html>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- Ertaş, B. L. (2017c, Aralık 27). Yabancı Elektronik Hizmetlerde KDV Beyan ve Ödeme Tebliğ Taslağı. <http://bilalevent.com/yabanci-elektronik-hizmetlerde-kdv-beyan-ve-odeme-teblig-taslagi.html>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- Ertaş, B. L. (2018, Kasım 15). Adwords Ödemelerinde KDV Mevzusu. <http://bilalevent.com/adwords-odemelerinde-kdv-beyan-mevzusu/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- France Stratégie (2015). Taxation and the Digital Economy: A Survey of Theoretical Models. *Toulouse School of Economics*, 57.
- Kızıl, C. (2016). Web Sitesi Ve İnternet Maliyetlerinin Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, Baskı Yılı:2(6), 106-121.
- Kurt, A., Ubay, B. (2014, Mayıs). .Vergilendirme Bülteni. *Gelir İdaresi Başkanlığı Vergilendirme*, (Özel Sayı), 34.
- Li, J. (2014). Protecting the Tax Base in the Digital Economy. *United Nations Paper*, (9), 49.
- Nazali, E. (2018, Nisan 17). Elektronik Ortamda Sunulan Hizmetlerde Yeni KDV Rejimi. <http://www.mondaq.com/turkey/x/692556/sales+taxes+VAT+GST/Elektronik+Ortamda+Sunulan+Hizmetlerde+Yeni+KDV+Rejimi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018).
- OECD (2015). *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 - 2015 Final Report*. Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264241046-en>, (Erişim Tarihi: 09.04.2018).
- OECD (2017). *International VAT/GST guidelines*. Paris: OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/international-vat-gst-guidelines_9789264271401-en#page1, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- OECD (2018). *Tax Challenges Arising from Digitalisation –Interim Report 2018*. Paris: OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/tax-challenges-arising-from-digitalisation-interim-report_9789264293083-en#page1, (Erişim Tarihi: 18.07.2019).
- Olbert, M., Spengel, C. (2017). International Taxation in the Digital Economy: Challenge Accepted?. <http://www.austaxpolicy.com/international-taxation-digital-economy-challenge-accepted/> (Erişim Tarihi: 06.04.2018).
- Organ, İ., Çavdar, F. (2012). Problems in the international field of taxation of electronic commerce. *Journal of Internet Applications and Management*, 3(1), 63–84.
- Özcan, P. M. (Ekim 2016). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar: Beps 1 No’lu Eylem Planı Kapsamında Bir Değerlendirme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*. http://www.ejovoc.org/makaleler/october_2016/pdf/07.pdf, (Erişim Tarihi: 13.03.2018).
- Özen, Ü., Sarı, A. (2008). İnternet Reklamcılığı: İnternet Kullanıcılarının İnternet Reklamcılığı Konusundaki Tutum ve Davranışları. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(3), 12.
- Topuz, G. (2017, Haziran 19). Dijital Ekonomide Vergileme Tercihleri ve Türkiye: Ne Tür Bir “İnternet Vergilemesi”?. <http://gorkemtopuz.com/dijital-ekonomide-vergileme-tercihleri-ve-turkiye-ne-tur-bir-internet-vergilemesi/>, (Erişim Tarihi: 07.05.2018).
- World Bank (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>, (Erişim Tarihi: 14.04.2018).
- Yılmaz, G. H. (2018). Dijital İktisadi Faaliyetlerde İşyeri Paradoksu ve Vergisel Boyutu. <http://www.verginet.net/dtt/18/DijitalİktisadiFaaliyetlerdeİşyeriParadoksuveVergiselBoyutu.aspx>, (Erişim Tarihi: 11.04.2018).

SUMMARY

As the delivery of goods and services can be realized in digital environment, it is necessary to evaluate the events in terms of value added tax. It is seen that the current value added tax rules are inadequate in understanding and procuring the supply stages of digital goods and services while preserving the

existing rules in terms of value added tax in the goods which have physical existence and are presented through digital platforms. It may be said that these real persons, who are responsible for VAT, do not fulfill their responsibilities and cause problems, especially in services provided by foreign enterprises that are not resident in real persons. The main reasons for this problem are; it can be stated that the conditions for establishing liability and declaration are difficult, the cost of the service they get because they will not be able to deduct the value added tax due to the deduction mechanism, and there is little possibility of detection and inspection. Along with these reasons, the increase of the digital economy and the final consumers, that is, the goods and services offered to the real persons, means that the loss of income in terms of VAT will increase gradually, thus revealing the need for necessary studies and precautions.

In addition to these, it can be said that the quality of the digital products can not be determined; that the characteristics of the products are considered as services or goods, whether they are within the scope of intangible rights, and the income from the sale of these products. It will therefore become difficult to tax the value added in a trade that is difficult to determine and taxable.

In October 1998, the Ottawa Conference first started with proposals for the problems that emerged in electronic commerce and continued with the G20 countries' business association and OECD's Base Erosion and Profit Shifting Action Plan for the assessment of the taxation problems brought by the digital economy. It is stated that the priority problems and transactions brought by the digital economy which reduces the tax incomes of the countries should be identified and defined. Suggestions have been put forward, focusing on the mobility of intangible assets, one of the important features of digital economy's taxation that affects the taxation of value added, and the problems of providing foreign service without the physical workplace. It can be said that the United Nations' adoption of the BEPS Action Plan, which is presented by the OECD, will increase the influence of the formation of a consensus and solutions. It can be said that the European Union has taken important steps with the MOSS system which is created by applying the value added tax in the Union and by changing the rules of the place of supply.

In our country, it is decided by Law No. 7061 that the application of the MOSS system similar to that applied in the EU for the taxation of the added value obtained by the digital economy. According to this law, through the electronic media by non-resident overseas business of value-added tax on services provided to real people in Turkey, it shall be declared by those who provide these services are indicated. It is worth noting that there is doubt as well as a significant improvement. Namely, there is no legal way to look at the non-declaration of tax by these enterprises in Turkey and force the payment is debatable whether it is possible. It is also clear that, although taxation of value added is parallels with the view of the international general acceptance opinion, the product is delivered or the service is made, the place where it is used and taxed, it is obvious that no person or institutions have a dominance over them in order to force them to pay taxes. In this

case, there is a need for international agreements to be sanctioned in order to ensure that the taxpayer is represented and paid.

It can be said that relatively positive steps have been taken within the regulations. However, the dynamic nature of the digital economy constitutes a gap and uncertainty for many activities under its scope. Since Google may be a digital service provider adopting its attitude towards Adwords services, it is the responsibility of the person who is not obliged to establish a tax liability, but is responsible for the value-added tax arising from the services used by those benefiting from these services.

Such problems and the virtual environment that enables the emergence of different applications can cause tax losses. Therefore, in order to avoid new problems and gaps in taxation, the countries that will experience a reduction in tax revenues should plan their tax systems and structures in a way that works in parallel with the digitalization process. The cumbershiness of tax systems and structures, and the processes and processes carried out on physical documents are challenging to keep up with the digital age that creates new jobs every day. Tax systems and structures for the digital economy can be carried out with the aim of creating a legal and systematic ground for the taxation of digital economy and further increasing the number of computer, informatics and software engineers in addition to the new generation employees who are in charge of financial legislation in the tax offices and they will be able to update tax systems.

Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma*

Sefer KALAMAN**

ÖZ

Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte insan hayatı bugüne dek hiç olmadığı kadar çok ve yine hiç olmadığı kadar farklı şekillerde gözetlenmektedir. Bu gözetimin kuşkusuz en fazla yapıldığı mecra ise yeni medya ve yeni medyanın en önemli ortamı olan sosyal paylaşım ağlarıdır. Bu noktadan hareketle yapılan çalışmada, Türkiye'de yaşayan insanların yeni medyada bilgilerini ne oranda paylaştıklarını ve yeni medya aracılığıyla gözetlendiklerin farkında olup olmadıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmada verileri elde etmek için bir saha araştırması yapılmış ve araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, Türkiye'de yaşayan 15 yaş ve üzerindeki yaklaşık 35 milyon Facebook kullanıcısı oluşturmaktadır. Örneklemi ise, Türkiye'de yaşayan, 15 yaş ve üzerindeki 5000 Facebook kullanıcısı temsil etmektedir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, katılımcıların Facebook'ta bilgilerini paylaşma düzeyleri yüksek olmaktadır. Bunun yanında katılımcıların Facebook aracılığıyla ticari şirketler ve kamu kurumları tarafından gözetlendiklerinin farkında olma düzeyleri ise düşük olmaktadır. Çalışmada ayrıca katılımcıların gözetim farkındalıkları, cinsiyet, yaş, eğitim, yaşanan yer, çalışma durumu ve bölge grupları temelinde incelenmiş ve anlamlı farklılıklara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Gözetim, Dijitalleşme, Facebook

JEL Sınıflandırması: Y90, Z00, Z13

New Media and Digital Surveillance: A Study on Social Media Users in Turkey

ABSTRACT

Through new communication technologies, human life has been observed numerous and more different ways than ever before. This surveillance is undoubtedly carried out in new media and in social networks which the most important media of the new media. From this point, this study aims to determine both how much the Turkish people share their knowledge in the new media and whether Turkish people are aware that they are being monitored through the new media. A field study was conducted to obtain data and one of the quantitative research methods, the survey technique was used. Nearly 35 million Facebook users aged 15 and over living in Turkey constitute the universe of the research. 5000 Facebook users aged 15 and over living in Turkey represent the sample of research. According to the findings of the study, the level of sharing the information of the participants in Facebook is high. Furthermore, the level of awareness of participants being watched by commercial companies and public institutions through Facebook is low. The surveillance awareness of participants were also analyzed on the basis of gender, age, education, place of residence, working status and region groups, and significant differences were found.

Keywords: New Media, Surveillance, Digitalization, Facebook

JEL Classification: Y90, Z00, Z13

* Bu çalışma, yazarın Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalında hazırlanan "Sosyokültürel, Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla Yeni Medyada Mahremiyetin Dönüşümü: Facebook Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, sefer.kalaman@bozok.edu.tr

(Makale Gönderim Tarihi: 22.04.2019 / Yayına Kabul Tarihi: 25.08.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.556868

GİRİŞ

Sosyal ağlar, haber siteleri, forumlar, web tvler ve bloglar gibi farklı dijital/sanal ortamlar sahip olan yeni medya, önceleri iletişim sürecinde pasif konumda bulunan alıcıları, medya içeriğini üretme, yayma ve etkileşim kurma olanaklarına kavuşturarak aktif konuma getirmiştir. Yeni medyanın, en bilinen ve en çok kullanılan platformu olan sosyal paylaşım ağları ise, bireyi sözü geçen iletişime aracısız dahil etmesi ve içerikleri kendilerinin üretmesine imkan sağlaması hasebiyle diğer sanal platformlara göre kullanıcılar tarafından daha tercih edilmiştir. Bu sanal ağlarda arzulan iletişimi ve ilişkiyi oluşturabilme imkanına ulaşan bireyler, bu sanal ortamın çok kısa zamanda devasa sayıda kullanıcıya ulaşmasına önyak olmuştur. Dijitalleşip sosyalleşme arzusu ile hayatının her noktasını bu sanal ortama adapte eden ve kendisine dair ne varsa yine bu ortamda paylaşan birey, bu bilgileri diğer kullanıcıların ve daha önemlisi ticari şirketlerin ve birçok kamu kurumunun önüne serip onların gözetimine sunmuştur.

Bununla birlikte, bireyler, ticari şirketler ve kamu kurumları tarafından yeni iletişim teknolojileri ve özellikle sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla gerçekleştirilen gözetim nedeniyle toplum yapısı da bir dönüşüme uğrayarak, adına dijital gözetim toplumu denilen yeni bir toplum yapısına evrilmiştir. Halihazırda dijital gözetim toplumu olarak adlandırılan bu toplum yapısı, Panoptikon, Sinoptikon ve Süper Panoptikon gibi birçok evreden geçerek bugünkü haline yani Omnipotikon'a ulaşmıştır. Omnipotikon ile birlikte gözetim, azların çoğu ya da çokların azı gözetleme durumundan annenin çocuğu, çocuğun anneyi, ünlünün halkı, halkın siyasetçileri, iş yerinde çalışanların patronu, patronun çalışanları, şirketlerin müşterilerini kısacası herkesin herkesi gözetlediği bir yapıya dönüşmüştür.

Omnipotikon ortamında gerçekleşen gözetim stratejileri farklı özneler (şirketler, kamu kurumları, sosyal paylaşım ağı kullanıcıları) tarafından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Şirketler sosyal paylaşım ağlarını ve diğer teknolojik imkanları kullanarak daha fazla gelir elde etmek için gözetim yaparken, kamu kurumları da toplumsal kontrol ve güvenlik için insanları gözetlemektedir. Sosyal paylaşım ağlarını kullanan insanlar ise sosyalleşme, merak, haz, bilgi edinme ve kontrol etme arzusu gibi nedenlerle başka kullanıcıları gözetlemekte ve aynı şekilde gözetlenmektedir.

Haz, merak, sosyalleşme arzusu gibi nedenlerle kimlik bilgilerini, yaşadığı yeri, kişisel fotoğraflarını, videolarını, yediği şeyleri, gittiği yerleri kısacası yaptığı her şeyi ve kendisine ait olan her bilgiyi bu sosyal paylaşım ağlarında paylaşarak daha çok bilmek/görmek ve daha çok bilinmek/görünmek isteyen özneler bu uğurda kendilerini gözetim çarkına sokmakta ve kişisel, özel ve mahrem bilgilerini başka kişi, kurum ve kuruluşların kullanımına sunmaktadır. Bu ise bireyin sıradan bir veri öznesi olmasına neden olmakta ve bireyin birçok açıdan hayatının ihlal edilmesine yol açmaktadır.

I. GÖZETİM KAVRAMI VE TARİHSEL SÜREÇTE GÖZETİMİN EVRELERİ

Gözetim, insanoğlunun var olduğu andan itibaren denetim unsuru olarak her daim gerçekleşmiştir. İnsanlar, kendilerine hükmedenler tarafından çeşitli amaçlarla ve çeşitli şekillerde gözetlenmişlerdir. Fakat modern dönemde, gözetimin pratiği de dönüşüme uğramıştır. Dar anlamda bireyi genel çerçevede de toplumu gözetim altına alma işi çok daha geniş boyutta ve elektronik bir şekle evrilmiştir. Elektronik araçlar ve teknolojik imkanlar dahilinde gerçekleştirilen gözetim artık neredeyse bütün insanları gözetleyecek ve takip edecek düzeye ulaşmıştır.

Temelde görme ve izleme eylemlerini içeren fakat bu eylemler gerçekleştirilirken farklı araçlar kullanılarak yapılan gözetim, iki açıdan ele alınmaktadır. Birincisi, gözetim insanların davranış biçimlerini kontrol etmek için kullanılan ve onlar hakkındaki bilginin toplanıp şifrelenip kodlandığı bir uygulama iken, ikincisi, insanların davranışlarının, onlar üzerinde baskı oluşturan ya da otoritesini kullanan diğer insanlar tarafından direkt izlenmesini içermektedir (Giddens, 2008: 24). Bununla birlikte ilk gözetim, biriktirme ya da depolama yoluyla yapılan gözetim, ikincisini de izleme yoluyla yapılan gözetim olarak adlandırmaktadır. (Karakehya, 2009: 325).

Geniş perspektiften bakıldığında gözetim, sosyal kontrolün önemli bir aracı olmaktadır. Aileler çocuklarını, öğretmenler öğrencilerini, işverenler çalışanlarını, dini liderler cemaatinde gerçekleşen eylemleri, polis sokakları ve diğer kamusal alanları ve devlet de yasalarla belirlenmiş yasak ve yükümlülüklerle uyup uymadıklarını tespit etmek için halkını izlemektedir (Westin, 1967: 57). Bunun haricinde gözetim, belli insan davranışlarının dikkate alındığı süreçlere de işaret etmektedir. Güvenliklerinden kaygılanıldığı için birilerinin başkalarını izlemesi, cankurtaranın havuza/denize girenleri takip etmesi ya da polisin otoparkta şüpheli faaliyetlerde bulunan birini izlemesi bu tür gözetime örnek oluşturmaktadır. Ayrıca soykırım şüphesi barındıran toplu mezarların aranmasında uydu görüntülerinden yararlanılması yahut kuş gribinin nasıl yayıldığına ortaya çıkarılması için kuşların halkalanması da gözetimin farklı boyutlarını gösteren misaller olmaktadır (Lyon, 2013: 30-32). Lakin gözetimi, sadece sosyal yaşamın devamını sağlamak, olası tehlikeleri önlemek ya da meydana gelen olumsuz vakaları düzeltmek için kullanılan bir araç/sistem olarak görmek, gözetimi ve onun mahiyetini anlama noktasında yetersiz kalınması sonucunu doğuracaktır. Bahsedilen bu amaçlardan ziyade çalışmada gözetim, Bauman ve Lyon'un (2013: 8) tanımladığı gibi, "sistemli şekilde izleme, kontrol altına alma, takip etme ve gözetleme" ya da Giddens'in dediği gibi, "bireylerin/toplumun davranışlarının, bunlar üzerinde otorite kuran siyasi erkler, çıkar amaçlı şirketler ve fişleme amacıyla izleme yapan kamu kurumları tarafından doğrudan izlenilmesi" şeklinde ele alınmaktadır.

Gözetim olgusu pek çok yazar tarafından farklı değerlendirmeler baz alınarak farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Gözetim çalışmaları üzerine derin araştırmaları bulunan David Lyon (2013: 113-114) gözetim tekniklerini üç

döneme ayırmaktadır; bunlar modern öncesi, modern ve postmodern dönemlerdeki gözetim teknikleridir. Lyon haricinde gözetim alanındaki birçok araştırmacı farklı sınıflandırmalar yapmış ancak temelde gözetimin dönemlere ayrılmasının teknolojinin gelişimi ile bağlantılı olduğu sonucuna varılmıştır. Teknolojik imkanlar geliştikçe zaman içinde gözetimin mahiyetinde de farklılıklar ve dahi çeşitlilikler medyana gelmiştir. Bu nedenle gözetim, aşamalara ayrılırken internetin doğuşu ve yaygınlaşması orta nokta olarak belirlenmiş ve internette yaygınlaşmış geniş kitlelerce kullanılmasından önce “geleneksel dönem, modern dönem” ve internetin yaşamın vazgeçilmez bir aracı haline almasından sonra “postmodern dönem, dijimodern dönem” olmak üzere, özelde dört, temelde ise iki döneme ayrılarak ele alınmıştır.

A. Geleneksel ve Modern Dönemde Gözetim

Gözetim kavramı yalnızca yaşadığımız bu çağa ait bir unsur olmamaktadır. İnsanlar binlerce yıl zarfında, kaydettikleri ilerlemeyi görme, birbirlerini ve yaptıkları eylemleri kontrol etme dahası örgütlenme, örgütleme, koruma ve korunma hedefiyle diğer insanlara bakıp onları gözetlemiş olmaktadır. Antik çağda yönetici konumunda bulunanlar, Mısır'daki gibi göç, askerlik hizmeti ve vergi gibi nedenlerle nüfusu kayıt etmişler ve kontrol altına almışlardır. Göçebe yaşayan İsrail halkında dahi tarihte birçok kez nüfus sayımı yapılmıştır. Fakat söz konusu dönemde gözetim faaliyetleri kısıtlı bir yapıya sahip olmaktadır. Bunun haricinde etkin, düzenli ve tüm halkı kapsayan bir gözetim faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir (Ak, 2013: 382-383). Çünkü teknolojik imkanların olmaması, araç olarak sadece insan gözünün kullanılması ve yöneticilerin yönetmek için gözetimin elzem olduğu fikrine henüz kapılmamış olmaları hasebiyle söz konusu dönemde gözetim tüm toplumu kapsayan bir yapıya sahip olmamaktadır.

Etkin şekilde uygulanan gözetimden bahsetmek için 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına kadar gitmek gerekmektedir. Teknolojinin hızlı gelişim gösterdiği bu yıllara paralel olarak gözetim de hız kazanmıştır. Bireyin bireyi gözetlemesinden ziyade devletin halkını ya da diğer devletleri gözetlemesi esas alındığında, bu dönemde devletin uyguladığı gözetim yöntemlerinin eski zamanlara nazaran çok daha kapsayıcı ve etkin bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Merkezi bir yapıya sahip, etkin, yaygın ve teknik şekilde gerçekleştirilen gözetim on dokuzuncu yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Ancak bu yüzyıla beraber gözetimin yayılması ve gerçekleştirilmesi bir o kadar hızlı ve etkin olmuştur. Ülkelerin kendisinin ve halkının güvenliğini sağlama isteği, diğer ülkeleri kontrol etme ve olası savaşta üstün olma arzusu, ticari amaçlar, askerlerin örgütlenmesi, nüfusun kontrol altına alınması gibi nedenlerle gözetim bu dönemden sonra varlık göstermiştir (Doğun, 2008: 74-75). Söz konusu modern öncesi dönemde, iktidara sahip olanlar kendisine tehdit oluşturacağını düşündüğü kişi ya da kişileri fişlemek için farklı yöntemler kullanmıştır. Gözetim ise bu amaca ulaşmak için kullanılan en etkin ve en yaygın yöntem olmuştur.

Gözetim amacıyla kullanılan bu yöntemlerin belki de en ilginç ve o dönemin şartlarına göre en etkin olanlarından biri, takip edilen kişinin ellerine, ayakkabısına, giysisine, saçına veya şemsiyesine floresan toz/boya bulaştırılmak ya da kişinin sabununa, tıraş losyonuna veya şampuanına bu tozu/boyayı eklemek suretiyle o kişinin işaretlenmesi olmaktadır. Bu toz/boya normal ışıkta görünmemekte yalnızca ultraviyole ışık altında fark edilebilmektedir. Bu yöntem sayesinde tehdit unsuru olarak görülen kişi bu madde sayesinde fişlenmekte ve fişlendiğinin farkına dahi varmadan günlük hayatına devam etmektedir. Diğer bir yöntem ise, yer belirleme cihazları ile kişinin takip edilmesi olmaktadır. Kişinin giysisine, arabasına, çantasına ya da yanında bulundurduğu diğer araçlardan birine küçük radyo sinyali vericisini gizleyerek gözetlenecek kişinin yakın mesafelerden takip edilmesi mümkün kılınmıştır. Bu yöntemde yakın bir mahiyete olan fakat uygulanış açısından çok farklı bir yapıya sahip olan yöntem de, yaklaşık 5 metre ile 18 metre arasında etkili takip yapma imkanı veren hap şeklindeki çok küçük bir radyo vericisinin takip edilecek kişinin yutmasını ve böylece vericinin kişinin midesine yerleşmesini sağlayarak şahsın izlenmesi/takip edilmesi olmaktadır (Westin, 1967: 69-70).

Modern dönemde uygulanmaya başlanan ve günümüzde de hala varlığını sürdüren gözetleme/takip etme yöntemlerinden birisi de kişinin telefonlarının ya da ortamın dinlenmesi olmaktadır. Özellikle ikinci dünya savaşıyla birlikte ivme kazanan soğuk savaş yıllarında ise doruğa ulaşan telefon dinleme, devlet bünyesindeki istihbarat teşkilatlarının gözetleme işinde en çok başvurduğu yöntem olmuştur. Zaman içinde gelişen teknolojik imkanlar, bireyin ve toplumun farkı şekillerde ve daha kapsamlı şekilde gözetlenmesine de imkan tanımıştır. Gözetlemeye imkan tanıyan bu araçların modern dönemde en etkili kuşkusuz güvenlik kameraları olmuştur. Önceleri trafikteki ihlalleri ve kazaları önlemek ve kayıt altına almak için kullanılmaya başlanan güvenlik kameraları zamanla daha kapsamlı bir yapıya bürünerek kamuya açık alanda suçları önleme ve suça karışan kişileri yakalamak için kullanılmıştır.

Tüm bu gözetim faaliyetleri zaman içinde evrilerek bütünleşik sistemler halinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Yeni teknolojiler, yeni gözetim araçlarını yaratmakta ya da var olan gözetim araçlarını daha kapsamlı hale getirmekte bu sayede de kitlesel gözetim bir öncekine nazaran daha kolay yapılabilmektedir.

B. Postmodern ve Dijimodern Dönemde Gözetim

Hem modern dönem öncesi ve modern dönemde hem de post modern ve dijimodern dönemde gerçekleşen gözetim ve bu gözetimin yapısı aslında uzun zaman dilimleri sonucunda şekillenmiştir. Fakat geleneksel dönem dediğimiz modern dönemden önceki dönemde gerçekleşen gözetime nazaran postmodern ve dijimodern dönemde gerçekleşen gözetim çok daha kapsayıcı ve sahip olunan teknik imkanlar aracılığıyla çok daha kolay uygulanır nitelikte olmaktadır.

Bilhassa 80'li yıllar, var olan teknik imkanlar ve teknolojik gelişmeler paralelinde gözetim amacıyla bilgisayarların kullanıldığı ve tüketici profilleri çıkararak insanların tüketim alışkanlıklarının belirlendiği bir dönem olmuştur.

Bununla birlikte gözetim eyleminin hedefleri genişlemiş, amaçları değişmiş ve kapsamı artmıştır. Dahası uluslararası şirketler, dünyadaki potansiyeli en fazla olan ülkelerin ve buradaki insanların tüketim alışkanlıklarını belirlemek için söz konusu bu gözetim uygulamalarına daha fazla ilgi duymaktadır (Güven, 2011: 177). Çok hızlı bir biçimde gelişip ve yine çok hızlı bir biçimde yayılmaya devam eden bu küresel gözetimle, insanların hemen hemen her zaman ve her yerde kişisel bilgilerinin oluşturulması, depolanması ve saklanması mümkün olmuştur. Kredi kartını kullandığımız anda, yapılan harcamanın miktarı, sıklığı ve ne olduğu dev veri tabanına işlenmekte ve saklanmaktadır. Sağlık hizmeti alınca oluşturulan hastalık bilgileri, otoban gişesinden geçerken verilen bilgiler, yurt dışına çıkarken alınan ya da verilen eşyalar, parmak izleri ve daha bir çok rutin hayat unsurları gözetime ve depolanmaya maruz kalmaktadır. Ayrıca faturalar ödenecek olursa, resmi makamlarla bağlantıya geçilmek istense veya çevrimiçi olursa kişilerin hareketlerinden ve durumundan elde edilen fotoğraf her zamankinden daha görünür ve daha net olmaktadır. Fiziki vücutlar gitgide çoğalan dijital bir veri vücuduna dönüşmektedir (Stalder, 2002: 120).

Kitlesel gözetim her geçen gün daha hızlı, daha kapsayıcı ve daha ucuz yapılmaktadır. Bugün artık birkaç milyon dolara az gelişmiş ya da gelişmekte olan bir ülkenin daha doğru tabirle orta büyüklükteki bir ülkenin kişisel verilerini elde etmek ve arşivlemek mümkün hale gelmiştir (Assange ve diğ., 2013: 48). Öyle ki, 2011 Ağustos'unda Fransız Şirketi Amesys Libya'da Kaddafi'ye; İngiliz Gamma şirketi Ekim 2011'de Mısır güvenlik kurumlarına; İtalyan Hacking Team Şirketi Ekim 2011'de Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki güvenlik şirketlerine DPI yani derin veri analizi gözetim programları satmıştır. Bu durum Avrupa'da birçok tartışmaya neden olmuş, özellikle az gelişmiş ülkelerin halkları üzerine baskı oluşturulacağı düşünülerek Avrupa ülkelerinin bunları satması tepkiyle karşılanmıştır. Bu nedenle Avrupa Parlamentosu 27 Ekim 2011'de 567 oyla enformasyon teknolojileri için gözetlemeye ve dinlemeye yarayan iletişim sistemlerinin demokratik ilkelere, insan haklarına ve konuşma özgürlüğüne zarar verecek şekilde kullanılması amacıyla satılmasına yasaklamalar getirmiştir (Fuchs, 2012: 3).

Postmodern ve dijimodern dönemde doruk noktasına ulaşan bu gözetim pratikleri bireye kaçacak, saklanacak ve yalnız kalabilecek bir alanı imkânsız kılmıştır. Büyük çoğunluğu internet tabanlı işleyen bu gözetim teknolojileri birçok şekilde günlük hayatın işleyişi ile bütünleştirilmiştir. Güvenlik, eğlence, hızlı alışveriş, sanal sosyalleşme, hızlı iletişim gibi getirileri olan yeni iletişim (gözetim) teknolojileri karşılığında sistem, kayıtsız şartsız bütün bilgilerimizi onun gözetimine sunmamızı istemekte ve bunu şuan itibarıyla başarmış görünmektedir.

II. GÖZETİM TOPLUMU

Kişisel yaşamın ayrıntılarını gözetleme konusunda iletişim teknolojilerinin bünyesinde barındırdığı müthiş potansiyelin anlaşılması sonrasında, gözetim toplumu kavramını Marx 1985 yılındaki makalesi ile ilk kullanan kişi olmuştur. Enformasyon teknolojileri sayesinde total özellikteki

toplumsal denetimin önündeki son engellerden birinin daha yıkıldığını belirtmek için kullanılan bu terimi (Dolgun, 2008: 26-27), daha sonra David Flaherty, Lyon ve Giddens kitap ve makalelerinde gözetim toplumu adıyla ayrıntılı şekilde incelemiştir.

David Lyon, insanların ‘vatandaş’ kavramı haricinde daha çok ‘veri’ şeklinde tanımlanmaya başladığı vurgusundan hareketle; gözetim toplumunu, özel hayata dair bütün detayların devamlı olarak sayısız şirket ve devlet organları tarafından elde edilmesi, depolanması ve işlenmesi şekilde tanımlamaktadır (Dolgun, 2008: 28). Bireyler günün doğumundan günün batmasına kadar her yerde elektronik sistemler, bilgisayarlar ve kameralar ile göz hapsinde tutulmaktadır. Gerçekleştirilen bu gözetim doğrudan yani yüz yüze ya da teknoloji dolayımı olarak yapılabilmektedir. Ancak günümüz dünyasında ikinci türün hızla gelişmekte olduğunu söylemek mümkündür (Lyon, 2013: 11-12). Artık eski usul takip, fişleme ve gözetlemeyle elde edilen yazılı bilgilerden oluşan dosyaların yerine atılan her adımın, gidilen her yerin, girilen her sitenin, paylaşılan her iletinin yer aldığı aklın havsalanın almayacağı büyüklükteki veri dijital ortamda görülüp yine bu ortamda saklanmaktadır. Genelde toplumu özelde ise bireyi dönüştüren bu gözetim uygulamaları son yüzyıl içerisinde farklı şekillerde gerçekleştirilmiş ve gözetim üzerine çalışan araştırmacılar tarafından farklı isimlerle ifade edilmiştir. Bu gözetim uygulamalarının en bilinenleri Panoptikon, Sinoptikon, Süper Panoptikon ve Omniptikondur.

Yunancaya dayanan yeni bir kelime olan Panoptikon “göz önündeki yer” anlamına gelmektedir. Denetime, hapisanedeki mahkûmların “görünmeyen gözler tarafından gözetlenmesi” biçiminde yeni bir anlam kazandıran bu kavram, denetleyen kişi ya da otoritenin görünmezliği ilkesini de yetkin bir biçimde özetlemektedir (Köse, 2011: 202-203). Panoptikonda arzulan durum, olabildiğince fazla nedenle gözetim altında olan kişinin her daim gözetlendiği kanısında olması yahut gözetlenip gözetlenmediğinden tam olarak emin olamaması dolayısıyla hep gözetlendiğini düşünmesidir (Bentham, 2008: 13). Gözetleyenler tarafından yemek yerken, dinlenirken, uyurken kısacası her ne yapıyorsa yaparken izlenip izlenmediğini anlayamayan yahut bilemeyen kişi her an müdahaleye ya da gözetime maruz kalacakmış gibi kendisine otokontrol uygulamaktadır (Bauman, 2012: 39-40).

Foucault’ya göre Panoptikon, aslı itibariyle bir binayı ya da yapıyı temsil etmekten ziyade, bir denetim mekanizmasına işaret etmektedir (Dolgun, 2008: 105). Foucault, Bantham tarafından ortaya konulan hapisane prototipinden hareketle bakmaya ve görmeye imkân tanıyan uygulamaların nasıl kontrol mekanizmasına dönüştürüldüğünü açıklamaya çabalamıştır. Metaforik şekilde ele aldığı Panoptikon’u modernist gözetim uygulamasına dönüştüren Foucault’ya göre, iktidar sahipleri göz aracılığıyla insanları ve onların fiziksel bedenlerini denetim altına almakta ve disipline tabi kılmaktadır (Tümürtürkan, 2010: 8). Foucault’ya (1992: 254) göre, aslında Panoptikon çeşitli amaçlardan yola çıkarak, benzer iktidar etkilerini yaratan bir makinadır.

Dönemi itibarıyla toplum ve gözetim stratejisi noktasında önemli bir kavram, uygulama ya da bir sistem olan panoptikon, doğduğu ve içinde bulunduğu dönemden sonraki zamanın gözetim stratejilerini kapsar nitelikte olmamaktadır. Öyle ki, gelişen teknoloji, kitlesel gözetimin de farklı şekillerde yapılmasına imkân tanımıştır. Bunun yanında değişen teknoloji, değişen toplum yapısı ve değişen ekonomik yapı nedeniyle gözetimin şekli de panoptik yapıdan farklılaşarak gözetleyen-gözetlenen durumunu azınlıkların elinden alıp çoğunluklara bırakmıştır. Yani azınlıkların çoğunluğu gözetlediği gözetim süreci çoğunlukların azınlığı gözetlediği gözetim sürecine evrilmiştir.

Sinoptikon, çokların azı izlemesi, kendilerini azlara göre adapte etmesi, disipline etmesi anlamına gelmektedir. Bu sistemde, çoklar, azların etkisiyle, düzene ve söylenene uyma davranışı göstermektedir. Sinoptikon, her ortamdan daha fazla iletişim araçları vasıtasıyla günlük hayatların tasarlanması idealize edilmesi ve bir disiplin ortamını ifade etmektedir. Televizyon ve radyonun neredeyse bütün insanların evlerinde yer almasıyla, çoklar, az olanları (sanatçılar, parti liderleri, devlet büyükleri vb.) izlemeye böylece azları benimsemeye başlamıştır (Saykozof, 2014).

Bu durum artık gözetimin dijitalleştiğini ve Foucault’nun Panoptikon’unda olduğu gibi fiziki bir gözetleme, hapis altında tutma ve fiziksel ve psikolojik baskıyı hapis altındakilere uygulama yerine iletişim ve enformasyon teknolojileri başta olmak üzere gelişen teknolojik imkânlarla insanlara özgür oldukları hissini yaşayacakları sanal bir hapisane oluşturma şeklinde ifade edilebilmektedir. Gözetlendiklerinin farkında olmayan birey bu simülasyonda kendine dair ne varsa, çarkın dişlilerine uyararak onu gözetleyenlerin ellerine kendi istekleriyle vermektedir.

Mark Poster’in Panoptikon’un dijital alana taşınan bir versiyonu şeklinde ortaya attığı kavram olan “Süper-Panoptikon”da ise, insan bedenlerinin, şebeke, veritabanı, enformasyon koridoru gibi yöntemlerle sistemin içine sokulduğu iddia edilmektedir. Dijital alanda gerçekleştirilen günlük eylemler neticesinde bireyin bilgileri dijital alana depolanmakta ve böylece bedenlerimizden ziyade sanal varlığımız görünmez duvarlarla kontrol altına alınmaktadır. Süper-Panoptikon ile Panoptikon arasındaki en önemli ve en büyük fark, insanların bu sürece gönüllü dâhil olmasıdır (Bauman, 2012: 55). Deleuze’ün çalışması da aynı minvalde olmaktadır. Özneyi sabit bir mekânda disipline etmek yerine artık yeni ‘denetim’ olanakları ve çeşitlilikleriyle, gözetimin gündelik hayatın akışı boyunca tasarlandığını ve dağıtıldığını söylemek mümkün olmaktadır (Lyon, 2013: 95). Gündelik rutin hayatın içerisinde gözetlendiğinin farkında olmayıp özgür olduğunu düşünen birey, kimlik bilgilerini, parmak izini, ev adresini, telefon numarasını, ilişkisini ve kendine ait daha birçok bilgiyi gönül rahatlığıyla veri deposuna yüklemektedir.

Panoptikon yapısında az olan bireyler çok olanları, Sinoptikondaysa çok olanlar az olanları gözetlerken internet teknolojisi ile birlikte oluşan Omniptikon’da herkes herkesi gözetlemekte ve takip etmektedir. Omniptikon kavramını ilk defa Jeffrey Rosen (2004) “Çıplak Kalabalık” adlı eserinde

kullanmıştır. Rosen, Omniptikonu internet ile birlikte toplumsal gözetim ekseninde ele almıştır. Özellikle dijimodern dönemde internet, insanların her zamankinden çok daha fazla gözetim altına alınmasına olanak sağlamıştır. Artık internet sayesinde mekân ve zaman mevhumları ortadan kalkmıştır. Herkes herkesi istediği zamanda ve mekânda izleyebilme imkânına kavuşmuştur. Patron işçisini, işçi diğer işçileri, anne bakıcıyı ve çocuğunu, iktidar halkı, halk iktidara mensup kişileri, ünlüler ünlü olmayanları ve ünlü olmayanlar ise ünlü olanları, arkadaş arkadaş, Afrika kıtasında yaşan biri Avrupalıyı, siyasetçi seçmeni, seçmen ise siyasileri kısacası herkes herkesi çağın medyası olan internet aracılığıyla evinden, işyerinden hatta yolda yürürken dahi izleyebilmektedir.

Modern ya da postmodern dönemden ziyade dijimodern dönemde gözetimin ulaşılmış olduğu sınırları tahayyül etmek dahi imkansız görünmektedir. Bugün artık kişisel veriler hakkında Bentham'ın denetleyicisinin hayal dahi edemeyeceği kadar çok şey bilinmektedir (Lyon, 2013: 257). İnsanların kişisel bilgilerinin, alışveriş alışkanlıklarının, gittiği yerlerin yani her şeyin internet vasıtasıyla kaydedildiği çağda insanlar nasıl, ne zaman ve ne düzeyde izlendiğinin farkında ve bilincinde olamamaktadır. Bu nedenle var olan durumu kanıksayan birey kendine dair ne varsa bu ağlara yüklemekte ve gözetimi kabul etmektedir.

III. GÖZETİMİN İKİ YÜZÜ VE YENİ MEDYADA GÖZETİM PRATİKLERİ

İktidar sahipleri toplum hayatında meydana gelen sosyal sorunları öne sürerek toplumu gözetlemeyi meşru kılmaktadır. Suçun önlenmesi, güvenliğin tahsis edilmesi, suçlunun fişlenmesi vb. uygulamaları gerçekleştirme adına kitlesel çapta bir gözetim uygulamasına gidilmektedir.

Özellikle 21. yüzyılda gözetleme sistemleri şirketler ve devlet organları tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu sistemler temelde iki amaç uğruna gerçekleştirilmektedir: güvenlik ve verimlilik. Ticari şirketler, kendi çalışanlarını gözetlemek suretiyle iş yerindeki verimliliği arttırmayı hedeflemekte, kitleleri gözetleyerek de maddi kazanç elde etmeyi arzulamaktadır. Kamu kurumları yani devlet tarafından gerçekleştirilen gözetim sistemlerinin ise iki yönü vardır; suçu engelleme ve toplumsal kontrol. Yani bir yandan hırsızlık, soygun, kaçakçılık, vb. suçlara karşı korunma sağlamayı amaçlarken, bir yandan da istihbarat kurumlarının belirli toplumsal gruplar veya bireyler üzerinde denetim ve kontrol kurmalarını sağlamaktadır (Özarlan, 2008: 142).

Hem kamu kurumları hem de özel şirketler, tüketiciye ve vatandaşa ait verileri toplamak ve işlemek için gelişen teknik imkânlardan yararlanmaktadır. Onlar, güvenlik ihlallerini, dolandırıcılığı, diğer suçları ve terör faaliyetlerini tespit etmek ve önlemek gayesini öne sürerek halkın davranışları ve tüketici tercihleri hakkında bilgi edinmek ve profil oluşturmak için bu büyük miktardaki verileri kullanmaktadır (Dinev vd., 2008: 214). Bu noktada bireyin kişisel bilgileri ve devletin yararı/güvenliği çatışıyor gibi görünmektedir. Fakat asıl olan şey bireyin gözetlenmesi değil, gücü elinde bulunduranların maddi çıkar yahut siyasi güç elde etmek için bireyi gözetleyerek bilgilerinin depolaması ve bunları kullanmasıdır. Bir taraftan gözetimin gerekliliği bir tarafta da gözetlenmenin

doğurduğu kayıplar insanları bir çıkmaza sürükler nitelikte olmaktadır. İnsan hayatını kolaylaştırmak, bilimin gelişmesine katkıda bulunmak, sosyal aktiviteleri yerine getirmek ya da güvenliği temin etmek amaçlarıyla kullanılan gözetim insana ve topluma fayda getirirken kişisel bilgilerin insanların rızası ve haberi olmadan ele geçirilmesi, insanların kategorize edilmesi, sürekli gözetim altında tutulması ve deyim yerindeyse parmaklıkları olmayan bir hapis hanede mahkum edilmesi amacıyla kullanılan gözetim ise özelde bireyin genelde ise toplumun zararına olan bir durum olmaktadır. Toplumun yararına olmayan ve büyük oranda yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya aracılığıyla gerçekleştirilen bu gözetim ise temel olarak iki amaca hizmet etmektedir: Toplumsal kontrol ve tüketim.

Toplumsal kontrol ve güvenlik noktasından bakıldığında, özellikle 11 Eylül ve Bali, Madrid, Londra ve Amman saldırılarından bu yana tüm dünyada pek çok ülkede alınan çeşitli terörizm karşıtı tedbirler arasında bu yeni gözetim teknolojileri de yerini almıştır. Günümüzde iktidarı elinde bulunduranlar görünmez bir şekle bürünmüş olmaktadır. Mimari yapı artık elektronik mimariyle yer değiştirmiştir. Denetleyici göz görünmez olduğu gibi kontrol ettiği alanı da oldukça fazla genişletmiştir (Köse, 2011: 10-11). Sokaklardaki kameralar, cep telefonlarından yayılan sinyaller, bilgisayarların ip numaraları, e-postaların takip edildiği sistemler vb. vasıtasıyla tüm insanlık gözetlenmektedir (Toprak vd., 2009: 146-147). Ayrıca şu an gerçekleştirilen gözetim, soğuk savaş yıllarında istihbarat faaliyetlerinde bulunmak için gerçekleştirilen gözetim kadar da maliyetli yahut karmaşık olmamaktadır.

Öyle ki cep telefonlarının dinlenmesi sanıldığı kadar zor ya da maliyetli değildir. "IMSI Catcher" adlı sistem, cep telefonlarının şifreli verilerini alatarak, kendini cep telefonu sisteminin röle istasyonu gibi göstermekte bu sayede havadaki şifreli frekanslar yakalanarak konuşmalar kolayca dinlenebilmektedir. Ayrıca cep telefonu mikrofonu uzaktan devreye sokularak -telli telefonlarda olduğu gibi verici haline getirilerek- çevredeki konuşmalar dinlenebilmekte ve konuşanın bulunduğu yer milimetrik olarak saptanabilmektedir. Cep telefonunu verici olarak kullanarak dinleme yapmak için, cep telefonunun açık olmasına dahi gerek olmamaktadır. 'Pasif dinleme' olarak adlandırılan yöntemle, -telefonun pili çıkarılmadığı sürece- kapalı cep telefonları da verici görevi görebilmektedir (Dolgun, 2005a: 42). Bunun haricinde FBI'nın 'Karnivor' sistemi de milyonlarca e-posta iletişimini kontrol etmek için 'dinleyicilerden' yararlanırken, uluslararası istihbarat toplama sistemi olan 'Echelon', diplomatik görüşmeler, organize suçlar, terörizm ve siyasi tehdit oluşturduğuna inanılan muhalif grupları denetlemede çok daha güçlü çevrimiçi araçlar kullanmaktadır (Lyon, 2013: 69). Bu tip teknik dinlemelerin ve gözetlemelerin haricinde çağın en popüler iletişim aracı olan sosyal medyada da kişiler takip edilmekte, fişlenmekte, sınıflandırılmakta kısaca gözetim altında tutulmaktadır. Kamu kurumlarının istemesi durumunda ülkedeki bütün vatandaşların sosyal paylaşım ağlarındaki verilerini elde etmek mümkün olmaktadır.

Gerçekleştirilen kitlesel gözetimin bir yönü, toplumsal kontrolü sağlamak ya da diğer bir deyişle toplumu daha iyi yönetebilmeyi/denetim altına alabilmeyi

sağlamak iken diğer yönü de kuşkusuz maddi gelir elde etmektir. İktidara sahip olanlar toplumu kontrol etmek ve siyasi güç kazanmak adına söz konusu kitlesel gözetimi gerçekleştirirken ticari şirketler ise esas olarak daha fazla maddi kazanç elde etmek amacıyla kitleleri gözetleme eylemini gerçekleştirmektedir. Öyle ki modern dönemde, teknolojik gelişmeler ve üretim araçlarındaki artışla beraber artık üretimden ziyade nasıl daha fazla tüketim yapılabileceğinin çözümü önem kazanmıştır.

İnternette tüketicilerin izlemesi, profillerinin çıkarılması ve kullanıcıların tüketim alışkanlıklarının tespit edilmesi sayısal işaretleyiciler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Kullanıcıların bilgilerini, web böcekleri, flash çerezleri ve web çerezleri gibi yöntemlerle toplamak en fazla kullanılan yöntemlerdir (Toktaş ve diğ., 2012: 56-58). Bu ve bu gibi ortamlarda paylaşılan bilgiler sınırları tahmin dahi edilemeyecek noktalara ulaşmaktadır. Bir sosyal ağa üye olunurken kabul edilen sözleşmeler ile bireye ait bütün bilgilerin, sayfada yer alan görsel ve yazılı içeriklerin, tüketici alışkanlıklarının tespit edilmesi ve kişiye özel reklamlar sunulması gibi nedenlerle o sosyal ağ sağlayıcısının uygun gördüğü tüm firmalara vermesine de izin veriyor olunmaktadır (Erdal, 2013: 65).

Söz konusu ticari yazılımlarla ya da diğer yöntemlerle kamu kurumlarının ve ticari şirketlerin gerçekleştirmiş olduğu kitlesel gözetimin asıl amacı toplumu kontrol etmek, tüketimi arttırmak ve maddi kazanç elde etmektir. Kitlesel gözetimin toplumu denetim altına alıp sorun daha doğrusu kendisine tehlike oluşturacak birey ya da toplulukları yönlendirme, söndürme ya da yok etme amacı temel amaç gibi görünse de ticari anlamda maddi kazanç elde etmek de en az toplumsal kontrol kadar önemli bir amaçtır.

IV. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Literatüre Katkısı

İletişim teknolojisinde yaşanan büyük gelişmenin akabinde insan hayatı bugüne dek hiç olmadığı kadar çok ve yine hiç olmadığı kadar farklı şekillerde gözetlenmekte ve bu gözetim kayıt altına alınmaktadır. Söz konusu gözetimin bu denli fazla ve çeşitli olmasında en önemli etmen kuşkusuz internet ve internetin en önemli unsuru olan yeni medya ortamıdır. İnsanların hayatları bu yeni medya ortamındaki ağlar aracılığıyla kişilerin haberi olmadan gözetlenmekte ve manipüle edilmektedir. Bu ağların en popülerleri ve gözetimin belki de en aleni yapıldığı mecra ise sosyal paylaşım ağlarıdır. Kişilerin haberi ve rızası olmadan gerçekleşen gözetim eylemleri aynı zamanda kişinin rızası ve gönüllü katılımıyla da gerçekleşebilmektedir.

Bu noktadan hareketle çalışmada, Türkiye’de yaşayan insanların sosyal paylaşım ağlarında bilgilerini ne oranda paylaştıklarını ve sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla gözetlediklerin farkında olup olmadıklarını tespit etmek amaçlanmıştır. Yapılan bu çalışma, insanların yeni medya aracılığıyla nasıl gözetlendiğini ve insanların bu durum hakkında ne kadar bilinçli olduğunu ortaya çıkaracak olması hasebiyle önem arz etmektedir.

B. Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

Türkiye'deki bireylerin sosyal paylaşım ağlarında gözetlendiklerinin farkında olup olmadıklarını tespit etmek adına saha araştırması yapılmış ve araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışma, Kasım 2015 ile Ocak 2016 tarihlerinde yapılmıştır.

Araştırmada evreni, Türkiye'deki 15 yaşın üzerindeki yaklaşık 36 milyon Facebook kullanıcısı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Türkiye'deki 12 bölgenin 26 alt bölgesinde ikamet eden, 15 yaşın üzerinde olan ve Facebook kullanan 5000 kişi oluşturmaktadır. Örneklem, ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın oluşturduğu İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması baz alınarak belirlenmiş ve tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada güvenilirliği tespit etmek için veriler analiz edilmiş, analiz sonucunda Cronbach's Alpha değerinin 0,881 olduğu ve dolayısıyla anket verilerinin oldukça güvenilir olduğuna sonucuna varılmıştır. Veri analizinde Kuruskal-Wallis testi, Mann-Whitney U testi, Kolmogorov-Smirnov Testi ve Sıklık Analizinden yararlanılmıştır.

C. Bulgular

Katılımcılar ile ilgili demografik bilgiler incelendiğinde, kadın ve erkek oranının birbirine yakın olduğu, çoğunun 15-29 yaş aralığında (%75,5) bulunduğu, yarısından fazlasının (%59,5) bir yükseköğretim kurumunda okumakta olduğu ya da mezun olduğu, çok büyük bir kısmının yaşamlarının büyük çoğunluğunu kentte geçirdiği (%86,3), yine büyük bir kısmının öğrenci (%59,4) olduğu ve 0-2000 TL arasında gelir seviyesine (%78,8) sahip olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Kategoriler	Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	2564	51,3
	Erkek	2436	48,7
	Toplam	5000	100,0
Yaş	15-19	1523	30,5
	20-24	1441	28,8
	25-29	809	16,2
	30-34	519	10,4
	35-39	272	5,4
	40 +	436	8,7
	Toplam	5000	100,0
Eğitim	Okur Yazar Değil	29	0,6
	Okur Yazar	100	2,0
	İlköğretim	222	4,4
	Lise	1673	33,5
	Üniversite	2641	52,8
	Yüksek Lisans-Doktora	335	6,7
	Toplam	5000	100,0
Yaşanılan Yer	Kent	4316	86,3
	Kır	684	13,7
	Toplam	5000	100,0

Meslek	Öğrenci	2968	59,4
	Ücretli çalışan	1284	25,7
	Kendi hesabına çalışan - İşveren	355	7,1
	Diğer	393	7,8
	Toplam	5000	100,0
Gelir	500-1000 TL	2697	54,0
	1001-2000 TL	1244	24,8
	2001-3000 TL	559	11,2
	3001 TL +	500	10
	Toplam	5000	100,0

Çalışmada analizlerin düzenli bir tabloda sunulması ve farklı analizlerin yapılabilmesi amacıyla ilgili analizlerde katılımcıların demografik özelliklerinden “Yaş”, “Çalışma Durumu” ve “Eğitim Durumu” ikili ve üçlü kategorilere indirgenmiştir. Yaş grubu, analizlerde kullanılmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Anket çalışmasına farklı mesleklere mensup kişilerin yanında öğrenciler ve bir işte çalışmayan kişiler de katılmıştır. Anket formunda 10 kategoriye ayrılmış olan meslekler, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşabilmek ve daha düzenli bir tablo oluşturabilmek adına üç kategoride toplanmıştır. Eğitim durumu ise, “İlköğretim ve Altı”, “Lise” ve “Üniversite ve Üstü” olmak üzere üç kategoriye indirgenmiştir.

Katılımcıların internet ve Facebook kullanım bilgileri incelendiğinde, katılımcıların hemen hemen yarısının (%51,9) interneti en fazla 3 saat kullandığı, çok büyük bir kısmının (%83,3) internete cep telefonu ile bağlandığı, yarısına yakınının (%44,2) interneti en çok sosyal paylaşım ağlarına girmek için kullandığı, %49,6’sının 3 veya üzeri sosyal paylaşım ağını kullandığı, hemen hemen yarısının (%53,4) Facebook’u haftanın her günü kullandığı, yarısına yakınının (%47,3) Facebook’u günde 1 saatten az kullandığı, Facebook’u en çok (%33,8) arkadaşlarının paylaşımlarını takip etmek için kullandığı ve %29,6’sının Facebook’ta 400’den fazla arkadaşına sahip olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Katılımcıların İnternet ve Facebook Kullanımı

	Kategoriler	Sayı	%
İnternet Kullanım Süresi	1 saatten az	795	15,9
	1-3 saat	1799	36,0
	4-6 saat	1325	26,5
	7 saatten fazla	1081	21,6
	Toplam	5000	100,0
İnternete Cep Telefonundan Bağlanma	Evet	4164	83,3
	Hayır	836	16,7
	Toplam	5000	100,0
İnternet Kullanım Amacı	Sosyal paylaşım ağlarına girmek	2214	44,2
	İnternette gezinmek	1058	21,2
	Araştırma yapmak ve bilgi edinmek	1018	20,4
	Oyun oynamak	440	8,8
	Diğer	270	5,4
Toplam	5000	100,0	
Kullanılan Sosyal Paylaşım Ağı Sayısı	1	1182	23,6
	2	1342	26,8
	3	1037	20,7
	4 veya üzeri	1439	28,9
	Toplam	5000	100,0

Haftalık Facebook Kullanımı	1 gün	452	9,0
	2-3 gün	873	17,5
	4 gün	475	9,5
	5-6 gün	532	10,6
	Her gün	2668	53,4
	Toplam	5000	100,0
Günlük Facebook Kullanım Süresi	1 saatten az	2367	47,3
	1-3 saat	1688	33,8
	4-6 saat	591	11,8
	7 saatten fazla	354	7,1
	Toplam	5000	100,0
Facebook Kullanım Amacı	Arkadaşların paylaşımlarını takip etmek	1690	33,8
	Gündemi Takip etmek	1404	28,1
	Arkadaşlarıyla iletişim kurmak	1105	22,1
	Fotoğraf, video ve yazı paylaşmak	578	11,5
	Diğer	223	4,5
	Toplam	5000	100,0
Facebook'taki Arkadaş Sayısı	100'den az	677	13,5
	100-200 kişi	1045	20,9
	201-300 kişi	995	19,9
	301-400 kişi	807	16,1
	400'den fazla	1476	29,6
	Toplam	5000	100,0

Çalışmaya dahil olan katılımcıların Facebook'taki gizlilik tutumları incelendiğinde ise, büyük bir kısmının Facebook profilinde gerçek adını (%93,0), doğum tarihini (%71,6), yaşadığı yeri (%77,4), eğitim durumunu (%66,5) ve memleketini (%61,7) diğer kullanıcılarla paylaştığı görülmektedir. Bunun yanında katılımcıların büyük bir kısmı (%78,5) Facebook'a kayıt olurken kullanım şartlarını ve gizlilik politikalarını okumamıştır yahut okuyup okumadıklarını hatırlamamaktadır. Yine katılımcıların yarısına yakını (%44,4) Facebook'taki gizlilik ayarlarını, büyük bir kısmı da (%77,6) reklam ayarlarını yapmamıştır. Katılımcıların önemli bir kısmı da (%41,0) zaman tüneline arkadaşlarının paylaşımına açmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Katılımcıların Facebook'taki Gizlilik Tutumları

	Kategoriler	Sayı	%
Facebook Profilinde Yer Verilen Bilgiler	Gerçek ad	4632	93,0
	Doğum tarihi	3567	71,6
	Yaşanılan yer	3856	77,4
	Eğitim durumu	3311	66,5
	İlişki durumu	1444	29,0
	Yapılan iş	1963	39,4
	Memleket	3072	61,7
	Aile veya akrabalar	1153	23,2
Facebook'un Kullanım Şartlarını ve Gizlilik Politikasını Okuma	Evet	1075	21,5
	Hayır	2526	50,5
	Hatırlamıyorum	1399	28,0
	Toplam	5000	100,0
Facebook'ta Gizlilik Ayarlarını Yapma	Evet	2778	55,6
	Hayır	2222	44,4
	Toplam	5000	100,0

Facebook'ta Reklam Kısıtlamasını Yapma	Evete	1121	22,4
	Hayır	3879	77,6
	Toplam	5000	100,0
Facebook'ta Etiketlenince Direkt Zaman Tünelinde Görülme	Evete	2049	41,0
	Hayır	2951	59,0
	Toplam	5000	100,0

Çalışmada ayrıca katılımcıların Facebook aracılığıyla gözetlendiklerinin ne oranda farkında oldukları incelenmiştir. Katılımcıların Facebook'taki kişisel bilgilerine onlar istemedikçe kimsenin ulaşamayacağını düşünme konusunda aldıkları ortalama puan "62,4", Facebook'ta gizlilik ayarlarını yaptıkları zaman arkadaşlarının haricinde kimsenin onları izleyemeyeceğini düşünme puanı "64,5", kanuna aykırı bir şey yapmadıkça kamu kuruluşları tarafından Facebook aracılığıyla gözetlenmeyeceklerini düşünme puanı "62,4", Facebook'taki bilgilerinin onların haberi olmadan kamu kuruluşları ve şirketler tarafından ele geçirilip depolanamayacağını düşünme puanı "55,5" ve ticari şirketlerin Facebook'taki bilgilerine onların izni olmadan ulaşamayacağını düşünme puanı da "56,8" olmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: Facebook'ta Gözetimin Farkındalığı

Gözetimin Farkındalığı	Kesimlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesimlikle Katılıyorum	*Ortalama	**Puan
Facebook'taki kişisel bilgileri ben istemedikçe kimsenin ulaşamayacağını düşünüyorum.	%15,7	%18,9	%21,4	%25,8	%18,2	3,1	62,4
Facebook'ta gizlilik ayarlarını yaptığım zaman arkadaşları haricinde kimsenin beni izleyemeyeceğini düşünüyorum.	%14,0	%16,6	%21,0	%29,4	%19,0	3,2	64,5
Kanuna aykırı bir şey yapmadıkça kamu kuruluşları tarafından Facebook aracılığıyla gözetlenmeyeceğimi düşünüyorum.	%17,4	%15,3	%23,1	%25,9	%18,3	3,1	62,4
Facebook'taki bilgilerimin benim haberim olmadan kamu kuruluşları ve şirketler tarafından ele geçirilip depolanamayacağını düşünüyorum.	%23,5	%19,0	%26,4	%18,6	%12,5	2,8	55,5
Ticari şirketlerin Facebook'taki bilgileri benim iznim olmadan ulaşamayacağını düşünüyorum.	%21,1	%19,6	%24,0	%24,5	%10,8	2,8	56,8
Ortalama						3,0	60,3

* 5'lik Sistem

** 100'lük Sistem

Katılımcıların Facebook aracılığıyla gözetlendiklerinin farkında olup olmadıklarının cinsiyetlerine göre bir farklılık arz edip etmediğine bakıldığında, Mann-Whitney U testi ile elde edilen sonuca göre, cinsiyet ile gözetimin farkındalığı arasında %5 anlamlılık düzeyinde (p. 0,00) bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Kadınlar gözetlendiklerinin farkında olmama noktasında ise 62,3 puan almışken erkekler 58,3 puan almıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Gözetimin Farkındalığının Cinsiyete Göre Grupsal Karşılaştırması

	Gözetim	Cinsiyet	
		Kadın (Puan)	Erkek (Puan)
Mann Whitney U	2782288,500		
Wilcoxon W	5750554,500		
Z	-6,688		
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000		
		62,3	58,3

Katılımcıların Facebook aracıyla gözetlendiklerinin farkında olup olmadıklarının yaşlarına göre bir farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında, Mann-Whitney U testi ile elde edilen sonuca göre, yaş ile gözetimin farkındalığı arasında da %5 anlamlılık düzeyinde (p. 0,00) bir ilişki söz konusudur. Dijital yerliler gözetlendiklerinin farkında olmama noktasında 65,2 puan almışken dijital göçmenler 53,3 puan almıştır (Tablo 6).

Tablo 6: Gözetimin Farkındalığının Yaşa Göre Grupsal Karşılaştırması

	Gözetim	Yaş	
		Dijital Yerliler (Puan)	Dijital Göçmenler (Puan)
Mann Whitney U	2060332,500		
Wilcoxon W	4133998,500		
Z	-19,115		
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	Gözetim	65,2
			53,3

Katılımcıların Facebook aracıyla gözetlendiklerinin farkında olup olmadıklarının eğitim durumlarına, mesleklerine ve yaşadıkları bölgeye göre bir farklılık arz edip etmediğine bakıldığında ise, Kruskal-Wallis testi ile elde edilen sonuca göre, eğitim durumu, meslek ve yaşanan bölge ile gözetimin farkındalığı arasında %5 anlamlılık düzeyinde (p. 0,00) bir ilişki söz konusudur. Gözetlendiklerinin farkında olmama noktasında ilköğretim ve altı grubundakiler 65,7 lise grubundakiler de 66,4 puan almışken üniversite ve üstü grubundakiler 56,3 puan almıştır. Mesleğe göre de öğrenciler 63,8 puan almışken çalışanlar 54,0 puan almıştır. Bölgeye göre ise, Karadeniz Bölgesi'ndekiler 61,9 puan almışken Ege Bölgesi'ndekiler 57,7 puan almıştır (Tablo 7).

Tablo 7: Eğitim, Meslek ve Bölgeye Göre Gözetimin Farkındalığı

	Gözetimin Farkındalığı	Puan
Eğitim Durumu	İlköğretim ve altı	65,7
	Lise	66,4
	Üniversite ve üstü	56,3
Meslek	Çalışan	54,0
	Öğrenci	63,8
	İşsiz	62,2
Yaşanılan Bölge	Akdeniz	60,6
	Doğu Anadolu	58,9
	Ege	57,7
	Güneydoğu Anadolu	61,7
	İç Anadolu	60,0
	Karadeniz	61,9
	Marmara	61,0

SONUÇ

Hem ticari şirketler hem de gücü elinde bulunduran erkler, varlıklarını devam ettirmek, daha fazla güç elde etmek ya da maddi çıkar sağlamak adına halkı sistematik biçimde gözetlemekte, onların kişisel bilgilerini depolamakta ve insanların özel alanlarını birçok farklı şekilde ihlal etmektedir. Özellikle de internet teknolojisinin getirmiş olduğu imkanlarla insanların sosyal ağlardaki hesapları, kimlik bilgileri, özel ve genel yazışmaları, fotoğrafları ve daha bir çok kişisel bilgisi onların izni ve haberi olmadan ele geçirilmekte, kullanılmakta ya da kullanılmak üzere veri depolarında saklanmaktadır. Gerçekleştirilen tüm bu

gözetim faaliyetlerinin kuşkusuz en yoğun gerçekleştirildiği mecra ise sosyal paylaşım ağlarıdır.

Bu noktadan hareketle yapılan çalışmada, bireylerin kişisel bilgilerini sanal ağda ne oranda paylaştıkları ve gözetlendiklerinin ne oranda farkında oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, farklı yaşlarda olan, farklı eğitim seviyelerine sahip ve farklı mesleklere mensup olan katılımcıların, interneti ve Facebook'u ne düzeyde kullandıkları incelendiğinde, yaklaşık yarısının günde en az 4 saatini internete ayırdığını, çok büyük bir kısmının internete cep telefonu aracılığıyla bağlandığı, interneti en çok sosyal paylaşım ağlarına girmek için kullandığı ve hemen hemen yarısının en az 3 tane sosyal paylaşım ağını aktif olarak kullandığı görülmektedir. İnterneti bu yoğunlukta kullanan katılımcılar Facebook'u da aynı oranda kullanmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası Facebook'a her gün girmekte ve yine yarısından fazlası günde en az 1 saat Facebook'u kullanmaktadır. Zhao'nun (2012: 37) sosyal paylaşım ağları ile ilgili yapmış olduğu araştırmada da katılımcıların yarısından fazlası Facebook'a her gün girmekte ve yarısına yakını Facebook'u günde en az 1 saat kullanmaktadır. Facebook'u kullanan bireyler Facebook'u en çok arkadaşlarının paylaşımını takip etmek sonrasında da en çok gündemi takip etmek için kullanmaktadır. Katılımcıların yarısına yakınının ise bu sosyal paylaşım ağında en az 300 arkadaşına sahip olmaktadır.

Çalışmada katılımcıların büyük çoğunluğu profillerinde, memleket, eğitim durumu, yaşanılan yer, doğum tarihi ve gerçek ad gibi kişisel bilgileri kullanmaktadır. Bunun yanında katılımcıların yarısından azı da, akrabalar, aile, iş durumu ve ilişki durumu gibi özel bilgileri profillerinde paylaşmaktadır. Bulgular, Dillard'ın (2011: 95-97), Afsahi'nin (2014: 44) ve Zhang'ın (2014: 36), insanların çoğunun kişisel bilgilerini (doğum tarihi, gerçek ad, eğitim durumu, yaşanılan yer) Facebook profillerinde paylaştıklarını ortaya koyduğu çalışmalarla benzerlik içindedir. Kişisel bilgilerini bu denli insanların, şirketlerin ve kamu kuruluşlarının gözetimine sunan kullanıcılar, bilgilerinin görece güvenli saklanması için Facebook üzerinden gerekli işlemleri de (kullanım koşulları, gizlilik anlaşması, gizlilik ayarları, reklam kısıtlaması, zaman tüneli ayarlaması vb.) büyük oranda gerçekleştirilmemektedirler.

Katılımcıların Facebook aracılığıyla, kamu kurumları ve ticari şirketler tarafından gözetlendiğinin farkında olup olmadıkları incelendiğinde ise, yarısına yakınının Facebook'taki kişisel bilgilerine onlar istemedikçe hiç kimsenin erişemeyeceğini ve Facebook'un ayarlar sekmesinde yer alan gizlilik ayarı yapıldığında Facebook'taki arkadaşlardan hariç başka hiç kimsenin kendilerini izleyeme imkanını bulamayacağını düşündükleri görülmektedir. Bunun yanında, yine katılımcıların yarısına yakını kanunlara aykırı bir davranışta bulunmadıkları sürece kamu kurumları tarafından Facebook aracılığıyla gözetlenmeyeceklerini düşünmektedir. Hemen hemen her 3 katılımcıdan birisi de, kendileri izin vermeden ve haberleri olmadan kamu kurumlarının ve ticari şirketlerin Facebook'taki kişisel bilgilerine ulaşamayacağını ve bu bilgileri depolayamayacağını düşünmektedir. Özetle, katılımcıların çoğu Facebook

aracılığıyla kamu kurumları ve ticari şirketler tarafından izlendiklerinin tam olarak farkında olmamaktadırlar. Ancak katılımcılar kamu kurumları tarafından yapılan gözetimden ziyade ticari şirketler tarafından yapılan gözetimin daha fazla farkında olmaktadır. Uzkurt ve Torlak'ın (2005: 24) bireylerin mahremiyet algılarını ölçme amacıyla yaptıkları çalışmada da aynı sonuca ulaşılmıştır. Çalışmada bireylerin, kendilerine ait mahrem bilgilerin ticari şirketler tarafından ele geçirilip kullanıldığının farkındalığı yüksektir. Ancak genel çerçeveden bakıldığında Dillard ve (2011: 103), Hoy ve Milne (2010: 36) de yaptıkları çalışmalarda aynı sonuca ulaşmışlardır. Çalışmalarda görüldüğü gibi bireyler çoğunlukla gözetlemelerin farkında tam anlamıyla olmamaktadırlar. Daha da önemlisi bireyler, gözetimin hangi boyutlarda yapıldığının, nasıl gerçekleştiğinin ve kişisel bilgilerin ne kadar korunabilir olduğunun bilincinde olmamaktadır.

Bunun yanında gözetim farkındalığı eğitim, yaş, cinsiyet, meslek ve ikamet edilen bölgeye göre farklılık arz etmektedir. Erkekler kadınlara nazaran kamu kurumları ve ticari şirketlerce gözetlendiklerinin daha çok farkındadırlar. Aynı şekilde bu bireylerin yaşları arttıkça gözetim farkındalığı da artmaktadır. Öyle ki, verilere göre dijital göçmenler dijital yerlilere göre gözetlendiklerinin daha fazla farkında olmaktadır. Eğitim açısından gözetim farkındalığına bakıldığında ise, üniversite ve üzeri eğitime sahip olanlar daha az eğitime sahip olanlara göre gözetimin daha fazla farkında olmaktadır. Meslek noktasında ise çalışan bireyler, işsizlere ve öğrencilere göre gözetimin daha fazla farkında olmaktadır. Gözetim farkındalığına yaşanan bölge bazında bakıldığında ise, Ege bölgesindeki bireyler gözetim farkındalığı en fazla olan bölge iken Karadeniz bölgesi gözetim farkındalığının en düşük olduğu bölgedir.

KAYNAKÇA

- Afsahi, A. (2014). Social Networking Dilemmas for Psychologists: Privacy, Professionalism, Boundary Issues, and Policies. Antioch University, Psychology, Doctorate Thesis, America.
- Ak, H. (2013). Büyük Birader ve Gözetim Devleti. M. Balcı (Ed.). *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler 4* (s. 381-389). İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Assange, J., Appelbaum, J., Maguhn, A. M. & Zimmermann, J. (2013). *Şifrepunk 'Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma'*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Bentham, J. (2008). Panoptikon ya da Gözetim-Evi. B. Çoban - Z. Özarslan (Ed.). *Panoptikon: Gözün İktidarı* (s. 9-75). İstanbul: Su Yayınları.
- Dillard, T. E. (2011). Privacy and Security Implications of Undergraduate Students Using Facebook: A Quantitative Examination. Capella University, Philosophy, Doctorate Thesis, America.
- Dinev, T., Hart, P. & Mullen, M. R. (2008). Internet Privacy Concerns and Beliefs about Government Surveillance - An Empirical Investigation. *Journal of Strategic Information Systems*, 17, 214-233.
- Dolgun, U. (2005a). *İşte Büyük Birader*. İstanbul: Hayykitap.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaflık Hapishane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*. Ankara: Ötüken Neşriyatı.
- Erdal, C. (2013). Sosyal Medya ve 'Paylaşım Kültürü'. C. Bilgili ve G. Şener (Ed.). *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-2: Kültür, Kimlik, Siyaset* (s. 55-65). İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Fuchs, C. (2012). *Implications of Deep Packet Inspection (DPI) Internet Surveillance for Society*. The Privacy & Security Research Paper Series.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Güven, S. K. (2011). Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti. H. Köse (Ed.). *Medya Mahrem: Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar* (s. 173-198). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hoy, M. G. & Milne, G. (2010). Gender Differences in Privacy Related Measures for Young Adult Facebook Users. *Journal of Interactive Advertising*, 10 (2), 28-45.
- Karakehya, H. (2009). Gözetim ve Suçla Mücadele: Gözetimin Tarihsel Gelişimi ile Yakın Dönemde Gerçekleştirilen Hukuki Düzenleme ve Uygulamalar Bağlamında Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58, 319-357.
- Köse, H. (2011). *Medya Mahrem: Medyada Mahremiyet Olgusu ve Transparan Bir Yaşamdan Parçalar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Marx, G. T. (1985). The Surveillance Society: The Threat of 1984-style Techniques. *The Futurist*, 6, 6-21.
- Özarslan, Z. (2008). Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemleri. B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.). *Panoptikon: Gözün İktidarı* (s.139-153). İstanbul: Su Yayınları.
- Rosen, J. (2004). *The Naked Crowd Reclaiming Security and Freedom in an Anxious Age*. USA: Random House.
- Saykozof (2014). *Birbirini Pekiştiren Kavramlar: Panoptikon ve Sinoptikon* <http://saykozof.blogspot.com.tr/2014/06/birbirini-pekestiren-kavramlar.html>, Erişim Tarihi: 05.10.2.15.
- Stalder, F. (2002). Opinion. Privacy is not the Antidote to Surveillance. *Surveillance & Society*, 1, 1, 120-124.
- Toktaş, S. A., Binark, M., Dikmen, E. Ş., Fidaner, I. B., Küzeci, E. & Özeygen, A. (2012). *Türkiye’de Dijital Gözetim T.C. Kimlik Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği Yayınevi.
- Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. & Çomu, T. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “görülüyorum öyleyse varım!”*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Tümtürkan, M. (2010). Gündelik Hayatın Gözetimi: “Panoptikon Toplumu”. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 3 (2), 1-19.
- Uzkurt, C., Torlak, Ö. (2005). Müşteri Mahremiyeti ve Müşterilerin Mahremiyet İlgisini Ölçmeye Yönelik Bir Uygulama. *Yönetim*, 51, 13-24.
- Westin, A. F. (1967). *Privacy and Freedom*. New York: Atheneum.
- Zhang, Y. (2014). A Cross-Site Study of User Behavior And Privacy Perception in Social Networks. Purdue University, Science, Master Thesis, America.
- Zhao, X. (2012). Why We Disclose Differently: How Social Networking Site Affordances Affect Privacy Concerns And Disclosure Practices in Cross-Cultural Contexts. Purdue University, Arts, Master Thesis, America.

SUMMARY

The phenomenon of surveillance has always existed as a form of control in the history of mankind. People have been observed in different ways and different types by individuals that have the power. However, along with the modern period, surveillance practices have also changed. Now, the surveillance of the individual and the society has become much more comprehensive and electronic. These surveillance activities and tools have reached the level to be able to follow the whole humanity in the modern period and have made mass surveillance much easier.

Besides, right to protection of personal information and private life, which is an indispensable part of human rights, is violated different ways and

numerous with technological developments and new communication tools are integrated human life. Especially when considering the prevalence and domain, Internet is the most important media pave the way for his violation in this mass communication. This virtual environment that eliminates concept of time and space and puts the world into a small computer screen or smart phone, gave the promise unlimited freedom to individual. Individual also, is deceived by freedom illusion and he transfer his informations in this virtual environment without query. Individual has led to surveillance his home address, telephone number, family, identity information, private moments, inside of home and bedroom to other individuals, government and commercial companies. individuals that have the power undertake mass surveillance to control society and gain political power. Commercial companies are mainly observing the masses in order to gain more financial gain.

Technological opportunities that have brought the dijimodern era, deterioration in the social structure, government and commercial companies spy society and being and watch of people have caused transformation and loss of control over the sphere of life.

This study aims to determine both how much the Turkish people share their knowledge in the new media and whether Turkish people are aware that they are being monitored through the new media. So a field study was conducted to obtain data in November 2015- January 2016. Survey technique which one of the quantitative research methods was used in this study. Population of survey's study is 53 million people (30 million Facebook users) aged 15 and over in living Turkey. Sample of study is 5000 Facebook users aged 15 and over which are selected by stratified sample method. In the part of analysis of study was found participants share at what rate private information and they was aware of surveillance at what rate by governments and commercial companies. Furthermore, It was compared surveillance awareness and demographic characteristics of the participants on the basis of different variables and It was came up with significant differences.

According to the findings of the study, the level of sharing the information of the participants in Facebook is high. Furthermore, the level of awareness of participants being watched by commercial companies and public institutions through Facebook is low. The surveillance awareness of participants were also analyzed on the basis of gender, age, education, place of residence, working status and region groups, and significant differences were found.

Azerbaycan Ekonomisinin Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirilmesi

Selim ŞANLISOY* Ramazan EKİNCİ**

ÖZ

Bir ülkenin doğal kaynak zenginliğine sahip olması durumunda hükümetler etkin olarak yönetebileceklerinden çok daha fazla gelir elde etmektedir. Elde edilen gelirin etkin bir şekilde kullanılmaması durumunda bu ülkelerin büyüme performansları doğal kaynağa sahip olmayan ülkelerin bile gerisinde kalabilmekte bir başka deyişle ülkeler doğal kaynaklardan bekledikleri faydadan çok, zarar görebilmektedirler. Bu durum literatürde olgunun ilk kez Hollanda için kullanılmasına bağlı olarak Hollanda Hastalığı olarak adlandırılmaktadır. Bilindiği üzere Azerbaycan zengin doğal kaynaklara sahiptir. Doğal kaynakların hem toplam ihracat içerisindeki payı hem de GSYİH içerisindeki payı yüksektir. Bu durum Azerbaycan'ın Hollanda Hastalığı ile karşı karşıya olma riskini artırmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığının araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Oto Regresif Model (NARDL) kullanılmıştır. Uluslararası petrol fiyatlarındaki pozitif bir şokun uzun dönemde reel gayrisafi yurtiçi hasılayı artırdığı; buna karşılık uluslararası petrol fiyatlarındaki negatif bir şokun pozitif şoka göre daha düşük bir etkiyle uzun dönemde büyümeyi azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla incelenen dönem açısından Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkmadığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Hollanda Hastalığı, Ham Petrol Fiyatları, Reel Döviz

Kuru

JEL Sınıflandırması: F41, C32, Q43

Analysis of Azerbaijani Economy in Terms of Dutch Disease

ABSTRACT

In countries with a wealth of natural resources, governments collect much more revenue than they can effectively supervise. As a result of the inefficient use of this revenue, the growth performance of these countries may be lagging behind even those without natural resources. This situation is defined to as the Dutch disease in the literature due to the first use of the case for the Netherlands. It is a fact that the share of natural resources in Azerbaijan both in total exports and in GDP is high. This situation increases the risk of facing Dutch disease in this country. The main aim of this study is to investigate the existence of Dutch disease in the Azerbaijani economy. For this purpose, "Nonlinear Auto-Regressive Distributed Lag" Model (NARDL) is applied. It was found that a positive shock in international oil prices increased long-term real GDP growth; on the other hand, a negative shock in international oil prices decreased the growth in the long term with a lower impact than the positive shock. Therefore, in terms of the period studied, it can be stated that the Dutch disease did not exist in the Azerbaijan economy.

Keywords: Azerbaijan, Dutch Disease, Crude Oil Prices, Real Exchange Rate

JEL Classification: F41, C32, Q43

* Doç. Dr. ,Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, e-mail: selim.sanlisoy@deu.edu.tr

** Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, e-mail:ramazan.ekinci@bakircay.edu.tr
(Makale Gönderim Tarihi: 25.03.2019 / Yayına Kabul Tarihi:29.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.544487

1. GİRİŞ

Bir ülkenin doğal kaynak zengini olması önemli bir refah kaynağı olarak görülmektedir. Bu görüş özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeni doğal kaynaklar bulmayı bir amaç haline getirmektedir. Bir başka deyişle bu ülkelerde zengin doğal kaynaklara sahip olmak fakirlik kısır döngüsünü kırmanın bir aracı olarak görülmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde bu görüşü destekleyecek ülke örneklerine ulaşmak mümkündür. Bununla beraber zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin ortaya koydukları ekonomik performansı ele alan birçok çalışmada söz konusu görüşü yanlışlayan sonuçlara ulaşılmıştır. Bir başka ifade ile doğal kaynaklar açısından zengin olmanın ekonomik performans üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarabildiğine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Ekonomik performansta ortaya çıkan bu negatif etkileri açıklamak için ilk kez 1977 yılında “The Economist” dergisinde kullanılan “Hollanda Hastalığı” kavramına yer verilmiştir.

Hollanda Hastalığı gerçekte sadece doğal kaynaklara bağlı olarak ortaya çıkmamaktadır. Sorunun ortaya çıkışının ilk noktası ülkeye çok fazla döviz girişinin olmasıdır. Dolayısıyla işçi dövizleri, kar transferleri uluslararası yardımlar ve finansal sermaye girişi gibi nedenlerle de ortaya çıkabilir.

Ülkeye aşırı döviz girişi reel döviz kurunu yükseltmekte bir başka deyişle ulusal para birimi değer kazanmakta buna bağlı olarak da ülke zamanla dış ticarete rekabet gücünü kaybetmektedir. Bu durum zaman içerisinde ülkenin makro ekonomik performansını olumsuz etkilemekte; büyüme oranı düşmekte, dış ticaret dengesi bozulmakta, imalat sanayi üretimi azalmakta, işsizlik artmakta ve kaynakların etkisiz dağılımına neden olmaktadır. Ayrıca ekonomi bir yandan giderek dışa bağımlı hale gelirken diğer yandan söz konusu doğal kaynağın dünya piyasalarındaki fiyat değişimlerine daha duyarlı hale gelmektedir.

Zengin doğal kaynaklara sahip olan Azerbaycan’da doğal kaynakların hem toplam ihracat içerisindeki payı hem de GSYİH içerisindeki payı yüksektir. Bu durum Azerbaycan’ın Hollanda Hastalığı’nın ortaya çıkma riskini yükseltmektedir. Çalışmanın temel amacı Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı’nın varlığının araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Hollanda Hastalığına ilişkin teorik açıklamalara değinilecektir. Daha sonra literatür taraması gerçekleştirilerek ardından Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı’nın varlığı Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik analizi kullanılarak araştırılacaktır. Son bölümde sonuç ve politika önerilerine yer verilecektir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bir ülkede uluslararası ticari değeri bulunan doğal kaynaklar bulunduğu anda da ani bir zenginleşme kaynağına sahip olan bir ülkede mevcut üretim faktörlerinin diğer sektörlerden çekilerek yeni kaynağa yönelik sektörlere aktarılmasına bağlı olarak ekonomik performansta ortaya çıkan olumsuz etkiye Hollanda Hastalığı denilmektedir. Hollanda Hastalığı her ne kadar 16. yüzyıl İspanya’sıyla ilişkilendirilebilirse de ismi 1970’lerde Hollanda’da yaşanan ekonomik sürece ilişkin olarak konulmuş olan bir ekonomik olgudur. Hollanda

1960'lı yıllarda keşfedilen doğalgaz rezervlerine bağlı olarak 1970'li yılların sonlarında enerji ihracatçısı konumuna gelmiştir. Ülkedeki döviz miktarının artmasını sağlayan bu “fırsat” akabinde ekonomide bir takım sorunları ortaya çıkarmıştır. Çünkü Hollanda para birimi Gulden reel olarak değer kazanmış ve bu durum ihracatçı (ve ithalatçı) sektörlerde yurtiçi üreticiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu çerçevede önce tekstil sektörü bitme noktasına gelmiştir. Ardından otomotiv, gemi yapımı, metal işleme alt sanayileri de kayda değer oranda gerilemiştir. Hollanda ekonomisinde görülen bu süreç üzerine iktisatçılar, doğal kaynaklardaki artışın sanayileşmeyi olumsuz yönde etkilediğine (de-industrialisation) dikkat çekmişlerdir. The Economist Dergisi 26 Kasım 1977 tarihli yayınında bu süreci Hollanda Hastalığı” olarak adlandırılmıştır. Literatürde Hollanda Sendromu, Hollanda Hastalığı (Dutch Disease) ya da Petrol Laneti (Oil Curse) olarak adlandırılan bu durum, var olduğu ülkenin dengesiz iktisadi büyümesine işaret etmektedir (Aras, 2008:125-127). Stiglitz (2004), zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin ekonomik performansının, doğal kaynakları daha az olan ülkelere oranla düşük olmasını “kaynakların laneti” olarak ifade etmektedir.

Corden ve Neary (1982:827)'ye göre Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkması için gerekli üç koşul bulunmaktadır:

1. Patlama yaşanan sektörün toplam ihracat içerisindeki payının artması,
2. Artan ihracata bağlı olarak ulusal para biriminin aşırı değerli hale gelmesi ve
3. Diğer sektörlerdeki üretim faktörlerinin patlama yaşanan sektöre aktarılmasıyla beraber diğer sektörlerin rekabet gücünü kaybetmesidir.

Farklı yaklaşımlarda Hollanda Hastalığı incelenirken üç sektör dikkate alınmaktadır (Bacak, 2014).

1. Doğal kaynak veya patlama yaşanan sektör,
2. Ticarete konu olan sektörler (uluslararası ticarete konu olan tarım ve imalat sanayi) ve
3. Ticarete konu olmayan sektörler (sağlık, eğitim, inşaat vb. içeren hizmetler sektörü).

Söz konusu sektörlerden ilk ikisinde yani doğal kaynaklara dayalı ve ticarete konu olan sektörlerde fiyatlar uluslararası piyasada; ticarete konu olmayan sektörde ise yurtiçi piyasada belirlenmektedir (Brahmbhatt vd, 2010:2).

Doğal kaynak zenginliğinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri farklı kanallardan ortaya çıkabilmektedir (Yiğit, 189-190):

Reel Kur Etkisi: Bir ülkede doğal kaynaklar keşfedildikten sonra bu kaynakların ihracatına bağlı olarak ülkeye çok miktarda döviz girişi gerçekleşmekte, buna bağlı olarak da ülke parası aşırı değerli hale gelmektedir. Bu durum ihracat ve üzerinde etili olmaktadır. İhraç ürünlerinin fiyatları artarken ithal ürünlerin fiyatları düşmekte ve böylece dış ticaret dengesi bozulmaktadır. Ayrıca ithal ikameci sektörleri olumsuz etkilemektedir. Bu sektörde çalışanlar işsiz kalmakta ve ülkede işsizliği artırmaktadır.

Kaynak Dağılım Etkisi: Doğal kaynak ya da patlamanın yaşandığı sektörün karlı olması üretim faktörlerinin bu sektöre kaymasını beraberinde getirecektir. Ayrıca bu sektörde artan üretime bağlı olarak işgücü talebi artışı ve reel ücret yaşanacaktır. Kazanç artışı yaşayan sektörde artan verimlilik ve üretimin, kaynakların söz konusu sektöre kayması sonucunda diğer ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörlerde üretim azalışına yol açmasına “Kaynak Dağılım Etkisi” denilmektedir. Bu etkiye bağlı olarak sanayi üretiminin gerilemesi ise doğrudan sanayisizleştirme (direct de-industrialisation) olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan kaynak dağılım etkisi sonucunda, üretim miktarı azalacak olan ticarete konu olmayan sektörlerle yönelik talep artışı fiyatları artırarak ve reel döviz kurunun değerlendirilmesine neden olur. Böylece dünya fiyatlarını kabullenici durumda olan sanayi sektörü üretiminin rekabet gücü düşecek ve bu durum da dolaylı sanayisizleşme (indirect de-industrialisation) ortaya çıkacaktır (Bayraç ve Çemrek, 2019: 1250). Benzer şekilde Krugman (1987: 41) doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerin bu kaynakların üretimine dönük uzmanlaşmaya gitmeleri durumunda bir başka değişim mal çeşitliliğinden uzaklaşmalarının; ülkenin rekabet gücünü kaybetmesine yol açacağını belirtmiştir.

Kutup Etkisi: Patlama yaşanan sektörde yaşanan karlılık ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve teknolojinin bu sektöre gelmesini beraberinde getirecektir.

Harcama Etkisi: Patlama yaşanan sektörün etkisiyle artan gelir ticarete konu olmayan mal ve hizmet sektörüne olan talebi artırır. Sağlık, eğitim, inşaat gibi alanları içeren bu sektöre olan talebin artması bu alana yatırım kaymasını da beraberinde getirir ve ülkeye tüketim toplumu olma yolunda hız kazandırır. Ayrıca doğal kaynaklar hanehalkının harcanabilir gelirini artıracığından ülkede toplam talep ve dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini artırır. Bu durum ithalatı artırarak dış ticaret dengesini bozucu etki yaratır.

Teknoloji İkame Etkisi: Emek maliyetinin ücretlerdeki artışa bağlı olarak artması durumunda girişimciler emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretim tekniklerine doğru kayma göstereceklerdir. Ayrıca söz konusu teknolojilerin özellikle ülkede ar-ge faaliyetlerine önem verilmemesi durumunda ithalat yoluyla karşılanacak olması ithalatı artıracaktır. Bu durum ülkeyi teknolojik düzeyde ülkeyi dışa bağımlı hale getirecektir.

Bağımlılık Etkisi: Ülkenin ekonomisinde patlayan sektörün giderek daha büyük bir paya ulaşması ülkeyi giderek bu sektöre daha bağımlı hale getirecektir. Bağımlılığın bir başka boyutu diğer sektörlerin üretiminde yaşanan düşüş ve teknoloji üretiminde başarısız olunması ülkeyi diğer ülkelere bağımlı hale gelmesi şeklinde gerçekleşecektir.

Oynaklık Etkisi: Ülke ekonomisinin giderek patlayan sektöre bağımlı hale gelmesi durumunda yaşanacak bir başka sorun özellikle patlayan sektörün doğal kaynaklara bağlı olması durumunda yaşanacaktır. Örneğin dünya piyasalarında petrol fiyatlarının dalgalanması durumunda ülke ekonomisi bundan önemli miktarda etkilenecektir.

Siyasal İstikrarsızlık Etkisi: Siyasal istikrarsızlık gerek yurt içi gerekse yurtdışı faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabilecektir. Bir anda yaşanacak yüksek gelir artışı özellikle gelişmekte olan ülkelerde kurumsal yapının zayıflığına bağlı olarak ülkenin etkin bir şekilde yönetebileceğinden daha fazla kaynak artışı anlamına gelecektir. Bu durum kaynakların yeterince verimli ve etkin kullanılabilmesi alanlara gitmesini engelleyerek büyümenin ya da refah artışının potansiyelin altında kalmasına neden olacaktır. Ayrıca bu kaynaklar siyasi iktidarlar tarafından iktidarlarının devamlılığının sağlanabilmesi için rant dağıtma kayırmacılık vb. şekillerde kullanılabilir. Bu durum gelir ve servet dağılımında eşitlikleri ve ardından toplumda çatışmaları artırmaktadır. Ülkedeki zengin doğal kaynaklar gerek yerli ve yabancı yatırımcıların kar hırsını artırmakta ve iç güçlerin yanı sıra dış güçler de söz konusu kaynaklar ele geçirebilmek ya da yönetiminde söz sahibi olabilmek için terör, kargaşa, iç savaş ve hatta istila gibi tüm yolları kullanmaktadır (Mercan ve Göçer, 2014: 255).

Söz konusu tüm bu etkiler dikkate alındığında ülke sahip olduğu zengin doğal kaynakları doğru yönetemediği takdirde; işsizlik, cari açık, düşük ekonomik büyüme, politik istikrarsızlık, ekonomik istikrarsızlık, adil olmayan gelir ve servet dağılımı ve dışa bağımlı ekonomi haline gelme gibi birçok sorunla karşı karşıya kalabilmektedir. Ülkenin sağlıklı kurumsal yapılarının bulunması ve elde edilen kaynakların verimli olabileceği alanlarda kullanılması durumunda Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkma olasılığı azalacaktır. Hatta gelişmiş, teknoloji üreten, bilgi ekonomisi olma yolunda ilerleyen ülke konumuna gelinebilecektir.

3. AMPRİK LİTERATÜR

Kutan ve Wyzan (2005), 1996-2003 döneminde Kazakistan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın bulunup bulunmadığını araştırmışlardır. Balassa-Samuelson modeli kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada Kazakistan ekonomisinde ele alınan dönem açısından Hollanda Hastalığı'nın etkilerinin görüldüğüne yönelik sonuçlara ulaşılmıştır. Balassa-Samuelson modeli kullanılarak gerçekleştirilen bir diğer çalışma Egert (2005) tarafından yapılmıştır. 1994-2004 döneminde Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Türkiye ekonomilerinde Hollanda Hastalığı'nın varlığını sınır testi yaklaşımı ve panel veri analizi yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Egert çalışmasında ihracat içinde doğal kaynakların payı arttığında, verimliliğin düştüğü ve ülkedeki net yabancı varlıkların arttığı bir başka ifadeyle ülkeye daha çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı geldiği bulgularına ulaşmıştır.

Mehlum, Moene ve Torvik (2006), zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin büyüme süreçlerini kurumsal yapılarını da dikkate alarak analiz etmişlerdir. Zayıf kurumsal yapılara sahip olan ülkelerin büyümelerinin düşük hızda gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır. 1965-1990 dönemi verileri kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre Botswana, Kanada, Avustralya ve Norveç'in, sağlam kurumsal yapılarına bağlı olarak doğal kaynak zenginliklerini iyi yönetebilmeyi başardıklarını dolayısıyla ekonomik büyümelerini hızlandırabildiklerini ancak Nijerya, Zambiya, Sierra Leone, Angola, Suudi Arabistan ve Venezüella'nın benzer performansı gösteremediklerini ortaya

koymuşlardır. Benzer şekilde Larsen (2006) Norveç ekonomisinin sağlam kurumsal yapısı sayesinde Hollanda Hastalığına yakalanmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Mercan ve Göçer (2014) 1990-2011 döneminde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Panel veri analizi sonucunda, petrol fiyatlarındaki artışların söz konusu ülkelerde, reel döviz kurunu negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri ekonomilerinde Hollanda Hastalığı'nın geçerli olmadığı ifade edilmiştir.

Bayramov ve Conway (2010) Azerbaycan'da ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörlerde faaliyet gösteren 238 firmayı ele alarak Hollanda Hastalığı probleminin varlığını araştırmışlardır. Sonuçlar Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin hipotezin geçerli olmadığını göstermiştir. Bir başka ifadeyle ticarete konu olan ve olmayan sektörlerde faaliyet gösteren firmaların deneyimi arasında neredeyse hiçbir fark bulunmamaktadır.

Hasanov (2010), 2000-2007 döneminde Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin araştırmasında petrol fiyatları ile Azerbaycan para biriminin reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar uzun vadede reel petrol fiyatının reel döviz kuru ile pozitif korelasyon olduğunu gösterse de araştırmacı bu sonucun Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına karar vermek için yeterli olmadığını, ancak Balassa-Samuelsan hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmiştir. Hipotez, bir ülkede diğer ülkeye nazaran ticarete konu olan sektörde yaşanan verimlilik artışının, ticarete konu olmayan sektöre göre daha büyük olması durumunda söz konusu ülkede ücretlerin ve fiyatların bunlara bağlı olarak da döviz kurunun artacağını iddia etmektedir (Küçükaksoy ve Çifçi, 2017:58).

Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013) 10 OPEC ülkesinde 1970–2011 dönemi için Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve Hollanda Hastalığının geçerli olup olmadığını araştırdıkları çalışmalarında Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme arasında uzun dönemli çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ilişkin bulgulara ulaşmışlardır. Bu bağlamda araştırma OPEC ülkeleri için Hollanda Hastalığı riskinin geçerli olduğu söylenebilir.

Hasanov (2013) çalışmasında Azerbaycan'da 2000 ile 2007 yılları arasında Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin analizler gerçekleştirmiştir. Çalışmada Hollanda Hastalığı'nın dört ana hipotezi test edilmiştir: 1) İmalat sanayinde daralma 2) Ticarete konu olmayan sektörde hızlı büyüme, 3) Ücret seviyesinde dalgalanmalar, 4) Reel döviz kuru değerlemesi. Çalışmada ülkede göreceli bir sanayilesizleşmenin bulunduğu; “kaynak hareketi etkisinin” örneklem dönemi için önemli olmadığını, ancak ticarete konu olmayan sektörde “harcama etkisi” olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Yazar ayrıca ortalama reel ücretin 2004 yılından itibaren arttığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra sonuçlar gerçek petrol fiyatları ile reel döviz kurunun değerlendirilmesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bayraç ve Çemrek (2019), Azerbaycan ekonomisinde 1990-2016 dönemi arasındaki yıllık veriler kullanılarak, kişi başı petrol tüketimi ile kişi başı GSYİH

arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bozkuş ve Kahyaoglu (2019), Kazakistan Ekonomisinde 2012-2017 dönemini ele alarak öncelikle petrol fiyatlarına dayalı olarak Reel Efektif Döviz Kurları hesaplamışlardır. Ardından temel üretim büyüklüğünün göstergesi olan Sanayi Üretim Endeksi (SUE) ile Reel Efektif Döviz Kurları arasındaki ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Kazakistan Ekonomisi için Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

4. AMPRİK UYGULAMA

4.1. Yöntem

Çalışmada Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığını araştırmak amacıyla Shin vd (2014) tarafından geliştirilen Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Oto Regresif Model (NARDL) kullanılmıştır. Söz konusu yöntem sayesinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli asimetrik ilişkilerin varlığı durumunda katsayı tahminleri yapılabilmektedir. Gecikmesi dağıtılmış doğrusal bir ARDL modeli eşitlik 1'de gösterilmektedir

$$\Delta Y_t = \mu + \rho_Y Y_{t-1} + \rho_X X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} a_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \beta_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1'de doğrusal eşbütünleşme ilişkisi olmasa bile pozitif ve negatif değerleri arasında saklı bir eşbütünleşme ilişkisi olabilmektedir (Granger ve Yoon, 2002:8). Denklem 1'de yer alan temel eşitlikten hareketle değişkenler arasındaki saklı eşbütünleşme ve asimetrik ilişkiler test edilmektedir (Shin vd, 2014:285-286). NARDL modelinde yer alan değişkenlerin pozitif ve negatif kısmi ayrıştırmaları sırasıyla (2) ve (3) nolu denklemlerde verilmektedir:

$$X^+ = \sum_{j=1}^t \Delta X_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta X_j, 0) \quad (2)$$

$$X^- = \sum_{j=1}^t \Delta X_j^- = \sum_{j=1}^t \max(\Delta X_j, 0) \quad (3)$$

(2) ve (3) nolu denklemlerde yer alan kısmi ayrıştırmalar toplamından hareketle NARDL modeli aşağıdaki şu şekilde ifade edilebilir;

$$\Delta Y_t = \mu + \rho_Y Y_{t-1} + \theta^+ X_{t-1}^+ + \theta^- X_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} a_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} (\omega_i^+ \Delta X_{t-i}^+ + \omega_i^- \Delta X_{t-i}^-) + \varepsilon_t \quad (4)$$

(+) ve (-) işaretler sırasıyla pozitif ve negatif kısmi ayrıştırmalar toplamlarını göstermektedir. p ve q ise sırasıyla bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli dağıtılmış değerleridir. Modelde Wald testi yardımıyla kısa ve uzun dönem simetrik ve asimetrik etkiler test edilmektedir. Değişkenler arasında simetrik ilişkinin olduğunu ileri süren boş hipotezin reddedilmesi asimetrik ilişkinin varlığını göstermektedir.

4.2. Model ve Veri Seti

Literatürden hareketle Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığı aşağıda yer alan model ile araştırılacaktır.

$$RGDP=f(\text{PETROL})$$

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Tanımları

DEĞİŞKEN	TANIM	DEĞER	KISALTMA
RGSYİH	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Logaritmik	LRGDP
PETROL	Ham Petrol Fiyatı (Brent Tipi)	Logaritmik	LPETROL

Çalışmada 2001Q1-2018Q2 dönemine ait çeyrekli veriler kullanılarak Azerbaycan'da Hollanda Hastalığı'nın varlığı analiz edilmiştir. Kolay yorumlanabilmesi ve değişen varyans sorununa karşı etkili olması nedeniyle değişkenlerin doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Ayrıca katsayılar esneklikler cinsinden de yorumlanabilmektedir. Serilerin mevsimsellik özelliği içerip içermedikleri de araştırılmış, petrol fiyatları dışındaki değişkenlerin mevsimsellik içerdiği bulgusuna ulaşılmış ve mevsimsel etkiler giderilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Stokastik Zaman Serisi Özellikleri

	LGDP	LPETROL
Ortalama	8,477213	4,08604
Medyan	8,780186	4,119175
Maksimum	8,915138	4,807237
Minimum	7,498037	2,962175
Standart Sapma	0,498699	0,501418
Çarpıklık	-0,86275	-0,36253
Basıklık	2,066468	2,156262
JB	11,22565*	3,609702

* %1 anlamlılık düzeyini gösterir

Çarpıklık katsayılarına göre değişkenlerin sola çarpık oldukları görülmektedir. Basıklık katsayısı ise değişkenlerin kalın kuyruk özelliği taşımadıklarını göstermektedir. Basıklık ve çarpıklık değerleri sonucunda değişkenlerden LRGDP'nin normal dağılmadığı; LPETROL değişkeninin ise normal dağıldığı görülmektedir.

4.3. Analitik Bulgular

Zaman serileri genellikle trend içermektedir. Durağan olmayan zaman serileri ile yapılan regresyon analizleri genellikle sahte regresyon sorunu taşımaktadır. (Granger et al. 1974). Bu nedenle öncelikle zaman serilerinin durağanlık durumu test edilmiştir. Tablo 3'te ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre değişkenlerin I(1) olduğu görülmektedir.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testleri

Düzyen	Sabit	Değ.	ADF	PP	Birinci Farklar	ADF	PP
		LGDP	-2,377803(5)	-2,428825(6)		-1,691060(4)	-1,725736(6)
Düzyen	Sabit	LPETROL	-2,023266(1)	-1,864866(4)	Birinci Farklar	-6,506958(0)*	-6,333716(9)*
		LGDP	-1,224076(5)	-0,314527(6)		-3,749499(3)**	-2,480683(6)
	Sabit+	LPETROL	-2,016034(1)	-1,716588(4)		-6,497560(0)*	-6,300456(11)*
		LPETROL	-2,016034(1)	-1,716588(4)		-6,497560(0)*	-6,300456(11)*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler ADF için Schwarz bilgi kriterine göre, PP için Bartlett Kernel Newey-West Bandwidth kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Makro iktisadi zaman serilerinin önemli özelliği rejim değişimleri ve krizlerin etkisiyle beraber yapısal kırılmalar içermesidir. Kırılmaları dikkate almayan geleneksel birim kök testlerinin ise gücü azalmaktadır. Bu nedenle çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır (Zivot ve Andrews, 1992).

Zivot-Andrews birim kök testi kırılma dönemlerini içsel olarak belirlemektedir. Birim kökün varlığını ifade eden boş hipotez, ‘kırılmanın varlığı durumunda değişken durağandır.’ şeklindeki alternatif hipoteze karşı test edilmektedir. Test istatistiğinin kritik değerden küçük olması durumunda boş hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla kırılma durumunda serinin durağan olduğu söylenebilir.

Tablo 4’ te yer alan sonuçlar incelendiğinde Model A’da LGDP’nin birim kök içermediği LPETROL değişkeninin ise birim kök içerdiği görülmektedir. Model B ve Model C’de ise LGDP değişkeni birim kök içermemekte LPETROL ise birim kök içermektedir.

Tablo 4: Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Değişkenler		Model A	Model Bilgi	Model C	
LGDP	Test İstatistiği	-6,221241(2)	-5,138130(4)	-6,181545(2)	
	Kırılma Dönemi	2004Q3	2007Q2	2004Q3	
LPETROL	Test İstatistiği	-4,007595(2)	-2,944989(2)	-2,969467(2)	
	Kırılma Dönemi	2014Q4	2011Q2	2010Q4	
Kritik Değerler		%1	%5	%1	%5
		-5,34	-4,93	-4,80	-4,42

Not: Model A: Ortalama kırılma, Model B:Trendde Kırılma, Model C: Rejimde (ortalama+eğim) kırılmayı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin entegrasyon derecelerinin farklı olması nedeniyle sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır (Pesaran vd., 2001). Değişkenler arasındaki asimetrik ilişkiyi de dikkate almak amacıyla katsayı tahminlerinin elde edilmesinde Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (NARDL) model tercih edilmiştir. Bu yaklaşımın en önemli özelliği farklı entegrasyon derecelerine sahip değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin testine imkan sağlamasıdır (Utkulu ve Ekinci, 2016:14).

Tablo 5’de kısa ve uzun dönem asimetrik ilişkilerin tespitine yönelik yapılan Wald testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Wald Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Uzun Dönem WLR	Kısa Dönem WSR	Sonuç
LRGDP-LPETROL	132.1*** [0.000]	8.584** [0.005]	Uzun ve Kısa Dönem Asimetrik NARDL

* ve ** %1 ve %5önem düzeyinde uzun ve kısa dönem simetri boş hipotezlerinin reddini göstermektedir.

Tablo 5 reel gayrisafı yurtiçi hasıla ile petrol fiyatları arasındaki kısa ve uzun dönem simetri test sonuçlarını vermektedir. Wald testi sonuçlarına göre gayrisafı yurtiçi hasıla ile uluslararası petrol fiyatları arasında kısa ve uzun dönemde asimetrik bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Buna göre pozitif veya negatif bir petrol şoku karşısında reel gayrisafı yurtiçi hasıla asimetrik bir tepki vermektedir. Tablo 6’da söz konusu asimetrik etkileri gösteren NARDL model tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. NARDL Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla		
Kısa ve Uzun Dönem Asimetrik NARDL Model		
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t değeri
$LRGDP_{t-1}$	-0.065***	-4.25
$LPETROL_{t-1}^+$	0.036***	3.92
$LPETROL_{t-1}^-$	0.018***	3.38
$\Delta LRGDP_{t-1}$	0.501***	3.85
$\Delta LRGDP_{t-2}$	0.356**	2.51
$\Delta LRGDP_{t-3}$	0.135	0.95
$\Delta LPETROL_{t-1}^+$	0.023	1.30
$\Delta LPETROL_{t-1}^-$	0.007	0.45
$\Delta LPETROL_{t-2}^+$	0.015	0.95
$\Delta LPETROL_{t-3}^+$	0.030*	1.83
$\Delta LPETROL_{t-1}^-$	0.006	0.60
$\Delta LPETROL_{t-2}^-$	-0.038***	-3.24
$\Delta LPETROL_{t-3}^-$	-0.012	-0.98
$\Delta LPETROL_{t-3}^-$	-0.016	-1.28
SABİT	0.490***	4.29
$L_{LPETROL}^+$	0.554***	
$L_{LPETROL}^-$	-0.280***	
B-G(12)	0.524	
ARCH(12)	0.254	
JB	0.345	
t_BDM	-4.692	
F_PSS	6.810	

Not: $L_{LPETROL}^+$ ve $L_{LPETROL}^-$ sırasıyla uzun dönem katsayıları göstermektedir. *** %1 ve ** %5 sırasıyla anlamlılıkları vermektedir. B-G (12), 12 gecikmeye kadar Breusch-Godfrey otokorelasyon testi; ARCH (12) 12 gecikmeye kadar değişen varyansı göstermektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin maksimum gecikme uzunluğu $\max p = \max q = 12$ olarak belirlenmiş ve AIC bilgi kriterine göre en uygun gecikme sayısı

belirlenmiştir. $t_{crit} = -3.22$ ve $F_{crit} = 5.73$ kritik değerleri sırasıyla t_BDM ve F_PSS istatistiklerine ait ve k=1 açıklayıcı değişken için Pesaran vd(2001) tarafından, için %5 önem düzeyinde tabule edilen değerlerdir.

Tablo 6 da yer alan NARDL modeli sonuçları bir bütün olarak şu şekilde değerlendirilebilir: $L_{LPETROL}^+$ ve $L_{LPETROL}^-$ katsayılarının anlamlılığı uzun dönem asimetrik ilişkinin varlığını desteklemektedir. Burada önemli bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Uzun dönemde petrol fiyatları artarken reel gayri safi yurtiçi hasıla artmaktadır. Petrol fiyatlarındaki %1'lik bir artış, diğer bir ifadeyle pozitif bir şok uzun dönemde reel gayrisafi yurtiçi hasılayı %0,554 arttırmaktadır. Öte yandan petrol fiyatları azalırken reel gayrisafi yurtiçi hasıla azalmaktadır. Ancak fiyat artışının yol açtığı etki, azalıştan kaynaklanan etkiden daha büyüktür. Nitekim petrol fiyatlarındaki %1'lik bir azalış yani negatif bir şok uzun dönemde büyümeyi

%0,28 oranında azaltmaktadır. Petrol fiyatları ile reel gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki kısa dönem ilişki incelendiğinde, kısa dönemde petrol fiyatlarındaki pozitif şokun ($\Delta LPETROL_{t-3}^+$) üç dönem gecikmeli katsayısının %10 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Petrol fiyatlarındaki negatif şoku ifade eden bir dönem gecikmeli katsayı ($\Delta LPETROL_{t-1}^-$) ise kısa dönemde anlamlı ve büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Yine tablo değerleri incelendiğinde reel gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde bir dönem gecikmeli değerinin ($LRGDP_{t-1}$) negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç ekonomide uyarlayıcı bekleyişlerin geçerli olduğu yönünde bilgi vermektedir.

NARDL modeline ait istikrar testleri incelendiğinde; t_BDM ve F_PSS istatistiklerin Pesaran vd (2001) tarafından elde edilen kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir (t_BDM istatistiği mutlak değer olarak). Boş hipotezin reddi anlamına gelen bu sonuç, reel gayrisafi yurtiçi hasıla ile petrol fiyatları arasında uzun dönemli asimetrik bir eşbütünleşmenin olduğu yönünde bilgi vermektedir. Breusch-Godfrey ve ARCH testlerine ait olasılık değerleri incelendiğinde otokorelasyon ve değişen varyansın olmadığını öne süren boş hipotezler kabul edilmektedir. Buna göre model bir bütün olarak istikrar testlerini sağlamaktadır.

SONUÇ

Bir ülkede uluslararası ticari değeri bulunan doğal kaynaklar keşfedildiğinde ya da ani bir zenginleşme kaynağına kavuşan bir ülkede mevcut üretim faktörlerinin diğer sektörlerden çekilerek yeni kaynağa yönelmesi sonucunda ekonomik performansta ortaya çıkan olumsuz etkiye Hollanda Hastalığı denilmektedir. Zengin doğal kaynaklara sahip olan Azerbaycan'da doğal kaynakların hem toplam ihracat içerisindeki payı hem de GSYİH içerisindeki payı yüksektir. Bu durum Azerbaycan'da Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkma riskini yükseltmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığı araştırılmış ve incelenen dönem için Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç günümüzde petrol sektörünün giderek daha sermaye yoğun hale gelmesi ve dolayısıyla emek istihdamı yönünde aşırı talepkar olmamasına bağlı olarak açıklanabilir. Petrol sektöründe üretim artışı yaşanmasına rağmen diğer sektörlerde bir istihdam azalmasına yol açmamış aksine gelirin ve diğer sektörlerde talebin artmasına bağlı olarak istihdam artışı gerçekleşmiştir.

Çalışmada her ne kadar Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin bir bulguya ulaşılmamış olsa da gelecekte böylesi bir sorunun yaşanmaması için bazı tedbirlerin şimdiden alınmasında fayda bulunmaktadır. Norveç vb. ülke deneyimlerinin gösterdiği üzere kurumsal yapının sağlam olduğu ülkelerde Hollanda Hastalığı problemi yaşanmamaktadır. Dolayısıyla doğal kaynaklardan elde ettiği kaynakları kurumların tekrar yapılandırılmasına harcanarak kurumsal yapının yenilenmesi ve güçlendirilmesi önemlidir. Böylece bireysel temel hak ve özgürlüklere daha fazla serbestlik tanınması, mülkiyet haklarının sağlamlaştırılması, firmaların karar alma süreçlerindeki belirsizlikler ve

maliyetlerin azaltılması sağlanarak daha güçlü bir büyüme potansiyeli yaratılabilir. Ayrıca günümüzün ekonomik yapılanması olan bilgi ekonomisi dikkate alındığında ar-ge'ye, eğitime ve ihracatta mal çeşitlendirilmesinin sağlanabileceği sektörlerle daha fazla kaynak aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aras, O. N. (2008), *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Bacak, Ç. (2014), "Hollanda Hastalığı'nın (Dutch Disease) Alternatif Yorumu, Sanayisizleşme ve Çıkış Yolları", *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, 302, <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/hollanda-hastaliginin-dutch-disease-alternatif-yorumu-sanayisizlesme-ve-cikis-yollari/692> (09.09.2018).
- Bayraç, H. N. & Çemrek, F. (2019), "Azerbaycan Petrol Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Araştırılması Ve Hollanda Hastalığı", *International Social Sciences Studies Journal*, 5(31): 1245-1254.
- Bayramov, G. & P. Conway, (2010), *The Azerbaijan Producers Survey: Dutch Disease and Financial Crisis*. http://www.erc.az/files/reports/Bayramov_Conway_Azerbaijan.pdf (10.10.2018)
- Brahmbhatt, M., O. Canuto & E. Vostroknutova (2010), *Dealing with Dutch Disease*, WorldBank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/794871468161957086/pdf/548670BRI0EP160Box349431B01PUBLIC1.pdf> (09.09.2018).
- Corden, W.M. & J.P. Neary (1982) "Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy", *The Economic Journal*, 92(368), 825-848.
- Egert, B. (2005) "Equilibrium Exchange Rates in South Eastern Europe, Russia, Ukraine and Turkey: Healthy or (Dutch) Diseased?" *Economic Systems*, 29(2), 205-41.
- Granger, C.W.J. & G. Yoong (2002), *Hidden Cointegration*. Working Paper, University of California, San Diego.
- Hasanov, F. (2010), *The Impact of Real Oil Price on Real Effective Exchange Rate: The Case of Azerbaijan*. DIW BERLIN Discussion Paper, August.
- Hasanov, F. (2013), "Dutch Disease and Azerbaijan Economy", *Communist and Post Communist Studies*, 1-18.
- Krugman, P. (1987), "The narrow moving band, the Dutch Disease, and the competitive consequences of Mrs. Thatcher: notes on trade in the presence of dynamic scale economies", *Journal of Development Economics*, 27: 41-55.
- Kurban V., A. Aslanlı, G. Musayev & N. Caferov (2018), "Azerbaycan", *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Edt. A. Çolpan Yıldız, M. Yılmaz, 39-118.
- Kutan, A.M. & M.L. Wyzan (2005), "Explaining the Real Exchange Rate in Kazakhstan, 1996-2003, Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease?" *Economic Systems*, 29(2), 242-55.
- Küçükaksoy İ. & İ. Çifçi (2017), "Balassa-Samuelson Hipotezi: Türkiye ve Dış Ticaret Ortakları Uygulaması" *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 57-94.
- Larsen, E. R. (2006), "Escaping the Resource Curse and the Dutch Disease?" *American Journal of Economics and Sociology*, 65, 605-640.
- Mehlum, H., K. Moene & R.T. Orvik (2006), "Institutions and The Resource Curse", *The Economic Journal*, 116, 1-20.
- Mercan M. & İ. Göçer (2014), "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 251-74.
- Pesaran, M. H., Y. Shin & R.J. Smith (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Shin, Y., B. Yu & M. Greenwood-Nimmo (2014), "Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework", *The Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications*, ed. William Horrace ve Robin Sickles. New York: Springer, 281-314.

- Stiglitz, J. (2004), "We can now cure Dutch Disease", *The Guardian*, Wednesday August 18, 2004, <http://www.guardian.co.uk/business/2004/aug/18/comment.oilandpetrol>, [Erisim Tarihi: 18.07.2019]
- Utkulu, U. & R. Ekinci (2016), "Uluslararası Petrol ve Gıda Fiyatlarından İç Fiyatlara Asimetrik ve Doğrusal Olmayan Fiyat Geçişkenliği: Türkiye İçin NARDL Modeli Bulguları", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(617), 9-22.
- Yiğit, M. (2015), "Hollanda Hastalığı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, <http://dergipark.org.tr/dpusbe/issue/4747/65161> [Erisim Tarihi: 15.03.2019]
- Yardımcıoğlu, F. & A. Gülmez (2013), "OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi", *Sosyoekonomi Dergisi*, 19, 117-141.
- Zivot, E. & D.W.K. Andrews (1992), "Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis". *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

SUMMARY

When a country has richness in natural resources, governments can generate more income than they can effectively supervise. If the revenue obtained can not be used effectively, the growth performances of these countries could be worse than those that have no natural resources. In other words, countries can be affected more so from having natural resources in comparison to the expected benefit that could be gained by utilizing them. This is called the Dutch Disease considering the fact that it was investigated firstly for the case of Netherlands in the literature. The Dutch Disease can stem from various reasons, other than having natural resources. The problem arises from the fact that country absorbs excess amount of capital in the form of foreign currency. Hence, this may be arising from workers' remittances, excess revenue transfers from abroad, international aids and financial capital entry.

Excessive foreign currency inflow to the country appreciates the real exchange rates. In other words, the national currency gains value and, consequently, the country loses its competitive power in foreign trade. This situation has a negative impact on the macroeconomic performance of the country over time; the rate of growth decreases, the trade balance deteriorates, manufacturing industry production decreases, unemployment increases and hence, resources are distributed ineffectively. In addition, the economy is becoming increasingly dependent on foreign resources. In the case of an increasing foreign currency supply based on natural resources, the economy will becoming more sensitive to the price changes of the natural resources in the global markets.

When foreign currency obtained from natural resource exports are directed to education, R&D, investment and employment, the possibility of the Dutch Disease can be reduced regarding the positive effects on the economy. Thus, investments, employment, growth and structural transformation will be realized in the country, making it possible to avoid the Dutch Disease.

Home to an abundant source of rich natural resources, Azerbaijan's share of these resources is high in both total exports and GDP. This situation increases the risk of facing the Dutch Disease for Azerbaijan. The major aim of this work is to investigate the existence of Dutch Disease in the Azerbaijan economy. For this purpose, "Nonlinear Auto-Regressive Distributed Lag" Model (NARDL) is

applied. Based on the empirical findings, there is a positive shock in international oil prices increased long-term real GDP growth; on the other hand, a negative shock in international oil prices decreased the growth in the long term, which has a lower impact than the positive shock. Therefore, in terms of the period studied, the Dutch disease did not exist in the Azerbaijan economy.

Although the study was not able to identify indicators pointing towards the existence of the Dutch disease in the Azerbaijani economy, some economic policy instruments should be put into effect in order to prevent the development of such a problem in the future. It is possible to state that countries with strong institutional structure are not susceptible to the Dutch disease. Therefore, it is important to renew and strengthen the institutional structure by utilizing the resources obtained from natural resources in the restructuring of institutions. Thus, a greater growth potential can be created by providing more freedom to human rights and freedoms, property rights can be strengthened, uncertainties in firms' decision-making processes and costs can be reduced. Moreover, given the current knowledge-based structure of the economy, more resources should be transferred to R & D, education and export diversification towards the heavy sectors.

Üniversite Eğitiminde Öğretim Üyesi Tutumunun Ders Başarısına Etkisinin Veri Madenciliği Teknikleriyle Araştırılması

Şengül CAN*

Tuncer ÖZDİL**

Cengiz YILMAZ***

ÖZ

Küreselleşme teknolojik gelişmeleri ve rekabeti arttırmıştır. Teknolojik gelişmeler büyük miktarda veriyi saklama imkânı sunmuştur. Büyük miktarda veri içerisinde gizli kalmış faydalı bilginin çıkarılması veri madenciliği teknikleri ile gerçekleşmektedir. Artan rekabet ise üretim, işletme, pazarlama, eğitim, sağlık gibi her alanda faydalı bilgi ve kalite ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Öğrenciler tarafından öğretim üyelerinin ve derslerin değerlendirilmesi yurt içinde ve yurt dışında pek çok yükseköğretim kurumunda gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bu çalışmada, Weka yazılımı kullanılarak lojistik regresyon analiziyle yükseköğretim kurumlarında öğretim üyesi ders performansının öğrencinin ders başarısı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 5820 adet anket verisinden hareketle öğrencilere öğretim üyesi değerlendirmesi ile ilgili yöneltilen 16 soruya verilen cevaplara lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Ders performansını değerlendirmeye yönelik ders tekrar sayısı ve öğretim üyesi başarısı şeklinde iki sonuçlu iki farklı dikotomik başarı kriteri tanımlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, “Yeterli, güncel bilgiye sahip olarak hazırlıklı olma, ders planına uygun anlaşılır anlatma, dersin bizzat öğretim üyesi tarafından etkin olarak anlatımı, öğrenci görüşlerine saygılı, katılıma önem verme, dersle ilgili proje, quiz, ödev uygulamalarının desteklenmesi, açık, şeffaf, objektif değerlendirmelerin olması, sınav sorularının derste çözülerek tartışılması” tutum ve davranış özelliklerinin “öğrencinin ders başarısı” üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim üyesinin başarılı olarak değerlendirilmesinde ise, “öğretim üyesinin yeterli, güncel bilgiyle derse hazırlıklı, zamanında gelmesi, olumlu tavır içerisinde anlaşılır ders anlatması, öğrenciye saygılı, katılımcı, ödev, proje, quiz gibi uygulamalara önem vermesi, sınav sorularının derste çözülerek tartışılması” tutum ve davranış özelliklerinin “öğretim üyesi başarı” algısını olumlu etkilediği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Veri Madenciliği, Lojistik Regresyon Analizi, Weka, Öğretim Üyesi Başarı Faktörleri

Jel Sınıflandırması: C80, C10

Investigation Of The Effect Of Teaching Staff Attitude On University Students'course Success Using Data Mining Techniques

ABSTRACT

Globalization has increased technological developments and competition. Technological developments have provided storage amount of data. Data mining techniques are used to extract useful information that is hidden from the amount of data. Increasing competition bring with the need for information and quality in every field such as production, business, marketing, education and health. Evaluation of instructors and courses by students; is an application carried out

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Araştırma Girişimcilik ve Yenilikçilik Koordinatörlüğü, sengul.can@cbu.edu.tr

** Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tuncer.ozdil@cbu.edu.tr

*** Konya Gıda Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, yilmazce@hotmail.com

in many higher education institutions in Turkey and abroad. In this study, the effect of the performance of the teaching staff on the student's course success in higher education institutions was investigated by logistic regression analysis using Weka software. Based on 5820 questionnaire data, logistic regression analysis was applied to the answers given to the 16 questions associated with teaching staff assessment. Two different dichotomic success criteria have been defined in terms of the number of course repetitions and the success of the teaching staff in order to evaluate student achievement. According to obtained results, it was concluded that preparedness for sufficient and up-to-date information, conforming lesson plan, being expressed effectively lesson by teaching staff, respecting the student views, giving the importance to participation, supporting the projects, quizzes and homework applications associated with course, open, transparent, objective evaluations and making discussion associated with exam questions in the lesson had an effect on student's course success and in being evaluated the teaching staff as successful.

Keywords: *Data Mining, Logistic Regression Analysis, Weka, Factors for teaching staff's success*

Jel Classification: *C80, C10*

I. GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin hızla gelişiyor olması, yeryüzünde bilgi saklama kapasitesini de hızla arttırmaktadır. Bu duruma paralel olarak veri tabanlarının sayısı da benzer şekilde artmaktadır. İşlem yapabilme kapasitesinin ve hızının artması; veri saklamayı kolaylaştırırken veri işlemenin de ucuzlamasına neden olmuştur. Veri tabanlarında saklanan veri ne kadar büyük olursa olsun, içerisindeki faydalı ve gizli bilgiye erişim sağlamadan değeri anlaşılmayacaktır. Bu nedenle büyük veri son kullanıcı açısından bir değer oluşturmaz. Büyük miktarda tutulan bu veri ancak belirli bir amaç doğrultusunda analiz edilirse, hedefe yönelik sorulara yanıt olabilecek değerli bilgilere ulaşılabilir. Bu teknikler veri madenciliği teknikleridir. Veri madenciliği teknikleri; veritabanı, istatistik, makine öğrenmesi, yapay zekâ gibi pek çok farklı alanda işlevleri olan çok disiplinli bir alandır (Özekes, 2003, 2).

Veri madenciliği tekniklerini bir istatistiksel yöntemler serisi olarak değerlendirmek mümkün olsa da bu teknikler birkaç yönüyle geleneksel istatistiksel yöntemlerden ayrılmaktadır. Veri madenciliği tekniklerinin amacı, mantıksal kurallara veya görsel sunumlara dönüştürülebilecek nitel modellerdir.

Veri madenciliği tekniklerinin görevleri geniş bir perspektiften sınıflandırılacak olursa sınıflandırma, tahmin, kümeleme ve tanımlama şeklinde dört boyutta incelenebilir. Ana göreve bağlı olarak veri madenciliği sürecinden elde edilecek çıktı ön kestirimsel modeller ile tanımlayıcı bilgilerdir. Tahmin veya sınıflandırma işlevleri için ön kestirimsel modeller daha çok tercih edilirken, sınıflandırma için kümeleme modelleri daha çok tercih edilmektedir. Tablo 1' de veri madenciliği amaçları, görev ve teknikler açısından özetlenmiştir (Oğuzlar, 2005: 93).

Tablo 1: Veri Madenciliği Amaçları, Görevleri ve Teknikleri

Amaçlar	Görevler	Teknikler
Ön Kestirim	Sınıflandırma	Logit modeller, diskriminant analizi, k-en yakın komşu, karar ağaçları, sinir ağları ve genetik algoritmalar.
	Tahmin	Regresyon, logit modeller, sinir ağları ve genetik algoritma.
Tanımlama	Bölümlendirme/Kümeleme	K-ortalama analizi, sinir ağları ve genetik algoritma
	Özetleme/Link Analizi	Birlikte kuralları, sorgulama araçları (SQL), ANOVA, basit çapraz tablolar, daire grafiği ve histogram gibi görselleştirme teknikleri ve çok boyutlu ölçekleme analizi.

Kaynak: Oğuzlar, 2005: 94

Büyük veri yığınlarından elde edilecek gizli kalmış faydalı bilgiler eğitim alanında da; eğitim öğretim kalitesinin artırılması ve çeşitli eğitim-öğretim sorunlarının çözümünde önemli katkılar sağlayabilmektedir. Bilginin yalnızca teknoloji değil diğer alanlarda da ön plana çıkması, her alanda kaliteli ve yeniliklere açık yenilikçi eğitimin önemini ortaya çıkarmıştır.

Teknoloji ve araştırma yöntemlerindeki bu değişimler kaliteli eğitiminde önemini arttırmaktadır. Dünya düzenindeki değişimler, küreselleşme, ülkelerin dünyaya açılması ve sosyo-kültürel alanda yeniden yapılanmalara uyum sağlayabilmek için araştırma yapan, sorgulama yeteneği olan, analitik düşünebilen, öğrenmeyi öğrenen, bilgi üretebilen, yaratıcı, teknolojiyi başarıyla kullanabilen, düşüncelerini doğru aktarabilen ve ekip ruhuyla birlikte çalışma yapabilen bireylerin yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu da ancak kaliteli, iyi bir eğitim-öğretimle olanaklı olacaktır. Ancak günümüz toplumlarının ihtiyaç duyduğu bu niteliklere sahip bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir paya sahip üniversite öğretim üyesi ve görevlilerinin de değişim ve yeniliklere açık, etkili ve kaliteli bireyler olması, eğitimden beklenen kalitenin sağlanmasında büyük önem taşımaktadır (Şen ve Erişen, 2002: 100).

Bu çalışmanın temel amacı, yılsonunda üniversite öğrencilerine uygulanan ders değerlendirme anket verileri kullanılarak; öğretim üyesinin dönem içindeki tutumunun öğrencilerin ders başarılarına olan etkisini araştırmaktır. Buradan elde edilen bilgiler ışığında öğrencilerin ders başarı oranlarının arttırılmasına yönelik önerilerin de ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

II. VERİ MADENCİLİĞİ SÜRECİ VE MODELLERİ

A. Veri Madenciliği Süreci

Veri madenciliğini büyük veri seti içerisinde gizli kalmış önemli ilişkileri bulmayı amaçlayan ve farklı disiplinlerce kullanılabilen bir süreç olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca veri madenciliğini büyük veri içerisinde gizli kalmış ve faydalı olacak bilgiyi çıkarmak olarak da tanımlayabiliriz. Ayrıca veri madenciliği, istatistik biliminin de kullanıldığı bir tekniktir ve oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. İstatistik bilimini verilerin toplandığı, sınıflandırıldığı, özetlendiği, grafik ve tablolar kullanılarak sunulduğu ve tüm bu işlemler sonucunda da analiz edilerek anlamlı bilgilerin elde edilip yorumlandığı bir süreç olarak tanımlayabiliriz. Diğer bir anlatımla “veriden bilgiye ulaşım” olarak ifade edilebilir (Küçükşille, 2009: 28). Büyük miktardaki veriden gelecek ile ilgili tahminler yapabilmemizi sağlayan bağlantı ve kural kümelerini aradığımız veri madenciliği teknikleri; veri içerisindeki gizli desenlerin, kuralların ve istatistiksel açıdan önemli olan yapıların

keşfedilmesidir. Ulaşılmak istenen amaç daha önceden fark edilmeyen desenlerin tespit edilmesidir. Veri madenciliği uygulamalarının etkin bir şekilde kullanılabilmesi için tercih edilen algoritmanın; etkinliği ve ölçeklenebilirliği, ulaşılan sonuçların fayda, kesinlik ve anlamlılık niteliklerini sağlaması, keşfedilen kuralların farklı biçimlerde gösterilebilmesi, farklı veritabanlarında bulunan veriler üzerinde işlem yapılabilmesi, gizlilik ve güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Tüm bu tanımlamalara ek olarak veri madenciliği temelde bilgiyi keşfetme sürecinin bir parçası olarak tanımlanabilir. Bilgiyi keşfetme sürecinin aşamaları da aşağıdaki gibidir (Dener vd. 2009,):

- Verinin temizlenmesi (gürültülü ve aşırı uç verilerin çıkartılması)
- Veri bütünlüğünün sağlanması (farklı veri kaynaklarının birleştirilmesi)
- Veri seçme (yapılacak analize uygun verilerin belirlenmesi)
- Veriyi dönüştürme (verinin kullanılacak tekniğe uygun olarak dönüştürülmesi)
- Model oluşturma (gizli örüntülerin keşfi için veri madenciliği tekniklerinin uygulanması)
- Örüntü değerlendirme (belirli ölçüm teknikleri kullanılarak ulaşılan bilgiyi temsil eden ilginç örüntülerin tanımlanması)
- Yorumlama (veri madenciliği teknikleri kullanılarak elde edilen bilginin kullanıcıya sunulması)

B. Veri Madenciliği Modelleri

Veri madenciliği modelleri tahmin edici (predictive) ve tanımlayıcı (descriptive) olarak iki temel başlıkta incelenmektedir (Özekes, 2003: 67).

Tahmin edici modeller; sonuçları önceden bilinen veri seti kullanılarak bir model geliştirilmesi ve geliştirilen model kullanılarak sonuçları bilinmeyen bir veri kümesinden tahmin yapılmasını amaçlamaktadır. Örneğin, bir bankanın geçmiş dönemlerde verdiği kredilerle ilgili veri seti içerisinde; kredi alan müşterinin özellikleri bağımsız değişken, kredisini geri ödeyip ödemediği ise bağımlı değişken olarak tanımlandığında bu veri seti için kurulan tahmin edici model müşterinin sonraki kredi taleplerinde; belirlenen müşteri özellikleri doğrultusunda kredinin geri ödenip ödenmeyeceğini tahminleyen model olmaktadır (Özekes, 2003: 67).

Tanımlayıcı modeller ise; karar verme aşamasında öncülük edecek mevcut veri içerisindeki örüntülerin tanımlanmasıdır. Örneğin; “A düzeyinde geliri olan, çocuklu, iki veya daha fazla arabası olan” aileler ile “A düzeyinden düşük geliri olan” ailelerin satın alma alışkanlıklarının birbirine yakın olduğunun tespit edilmesi bir tanımlayıcı model örneğidir (Özekes, 2003: 67).

İşlevlerine göre veri madenciliği modelleri (Özekes, 2003: 67):

- 1) Sınıflama (Classification) ve Regresyon (Regression)
- 2) Kümeleme (Clustering)
- 3) Birliktelik Kuralları (Association Rules)

olarak tanımlanmaktadır.

Sınıflama ve regresyon tahmin edici modeller iken; kümeleme ve birliktelik kuralları tanımlayıcı modellerdir. Sınıflama ve regresyon teknikleri; gelecek veri eğilimlerini tahmin eden ve önemli verileri ortaya çıkaran bir analiz metodudur.

Sınıflama, kategorik değerlerin tahmin edilmesinde, regresyon ise süreklilik gösteren değerlerin tahmininde kullanılır (Han, vd., 2011). Sınıflama ve regresyon için kullanılan başlıca yöntemler ise (Küçüksille, 2009: 39): Karar Ağaçları, Yapay Sinir Ağları, Genetik Algoritmalar ve Tahminleme Modelleridir.

III. ÖĞRETİM ÜYELERİNİN DERS VERME TUTUMLARININ ÖĞRENCİLERİN DERS BAŞARILARINA ETKİSİNİN LOJİSTİK REGRESYON ANALİZİYLE ARAŞTIRILMASI

C1. Tahmin Edici Model : Lojistik Regresyon

Logistik Regresyon özellikle ikili bağımlı değişken için tasarlanmış doğrusal olmayan bir regresyon modelidir. Uygun dönüşümler ile doğrusallaştırılabilen bir doğrusal olmayan modeldir. İkili lojistik regresyon modelinde bağımlı değişkenin gözlenen değeri iki olası durumu ifade etmek üzere, olayın meydana gelmesi durumunda 1, meydana gelmemesi durumunda 0 değerini alır. Modeldeki bağımsız değişkenler sürekli ve/veya kategorik değişkenler olabilmektedir ve bağımsız değişkenlerin ikili veya üçlü etkileşimleri ortak değişken olarak modele dâhil edilebilmektedir.

Literatürde bağımsız değişkenin birden fazla olduğu durumla ikili çoklu logit regresyon modeli söz konusu olmaktadır. Bu duruma uygun dönüşümler için;

$$P_i = E(Y = 1 / X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_1 + \beta_3 X_2 + \dots + \beta_k X_k)}}$$

ile ifade edilen çoklu lojistik dağılım fonksiyonundan yararlanılır.

Logit modelde Odds ve Odds oranı önemli kavramlardır. Odds (üstünlük), gerçekleşen olay sayısının gerçekleşmeyen olay sayısına oranı olarak tanımlanır. Burada, ifade edilen üstünlük oranının logaritması alınmakta ve logaritması alınan bu ifade logit olarak adlandırılmaktadır. 1'den büyük bir üstünlük oranı olayın gerçekleşmesinin olabirliğinin arttığını, 1'den küçük bir üstünlük oranı ise olayın gerçekleşmesinin olabirliğinin azaldığını gösterir. Lojistik regresyon denkleminde üstünlük oranı, Exp (B) olarak ifade edilir. Exp (B) Y değişkeninin, X_i değişkeninin etkisi ile “kaç kat daha fazla” ya da “% kaç oranında fazla” gözlenme olasılığına sahip olduğunu belirtir.

C2. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenler

Araştırma kapsamında kullanılan veri seti, Türkiye’de eğitim-öğretim veren bir devlet üniversitesinin dönem sonunda öğrencilere uyguladığı ders değerlendirme anket verileridir. Çalışma kapsamında kullanılan veriler, üç farklı öğretim üyesi için öğrenciler tarafından yanıtlanan 5820 adet anket verisinden oluşmaktadır. Anket; öğrencilerin aldıkları dersleri içerik, eğitim-öğretim ortamı ve öğretim üyesinin ders verme davranışı açılarından değerlendiren; likert ölçekli 1 ve 5 arasında verilen puanlarla tanımlanmış 28 tane soru ve 5 tane de demografik değişkenden oluşmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Anket Soruları, Ölçek ve Değişkenler

Değişken	Açıklama	Değer İçeriği
Instr	Öğretim Üyesi	1,2,3
Class	Ders Kodu	1-13
Repeat	Ders Tekrar Sayısı	1...
Attendance	Derse Katılım Sayısı	0,1,2,3,4
Difficulty	Zorluk Tamımı	1,2,3,4,5
Q1	Dönem ders içeriği, öğrenme tekniği ve dönem başındaki değerlendirme sistemi yeterli	1-5
Q2	Dönem başında dersin amaç ve hedefleri açıkça belirlendi mi?	1-5
Q3	Ders için harcanan enerji dönem başında verilen kredi miktarını karşılıyordu.	1-5
Q4	Konular sınıfta ilk gün açıklanan müfredata göre öğretildi.	1-5
Q5	Sınıfta yapılan tartışmalar, ödevler, uygulamalar ve çalışmalar tatmin edici idi.	1-5
Q6	Ders kitabı ve ders için verilen diğer kaynaklar yeterince günceldi.	1-5
Q7	Ders saha çalışmasına, laboratuvar çalışması ve uygulama yapmaya uygundu.	1-5
Q8	Sınav, proje ve quizler öğrenmeye yardımcı oldu.	1-5
Q9	Ders büyük ölçüde zevkliydi ve derse katılmak için istek duydum.	1-5
Q10	Ders hakkındaki dönem başındaki beklentilerim karşılandı.	1-5
Q11	Ders benim mesleki gelişimime katkıda bulundu.	1-5
Q12	Ders benim hayata ve dünyaya bakışıma yeni bir bakış açısı kazandırdı.	1-5
Q13	Öğretim üyesinin bilgisi yeterli ve günceldi.	1-5
Q14	Öğretim üyesi derse hazırlıklı geldi.	1-5
Q15	Öğretim üyesi ders planına uygun olarak işledi.	1-5
Q16	Öğretim üyesi dersi yeterince anlaşılır biçimde anlattı.	1-5
Q17	Öğretim üyesi derse zamanında geldi.	1-5
Q18	Öğretim üyesinin konuşmalarını takip etmek kolay ve anlaşılırdı.	1-5
Q19	Öğretim üyesi ders saatlerini etkin bir biçimde kullandı.	1-5
Q20	Öğretim üyesi dersi anlattı ve öğrencilere yardımcı olmak için istekliydi.	1-5
Q21	Öğretim üyesi öğrencilere karşı olumlu bir tavır içerisindeydi.	1-5
Q22	Öğretim üyesi öğrencilerinin dersle ilgili görüşlerine karşı açık ve saygılıydı.	1-5
Q23	Öğretim üyesi derse katılımı teşvik etti.	1-5
Q24	Öğretim üyesi dersle ilgili ev ödevi, proje verdi ve öğrencilere yardım etti.	1-5
Q25	Öğretim üyesi dersle ilgili sorulara derste ve ders dışında yanıt verdi.	1-5
Q26	Öğretim üyesinin değerlendirmesi (vize, final, quiz vb.) ders hedeflerini etkin bir şekilde ölçmüştür.	1-5
Q27	Öğretim üyesi sınav sorularının çözümlerini verip bunları öğrencilerle tartıştı.	1-5
Q28	Öğretim üyesi tüm öğrencilere objektif bir şekilde yaklaştı.	1-5

Gündüz ve Fokoue (2015) tarafından aynı veri seti üzerinde gerçekleştirilmiş güvenilirlik ve faktör analizi sonuçlarına göre, anket verilerinin güvenilirliğini tanımlayan Cronbach Alfa katsayısının 0.992 olduğu görülmüştür. Ayrıca uygulanan faktör analizi sonucuna göre, 13-28 numaralı soruların Faktör 1 (öğrencilerin dersi veren öğretim elemanının yetkinliğini değerlendirmesi) ve 1-12 numaralı soruların ise Faktör 2 (öğrencinin dersin işleyişinden ne kadar memnun olduğu) olarak gruplandırıldığı anlaşılmıştır (Gündüz ve Fokoue, 2015: 12).

Bu çalışmada öğretim üyesinin ders verme tutum ve davranışlarını tanımlayan “Faktör 1” sorularına lojistik regresyon analizi uygulanmıştır. Oluşturulan modelde iki farklı başarı kriteri tanımlanmıştır. Bu kriterlerden ilki ders tekrar sayısıdır. Bu değişken; eğer öğrenci dersi ilk tekrarda geçtiyse başarılı aksi halde başarısız olarak değerlendirilen iki boyutlu dikotomik ders başarı değişkenidir. İkinci başarı

değişkeni olan öğretim üyesinin başarı kriteri için 19,20,25 ve 28 numaralı “Öğretim üyesi ders saatlerini etkin bir biçimde kullandı.”, “Öğretim üyesi dersi anlattı ve öğrencilere yardımcı olmak için istekliydi.”, “Öğretim üyesi dersle ilgili sorulara derste ve ders dışında yanıt verdi.” ve “Öğretim üyesi tüm öğrencilere objektif bir şekilde yaklaştı.” soruları kullanılarak değişken tanımlanmıştır. Öğrenci eğer bu dört soruya 3 ve üzeri (yani toplamda 12 puan ve üzeri) verdiyse öğrencinin öğretim üyesini başarılı bulduğu; öğrenci eğer bu dört soruya 3 puanın altında (yani toplamda 12 puandan düşük puan verdiyse), öğrencinin öğretim üyesini başarısız olarak nitelendirdiği kabul edilerek iki boyutlu dikotomik öğretim üyesi başarısı değişkeni tanımlanmıştır.

C2. Başarı Değişkeni “Ders Tekrarı”na Göre Faktör 1 Sorularının Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Analiz için veriler weka yazılımı kullanılarak incelenmiş ve çapraz doğrulama: %10 seçeneği ile veri seti 10 eşit parçaya bölünerek, veri setinin 9 parçası eğitim 1 parçası test için kullanılmıştır. Lojistik regresyon analizi uygulaması için bağımlı değişken `ders_tekrar_sayı`, bağımsız değişkenler 1-12 numaralı sorular dışında kalan tüm değişkenlerdir. Sonuçlar Tablo 3 ile gösterilmiştir.

Tablo 3: Lojistik Regresyon Sonuçları

=== Classifier model ===	
Variable	1.Tekrar
OGRETIM_UYESI=1.OgretimUyesi	0.2669
OGRETIM_UYESI=2.OgretimUyesi	0.7966
OGRETIM_UYESI=3.OgretimUyesi	-0.7605
DERS_KODU=Ders-1	-0.8003
DERS_KODU=Ders-2	0.4462
DERS_KODU=Ders-3	0.6349
DERS_KODU=Ders-4	0.2844
DERS_KODU=Ders-5	1.419
DERS_KODU=Ders-6	-0.8684
DERS_KODU=Ders-7	-0.6343
DERS_KODU=Ders-8	-0.3299
DERS_KODU=Ders-9	-0.5352
DERS_KODU=Ders-10	0.5638
DERS_KODU=Ders-11	-0.7201
DERS_KODU=Ders-12	0.2546
DERS_KODU=Ders-13	-0.1917
DERSE_KATILIM	0.2517
OGRENCI_ZORLUK_TANIMLAMASI	-0.3692
ANSWER_Q13	1.1923
ANSWER_Q14	-0.5857
ANSWER_Q15	0.0210
ANSWER_Q16	0.1167
ANSWER_Q17	-0.1507
ANSWER_Q18	0.3022
ANSWER_Q19	0.0094
ANSWER_Q20	0.2485
ANSWER_Q21	-0.1663
ANSWER_Q22	0.0131
ANSWER_Q23	-0.3212
ANSWER_Q24	0.0847
ANSWER_Q25	-0.4078
ANSWER_Q26	0.0917
ANSWER_Q27	0.0017
ANSWER_Q28	0.0328

Intercept	2.7646					
OddsRatios...						
Variable	1.Tekrar					
=====						
OGRETİM_ÜYESİ=1.OğretimÜyesi	1.3059					
OGRETİM_ÜYESİ=2.OğretimÜyesi	2.218					
OGRETİM_ÜYESİ=3.OğretimÜyesi	0.4674					
DERS_KODU=Ders-1	0.4492					
DERS_KODU=Ders-2	1.5624					
DERS_KODU=Ders-3	1.8868					
DERS_KODU=Ders-4	1.3289					
DERS_KODU=Ders-5	4.1329					
DERS_KODU=Ders-6	0.4196					
DERS_KODU=Ders-7	0.5303					
DERS_KODU=Ders-8	0.719					
DERS_KODU=Ders-9	0.5855					
DERS_KODU=Ders-10	1.7573					
DERS_KODU=Ders-11	0.4867					
DERS_KODU=Ders-12	1.29					
DERS_KODU=Ders-13	0.8256					
DERSE_KATILIM	1.2862					
OGRENCİ_ZORLUK_TANIMLAMASI	0.6913					
ANSWER_Q13	1.0491					
ANSWER_Q14	1.0345					
ANSWER_Q15	1.0248					
ANSWER_Q16	1.1178					
ANSWER_Q17	0.9913					
ANSWER_Q18	1.1390					
ANSWER_Q19	1.0287					
ANSWER_Q20	1.0920					
ANSWER_Q21	0.9977					
ANSWER_Q22	1.0380					
ANSWER_Q23	1.0035					
ANSWER_Q24	1.0628					
ANSWER_Q25	0.9644					
ANSWER_Q26	1.0388					
ANSWER_Q27	1.0024					
ANSWER_Q28	1.0081					
=== Stratifiedcross-validation ===						
=== Summary ===						
CorrectlyClassifiedInstances	4906 84.2955 %					
IncorrectlyClassifiedInstances	914 15.7045 %					
Kappastatistic	0.0806					
Meanabsoluteerror	0.2395					
Rootmeansquarederror	0.3494					
Relativeabsoluteerror	90.6662 %					
Rootrelativesquarederror	96.1531 %					
Total Number of Instances	5820					
=== DetailedAccuracyBy Class ===						
TP Rate	FP Rate	Precision	Recall	F-Measure	ROC Area	Class
0.987	0.935	0.851	0.987	0.914	0.704	1.Tekrar
0.065	0.013	0.488	0.065	0.114	0.704	2veUzeri
WeightedAvg.	0.843	0.791	0.794	0.843	0.789	0.704
=== ConfusionMatrix ===						
a	b	classified as				
4847	62	a = 1.Tekrar				
852	59	b = 2veUzeri				

Analiz sonuçlarına göre üstünlük (Odds) oranları incelendiğinde;

- 1 ve 2 numaralı öğretim üyelerinin üstünlük oranları 1'den büyük çıkmıştır. Katsayılar sırasıyla 1,3059 ve 2,218'dir. 3 no'lu öğretim üyesinin üstünlük oranı ise, 0,4674'tür. Buradan çıkan sonuç, öğrenciler dersleri 3. Öğretim

üyesinden almak yerine 1. ve 2. Öğretim üyesinden alırlarsa aldıkları derslerden başarılı olma olasılıkları yani ilk tekrarda dersi geçme olasılıkları 1,3059 kat ve 2,218 kat daha fazladır. Derslerin 3. Öğretim üyesinden seçilmeleri durumunda ise başarı olasılığı 0,4674 kadar azalmaktadır.

- Ders bazında bakıldığında ise, 13 tane dersten 2, 3, 4, 5, 10 ve 12 no'lu derslerin üstünlük oranları 1'den büyük çıkmıştır. Bu derslerin üstünlük oranları 1,29 (12 no'lu ders) ile 4,1329 (5 no'lu ders) arasında değişmektedir. Burada da bu 6 tane dersin seçilmesi halinde öğrencilerin derslerden başarılı olma olasılıklarının seçmeyenlere göre en az 1,29 kat, en fazla 4,1329 kat daha fazla olacağı anlamındadır. Geriye kalan 7 ders ise üstünlük oranları 1'den küçük olan derslerdir. 1, 6, 7, 8, 9, 11 ve 13 no'lu bu derslerin seçilmesi halinde başarı olasılıkları seçmeyen öğrencilere göre derslere ait üstünlük oranları kadar azalacaktır.
- Modeldeki derse katılım değişkeninin üstünlük oranı 1,2862'dir. Bu da derse katılım ile başarı olasılığı arasında pozitif yönlü artan bir ilişkinin olduğunu bize göstermektedir. Öyleki derse katılan öğrencilerin başarı olasılıkları derse katılmayanlara göre 1,2862 kat daha fazla olmaktadır.
- Dersin zorluk derecesine ait üstünlük oranı ise 0,6913'tür. Bu katsayıda 1'den küçük çıkmıştır. Bunun anlamı ise dersi “zor” olarak algılayan öğrencilerin algılamayanlara göre dersten başarılı olma yani ilk tekrarda geçme olasılıklarının 0,6913 kat daha az olduğudur.
- Öğretim üyesinin ders verme tutum ve davranışlarını tanımlayan Faktör 1 sorularına ilişkin üstünlük oranları incelendiğinde katsayılar 0,9644 (25.soru) ile 1,1390 (18.soru) arasında değişmektedir. 13 sorunun 17, 21 ve 25 no'lu üç tanesi dışında tüm sorularda katsayılar 1'den büyük çıkmıştır. Buradan genel olarak öğretim üyelerinin dersin verilmesiyle ilgili tutum ve davranışlarının öğrencilerin dersten başarılı olma olasılığını arttırdığını söyleyebiliriz. Ancak katsayının küçük çıktığı ifadelerde “derse zamanında gelme”nin, “öğrenciye karşı olumlu tavır sergileme”nin, “derste ve ders dışı zamanlarda öğrenci sorularını cevaplama”nın diğer davranışlar kadar önemsenmediğini tam tersine başarı olasılığını arttırmamakla birlikte etkilemediği veya çok az azaltıcı etkide bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak bunlar dışında kalan tüm tutum ve davranışların “yeterli bilgiye sahip olma”, “planlı-hazırlıklı olma”, “anlaşılır, etkin anlatma”, “zamanı iyi kullanma”, “katılımı teşvik”, “ödev, proje uygulamaları”, “objektif sınav ölçme ve değerlendirme” gibi tutum ve davranış özelliklerinin başarılı algılanma, değerlendirilme olasılığını arttırdığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Elde edilen tahmin modelinin güvenilirliği genel olarak değerlendirildiğinde, yapılan tahminlerde %84,29 oranında başarı sağlandığı, 5820 adet verinin 4906 tanesinin doğru sınıflandırıldığı 914 tanesinin yanlış sınıflandırıldığı anlaşılmıştır. Hata Matrisi incelendiğinde 62 adet verinin “a” yani “1.Tekrar” olarak sınıflandırılması gerekirken “b” yani “2 ve üzeri” olarak

sınıflandırıldığı, aynı zamanda 852 adet verinin “b” yani “2 ve üzeri” olması gerekirken “1.Tekrar” olarak sınıflandırıldığı görülmüştür.

C3. Başarı Değişkeni “Öğretim Üyesi”ne Göre Elde Edilen Sonuçlar

Burada öğrenciler tarafından öğretim üyesinin başarılı olarak değerlendirilip değerlendirilmediğine ilişkin tanımlanan değişkene göre, 19, 20, 25 ve 28 numaralı sorulara 12 puan ve üzeri veren öğrencilerin öğretim üyelerini başarılı, diğer öğrencilerin ise öğretim üyelerini başarısız olarak değerlendirdiği kabul edilmiştir bağımlı değişkeni oluşturmada kullanılan sorular tekrarlama olmaması bakımından bağımsız değişkenlere dâhil edilmemiştir. Tahmin modelinde bağımlı değişken basari_durum, bağımsız değişkenler 19, 20, 25, 28 ve 1-12 numaralı sorular dışında kalan tüm değişkenlerdir. Elde edilen sonuçlar tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Lojistik Regresyon Sonuçlar

=== Classifier model ===	
Variable	Basarili
OGRETIM_UYESI=1.OgretimUyesi	-0.264
OGRETIM_UYESI=2.OgretimUyesi	-0.0666
OGRETIM_UYESI=3.OgretimUyesi	0.1818
DERS_KODU=Ders-1	0.0579
DERS_KODU=Ders-2	-0.0992
DERS_KODU=Ders-3	0.2996
DERS_KODU=Ders-4	-0.4859
DERS_KODU=Ders-5	-0.4992
DERS_KODU=Ders-6	0.018
DERS_KODU=Ders-7	0.5084
DERS_KODU=Ders-8	-0.0076
DERS_KODU=Ders-9	0.2167
DERS_KODU=Ders-10	-0.6186
DERS_KODU=Ders-11	0.1725
DERS_KODU=Ders-12	1.205
DERS_KODU=Ders-13	0.0939
DERS_TEKRAR_SAYI	-0.1127
DERSE_KATILIM	0.0181
OGRENCL_ZORLUK_TANIMLAMASI	-0.0398
ANSWER_Q13	-0.5820
ANSWER_Q14	-0.1624
ANSWER_Q15	-0.3997
ANSWER_Q16	-0.2992
ANSWER_Q17	-1.3061
ANSWER_Q18	-0.3793
ANSWER_Q21	-1.1540
ANSWER_Q22	-0.8398
ANSWER_Q23	-0.3927
ANSWER_Q24	-0.5321
ANSWER_Q26	-0.6643
ANSWER_Q27	-0.5114
Intercept	2.0731
OddsRatios...	
Variable	Basarili
OGRETIM_UYESI=1.OgretimUyesi	0.768
OGRETIM_UYESI=2.OgretimUyesi	0.9356
OGRETIM_UYESI=3.OgretimUyesi	1.1994
DERS_KODU=Ders-1	1.0597
DERS_KODU=Ders-2	0.9055

DERS_KODU=Ders-3	1.3494
DERS_KODU=Ders-4	0.6152
DERS_KODU=Ders-5	0.607
DERS_KODU=Ders-6	1.0182
DERS_KODU=Ders-7	1.6625
DERS_KODU=Ders-8	0.9924
DERS_KODU=Ders-9	1.242
DERS_KODU=Ders-10	0.5387
DERS_KODU=Ders-11	1.1883
DERS_KODU=Ders-12	3.3367
DERS_KODU=Ders-13	1.0984
DERS_TKRAR_SAYI	0.8935
DERSE_KATILIM	1.0183
OGRENCI_ZORLUK_TANIMLAMASI	0.961
ANSWER_Q13	1.4940
ANSWER_Q14	1.1701
ANSWER_Q15	1.1690
ANSWER_Q16	0.9966
ANSWER_Q17	1.9036
ANSWER_Q18	1.0021
ANSWER_Q21	1.3360
ANSWER_Q22	1.2323
ANSWER_Q23	1.0549
ANSWER_Q24	1.0276
ANSWER_Q26	0.9859
ANSWER_Q27	1.0332
=== Stratifiedcross-validation ===	
=== Summary ===	
CorrectlyClassifiedInstances	5601 96.2371 %
IncorrectlyClassifiedInstances	219 3.7629 %
Kappastatistic	0.9
Meanabsoluteerror	0.0517
Rootmeansquarederror	0.1706
Relativeabsoluteerror	13.5269 %
Rootrelativesquarederror	39.0091 %
Total Number of Instances	5820
=== DetailedAccuracyBy Class ===	
	TP Rate FP Rate Precision Recall F-Measure ROC Area
Class	
	0.983 0.098 0.967 0.983 0.975 0.988 Basarili
	0.902 0.017 0.949 0.902 0.925 0.988 Basarisz
WeightedAvg.	0.962 0.077 0.962 0.962 0.962 0.988
=== ConfusionMatrix ===	
a b<- classified as	
4249 72 a = Basarili	
147 1352 b = Basarisz	

Elde edilen tahmin modelindeki üstünlük oranları (Odds) incelendiğinde;

- Sadece 3 numaralı öğretim üyesinin üstünlük oranı (1,1994) diğerlerinden farklı olarak 1'den büyük çıkmıştır. Burada da 3 no'lu öğretim üyesinin dersini seçen öğrencilerin öğretim üyesini başarılı bulma olasılıkları seçmeyenlere göre 1,1994 kat daha fazla olacaktır. Üstünlük oranları 1'den küçük olan diğer öğretim üyelerinin derslerinin

seçilmesi halinde seçen öğrencilerin seçmeyenlere göre öğretim üyesini başarılı olarak değerlendirme olasılıkları üstünlük oranları kadar azalmaktadır.

- Ders olarak değerlendirildiğinde de, 13 tane dersten 8 tanesinin üstünlük oranları 1'den büyük çıkmıştır. Bu dersler; 1, 3, 6, 7, 9, 11, 12, 13 no'lu derslerdir. Bu derslere ait üstünlük oranları 1,0182 (6 no'lu ders) ile 3,3367 (12 no'lu ders) arasında değişmektedir. Bu derslerin seçilmeleri durumunda, öğretim üyesinin başarılı değerlendirilme olasılığı üstünlük oranları kadar artmaktadır. Üstünlük oranı 1'den küçük çıkan derslerde ise derslerin seçilmeleri öğretim üyesinin başarılı değerlendirilme olasılığını azaltmaktadır. 1'den küçük üstünlük oranları 0,5387 (10 no'lu ders) ile 0,9966 (16 no'lu ders) arasında değişmektedir.
- Ders tekrarına göre ise üstünlük oranı 0,8935'tir. Burada da, dersi ilk tekrarda geçen öğrencilerin öğretim üyelerini başarılı olarak değerlendirme olasılıkları geçmeyenlere göre 0,8935 kat daha azdır. Yani başarılı öğrencilerin öğretim üyesini başarılı değerlendirme olasılığı diğer gruba göre daha azdır.
- Öğrencilerin derse katılımına ilişkin üstünlük oranı 1,0183 çıkmıştır. Bu da derse katılan öğrencilerin katılmayanlara göre öğretim üyesini başarılı bulma olasılıklarının 1,0183 kat daha fazla olduğu anlamına gelmektedir
- Zorluk tanımlamasına ilişkin üstünlük oranı ise 0,961'dir. Bu katsayı 1'e yakın olmakla birlikte dersi zor olarak algılayan öğrencilerin algılmayan öğrencilere göre öğretim üyesini başarılı olarak değerlendirme olasılıklarının 0,961 kat daha az olduğu yönündedir.
- Öğretim üyesinin dersle ilgili tutum ve davranışlarını tanımlayan 13 ve 27. soruların oluşturduğu "Faktör 1"e göre elde edilen üstünlük oranları 0,9859 (26. Soru) ile 1,9036 (17.soru) arasında değişmektedir. 13tane sorudan 11 tanesinin üstünlük oranı 1'den büyük çıkmıştır. Sadece iki soru 16.soru (0,9966) ve 26. Soru (0,9859) üstünlük oranları 1'den küçüktür. Bu iki soruda katsayılar 1'e çok yakındır. Yani "derslerin anlaşılır anlatılması" ve "proje-quizlerle etkin değerlendirme" başarılı algılanma olasılığını etkilememektedir. Bunlar dışında kalan tüm davranış ve tutum özellikleri başarılı algılanma olasılığını olumlu yönde artırıcı olarak etkilemektedir. Yani "bilgi düzeyi, planlı-hazırlıklı olma, zamanında gelme, dersin işlenme hızı, olumlu, saygılı, açık davranma, objektivite, şeffaflık, katılıma önem verme" gibi özelliklerin öğretim üyesini başarılı değerlendirmede olumlu yönde etkili önemli unsurlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Tahmin modelinin genel güvenilirliği incelendiğinde, yapılan tahminlerde %96,2 oranında başarı sağlandığı, 5820 adet verinin 5601 tanesinin doğru sınıflandırıldığı, yalnızca 219 tanesinin yanlış sınıflandırıldığı görülmektedir. Hata Matrisi incelendiğinde 72 adet verinin “a” yani “Başarılı” olarak sınıflandırılması gerekirken “b” yani Başarısız” olarak sınıflandırıldığı, aynı zamanda 147 adet verinin “b” yani “Başarısız” olması gerekirken “a” yani “Başarılı” olarak sınıflandırıldığı anlaşılmıştır.

Tahmin Modelleri oluşturulurken deneme amaçlı olarak sadece tutum ve davranışları tanımlayacak şekilde 1-13 numaralı ders değişkenleri modelden çıkartılmıştır. Derslerin olmadığı modelle derslerin de yer aldığı modelin sonuçları oldukça birbirine yakın çıktığından görece olarak daha iyi olan derslerin bulunduğu model seçilmiştir.

SONUÇ

Üniversite öğrencilerinin Türkiye’deki bir üniversitede üç öğretim üyesinin verdiği 13 tane dersle ilgili anket sorularına verdikleri cevaplar üzerinden tanımlanan, öğrenci ve öğretim üyesi başarı değişkenlerine göre oluşturulan iki ayrı tahmin modelinden tutarlı, beklentilere uygun sonuçlar elde edilmiştir.

Öğrenci başarısını tanımlayan modelde üç öğretim üyesinden 1 ve 2.’ncisi başarıyı olumlu etkilerken, öğretim üyesinin başarısını tanımlayan modelde ilk modeldeki öğrenci başarısını olumsuz etkileyen 3.’üncü öğretim üyesinin başarılı algılanma olasılığını olumlu yönde etkilediği farkedilmiştir.

Ders bazında yapılan değerlendirmelerde derslerin başarı algısını etkilemede farklılaştığı görülmüştür. Öyle ki, 13 tane dersten üstünlük oranı 1’den büyük olan sadece 3 ve 12 no’lu dersler her iki modelde de başarıyı olumlu etkilerken, üstünlük oranı 1’den küçük olan 8.ders her iki modelde başarıyı olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlar dışında kalan dersler modellerde başarıyı birbirine karşıt olarak etkilemişlerdir. Ders katılım her iki modelde de başarıyı olumlu yönde etkilerken, Dersleri zor olarak algılayan öğrenciler başarıyı olumsuz olarak olasılığı azaltıcı yönde etkilemişlerdir.

Öğretim üyesinin tutum ve davranışlarını tanımlayan ifadeler değerlendirildiğinde, dersin işlenmesiyle ilgili tutum bildiren 12 tane ifadeden 8 tanesinde her iki modelde de üstünlük oranları 1’den büyük çıkmıştır. Yani “bilgi, deneyim yeterliliği”, “etkin ders anlatımı, planlı-hazırlıklı olma”, “kolay takip edilebilirlik”, “saygılı, katılımcı, ödev, proje gibi uygulama ağırlıklı, sınav sorularının derste çözülme, tartışmalı olma” tutum özellikleri her iki modelde de başarıyı olumlu yönde etkilemiştir. “Dersin anlaşılır anlatılması” ve “objektif değerlendirme” tutum özellikleri ise 1’e yakın üstünlük oranlarıyla başarıyı etkilememişlerdir.

Aynı veri seti kullanılarak bundan önce de anket soruları içerisinde yer alan ancak burada kullanılmayan daha çok, dersin yapılma şekliyle, işlenişleriyle ilgili memnuniyeti tanımlayan anketin 1-12 no’lu sorularının oluşturduğu faktör 2 verileriyle de benzer analizler yapılmıştır. Ders ve öğretim üyesi bazında bu

çalışmadakine benzer sonuçlar orada da elde edilmiştir (Can vd., 2018, 39-40). Örneğin her iki çalışmada da 1 ve 2. no'lu öğretim üyeleri başarıyı olumlu etkilemişlerdir. Derse katılım ve zorluk tanımlaması her iki çalışmada da başarıyı aynı yönde etkilemiştir. Ancak bu çalışmada ki asıl farklılık tutum ve davranışların başarı algısına olan etkisinin araştırılmasıdır.

Bu çalışmadaki tüm analizler; Türkiye'deki bir devlet üniversitesinin web sayfasındaki, herkesin erişimine açık yayınlanan anket verilerinin kullanılmasıyla yapılmıştır. Ulaşılan tüm sonuçlar ve yorumlar oluşturulan tahmin modellerinden elde edilmiştir. Anket verilerine yansımayan fiziksel mekanın, öğretim üyelerinin, derslerin ve öğrencilerin çeşitli özellikleri gibi gözleme dayalı bilgiler elimizde yoktur. Kuşkusuz bu tür, anket verilerine yansımayan ancak sonuçlar üzerinde etkili olabilecek gözlemler dikkate alındığında çok daha rasyonel, güvenilir sonuçlar elde edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, H. (2000). Veri Tabanlarında Bilgi Keşfi ve Veri Madenciliği, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 29(1).
- Baykasoğlu, A. (2005). Veri Madenciliği Ve Çimento Sektöründe Bir Uygulama. Akademik Bilişim 2005, Gaziantep, 2-4 Şubat 2005.
- Can, Ş. (2017). Veri Madenciliği Ve Eğitim Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa.
- Can Ş., Özdil T., Yılmaz C. (2018), "Üniversite Öğrencilerinin Ders Başarısını Etkileyen Faktörlerin Lojistik Regresyon Analizi İle Tahminlenmesi", International Review of Economics and Management, Vol.6, Nr.1, pp28-49.
- Dener, M., Dörterler, M. ve Orman, A. (2009). Açık Kaynak Kodlu Veri Madenciliği Programları: Weka'da Örnek Uygulama, Akademik Bilişim'09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 11-13 Şubat 2009 Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Küçüksille, E. (2009). Veri Madenciliği Süreci Kullanılarak Portföy Performansının Değerlendirilmesi Ve İmkb Hisse Senetleri Piyasasında Bir Uygulama, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Gündüz, N. ve Fokoue, E. (2015). Pattern Discovery in Students' Evaluations of Professors A Statistical Data Mining Approach. To appear in the Journal of Applied Statistics. 1501(02263): 1-20.
- Han, J., Pei, J. and Kamber, M. (2011). Data Mining Concepts and Techniques, Morgan Kaufmann Publisher.
- Oğuzlar, A. (2005). Kümeleme Analizinde Yeni Bir Yaklaşım: Kendini Düzenleyen Haritalar (Kohonen Ağları), İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(2), 93-108.
- Özekes, S. (2003). Veri Madenciliği Modelleri Ve Uygulama Alanları. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, 2(3).
- Şen, Ş.H. ve Erişen, Y. (2002). Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Öğretim Elemanlarının Etkili Öğretmenlik Özellikleri, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 22(1).

SUMMARY

The fact that technology is developing rapidly increases the capacity of storing information on the earth. Parallel to this situation, the number of databases increases similarly. Globalization has increased technological developments and competition. Technological developments have provided storage amount of data. Data mining techniques are used to extract useful information that is hidden from the amount of data. Data mining techniques in which we look for connection and

rule sets that enable us to make predictions about the future from large amounts of data; the discovery of hidden patterns, rules and statistically significant structures within the data.

Increasing competition bring with the need for information and quality in every field such as production, business, marketing, education and health. These changes in technology and research methods increase the importance of quality education. In order to adapt to the changes in the world order, globalization, the opening of countries to the world and the restructuring in the socio-cultural field, they are able to research, have the ability to question, think analytically, learn to learn, produce information, are creative, can successfully use the technology, transfer their thoughts and work together with the team spirit upbringing of individuals is of great importance. This will only be possible with good quality education. However, the fact that university faculty and staff who have an important share in the training of individuals with these qualities needed by today's societies are open to change and innovation, are effective and high quality individuals, is of great importance in ensuring the quality expected from education.

Evaluation of instructors and courses by students; is an application carried out in many higher education institutions in Turkey and abroad. In this study, the effect of the performance of the teaching staff on the student's course success in higher education institutions was investigated by logistic regression analysis using Weka software. Based on 5820 questionnaire data, logistic regression analysis was applied to the answers given to the 16 questions associated with teaching staff assessment. Two different dichotomic success criteria have been defined in terms of the number of course repetitions and the success of the teaching staff in order to evaluate student achievement. According to obtained results, it was concluded that preparedness for sufficient and up-to-date information, conforming lesson plan, being expressed effectively lesson by teaching staff, respecting the student views, giving the importance to participation, supporting the projects, quizzes and homework applications associated with course, open, transparent, objective evaluations and making discussion associated with exam questions in the lesson had an effect on student's course success and in being evaluated the teaching staff as successful. All analyzes in this study; On the web page of a state university in Turkey, it is made clear by the use of published survey data accessible to everyone. All results and interpretations were obtained from the prediction models. We do not have observation-based information, such as the various characteristics of the physical space, faculty, courses and students, which are not reflected in the survey data. Undoubtedly, this type of observations, which are not reflected in the survey data but may have an impact on the results, will yield much more rational, reliable results.

Türk İşletme Gruplarında Ortak Yönetim Kurulu Üye Profili*

Tülay İLHAN NAS**

Merve ÖZDEN ÇAKA***

Tarhan OKAN****

ÖZ

Bu çalışmada, kurumsal yönetim bağlamında Türk işletme gruplarında yaygın olarak görülen ortak yönetim kurulu üyeliklerinin mevcut ağ yapıları, incelenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede, kasıtlı örnekleme yöntemi ile belirlenen 10 işletme grubunun ortak yönetim kurulu üyeliklerine dair ağ yapıları, 2011 ve 2014 yıllarına ait elde edilen ikincil verilerden yararlanılarak ortaya konulmuştur. Tüm ağlar dikkate alındığında, Türk işletme gruplarında ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan en merkezi aktörlerin, genellikle ya aile üyeleri ya da uzun yıllar şirkette çalışması sonucu artık aile üyelerinden biri gibi görülen iç üyeler oldukları, otomotiv sektöründe ise bu üyelerin sektörde geniş deneyimlere sahip olan şirket CEO'larından oluştuğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortak Yönetim Kurulu Üyelikleri, İşletme Grupları, Türkiye Bağlamı.
JEL Sınıflandırması: M10; M19

Shared Board Member Profile in Turkish Business Groups

ABSTRACT

In this study, the existing network structures of shared board memberships commonly seen in Turkish business groups are studied with regard to corporate governance. In this framework, the network structures of 10 business groups, determined by judgmental sampling, are shown by using secondary data. Taking into consideration all networks, the most central actors in Turkish business groups are either family members or internal members who are regarded as family members due to their long years of work in companies, while in automotive sector, those members are composed of CEO's with many years of experience.

Keywords: Shared Board Memberships, Business Groups, Turkey Context.

JEL Classification: M10; M19

GİRİŞ

Genel olarak gelişmekte olan ülke bağlamlarında özeld de Türkiye'de etkin kurumsal yönetim mekanizmaları ile işletmelerin yönetim kurulu ve sahiplik yapılarının, gelişmiş ülkelerden farklı ve özellikli bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir (İlhan-Nas, vd., 2018a: 174). Bu çalışmada, Türk işletme gruplarının bağlı kuruluşlarının yönetim kurullarında sıklıkla görülen, bağlı kuruluşları

* Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yönetim ve Organizasyon ABD'nda 2016 tarihinde sunulan "İşletme Gruplarında Ortak Yönetim Kurulu Üye Profili" Başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışmanın öncül bir formatı Sabancı Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen 24. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresinde sunulmuş olup Kongre Bildiri Kitapçığında yer almıştır.

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, tulayilhan@yahoo.com / tulayco@ktu.edu.tr

*** Öğr. Grv., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, merweozden@hotmail.com

**** Doç. Dr., Tarhan OKAN, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Ömer Seyfettin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, YBS Böl., tokan@bandirma.edu.tr

yönetmede ve işletme gruplarının iç dinamiklerini anlamada kilit öneme sahip olan, ancak ilgili yazında gereken önemi görmeyen ortak yönetim kurulu üyeliklerinin irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ortaya konulan iki araştırma sorusu çalışmayı yönlendirmektedir. Bu sorulardan ilki, “*Türk aile işletme gruplarının kendi içlerinde oluşturdukları ortak yönetim kurulu üyelerinin kimlerden oluştuğu?*” ile ilgilidir. Aile sahipli işletme grupları geç endüstrileşmiş ekonomilerde baskın bir örgütsel form olarak görülmektedir (Amsden ve Hikino, 1994; Buğra, 1995; Guillen, 2000; Selekler-Gökşen ve Üsdiken, 2001). Türkiye yasal düzenlemeler, muhasebe standartları ve hissedarların korunması gibi alanlarda zayıf kurumların, piramit sahipli işletme gruplarının ve aile temelli sahiplik yoğunlaşmasının hâkim olduğu bir kurumsal yönetim çevresine sahiptir (Yurtoğlu, 2003: 3; Demirağ ve Serter, 2003: 48). Selekler-Gökşen ve Karataş (2008: 138) Türkiye’de dışsal kurumsal yönetim mekanizmalarının oldukça zayıf olduğunu belirtmektedirler. Bu anlamda Yurtoğlu’nun (2003) içsel sistem olarak sınıflandırdığı Türkiye’de aile işletme grupları, firma kontrolü için dışsal yönetim mekanizması olarak pazara güvenmemektedirler (Selekler-Göksen ve Karatas, 2008: 138). Firma kontrolü için aktif pazarların söz konusu olmadığı bu çevresel bağlamlarda ortaya çıkan kurumsal yönetim biçimi sahiplik yoğunlaşması ve yönetim kurulları şeklinde olmaktadır (Yurtoğlu, 2003; Claessens vd., 1998; Shleifer ve Vishny, 1997). Türkiye bağlamı özelinde, kurucu aile üyeleri hem firmayı yönetmekte hem de firma üzerinde daha fazla kontrolü elinde tutmak istemektedirler (Buğra, 2007). Bu amaçla işletme sahipleri, genellikle piramit sahiplik yapıları, aile üyelerinin veya aileden olarak kabul edilen (aile ile uzun süreli ilişkileri bulunan) profesyonel yöneticilerin ağırlıklı olduğu yönetim kurulları, çoklu yönetim kurulu üyelikleri gibi mekanizmalar aracılığıyla işletme gruplarını kontrol etmeye çalışmaktadırlar.

Bu mekanizmalardan ortak yönetim kurulu üyelikleri, gelişmiş ülkelerde bilgi paylaşımı ve belirsizlikle başa çıkma amacı ile oluşturulurken (Maman, 1999; Gulati ve Westphal, 1999) Türkiye’de ise, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, sahipliği elinde bulunduran aileler tarafından işletme grubunun bağlı şirketlerini (*affiliated*) denetlemek ve bu şirketler arasında koordinasyonu sağlamak için kullanılmaktadır (Ataay, 2008). Dikey kenetlenmeler, işletme grubunun bağlı şirketlerini kontrol etmesini mümkün kılarken, yatay kenetlenmeler ise bağlı şirketler arasındaki koordinasyonu sağlamak için oluşturulmaktadır (Mizruchi, 1996). Bu çalışmada da, Ağ Kuramı çerçevesinde, Türk aile işletme gruplarında ortak yönetim kurulu üyelerinin özellikleri ve ağ ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Türk iş sisteminin bahsedilen ayrıcalıklı yapısı çerçevesinde düşünüldüğünde, *Yeni Türk Ticaret Kanununun (YTTK) yürürlüğe girdiği 2012 yılı, kırılma noktası olarak alındığında, bu yılın öncesi ve sonrasında ortak yönetim kurulu üye profilinde herhangi bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı?* çalışmanın zeminini oluşturan ikinci önemli araştırma sorusu olarak gündeme gelmektedir. Böyle bir soru, YTTK ile gelen düzenlemelerin ortak yönetim kurulları üzerinde yarattığı etkilerin ayrıca ele alınmasını gerektirmektedir. Her ne kadar YTTK ile

yönetim kurulunun bağımsızlaştırılması ve azınlıkların haklarını korumaya yönelik geliştirilen düzenlemelerin içeriği ve işlerliği çeşitli açılardan sorgulanan (örneğin, Üsdiken ve Öktem, 2008; Arıkboğa ve Menteş, 2012; İlhan-Nas vd., 2018; İlhan-Nas ve Kalaycıoğlu, 2016; İlhan-Nas ve Çarkçı, 2015) bir konu olsa da söz konusu yasal çerçevenin ortak yönetim kurulları düzeyinde ne tür etkiler yarattığı tam anlamı ile bilinmemektedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde, mevcut çalışmanın Türk aile işletme gruplarında ortak yönetim kurulu üye profilini ortaya koymanın yanı sıra Türkiye bağlamında işletme grubu düzeyinde YTTK'nın etkisini görme fırsatı da sunarak yazına ve konu ile ilgilenen araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ilgili yazın ışığında oluşturulan kavramsal çerçevesi sunulmaktadır. Üçüncü bölümde araştırma tasarımı ve analiz bulguları verilmektedir. Çalışma sonuç ve tartışma bölümüyle son bulmaktadır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. İşletme Grupları

Geç gelişen ülkelerde baskın bir örgütsel form olarak görülen işletme gruplarının (Özkara vd., 2008: 59) ilgili yazında kabul gören ortak bir tanımını yapmak mümkün görünmemektedir (Dirlik, (2014a: 11). Ülkelerin kurumsal bağamları ve iş sistemleri bu örgütsel formun yapılarını farklılaştırmaktadır. Granovetter (2005: 429) işletme gruplarını yasal olarak birbirinden bağımsız olmakla birlikte biçimsel ya da biçimsel olmayan bağlarla birbiriyle ilişkili şirketler topluluğu olarak tanımlamaktadır. Collin (1998: 719) ise işletme gruplarını örgütler üstü bir yapı olarak niteleyerek sahiplik yapısı ve sermaye mülkiyeti mekanizmasıyla yasal olarak birbirinden bağımsız firmaların birlikteliği olmasına vurgu yapmaktadır. Maman (2002: 739) da işletme grubu tanımında, hukuksal biçimde birbirinden bağımsız, hisse senedi gibi resmi ya da aile bağları gibi gayri resmi bağlarla oluşturulmuş bir örgütsel yapıya dikkat çekmektedir. İşletme grupları çok farklı sektörlerde faaliyet gösteren ve çoğunlukla bir aile ile bağlantılı iş örgütlenmeleridir (Khanna ve Rivkin, 2001: 47). Bu örgütsel formda yasal olarak birbirinden bağımsız olan bağlı kuruluşların birbirleriyle işbirliği halinde olmalarının temel nedenlerinden biri olarak da ortak ekonomik refahlarını arttırmak görülmektedir (Çolpan ve Hikino, 2010: 17).

İşletme grupları her ülkede farklı bir isimle anılmakta ve örgütsel yapıları da ortaya çıktıkları ülke ya da bölgelere göre değişmektedir (Özkara ve diğerleri, 2008: 60). Buna karşın söz konusu örgütsel formlara atfedilen ana tanımlayıcı özellikler, Türkiye'deki aile holdingleri ile, Japon "*zabitsu/keiretsu*", Güney Koreli "*chaebol*", Tayvanlı "*guanxi qiye*", Çinli "*qiye jituan*", Latin Amerika ve İspanyadaki "*grupos*", Hindistanlı "*business houses*", Pakistanlı "*twenty two families*" gibi formlar ortak bir kavramsal yapı çatısı altında ele alınmaktadırlar (Karaevli, 2008: 88; Özkara vd., 2008: 60; Dirlik, 2014a: 10). Bu çalışmada söz konusu örgütlerden bahsederken "işletme grubu" adının kullanılması tercih edilmiştir.

Türkiye bağlamında yapılan işletme grubu çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda bu örgüt tipinin üç ortak tema etrafında oluştuğu çıkarımında

bulunulabilmektedir. İlk tema işletme gruplarının çeşitlenme eğilimlerinin çok yüksek olduğu ve çeşitlenmenin ilişkisiz bir nitelik taşıdığıdır. İkinci tema işletme gruplarının ana holding denen bir çatıdan oluştuğu ve kendisine bağlı firmaların yasal olarak birbirinden ayrı varlıklar olup grubun bir merkezden yönetildiğidir. Üçüncü tema ise firmaların aile şirketi halini korur olmaları şeklinde özetlenebilmektedir.

İşletme grupları varlıklarının sürekliliğini sağlayabilmek, firma faaliyetlerini yönetip kontrol etmek, diğer işletme gruplarından farklı ve ayırt edici bir kimliğe bürünebilmek gibi çeşitli nedenlerle başlangıç aşamasında olmasa bile şirketlerin faaliyetlerinin büyümesiyle birlikte ilerleyen dönemlerde bir takım çeşitli düzenlemelere, ilkelere, yasalara ihtiyaç duyabilmektedirler. Türkiye’de kullanılan bu düzenlemelerden biri de kurumsal yönetim mekanizmalarıdır.

B. Türk İşletme Gruplarında Ortak Yönetim Kurulu Üyelikleri

Kaynak Bağlılığı Yaklaşımına göre, ortak yönetim kurulu üyelikleri firma için değerli kaynakların belirsizlik ve kıtlık seviyesi ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Bununla birlikte, Türk işletme gruplarında oluşturulan ortak yönetim kurulu üyeliklerinin temel motivasyonunun önemli kaynakların tedarikinden ziyade, işletme grubu düzeyinde koordinasyon ve kontrolü sağlamak olduğu öne sürülmektedir (Ataay, 2008). Bu noktada, sağlanan doğrudan ve dolaylı yönetim kurulu üyeliklerinin yatay ve dikey koordinasyonun faydalarını kazandıracığı düşünülmektedir (Scott, 2000: 7). Ortak yönetim kurulu üyeliklerinin işletme uygulamaları hakkında bilgi aktarımını kolaylaştıracağı, tepe yönetimin dayanışmasını sağlayacağı, şirketler arası işbirliği sağlayıcı bir mekanizma görevi göreceği, yöneticilere bireysel kariyer fırsatları sunacağı, bağımlılıkları azaltacağı, denetim ve gözetim aracı görevi göreceği, şirketin dış çevrelerde meşruiyetini sağlayacağı ve fırsatçı bazı davranışları engelleyebileceği de ifade edilmektedir (Baycan ve Semerciöz, 2013; Barringer ve Harrison, 2000).

Türkiye bağlamına bakıldığında işletme gruplarının yönetim kurullarının daha çok aile üyelerinden oluştuğu, bu kurullarda dışarıdan üyelere çok sıcak bakılmadığı, dış üyelere güvenilmediği için hayati önem taşıyan bilgilerin onlardan gizli tutulduğu ve bu sayede de yönetim kurulunda aile üyesi dışında yöneticilere yer verilse bile bu üyelerin bilgi eksikliklerinden ve yetersiz sosyal sermayeden dolayı gerekli çalışmaları gerçekleştiremedikleri görülmektedir (Buğra ve Üsdiken, 1995; Buğra, 2013). Yine dış çevreye olan bu güvensizlikten dolayı şirkette yer alan yöneticileri sürekli olarak denetleme isteği, maliyetlerin artmasına neden olmakta ve şirket sahipleri de hem bu maliyetleri en aza indirmek hem güvenilirliği, kontrolü ve koordinasyonu sağlamak için kendilerine bağlı olan işletme gruplarının yönetim kurullarına ya aile üyelerinden birini ya da şirkette uzun yıllar çalışması sonucu hem güven hem de tecrübe kazanarak emekli olmuş kişileri getirerek bu kontrolü sağlamak isteme eğiliminde oldukları bilinmektedir (Buğra ve Üsdiken, 1995; Ataay, 2008; Buğra, 2013). Üsdiken ve Öktem (2008: 61 ve 67) çalışmalarında, Türkiye’deki aile holdinglerine bağlı işletmelerin yönetim kurullarının yaklaşık olarak %70’e varan bir çoğunluğunun, aile fertleri (%19,3), “holding veya grubun diğer işletmelerin yöneticileri” (%48,8) ve “holdingden

emekli olanlar” (%5,4) gibi “grubun içinden ama şirketin dışından” üyelerden oluştuğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar, kurul kompozisyonuna dair bu durumun, işletme gruplarının merkeziyetçiliğinin ve bağlı kuruluşları üzerinde kurdukları merkezi denetimin bir sonucu olarak yorumlamışlardır (Üsdiken ve Öktem, 2008: 67). Üsdiken ve Öktem (2008)’in çalışmasına koşut olarak, Koçer (2006) tarafından elde edilen bulgular da yönetim kurullarının % 79.3’ünün aile bireylerinden ve gruba bağlı profesyonel yöneticilerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Ataay (2008) İMKB 100 endeksinde yer alan şirketleri incelediği çalışmasında ise profesyonel yöneticilerin aile üyelerine kıyasla daha yoğun ortak yönetim kurulu üyelikleri olduğunu ileri sürmektedir. Şenalp ve Öztürk (2014) de 2004-2012 yılları arasında ISO 500 şirketleri örneklemiyle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, aileden olan ortak yönetim kurulu üye sayısının yıllar itibariyle azaldığını ve profesyonellerden oluşan ortak yönetim kurulu üye sayısının arttığını ortaya koymaktadırlar. İlgili yazındaki mevcut çalışmalar çerçevesinde, Türk işletme gruplarında ortak yönetim kurulu üyelerinin aileden ya da holding veya bağlı kuruluşlarda çalışan aileye yakın profesyonel yöneticilerden oluşması beklenmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki önerme ortaya konulabilir.

Önerme 1: Türk işletme gruplarında ortak yönetim kurulu üyeleri, kurucu/sahip aile bireylerinden ya da holding veya bağlı kuruluşlarda çalışan aileye yakın profesyonel yöneticilerden oluşmaktadır.

II. ARAŞTIRMA TASARIMI

A. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Seti

Türk aile işletme gruplarının ortak yönetim kurulu üye profillerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın evrenini oluşturan holdinglerin kesin bir listesinin elde etmenin (Buğra, 2007: 255; Dirlik, 2014a: 11; Koca, 2015: 99-100) ve mevcut holdinglerin bilgilerine ulaşmanın oldukça zor olduğu bilinmektedir (Buğra, 2007: 255). Belirtilen bu kısıt çerçevesinde, listelenen holdinglerin çalışma kapsamında elde edilmek istenen bilgilerine ulaşılabilme kolaylığı da dikkate alınarak, evrenin belirlenmesinde; Çolpan ve Hikino (2008) tarafından yapılan çalışmada yer alan “Türkiye’nin en büyük 50 iktisadi aktörü” listesi ve KHU–KPMG–T–DEİK–VCC (2011) tarafından yayımlanan araştırmada yer alan “En büyük 19 Türk finansal olmayan çokuluslu şirket” listesi referans alınmıştır. Bu iki çalışmanın tüm firmaları birleştirildiğinde Türkiye’de faaliyet gösteren 63 işletme grubu elde edilmektedir.

Belirlenen ana evren içerisinde örneklem seçmek üzere, tesadüfi ve sistematik hataları önlemek ve çalışmanın amacı çerçevesinde daha anlamlı sonuçlar üretebilmek amacı ile kasıtlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (İlhan, 2005: 97). Bu bağlamda çalışmanın örneklemini, en az 3 farklı sektörde¹ faaliyet gösteren, bünyesindeki bağlı şirketlerin en az üçü halka açık olan, bağlı şirketlerinden en az biri ISO 500 2014 yılı firma sıralamasında yer alan 10 holdingden ve bu holdinglere bağlı olarak faaliyet gösteren 61 adet bağlı kuruluştan oluşturmaktadır. Bu noktada, 2012 yılında YTTK’da yaşanan değişimin yarattığı

¹Endüstri sınıflandırması SIC kodlarına (<https://www.osha.gov/pls/imis/sicsearch.html>) göre gerçekleştirilmiştir.

kırılma noktası da dikkate alarak, çalışmada 2011 ve 2014 yıllarına ait ikincil veri kullanılmıştır.

Çalışmada değişken olarak ele alınan *ortak yönetim kurulu üyeliği*, firmada ortak yönetim kurulu üyesi olarak görev yapan kişilerin toplam sayısı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ortak üyeler; “aileden ortak yönetim kurulu üyesi”, “bağımsız ortak yönetim kurulu üyesi”, “profesyonel ortak yönetim kurulu üyesi” olarak ayrı ayrı irdelenmiştir. Ortak yönetim kurulu üyeliklerine dair bu bilgiler, şirketlerin yıllık faaliyet raporları, Kamuyu Aydınlatma Platformunda (KAP) yer alan şirket bilgi sayfaları ve zaman zaman yönetim kurulu üyelerinin özgeçmişleri incelenerek elde edilmiştir.

B. Analiz Yöntemi

Türk işletme gruplarında ortak yönetim kurulu ağlarını ve üye profillerini ortaya koyabilmek için uygulanan sosyal ağ analizi için UCINET programı kullanılmıştır. Örneklem kapsamına alınan holdingler için hangi işletmelerin hangi işletmelerle, hangi yönetim kurulu üyelerinin hangi işletmelerin yönetim kurulu üyeleriyle ortak çalışma yürüttükleri tespit edildikten sonra, elde edilen ağırlıklandırılmış veriler UCINET (Borgatti ve diğerleri, 2002) programı kapsamında oluşturulan sıklık tablolarına aktarılmıştır. Elde edilen sosyal ağ çerçevesinde oluşan düğüm noktaları arasındaki ilişkilerin daha detaylı görünebilmesi için NETDRAW ve UCINET programları kullanılarak sosyal ağlar grafiksel olarak gösterilmiştir. Bu aşamada örnekleme yer alan şirketlerin 2011-2014 yıllarındaki merkezilik ve arasındalık verilerine bakılarak İşletme gruplarının ve bu işletmelerde görev yapan yönetim kurulu üyelerinin yıllar içerisindeki üye profili karşılaştırılarak işletme gruplarının yönetim kurulu üyelerinin kimlerden oluştuğu ve söz konusu üyelerin merkezilik ve arasındalık rolleri ortaya konulmuştur.

C. Analiz Süreci ve Bulgular

Çalışmanın amacı çerçevesinde uygulanan sosyal ağ analizi sürecinde ortak yönetim kurulu üyelerine dair ağ yapıları elde edilirken, firma ve birey düzeyinde olmak üzere iki farklı bakış açısı benimsenmiştir. Bu çerçevede;

- 1- *Firma düzeyinde*; ortak yönetim kurulu üyesi bulunan “işletme grupları ve bağlı kuruluşlar” düzeyinde tanımlanan sosyal ağ matrisi, kendi aralarında ortak yönetim kurulu üyesine sahip olan firmalar arasındaki sosyal ağı,
- 2- *Birey düzeyinde*; ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan “yönetim kurulu üyeleri” düzeyinde tanımlanan ağ matrisi ise farklı firmaların kurullarında bir arada görev yapmakta olan bireyler arasındaki sosyal ağı temsil etmektedir.

Analiz sürecinde, tanımlanan ağ matrisleri sosyal ağ analizinde sıklıkla kullanılan derece merkezilik ve arasındalık ölçütleri ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda; firma düzeyinde tanımlanan ortak yönetim kurulu üyeliklerine ilişkin 2011 ve 2014 yılına ait veriler ağ analizi programına girildiğinde işletme grupları ve bağlı kuruluşları bazında her 2 yıl için de 61 x 61’lık bir veri matrisi elde edilmiştir. Birey düzeyinde ise yönetim kurullarında bulunan

üyelerin kendilerinin veya sayılarının her yıl değişebilmesi sebebiyle 2011 yılı için 318 x 318’lik 2014 yılı için ise 334x334’lük veri matrisleri elde edilmiştir.

Tanımlanan bu ağ matrisleri, sosyal ağ haritalarının oluşturulmasını sağlamıştır. Araştırmada hem kendi aralarında ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan “işletme grupları ile bağlı kuruluşlarının” hem de ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyelerinin bulgularına yer verilmektedir. Analiz esnasında aynı zamanda derece merkezilik değerinin yüzde olarak ifade edilen azami muhtemel derece merkeziliğe bölümü ile elde edilen normalize edilmiş derece merkeziliği (*normalized degree centrality*) ölçümü de yapılarak bu sayede ağda meydana gelebilecek maksimum ilişki seviyesi ile güncel durum arasında bir mukayese yapılabilmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Firma düzeyinde ortak yönetim kurulu üyesi bulunan “işletme grupları ve bağlı kuruluşlar” ve birey düzeyinde ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan “yönetim kurulu üyeleri” için uygulanan sosyal ağ analizi sonuçları aşağıda ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Firma Düzeyinde Ortak Yönetim Kurulu Üyesi Bulunan “İşletme Grupları ve Bağlı Kuruluşlar” İçin Sosyal Ağ Analizi –Merkezilik- Sonuçları

Ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan işletme grupları ile bağlı kuruluşlarına ait merkezilik puanları ve merkezilik puanlarına dair tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Ortak Yönetim Kurulu Üyeliği Bulunan “İşletme Grupları ve Bağlı Kuruluşların” Merkezilik Puanları ve Merkezilik Puanlarına Dair Tanımlayıcı İstatistikler

İşletme Grupları	Bağlı Kuruluşlar	Derece		Normlu Derece	
		2011	2014	2011	2014
Koç Holding	1.Tüpraş Türkiye Petrol R. A.Ş.	34.000	30.000	7.083	7.143
Koç Holding	2.Arçelik A.Ş.	32.000	27.000	6.667	6.429
Koç Holding	3.Aygaz A.Ş.	23.000	18.000	4.792	4.286
Koç Holding	4.Tat Gıda Sanayi A.Ş.	21.000	19.000	4.375	4.524
Yaşar Holding	5.Viking Kağıt ve Selüloz A.Ş.	21.000	22.000	4.375	5.238
Anadolu Holding	6.Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayi A.Ş.	21.000	16.000	4.375	3.810
Yaşar Holding	7.DYO Boya Fabrikaları San.T.A.Ş.	19.000	20.000	3.958	4.762
Yaşar Holding	8.Pınar Su Sanayi ve T.A.Ş.	18.000	20.000	3.750	4.762
Koç Holding	9.TOFAŞ Türk Otomobil Fab. A.Ş.	18.000	20.000	3.750	4.762
Yaşar Holding	10.Pınar Süt Mamülleri Sanayi A.Ş.	18.000	19.000	3.750	4.524
Koç Holding	11.Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	17.000	15.000	3.542	3.571
Yaşar Holding	12.Altın Yunus Çeşme Turistik T.A.Ş.	17.000	16.000	3.542	3.810
Yaşar Holding	13.Pınar Entegre Et ve Un Sanayi A.Ş.	16.000	23.000	3.333	5.576
Anadolu Holding	14.Yazıcılar Holding A.Ş.	15.000	---	3.125	---
Anadolu Holding	15.Adel Kalemcilik Ticaret ve Sanayi A.Ş.	15.000	18.000	3.125	4.286
Koç Holding	16.Türk Traktör ve Ziraat M. A.Ş.	14.000	14.000	2.917	3.333
Doğan Holding	17.Doğan Şirketler Grubu H. A.Ş.	14.000	11.000	2.917	2.619
Koç Holding	18.Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	14.000	14.000	2.917	3.333
Anadolu Holding	19.Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi.Tic. A.Ş.	13.000	17.000	2.708	4.048
Doğan Holding	20.Ditaş Doğan YedekParça İ. T. A.Ş.	13.000	---	2.708	---
Doğan Holding	21.Hürriyet Gazetecilik ve Matb. A.Ş.	12.000	---	2.500	---
Doğan Holding	22.Doğan Gazetecilik A.Ş.	12.000	---	2.500	---
Koç Holding	23.Otokar A.Ş.	12.000	---	2.500	---
Anadolu Holding	24.Coca-Cola İçecek A.Ş.	12.000	15.000	2.500	3.571

*Tülay İlhan Nas & Merve Özden Çaka & Tarhan Okan / Türk İşletme Gruplarında
Ortak Yönetim Kurulu Üye Profili*

<i>Eczacıbaşı Holding</i>	25.Eczacıbaşı Yatırım Holding Ortaklığı A.Ş.	11.000	12.000	2.292	2.857
<i>Doğan Holding</i>	26.Çelik Halat ve Tel Sanayii A.Ş.	11.000	10.000	2.292	2.381
<i>Eczacıbaşı Holding</i>	27.Eczacıbaşı İlaç Sanayi ve TİC. A.Ş.	11.000	---	2.292	---
<i>Eczacıbaşı Holding</i>	28.Eczacıbaşı Yatırım Ortaklığı A.Ş.	11.000	12.000	2.292	2.857
<i>Oyak Holding</i>	29. Bolu Çimento Sanayii A.Ş.	---	11.000	---	2.619
<i>Oyak Holding</i>	30. Mardin Çimento Ve San. Tic. A.Ş.	---	10.000	---	2.381
	Ortalama	10.328	9.803	2.152	2.334
	Std Sap.	7.348	6.885	1.531	1.639
	Toplam	630.000	598.000	131.250	142.381
	Varyans	53.991	47.404	2.343	2.687
	SSQ	9.800.0	8.754.0	425.347	496.258
		00	00		
<i>İstatistikler</i>	MCSSQ	3.293.4	2.891.6	142.945	163.925
		43	39		
	Öklid Normu	98.995	93.563	20.624	22.277
	Minimum	0.000	1.000	0.000	0.238
	Maximum	34.000	30.000	7.083	7.143
	Ağ Merkeziliği (2011): %5.10				
	Ağ Merkeziliği (2014): %4.97				

İşletme grupları ve bağlı kuruluşlara dair ağ Analizi merkezilik faktörü açısından incelendiğinde (Tablo 1) 2011 yılında örnekleme yer alan 10 İşletme Grubundan 5’inin ve bu işletme gruplarına bağlı 61 işletmeden 28’inin 2014 yılında ise 10 İşletme Grubundan 6’sının ve bu işletme gruplarına bağlı 61 işletmeden 24’ünün merkezilik açısından anlamlı sonuçlar içerdiği görülmektedir

². Tabloya ilişkin önemli bulgu 2014 yılına ait toplam merkezilik skorunun (MD = 598.000) 2011 yılına (MD = 630.000) kıyasla belirgin bir şekilde azalış göstermesidir.

İşletme grupları ve bağlı kuruluşlar arasındaki ilişkiler ile ilgili bir fikir vermesi açısından, 2014 yılına ait ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan “işletme grupları ve bağlı kuruluşların” ağ analizi- merkezilik sonuç diagramları ise Şekil 1’de sunulmaktadır³. 2014 yılında örnekleme yer alan işletme grupları içerisinde Koç Holding bünyesinde yer alan işletmelerin daha büyük sembollerle ağda var oldukları görülmektedir. Koç Holdingi sırasıyla Yaşar Holding bünyesindeki işletmelerin takip ettiği, Sabancı Holding, Doğan Holding, Oyak Holding ve Anadolu Holdinge bağlı olan bazı işletmelerinde büyük sembollerle gösterildiği göze çarpmaktadır. Şişecam Holdingden Zorlu Holding, Vestel Holding ve Alarko Holding doğru gidildiğinde ise merkeziliğin derecesinin düşerek sembollerin daha da küçüldüğü gözlemlenmektedir.

² İlgili tablolarda sadece merkezilik açısından anlamlı sonuçlar içeren bağlı kuruluşlar sunulmuştur.

³ Ağ analizleri 2011 ve 2014 yılları için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Derginin sayfa sınırlaması nedeniyle burada sadece 2014 yılına ait ağ diyagramları sunulmaktadır. Arzu edildiği takdirde hem 2011 hem de 2014 yılına ait tüm detaylı analiz sonuçları ve ağ yapıları yazarlardan temin edilebilir.

Tablo 2. Ortak Yönetim Kurulu Üyeliği Bulunan “Yönetim Kurulu Üyelerinin” Merkezilik Puanları ve Merkezilik Puanlarına Dair Tanımlayıcı İstatistikler

İşletme Grupları	Kurul Üyeleri	Derece		Normlu Derece	
		2011	2014	2011	2014
<i>Koç Holding</i>	1.Osman Turgay Durak	69.000	85.000	3.628	5.105
<i>Koç Holding</i>	2.Mustafa Rahmi Koç	51.000	55.000	2.681	3.303
<i>Koç Holding</i>	3.Mustafa Vehbi Koç	51.000	56.000	2.681	3.363
<i>Koç Holding</i>	4.Temel Kamil Atay	49.000	34.000	2.576	2.042
<i>Doğan Holding</i>	5.Yahya Üzdüyen	46.000	40.000	2.419	2.402
<i>Koç Holding</i>	6.Ali Yıldırım Koç	45.000	47.000	2.366	2.823
<i>Koç Holding</i>	7.Mehmet Ömer Koç	40.000	42.000	2.103	2.523
<i>Koç Holding</i>	8.Semehat Sevim Arsel	39.000	39.000	2.050	2.342
<i>Koç Holding</i>	9.Bülent Bulgurlu	39.000	---	2.050	---
<i>Anadolu Holding</i>	10.Tuncay Özilhan	38.000	46.000	1.998	2.763
<i>Anadolu-Zorlu</i>	11.Recep Yılmaz Argüden	37.000	---	1.945	---
<i>Yaşar Holding</i>	12.Mehmet Aktaş	34.000	30.000	1.788	1.802
<i>Yaşar Holding</i>	13.İdil Yiğitbaşı	34.000	36.000	1.788	2.162
<i>Anadolu Holding</i>	14.Süleyman Vehbi Yazıcı	34.000	30.000	1.788	1.802
<i>Anadolu Holding</i>	15.İbrahim Yazıcı	34.000	30.000	1.788	1.802
<i>Doğan Holding</i>	16.Hanzade V. D. Boyner	33.000	---	1.735	---
<i>Anadolu Holding</i>	17.Salih Metin Ecevit	33.000	51.000	1.735	3.063
<i>Anadolu Holding</i>	18.Tülay Aksoy	29.000	25.000	1.525	1.502
<i>Yaşar Holding</i>	19.Yılmaz Gököğlü	28.000	29.000	1.472	1.742
<i>Sabancı Holding</i>	20.Faruk Bilen	27.000	---	1.420	---
<i>Koç Holding</i>	21.Ahmet F. Ashaboğlu	27.000	---	1.420	---
<i>Doğan Holding</i>	22.Vuslat Doğan Sabancı	26.000	---	1.367	---
<i>Şişecam Holding</i>	23.Zeynep Hansu Uçar	26.000	---	1.367	---
<i>Oyak Holding</i>	24.Celalettin Çağlar	26.000	29.000	1.367	1.742
<i>Koç-Doğan</i>	25.Taylan Bilgel	24.000	---	1.262	---
<i>Anadolu Holding</i>	26.Mehmet Cem Kozlu	24.000	---	1.262	---
<i>Koç Holding</i>	27.Kudret Önen	23.000	28.000	1.209	1.682
<i>Sabancı Holding</i>	28.Cezmi Kurtuluş	23.000	---	1.209	---
<i>Yaşar Holding</i>	29.Hakkı Hikmet Altan	23.000	---	1.209	---
<i>Sabancı Holding</i>	30.Mehmet Nurettin Pekarun	23.000	---	1.209	---
<i>Koç, Doğan, Oyak</i>	31. Ali Aydın Pandır	---	36.000	---	2.162
<i>Anadolu Holding</i>	32.Kamil Ömer Bozer	---	35.000	---	2.102
<i>Anadolu Holding</i>	33.Ahmet Cemal Dördüncü	---	34.000	---	2.042
<i>Anadolu Holding</i>	34.Mehmet Hürşit Zorlu	---	33.000	---	1.982
<i>Sabancı Holding</i>	35.Muhterem Kaan Terzioğlu	---	27.000	---	1.622
<i>Eczacıbaşı H.</i>	36.Ferit Bülent Eczacıbaşı	---	26.000	---	1.562
<i>Eczacıbaşı H.</i>	37.Mustafa Sacit Basmacı	---	26.000	---	1.562
<i>Sabancı Holding</i>	38.Barış Oran	---	26.000	---	1.562
<i>Koç Holding</i>	39.Kutsan Çelebican	---	25.000	---	1.502
<i>Koç Holding</i>	40.Gökçe Bayındır	---	25.000	---	1.502
<i>Anadolu Holding</i>	41.Nilgün Yazıcı	---	25.000	---	1.502
<i>Koç Holding</i>	42.İsmail Cenk Çimen	---	24.000	---	1.441
	Ortalama	11.113	11.814	0.584	0.710
	Std. Sap.	8.916	9.483	0.469	0.570
	Toplam	3.534.000	3.946.000	185.804	236.997
	Varyans	79.497	89.924	0.220	0.324
	SSQ	64.554.000	76.654.000	178.444	276.507
İstatistikler	MCSSQ	25.279.924	30.034.490	69.880	108.341
	Öklid Normu	254.075	276.865	13.358	16.629
	Minimum	3.000	4.000	0.158	0.240
	Maximum	69.000	85.000	3.628	5.105
	Ağ Merkezliliği (2011):%3.06				
	Ağ Merkezliliği (2014):%4.42				

Ağ Analizi merkezilik faktörü açısından işletme gruplarının yönetim kurullarında yer alan yönetim kurulu üyeleri bağlamında incelendiğinde (Tablo 2) örnekleme de yer alan 10 işletme grubuna bağlı 61 işletmenin 2011 yılı için 318, 2014 yılı için 334 yönetim kurulu üyesinin merkezilik derecesi analiz edilmiş ve

bu analiz sonucunda 2011 yılı için 82, 2014 yılı içinse 101 yönetim kurulu üyesinin merkezilik derecesi açısından anlamlı sonuçlar içerdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Analiz bulguları raporlanırken (Tablo 2) merkeziliği daha iyi görebilmek ve yönetim kurulu üyelerinin merkezilik açısından önem sıralamalarını kıyaslayabilmek adına 2011 ve 2014 yılları için anlamlılık açısından işletme gruplarının yönetim kurullarında yer alan merkeziliği en fazla olan *ilk 30'ar* yönetim kurulu üyesine dair değerler ilgili tabloda sunulmuştur. Tabloya ilişkin önemli bulgu 2014 yılına ait toplam merkezilik skorunun (MD = 3946.000) 2011 yılı merkezilik skoruna (MD= 3534.000) kıyasla belirgin bir şekilde artış göstermesi ve 2011 yılında 82 olan ortak yönetim kurulu üye sayısının 2014 yılında 101'e çıkmasıdır.

Ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyelerine ait ağ analizi merkezilik sonuç diagramları Şekil 2'de sunulmaktadır. Şekil 2'deki ağ diyagramına bakıldığında, yönetim kurulu üyeleri arasından Osman Turgay Durak en büyük simgeyle merkeziliğin en yoğun yaşandığı üye olarak karşımıza çıkmaktadır. Osman Turgay Durak'ın Arçelik A.Ş.(11), Aygaz A.Ş.(8), Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.(13), Otokar Otomotiv ve Savunma S.A.Ş.(8), TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.(11), Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.(9), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.(11), Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.(14) olmak üzere toplamda 85 Yönetim Kurulu üyesiyle bağlantısı bulunmaktadır.

Koç Holding'in çeşitli işletmelerinin yönetim kurullarında aile üyesi olarak görev yapan Mustafa Vehbi Koç 2011 yılında merkeziliğin en yoğun yaşandığı üçüncü, 2014 yılında ise ikinci aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Vehbi Koç'un Arçelik A.Ş. (11), TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. (11), Tat Gıda Sanayi A.Ş.(9), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.(11), Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.(14) olmak üzere toplamda 56 yönetim kurulu üyesiyle bağlantısı bulunmaktadır. Bağlantılı olduğu üyelerin tamamının Koç Holdinge bağlı işletmelerin yönetim kurullarında yer alan üyeler olduğu görülmektedir.

Mustafa Rahmi Koç, Koç Holdingin çeşitli işletmelerinde aile üyesi olarak görev yapan merkezilik açısından diyagramda büyük sembollerle gösterilen 3. yönetim kurulu üyesidir. Mustafa Rahmi Koç'un Arçelik A.Ş. (11), Aygaz A.Ş.(8), Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.(13), Tat Gıda Sanayi A.Ş.(9), Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.(14) olmak üzere toplamda 55 yönetim kurulu üyesiyle bağlantısı bulunmaktadır. Bağlantılı olduğu üyelerin tamamının Koç Holdinge bağlı işletmelerin yönetim kurullarında yer alan üyeler olduğu görülmektedir.

Salih Metin Ecevit merkezilik açısından 4. sırada yer alan yönetim kurulu üyesi olarak görülmektedir. Coca Cola İçecek A.Ş.(11), Anadolu Efes Biraçılık ve Malt Sanayi A.Ş.(10), Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.(13), Adel Kalemcilik Ticaret ve Sanayi A.Ş.(12) ve Yazıcılar Holding A.Ş.(5) olmak üzere toplamda 51 yönetim kurulu üyesiyle bağlantısı bulunmaktadır. Bağlantılı olduğu üyelerin tamamının Anadolu Holdinge bağlı işletmelerin yönetim kurullarında yer alan üyeler olduğu görülmektedir.

Ali Yıldırım Koç, Koç Holdingin çeşitli işletmelerinde aile üyesi olarak görev yapan merkezilik açısından diyagramda büyük sembollerle gösterilen 5.

yönetim kurulu üyesidir. Ali Yıldırım Koç'un Arçelik A.Ş. (11), Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.(13), Tat Gıda Sanayi A.Ş.(9), Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.(14) olmak üzere toplamda 47 yönetim kurulu üyesiyle bağlantısı bulunmaktadır. Bağlantılı olduğu üyelerin tamamının Koç Holding'e bağlı işletmelerin yönetim kurullarında yer alan üyeler olduğu görülmektedir.

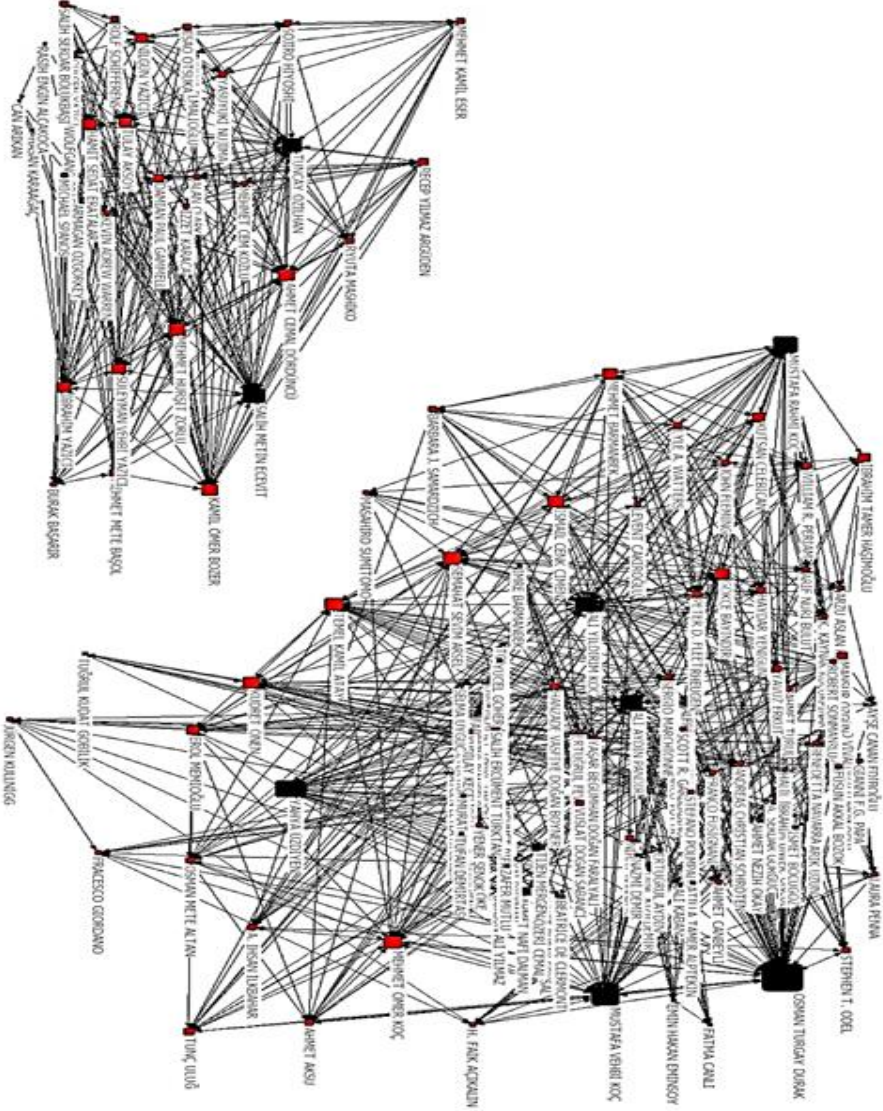
Tuncay Özilhan Anadolu Holdingin çeşitli işletmelerinde aile üyesi olarak merkezilik açısından 6. Sırada yer alan yönetim kurulu üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tuncay Özilhan'ın Coca Cola İçecek A.Ş.(11), Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayi A.Ş.(10), Anadolu Isuzu Otomotiv Sanayi ve Ticaret A.Ş.(13), Adel Kalemcilik Ticaret ve Sanayi A.Ş.(12) olmak üzere toplamda 46 yönetim kurulu üyesiyle bağlantısı bulunmaktadır. Bağlantılı olduğu üyelerin tamamının Anadolu Holding'e bağlı işletmelerin yönetim kurullarında yer alan üyeler olduğu görülmektedir.

334 yönetim kurulu üyesinin merkezilik açısından sıralanmasının ilk 40 listesine bakıldığında 14 yönetim kurulu üyesinin Koç Holdinge bağlı işletmelerde üye olduğu onu 10 yönetim kurulu üyesiyle Anadolu Holdinge bağlı yönetim kurulu üyelerinin takip ettiği görülmektedir. 10. Sırada ise Koç Holding, Doğan Holding ve Oyak Holdingin çeşitli işletmelerinin yönetim kurullarında yer alan Ali Aydın Pandır göze çarpmaktadır. Yaşar Holding ve Sabancı Holdinge bağlı işletmelerde yönetim kurulu üyeliği olan 5'er kişinin, Oyak Holding ve Eczacıbaşı Holdinge bağlı işletmelerde yönetim kurulu üyeliği olan 2'şer kişinin, Doğan Holdinge bağlı işletmelerde yönetim kurulu üyeliği olan 1 kişinin de bu sıralama da yer aldığı görülmektedir.

334 yönetim kurulundan oluşan merkezilik ağ analizine bakıldığında ilk üç kişinin (Osman Turgay Durak, Mustafa Vehbi Koç ve Mustafa Rahmi Koç) sadece Koç Holdinge bağlı işletmelerde yönetim kurulu üyeliğinin olduğunu görülmektedir. Bu veriler ışığında merkeziliğin örnekleme yer alan işletme grupları açısından Koç Holding Bünyesinde daha yoğun yaşandığı söylenebilmektedir. Merkezilik ağ analizine bakıldığında ilk beş kişinin (Osman Turgay Durak, Mustafa Vehbi Koç Mustafa Rahmi Koç, Salih Metin Ecevit ve Ali Yıldırım Koç) dördünün Koç Holding'le, birinin ise Anadolu Holdingle ilişkisi olduğu görülmektedir. Merkezi durumda olan ilk 5 aktörün 3'ünün aile üyelerinden 2'sinin ise uzun yıllar ailede çalışarak artık aileden biri gibi görülen üyelerden oluşturulduğu görülmektedir. İlk 10 aktöre baktığımızda ise 6 üyenin (2.,3.,5.,6.,7. ve 9.,) aile üyelerinden, 1 üyenin(10.) 3 holdingle ilişkisi olduğundan icracı ve ya bağımsız üyeden, 3 üyenin de (1.,4.,ve 8.) uzun yıllar ailede çalışarak artık aileden biri gibi görülen CEO'lardan oluştuğu görülmektedir.

Tüm ağ dikkate alındığında ise holdinglerde en merkezi aktörlerin genellikle aile üyelerinden ya da otomotiv sektöründe geniş deneyimlere sahip olan şirket CEO'larından oluştuğu görülmektedir. Merkeziliğin en yoğun yaşandığı aktör olan Osman Turgay Durak'ın Koç Holding'in CEO'su ve uzun yıllar otomotiv sektöründe deneyimleri olduğu, 4. Sırada yer olan Salih Metin Ecevit'in otomotiv sektöründe çeşitli işletmelerde CEO'luk yaptığı emekli olarak hala yönetim kurulunda bulunduğu, 8. sıradaki Yahya Üzdijen'inde yine otomotiv

sektöründe uzun yıllar çalışarak CEO'luk görevinde bulunduğu görülmektedir. Ağa bir bütün olarak bakıldığında, 2011 yılı ağ merkezilik değerinin ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan işletme grupları için % 5,10 ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyeleri için % 3.06 olduğu, 2014 yılı ağ merkezilik değerinin ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan işletme grupları için % 4.97 ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyeleri için % 4.42 olduğu görülmektedir ki bu durumda önemli bir yoğunlaşma miktarının ya da merkeziliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bireysel aktörlerin gücünün ağ içinde ortalamanın altında bir değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Bu bağlamda, aktörlerin ağ içinde yayılımının çok fazla olmadığını ve aktörlerin ağda çok fazla aktif olmadıklarını söylemek mümkündür

Şekil 2. Ortak Yönetim Kurulu Üyeliği Bulunan "Yönetim Kurulu Üyelerinin" Ağ Analizi- Merkezilik Sonuçları (merkeziliği düşük olanlar çıkarılarak sadeleştirilmiş) diyagramları / 2014 Yılı

Firma Düzeyinde Ortak Yönetim Kurulu Üyesi Bulunan “İşletme Grupları Ve Bağlı Kuruluşlar” İçin Sosyal Ağ Analizi –Arasındalık- Sonuçları

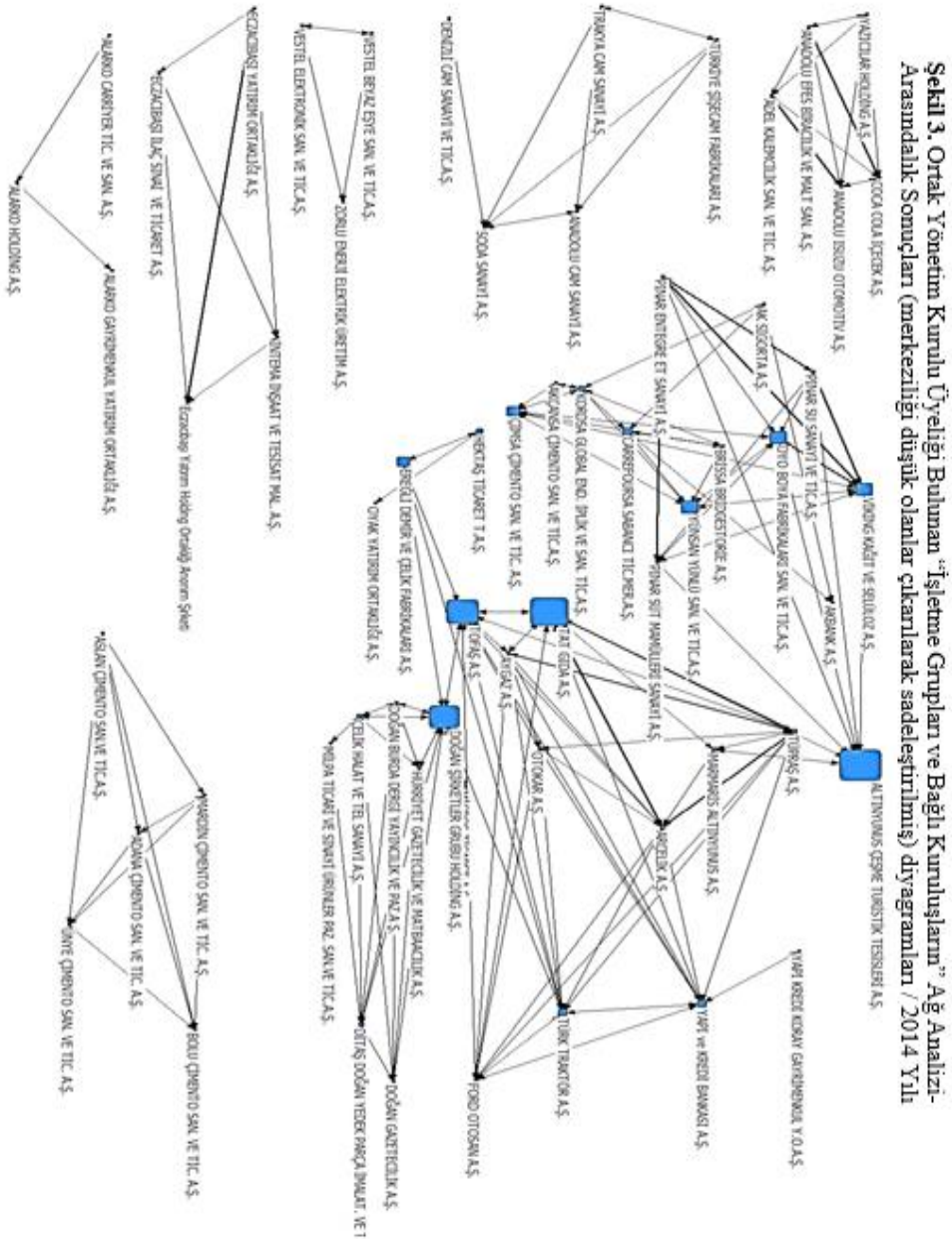
Ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan “işletme grupları ile bağlı kuruluşlarına” ait arasındalık puanları ve arasındalık puanlarına dair tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’de ağ analizi- arasındalık sonuç diagramları ise Şekil 3’de sunulmaktadır. Tabloda yer alan normalize edilmiş arasındalık (normalized betweenness) değerleri arasındalık değerinin yüzde olarak ifade edilen azami muhtemel arasındalığa bölümü ile elde edilmektedir. İşletme grupları ve bağlı kuruluşlara dair ağ analizi arasındalık faktörü açısından incelendiğinde (Tablo 3), 2011 yılında örnekleme de yer alan 10 işletme grubundan 4’ünün ve bu işletme gruplarına bağlı 61 işletmeden 9’unun, 2014 yılında ise 10 işletme grubundan 5’inin ve bu işletme gruplarına bağlı 61 işletmeden 13’ünün arasındalık açısından anlamlı sonuçlar içerdiği görülmektedir⁴. Tabloya ilişkin önemli bir bulgu 2014 yılına ait toplam arasındalık skorunun (MD = 1.687.000), 2011 yılına ait toplam arasındalık skoruna (MD = 516.000) ve 2014 yılına ait arasındalık oranının (% 14.84), 2011 yılına ait arasındalık oranına (% 7.96) kıyasla belirgin bir şekilde artış göstermesidir.

Tablo 3. Ortak Yönetim Kurulu Üyeliği Bulunan “İşletme Grupları ve Bağlı Kuruluşların” Arasındalık Puanları ve Arasındalık Puanlarına Dair Tanımlayıcı İstatistikler

İşletme Grupları	Bağlı Kuruluşlar	Arasındalık		Norm Arasındalık	
		2011	2014	2011	2014
Koç Holding	1.Otokar A.Ş.	147.000	---	8.305	---
Yaşar Holding	2.Altinyunus Çeşme Turistik Tesisleri A.Ş.	102.476	286.000	5.790	16.158
Koç Holding	3.Tüpraş A.Ş.	48.952	---	2.766	---
Doğan Holding	4.Ditaş Doğan Yedek Par. İm. Tekstil A.Ş.	47.500	---	2.684	---
Doğan Holding	5.Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	47.500	202.000	2.684	11.412
Koç Holding	6.Tat Gıda A.Ş.	28.833	---	1.629	---
Oyak Holding	7.Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş.	24.000	66.000	1.356	3.729
Koç Holding	8.Marmaris Altinyunus A.Ş.	15.143	---	0.856	---
Koç Holding	9.Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	13.786	37.833	0.779	2.137
Koç Holding	10.Tat Gıda A.Ş.	---	262.867	---	14.851
Koç Holding	11.Tofaş A.Ş.	---	213.933	---	12.087
Yaşar Holding	12.Dyo Boya Fabrikaları San. ve Tic.A.Ş.	---	104.000	---	5.876
Yaşar Holding	13.Viking Kağıt ve Selüloz A.Ş.	---	104.000	---	5.876
Sabancı Holding	14.Yünsan Yünlü San. ve Tic.A.Ş.	---	103.250	---	5.833
Sabancı Holding	15.Çimsa Çimento San. ve Tic. A.Ş.	---	66.333	---	3.748
Koç Holding	16.Türk Traktör A.Ş.	---	42.900	---	2.424
Sabancı Holding	17.Carrefoursa Sabancı Tic.Mer.A.Ş.	---	42.083	---	2.378
Oyak Holding	18.Hektaş Ticaret T.A.Ş.	---	34.000	---	1.921
İstatistikler	Ortalama	8.459	27.656	0.478	1.562
	Std Sap.	24.495	62.745	1.384	3.545
	Toplam	516.000	1.687.000	29.153	95.311
	Varyans	599.985	3.936.891	1.915	12.566

⁴ İlgili tablolarda sadece arasındalık açısından anlamlı sonuçlar içerdiği sunulan bağlı kuruluşlar sunulmuştur.

SSQ	40.963.914	286.805.563	130.754	915.464
MCSSQ	36.599.063	240.150.344	116.822	766.543
Öklid Normu	202.39	535.542	11.435	30.257
Minimum	0.000	0.000	0.000	0.000
Maximum	147.000	286.000	8.305	16.158
Ağ Merkezliği (2011): %7.96				
Ağ Merkezliği (2014): %14.84				

2014 Ağ Diyagramı arasındalık açısından işletme grupları arasında incelendiğinde (Şekil 3), örnekleme yer alan 10 işletme grubunun 4'ünün sadece kendi işletme grupları içerisinde ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdikleri, diğer işletme gruplarıyla ortak yönetim kurulu ilişkilerinin olmadığı, 5 işletme grubunun da hem işletme grubu içerisinde hem de işletme grubu dışarısındaki işletmelerle ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdikleri görülmektedir. İşletme gruplarından 1'inin kendi bünyesinde yer alan 6 işletmesi bulunmaktadır ve bu işletmeler içerisinde 5'inin birbirleriyle ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdiği 1'inin ise işletmenin dâhil olduğu işletme grubu içerisinde ortak yönetim kurulu üyeliği bulunmazken başka bir işletme grubu bünyesindeki 1 işletmeyle doğrudan ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdiği görülmektedir.

Birey Düzeyinde Ortak Yönetim Kurulu Üyeliği Bulunan “Yönetim Kurulu Üyeleri” İçin Sosyal Ağ Analizi –Arasındalık- Sonuçları

Ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyelerine ait arasındalık puanları ve arasındalık puanlarına dair tanımlayıcı istatistikler Tablo 4’de 2014 yılına ait ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyelerine dair ağ analizi arasındalık sonuç diyagramları ise Şekil 4’de sunulmaktadır.

Tablo 4. Ortak Yönetim Kurulu Üyeliği Bulunan “Yönetim Kurulu Üyelerinin” Arasındalık Puanları ve Arasındalık Puanlarına Dair Tanımlayıcı İstatistikler

İşletme Grupları	Kurul Üyeleri	Arasındalık		Norm Arasındalık	
		2011	2014	2011	2014
<i>Koç Holding</i>	1. Osman Turgay Durak	4.193.455	3.366.300	8.373	6.090
<i>Koç - Doğan</i>	2. Taylan Bilgel	3.708.000	---	7.403	---
<i>Oyak Holding</i>	3. Nihat Karadağ	3.094.000	1.746.000	6.177	3.159
<i>Oyak Holding</i>	4. Serpil Güngör Erdoğan	2.604.000	---	5.199	---
<i>Oyak Holding</i>	5. Celalettin Çağlar	1.390.833	---	2.777	---
<i>Koç - Yaşar</i>	6. İbrahim Tamer Haşimoğlu	1.128.120	8.929.733	2.252	16.154
<i>Doğan Holding</i>	7. Yahya Üzdiyem	1.017.250	4.641.333	2.031	8.396
<i>Koç - Yaşar</i>	8. Ali Tarık Uzun	862.679	---	1.722	---
<i>Doğan Holding</i>	9. Hanzade Vasfiye D. Boyner	804.333	513.000	1.606	0.928
<i>Koç Holding</i>	10. Ahmet F. Ashaboğlu	762.672	390.000	1.523	0.706
<i>Koç Holding</i>	11. Mustafa Vehbi Koç	728.145	7.584.446	1.454	13.721
<i>Oyak Holding</i>	12. Güney Arık	718.333	---	1.434	---
<i>Koç Holding</i>	13. Temel Kamil Atay	613.950	458.394	1.226	0.829
<i>Yaşar Holding</i>	14. Mehmet Aktaş	506.739	3.896.947	1.012	7.050
<i>Yaşar Holding</i>	15. İdil Yiğitbaşı	506.739	3.896.947	1.012	7.050
<i>Koç Holding</i>	16. Mustafa Rahmi Koç	441.815	771.424	0.882	1.396
<i>Koç Holding</i>	17. Ali Yıldırım Koç	422.882	709.567	0.844	1.284
<i>Doğan Holding</i>	18. Vuslat Doğan Sabancı	408.333	513.000	0.815	0.928
<i>Anadolu -Zorlu</i>	19. Recep Yılmaz Argüden	392.033	---	0.783	---
<i>Koç Holding</i>	20. Kudret Önen	389.138	389.923	0.777	0.705
<i>Koç Holding</i>	21. Semahat Sevim Arsel	385.419	757.672	0.770	1.371
<i>Sabancı Holding</i>	22. Hayri Çulhacı	360.286	---	0.719	---
<i>Sabancı Holding</i>	23. Faruk Bilen	307.370	---	0.614	---
<i>Şişecam Holding</i>	24. Zeynep Hansu Uçar	298.500	---	0.596	---
<i>Koç Holding</i>	25. Carlo Vivaldi	288.556	390.000	0.576	0.706

<i>Koç-Yaşar*</i>	26. Mehmet Ömer Koç	259.282	379.262	0.518	0.686
<i>Sabancı Holding</i>	27. Haluk Dinçer	219.155	---	0.438	---
<i>Zorlu Holding</i>	28. Olgun Zorlu	210.333	---	0.420	---
<i>Sabancı Holding</i>	29. Seyfettin Ata Köseoğlu	200.494	548.467	0.400	0.992
<i>Sabancı-Yaşar**</i>	30. Mehmet Kahya	191.589	7.606.234	0.383	13.760
<i>Şişecam Holding</i>	31. Asuman Akman	162.500	---	0.324	---
<i>Yaşar Holding</i>	32. Hasan Girenes	147.189	---	0.294	---
<i>Sabancı Holding</i>	33. Mehmet Nurettin Pekarun	133.815	1.036.717	0.267	1.875
<i>Sabancı Holding</i>	34. Cezmi Kurtuluş	133.815	---	0.267	---
<i>Koç Holding</i>	35. Bülent Bulgurlu	116.442	---	0.232	---
<i>Sabancı Holding</i>	36. Bülent Bozdoğan	109.256	---	0.218	---
<i>Koç-Doğan-Oyak</i>	37. Ali Aydın Pandır	---	9.737.923	---	17.616
<i>Sabancı Holding</i>	38. Barış Oran	---	4.003.617	---	7.243
<i>Sabancı Holding</i>	39. Muhterem Kaan Terzioğlu	---	1.664.675	---	3.011
<i>Anadolu-Doğan Oyak Holding</i>	40. Tayfun Bayazıt	---	1.560.000	---	2.822
<i>Sabancı Holding</i>	41. Mustafa Dağüstü	---	796.000	---	1.440
<i>Sabancı Holding</i>	42. Neriman Ülsever	---	782.233	---	1.415
<i>Sabancı Holding</i>	43. Hayrullah Hakan Gürdal	---	690.000	---	1.248
<i>Sabancı Holding</i>	44. Hüsnü Paçacıoğlu	---	424.267	---	0.768
<i>Koç Holding</i>	45. Adil G. Öztoprak	---	390.000	---	0.706
<i>Koç Holding</i>	46. İsmail Cenk Çimen	---	378.117	---	0.684
<i>Doğan Holding</i>	47. Salih Ercüment Türktan	---	274.667	---	0.497
<i>Doğan Holding</i>	48. Yener Şenok	---	259.333	---	0.469
<i>Koç Holding</i>	49. Gökçe Bayındır	---	246.779	---	0.446
	Ortalama	102.560	215.380	0.205	0.390
	Std Sap.	461.236	1.051.135	0.921	1.902
	Toplam	32.614.000	71.937.000	65.116	130.137
	Varyans	212.738.391	1.104.884.000	0.848	3.616
	SSQ	70.995.688.00	384.525.088.00	283.00	1.258.404
		0	0	8	
	MCSSQ	67.650.808.00	369.031.264.00	269.67	1.207.698
İstatistikler		0	0	5	
	Öklid Normu	8.425.895	19.609.311	16.823	35.474
	Minimum	0.000	0.000	0.000	0.000
	Maximum	4.193.455	9.737.923	8.373	17.616
	Ağ Merkeziliği (2011):				
	%8.19				
	Ağ Merkeziliği (2014):				
	%17.28				

* 2011: Koç Holding -Yaşar Holding; 2014: Koç Holding

** 2011: Yaşar Holding; 2014: Sabancı Holding - Yaşar Holding

Ağ Analizi arasındalık faktörü açısından (Tablo 4) işletme gruplarının yönetim kurullarında yer alan yönetim kurulu üyeleri bağlamında incelendiğinde örnekleme yer alan 10 işletme grubuna bağlı 61 işletmenin 2011 yılı için 318, 2014 yılı için 334 yönetim kurulu üyesinin arasındalık derecesi analiz edilmiş ve bu analiz sonucunda 2011 yılı için 36, 2014 yılı içinse 33 yönetim kurulu üyesinin arasındalık derecesi açısından anlamlı sonuçlar içerdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Tabloya ilişkin önemli bulgu 2014 yılına ait toplam arasındalık skorunun (MD = 71.937.000) 2011 yılı arasındalık skoruna (MD= 32.614.000) ve 2014 yılına ait arasındalık oranının (% 17.28) 2011 yılı arasındalık oranına (% 8.19) kıyasla belirgin bir şekilde artış göstermesidir. Bu durumda önemli bir yoğunlaşma miktarının ya da arasındalığın olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bireysel aktörlerin gücünün ağ içinde ortalamasının altında bir değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Bu bağlamda, aktörlerin ağ içinde yayılımının çok fazla olmadığını ve aktörlerin ağda çok fazla aktif olmadıklarını söylemek mümkündür.

Ortak yönetim kurulu üyeliği bulunan yönetim kurulu üyelerine ait ağ analizi arasındalık sonuç diagramları Şekil 4’de sunulmaktadır. Şekilde merkeziğili düşük olan kişiler çıkarılarak sadeleştirilmiştir 2014 ağ diyagramı arasındalık açısından işletme gruplarının yönetim kurullarında yer alan kişiler bağlamında incelendiğinde Şekil 4’te örnekleme yer alan 10 işletme grubunun 4’nün sadece kendi işletme grupları içerisinde ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdiği diğer işletme gruplarıyla herhangi bir ortak yönetim kurulu üyeliklerinin olmadığı görülmektedir. Ağ diyagramında daha anlamlı olan ortak yönetim kurulu üyeliklerini şekil olarak daha detaylı görebilmek adına bu 4 işletme grubu şekil dışında bırakılmıştır. İşletme gruplarından 1’inin kendi bünyesinde yer alan 6 işletmesi bulunmaktadır ve bu işletmeler içerisinde 5’inin birbirleriyle ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdiği 1’inin ise işletmenin dahil olduğu işletme grubu içerisinde ortak yönetim kurulu üyeliği bulunmazken başka bir işletme grubu bünyesindeki 1 işletmeyle doğrudan ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdiği görülmektedir ve bu üyelik de yine çoğunluğu görebilmek adına şekil dışında bırakılmıştır. Diğer 5 işletme grubunun da hem kendi içerisinde hem de dışarındaki işletme gruplarıyla ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirdiği neticesiyle kişiler arasında görülen ortak yönetim kurulu ağ diyagramı iki kümeden oluşmaktadır. Birinci kümede sadece Anadolu İşletme Grubu bünyesinde yer alan işletmelerin (Migros hariç) yönetim kurulu üyeleri yer alırken ikinci kümede Oyak İşletme Grubunun, Sabancı İşletme Grubunun, Yaşar İşletme Grubunun, Doğan İşletme Grubunun ve Koç İşletme Grubunun bünyesinde yer alan işletmelerin yönetim kurulu üyeleri yer aldığı görülmektedir.

2014 yılında örnekleme yer alan işletme gruplarının yönetim kurullarında yer alan yönetim kurulu üyeleri arasında ortak yönetim kurulu üyeliğinde en fazla bulunan isim Ali Aydın Pandır’dır. Ali Aydın Pandır’ın özellikle otomotiv sektörü üzerinde geniş deneyimleri bulunmaktadır. Koç Holding bünyesinde yer alan Tofaş ve Türk Traktör’de iç üye olarak yönetim kurulunda görev yaparken, Doğan Holding bünyesinde Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş. ve Oyak Holding bünyesinde Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş dışardan bağımsız üye olarak

yönetim kurullarında görev yapmaktadır. Koç Holding bünyesinde yer alan TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. 12 yönetim kurulu üyesiyle, Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş. 10 yönetim kurulu üyesiyle aynı yönetim kurulunda üye olmaları neticesinde ilişkileri bulunurken yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin birbirlerine olan sinerjik etkisiyle Koç Holding bünyesinde yer alan 11 işletmenin tümünün yönetim kurulu üeleriyle de ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca Doğan Holding bünyesinde Doğan Şirketler grubunda 9 yönetim kurulu üyesiyle ve Oyak Holding bünyesinde Ereğli Demir Çelikte 9 yönetim kurulu üyesiyle holdingler arasında bir ilişkisi bulunurken yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin yine sinerjik etkisiyle Doğan Holding bünyesinde yer alan 7, Oyak Holding bünyesinde yer alan 8 işletmenin tüm yönetim kurulu üeleriyle holdingler arasında yönetim kurulu üeleriyle de ilişkisi bulunmaktadır.

İkinci sırada göze çarpan isim İbrahim Tamer Haşimoğlu'dur. İbrahim Tamer Haşimoğlu'nun özellikle stratejik planlama, turizm, gıda ve perakende sektörü üzerine geniş deneyimleri bulunmaktadır. Koç Holding bünyesinde yer alan Marmaris ve Tat Gıda'da iç üye olarak yönetim kurulunda görev yaparken, Yaşar Holding bünyesinde Altinyunus Turistik Tesisler işletmesinde yönetim kurulu üyesi olarak yönetim kurullarında görev yapmaktadır. Koç Holding bünyesinde yer alan Marmariste 6, Tat Gıda da 10 yönetim kurulu üyesiyle bir ilişkisi bulunurken yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin sinerjik etkisiyle Koç Holding bünyesinde yer alan 11 işletmenin 118 yönetim kurulu üyesiyle etkileşimli bir yönetim kurulu üeliği bulunmaktadır. Ayrıca Yaşar Holding bünyesinde Altinyunus yönetim kurulunda yer alması neticesiyle 7 yönetim kurulu üyesiyle ilişkisi bulunurken yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin sinerjik etkisiyle Yaşar Holding bünyesinde yer alan 6 işletmenin 42 yönetim kurulu üyesiyle holdingler arasında da bir ilişkisi bulunmaktadır.

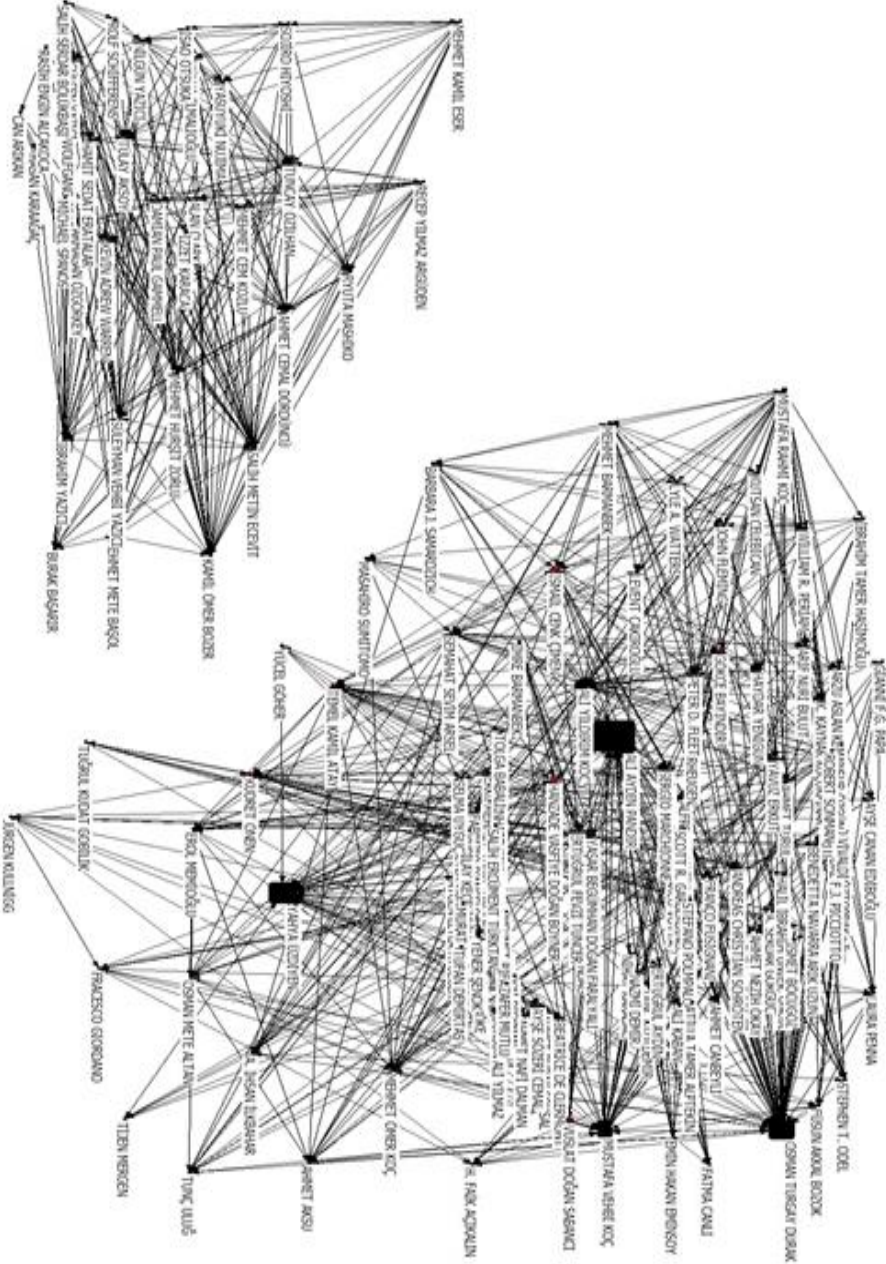
Üçüncü sırada göze çarpan isim Mehmet Kahya'dır. Mehmet Kahya'nın özellikle finans, pazarlama ve otomotiv sektörü üzerine geniş deneyimleri bulunmaktadır. Örnekleme yer alan şirketler düzeyinde incelendiğinde Yaşar Holding bünyesinde DYO BOYA ve Viking Kağıt işletmelerinde, Sabancı Holding bünyesinde ise Çimsa ve Yünsan işletmelerinde dışardan bağımsız üye olarak yönetim kurullarında görev yaptığı görülmektedir. Yaşar Holding bünyesinde yer alan DYO Boya'da 7, Viking'te 7 yönetim kurulu üyesiyle aynı yönetim kurulunda yer aldıklarından dolayı bir ilişkisi bulunurken yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin etkisiyle Yaşar Holding bünyesinde yer alan 6 işletmenin 42 yönetim kurulu üeleriyle sinerjik bir ilişkisi bulunmaktadır. Sabancı Holding bünyesinde yer alan Çimsa'da 6, Yünsan'da 6 yönetim kurulu üyesiyle aynı yönetim kurulunda yer aldıklarından dolayı bir ilişkisi bulunurken yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin etkisiyle Sabancı Holding bünyesinde yer alan 8 işletmenin 66 yönetim kurulu üeleriyle sinerjik bir ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca Mehmet Kahya'nın yönetim kurulu üyesi olduğu işletme grupları kendi arasında sinerjik bir ilişkisiyle ortak yönetim kurulu üyeliklerini

sürdürürken işletme grubu dışında da ortak yönetim kurulu üyelerine yer vermesi neticesinde 108 yönetim kurulu üyesiyle Holdingler arasında da bir ilişkisi bulunmaktadır.

Dördüncü sırada göze çarpan isim Mustafa Vehbi Koç'tur. Mustafa Vehbi Koç Koç Holding'in yönetim kurullarında yer alan aile üyelerinden biridir. Örnekleme yer alan şirketler düzeyinde incelendiğinde Koç Holding bünyesinde Arçelik, Tat Gıda, Tofaş, Tüpraş, Yapı Kredi Bankası işletmelerinde, iç aile üyesi olarak yönetim kurullarında görev yaptığı görülmektedir. Koç Holding bünyesinde yer alan Arçelik'te 12, Tat Gıda'da 10, Tofaş'ta 12, Tüpraş'ta 15, Yapı ve Kredi bankasında 12 yönetim kurulu üyesiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Yönetim kurulunda yer alan diğer yönetim kurulu üyelerinin etkisiyle Koç Holding bünyesinde yer alan 11 işletmenin 118 yönetim kurulu üyeleriyle sinerjik bir yönetim kurulu üyeliği ilişkisi bulunmaktadır. Mustafa Vehbi Koç'un Koç Holding dışında diğer işletmelerin yönetim kurulu üyeleriyle doğrudan bir ortak yönetim kurulu ilişkisi bulunmazken Koç Holding bünyesindeki işletmelerde yer alan yönetim kurulu üyelerinin diğer holdinglerde yer alan işletmelerle ortak yönetim kurulu üyeliğine gitmeleri neticesinde ortak yönetim kurulu üyeliği yapılan işletmelerin yönetim kurulu üyeleriyle de dolaylı yoldan ilişkili olduğu söylenebilmektedir.

Beşinci sırada göze çarpan isim Yahya Üzdiyendir. Yahya Üzdiyeni Doğan Holding'in çeşitli işletmelerinin yönetim kurullarında yer alan iç üyelerden biridir. Örnekleme yer alan şirketler düzeyinde incelendiğinde Doğan Holding bünyesinde Hürriyet Gazetecilik, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, Doğan Şirketler Grubu Holding, Çelik Halat, Ditaş ve Doğan Gazetecilik işletmelerinde, iç üye olarak yönetim kurullarında görev yaptığı görülmektedir.

Şekil 4.Ortak Yönetim Kurulu Üyelik Bulunan “Yönetim Kurulu Üyelerinin” Ağ Analizi- Arasındalık Sonuçları (2014)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen temel bulgular bütünsel olarak değerlendirildiğinde, ortak yönetim kurulu üyeliklerinin gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde farklı amaçlar doğrultusunda farklı yönetim kurulu üyelikleriyle oluşturulduğuna ve sadece ülke bağlamında değil Türkiye bağlamında

da firmaları özelliklerine göre farklı düzeylerde ve farklı yönlerde etkilediğine işaret etmektedir. Örnekleme yer alan Eczacıbaşı İşletme Grubunun sadece kendisine bağlı işletmeler aracılığıyla oluşturulan ortak yönetim kurulu üyelikleri bulunmaktadır. Doğan İşletme Grubu'nun hem kendisine bağlı olan hem de kendisine bağlı olmayan işletmeler aracılığıyla oluşturulan ortak yönetim kurulu üyelikleri bulunmaktadır. Oyak İşletme Grubu'nun ise 2011 yılında sadece kendisine bağlı işletmeler aracılığıyla oluşturulan ortak yönetim kurulu üyelikleri bulunurken 2014 yılında kendisine bağlı olmayan işletmeler aracılığıyla oluşturulan ortak yönetim kurulu üyeliklerinin de bulunması ortak yönetim kurulu üyeliklerinin aynı ülke bağlamında bile firma özelliklerine göre farklı şekillerde oluşturulduğunu destekler niteliktedir.

Ortak yönetim kurulu üyelikleri, gelişmiş ülkelerde bilgi paylaşımı ve belirsizlikle başa çıkma amacı ile oluşturulurken (Maman, 1999; Gulati ve Westphal, 1999) Türkiye'de ise sahipliği ellerinde bulunduran aileler tarafından işletme grubunun bağlı şirketlerini denetlemek ve bu şirketler arasında koordinasyonu sağlamak için kullanılmaktadır (Ataay, 2008). Aile üyesi olarak yönetim kurulunda görev yapan İdil Yiğitbaşı'nın Yaşar İşletme Grubu bünyesinde gruba dâhil edilen 6 işletmenin 6'sında da yönetim kurulu üyeliği bulunmaktadır. İcracı üye olarak yönetim kurulunda görev yapan Yahya Üzdiyen'in Doğan İşletme Grubu bünyesinde gruba dâhil edilen 7 işletmenin 6'sında yönetim kurulu üyeliği bulunmaktadır. Aile üyesi olarak yönetim kurulunda görev yapan Olgun Zorlu'nun Zorlu İşletme Grubu bünyesinde gruba dâhil edilen 3 işletmenin 3'ünde de yönetim kurulu üyeliği bulunmaktadır. Örnekleme yer alan işletme gruplarının aynı yönetim kurulu üyelerini bağlı şirketlerinin yönetim kurullarına yerleştirmesi ve bu yerleştirilen yönetim kurulu üyelerini ya aile üyelerinden ya da uzun yıllar işletmede çalışarak aileden biri gibi görülen yönetim kurulu üyelerinden seçmesi Ataay (2008) sonuçlarını destekler niteliktedir.

Doğrudan ortak yönetim kurulu üyelikleri, işletme grubunun bağlı şirketlerini kontrol etmesini mümkün kılarken, dolaylı ortak yönetim kurulu üyelikleri ise bağlı şirketler arasındaki koordinasyonu sağlamak için oluşturulmaktadır (Mizruchi, 1996). Yıllar itibariyle doğrudan ve dolaylı ortak yönetim kurulu üyeliklerindeki değişime bakıldığında 2011 yılında % 12 doğrudan % 12.5 dolaylı, 2014 yılında % 15 doğrudan % 13 dolaylı ortak yönetim kurulu üyeliği gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Doğrudan ortak yönetim kurulu üyeliklerinin dolaylı ortak yönetim kurulu üyeliklerine kıyasla azda olsa daha fazla arttığı, tüm ortak yönetim kurulu üyeliklerinin ise 2011 yılına oranla daha fazla görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Amsden, Alice H., Hikino, T. (1994). Project Execution Capability, Organizational KnowveHow, and Conglomerate Corporate Growth in Late Industrialization. *Industrial and Corporate Change*, 3 (1), 111-148.
- Arikboğa, Ş., Menteş, A. (2012). Türkiye'de Kurumsal Yönetişim İklimi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59 (2), 85-120.

- Ataay, A. (2008). Aile İşletme Gruplarında Karşılıklı Kenetlenmiş Yönetim Kurulları: İMKB 100 Şirketlerinden Bulgular. Tamer Koçel (Ed.), 3. *Aile islemeleri Kongre Kitabı* içinde (s. 19-31). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Barringer, Bruce R., Harrison, Jeffery S. (2000). Walking a Tightrope: Creating Value Through Interorganizational Relationship. *Journal of Management*, 26 (3), 367–403.
- Baycan, N. Ç., Semerciöz, F. (2013). Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı Temelinde, İMKB-100 Endeksindeki Şirketlerde Varolan Ortak Yönetim Kurulu Üyeliklerine Bir Bakış. Kemal Demirci ve diğerleri (Ed.), 21. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 565-575). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Buğra, A., Üsdiken, B. (1995). Societal Variations in State-Dependent Organizational Forms: The South Korean Chaebol and Turkish Holding Company. *Emot (European Management and Organization in Transition) Workshop*, Helsinki: Finland.
- Buğra, A. (1995). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2007). *Devlet ve İşadamları*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2013). *Devlet ve İşadamları*. Fikret Adaman (Çev.). (8. Baskı). New York: State University of New York Press.
- Borgatti, S., et al. (2002). Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis , Harvard. MA: Analytic Technologies.
- Claessens, S., Simeon D. (1998). Managers, Incentives, and Corporate Performance: Evidence from the Czech Republic. Working Paper, World Bank.
- Collin, S. O. (1998). Why Are These Islands of Conscious Power Found in the Ocean of Ownership? Institutional and Governance Hypotheses Explaining the Existence of Business Groups in Sweden. *Journal of Management Studies*, 35 (6), 719-746.
- Çolpan, A. M., Hikino, T. (2008). Türkiye'nin Büyük Şirketler Kesiminde İşletme Gruplarının İktisadi Rolü ve Çeşitlendirme Stratejileri. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1-2, 23-58.
- Çolpan, A. M., Hikino, T. (2010). Foundations of Business Groups: Toward an Integrated Framework. Çolpan, Aslı M. ve diğerleri (Ed.), *The Oxford Handbook of Business Groups* içinde (s. 15-66). Oxford: Oxford University Press.
- Demirağ, İ., Serter, M. (2003). Ownership Patterns and Control in Turkish Listed Companies. *Corporate Governance*, 11 (1), 40-51.
- Dirlik, S. (2014a). Türkiye'de Egemen İktisadi Aktörler olarak İşletme Grupları. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 51 (594), 9-36. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/makaleler/594/sayi_594_makale-01.pdf (25.05.2016).
- Guillén, M. F. (2000). Business Groups in Emerging Economies: A ResourceveBased View. *Academy of Management Journal*, 43 (3), 362–380.
- Gulati, R., Wetphal, J. D. (1999). Cooperative or Controlling? The Effects of CEO-Board Relations and the Content of Interlocks on the Formation of Joint Ventures. *Administrative Science Quarterly*, 44 (3), 473-506.
- Granovetter, M. S. (2005). The Impact of Social Structure on Economic Outcomes. *Journal of Economic Perspectives*, 19 (1), 33-50.
- İlhan, T. (2005). Uluslararası Ortak Girişimlerde Şirket İçi Tutarlılık ve Yerel Eşbiçimlilik Baskılarını Yönetmede Farklılaşan Stratejik İnsan Kaynakları Uygulamalarının Rolü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 81–119.
- İlhan-Nas, T., Okan, T., Tatoğlu, E., Demirbağ, M. & Glaister, K.W. (2018). The Effects of Ownership Concentration and Institutional Distance on the Foreign Entry Ownership Strategy of Turkish MNEs. *Journal of Business Research*, 93, 173–183.
- İlhan-Nas T., Kalaycıoğlu O. (2016). The Effects of the Board Composition, Board Size and CEO Duality on Export Performance: Evidence from Turkey. *Management Research Review*, 39, 1374-1409.
- İlhan-Nas T., Çarkcı A. (2015). Yönetim Güçlendirmenin Firmanın Finansal Performansı ve Risk Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *ODTÜ Gelişim Dergisi*, 42, 355-409.

- Karaevli, A. (2008). Türkiye’deki İşletme Gruplarında Çeşitlendirme Stratejilerinin Evrimi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8 (1-2), 85-107.
- Khanna, T., Rivkin, J. W. (2001). Estimating the Performance Effects of Business Groups in Emerging Markets. *Strategic Management Journal*, 22 (1), 45-74.
- KHU–KPMG–T–DEİK–VCC (Kadir Has University, KPMG Turkey, the Foreign Economic Relations Board, Vale Columbia Center on Sustainable International Investment). (2011). Turkish Multinationals Steady On Their Course Despite Crisis, Survey Finds. <http://sites.khas.edu.tr/EMGP/report.html>, Date of Access: 11.11.2018.
- Koca, M. A. (2015). *İşletme Gruplarında Çeşitlenme ve Bilgi Alanı Yönetimi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koçer, B. (2006). *İçsel Bir Yönetişim Mekanizması Olarak Yönetim Kurulları: İMKB’de İşlem Gören Şirketlerin Yönetim Kurulu Yapısı ve İşlevleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Maman, D. (1999). Research Note: Interlocking Ties within Business Groups in Israel - A Longitudinal Analysis, 1974-1987. *Organization Studies*, 20 (2), 323-339.
- Maman, D. (2002) The Emergence of Business Groups in Israel and South Korea Compared. *Organization Studies*, 23 (5), 737-758.
- Mizruchi, M. S. (1996). What do interlocks do? An analysis, Critique, and Assessment of Research on Interlocking Directorates. *Annual Review of Sociology*, 22, 271-298.
- Özkara, B., ve diğerleri. (2008). Türkiye’de İşletme Grupları: Eskiler ve Yeniler. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8 (1-2), 59-83.
- Scott, J. (2000). *Social Network Analysis: a Handbook*. (2. Baskı). London: Sage Publications.
- Selekler-Gökşen, N., Üsdiken, B. (2001). Uniformity and Diversity in Turkish Business Groups: Effects of Scale and Time of Founding. *Brisith Journal of Management*, 12, 325-340.
- Selekler-Gökşen, N., Karataş, A. (2008). Board Structure and Performance in an Emerging Economy: Turkey. *International Journal of Business Governance and Ethics*, 4 (2), 132-147.
- Shleifer, A., Vishny, R. W. (1997). A Survey of Corporate Governance. *Journal of Finance*, 52 (2), 737-783.
- Şenalp, G. M., Öztürk, Ö. (2014). Interlocking Directorates and Capitalist Class Formations in Turkey: A Study on the Listed Firms in Istanbul Stock Exchange and Istanbul Chamber of Industry (ISO 500). *World Congress of Sociology*, 13-19 July. Japan: Yokohama.
- Üsdiken, B., Öktem, Ö. Y. (2008). Kurumsal Ortamda Değişim ve Büyük Aile Holdingleri Bünyesindeki Şirketlerin Yönetim Kurullarında “İcrada Görevli Olmayan” ve “Bağımsız” Üyeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (1), 43-71.
- Yurtoğlu, B. B. (2003). Corporate Governance and Implications for Minority Shareholders in Turkey. *Journal of Corporate Ownership and Control*, 1 (1), 72-86.
- https://www.osha.gov/pls/imis/sic_manual.html
- <http://www.iso500.org.tr/>
- www.kap.gov.tr Erişim Tarihi: 28.07.2016.

SUMMARY

In this study, it is aimed to examine the current network structures of shared board memberships which are common in Turkish business groups in the context of corporate governance. Two research questions put forward in this direction guide the study. The first of these questions is related to who the members of the joint board of directors of Turkish family business groups are. When the year 2012, when the new Turkish Commercial Code came into force, is taken as the breaking point, whether there has been any change in the profile of the joint board member before and after this year comes up as the second important research question that forms the basis of the study.

In this context, the network structures of the joint board memberships of the 10 business groups determined by the judgemental sampling method are presented by utilizing the secondary data obtained from 2011 and 2014. While determining the universe of the study, “Turkey's 50 largest economic actors” list which is in the study conducted by Çolpan and Hikino (2008) and “The top 19 Turkish non-financial multinationals” list in the study published by KHU–KPMG–T–DEIK–VCC (2011) are referenced. When all firms in these two studies combined, 63 business groups operating in Turkey are obtained. Within the framework of intentional sampling method, the sample of the study consists of 61 affiliated institutions which operate in at least 3 different sectors, at least three of its subsidiaries are publicly traded, and at least one of its affiliates is one of the 10 holding companies listed in the ISO 500 2014 company rankings. UCINET program was used for social network analysis in order to reveal common board networks and member profiles in Turkish business groups. After determining which holdings which companies, which board members and which enterprises hold joint work with the board members for the holdings included in the sample, the weighted obtained data were transferred to frequency tables created under the UCINET program. NETDRAW and UCINET programs are shown graphically in order to see the relations between the nodes formed within the obtained social network in more detail. At this stage, the profile of the business groups and the members of the board of directors working in these enterprises were compared and the role of the members of the board of directors of the business groups and the centrality and interrelationships of these members were revealed by looking at the centrality and betweenness data of the companies included in the sample in 2011-2014. In the social network analysis process applied within the scope of the study, two different perspectives were adopted at the firm and individual level while obtaining the network structures of the members of the joint board of directors. In this context; at the firm level, the social network matrix, defined at the level of “business groups and affiliates” having joint board members, represents the social network between firms that have joint board members among themselves. At the individual level, the network matrix defined at the level of “board members” with common board members represents the social network between individuals who work together on the boards of different firms.

Considering all the networks, the most central actors with joint board members in Turkish business groups are either family members or internal members who are now seen as one of the family members after many years of working in the company, yet in the automotive sector, it is seen that these members are composed of company CEOs with extensive experience in the sector. When the main findings obtained as a result of this study are evaluated holistically, it indicates that joint board memberships are formed with different board memberships for different purposes in developed and developing countries and not only in the country but also in the context of different levels according to the characteristics that affect the company in the context of Turkey and in different directions. Looking at the changes in the direct and indirect joint board

memberships by years, it was found that 12% direct 12.5% indirect in 2011, 15% direct and 13% indirect in 2014 joint board membership was realized. It has been concluded that direct joint board memberships have increased slightly more than indirect joint board memberships and that all joint board memberships have been seen more than in 2011.

Sürdürülebilir Sosyal Güvenlik Sistemi İçin Mali Kural Önerisi*

Volkan YURDADOĞ** Haşim AKÇA*** Oğuzhan BOZATLI****

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı; Türk Sosyal Güvenlik Sistemini sürdürülebilir ve etkin bir temele oturtmak için mali kural önerisinde bulunmaktadır. Türkçe literatürde mali kural ile ilgili birçok çalışma olmakla beraber sosyal güvenlik sisteminde mali kurala yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türkçe dışındaki literatür incelendiğinde ise özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin 1992 yılından bu yana sosyal güvenlik sistemi için mali kural uygulamaları gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, Avrupa Birliği örneklerinden de hareketle Türk Sosyal Güvenlik Sistemi için mali kural önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca ulusal yazında Anayasanın 65.maddesine genellikle hukuksal açıdan yaklaşıldığı ve söz konusu maddenin Türk Sosyal Güvenlik Sistemine yönelik mali ve iktisadi etkilerinin ihmal edildiği tespit edilerek önerilen mali kural çerçevesi ile uyumlu olarak yeni bir yorum önerisinde bulunulmuştur. Analiz sonucunda Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin sürdürülemez düzeyde olan açıklarını kontrol altına almak adına önerilen mali kural çerçevesinin kesin bir çözüm olmadığı ancak bu çerçeve ile birlikte önerilen kurumsal düzenlemelerin yapılmasının kayda değer şekilde iyileşmeler sağlayacağı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sosyal Güvenlik Sistemi, Anayasa ve 65.madde, Mali Kural, Sosyal Güvenlik Açıkları

JEL Sınıflandırması: H55, H60

Fiscal Rule Proposal For Sustainable Social Security System

ABSTRACT

The main purpose of this study is to propose a fiscal rule to put the Turkish Social Security System on a sustainable and effective basis. Although there are many studies on the fiscal rule on the studies in Turkish, any available study on the fiscal rule has been found in the social security system. As the studies aside from the Turkish is examined, it has been observed that the European Union countries applied fiscal rules for social security system since 1992. In this study, a fiscal rule was proposed for the Turkish Social Security System in line with the European Union case. In addition, it was determined that the 65th article of the Constitution was generally approached legally in the national literature and that the fiscal and economic impacts of the considered article on the Turkish Social Security System were neglected and a new interpretation was proposed in accordance with the proposed fiscal rule framework. As a result of the analysis, it was emphasized that the proposed fiscal rule framework for controlling the unsustainable deficits of the Turkish Social Security system is not a definite solution, but that the proposed institutional arrangements with this framework would provide significant improvements.

Keywords: Turkish Social Security System, Constitution and 65.Article, Fiscal Rule, Social Security Deficits

JEL Classification: H55, H60

* Bu çalışma, 7-8 Aralık 2018 tarihleri arasında Antalya, Türkiye’de düzenlenen “2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi” nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Adana, vyurdadog@cu.edu.tr

*** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Adana, hakca@cu.edu.tr

****Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Adana.oguzhanbozatli@gmail.com
(Makale Gönderim Tarihi: 22.03.2019 / Yayına Kabul Tarihi:27.07.2019)

Doi Number: 10.18657/yonveek.543303

GİRİŞ

İnsanoğlunun geleceğini teminat altına alması fikrinden doğan sosyal güvenlik, gerçekleşmesi muhtemel olumsuzluklara veya risklere karşı önlemler alma çabasının ürünüdür. Modern anlamda sosyal güvenlik, 19. ve 20. yüzyılda Kıta Avrupası ülkelerinde yaşanan politik, sosyal ve ekonomik çatışmaların bir ürünü olarak bugünkü konumuna gelmiştir. Özellikle Kıta Avrupası ülkelerinde ortaya çıkmasının ardında yatan temel sebepler ise sanayileşmesini tamamlayan bu ülkelerde ortalama yaşam sürelerinin düşüklüğü, iş kazalarındaki artış, yoksulluğun artması ve sağlık hizmetine duyulan ihtiyacın artmasıdır. Avrupa ülkelerinde bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde ise bugünkü anlamında olmasa da bir nevi sosyal güvenlik fonksiyonu gören Ahilik, lonca ve vakıf gibi geleneksel kurumlar vardı. Cumhuriyetin ilanından 1961 Anayasasına kadar olan dönemde ise oldukça dar kapsamlı olsa da sosyal güvenlik kanunlarının çıkarıldığı gözlemlenmektedir. Sosyal güvenlik hakkı Türkiye'de ilk olarak 1961 Anayasası ile kabul edilmiştir. Sosyal güvenlik hakkının kapsamı, 1982 Anayasasında genişletilmekle beraber devletin bu hakkı sağlarken sınırlarının olduğu belirtilmiştir.

Çalışmada değinecek konulardan ilki Hukuk ve Sosyal güvenlik kavramlarının birbiri ile olan etkileşimi sonucu yapılan Sosyal Güvenlik Kurumuyla ilgilidir. Esasen asıl üzerinde durulan Anayasanın 65. Maddesi olup, kimi hukukçuların olumsuz kimilerinin ise olumlu olarak yorumlasalar da sosyal güvenlik harcamaları hiç azalmamış aksine hep artarak bütçenin, dolayısıyla devletin veya hükümetlerin üzerinde yük olmuştur. Bu noktada sosyal güvenlik açıklarının nedenleri ve etkileri üzerinde durulmuş, konu üzerinde araştırmalarla ilgili literatür taraması verilerek genel anlamda bu açıkların nedenleri ve yansımaları anlatılmaya çalışılmıştır. Akabinde mali kuralın tarihsel, felsefi ve teorik kısmına değinilmiştir. Ardından konumuzla ilgisi açısından sosyal güvenlikle ilgili olarak mali kural uygulayan ülkeler örneklendirilmiştir. Bahsi geçen teori ve uygulamalardan hareketle bu çalışmanın amacı ise Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin etkin ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak amacıyla mali kural önerisi sunmaktır.

I. ANAYASA, KANUN VE SOSYAL GÜVENLİK

Bugünkü manasını tam olarak karşılama da tarihin her evresinde, olası tehlikelere karşı korunma ihtiyacı her toplum ve devlette var olmuştur. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 22. Maddesinde temel bir insan hakkı olarak gösterilen ve bu hakkın sağlanmasında devlete önemli bir pay biçen sosyal güvenliğin en temel amacı, bireylerin karşı karşıya kaldığı sosyal riskler karşısında güvence sağlamaktır. Ortak bir tanımının olmadığı sosyal güvenlik ile ilgili olarak gerek teorik gerekse de uygulama yöntemleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Hangi risklerin sosyal güvenlik kapsamı içerisinde yer alıp almayacağı her ülkenin iktisadi, siyasi ve sosyal yapısı ile yakından ilişkilidir. Ancak bu durum sistemler arasında ortak noktaların olmayacağı anlamına gelmemelidir (Yurdadoğ, 2017a).

Türk Hukukunda sosyal güvenlik hakkı, ilk olarak 1961 Anayasası'nın 48. Maddesinde "*Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurma ve kurdurmak devletin ödevlerindedir*" ibaresi ile anayasal zeminde düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nda ise 60. Maddede "*Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.*" hükmüne yer verilerek anayasal hak tanımlanmıştır (Fırat, 2016: 319; Karabulut, 2016: 199).

2006 yılında 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye'de Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'dan oluşan dağınık bir yapıdaki sosyal güvenlik sistemi tek çatı altında birleştirilmiştir. 5502 sayılı kanun, dağınık halde bulunan sistemi SGK çatısı altında bir araya toplarken, aynı zamanda farklı sosyal sigorta rejimleri 5510 sayılı kanunla beraber bir araya getirilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler neticesinde Türk Sosyal Güvenlik Sistemi iki temel yapı olarak SGK ve Türkiye İş Kurumu şeklinde oluşturulmuştur. Tamamlayıcı unsur olarak ise Bireysel Emeklilik Sistemi kurulmuştur. Bu düzenlemeler ile prim ödeyenlerin hak ve yükümlülüklerinin eşitlendiği, mali olarak sürdürülebilir bir sistemin kurulması hedeflenmiştir (Fırat, 2016: 319; Cural, 2016: 695). Dış denetim açısından 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu (KMYKK) 41. Maddesine göre, idari faaliyet raporlarının Sayıştay ve Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmesi ve incelenmesi, iç denetim noktasında ise Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı ile İç Denetim Birimi Başkanlığı yoluyla gerçekleştirilmektedir.

II. ANAYASANIN 65. MADDESİ VE SOSYAL GÜVENLİK

Sosyal güvenlik hakkı 1982 Anayasasının 65. Maddesinde düzenlenmiştir. 2001 yılındaki değişiklik öncesi 1982 Anayasası'nın ilk halinde 65. Madde şöyledir: "*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirilir.*" 2001 yılında yapılan değişiklikle söz konusu madde şöyle değiştirilmiştir: "*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.*" Bahsi geçen Anayasa maddesindeki değişiklikle, *devletin ekonomik istikrarın korunmasını gözetmesine yönelik* ibare kaldırılarak yerine *amaçlarına uygun önceliklerin gözetilmesi* ibaresi eklenmiştir.

Anayasa Hukuku ya da sosyal hak kitaplarının birçoğunda, Anayasanın 65. Maddesi gereği kadar değerlendirilmemiştir. Söz konusu maddenin getirdiği değişiklikler ve sınırlamalar maddenin ifade edilmesinin ötesine geçmemiş ve detaylı olarak tartışılmamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi adına Anayasanın 65. Maddesi ile ilgili yapılan yorumların literatür taraması verilmiştir:

Gözler'e göre, Anayasanın 65. Maddesiyle ilgili 2001 yılındaki değişiklik yerinde değildir. Zira Anayasanın 65. Maddesindeki bu değişiklik devletin ekonomik istikrarı göz ardı ederek vatandaşların sosyal haklarını sağlamak adına harcamalar yapacağını ifade etmektedir. Bu durum gerek değişikliğin yapıldığı

2001 yılındaki kriz ortamında gerekse de mevcut dönemde her zaman için ihtiyaç duyulan ekonomik istikrarın göz ardı edilmesine kapı aralayabilir. Anayasanın 65. Maddesi aynı zamanda realiteyle de uyuşmamaktadır. Ayrıca böyle bir madde olmasa dahi devlet, vatandaşların ekonomik ve sosyal haklarını ancak mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde gerçekleştirecektir. Doğal olarak Gözler, söz konusu maddede yapılacak değişikliklerin hukuki bir sonuç doğurmayacağını dolayısıyla hukuk âleminde değişen bir şeyin olmayacağını ifade etmektedir (Gözler, 2011: 37).

Özveri (2011: 413)'ye göre, Anayasanın değişen 65. Maddesi ile beraber devletin sorumluluğu kesinlikle sona ermektedir. Bilakis devletin yaptığı veya yapacağı tercihler hem politik hem de hukuki sonuçlar doğurur. Söz konusu maddede geçen *amaçlarına uygun öncelikler* yalnızca politik olarak değil hukuki olarak da kanıtlanmaya muhtaçtır.

Tanör ve Yüzbaşıoğlu (2004:178)'na göre, "mali kaynakların yeterliliği ölçüsü" yerinde bir düzenlemedir. Zira aksi durumda hareketsizlik veya yeterli sosyal katkının gerçekleştirilmemesi neticesinde sürekli bir şekilde anayasanın ihlal edildiği yönünde söylemler rahatsızlık oluşturabilir. Ancak bu hüküm anayasa ile belirlenmiş sosyal hakların, devlet organları ve iktidarlar tarafından görmezden gelinebileceği bir mazeret olarak da öne sürülebilir.

Özbudun (2014: 154-155)'a göre, söz konusu anayasa maddesi, direkt olarak uygulanabilir bir hukuk kuralından ziyade yasama erkine politik nitelikte talimatlar veren ya da rehberlik eden program hükmü niteliğindedir.

Taşkent (1992), Anayasanın 73. Maddesine atfen devletin adil bir vergi politikası izlemediğini, verginin ağırlıklı olarak ücretli kesimden tahsil edildiğini, bu koşullar altında devletin; mali imkânlarının sınırlı olduğu görüşüne itibar etmenin sosyal adaletten bahsetmeyi anlamsız kılacağı saptamasında bulunmaktadır. Taşkent'e göre devletimizin mali imkânları bu kadar demek hiçbir şekilde sosyal adaletle bağdaşmamaktadır. Orhan Aldıkaçtı tarafından ise, 65. Maddenin sosyal haklara inanmayan iktidarlar için alan yarattığı öne sürülmektedir. Bununla beraber maddenin oldukça esnek bir yapıya sahip olduğunu belirterek, söz konusu maddenin anayasanın uygulanmasından ziyade iktidarda olanların uygulayacakları programlara öncelik veren bir zihniyetle yazıldığı ifade edilmektedir (Akt. Özveri, 2011).

Aslan (2009), 65. Madde ile getirilen sınırlama konusunda iki kriterli bir değerlendirme sunmaktadır. İlk kriterde "*devletin görevlerinin amaçlarına uygun öncelikleri gözetmesi*" hususunu değerlendirerek yorum yapmaktadır. Amaç ve ödevlerin paralel gelişim gösterdiğini ifade eden Aslan devletin, ödevleri ekseninde amaçlar edinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun neticesinde görevlerin amaçlara uygunluğunun teşhis ve tespitinde sorunsallar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunsalları ise, haklar çatışması olarak belirten Aslan, Anayasanın 5. Maddesinde belirtilen sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri ile aşılabileceğini ifade etmektedir. İkinci kriter olarak "*Devletin mali kaynaklarının yeterliliği*" hususunu değerlendirerek, bu ifadenin devletin amaç ve gayelerini tam anlamıyla ifa etmemesi üzerine bir mazeret olarak yorumlamaktadır. Aslan'a

göre yolsuzluğun olmadığı, kaynakların etkin kullanıldığı, kalkınmanın teşvik edildiği, adil bir vergilemenin yapıldığı devlet düzeninde mali kaynakların yetersizliği söz konusu olamaz (Aslan, 2009:142-144).

Sağlam'a göre, sosyal devlet ilkesinin işletilmesi önündeki asıl engel, 1982 Anayasasının 65. Maddesinde geçen ekonomik istikrarın gözetilmesi hususudur. 1961 Anayasasında yer almayan bu ölçüt sosyal devlet ilkesini ve devlet ödevlerini göreceli bir duruma sokarak sürekli tehir edilmesini sağlamaktadır. 2001 Anayasa değişikliğinde bu hususun gözden geçirilerek sosyal devlet ilkesini işletmeme yönündeki elverişli mazeret gerekçesi giderilmiştir. 65. Maddenin tek bir işlev olarak sosyal devlete sınır getirmek şeklinde yorumlanamayacağını ayrıca mali kaynakların yeterliliği ölçütünün realiteyi yansıtan bir hudut çizdiğini, bugüne kadar ihmal edilen asıl işlev olarak kaynakların tahsisatı ve yeterliliğini de içine alan müspet bir ölçü olduğunu ifade etmektedir (Sağlam, 2008: 755-759).

Anayasa'nın 65. Maddesini oldukça esnek bir yapıda hatta kaygan bir zemin olarak nitelendiren Kaboğlu, ilgili Anayasa maddesinin Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından oldukça devletçi bir şekilde yorumlandığının altını çizmektedir. 2001 yılında yapılan değişiklik öncesi ve sonrasında AYM kararlarının aynı çizgide devam ettiğini belirterek sosyal haklar lehine sağlanan anayasal gelişmenin AYM kararlarına yansımadığını belirtmektedir (Kaboğlu, 2010: 45-46).

Özveri (2011: 150) ve Algan (2006: 446-447)'ya göre, Anayasanın 90. Maddesi ekseninde düşünüldüğünde sosyal hakların uluslar arası sözleşmelerde yer alması, söz konusu 65. Maddenin getirdiği sınırlamalara bir engel olarak değerlendirilebilir. Zira bahsi geçen 90. Madde anayasanın üstünde yer alan bir norm niteliğindedir.

Algan (2006)'ya göre, 1982 Anayasası'nın 65. maddesinin ilk halinde "*ekonomik istikrarın korunması*" ölçütünün 1961 Anayasası'nda yer alan "*iktisadi gelişme*" ölçütüne nazaran devlete, geniş bir takdir yetkisi sağladığı, dolayısıyla maddenin ilk düzenleme biçimi ile de 1961 Anayasası'nın gerisinde kaldığı açıktır. Zira ekonomik istikrarın sağlanması, iktisadi gelişmeden daha sancılı ve zaman alıcı bir süreçtir. İktisadi gelişme, ancak sağlıklı ve sürekli olduğunda bir ülkenin ekonomik istikrara kavuştuğu söylenebilir. Bu durumda 1982 Anayasası'nın 65. Maddesinin ilk şekline göre 1961 Anayasasındaki hükme nazaran daha zor bir koşula bağlanmıştır. 2001 yılında yapılan değişiklikle Anayasanın 65. Maddesinden çıkarılan ekonomik istikrar kavramı belirsizlik yarattığından olumlu bir gelişmedir. Ancak bu durum devletin bahsi geçen ödevleri yerine getirirken ekonomik istikrarı göz ardı edeceği şeklinde yorumlanmamalıdır. Anayasanın 65. Maddesinin ikinci biçiminde ekonomik istikrar ifadesi yerine getirilen "*görevin amaçlarına yönelik öncelikleri gözeterek*" ifadesi oldukça isabetlidir. Bu koşul bu görevleri ifa ederken devletin etkinliği sağlamasına yardımcı olacaktır. "*Mali kaynakların yeterliliği*" ölçütü ise ekonomik ve sosyal haklar bakımından bir kısıtlama anlamına gelmekle beraber devletin, bu haklar nedeniyle oluşan yükümlülüklerinden tamamen sıyrılmama

fırsatını yakalaması şeklinde yorumlanamaz. Bu madde ile, söz konusu sosyal ve ekonomik ödevlerin devlet tarafından ifa edilip edilmemesi meselesinden ziyade ödevlerin uygulanış derecesi mali kaynakların yeterliliğine bağlanmıştır. Bu durum realiteye oldukça uygundur kaldı ki, mesele aslen devletin bu ödevleri yerine getirirken sınırlı kaynaklarını nasıl paylaşacağıdır. Bu konudaki takdir yetkisi yasama organına, uygulama yetkisi ise yürütme organına verilmiştir. Yargı oranlarının devletin mali kaynaklarının yeterliliğini ölçmeye kalkışması yetki aşımına girmektedir ve hukuksal sınırların zorlanarak yerindelik denetimi yapıldığı anlamına gelir. Oysa yargı organlarının bu alanda denetim yetkisi oldukça sınırlı bir düzeydedir (Algan, 2006: 442-446).

Temiz (2014: 183)'e göre, Anayasanın 65. Maddesi negatif haklar bakımından uygulanabilir değildir. Anayasanın gerek 56. gerek se de 17. Maddeleri gereği devletin ekonomik ve sosyal alandaki görevlerini ifa ederken uygulayacağı sınırlamalarda yaşama hakkını ortadan kaldıran düzenlemeler yapamayacaktır. Temiz anayasal düzeyde kaynak kısıtının tanınmasının devlet için bir tür mazeret fırsatı doğurabileceğini vurgulamaktadır.

Atar (2002: 10)'a göre, Anayasanın 65.maddesi ile ilgili olarak 2001 yılında yapılan değişiklikle beraber “*ekonomik istikrarın korunması*” gibi muğlak bir tanımın yerine “*amaca uygun önceliklerin*” tanımının getirilmesi oldukça yerinde bir değişikliktir (Akt. Dinler, 2008: 4).

İzgi ve Gören (2002, 661)'e göre, devlete mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde görev yüklenmesi, aynı zamanda ekonomik istikrarı da kapsayıcı ve koruyucu bir anlam taşıdığını ifade etmişlerdir (Akt. Dinler, 2008: 4).

Bulut (2003)'a göre, Anayasanın 65. Maddesinin ikinci biçimiyle ilgili olarak yapılan değişikliğin, Anayasanın 5. Maddesi ile belirtilen amaçlara ne ölçüde ulaşılacağına takdirini yasama ve yürütme organına bırakmaktadır. Ancak belirtilmelidir ki bu takdir hakkı, değişiklik öncesinde olduğu gibi devlete hareketsiz kalma imkânı sağlayacak kadar geniş değildir.

Çelik (2007: 8-9)'e göre, Anayasanın 65. Maddesi devletin kendisi için ödev, vatandaşlar için hak olan sosyal güvenliğin sağlanması görevini ifa ederken sosyal sigortacılığın teknik gereklerine uygun olarak bazı sınırlamalar yapma hakkı sağlamaktadır. Ancak sosyal güvenlik hakkını tamamen ortadan kaldırıci duruma getiren müdahaleler yapma yetkisini vermemektedir. Nitekim AYM'nin 23.02.2001 tarihli, E.1999/42, K.2001/41 sayılı kararında ifade edildiği gibi, sosyal güvenlik sisteminde yapılan düzenlemelerin, hukuk güvenliğini zedelemeyecek biçimde “*adil, makul ve ölçülü*” olması zorunlu kılınmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyetin temel ilkelerinden olan “*sosyal hukuk devleti*” ilkesini esas almadan 65. Maddeye yapılan atıf ve yorumlar son derece daraltıcı ve yanıltıcıdır. Aynı şekilde AYM'nin 65. Maddeyi daraltıcı bir anlamla yorumlaması Çelik'e göre sosyal hukuk devleti ilkesinin ihlalidir.

Tuncay ve Ekmekçi (2016: 96)'ye göre, Anayasanın 65. Maddesinin getirdiği sınırlayıcı hüküm gerçekçidir. Ancak altı çizilmelidir ki, bu madde aynı zamanda sosyal güvenliğin gelişimi açısından oldukça sakıncalıdır.

Genel olarak değerlendirildiğinde hukukçular iki zıt kutupta

görülmektedir. Bazı hukukçular söz konusu maddenin gayet müspet yönlerini, bazı hukukçular da olumsuz yönlerini öne çıkarmaktadır. Ancak yapılan yorumlar genellikle hukuki nitelikte olup, sosyal güvenliğin mali yapısı ve mali etkileri ihmal edilmektedir. Bu noktada dikkate alınması gereken aslında daha genel ve daha kapsayıcı bir durumun varlığıdır.

Şöyle ki AYM 4046 sayılı Kanun'un geçici 15. Maddesini Anayasa'nın 48. ve 60. maddelerine aykırı bularak iptal etmiştir. Mahkeme itiraz konusu maddeyi şu gerekçelerle iptal etmiştir (Erdoğan, 2014: 206); "*Anayasa'nın 60. maddesinde, devlete verilen görevin, 65. maddede belirtildiği biçimde "mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde" yerine getirilebileceği açıktır. Ancak, devlet sosyal güvenliği sağlamak için, kurumsal bir yapılanmayı gerçekleştirmişse, bunu korumak ve geliştirmekle yükümlüdür. Bu doğrultuda devlete düşen görev, sosyal güvenlik kurumlarının gücünün zayıflamasına neden olabilecek düzenlemelerden kaçınmaktır* (AYM, 31.01.1997, 1996/66, 1997/7). Burada altı çizilmesi gereken nokta şudur; devlete düşen asıl görev, sosyal güvenlik kurumlarının güçlü kılınması ve kurumun zayıflamasına neden olabilecek mali ve hukuki düzenlemelerden kaçınılmasıdır. Aslında AYM'nin bu ifadesi Anayasanın 65. Maddesinden daha kapsayıcı, açık ve yol gösterici niteliktedir. Bu ifade sadece hukuki bir yorumdan ziyade mali anlamda da bir yorumu kapsadığından kanaatimizce dikkate alınması gerekmektedir.

Hülasa her ne kadar devletin bu madde ile görevini savsakladığı söylene de en nihayetinde ekonomik istikrarın gözetilmesi de oldukça önem arz etmektedir. Zira sürdürülebilir mali sisteme sahip olamayan veya tesis edemeyen devletin uzun dönemde temel haklar diye nitelendirebileceğimiz hakları sağlayamama gibi sorunlarla karşı karşıya kalması söz konusu olabilir. Bu nedenle maddeye yalnızca hukuksal bir açıdan bakarak yapılan değerlendirmeler eksik kalmakta ve ekonomik tahlillere de önem vermemiz gerektiği oldukça önem arz etmektedir.

III. TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK AÇIKLARININ NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Sosyal güvenliğin hukuki düzeni incelendikten sonra şimdi de açıkların nedenleri ve mali etkileri üzerinde durulacaktır.

A. Türkiye'de Sosyal Güvenlik Açıklarının Nedenleri

Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin en büyük sorunu kronik olarak verdiği açıklardır. Bu açıklar yapısal ve siyasi tercihlerinin ürünü olmakla beraber bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturmaktadır. Konu üzerinde çalışan araştırmacılar, bütçenin kara deliği olarak sosyal güvenlik açıklarına işaret etmektedirler. Her yıl düzenli olarak açık veren sosyal güvenlik sistemi, Hazine tarafından bütçe transferleri yoluyla kapatılmaya çalışılmaktadır. Yapılan bütçe transferleri bütçe açıkları ve kamu kesimi borçlanma gereğini arttırmaktadır. Bu nedenle bu yapısal sorunun üzerine eğilmek birden çok mali göstergeye yönelik yapısal sorunları çözüm sağlamaya çalışmak amacını gütmektedir.

Türkiye'de sosyal güvenlik açıklarına neden olan etmenler literatür incelendiğinde, Tablo 1'e göre gelir, gider, yapısal ve son olarak politik ve sosyal

kaynaklı olarak gruplandırılabilir.

Tablo 1. Sosyal Güvenlik Açıklarının Nedenleri

Gelir Kaynaklı Nedenler	Gider Kaynaklı Nedenler	Yapısal Nedenler	Politik ve Sosyal Nedenler
Prim oranlarının yüksekliği	Sağlık sektöründeki ihmaller	Aktif/pasif oranının düşüklüğü,	Sosyal güvenlik ahlakının yoksunluğu
Gelir düzeyindeki düşüklükler	Yanlış finansman yöntemlerinin uygulanması	İşgücüne katılım oranının düşüklüğü	Prim afları
Prim tahsilatında yaşanan sorunlar	Demografik yapıdaki değişim	Fonların verimli ve etkin kullanılmaması	Kurumun politik müdahalelere maruz kalması
Yanlış finansman yöntemlerinin uygulanması		Norm ve standart birliğimin olmaması	Kayıt dışılık
İşgücüne katılım oranının düşüklüğü		Denetim Yetersizliği	Kurumun özerkliğinin olmaması
Kayıt dışılık			Erken emeklilik uygulamaları
Prim afları			Demografik yapıdaki değişim

Kaynak: Yıldırım (2012: 70); Erol, (2014: 47-64); Demir ve Canbay (2013: 457-458); Cural (2016: 697); Tatlı ve Göçer (2015: 89-91); Güneş ve Yakar (2004: 128); Canbay ve Demir (2013: 306-313); Akça, Ünlükaplan ve Yurdadoğ (2016: 215); Altunöz (2017: 75); Gökbunar, Uğur ve Duramaz (2016) adlı çalışmalardan derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğu üzere Türkiye’de sosyal güvenlik açıklarının birçok boyutu göze çarpmakta olup, birbirinden bağımsız şekilde değerlendirilmemelidir. Örneğin Sosyal Güvenlik sistemine yapılan politik müdahaleler sistemin gerek gelir yönünde gerekse de yapısal yönünde sorunlara neden olmaktadır.

Sosyal Güvenlik açıklarının nedenlerini daha iyi görebilmek için nakit akım tablosu ve kurumun açıkları Tablo 2’te gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Güvenlik Kurumunun Konsolide Nakit Akım Tabloları

Gelir-Gider Kalemleri	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (Ocak-Mayıs)
Gelirler	67.257	78.073	95.273	124.480	142.929	163.014	184.329	220.102	255.880	288.560	312.211
Prim Gelirleri	54.546	54.579	66.913	89.561	99.359	118.729	135.239	159.480	184.446	208.064	226.184
Diğer Gelirler	12.711	23.494	28.360	34.919	43.569	44.285	49.090	60.622	71.434	80.495	86.026
Giderler	93.159	106.775	121.997	140.715	160.223	182.689	204.400	231.546	276.536	312.735	346.256
Emekli Aylıkları	59.137	68.604	78.957	91.615	105.294	119.162	134.392	151.990	185.158	209.546	235.067
Sağlık Giderleri	25.346	28.811	32.509	36.500	44.111	49.889	54.551	59.356	67.993	77.632	83.812
Diğer Giderler	8.677	9.361	10.531	12.599	10.819	13.639	15.458	20.200	23.385	25.557	27.377
Açık	-25.902	-28.703	-26.724	-16.235	-17.295	-19.675	-20.072	-11.444	-20.656	-24.175	-34.045

Kaynak: SGK, Aylık İstatistik Bültenleri http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/ aylık_istatistik_bilgileri derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 2’ye göre SGK’nın 2008-2018 yılları itibariyle açıkların her yıl düzenli olarak varlığı söz konusudur. Özellikle kurumun giderleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde emekli aylıklarının giderler içindeki ağırlığı dikkat çekmektedir. TÜİK verileri de dikkate alındığında yakın bir dönemde Türkiye’nin istihdam piyasasına yönelik nüfus tanımı olan aktif nüfusunun azalacağı ve yaşlılara yönelik harcamaların artacağı düşünüldüğünde sistemin açık seviyesi artmaya devam edecektir. Özellikle böyle bir varsayım çerçevesinde hali hazırda var olan aktif/pasif oranının düşüklüğü, giderler içerisindeki emekli aylıklarının büyüklüğü ve yaşlanan nüfusa yönelik artması beklenen sağlık harcamaları mali dengeleri olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.

B. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Açıklarının Etkileri

Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin açıkları Hazine tarafından gerçekleştirilen bütçe transferleriyle finanse edilmektedir. Bütçe transferleri; devlet katkısı, açık finansmanı, ek ödeme, faturalı ödemeler, teşvikler ve ödeme gücü bulunmayan vatandaşların genel sağlık sigortası primlerinden oluşmaktadır (Altunöz, 2017: 62; Cural, 2016: 700). Sosyal güvenlik sistemine aktarılan bütçe transferleri ve bütçe transferlerinin GSYİH’ ya oranı Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Sosyal Güvenlik Kurumuna Yapılan Bütçe Transferleri (2008-2018)

Yıllar	Sosyal Güvenlik Kurumu Bütçe Transferleri	Yıllık Değişim Oranı (%)	GSYİH ya Oranı (%)
2008	35.016.403	5,9	3,52
2009	52.599.691	50,2	5,26
2010	55.244.258	5	4,76
2011	52.772.218	-4,5	3,78
2012	58.728.293	11,3	3,74
2013	71.263.763	21,3	3,94
2014	77.335.890	8,5	3,78
2015	79.038.817	2,2	3,38
2016	108.073.487	36,7	4,14
2017	128.182.906	18,6	4,13
2018 (Ocak-Mayıs)	56.451.660		

Kaynak: SGK, Aylık İstatistik Bültenleri
http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri derlenerek hazırlanmıştır.

2008-2018 (Ocak-Mayıs) yılları arasında sosyal güvenlik sistemine aktarılan bütçe transferleri ve bu transferlerin GSYİH’ya oranı Tablo 3’te gösterilmektedir. 2008 yılından bu yana sisteme aktarılan bütçe transferleri nominal değer olarak neredeyse 4 katına ulaşmıştır. Bu duruma paralel olarak ise sisteme aktarılan bütçe transferlerinin GSYİH’ ya oranı da artmıştır. Söz konusu açık ve bütçe transferlerinin mali sisteme olumsuz etkileri söz konusudur. Literatürde yapılan bazı ampirik araştırmalara göre, açıkların ve transferlerin kamu maliyesine yansımaları şöyledir:

Cural (2016) ve Altunöz (2017), Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin yapısal sorunları ve bütçe transferlerinin ekonomik etkilerini incelediği çalışmalarında sisteme aktarılan bütçe transferlerinin devlet giderlerini ve iç borç stokunu arttırdığını ve aynı zamanda devlet bütçesini de olumsuz bir şekilde etkilediğini tespit etmiştir.

Kara, Kurutkan ve Çolak (2016), sosyal güvenlik açıklarıyla makroekonomik göstergeler arasında ilişki üzerine yaptıkları çalışmada sosyal güvenlik açıkları ile büyüme, iç borç ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemde bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca sosyal güvenlik açıkları ile borçlanma arasında bir ilişki tespit edilemediğinden açıkların, borçlanma dışı finansman teknikleri ile karşılandığı düşünülmektedir.

Yılmaz (2014)’a göre, sosyal güvenlik sistemine yapılan bütçe transferlerinin yüksek seviyelere ulaşması bütçe açığını ve kamu borçlanma gereğini arttıran ve ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen bir durumdur.

Bu çalışmalara göre, sisteme yapılan bütçe transferleri bütçe açıklarını arttırmakta, artan bütçe açıkları ise kamu kesimi borçlanma gereğini arttırarak kamu maliyesi göstermelerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Artan kamu kesimi borçlanması gereğinin hangi kaynaklardan finanse edileceği oldukça önem arz etmektedir. İ kaynaklarla sağlanacaksa ülkemizde tasarruf eğilimi yüksek olan üst gelir seviyesindeki grup öne çıkmaktadır. Böyle bir borç biçimi gelir seviyesi düşük gruplar aleyhine gelir dağılımında adaleti bozucu bir etki oluşturacaktır. Söz konusu gelir dağılımındaki bozukluk kısa vadede nesil içi, orta ve uzun vadede nesiller arası bir yük oluşturma potansiyeli taşımaktadır.

Bir diğer önemli nokta ise piyasaya etkileriyle ilgilidir. Artan kamu kesimi borçlanma gereği faiz oranlarını yükselterek özel kesim yatırımlarını dışlayabilir ve dolaylı olarak prim gelirlerinden kayba uğranmasına neden olabilir. Ayrıca artan kamu borçları, şu anki göstergelere göre iyi durumda olan kamu borç seviyesini yukarı çekerek devletin mali manevra alanını daraltabilir.

IV. MALİ KURALLAR

A. Mali Kuralların Tarihsel ve Felsefi Temelleri

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 1970'li yıllara kadar gerek iktisat gerekse de maliye yazınında ekonomi politikalarında baskın olan görüş telafi edici bütçe anlayışı ve aktif maliye politikasının ön plana çıktığı Keynezyen görüştür. Keynezyen görüş, maliye politikalarının aktif olarak kullanmanın yanında, Neo-klasik Piyasa Başarısızlığı Teorisini öne sürerek kamusal mallar, dışsallıklar ve ölçek ekonomilerinin piyasa mekanizmasının etkin bir şekilde işleminin önünde engel olduğunu dolayısıyla devletin ekonomik hayata müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncenin pratik olarak uygulanması ve benimsenmesi devletin ekonomideki payını arttırmıştır. Keynezyen görüşün karşısında yer alan Kamu Tercihi teorisyenlerine göre ise ekonomik hayatta aktif olarak katılan müdahaleci devletin, denk bütçe ilkesinden hızla uzaklaşması sonucu ekonomi içindeki ağırlığı artacağından ekonomik ve politik yozlaşmalara yol açması kaçınılmaz olacaktır. Felsefi temellerini Sosyal Sözleşme Teorisi'nden, teorik temellerini ise Kamu Tercihi Teorisi'nden alan Anayasal İktisat Teorisi ise, politikacıların uyması gereken sınırların ve kuralların olması gerektiğini savunarak devletin görev ve yetkilerinin anayasal düzeyde sınırlar çizilmesini savunmaktadır (Ünlükaplan, Yurdadoğ ve Akça, 2017: 68-69).

İradi maliye politikası uygulamalarına şiddetle karşı çıkan iktisadi ekollerin başında Anayasal İktisatçılar gelir. Mali disiplin ve mali düzenin temin edilmesi adına sayısal ve prosedürel kuralların anayasa ve/veya yasalarda yer alması gerektiğini savunmaktadırlar (Aktan, 2011: 7; Gökbunar, 1997). Oluşturulacak mali anayasada, seçimlerle birlikte değişen siyasi iktidarların harcamalar ve vergi oranları üzerindeki keyfi değişiklik yapabilme yetkilerini kontrol altına almak ve gelecek nesillerin üzerinde kalacak borç yükünü minimize etmeyi sağlayacak düzenlemeler önermektedirler. Ayrıca mali anayasayla, kamu harcamalarının ve vergi gelirlerinin belirli kurallara bağlanarak kontrol altına

alınması ile beraber denk bütçe sağlanacağını öne sürmektedirler (Sakal ve Şahin, 2009: 86).

Kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve mali disiplinin sağlanması için siyasi iktidarların mali kurallara uyumu yasal düzenlemelerle sağlanabilir. Dolayısıyla denilebilir ki, mali kurallara uymaya zorlayan şey aslında başta anayasa olmak üzere diğer yasal düzenlemelerin varlığıdır (Ergün ve Cura, 2016: 266). Zira Kamu Tercihi veya Anayasal İktisat perspektifinden mali kuralların gündeme gelmesinde asıl sebep, kısa vadeli olarak seçilmiş siyasetçilerin kısa vadeli çıkarları ile toplumun orta ve uzun vadedeki çıkarlarının çatışmasından başka bir şey değildir. Mali kurallarla amaçlanan, bu çıkar çatışmasını minimize etmektir (Ergen, 2013: 96; Karadeniz ve Vural, 2016: 50; Karakurt ve Akdemir, 2010a: 230).

IMF'in 1985 ile 2015 yılları arasında mali kural uygulayan ülkeler hakkında yayınladığı veri seti incelendiğinde, mali kural uygulamasının Avustralya, Japonya, Singapur, Endonezya ve Almanya'da 1985 yılında başladığı gözlemlenmektedir. Avustralya ve Almanya haricindeki ülkelerin hepsi yalnızca bütçe dengesi üzerine mali kural uygularken, Almanya hem harcama kuralı hem de bütçe dengesi kuralı uygulamıştır. Diğer ülkelerden farklı ve kapsamlı olarak Avustralya ise 1985 yılı itibari ile harcama, bütçe dengesi ve gelir kuralı olmak üzere yoğun bir şekilde mali kurala başvuran ülke olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği (AB) ülkelerine bakıldığında ise özellikle 90'lı yıllardan sonra mali kural uygulamasına başvurdukları anlaşılmaktadır. Günümüze gelindiğinde ise 2015 yılı itibariyle 93 ülkenin mali kural uyguladığı gözlemlenmektedir (IMF, 2016).

Mali kurallar, 1990'lı yılların başından itibaren başlayan enflasyon hedeflemesi ve gelişmiş ekonomilerde kullanılan toplam parasal büyüklükler veya döviz kuru hedeflemelerinin yerini almıştır. Mali alanda, bütçe açıklarının ve kamu borcunun azaltılması için mali kurallar, dünyanın çeşitli ülkelerinde önemli ölçüde popülerlik kazanmıştır. Tarihsel köken olarak ise mali disiplinin ne kadar önemli olduğu iki bin yıl öncesine kadar dayandırılmaktadır. M. T. Cicero'nun *"bütçenin denk olması, hazinenin yeniden dolması ve kamu borcunun azaltılması"* ifadesi bu kadim anlayışın en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış Klasik iktisatçılar tarafından da savunulmaya devam etmiştir. Ancak 1929 krizinin ardından klasik iktisatçılar tarafından tarafsız olması önerilen maliye politikaları, fonksiyonel maliye görüşü çerçevesinde oldukça fazla bir biçimde kullanılmıştır. Bu durum, 1980'li yıllar itibariyle ülkelerin yüksek bütçe açıkları ve yüksek seviyede kamu borçlanma seviyeleriyle karşılaşmalarına neden olmuş olup, ülkelerin makroekonomik istikrarı ve mali sürdürülebilirliği yeniden tesis etme adına bazı orta vadeli mali konsolidasyon programlarını başlatmasına zemin hazırlamıştır. Daha yakın bir zamanda ise bu eğilim artan bir şekilde maliye politikasında kurallara geçiş ile takip edilmiştir (Kopits, 2001).

Mali disiplin fikrinin kalıcı kurallara dönüşmesine yönelik resmi girişimler çeşitli ülkelerin anayasal veya yasal düzeyinde, çok yıla yayılmış üç

aşamalı bir süreçte yaygınlaştığı söylenebilir. İlk dalga bazı federal yönetimlerde altın kuralın kabulüyle başlar. 19. Yüzyılın ortalarından beri ABD'deki çoğu eyalet ve 1920'lerden beri İsviçre'deki birkaç kanton mevcut bütçe dengesini koruma adına altın kuralı benimsemiştir. İkinci dalgada ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, İtalya, Japonya ve Hollanda gibi çeşitli sanayileşmiş ülkeler gerçekleştirdikleri parasal reformları takiben hedeflenen mali istikrarı destekleyici dengeli bütçe kurallarını uygulamaya koymuşlardır. Bu kuralların çoğu altın kuralı andırmaktadır. Ülkeler bu kuralların etkin bir şekilde işlemesini sağlamak adına kuralları aşındırmaya yarayan yaratıcı muhasebe ve diğer şeffaf olmayan muhasebe uygulamaları için önlemler almışlardır. Üçüncü dalga ise Yeni Zelanda'nın 1994 tarihli Mali Sorumluluk Yasası ile başlayan enflasyon hedeflemesi ile diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mali kuralları yürürlüğe koymaya başlamasıyla sürmektedir. Bu kurallar, çeşitli devletlerin bir dizi dengeli bütçe yükümlölükleri, borçlanma limitleri ve harcama limitleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki kural dalgalarının aksine üçüncü dalganın ortak bir paydası muhasebe standartları, düzenli raporlama ve orta vadeli bütçe çerçevesinin önemli kurumsal faktörler olarak belirlenmesidir (Kopits, 2001).

B. Mali Kuralların Teorik Çerçevesi

Mali kural en genel tanımıyla bütçe dengesini, borçlanma, harcama veya vergilemeye yönelik olarak mali göstergeler üzerine limit koyan, yasal veya anayasal zeminde düzenlenen maliye politikalarıdır. Mali kurallara ilişkin çeşitli tanımlamalar yapılmakla beraber tüm bu tanımların altında yatan ana fikir, maliye politikasına yasal bir sınır getirilerek hükümetlerin bu yönde hareket etmelerini sağlayan bir kısıtlamadır (Günaydın ve Eser, 2009: 55).

Debrun (2008: 8)'a göre mali kurallar dört geniş kategoriye ayrılmak mümkündür:

- i) Denk bütçe, altın kural, açık sınırlamaları,
- ii) Brüt veya net kamu borç oranına getirilen sınırlamalar,
- iii) Toplam harcamalara veya belirli harcama kategorilerine getirilen harcama tavanları,
- iv) Genel vergi yüküne bir sınır getirmek veya dönem öncesinde beklenmeyen gelir fazlalıklarının tahsisine yönelik kurallar.

Gelişmiş ülkelerde harcama baskıları, bütçe harcamaları içerisindeki katı nitelikte harcamaların payının artması ve demografik yapıdaki değişim ülke sosyal güvenlik sistemlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, gelecekte ortaya çıkması muhtemel ihtiyaçların temin edilmesinde ilave bir mali alanın yaratılması ihtiyacını doğurmuş ve bu ilave mali alanın oluşturulmasında mali kuralların etkili olabileceği düşünölmüştür (Kaya, 2009: 17-18).

Bu nedenlerle mali kuralların uygulanmasının bazı teknik gereğçeleri vardır. Bunlar Aktan (2011: 5-6; Özker ve Biniş, 2009)'a göre şöyledir:

Mali disiplini sağlamak, Makroekonomik istikrarı sağlamak, Mali sürdürülebilirliği sağlamak, Hükümetin kredibilitésinin arttırmak, Siyasi popölizmi engellemek, Diğer finansal politikaları desteklemek, Negatif dışsalılıklara karşı önlem almak şeklinde sıralanabilir.

Mali kuralların çoğu en az bir ortak özelliği paylaşmaktadır. Bu ortak özellik, ihtiyari maliye politikalarını ortadan kaldırmak ve böylelikle makroekonomik politikaların uygulanmasında güvenilirliğin sağlanmasıdır. Ancak altı çizilmelidir ki kısa vadede güvenilirlik inşa etme adına önemli bir adım olan mali kurallar ancak uzun vadede güvenilir olabilir. Ayrıca tasarlanan çoğu mali kural olası dışsal şoklara karşı esneklik sağlayacak sapma hükümlerine yer vermektedir. Belirlenen hedefin altında ve üstünde dalgalanabilecek marj oranları, alternatif acil fonun işletilmesi ya da uluslararası bir kriz, ulusal felaket gibi durumlarda takdire bağlı maliye politikasının uygulanması bu durumun örnekleridir (Kopits, 2001).

Mevcut maliye politikası kuralları hem tasarlanma hem de uygulama açısından ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık gibi Anglo-Sakson ülkeler şeffaflığa önem vermektedir. Avrupa Parasal Birliği, İstikrar ve Büyüme Paktı ve İsviçre'yi kapsayan Kıta Avrupası ülkeleri ile Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Peru ve Hindistan gibi yükselen piyasa ekonomileri sayısal referanslara önem vermektedirler (Kopits, 2001). Genel olarak denilebilir ki mali kuralların tasarlanmasında ve uygulamasında gelişmiş ülkeler, var olan mali istikrarın muhafaza edilmesini hedeflerken gelişmekte olan ülkeler açısından daha önem arz eden şey güvenilirliğin sağlanmasıdır (Tepav, 2010).

Hedef olarak belirlenen kuralların yaptırımı olmaması hükümetlerin, bu kurallardan kolay bir biçimde vazgeçmesini mümkün kılabilir. Özellikle konjonktürün dalgalanma dönemlerinde hükümetler, herhangi bir yaptırımın olmaması nedeniyle kuralları istedikleri gibi esneterek mali disiplini sağlama adına getirilen mali kuralları etkisiz hale getirebilmektedirler (Günaydın ve Eser, 2009: 58). Zira mali kurallar, hükümetlerin uygulayacağı maliye politikalarının kredibilitelerini arttırmak, mali konsolidasyonu hedefleyerek mali disiplin ve mali performansı güçlendirmeye katkı sağlamak için tasarlanmakta ve uygulanmaktadır (Karakurt ve Akdemir, 2010a: 230; Karakurt ve Akdemir, 2010b). Bu nedenlerdir ki mali kurallar daha tasarlanma aşamasındayken izleme, denetim ve yaptırım aşamalarının üzerinde sıklıkla durulmaktadır.

Özetlemek gerekirse (Kopits and Symanski, 1998: 6)'e göre, mali kuralların temel özellikleri:

- i. Mali kulların tanımı net bir şekilde yapılmalı ve belirsizliğe asla yer verilmemeli,
- ii. Mali kuralın uygulanma aşamasında şeffaflığa özen gösterilmeli,
- iii. Mali kurallar basit ve anlaşılır düzeyde olmalı,
- iv. Mali kurallar dışsal şoklara karşı esnek olmalı, hareket sahası bırakmalı,
- v. Mali kurallar amaçlanan sonuçlarla uyum göstermeli,
- vi. Mali kurallara yeterli kredibilite sağlanmalı,
- vii. Mali kurallar uygulanan diğer politikalarla koordineli olmalı,
- viii. Mali kurallar yapısal anlamda uygulanan reformları destekler biçimde tasarlanmalıdır.

Mali kuralların tarihsel, felsefi ve teorik temelleri inceledikten sonra sosyal güvenlikle ilgili olarak AB ülkelerinin uyguladıkları mali kural örnekleri incelenecektir.

C. Sosyal Güvenlikle İlgili Mali Kurallar: Ülke Örnekleri

Mali kurallar tartışılırken genellikle sosyal güvenlik kurumlarına yönelik mali kurallar ihmal edilmekte veya yeterli ölçüde dikkate alınmamaktadır. Günümüzde, dünyada çoğu sosyal güvenlik sistemleri, yüksek mali yük altında iken düşük koruma sağlamakta ve finansal kriz içindedir. Dolayısıyla, sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği ciddi tehdit altındadır (Muter, Gökbunar, 1998). Bu bağlamda, son yıllarda gerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gerekse de Türkiye’de sosyal güvenlik açıkları büyük sorun haline gelmeye başlamıştır. Özellikle sosyal güvenlik açıkları bütçe dengesi ve kamu borç stoku gibi mali yapının temel yapı taşlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kapsamda Türk Sosyal Güvenlik Sistemi için mali kural önerisine geçmeden önce bazı ülkelerin sosyal güvenlikle ilgili mali kural uygulamaları incelenecektir. İncelenen ülkeler AB ülkeleri olmakla beraber her ülkenin farklı yıl ve şekillerde uyguladığı mali kurallar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4’e göre AB ülkeleri üzerine yapılan sosyal güvenliğe ilişkin mali kuralların geçmişine bakıldığında 1992 yılına kadar dayanan bir süreç gözlemlenmektedir. Kural tipinde görüleceği üzere bütçe dengesi, gelir ve harcama olmak üzere farklı kurallar tasarlamış ve uygulamışlardır. Bazı ülkeler yalnızca sosyal güvenliğe yönelik mali kural uygularken bazıları merkezi hükümet ve yerel yönetimlerle birlikte daha kapsamlı bir mali kural uygulamasına gitmişlerdir. Kurullarla hedeflenen veya kısıtlanmak istenenler yine ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler harcamalar üzerinde dururken diğerleri sosyal güvenlik harcaması ve bütçe dengesine odaklanmışlardır. Kuralların uygulanacağı zaman dilimi ise çoğu ülkede çok yıllı iken, nadiren yıllık ve konjonktür dönemleri tercih edilmiştir. Hukuki zemin olarak, yasalar, anayasalar, üst düzey normlar ve koalisyon anlaşmaları gibi çeşitli yasal temellerde mali kurallar somutlaştırılmıştır. Mali kuralların izlenmesi ve denetlenmesi aşamalarında ise Maliye Bakanlığı, Ulusal Parlamento, Sayıştay, Hükümet ve Bağımsız Mali Kuruluşların rol aldığı, aynı zamanda bu kurumların ülkeden ülkeye değişen nitelikte hedeflerin tutmaması durumunda sorumlu tutulacağı gözlemlenmektedir.

Tablo 4’den anlaşılacağı üzere ülkeler, hedeflenen mali kuraldan olası sapmalar veya uyumsuzluklar durumunda bazı eylemler tanımlamışlardır. Ülkeler eylem planı olarak önceden tanımlanmış veya tanımlanmamış otomatik düzeltme mekanizmaları, etkili ve uygun önlemler alma yükümlülüğu belirlemişlerdir. Bazı

Tablo 4. AB Üyesi Ülkelerde Mali Kural Uygulamaları

ULKE	KURAL TIPI	SEKTÖR	HEDEF ZANIT	ZARFI ARALIKI	YASAL TEŞHİL	İZLENİMLERİNE	SORUŞTURULAN KURULUŞ	TARİH	GDNİK	EYLİM
Austurya	İhtiyaç dışındaki	Merkezi hükümet, sosyal güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Çok yillik	Hükük düzeni	Malîye Bakanlığ, Ulusal Parlamento, Sosyal Güvenlik	Malîye Bakanlığ, Ulusal Parlamento, Sosyal Güvenlik	2017-2019	Varı Y0A	Düzenli planlı Ulusal Parlamento tarafından sunulan
Belçika	Normal bütçe dışındaki	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Çok Y 0A	Konjonktür Adaptasyonu	Sosyoloji	Hükümet	2003,2016	436,6	Önceki Tuzumunun Bir Eylem Bütçesini oluşturur.
Belçika	Harama Kuralı	Sosyal Güvenlik	RodHarmonizationBölümüne Göre	Çok Y 0A	Hükük Düzeni	Malîye Bakanlığ	Hükümet	1995-2015	412,2	Önceki yapıların mekansızını bütçesini oluşturur.
Belçika	Harama Kuralı	Sosyal Güvenlik	RodHarmonizationBölümüne Göre	Çok Y 0A	Hükük Düzeni	Malîye Bakanlığ	Hükümet	2016,2016	411,7	Önceki tuzumunun somutlara göre dışındaki mekansızını oluşturmak olarak devreye girmeştir.
Almanya	Normal bütçe dışındaki	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	2 yillik	Hükük Düzeni	Malîye Bakanlığ, Hükümet	Hükümet	2009,2016	442,3	Önceki tuzumunun somutlara göre dışındaki mekansızını oluşturmak olarak devreye girmeştir.
Fİrlanda	Çok Kuralı	Sosyal Güvenlik	Çok bütçesini oluşturur	Konjonktür Adaptasyonu	Hükük Düzeni	Y0A	Hükümet	1999,2016	432,7	Önceki Tuzumunun Bir Eylem Bütçesini oluşturur.
Fransa	Harama Kuralı	Merkezi Devlet, Sosyal Güvenlik	Normal bütçesini oluşturur	Y 0A	Çok dikkatli yönetim	Malîye Bakanlığ, Ulusal Parlamento, Bütçesini Kurulması	Malîye Bakanlığ	2015,2016	467,3	Önceki Tuzumunun Bir Eylem Bütçesini oluşturur.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Yeni Yürütme, Sosyal Güvenlik	CONTRÖL % 90 olarak yapıldığı	Y 0A	Çok dikkatli yönetim	Malîye Bakanlığ, Bütçesini Kurulması	Malîye Bakanlığ, Bütçesini Kurulması	2016,2016	49%	Önceki Tuzumunun Bir Eylem Bütçesini oluşturur.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Çok Y 0A	Hükük Düzeni	Hükümet	Hükümet	1992, 1994	431,7	ERİB ödenekleri alması yükümlülüğü bütçesini oluşturur.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Y 0A	Hükük Düzeni	Hükümet	Hükümet	1995- 1997	20%	Önceki dışındaki mekansızını devreye girmeştir.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Y 0A	Hükük Düzeni	Hükümet	Hükümet	1996- 2011	440,6	ERİB ödenekleri alması yükümlülüğü bütçesini oluşturur.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Y 0A	Hükük Düzeni	Hükümet	Hükümet	2012, 2014	440,6	ERİB ödenekleri alması yükümlülüğü bütçesini oluşturur.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Y 0A	Hükük Düzeni	Hükümet	Hükümet	2015,2016	441,9	Önceki tuzumunun somutlara göre dışındaki mekansızını oluşturmak olarak devreye girmeştir.
Fransa	İhtiyaç Dışındaki Kuralı	Sosyal Güvenlik	Normal bütçe dışındaki	Y 0A	Hükük Düzeni	Hükümet	Hükümet	1998- 2014	97%	Malîye Bakanlığ dışındaki ödenekleri devreye sokmektir.
Fransa	Çok Kuralı	Merkezi Hükümet, Sosyal Güvenlik	Normal olarak sosyal güvenlik için bütçesini oluşturur	4 yillik	Konjonktür Adaptasyonu	Malîye Bakanlığ	Malîye Bakanlığ	2016,2016	430,9	Dışındaki mekansızını oluşturmak olarak devreye girmeştir, ancak Malîye Bakanlığ dışındaki ödenekleri devreye sokmektir.
Fransa	Çok Kuralı	Merkezi Hükümet, Sosyal Güvenlik	Normal olarak sosyal güvenlik için bütçesini oluşturur	4 yillik	Konjonktür Adaptasyonu	Malîye Bakanlığ	Malîye Bakanlığ	2015- 2015	430,3	Dışındaki mekansızını oluşturmak olarak devreye girmeştir, ancak Malîye Bakanlığ dışındaki ödenekleri devreye sokmektir.
Fransa	Çok Kuralı	Merkezi Hükümet, Sosyal Güvenlik	Normal olarak sosyal güvenlik için bütçesini oluşturur	4 yillik	Konjonktür Adaptasyonu	Malîye Bakanlığ	Malîye Bakanlığ	2016,2016	430,9	Önceki Tuzumunun Bir Eylem Bütçesini oluşturur.
Fransa	Harama Kuralı	Merkezi Hükümet, Sosyal Güvenlik	Malîye Bakanlığ	3 yillik	Konjonktür Adaptasyonu	Sosyoloji, Hükümet, Ulusal Parlamento, Malîye Bakanlığ	Hükümet	1996- 2006	436,4	Uygun eykenlikle dışındaki yükümlülüğü bütçesini oluşturur.
Fransa	Harama Kuralı	Merkezi Hükümet, Sosyal Güvenlik	Malîye Bakanlığ	Çok yillik	Konjonktür Adaptasyonu	Sosyoloji, Hükümet, Ulusal Parlamento, Malîye Bakanlığ	Hükümet	2007- 2009	436,4	Uygun eykenlikle dışındaki yükümlülüğü bütçesini oluşturur.
Fransa	Harama Kuralı	Merkezi Hükümet, Sosyal Güvenlik	Malîye Bakanlığ	Çok Y 0A	Çok dikkatli yönetim	Bütçesini Kurulması, Malîye Bakanlığ	Malîye Bakanlığ	2010,2016	436,4	Dışındaki mekansızını oluşturmak olarak devreye girmeştir.

Kaynak: [European Commission, Fiscal Rules Database, https://ec.europa.eu/info/publications/fiscal-rules-database_en](https://ec.europa.eu/info/publications/fiscal-rules-database_en) (Erişim Tarihi: 03.09.2018).

ülkelerde ise önceden tanımlanmış bir eylem yoktur. Ancak bu herhangi bir müdahalede bulunulmayacağı anlamına gelmemelidir. Kanaatimizce böyle bir boşluk bırakılmasının sebepleri, izleme, denetim ve sorumluluk gibi görevlerin yüklenildiği kuruluşların takdirine bırakılarak bir nevi uygulanan mali kurala esneklik kazandırmaya çalışmakla ilgilidir.

AB ülkelerinin sosyal güvenlikle ilgili mali kural örnekleri sunulduktan ve açıklandıktan sonra üzerinde duracağımız konu ülkemizde böyle bir uygulamanın yapılıp yapılamayacağıdır. Bu durumu tartışmadan önce üzerinde durulması gereken ise sosyal güvenlik ile mali kural arasındaki ilişkinin kurulması ve Türkiye’deki mali kural tecrübesine kısaca göz atmaktır.

V. TÜRK SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ VE ULUSAL MALİ SİSTEMİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ İÇİN MALİ KURAL ÖNERİSİ

Sosyal güvenlik sistemlerinin en temel özelliklerinden birisi, kapsadığı nüfus yapısına göre yapılan harcama ve yardımların mahiyeti ve iktisadi kaynaklar arasında sıkı bir dengenin kurulmasıdır. Dolayısıyla sosyal güvenlik kurumlarının mali açıdan ihtiyaçlarının bir kereye mahsus biçimde sağlanması yeterli olmayıp, kaynakların sürekliliğinin koruma altına alınması ve bu kaynakların etkin bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle oluşturulan sağlam mali yapı, sosyal güvenlik sisteminden beklenen hizmetlerin sağlıklı bir şekilde verilmesini sağlayacaktır (Yurdadoğ, 2000: 86-87).

Mali kuralların temel amacı mali sürdürülebilirliği ve mali disiplini sağlamaya yöneliktir. Bu nedenle mali kurallar, kuralın uygulanacağı ülkenin özel şartları, ihtiyaçları, beklentileri dikkate alınarak tasarlanmaları ve uygulanmaları halinde başarılı olabilirler (Yurdadoğ ve Turan, 2017b: 459-460).

Bu nedenle Türk Sosyal Güvenlik Sistemine yönelik mali kural uygulaması mali sürdürülebilirliği ve mali disiplini sağlamak adına önemli bir iyileştirebilme potansiyeli taşımaktadır. AB ülkelerinin sosyal güvenlik sistemlerine yönelik olarak uyguladıkları mali kural örneklerinden hareketle Türk Sosyal Güvenlik Sistemi için de bir mali kural uygulanması kanaatini taşımaktayız. AB ülkelerine benzer şekilde kural tipi, hedef, zaman aralığı, yasal temel, izleme ve denetim ile son olarak kuraldan sorumlu olacak kuruluşu ve kurala uyumsuzluk durumunda eylem planını tayin eden öneri Tablo 5’de sunulmuştur.

Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin en büyük sorunu açıkların bir türlü kontrol altına alınamamasıdır. Bu açıkların yukarıda sunulduğu üzere birden çok sebebi vardır. Ancak bu kuralı önerirken özellikle dikkate aldığımız bazı sorunlar vardır. Örneğin kayıt dışı sektör, aktif/pasif oranının düşüklüğü, emekli aylıklarının harcama kalemi içerisindeki yüksek payı, fonların etkin değerlendirilmemesi, SGK’nın politik müdahalelere maruz kalması ve sağlık harcamalarının aşırı artışı gibi. Bu nedenler SGK’nın harcama kalemlerinin arttırmasının yanı sıra aynı zamanda gelirlerinin artmasına da engel olmaktadır. Önerilen mali kural çerçevesi bu sorunları tamamen ortadan kaldırmayı kesinlikle sağlamayacaktır. Ancak yapısal anlamda sorunları olabildiğince azaltma ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi adına iyi bir başlangıç sağlayacaktır.

Böylelikle önerilen mali kural çerçevesi birbirine sıkı sıkıya bağlı bu sorunların giderilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Tablo 5. Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçin Mali Kural Önerisi

Kural Tipi	Sektör	Hedef / Kısıt	Zaman Aralığı	Yasal Temel	İzleme / Denetim	Sorumlu Kuruluş	Kurala Uyumsuzluk Durumunda Eylem Planı
Bütçe Dengesi Kuralı	Sosyal Güvenlik	Nominal Bütçe Dengesi	3 Yıllık	Hukuk Düzeni	Bağımsız Mali Kuruluş, Sayıştay	Sosyal Güvenlik Kurumu	İzleme ve Denetimden sorumlu olan Bağımsız Mali Kuruluş ve Sayıştay tavsiyede bulunur. (Ekonomik kriz, dış şok afet vb. durumlarda esneme payı bırakılmalıdır.)
Harcama Kuralı	Sosyal Güvenlik	Mutlak Nominal Harcama	3 Yıllık	Hukuk Düzeni	Bağımsız Mali Kuruluş, Sayıştay	Sosyal Güvenlik Kurumu	İzleme ve Denetimden sorumlu olan Bağımsız Mali Kuruluş ve Sayıştay tavsiyede bulunur. (Ekonomik kriz, dış şoklar, afet vb. durumlarda esneme payı bırakılmalıdır.)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Öncelikle orta vadede açıkları kontrol altına alma adına harcama ve bütçe dengesi kuralı üzerine odaklanılması gerekmektedir. Hedef ya da kısıt alanında ise sayısal bir mali kural önerisi olarak GSYİH'nın yüzdesi veya sosyal güvenlik kurumlarının gelir veya harcamaları üzerinden koyulacak bir oran anlamlı ve etkili olacaktır. Kuralın Orta Vadeli Program ile uyumlu olarak 3 Yıllık olarak hazırlanmasının sistemimiz açısından daha uyumlu olacağı düşünülmektedir.

Uygulanacak kuralın yasal temeli olarak “hukuk düzeni” çerçevesinde kastedilen Anayasa/kanun/ya da Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi olup aslında Anayasa’da düzenlenmesi kuralın etkinliğini arttıracak bir faktördür. Ancak özellikle yukarıda sıklıkla bahsi geçen Anayasa’nın 65. Maddesinin farklı yorumlanması gibi derin anlaşmazlıkların olması kuralın itibarına zarar vereceğinden yasal temelde birbirleriyle uyumlu hale getirilmiş biçimde hazırlanması daha uygun görünmektedir. Kanaatimizce hali hazırdaki kanunlara bir ekleme olarak değil de sosyal güvenlikle ilgili yeni bir mali kural kanunu veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenirse anlaşılması ve denetlenmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca bu düzenleme ile birlikte Anayasa’nın 65. Maddesinin sosyal güvenlik sistemiyle ilgili yeni mali kuralla ilgili düzenlemelerin etkinliğini arttıracak biçimde yeniden düzenlenmesi olumlu olacaktır.

Uygulanacak mali kuralın izleme ve denetim aşamalarında ise çoğulcu bir yaklaşım faydalı ve anlamlı olacaktır. Sayıştay’ın hukuki denetim, yeni kurulmasını önerdiğimiz bağımsız mali kuruluşun ise hukuki ve etkinlik düzeylerinde denetimde bulunması yerinde olacaktır. Son olarak kurala uyulmaması durumunda sorumlu kuruluş SGK’nın kendisi olmalıdır. Siyasi hükümetlerin politik müdahaleleri karşısında yeni tesis edilecek kanunu gerekece gösterecek olan SGK’ya bu konuda hareket sahası yaratılacaktır. Aynı zamanda kurum kanunlarında idari ve mali açıdan özerk olduğu fakat uygulamada söz konusu olmayan kanuna işlerlik kazandırarak sorumluluğun tamamen kuruma devredilmesini önermekteyiz. Ancak istenilen idari ve mali açıdan özerklik sağlanmayacaksa bu durumda kuralın etkinliği azalacağından kuraldan Hazine ve Maliye Bakanlığı sorumlu tutulabilir.

Tasarlanan mali kurula uyumsuzluk veya hedeften sapma durumunda izleme ve denetimden sorumlu olan Bağımsız Mali Kurul ve Sayıştay tavsiye

kararında bulunmalıdır. Ancak bu tavsiye kararlarına ek olarak Bağımsız kuruluşun politik müdahalelerden uzak olması nedeniyle bu kuruluşun mali açıdan öneride bulunduğu kararlar kesin olmalı ve SGK tarafından bu önerilere zorunlu olarak uyulmalıdır. Böylelikle önerilen mali kurala, kurulması önerilen kuruluşun bağımsızlık ve yaptırım gücü nedeniyle etkinlik kazandırılmış olunacak ve başarı şansı artacaktır. Ancak altı çizilmelidir ki kurala uyulmaması durumunda sorumlu olan SGK'ya ya da Hazine ve Maliye Bakanlığı'na muhakkak bir cezai müeyyidede (Örneğin gider oluşturuca eylemlerin askıya alınması ya da kuralı aşan yöneticilerine idari para cezası) bulunulmalıdır. Ayrıca olası ekonomik kriz, dış şok, doğal afet vb. durumlarda kurala esneklik kazandırılması adına sapma payı bırakılmalıdır.

Sosyal Güvenlik sistemi için önerilen mali kural çerçevesi alınacak mali kararların etkinliğini ve güvenilirliğini artıracaktır. Zira iradi olarak alınan mali kararların olumsuz etkileri bertaraf edilecektir. Bu olumlu etkilere paralel olarak aynı zamanda politikacıların popülist yaklaşımları sebebiyle aşırı harcama, bütçe açığı ve borç yükünün artması gibi mali kırılmalıkların azaltılması sağlanacaktır. Ancak belirtilmelidir ki önerilen mali kural çerçevesi en nihayetinde kalıcı ve kökten bir çözüm olarak algılanmamalıdır. Ama yine de kuralın çerçevesi ve aşağıda belirtilecek olan kurumsal düzenlemelerle beraber düşünüldüğünde Türk Sosyal Güvenlik Sistemi adına önemli bir gelişimin sağlanmasına katkı sunacaktır.

Mali kuralların etkinlik kazanması ve başarılı olması için bazı tali faktörlerin güçlülüğü de önem arz etmektedir. Önerilen mali kuralın yanında aşağıda bahsi geçen kurumsal düzenlemelerin yapılması veya yapılmaması kuralın başarısını etkileyen bir faktör olacaktır.

VI. ÖNERİLEN MALİ KURALIN ETKİNLİĞİ İÇİN KURUMSAL ALTYAPININ GÜÇLENDİRİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Mali kurallara ilişkin yapılan araştırmalar kuralların etkili ve etkin olabilmesi bazı ön koşulların varlığının önemi üzerinde durmaktadırlar. Bunlardan ilki yeterli seviyede mali yönetim alt yapısına sahip olmaktır. Detaylı bilgi ve veri sağlayan güvenilir muhasebe sistemi, temel bütçe kalemlerini gerçekçi bir şekilde tahmin edebilme yeteneği, kapsamlı ve düzenli bütçe raporlama ve kapsamlı iç ve dış denetim mali yönetimin alt yapısını oluşturmaktadır. İkinci olarak kapsamlı reformları gerçekleştirerek mali disiplini sağlamayı amaçlayan siyasal iradenin kararlı bir yapıda olmasıdır. Üçüncü ve son unsur ise mali kuralın yapısı, izlenmesi, değerlendirilmesi ve yaptırımlarla ilgili düzenlemelerle ilgilidir. Mali kuralın yalnızca çıpa işlevi görmesi beklentisi söz konusuysa yukarıda ifade edilen unsurların yanı sıra hangi değişkenler üzerine getirildiği, nasıl bir kısıtlamada bulunduğu, nasıl izlenmesi gerektiği ve hangi yaptırımlarla caydırıcılığı sağlayarak güçlendirileceği oldukça önem arz etmektedir (Tepav, 2010; Ergen, 2013: 99-100).

Türkiye ekseninde mali kurala bakıldığında kalitesiz bir mali intibakın varlığı mali kural için problem oluşturmaktadır. Zira mali disiplin doğrudan harcama disiplini ilgilidir. Bu nedenle hem gelir hem de gider yönlü kuralların

eşanlı olarak uygulanması gerekmektedir. Ayrıca muhasebe sistemindeki eksiklikler mali kuralın gerektirdiği programlar arası önceliklerin belirlenmesini zorlaştıracığından muhasebe sistemindeki eksiklikler giderilmelidir. Bu noktada bir diğer vurgulanması gereken ise kamu hesaplarının şeffaflığının sağlanmasıdır. Ayrıca belirlenen orta vadeli harcama programı uygulanmaz ise yine mali kural başarısız olacaktır. Son olarak mali kuralın gücü kuralların uyumunu izleyen otorite ile yakından ilgilidir. Türkiye’de TBMM adına denetim yapan Sayıştay, bu izleme ve denetim amaçları için uygun değildir (Tepav,2010). Bu nedenle çoğu ülkede uygulama sahası bulunan bağımsız mali kuruluşlar kurulmalıdır. Sayıştay hukuki denetimi yaparken bağımsız mali kuruluş mali ve etkinlik denetimi yapmalıdır.

Yönetişim ilkelerinden özellikle hesap verilebilirlik ve mali saydamlık, maliye politikalarının kullanımındaki keyfi kararları minimize etmekle beraber kamu mali yönetimine ilişkin göstergelerin de güvenilirliğini arttırmaktadır. Ayrıca bağlayıcı mali taahhütlerin uygulanması, Hazine ve Maliye Bakanının diğer harcamacı bakanlar karşısında delegasyon gücünün artırılması, bağımsız mali kuruluşların maliye politikası konusunda hükümetlere tavsiyelerde bulunması ve maliye politikası sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunması mali kuralların gücünü arttıracaktır (Ünlükaplan, Yurdadoğ ve Canıkalp, 2017: 245-246). Bu faktörlerin dikkate alınarak uygulanması Türk Sosyal Güvenlik Sistemi için önerilen mali kuralın etkinliğini arttıracaktır.

Ancak mali saydamlık ve hesap verilebilirlik noktasında Sayıştay tarafından hazırlanan 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 yılı denetim raporlarının denetim görüşü kısmında SGK’nın sunduğu idari faaliyet raporlarının güvenilir ve doğru bilgi içermediği sonucuna varılmıştır (Sayıştay, 2012-2017). Bununla beraber 4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile SGK’nın Sayıştay denetiminden çıkarıldığına yönelik bir zemin oluşturulmuştur. Ancak gerek Anayasal düzeyde gerekse de Sayıştay ve 5018 sayılı KMYKK’da hala Sayıştay denetiminin gerçekleşmesi yönünde maddeler bulunmaktadır.

Bu noktada altı çizilmesi gereken şudur ki, 5018 sayılı KMYKK’nın içeriğinin gereği gibi uygulanması, saydamlık, hesap verilebilirlik ve etkin devlet gibi birçok önemli faktörün sorun olmaktan çıkarılması (Akça, Ünlükaplan ve Yurdadoğ, 2016: 224) neticesinde mali kurallara etkinlik kazandırılacağı rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca 5018 sayılı kanunun 14.maddesinde belirtildiği üzere sosyal güvenlikle ilgili yapılan düzenlemelerin en az yirmi yıllık aktüeryal denge göz önüne alınarak yapılmasına yönelik örtük kural geliştirilmelidir. Bahsi geçen en az yirmi yıllık perspektif en az elli yıllık olarak tasarlanmalıdır. Böylelikle sistem üzerinde kısa ve orta vadeli müdahalelerin önüne geçilmekle beraber uzun vadeli bir vizyon sağlanarak olası mali yükler minimize edilebilecektir. Bu düzenlemelerin aksine söz konusu olumsuz ve belirsiz durumların devamı durumunda mali kuralların başarılı olmasını beklemek mümkün değildir.

Sosyal güvenlik sistemimizin en büyük kurumsal altyapı sorunlarından birinin giderilmemesinin nedenlerinden birisi de denetim eksikliğidir. Etkin ve verimli bir denetim sistemi olması halinde, gelirlerin artırılması ile giderler de

kontrol edilebilir. Yetersiz denetimler sebebiyle sosyal güvenlik açıkları büyümüştür ve büyümeye devam etmektedir. Örneğin 2008-2012 yıllarını kapsayan Manisa ilindeki denetimin sağladığı faydalar Demir ve Canbay'ın 2013 tarihli çalışmasında görülebilir. Bu noktada Sosyal Güvenlik Denetmenlerinin riskli sektörlerin tespitini sağlayarak denetimleri bu alanda yoğunlaştırılmalı ve yapılan denetimlerin etkinliğinin ölçülmesini sağlayacak projeler geliştirilmesi gerekmektedir. Denetimlerin cezalandırıcı olmaktan ziyade yol gösterici ve önlemeye yönelik olması gerekmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 38).

Kurumsal ve yasal altyapıdaki sorunlardan bir diğeri de özerklik kavramıdır. Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin etkin bir şekilde işlemesi için kurum kanununda belirtilen ancak uygulanmayan özerklik kavramı öne çıkarılarak mali ve idari açıdan özerklik sağlanmalıdır. Zira özerk bir yapıya sahip olan kurumlara politik müdahaleler azalacağından sistemin dengeli bir yapıyı yakalamasını kolaylaştıracaktır (Güneş ve Yakar, 2004: 140; Demir, 2015: 187-188). Nitekim bu konu hakkında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO), sosyal güvenliğe biçtiği rol oldukça önemlidir. ILO'ya göre etkin bir şekilde yönetilen sosyal güvenlik sistemi, büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında etkili olabilir. Ayrıca ILO, sosyal güvenlik kurumlarının yönetiminde baskın olan devletin yerine paydaşlara (sosyal taraflara) doğru açılımın yani bir nevi özerkliğin sağlanmasını önermektedir (ILO, 2001).

Bir diğer kurumsal sorun ise sosyal güvenlik harcamalarının artması yönünde etkide bulunan yapılanma ve planlamada eksikler nedeniyle ortaya çıkan israflardır. Şöyle ki sağlık harcamalarının çok büyük bir bölümü hastane hizmetleri harcamalarına tahsis edilmektedir. Bu yüksek oran, birinci basamak hizmetlerinin zayıf kaldığı dolayısıyla bireylerin ikinci veya üçüncü basamak hizmet veren hastanelere başvurmaları sevk zincirini bozmakta, kaynak israfı ve verimsizlik yaratmaktadır. Bu olumsuz durumla ilgili olarak gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde daha etkin ve daha ekonomik sağlık hizmeti sunularak harcamalar kontrol altına alınabilir. Diğer bir nokta ise son yıllarda artan koruyucu sağlık hizmetleri hakkında neredeyse tek başına hizmet veren Sağlık Bakanlığının bütçesi içinde koruyucu sağlık hizmetleri için gerekli bütçe tahsis edilmemesi ve ihmal edilmesidir. Oysa koruyucu sağlık hizmetlerinin artırılması olası hastalıkların negatif etkilerini önleme adına önem arz etmekte ve daha etkin bir yöntem olarak bilinmektedir. Ayrıca ilaç ve tıbbi malzeme konusu ve yıllar içindeki gelişimi incelendiğinde yeniden düzenlenmesi, sosyal güvenlik sisteminden yapılan ödemelerin yani harcamaların kontrol altına alınması adına önem arz etmektedir (Yurdadoğ, 2007: 608).

SONUÇ

Son dönemlerde gerek dünyada gerekse ülkemizdeki en büyük problemlerden biri Sosyal Güvenlik Sistemlerinin sürdürülemez mali yapısıdır. Türk Sosyal Güvenlik Sistemi üzerine odaklanılan bu çalışmada yasal düzenlemeler ve mali durum üzerine değerlendirmeler sunulmuştur. Yasal zeminde Anayasanın 65. Maddesi ile ilgili yorumlar sunulmuş ve bu yorumlar neticesinde söz konusu maddenin üzerinde uzlaşmanın olmadığı sonucuna

varılmıştır. Bu noktada dikkate alınması gereken asıl yorumun AYM'nin bir kararında geçen: “*devlete düşen görev, sosyal güvenlik kurumlarının gücünün zayıflamasına neden olabilecek düzenlemelerden kaçınmaktır*” ilkesi olacağı sonucuna varılmıştır.

Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin açıklarının nedenleri ve etkileri üzerinde durulan ikinci bölümünde ise literatürde konu üzerine çalışma yapan araştırmacıların görüşleri gelir, gider, yapısal, politik ve sosyal kaynaklı olmak üzere sınıflandırılarak sunulmuştur. Genel olarak sistemin; Aktif/pasif oranının düşüklüğü, kayıt dışı ekonomi, işgücüne katılım oranının düşüklüğü, erken emeklilik uygulamaları, fonların verimli ve etkin kullanılmaması, norm ve standart birliğinin olmaması, prim oranlarının yüksekliği, gelir düzeyindeki düşüklükler, prim tahsilatında yaşanan sorunlar, sosyal güvenlik ahlakının yoksunluğu, sağlık sektöründeki ihmaller, yanlış finansman yöntemlerinin uygulanması, kurumun özerkliğinin olmaması, kurumun politik müdahalelere maruz kalması, demografik yapıdaki değişim, prim afları gibi nedenlerle açık verdiği tespit edilmiştir.

Sosyal Güvenlik sisteminin verdiği açıkların bütçe transferleri yolu ile finanse edilmesinin de bazı olumsuz sonuçlar yarattığı tespit edilmiştir: Devlet bütçesindeki açık seviyesini ve kamu kesimi borçlanma gereksinimini artırması, borçlanmanın finansman yapısına göre gelir dağılımında bozulmalara ve özel sektör yatırımlarını dışlamaya neden olduğu vurgulanmıştır.

AB ülkelerinin sosyal güvenlikle ilgili mali kural tecrübesinden hareketle çalışmamızda Türk Sosyal Güvenlik Sistemi için mali kural önerisinde bulunulmuştur. Önerilen mali kuralda hem harcama dengesi hem de bütçe dengesini sağlama adına birbirini tamamlayıcı bir perspektif çizilmiştir. Kuralın Orta Vadeli Programlarla uyumlu olmasının daha uygun olacağı düşüncesiyle 3 yıllık bir perspektifle tasarlanması ve uygulanması öngörülmüştür. Yasal temelde “hukuk düzeni” çerçevesinde birbirleriyle uyumlu hale getirilmiş biçimde sosyal güvenlikle ilgili yeni bir mali kural kanununun veya Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin düzenlenmesi ve Anayasa'nın 65. Maddesinin sosyal güvenlik sistemiyle ilgili yeni mali kuralla ilgili düzenlemelerin etkinliğini artıracak biçimde yeniden düzenlenmesi olumlu olacaktır. Uygulanacak mali kuralın izlenme ve denetleme kısmında ise üçlü bir saç ayağı planlanmıştır. Sayıştay'ın hukuki denetimin yanında etkinlik denetimi üzerinde durmaması ve mali kuralın başarısının artmasında Bağımsız Mali Kurumların daha çok savunulması nedeniyle kuralın denetimi ve izlenmesi farklı kurumların farklı görev alanları şeklinde tasarlanması ihtiyacını doğurmuştur. Uygulanacak kuralın, hukuki denetiminin Sayıştay tarafından hem etkinlik hem de hukuki denetiminin ise yeni tesis edilecek Bağımsız Mali Kurumun yapacağı şeklinde bir tasarım öngörülmüştür. Kurala uyumsuzluk durumunda ise kuralın takipçilerinden olan Bağımsız Mali Kurum ve Sayıştay'ın tavsiye kararı devreye girmektedir. Ancak bu tavsiye kararlarına ek olarak Bağımsız kuruluşun politik müdahalelerden uzak olması nedeniyle bu kuruluşun mali açıdan öneride bulunduğu kararlar kesin olmalı ve SGK tarafından bu önerilere zorunlu olarak uyulmalıdır. Böylelikle

önerilen mali kurala, kurulması önerilen kuruluşun bağımsızlık ve yaptırım gücü nedeniyle etkinlik kazandırılmış olunacak ve başarı şansı artacaktır.

Mali kural önerisinin ardından kuralın başarı şansını artırıcı bazı kurumsal düzenlemelerin yapılması önerilmiştir. Bu kurumsal düzenlemeler 5018 sayılı KMYKK'nda yer alan saydamlık, hesap verilebilirlik, etkinlik gibi iyi yönetim ilkelerinin tesis edilmesine yöneliktir. Önerilen kurumsal düzenlemelerin yapılması önerilen mali kuralın etkinliğinin ve başarısının artmasına yardımcı olacaktır. Aksi takdire önerilen kuralın başarı şansı zayıflayacaktır. Son olarak belirtilmelidir ki bu mali kuralın başarısı yalnızca sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğine yönelik değil ulusal mali sistemin de sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacaktır. Önerilen mali kural çerçevesi en nihayetinde kalıcı ve kökten bir çözüm olarak algılanmamalıdır. Ama yine de önerilmiş olan kural çerçevesi ve kurumsal düzenlemeler bir bütün olarak düşünüldüğünde Türk Sosyal Güvenlik Sistemi adına önemli bir gelişimin sağlanmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akça, H., Ünlükaplan, İ., & Yurdadoğ, V. (2016). Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Devlet. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 211-227.
- Aktan, C. C. (2011). Kurumsal Maliye Politikası ve Mali Kurallar, *Çimento İşveren Dergisi*. 1(25), 4-13.
- Algan, B. (2006). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altunöz, U. (2017). Sosyal Güvenlik Politikaları Açısından Bütçe Transferlerinin Makroekonomik Etkileri: Türkiye Deneyimi. *International Review of Economics and Management*, 5(1), 58-77, doi: 10.18825/iremjournal.286089
- Anayasa Mahkemesi (AYM). (1997). 1996/66, 1997/7 Numaralı Karar <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/files/amk1994-92.htm> (Erişim Tarihi, 18.10.2018).
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 173-197.
- Canbay, T. ve Demir M. (2013). Türkiye' de Sosyal Güvenlik Açıkları ve Sosyal Güvenlik Ahlakı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(2), 303-315.
- Cural M. (2015). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'nin Mali Yapısı ve Sisteme Yapılan Bütçe Transferlerinin Ekonomik Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(2), 693-706.
- Çelik, A. (2007). Anayasa Mahkemesi Kararı ve Sosyal Güvenliğin Geleceği, http://www.kristalis.org.tr/aa_dokuman/aym_yorum.doc Erişim Tarihi: 29.08.2018.
- Çelikyay, H.S. (2011). Yeni Anayasa Tartışmaları ve Sosyal Haklar, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu-III.
- Debrun, X. Epstein, N. ve Symansky, S. (2008). A New Fiscal Rule: Should Israel 'Go Swiss?', *IMF Working Paper*, No.87.
- Demir, M. (2015). Sosyal Güvenlik Kurumu'nun Özerklik Sorunu, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı.
- Demir, M. ve Canbay, T. (2013). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Açıklarının Azaltılmasında Denetimin Önemi (Manisa İli Örneği). *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 451-467.
- Dinler, V. (2008). Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı Açısından İdarenin Sorumluluğu. *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(1), 1-19.
- Erdoğan, Ç. (2014). Sosyal Güvenlik Hakkının Yargıtay Kararlarına Yansımaları. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(2), 193-217.

- Ergen, Z. (2013). Mali Disiplinin Sağlanmasında Mali Kurallar. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50(84), 93-108.
- Ergün, Y. ve Cura, S. (2016). Anayasal İktisat Yaklaşımı Açısından Avro Krizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 263-286. doi: 10.18657/yecbu.51119
- Erol, S. I. (2014) Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sorunları ve Sosyal Güvenlik Ahlakı. *Kamu-İş Dergisi*, 13(3), 37-70.
- European Commission Fiscal Rules Database. (2018). https://ec.europa.eu/info/publications/fiscal-rules-database_en (Erişim Tarihi, 03.09.2018).
- Fırat, M.S. (2016). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu Bütçesi ve Sosyal Güvenlik Açıkları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 127, 317-338.
- Gökbunar, A. R., Alparıslan, U. ve Duramaz, S. (2016). Yaşlı Nüfusa Yönelik Sağlık Harcamalarının Azaltılmasında Kamusal Politikaların Önemi. *International Journal of Economic and Social Research*, 12(1), 109-122.
- Gökbunar, R. (1997), Kamu Finansmanında Demokratikleşme ve Ekonomik Anayasa Önerisi. Şükri Postacıoğlu’na Armağan, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Gözler, K. (2001). Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası için Bir Savunma, Bursa: Ekin.
- Günaydın, İ. ve Eser, L. Y. (2009), Maliye Politikasındaki Yeni Trend: Mali Kurallar. *Maliye Dergisi*, 156, 51-65.
- Güneş, İ. ve Yakar, S. (2004). Sosyal Sigorta Finansman Yöntemleri ve Türkiye’de Sosyal Sigorta Kurumlarının Finansman Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 127-142.
- IMF (2016). Fiscal Rules Dataset, 1985-2015, International Monetary Fund Fiscal Affairs Department Fiscal Policy and Surveillance Division. <https://www.imf.org/external/datamapper/fiscalrules/FAD-Fiscal%20Rules%20Dataset.xlsx> (Erişim Tarihi, 17.02.2019).
- ILO (2001). Social Security: A New Consensus, Geneva: International Labour Office.
- Kaboğlu, İÖ. (2010). Anayasada Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları, Sosyal Haklar Sempozyumu 2, Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu, Hazırlayan: Oğuz Karadeniz, Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı.
- Kara, O., Kurutkan, M.N., Çolak, M. (2016). Sosyal Güvenlik Açığının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler ile İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 49, 205-224.
- Karabulut, A. (2016). Sosyal Güvenlik Hakkı ve 1982 Anayasası’na Yansımaları. *İş ve Hayat Dergisi*, 3, 187-208.
- Karadeniz, Y. ve Vural, T. (2016). İhtiyari Maliye Politikalarına Karşı Mali Kurallar: Teorik Bir Analiz. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 43-60.
- Karakurt, B. ve Akdemir, T. (2010a), Kurallı Maliye Politikası: Türkiye’de Kurallı Maliye Politikası Örnekleri. *Maliye Dergisi*, 158, 226-261.
- Karakurt, B. ve Akdemir, T. (2010b), Türkiye’de Mali Kural Uygulamaları: Sayısal Olmayan Kurallardan Sayısal Kurallar Geçiş, Mali Kurallar, Editörler: Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Fatih Kaya, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/408, Ankara.
- Kaya, F. (2009), Mali Kural Uygulamaları ve Türkiye İncelemesi, Ankara: DPT Uzmanlık Tezi.
- Kopits, G. (2001). Fiscal Rules: Useful Policy Framework Or Unnecessary Ornament, *IMF Working Papers*, No. 01/145, Washington.
- Kopits, G. ve Symansky S. (1998). Fiscal Policy Rules, *IMF Occasional Papers*, No. 162, Washington.
- Muter, N.B. ve Gökbunar, R. (1998). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Halil Nadaroğlu’na Armağan, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (1), 271-288.
- Özbudun, E. (2014). Türk Anayasa Hukuku, Ankara: Yetkin.
- Özker, A.N. Biniş, M. (2009) Mali Kurallar ve Bir Vergi Anayasası Yaklaşımı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 17-39.

- Özveri, M. (2011). Türk Hukukunda Sosyal Hakların Dava Yoluyla Gerçekleştirilmesi, Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler, Petrol-iş Yayını, İstanbul.
- Sağlam F, (2008). Sosyal Devlet İlkesi ve Duyarsızlaşma, Edt. Mehmet UÇUM, Devrim Ulucan'a Armağan, İstanbul: Legal.
- Sayıştay Başkanlığı (2012-2017). Sosyal Güvenlik Kurumu 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 Yılı Sayıştay Denetim Raporu.
- SGK Aylık İstatistik Bülteni, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri (Erişim Tarihi,18.8.2018).
- Sakal, M ve Şahin, E.A. (2009). Anayasal İktisat. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 69-112.
- Tanör, B ve Yüzbaşıoğlu, N. (2004). 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul: Yapı Kredi.
- Tatlı, H. ve Göçer, İ. (2015). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Politikalarının Sürdürülebilirliği: Çoklu Yapısal Kırımlı Eş-bütünleşme Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 6(3), 87-111.
- Temiz, Ö. (2014). Türk Hukukunda Bir Temel Hak Olarak Sağlık Hakkı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69(1), 165-188.
- Tepav (2010). Mali Kural Nasıl İşler? Tepav Politika Notu.
- Tuncay, A.C. ve Ekmekçi, Ö. (2016) Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, İstanbul: Beta.
- Ünlükaplan, İ., Yurdadoğ, V. ve Akça, H. (2017). Geçiş Ekonomilerinde Maliye Politikası Uygulamalarına Anayasal İktisat Yaklaşımı. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 67-82.
- Ünlükaplan, İ., Yurdadoğ, V. ve Canikalp, E. (2017). Eurasian Economies in Transition "Fiscal Rules, Creative Accounting and Fiscal Transparency: An Evaluation of Transition Economies. Edited by Aysen Hiç Gencer, İlyas Sözen and Selahattin Sarı. Cambridge Scholars Publishing.
- Yıldırım, H. (2012). Türkiye'de 2001'den Günümüze Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Güvenlik Kurumu Açıkları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, B.E. (2014), Sosyal Güvenlik Ekonomisi: Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Açıkları, Finansmanı ve Reformu, İstanbul: Derin.
- Yurdadoğ, V. (2000). Sosyal Güvenliğin Finansman Yöntemleri. *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi*, 2(7-8), 86-93.
- Yurdadoğ, V. (2007). Türkiye'de Sağlık Harcamalarının Finansmanı ve Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 591-610.
- Yurdadoğ, V. (2017a). Sosyal Güvenlik ve Yeniden Gelir Dağılımına Etkisinin Teorik Çerçeve Değerlendirilmesi *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 254-269.
- Yurdadoğ, V. ve Turan, T. (2017b). Türkiye İçin Neden Bir Harcama Kuralı? 8.Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, Köstence, Romanya, 6-11 Eylül, 457-462.

SUMMARY

In this study, a solution with a fiscal rule perspective has been proposed in order to eliminate the negative effects of the social security deficits on the budget and economy, to bring the social security system to a sustainable level and to enable the system to operate more effectively. The study focuses on the 65th article of the Constitution which is a subject has not been extensively discussed before. Because such an article is substance that some writers see the item in favor of the fiscal balance of the state, while some authors interpret it as a violation of the principle of social state. For this reason, in this study, different points of view have been interpreted in a way that is compatible with the proposed fiscal rule. In the continuation of the study, a different approach has

been presented in four different categories as income, expense, structural, political and social reasons rather than giving reasons for social security deficits one by one. In addition, the negative effects of the mentioned social security deficits on budget and economy were discussed.

In this study, the historical and theoretical framework of fiscal rules is mentioned before proceeding with the proposal of the fiscal rule for the Turkish Social Security System. Then, the European Union countries have introduced fiscal rule practices regarding social security. When the applications of the European Union countries are examined, it has been observed that since 1992, they have started to implement the fiscal rules related to social security. Generally, there is a framework in which the rule of expenditure and budget balance is focused on, the rule is predetermined in terms of legal basis and supervision, the rules are prepared with a multi-year understanding and finally there are measures to be taken in case of deviation from the rule. Based on this experience of the European Union countries, the fiscal rule framework for the Turkish Social Security System was prepared. According to this framework, it is emphasized that the fiscal rule will be more meaningful both as budget balance and spending rule. Because, a limitation with the spending rule, rather than just a perspective focused on the budget balance, will have more positive results in terms of performance. It was thought that the implementation of the rule for three years would be correct in terms of harmonization with the medium term programme.

Furthermore, it is thought that the rule should be implemented with a new law and not in addition to the current laws, and that the amendment's regulation to cover the fiscal rule of article 65 of the Constitution will increase the effectiveness of the rule. In addition to the Court of Accounts, it has been envisaged to monitor and supervise the rule by the independent financial institution that we proposed to establish a new establishment. Because, considering that the Court of Accounts performs almost entirely legal audit, the independent financial institution to perform the audit of the activity will contribute more to the financial performance. It was considered that taking the deterrent measures such as the suspension of expense-generating actions and the application of administrative fines, if the social security institution is responsible for the rule itself and the rule is not complied with, will provide efficiency and success to the rule. Possible economic crisis, external shock, disaster etc. it is also emphasized that leaving the deviation share to the rule will provide flexibility to the rule. In addition, it was emphasized that making the institutional arrangements to be made in accounting standards, transparency, accountability, efficiency, autonomy, supervision and expenditure programs will bring efficiency and functionality to the fiscal rule.

As a result, it is considered that the proposed fiscal rule framework will provide significant and positive contributions to the Turkish Social Security System in terms of efficiency and sustainability, but this framework is not definitely solution.

Kripto Para Birimlerinin Piyasa Değerlerindeki Değişimlerin Analizi*

Yaşar GÜLTEKİN** Fevzi Serkan ÖZDEMİR*** İdris VARICI****

ÖZ

Kripto para birimleri; paranın piyasaya sürülmesi ve kullanıcıları arasındaki transfer işlemlerinde kriptografiyi kullanan elektronik para birimleridir. 2009 yılında ilk kez Satoshi Nakamoto tarafından teknik altyapısı kurularak piyasadaki yerini alan Bitcoin'in ardından şifreleme algoritmaları, işlem kanıtları ve madencilik faaliyetine konu olmaları bakımından farklı özelliklere sahip yüzlerce kripto para birimi ortaya çıkmıştır. Bu para birimleri, tarihsel süreçte bir yatırım aracı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde, bu para birimleri ile işlem yapan piyasalar oluşmuş ve 2017 yılı başı itibarıyla toplamda yaklaşık 17,7 milyar dolarlık piyasa değerine ulaşılmıştır. 2016 yılı başına kadar bu piyasa değerinin %90'lık kısmından fazlasına sahip olan Bitcoin'in piyasa payı gün geçtikçe azalmış ve bu da piyasayı oluşturan diğer para birimlerinin incelenmesini gerekli hale getirmiştir.

Bu çalışma 01.01.2017 tarihinde piyasada bulunan ve piyasa değeri en yüksek on kripto para biriminin günlük fiyat değişimleri ile piyasa değeri bakımından ilk yüzü oluşturan kripto para birimlerinin fiyat değişimleri arasında korelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma sonucunda, piyasada bulunan kripto para birimlerinin değer değişimi açısından toplu mu yoksa ayrıklı hareket ettiği tespit edilecek ve yorumlanacaktır. Çalışmaya konu olan para birimlerinin fazlalığı nedeniyle veriler 2016 takvim yılı için toplanmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Yatırım, Analiz.

JEL Sınıflandırması: G11.

Analysis of Changes in The Market Values of Cryptocurrencies

ABSTRACT

Cryptocurrencies; are electronic currencies that use cryptography in the processes of transferring money between their users and coinage. In 2009, for the first time, Satoshi Nakamoto established the technical infrastructure of Bitcoin and afterwards hundreds of crypto-currency units with different features in terms of encryption algorithms, transactional evidence and mining activity had been emerged in the market. These currencies have also been started to be used as an investment tool in the historical process. Nowadays, the markets that deal with these currencies have formed and reached a market value of approximately \$ 17.7 billion as of the beginning of 2017. The market share of Bitcoin, which had more than 90% of this market value until the beginning of 2016, decreased day by day, which made it necessary to examine other currencies forming the market

*Bu çalışma 13-17 Aralık 2017 tarihlerinde Erzurum'da düzenlenen 4. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi'nde özet bildirisi olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, yasar.gultekin@omu.edu.tr

*** Doç. Dr. TBMM Başkan Müşaviri, Türkiye Büyük Millet Meclisi, fsozdemir@gmail.com

**** Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, idrisvarici@yahoo.com

This study was carried out to determine whether there is a correlation between the daily price changes of the ten highest cryptographic currencies on the market on 01.01.2017 and the price changes of the first cryptographic currencies in terms of market value. As a result of the study, it will be determined and interpreted whether the crypto currencies in the market move in aggregate or discrete in terms of value exchange. Due to the surplus of the currencies to be worked, the data are collected and analyzed for 2016 calendar year.

Keywords: Cryptocurrency, investment, analysis

JEL Classification: G11

GİRİŞ

Yatırım, gelecekte getir getireceği ya da değerlendirileceği beklentisiyle bir varlık veya ticari malın satın alınması olarak tanımlanmaktadır. Finansal açıdan bakıldığında gelecekte gelir sağlayacağı ya da kar getirecek şekilde daha yüksek fiyattan alıcı bulabileceği düşünülen bir parasal varlıktır. Bir yatırım, bir analiz ve karar verme süreci sonunda özel veya tüzel kişilerin, bir araç veya varlığı, belirli seviyedeki bir risk unsurunu göz önünde bulundurarak ve belirli bir süre zarfında getiri imkânı sağlamak amacıyla satın almasını ifade etmektedir.

Bir kişi; bir yatırım veya sermaye varlığı satın aldığı anda, varlığı ömrü boyunca elde tutmak için harcanan giderleri çıktıktan sonra, ürünün satışından elde etmeyi umduğu ileriye dönük getiriler dizisi hakkını satın alır. Yatırım araçları, gelişmiş ülkelerin çıkardığı devlet tahvilleri gibi düşük riskli yatırım araçlarından, gelişmekte olan piyasalardaki hisse senetleri gibi görece yüksek riskli yatırım araçlarına kadar değişen risk seviyelerinde bulunabilirler. Yatırımcılar, genellikle yüksek riske sahip olan yatırım araçlarının yüksek getiriye sahip olması beklentisi ile hareket ederler. Bu da kazanç beklentisi ve risk arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu göstermektedir.

Bireyler, sağlamış oldukları gelirlerden ihtiyaçlarını giderdikten sonra ellerinde kalan varlıkları tasarruf olarak ayırmaktadırlar. Bu varlıklar yatırım yoluyla çeşitli piyasalara aktararak, piyasalar için yeni kaynaklar oluşturmakta ve bu şekilde yatırım, piyasanın dengelenmesinde ve piyasa döngüsünün devam etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.¹ Yatırımcılar, yatırım araçları arasında tercih yaparlarken günümüzde çok sayıda seçenek ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Farklı risk seviyelerine ve dolayısıyla farklı getiri beklentilerine sahip yatırım araçlarının varlığı portföy yönetimine olan ihtiyacı doğurmuştur. Portföy yönetimi temelde belirli bir risk seviyesinde geliri maksimize etmeyi ya da belirli bir geliri en düşük risk yoluyla elde etme işidir.²

Geleneksel portföy yönetimindeki temel kabullerden biri yatırım yapılan varlık sayısının artmasının başka bir deyişle portföydeki yatırım aracı sayısının artmasının riski azaltacağı yönündedir.³ Ancak Markowitz'in önermiş olduğu

¹ Ateş Beyazıt Hayta, "Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algısına Etki Eden Psikolojik Önyargılar", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183, 2014, ss. 329-352.

² Ali Cüneyt ÇETİN, "Markowitz Kuadratik Programlama ile Optimal Portföy Seçimi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12.1 (2007).

³Özgür Demirtaş ve Zülal Güngör, "Portföy Yönetimi ve Portföy Seçimine Yönelik Uygulama." *Journal of Aeronautics and Space Technologies* 1.4 (2004): 103-109.

Modern Portföy Teorisi, portföyde yer alan varlıkların arasındaki ilişkinin yönü ve derecesinin de önemli olduğunu ortaya koymuştur.⁴

Kripto para birimleri de, ilk örneği olan Bitcoin'in 2009 yılında piyasaya çıkmasından sonra çeşitlilik kazanmış ve yüksek getiri beklentisine sahip olan ve dolayısıyla yüksek risk faktörüne maruz kalmayı kabullenen yatırım portföylerinde yer almaktadır. Kripto para birimleri piyasa kapitalizasyonu, birim piyasa değeri, madencilik faaliyetlerine açıklık, kullandıkları algoritma ve işlem kanıtı ve piyasada bulunma süreleri bakımından farklı özellikler göstermektedirler. Kripto para birimleri bu kadar farklı özellikler gösterse de yatırım piyasalarında tek bir finansal varlık olarak algılanmaktadır.

Bu çalışma, 01.01.2017 tarihi itibarıyla piyasada bulunan ve en yüksek piyasa değerine sahip olan on kripto para birimi ile yine en yüksek piyasa değerine sahip 100 kripto para biriminin 2016 yılı içinde günlük fiyat değişimleri üzerinden ne kadar benzeştiklerini veya ayrıştıklarını bu değerler arasındaki korelasyon hesaplamalarını yapmak suretiyle bulmayı amaçlamaktadır. Çalışma, bu kadar geniş bir örneklem üzerinde yapılması bakımından daha genellenebilir sonuçlar sunması ve sonraki çalışmalara öncelik etmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada verilerin öncelikle (n=365) olduğundan dolayı normal dağılım gösterdikleri varsayılmış ve ardından SPSS veri analiz programı kullanarak aralarındaki korelasyon yönü ve katsayısı tespit edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kripto para birimlerinin değeri de diğer tüm finansal varlıklarda olduğu gibi genel olarak piyasadaki arz talep dengesine göre belirlenmektedir. Kripto para birimlerinin bir başka özelliği de sınırlandırılmış bir arza sahip olabilmeleridir. Bir başka deyişle bu para birimleri piyasaya çıktığında nihai aşamada ne kadar para biriminin piyasada bulunacağını önceden biliniyor olmasıdır. Çalışmada incelenen 100 para biriminden 92'si bu özelliği göstermektedir. Kripto para birimlerinin değerini belirleyen diğer unsurlara baktığımızda geleneksel yatırım araçlarının değerini belirleyen unsurlardan ayrı olmak üzere kripto para birimlerine özgü bazı unsurlarla da karşılaşmak mümkündür. Bu unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- Blok zincirini korumak için kullanılan elektrik bağlamında enerji fiyatları (madencilik faaliyetlerinin maliyeti)

- Blok zincirinin zorluk seviyesi

- Kripto para biriminin ticari işlemlerde kullanım seviyesi

- Kripto para biriminin saklanması ve kullanımının basit olması

- Kamuoyunun algısı

- Bitcoin'in değeri

- Medya

- Yatırımcılar

- Pazar seyrelmesi (*Market dilution*)

⁴ Markowitz, H., "Portfolio Selection", *Journal of Finance*, Vol 7, 77-91,1952.

- Kripto para biriminin sunmuş olduğu yenilik (inovasyon)
- Geleneksel sistemlere olan güven
- Yasal konular

Blok zinciri, ağa bağlı her birimin kendi blok zinciri kopyasına sahip olduğu ve bağımsız bir şekilde her bir ve herhangi bir kripto para biriminin sahiplik zincirini doğrulayabileceği bir dağıtılmış veri tabanıdır. Bu zincire yeni blokların eklenmesi görevini sadece hesaplama gücü yüksek özel işlemcilerle sahip olan bilgisayarların doğruladığı bir sağlama algoritması üzerinden yürütmek mümkündür. Bu işleme de madencilik adı verilmektedir. Madencilik öte yandan doğru çözümü bulan kişi(ler)e verilen ödül sayesinde planlanmış para arzı mekanizmasının da asli unsuru olarak görev yapmaktadır. Dolayısıyla blok zincirinin zorluk seviyesi bu anlamda madencilik faaliyetinin maliyetini artırıcı bir değişken olarak her bir birim paranın piyasa değerini de etkilemektedir. Bitcoin örneğinde her 210 bin blokta verilen ödül yarıya düşmektedir.⁵ Zamansal süreçte madencilik maliyetlerinin arttığı da göz önüne alındığında, bu durum Bitcoin değerini artıran bir etki yaratmaktadır.

Kripto para birimlerinin ticari işlemlerde kullanılması ya da para fonksiyonun yerine getiren bir değişim aracı olması da değerini etkileyen başka bir unsurdur. Bununla birlikte kripto para biriminin saklanması ve kullanımının ne kadar bilgi gerektirdiği de kullanan kişi sayısını etkileyeceği için değer üzerinde etkilidir.

Kamuoyunun algısı, medyanın kripto para birimleri hakkında yaptığı haberler, yatırımcıların ilgisi geleneksel ödeme ve para sistemlerine olan güvenin zayıflaması ve yasal açıdan kripto para birimlerinin durumu da yine değeri etkilemektedir. Bitcoin özelinde kripto para birimleri hakkında yapılacak olan yasal düzenlemelerin kripto para birimlerinin ekonomik olarak büyümesine ve gelişmesine üstünde pozitif bir etki yaratacağı çünkü yasal belirsizliğin bu gelişmeyi sekteye uğrattığı öne sürülmüştür.⁶

Pazar seyrelmesi (*market dilution*), piyasaya giren ve aynı işlevi gören mal ve hizmetlerin sayısının artması sonucu, herhangi bir mal ve hizmetin pazar payının düşmesi olarak tanımlanabilir. Kripto para birimleri açısından değerlendirildiğinde ise, çok sayıda para biriminin piyasaya sürülmesi ile mevcut para birimlerinin piyasa oranlarının düşmesi durumudur. İlk piyasaya çıkan para birimleri için böyle bir risk bulunmazken yeni para birimlerinin piyasada tutunması zorlaşmaktadır.

Bitcoin, piyasaya çıktığı 2009 yılından 2017 yılının başına kadar piyasa değeri olarak tüm kripto para birimleri piyasasının %90'dan fazlasını oluşturmaktaydı. Bitcoin tek başına sadece teknolojik bir öncül olmakla kalmamış finansal anlamda da piyasa yapıcı bir görev üstlenmiştir. Bunun yanında,

⁵ Reuben Grinberg. "Bitcoin: An innovative alternative digital currency." *Hastings Sci. & Tech. LJ* 4 (2012): 159.

⁶ Joshua J. Doguet, "The Nature of the Form: Legal and Regulatory Issues Surrounding the Bitcoin Digital Currency System", *Louisiana Law Review*, 73:4, 2012, p. 1119.

Bitcoin'in tanınırlığı da diğer kripto para birimlerinin önündedir.⁷ Dolayısıyla Bitcoin değerindeki dramatik artış ve azalışların diğer kripto para birimlerine yatırımcının ilgisinin yönelmesi bakımından önemli rol oynadığı kabul edilmektedir.

II. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Literatürde, kripto para birimlerinin değeri ve yatırım aracı olarak kullanılması üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar şu başlıklar altında gruplandırılabilir:

- Kripto para birimlerinin fiyat istikrarı ve fiyatlardaki dalgalanmalar
- Kripto para birimlerinin değer değişimleri
- Kripto para birimlerinin değerlemesi
- Kripto para birimlerinin yatırım aracı olarak kullanılması

Yapılan bir çalışma, fiyat istikrarını hedef olarak benimseyen teorik bir para biriminden bahsetmektedir. Herhangi bir kripto para biriminin gün sonunda piyasada bulunan miktarını başka bir finansal varlık üzerinden ayarlanması üzerine kurulu olan bu sistemde kripto para birimlerinin sadece elektronik ortamda tutuluyor olması esas alınmıştır. Buna göre örneğin, eğer gün içinde BTC/USD kuru teorik olarak 1.00'dan 1.04'e yükseliyorsa gün sonunda her bir elektronik cüzdandaki 1 birim BTC miktarının 1.04'e çıkarılmasını öngörmektedir. Böylelikle artan arz sonrasında arz talep dengesi yine teorik olarak bir sonraki gün BTC/USD kuru 1.00 seviyesine gelecektir.⁸ Bir diğer çalışmada ise Bitcoin fiyatındaki istikrarsızlık esnek bir para arzına sahip olmamasına bağlanmıştır.⁹

Fiyatlardaki dalgalanmaları inceleyen bir araştırma, Bitcoin'in popülerliğinin fiyatı üzerinde olumlu etkiye sahip ana unsurlardan biri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Basında çıkan haberlerin veya Google arama sonuçlarının artışı sonrasında Bitcoin'in değerinde bir artış eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.¹⁰ Bu çalışmaya getirilebilecek bir eleştiri neden sonuç ilişkisinin yanlış kurulduğu yönünde olabilir. Bitcoin değerindeki artış da söz konusu değişkenlerde artışa sebep olmuş olabilir.

Kripto para birimlerinin değer değişimlerini konu alan bir çalışmada Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin USD bazındaki değer değişimleri incelenmiştir. Bitcoin'in çalışmanın yapıldığı zaman periyodunda öncelikle USD bazında diğer para birimlerine göre daha iyi performans gösterdiği ancak sonraki dönemde USD bazında göreceli olarak daha az değer kazandığı gözlemlenmiştir. Bu durum Bitcoin'in piyasaya ilk çıkmasının avantajını bir süre kullandığı ve

⁷ Iwamura, Mitsuru; Kitamura, Yukinobu; Matsumoto, Tsutomu. Is Bitcoin the Only Cryptocurrency in the Town? Economics of Cryptocurrency and Friedrich A. Hayek. 2014.

⁸ Ferdinando M. Ametrano. "Hayek money: The cryptocurrency price stability solution." (2016).

⁹ Mitsuru Iwamura et al. "Can we stabilize the price of a Cryptocurrency?: Understanding the design of Bitcoin and its potential to compete with Central Bank money." (2014).

¹⁰ Michal Polasik et al. "Price fluctuations and the use of Bitcoin: An empirical inquiry." *International Journal of Electronic Commerce* 20.1 (2015): 9-49.

diğer para birimlerinin de piyasada yer alabilmesi için öncü bir rol üstlendiği ancak bunu daha fazla sürdürmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır.¹¹

Bitcoin değerinin belirleyicilerini araştıran başka bir çalışmanın bulgularına göre ise, teknolojik ve ekonomik faktörlerin fiyat değişiminde rol oynadığı yer almaktadır. Madencilik faaliyetlerinin maliyetlerinin artmasının Bitcoin'in değer artışında kısa vadede önemli bir rol oynadığı ancak uzun vadede ise bu etkinin azalarak sürdürdüğü sonucuna varılmıştır. Ekonomik faktörler ışığında ise kısa vadede spekülasyonların fiyat değişiminde önemli bir etkisinin olduğu ancak sonraki süreçte piyasanın olgunlaşması ile ekonomik göstergelerdeki değişimlerin Bitcoin fiyatı üzerinde daha belirleyici olduğu gözlemlenmiştir.¹²

Bitcoin'in değeri, altının piyasa değeri, "Bitcoin" kelimesinin Google arama sonuçlarında çıkması, işlem verisi ile ölçülen Bitcoin işlem hızı ve benzeri bağımsız değişkenlerle regresyon noktasında analize tabii tutulmuş ve hiçbir değişken %5 seviyesinde anlamlı olarak çıkmamıştır. Bu çalışmada, açıklayıcı bir sonuç çıkmaması hala spekülasyona açık ve volatilitesi yüksek bir piyasa olmasına ve Bitcoin'in göreceli kısa yaşam süresinin zaman serileri analizi yapma noktasında uygun olmayabileceği şeklinde yorumlanmıştır.¹³

Öte yandan, Bitcoin'in diğer para birimleri karşısında sahip olduğu değer her hangi bir temele dayanmadığını ve tamamıyla spekülasyona dayandığını ileri süren¹⁴ ve Bitcoin ve teorik olarak diğer tüm kripto para birimlerinin asli değere (*intrinsic value*) sahip olmadığını ileri süren çalışmalar¹⁵ da bulunmaktadır.

Kripto para birimlerinin sadece kendine özgü özelliklerinin de değer oluşturmada rol oynadıkları varsayımından hareket eden çalışmalara da literatürde rastlamak mümkündür. Bir çalışmada, Bitcoin'in çifte harcama problemine getirdiği çözüm üzerinden teknolojik bir değere sahip olduğu savunulmaktadır¹⁶ ancak bu aynı özelliklere sahip farklı kripto para birimleri arasındaki değer farkını açıklamamaktadır. Farklı kripto para birimleri arasındaki bu değer farkını açıklamaya çalışan bir diğer çalışmanın bulgularında ise üretim (madencilik faaliyeti) maliyetleri arasındaki farkın temel belirleyici unsur olduğu görülmektedir.¹⁷ Öte yandan aynı çalışmada, bir üreticinin (madencinin) farklı kripto para birimleri ile çalışmasının sahip olduğu donanım eğer direkt olarak Bitcoin üretiminden daha fazla getiri sağlaması durumunda söz konusu olabileceği sonucuna varmıştır. Bu durumda da piyasa, ortaya çıkan arbitraj fırsatını değerlendirmekte ve elde edilen diğer para birimleri piyasadaki en yüksek

¹¹ Neil Gandal and Hanna Halaburda. "Competition in the Cryptocurrency Market." (2014).

¹² Li, Xin, and Chong Alex Wang. "The technology and economic determinants of cryptocurrency exchange rates: The case of Bitcoin." *Decision Support Systems* 95 (2017): 49-60.

¹³ Jamal Bouoiyour and Refk Selmi. "What Does Bitcoin Look Like?." *Annals of Economics & Finance* 16.2 (2015).

¹⁴ Brian P Hanley. "The false premises and promises of Bitcoin." *arXiv preprint arXiv:1312.2048* (2013).

¹⁵ David Yermack. "Is Bitcoin a real currency? An economic appraisal". No. w19747. National Bureau of Economic Research, 2013.

¹⁶ Marshall Van Alstyne. "Why Bitcoin has value." *Communications of the ACM* 57.5 (2014): 30-32.

¹⁷ Adam Hayes. "Cryptocurrency value formation: an empirical analysis leading to a cost of production model for valuing bitcoin." (2016).

kullanım alanı ve konvertibiliteye sahip olan Bitcoin satın almak için elden çıkarılmaktadır. Bu da yine sonuçta Bitcoin madenciliğini daha arzu edilir hale getirmektedir.

Bitcoin değeri; edinilen birimlerin elde tutulma süresi, altın fiyatı, Google trend ölçümü, Birleşik Devletler enflasyon oranı, para birimi ile yapılan işlem sayısı ve Bitcoin arzı ile birlikte regresyon analizine tabii tutulmuştur. Analiz sonucunda p-değerleri üzerinden sırasıyla elde tutulma süresi, Google trend ölçümü ve yapılan işlem sayısı ile istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁸

Bitcoin'in fiyatını belirleyen temel güdüleyiciler üzerine dalgacık insicamı analizini kullanılarak yapılan araştırmada, Bitcoin'in hem standart bir finansal varlık hem de spekülatif bir varlık özelliklerini taşıyan eşsiz bir yapıya sahip olduğunu bulunmuştur.¹⁹ Yapılan bir başka çalışma da kullanıcıların, Bitcoin'i değişim aracı mı yoksa bir varlık biriktirme aracı olarak mı gördüğü incelenmiş ve Bitcoin mekanizması hakkında bilgi sahibi olmayan kullanıcıların genel olarak yatırım aracı olarak gördükleri tespit edilmiştir.²⁰

Literatürde kripto para birimlerindeki değer değişimlerinin başka değişkenlerle korelatif açıdan ilişkisini araştıran çalışmalar bulunmasına karşın kripto para birimlerindeki değer değişimlerini kendi aralarında inceleyen ve yorumlayan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmaya konu olan kripto para birimleri için öncelikli şart 2016 yılından önce piyasaya çıkmış olmalarıdır. Bu sayede karşılaştırmalı analiz yapılabilecek olan bir veri seti elde etmek mümkün olacaktır. Ardından 01.01.2017 tarihinde ön şartı sağlayan ve piyasa kapitalizasyonu en yüksek 100 para birimi coinmarketcap.com verilerine göre sıralanmıştır. Belirlenen kripto para birimleri için 2016 takvim yılı boyunca piyasada oluşan değer USD bazında kayıt altına alınmış ve oluşturulan veri seti SPSS analiz programına aktarılmıştır.

Veri setindeki gözlem sayısı (n=365) 30'dan büyük olduğu için verilerin normal dağıldığı varsayılmış ve Pearson korelasyon testi yürütülmüştür. Test sonucunda oluşan korelasyon katsayıları analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Öncelikle çalışmada incelenecek olan ilk 10 para birimi için aralarındaki ilişkinin yönü değil ilişkinin kuvveti üzerinde yorumlama yapılacağından dolayı korelasyon katsayılarının mutlak değerleri alınmıştır. Bu mutlak değere sahip veri dizisi üzerinden her biri için ortalama değer ve standart sapma hesaplanmıştır.

IV. BULGULAR

Çalışmaya konu olan kripto para birimleri için hesaplanan korelasyon katsayılarına ilişkin özet bilgi Tablo-1'de sunulmuştur.

¹⁸Michael J. De Leo & William Stull, "Does the Velocity of Bitcoins Effect the Price Level of Bitcoin?", http://www.academia.edu/8210293/Does_the_Velocity_of_Bitcoins_Effect_the_Price_Level_of_Bitcoin (20.10.2016)

¹⁹ Ladislav Kristoufek, "What Are The Main Drivers of The Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis." *PLoS ONE*, 2015, s.14

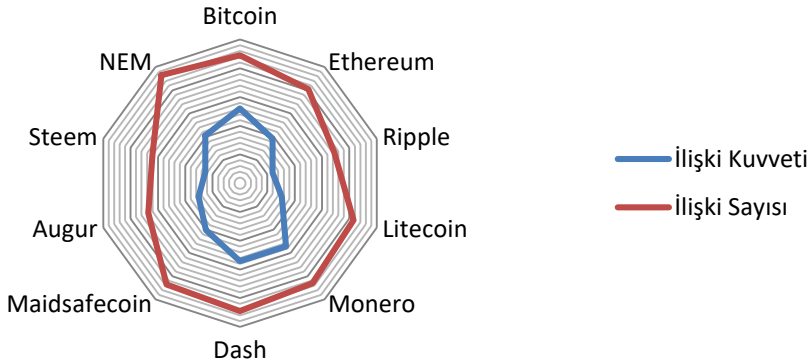
²⁰Florian Glaser vd., "Bitcoin-Asset or Currency? Revealing Users' Hidden Intentions." *ECIS 2014 Proceedings*, 2014, s.2.

Tablo 1. Korelasyon Katsayılarına İlişkin Veriler

Kripto Para Birimi	Korelasyon (\bar{x})	Korelasyon (σ)	Korelasyon (\bar{x}) ($p=0,05$)	Korelasyon (σ) ($p=0,05$)	Anlamlı İlişki Sayısı
Bitcoin	0,47549	0,258087	0,52001	0,21653	89
Ethereum	0,33214	0,206152	0,38517	0,16403	81
Ripple	0,19132	0,143212	0,23899	0,09972	69
Litecoin	0,27045	0,187631	0,30543	0,15686	83
Monero	0,48477	0,284146	0,54417	0,24200	86
Dash	0,49792	0,253806	0,54298	0,21055	89
Maidasafecoin	0,3677	0,195104	0,40349	0,15538	87
Augur	0,22927	0,189915	0,30310	0,15412	67
Steem	0,19112	0,16616	0,25359	0,13404	64
NEM	0,39659	0,19764	0,41031	0,17738	93

Tablo-1'e bakıldığında, yapılan hesaplamalara göre değer değişimleri arasındaki korelasyon bakımından en yüksek ortalama değer Monero (0,54417), Dash (0,54298), ve Bitcoin (0,52001) için oluşmuştur. Dolayısıyla Dash, Monero ve Bitcoin için, (ortalama değerler 0,5 kritik sınırını geçmiş olduğundan dolayı) bu para birimlerindeki değer değişimlerinin piyasa için anlamlı bir değişime yol açtığı sonucuna varmamız mümkündür. Analiz sonucu ortaya çıkan bir başka dikkat çekici bulgu ise en çok anlamlı ilişki sayısına sahip olan kripto para biriminin NEM (93) olmasıdır. Bitcoin ve Dash ise aynı sayıda anlamlı ilişki sayısı (89) ile NEM'in arkasında yer almaktadır. Bu rakamlar hesaplanırken ilişkinin yönünden ziyade kuvveti dikkate alındığı için ortalamalar ve standart sapma korelasyon katsayılarının mutlak değerleri üzerinden hesaplanmıştır.

Grafik 1. Kripto Para Birimlerinin Diğer Kripto Para Birimleri ile Olan Korelasyonunu Gösteren Radar Grafik

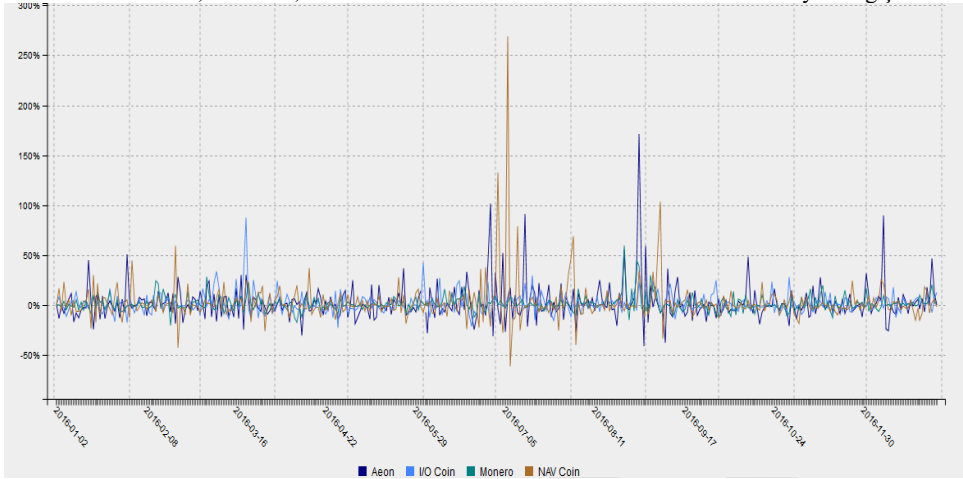

Tablo-1'de sayısal olarak gösterilen bilgiler, Grafik-1'de görsel olarak gösterilmiştir. Grafikte açıkça Bitcoin, NEM ve Dash'in ilişki sayısındaki üstünlüğü göze çarpmakla beraber, Ripple ve Steem'in ise hem ilişki sayısı hem de ilişki yönünden geri planda kaldığı ve daha bağımsız değerlere sahip oldukları görülmektedir. Ortaya çıkan korelasyon katsayılarına ilişkin detaylı frekans bilgileri Tablo2'de bulunmaktadır. Bu tablo, ilişkinin kuvveti yanında ilişkini yönü hakkında da bilgiler içermektedir.

Tablo 2. Kripto Para Birimleri Özelinde Korelasyon Katsayıları Frekans Tablosu

Kripto Para Birimi	Orta İlişki (0,50-0,69)		Yüksek İlişki (0,70-0,89)		Çok Yüksek İlişki (0,90-1,00)		Toplam
	+	-	+	-	+	-	
Bitcoin	24	6	12	9	-	-	36 - 15
Ethereum	18	3	1	-	-	-	18 - 3
Ripple	1	-	-	-	-	-	1 - 0
Litecoin	4	6	1	-	-	-	5 - 6
Monero	13	11	20	5	3	-	36 - 16
Dash	21	7	20	8	-	-	41 - 15
Maidasafecoin	23	1	3	-	-	-	26 - 1
Augur	5	-	2	-	-	-	7 - 0
Steem	2	-	1	-	-	-	3 - 0
NEM	17	5	6	1	-	-	23 - 6

Tablo-2’de bulunan veriler yorumlandığında en yüksek korelasyon katsayısı ortalamasına sahip olan Monero’nun pozitif yönde 23 kripto para birimi ile yüksek ve çok yüksek ilişki içinde olduğu görülmektedir. Özellikle dikkat çekici olan nokta başka hiçbir kripto para biriminde rastlanılmadığı şekilde Monero’nun üç kripto para birimi (Navcoin, I/O Coin, Aeon) ile olan çok yüksek pozitif korelasyonudur. Detaylı analiz sonucu sözü geçen para birimlerinin tek ortak özelliklerinin piyasaya çıkış tarihleri olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 2. Monero, I/O Coin, Navcoin ve Aeon’un 2016 Yılı Günlük Yüzdesele Fiyat Değişimleri

Kaynak: www.cryptocurrencychart.com

Grafik- 2, Monero ile çok yüksek pozitif korelasyona sahip olan üç kripto para biriminin 2016 takvim yılındaki günlük yüzdesele fiyat değişimlerine ait değerleri göstermektedir.

Bunun haricinde, Dash 56 kripto para birimi ile orta ve üzeri derecede ilişkili iken hiçbir kripto para birimi ile yüksek derecede ilişkili bulunmamıştır. Tablodan elde edilebilecek bir başka sonuç ise kripto para birimleri arasında pozitif ilişki sayısının negatif ilişki sayısından daha yüksek çıkmasıdır ki bu da kripto para birimlerinin yatırım anlamında genel olarak birbirinin alternatifi

olmak yerine geleneksel yatırım araçlarına karşı genel bir alternatif olarak rol oynadıkları şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

Kripto para birimleri, piyasaya ilk çıktıkları günden bu yana devam etmekte olan süreçte yatırımcılar tarafından her geçen gün daha fazla ilgi gösterilen bir yatırım aracıdır. Kamuoyu tarafından kripto para birimleri, tümü farklı özelliklere sahip teknolojiler ve arz planlarına sahip olmasına rağmen genel olarak tek bir yatırım aracı gibi algılanmaktadır. Bu çalışmanın cevap aradığı araştırma sorusu da bu algının, piyasada bulunan ve piyasa kapitalizasyonu en yüksek kripto para birimlerindeki günlük USD bazındaki değer değişimleri temel alınarak bazı istatistiksel yöntemler kullanılarak doğru olup olmadığının test edilmesidir.

Yapılan analizler sonucu teorik olarak bulunabilecek 1000 ilişkidenden araştırmanın veri setinde bulunan kripto para birimleri arasında kurulan 808 anlamlı ($p=0,05$) korelasyon tespit edilmiştir. Ancak bu korelasyonların sadece orta ve üzeri kuvvetteki ilişki sayısı alındığında 196 pozitif ve 62 negatif olmak üzere 258 ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında kripto para birimlerinin genel olarak tek bir yatırım aracı olmadığı belirli seviyede de olsa birbirinden bağımsız yatırım araçları olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan pozitif ve negatif ilişkiler arasındaki sayısal farktan kripto para birimlerindeki değer değişimlerinde- ki bu azalış ya da artış olabilir- genel anlamda aynı yönde etkilendikleri şeklinde yorumlanmıştır.

Çalışmaya konu olan kripto para birimlerinden Ripple, Augur ve Steem'in sahip oldukları orta ve üzeri kuvvetteki korelasyon ilişkisi sayılarından piyasanın genel yapısından ayrı bir yatırım performansı sundukları anlaşılmıştır. Bu kripto para birimleri hakkında derinlemesine yapılan çalışmada bu para birimlerinin genellemeye yarayacak herhangi bir ortak özelliklerine rastlanmamıştır.

Öte yandan ilişkinin kuvveti açısından değer değişimleri temel alındığında en yüksek etkileşime sahip para birimleri Dash, Monero ve Bitcoin arasında ortak özellik arayan bir araştırma yürütülmüştür. Buna göre, bu para birimlerinin 01.01.2017 tarihiyle birim değerlerinin 1 USD'den büyük olması, madencilik faaliyetlerine açık olmaları ve piyasaya gireceği olarak diğerlerinden önce para birimleri arasında yer aldıkları görülmektedir. Bu para birimlerinin bir diğer özelliği de en yüksek negatif korelasyon ilişki sayılarına sahip olmalarıdır. Buradan çıkacak sonuç yatırım aracı olarak kısıtlı da olsa farklı yönlerdeki değer değişimlerine sahip olan para birimlerinin de piyasada olduğu ve Bitcoin, Dash ve Monero'nun düşüş trendine girdikleri periyotlarda alternatif yatırım aracı olarak değerlendirilebilecekleridir.

Bu çalışma, literatürde daha önce irdelenmiş olan kripto para birimleri değeri konusuna sadece kripto para birimlerinin kendi aralarındaki değer değişimlerine korelatif açıdan bakmıştır. Üzerinde çalışılan veri setinin büyüklüğü çalışmanın genellenebilirlik açısından önemlidir. Mevcut veri setine 2017 takvim yılı verileri eklenerek daha sağlıklı bir çalışma yürütülmesi mümkündür. Bununla

birlikte mevcut korelasyon rakamları piyasa kapitalizasyonu rakamları nispetinde ağırlıklandırılarak bir ilişki aranabilir. Son olarak bu çalışmadaki veriler kullanılarak ve başka değişkenler de dahil edilerek regresyon analizi yöntemiyle başka bir bağıntı örgüsü aranılan bir çalışma yapılması yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ametrano, Ferdinando M. "Hayek money: The cryptocurrency price stability solution." (2016).
- Bouoiyour, Jamal and Refk Selmi. "What Does Bitcoin Look Like?." *Annals of Economics & Finance* 16.2 (2015).
- Çetin, Ali Cüneyt. "Markowitz Kuadratik Programlama ile Optimal Portföy Seçimi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12.1 (2007).
- De Leo, Michael J. and William Stull, "Does the Velocity of Bitcoins Effect the Price Level of Bitcoin?," http://www.academia.edu/8210293/Does_the_Velocity_of_Bitcoins_Effect_the_Price_Level_of_Bitcoin (20.10.2016)
- Demirtaş, Özgür ve Zülal Güngör. "Portföy Yönetimi ve Portföy Seçimine Yönelik Uygulama." *Journal of Aeronautics and Space Technologies* 1.4 (2004).
- Doguet, Joshua J. "The Nature of the Form: Legal and Regulatory Issues Surrounding the Bitcoin Digital Currency System", *Louisiana Law Review*, 73:4, 2012.
- Gandal, Neil and Hanna Halaburda. "Competition in the Cryptocurrency Market." (2014).
- Glaser, Florian et al., "Bitcoin-Asset or Currency? Revealing Users' Hidden Intentions." *ECIS 2014 Proceedings, 2014*.
- Grinberg, Reuben. "Bitcoin: An innovative alternative digital currency." *Hastings Sci. & Tech. LJ* 4 (2012).
- Hanley, Brian P. "The False Premises and Promises of Bitcoin." arXiv preprint rXiv:1312.2048 (2013).
- Hayes, Adam. "Cryptocurrency Value Formation: An Empirical Analysis Leading to a Cost Of Production Model for Valuing Bitcoin." (2016).
- Hayta, Ateş Beyazıt "Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algısına Etki Eden Psikolojik Önyargılar", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183, 2014.
- Keynes, John M. *General Theory of Employment, Interest And Money*, Atlantic Publishers & Dist.,2016.
- Kristoufek, Ladislav , " What Are The Main Drivers of The Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis." *PLoS ONE*, 2015.
- Li, Xin and Chong Alex Wang. "The technology and economic determinants of cryptocurrency exchange rates: The case of Bitcoin." *Decision Support Systems* 95 (2017).
- Markowitz, H., "Portfolio Selection", *Journal of Finance*, Vol 7, 77-91,1952.
- Mitsuru, Iwamura,; Kitamura, Yukinobu; Matsumoto, Tsutomu. Is Bitcoin the Only Cryptocurrency in the Town? Economics of Cryptocurrency and Friedrich A. Hayek. 2014.
- Mitsuru, Iwamura et al. "Can we stabilize the price of a Cryptocurrency?: Understanding the design of Bitcoin and its potential to compete with Central Bank money." (2014).
- Polasik, Michal et al. "Price fluctuations and the use of Bitcoin: An empirical inquiry." *International Journal of Electronic Commerce* 20.1 (2015).
- Van Alstyne, Marshall. "Why Bitcoin Has Value?" *Communications of the ACM* 57.5 (2014).
- Yermack, David. "Is Bitcoin a real currency? An economic appraisal". No. w19747. National Bureau of Economic Research, 2013.

SUMMARY

Crypto currencies are also included in the investment portfolios, which were diversified after the launch of Bitcoin, the first example of which was introduced in 2009, and which have high expectation of return and thus accepted to be exposed to high risk factors. Crypto currencies exhibit different

characteristics in terms of market capitalization, unit market value, openness to mining activities, the algorithm and transaction evidence they use, and their time to market. Although crypto currencies show such different characteristics, they are perceived as a single financial asset in the investment markets.

In this study, the calculation of the correlation between these two crypto currencies which have the highest market value and the 100 crypto currencies with the highest market value on daily price changes in 2016 are calculated and correlated between these values. to find. The study is important in that it provides more generalizable results in terms of being conducted on such a large sample and prioritizing further studies. In the study, since the data was primarily (n = 365), it was assumed that they showed normal distribution and then the correlation direction and coefficient between them were determined using SPSS data analysis program and the results were interpreted.

Although there are studies investigating the correlations between the value changes in crypto currencies and other variables in the literature, no study examines and interprets the value changes in crypto currencies among themselves.

As a result of the analyzes, 808 significant correlations ($p = 0,05$) were determined between the crypto currencies in the data set of the research from the 1000 theoretical relationships. However, when these correlations were taken only when the number of relationships at medium and higher strength was taken, 258 relationships were found to be 196 positive and 62 negative. In the light of these results, it is concluded that crypto currencies are generally not a single investment instrument but are independent investment instruments at a certain level. On the other hand, the numerical difference between positive and negative relationships was interpreted as being affected by the changes in value in crypto currencies, which may be a decrease or an increase.

Ripple, Augur and Steem, which are the subject of the crypto currencies, were found to have an independent investment performance from the general correlation of the market. In-depth research on these crypto currencies did not reveal any common features of these currencies that would be useful for generalization.

On the other hand, based on the value changes in terms of the strength of the relationship, a research was conducted between Dash, Monero and Bitcoin which has the highest interaction currencies. Accordingly, as of 01.01.2017, it is seen that the unit values of these currencies are greater than USD 1, they are open to mining activities and they are among the currencies relative to the market before the others. Another feature of these currencies is that they have the highest negative correlation relationship numbers. The result is that currencies with different value changes in the market, although limited, may be considered as alternative investment instruments during the periods when Bitcoin, Dash and Monero are in a downward trend.

Halka Açıklık Oranının Finansal Performans Üzerindeki Etkisi

Cüneyt Yenal KESBİÇ*

Beyza MIYNAT TAŞDEMİR**

ÖZ

Rekabetin yoğun yaşandığı günümüz ticaret hayatında firmaların önemli sorunlarından biride finansman sorunudur. Firmanlar finansman temin etmede alternatif yöntemler kullanır. Firmalar için kullanılan bu yöntemlerden biride halka arz yoluyla finansmandır. Halka arz olunan firmaların sermaye yapısı ve finansal performansa dayalı çıktıları değişim göstermektedir. Bu çalışmada da 2010-2018 yılları arasında BIST 100 Endeksinde yer alan 89 firmanın halka açıklık oranları ile finansal performans çıktıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada bağımsız değişken olarak firmaların mülkiyet yapısı hakkında fikir sahibi olmayı sağlayan halka açıklık oranı, bağımlı değişken olarak aktif karlılık (ROA), öz sermaye karlılığı (ROE), kurumsal performans ölçütü Tobin's Q oranı ve yıllık hisse getirileri, kontrol değişkeni olarak ise kaldıraç oranı kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre halka açıklık oranı ile Tobin's Q oranı arasında anlamlı ancak negatif bir ilişki tespit edilmiş olup, diğer değişkenler ile anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Halka açıklık oranı, Tobin's Q, ROA, ROE.

Jel Sınıflandırması: G32, C23, L25

The Effect Of Free Float Rate On Financial Performance

ABSTRACT

One of the important problems of companies in today's commercial life, where competition is intense, is the problem of financing. Firms use alternative methods of financing. One of the methods used for firms is financing through public offering. The capital structure and financial performance-based outputs of the public offering- held companies vary. In this study, the relationship between the free float rates and financial performance outputs of 89 firms included in the BIST 100 Index between 2010 and 2018 was examined. In this context, the ratio of free float which provides an idea about the ownership structure of firms as an independent variable, as the dependent variable, return on assets (ROA), return on equity (ROE), Tobin's Q ratio and annual share returns also leverage ratio was used as control variable in this study. According to the results of the analysis, a significant but negative relationship was found between the free float ratio and Tobin's Q ratio, besides there was no significant relationship with other variables.

Keywords: Free Float Rate, Tobin's q, ROA, ROE.

Jel classification: G32, C23, L25

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sermaye yetersizliği söz konusu ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma yolunda karşılaştığı en önemli sorunlar arasındadır. Küreselleşen Dünya'da, ülkeye uluslararası sahada rekabet avantajı

*Prof.Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,e mail:c.yenalkesbic@gmail.com

**Doktora öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,e mail: beyzamiynat@gmail.com

kazandıracak işletmelerin önünü açabilmek için ihtiyaç duyulan kaynakların temin edilmesi konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu bağlamda özellikle son yıllarda işletmelerin borsa şirketi olarak sermaye piyasasından finansman sağlamaları daha sık tercih edilmeye başlanmıştır. İşletmeler borsada işlem gören hisselerini finansman kaynağı sağlamak başta olmak üzere, kurumsallaşma, likidite yaratma, kredibilite artırma, küreselleşme, yurt içi ve yurt dışında tanınma gibi amaçlarla halka arz etmektedir.

İşletmeler ekonomik faaliyetlerini sürdürürken sermaye yetersizliğinden kaynaklanan problemlerin çözümüne yönelik olarak farklı arayışları içerisine girmektedirler. İşletme bazında ihtiyaç duyulan sermaye temininde başvuru alan temel iki yol vardır. Birinci yol öz kaynaklar (sermaye ve elde edilen varlıklar), ikincisi ise yabancı kaynaklardır. İşletmenin bu iki yoldan hangisini ne oranda seçeceğine ilişkin vereceği kararda, sermaye maliyetini minimize edecek optimal karışımı sağlaması gerekmektedir (Okka, 2010:412).

İşletmenin finansman açığı temininde uyguladığı yöntemlerden biride halka arz yoluyla hisse senedi ihraç etmesidir (Otlu ve Ölmez, 2011:15). İşletmeler ilk halka arz yolu ile ihtiyaç duydukları finansman kaynağını sermaye piyasasından temin etme şansına sahiptir. İşletmenin halka açılmasıyla kaynak ihtiyaçlarının temininde en uygun ve doğrudan finansman yöntemlerinden biridir (Brealey vd., 2007, 375). Halka açılma; halkın bir anonim şirkete katılmaya veya kurucu olmaya davet edilmesi ve hisse senetlerinin organize edilmiş piyasalarda sürekli işlem görmesi şeklinde tanımlanabilir (Akbulak, 2005:3).

Bu çalışmada da işletmelerin kaynak yetersizliği sorunuyla mücadele içerisinde olduğu Türkiye’de, sağladığı avantajlar göz önünde bulundurulduğunda oldukça teşvik edilen halka açılma ile finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda 2010-2018 dönemi için BIST100’de yer alan ve verilerine ulaşılabilen 89 işletmenin halka açıklık oranlarının finansal performansları üzerindeki etkisini belirlemek için panel regresyon analizi yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde halka açıklık oranının teorik çerçevesi belirlenmiştir. İkinci bölümde literatürde halka açıklık oranı ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise çalışmanın uygulama kısmında kullanılan veri seti, analiz yöntemi ve hipotezlerden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde çalışmanın bulguları literatürdeki yapılan çalışma sonuçları ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

I. TEORİK ÇERÇEVE VE ÇALIŞMANIN AMACI

A. Teorik Çerçeve

Halka arz, sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan halka çağrıda bulunulmasını; halkın bir anonim ortaklığa katılmaya veya kurucu olmaya davet edilmesini; hisse senetlerinin borsalar veya teşkilatlanmış diğer piyasalarda devamlı işlem göremesini; bu kanuna göre halka açık anonim ortaklıkların sermaye artırımları dolayısıyla paylarının veya hisse senetlerinin

satışını ifade etmektedir (3794 Sayılı Kanunla Değişik 2499 Sayılı SPK M. 3/c) (Albez, 2003:75).

İşletmelerin halka açılmak için kullanabilecekleri üç temel yöntem vardır. Bunlardan birincisi mevcut hisse senetlerinin satışlarıdır. Burada, işletme sahip olduğu hisse senetlerinin bir kısmını halka satışını gerçekleştirir. İkinci yöntem, sermaye artırımı yoluyla halka arzıdır. İşletmeler, yeni hisse senedini ihraç etmek için sermaye artırımına giderler ve böylelikle yeni finansman kaynağını elde etmiş olurlar. Üçüncü yöntem ise karma yöntem denilen, iki yöntemin birlikte kullanılmasıdır. Bu yöntemle, işletmeler mevcut hisse senetlerinin satışı ve sermaye artırımı yoluyla halka arzı gerçekleştirirler (Akkılıç ve Yıldırım, 2017:40).

Halka açıklık oranı farklı şekillerde tanımlansa da kısaca bir şirketin kamuya ihraç edilmiş, piyasada hiç bir sınırlamaya tabi olmadan alınıp satılabilen hisse senetlerinin şirketin toplam hisse senetlerine oranı olarak ifade edilebilir. Bu tanım bazen kurumsal yatırımcılar veya kamu kurumları gibi sahip oldukları hisse senetlerini piyasada çok sık pazarlamayan, durağan hissedarların sahip olduğu senetleri de dışlamak suretiyle daraltılmaktadır. (Bostancı ve Kılıç, 2010: 7) Ancak her halükârda, halka açıklık oranı işletmelerin önemli bir finansman kaynağından faydalanmak amacıyla hisselerinin ne kadarını halka arz ettiklerini göstermektedir.

Tanımlamadan da anlaşılacağı üzere işletmeler temel olarak finansman kaynağı temin etmek ve hisselerinin organize bir pazarda işlem görmesini sağlamak amacıyla halka açılmaktadır. Halka açılma alternatif finansman yöntemlerine göre daha düşük maliyetli olan, geri ödemesi olmayan ve işletmenin nakit akışını zorlayacak anapara ve faiz benzeri geri ödeme zorunlulukları barındırmayan bir kaynaktır. İşletmelerin halka açılarak sermaye yapıları kuvvetlendiği için borçlanma kapasiteleri de yükselmekte ve daha kolay kaynak bulmaları sağlanmaktadır. Bunun yanında işletmeleri halka açılmaya teşvik eden farklı nedenler de bulunmaktadır. Borsa İstanbul'da işletmelerin halka açılma nedenleri ve bu bağlamda elde edecekleri öngörülen avantajlar şu şekilde sıralanmaktadır¹:

Likidite: Halka arz edilen hisselerin organize bir pazarda istenilen zamanda, piyasa arz ve talebine göre oluşan fiyatlardan, şeffaflık ilkesiyle alınıp satılmasını sağlayarak hisselerine likidite kazandırılmaktadır. Şirket ortakları Borsa'da işlem gören hisseleri kredi işlemlerinde teminat olarak da kullanabilmekte, atıl duran bu varlığı finansman yaratma aracına dönüştürebilmektedir.

1. Yurt içi ve yurt dışında yaygın tanıtım: Hisseleri Borsa'da işlem gören şirketler hakkındaki bilgiler, Borsanın şeffaflık ve kamuyu aydınlatma ilkesi çerçevesinde veri yayın kuruluşları ve basın/yayın kuruluşları aracılığıyla yurt içi ve yurt dışı yatırımcılara sürekli olarak ulaştırılmaktadır. Böylece işletmelerin hem yurt içinde hem de yurt dışında tanınması sağlanmaktadır. Bu sayede işletmeler aynı veya benzer sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler ile işbirliği de yapabilmektedir.

¹ <https://www.borsaistanbul.com/sirketler/halka-arz-ve-borsada-islem-gorme-pay-piyasasi/halka-arz/halka-arzin-faydolari-halka-arza-hazirlik-ve-halka-arz-surecleri>, (15.05.2019)

2. İkincil halka arz imkanı: İşletmeler birincil halka arz sonrasında hisseleri işlem görmekteyken yatırım ve benzeri ihtiyaçları nedeniyle ortaya çıkan kaynak gereksinimlerini, mevcut ortaklarının rüçhan haklarını kısıtlamak suretiyle gerçekleştirebilecekleri "İkincil Halka Arz" ile karşılayarak yeniden finansman imkanı yaratabilmektedir.

3. Kurumsallaşma: Halka açılan işletmeler, sermaye piyasası disiplini içerisinde finansal ve diğer önemli bilgilerini kamuya duyurarak, düzenli ve zamanında raporlamalar yaparak, daha hızlı bir şekilde kurumsallaşabilmekte, yatırımcıların ve ortaklarının ilgisine ve gözetimine maruz kalmaları hasebiyle kurumsal yönetim ilkelerini daha kısa sürede özümseyebilmektedir.

4. Kredibilite: İşletmelerin Borsada işlem gören hisselerinin artması ile bankacılık ve para piyasası nezdindeki kredibiliteleri artmakta ve buna bağlı olarak kredi bulmaları kolaylaşmaktadır. Hisseleri Borsada işlem gören işletmelerin önemli verilerinin analiz edilmesi ve analiz sonuçlarına göre yayınlanan raporlar sayesinde yatırımcılar, kreditorler, tedarikçiler ve iş ortakları işletmeler hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu sayede tanınırlığı artan işletmeler, finansman ve nitelikli insan kaynağı temininde, ürün ve hizmetlerinin pazarlanmasında ve yeni iş ortaklıklarının kurulması hususunda avantajlı konuma geçmektedir.

5. Küreselleşme: İşletmeler paylarının Borsada işlem görmeye başlaması ile birlikte yabancı ülkelerde de kolayca sermaye piyasası aracı ihraç edebilmekte ve o ülkede sermaye piyasası araçlarını kote ettirerek(borsa listesine aldırarak) işlem görmesini sağlayıp, yurt dışı piyasalara ulaşabilmektedirler.

Yukarıda açıklanan avantajlara ek olarak bankalarla pazarlık gücünün artması da gösterilebilir. Halka açılmayan bir işletmenin kredi değerini hesaplamak ya da bilmek çok da kolay değildir. Bankalar için bu tür işletmelerin kredi taleplerinin karşılanmasında daha fazla risk vardır. Bu nedenle, halka açılan bir işletmeye ilişkin bilgiler kreditorler ve yatırımcılar tarafından bilindiğinden risk faktörü burada azalmaktadır. Yani, işletmelerin bankalarla pazarlık gücü daha da artmaktadır (Akkılıç ve Yıldırım, 2017:38).

İşletmelerin halka açılmasıyla elde ettikleri faydaların yanı sıra bir takım maliyetlere katlanmalarıyla ortaya bazı dezavantajlarda çıkmaktadır. Bu nedenle birçok işletme halka açılmadan faaliyetlerini sürdürmektedir. Halka açılmak isteyen bir işletmenin arz giderleri, düşük fiyatlama maliyeti, kamuoyunu sürekli olarak bilgilendirme gereksinimi gibi kabullenmesi gereken bazı maliyetleri de vardır (Erpek, 2006:14; Akkılıç ve Yıldırım, 2017:38).

Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü halka açılan işletmelerin finansal performanslarının akıbeti çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, sağladığı avantajlar göz önünde bulundurulduğunda işletmeler açısından oldukça makul görünen halka açılma stratejisinin BIST100 firmaları açısından değerlendirmesi yapılmıştır.

B. Çalışmanın Amacı

Günümüz ekonomik koşullarında sürekli olarak değişen ve gelişen işletmelerin rekabet etme güçleri kurumsal yapılarına ve finansal performanslarına

göre değişkenlik göstermektedir. Şirket ortaklarının, yönetimde alınacak kararlara etkisi, sahip olunan hisse sayısına göre değişmekte olup, hisselerin büyük bölümünün belirli kişi ya da kurumların elinde olduğu, yani mülkiyet yoğunluğunun fazla olduğu durumlarda halka açıklık oranı önem kazanmaktadır. Bir işletmenin kurumsal yapısı konusunda bilgi veren en önemli gösterge olan halka açıklık oranının düşük ya da yüksek olmasının alınacak kararların hızını, maliyetini, işletmenin kârlılığını ve dolayısıyla finansal performansını etkilediği öngörülmektedir (Çam, 2016: 520). Halka açıklık oranının finansal performans üzerindeki etkisi hususunda iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi halka açıklık oranının düşük olması durumunda kurumsal yapının zayıf olması sebebiyle yönetici istismarı olasılığı artacağından yatırımcılardan gelen talebin azalacağı yönündedir. Talebin azalması ise hisse senedinin değerini düşürecektir. İkinci görüş ise halka açıklık oranı arttıkça yönetimde söz sahibi olan hissedarların hakları kısıtlanmakta ve bu durum işletmenin gelişmesi için alınan kararların verimliliğini etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de halka açılma oranının olası etkilerinin bu iki görüşten hangisini destekler nitelikte olduğunu tespit etmektir. Bu amaçla finansal performans ölçütü olarak aktif karlılık, öz sermaye karlılığı, Tobin’s Q oranı, yıllık hisse getirileri ve bağımsız değişken olarak ise halka açıklık oranı ve kontrol değişkeni olarak finansal kaldıraç kullanılmıştır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Firmaların finansal performanslarını değerlendirmek için farklı ölçütler kullanılmaktadır. Literatürde mülkiyet yapısı ile finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak ortaya konan ilk çalışmanın çıkış noktası iki değişken arasında negatif bir ilişki olması gerektiği savıyla 1932 yılında Berle ve Means tarafından ortaya konmuştur. Bu çalışmaya karşılık olarak Demsetz 1983 yılında firmalarının mülkiyet yapılarının finansal performanslarını etkilediğini öne sürmüştür (Aytekin, 2014:119). Bu doğrultuda yapılan diğer araştırma sonuçları firmaların faaliyet gösterdiği ülke ve bölgelere göre farklılık arz etmekle birlikte son yıllarda literatüre kazandırılan bazı çalışmalar aşağıdaki tabloda özet halinde sunulmuştur. Bu çalışmalarda bir şirketin mülkiyet yapısı konusunda fikir veren halka açıklık oranı bağımsız değişken olarak kabul edilirken, bağımlı değişken olarak ROA, ROE, Tobin’s Q, hisse senedi fiyatı ve hisse getirileri gibi finansal performans ölçütleri kullanılmıştır.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Borsa / Ülke / Veri aralığı	Yöntem	Sonuç
Albez (2003)	BIST (1995-2001)	Mali analiz teknikleri	Halka açılmanın firmaların finansal yapılarına olumlu katkı yapması beklentisinin aksi yönünde sonuçlar bulunmuştur.
Wang ve Xu (2004)	Çin (1996-2002)	Regresyon analizi	Halka açıklık oranı ile hisse getirileri arasında pozitif ilişki vardır.
Barak (2007)	İMKB (1997-2004)	Nokta biserial korelasyon	Halka açıklık oranı yükseldikçe hisse senetlerinin fiyat değişimi azalmaktadır.
Yörük (2006)	İMKB (1998-2003)	Yatay Analiz, Oran Analizi	İşletmenin halka açılmasının finansal performansı üzerinde olumlu etkileri olduğuna sonucuna ulaşılmıştır.

Zeitun(2009)	Ürdün (1989-2006)	Regresyon analizi	Mülkiyet yoğunlaşması ile firma performansı arasında negatif korelasyon, firma karlılığının firma performansı üzerinde ise olumlu bir etkisi bulunmaktadır.
Bayrakdaroğlu (2010)	İMKB (2005-2009)	Panel regresyon	Halka açıklık oranlarının finansal performans üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.
Bostancı ve Kılıç (2010)	İMKB (2007)	Çoklu değişkenli regresyon	Hisse senedi getirileri ile halka açıklık oranları arasında pozitif ilişki vardır.
Sayılgan ve Sayman (2012)	İMKB (1998-2009)	Panel veri analizi	Halka açıklık oranının artmasıyla kaldıraç oranı azalmıştır.
Sorayaei vd. (2013)	Tahran (2008-2009)	Logit model	Halka açıklık oranı ile fiyat balonu arasında önemli bir ilişki tespit edilmemiştir.
Çalışkan ve Keresticioğlu (2013)	BIST (2011-2012)	Panel regresyon	Halka açıklık oranı ile hisse fiyatı arasında bir ilişki yoktur.
Aytekin ve İbiş (2014)	BIST (2009-2012)	Panel regresyon	Halka açıklık oranı ile ROA, ROE ve Tobin's Q arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir.
Önem ve Demir (2015)	BIST (2009-2012)	Finansal oranlar yöntemi	Firmaların mülkiyet yapılarının finansal aktif devir hızı, cari oran, öz sermaye devir hızı ve Tobin's Q oranı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi varken, fiyat-kazanç oranına ise negatif yönde anlamlı bir etkisi çıkmıştır.
Doğan ve Topal (2015)	BIST (2002-2012)	Dirençli Tahminci Yöntemleri	Sahiplik yapısının işletmenin karlılığı, piyasa değeri ve finansal başarısızlık riski üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.
Çam (2016)	BIST (2010-2014)	Panel regresyon	Halka açıklık oranı ile karlılık arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır.
Aytekin ve Sönmez (2016)	BIST (2010-2014)	Panel regresyon	Halka açıklık oranı ile karlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır.
Topaloğlu ve Coşkun (2017)	BIST (2009-2015)	Granger Nedensellik Testi	Aktif karlılık değişkeninde kısa dönemli ilişkiler, aktif karlılığın bir dönem gecikmeli değerleri, halka açıklık oranı ve en büyük 3 ortağın sermaye payı değişkenlerinin bir dönem gecikmeli değerlerince belirlendiği tespit edilmiştir.
Salur vd. (2018)	BIST (2011-2016)	T-testi	Halka açılma ile finansal performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir
Eva ve Claudia (2018)	ABD (2016)	Doğrusal regresyon analizi	Halka açıklık oranı öz sermaye karlılığı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Kaynak: şekil tarafımızca oluşturulmuştur.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde halka açıklık oranının bağımsız değişken olarak kullanıldığı analiz sonuçlarının ülkeden ülkeye ve farklı örneklem gruplarında değişkenlik gösterdiği söylenebilmektedir. Bu değişkenliğin nedenlerinden biri ülkelerin işletme yapısındaki farklılıklardır. Örneğin, Türkiye'deki işletmelerin çoğunluğu aile ortaklı şirketler olduğu için işletmelerin başarısı ve yaşam ömrü, ailenin yönetimde yer alan üyelerinin ömürleri ve yönetim kabiliyetleri ile sınırlanmaktadır. Bu noktada halka açılmanın işletmenin

kurumsallaşarak, daha yüksek bir performansa ve sürdürülebilir başarıya ulaşması için önemli bir adım olduğu öngörülmektedir. Halka açıklık oranının düşük olması durumunda hissedarın aynı zamanda yönetici olmasının yarattığı vekâlet maliyetinin yatırıma dair teşviği kırdığı söylenebilmektedir. Diğer taraftan da halka açıklık oranının yükselmesi işletmenin performansını arttıracak verimli kararlardan sapmaya yol açabilmektedir. Bu ikinci görüşte hissedar yöneticilerin söz hakkının kısıtlanması işletmenin yönetim başarısı ve dolayısıyla finansal performans üzerinde olumsuz bir etki yaratabilmektedir. Bu çalışmada da incelenecek olan bu etkilerden hangisinin BIST100 firmaları için geçerli olduğudur.

III. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

A. Değişkenlerin Tanımlanması

Aktif karlılık (ROA), finansal tabloların analizinde en sık kullanılan ve bir şirketin kar elde etme başarısını gösteren orandır. Firmanın gelecekte de projelendirilebilir olması için geçmişteki kar elde etme kabiliyetini ölçmek için kullanılan önemli bir araçtır. Burada söz konusu varlıklar ana sermayenin kendisinden veya kurumsal sürdürülebilirlik için kullanılan şirket varlıklarından dönüştürülmüş yabancı sermayeden elde edilen genel şirket mülkiyetidir.

Öz kaynak kârlılığı (ROE), şirketin hisseye dayalı kar elde etme kabiliyetini şirkete ait sermayeye bağlı olarak ölçen karlılık oranıdır. Öz sermaye getirisi veya öz kaynak yenilenebilirliği olarak da ifade edilen bu oran diğer bir önemli finansal başarı ölçütüdür.

Tobin's Q kurumsal değeri belirlemeye yönelik araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir performans ölçütü ve firmaların yatırım kararı alma sürecinde oldukça önem arz eden bir araçtır. Bu araştırmadaki kurumsal değer ölçülmesi için de bu oranı kullanılmıştır.

Diğer bir bağımsız değişken hisse getirisi ise yatırım kararlarına göre farklılık gösteren bir değer olup, çalışmada işletmelerin yıllık bazda ki hisse getirileri, hisse fiyatlarının değişim oranının borsanın çalışma günü sayısına bölünmesi ile hesaplanmıştır.

İşletmenin toplam borç tutarının, varlıklara bölünmesiyle hesaplanan finansal kaldıraç ise bir yatırımın potansiyel getirisini arttırmak amacıyla finansal araçların ya da ödünç sermayenin kullanılması olarak tanımlanan ve varlıkların yüzde kaçının yabancı kaynaklar ile finanse edildiğini gösteren değerdir. İşletmenin finansman yapısı hakkında fikir edinmeyi sağlayan bu oranın genel olarak düşük olması tercih edilse de yabancı kaynak kullanımının öz sermaye miktarını arttırdığı durumda, yani daha az sermaye ile öz sermaye karlılığının artırılabilmesi söz konusu olduğunda nispeten yüksek bir değer alması olumlu karşılanabilir. Çalışmada literatürdeki örneklerden yola çıkılarak kontrol değişkeni olarak kullanılan bu oranın firmanın finansal performansına etkisi araştırılmaktadır.

Bağımsız değişken olarak kullanılan halka açıklık oranı (HAO), halka sunulmuş hisse senetlerinin nominal değerleri toplamının, hisselerin tamamının toplam nominal değerlerine oranı olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada bu oranın, Türkiye'deki işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkisi değerlendirilerek, günümüz sermaye piyasasında oldukça teşvik edilen bu yaklaşımın işletmeler

açısından bir avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğu ortaya koyulmaktadır. Bu açıdan BIST100’de yer alan işletmeler baz alınarak oluşturulan bu çalışma halka açıklama konusunda karar alınırken kılavuzluk edebilir.

Çalışmada kullanılan veriler Finnet Veri Tabanından derlenmiş olup, işletmelerin finansal tablolarından yararlanılarak elde edilen değerlerin hesaplama yöntemleri Tablo 2’de toplu halde gösterilmiştir. Bağımlı değişkenlerden Tobin’s Q oranının oldukça farklı hesaplama teknikleri bulunsa da bu çalışmada literatürdeki örneklerden yola çıkılarak, toplam pasif kaleminden öz kaynakların çıkarılması ve şirketin piyasa değeri eklendikten sonra elde edilen değerlerin toplam aktife bölünmesi ile hesaplanmıştır. Modelin açıklama gücünü arttırmak adına işletmelerin finansal performanslarını etkilediği varsayılan kaldıraç oranı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

	Değişkenler	Hesaplama Yöntemi
Bağımlı Değişkenler	Tobin’s Q	kaynaklar + Piyasa Değeri / Toplam Aktif
	ROA	Varlıkların Karlılığı Dönem Net Karı / Toplam Aktif
	ROE	Öz kaynakların Karlılığı Dönem Net Karı / Öz kaynaklar
	Yıllık Hisse Getirileri (YHG)	$r_{y\text{ıllık}} = \frac{\sum \frac{p_t - p_{t-1}}{p_{t-1}}}{252}$
Bağımsız Değişken	Halka Açıklık Oranı (HAO)	Halka Açık Sermaye Tutarı / Toplam Öz kaynaklar
Kontrol Değişkeni	Kaldıraç Oranı	Toplam Borç / Toplam Varlık

B. Metodoloji

Çalışmada halka açıklık oranının finansal performans üzerindeki etkisinin belirlenmesi için 4 ayrı hipotez oluşturulmuştur. Hipotezler kurulurken literatürde yer alan çalışmaların sonuçları takip edilerek, halka açıklık oranının olası etkileri göz önünde bulundurulmuştur. Bağımsız değişken olan halka açıklık oranının bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler:

H1: Yüksek halka açıklık oranı aktif karlılık oranını artırır.

H2: Yüksek halka açıklık oranı öz sermaye karlılık oranını artırır.

H3: Yüksek halka açıklık oranı Tobin’s Q oranını artırır.

H4: Yüksek halka açıklık oranı hisse getirilerini artırır.

Bu çalışmada BIST 100’de yer alan ve verilerine ulaşılabilen 89 firmanın 2010–2018 yılları arasındaki finansal verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmada dengesiz panel veri seti kullanılmıştır. Çalışmanın analizi gerçekleştirilirken Eviews programından yararlanılmıştır. Panel veri analizinde kat sayı tahmini yapılırken havuzlandırılmış regresyon modeli, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler yöntemi olmak üzere temel olarak 3 ayrı yaklaşımdan faydalanılmaktadır. Bu çalışmanın analiz bölümünde hangi yaklaşımın seçileceğine karar verebilmek için Hausman testi uygulanmıştır. Bu test ile rassal etkiler yöntemine göre belirlenen katsayılar ile sabit etkiler yöntemine göre belirlenen katsayılar karşılaştırılmaktadır. Çıkan sonuçlar karşılaştırıldığında katsayılar arasında

herhangi bir ilişkiye rastlanmazsa ($p>0.05$) rassal etkiler yaklaşımı, katsayılar arasında bir ilişki söz konusu ise ($p<0.05$) sabit etkiler yaklaşımının kullanılması gerekmektedir (Sarıkovanlık vd, 2019:179).

Hipotezlerin testi bölümünde görüleceği üzere Hausman testi sonucunda rassal etki yaklaşımının kullanılmasına karar verilmiştir. Rassal etkiler yaklaşımında otokorelasyon olup olmadığını kontrol etmek için ise Bhargava-Franzini Narendranathan'ın Durbin-Watson testi kullanılmıştır. Yapılan test sonucunda elde edilen değer 2'den çok küçük ise pozitif otokorelasyon, 2'den çok büyük ise negatif otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu analizde korelasyon ilişkisi ve tanımlayıcı istatistiklerin değerlendirilmesi yapıldıktan sonra otokorelasyon probleminin ortadan kaldırılması ve serilerin standardize olması için verilerin yıllık değişim yüzdeleri hesaplanarak modellenme yapılmıştır.

IV. BULGULAR

Analize ilk olarak değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisinin araştırılması ile başlanmıştır. Tablo 3'de bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin korelasyon katsayılarına yer verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler Arasındaki Korelasyon İlişkisi

	HAO	KALD.	ROA	ROE	TBN-Q	YHG
HAO	1	-0.0195	-0.0789	-0.0013	-0.0422	0.0194
KALD	-0.0195	1	-0.1896	-0.0641	0.0477	-0.008
ROA	-0.0789	-0.1896	1	0.2674	0.2274	0.1850
ROE	-0.0013	-0.0641	0.2674	1	0.0530	0.0752
TB-Q	-0.0422	0.0477	0.2274	0.0530	1	0.2904
YHG	0.0194	-0.0083	0.1850	0.0752	0.2904	1

Buna göre, araştırmada kullanılan bağımsız değişkenler arasında yüksek derecede korelasyona rastlanmamıştır. Buna bağlı olarak, halka açıklık oranı ile performans ölçütleri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu söylenebilmektedir. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin de %50'nin altında katsayı değerleri olarak anlamlı çıktığı görülmektedir.

Tablo 4: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	HAO	KALD.	ROA	ROE	YHG	TBNQ
Min	0	0	-35.84	-1987.03	-80.919	0.14
Max	100	1.140	92.8	1090.97	543.421	10.11
Mean	34.757	0.444	5.590	11.126	22.586	1.328
Std. dev	18.308	0.274	9.606	82.828	60.181	0.883
Gözlem sayısı:	801					

Tablo 4 incelendiğinde BIST100'de yer alan 89 firmanın halka açıklık oranı ortalamasının %34.75 olduğu ve en düşük firmanın %0, en yüksek firmanın ise %100 oranında hisse senetlerini halka arz ettiği görülmektedir.

Çalışmada zaman boyutunun yer alması nedeniyle serinin zaman içerisinde durağan olup olmadığını ölçmek için Levin, Lin&Chu t*, IPS ve Fisher ADF&PP testlerinin özet gösterimini içeren birim kök testi uygulanmış ve bütün serilerin düzeyde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 5'de özet olarak durağanlık test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo-5: Durağanlık Testi Sonuçları

DÜZEY + SABİT	Levin, Lin & Chu t*		Im, Pesaran and Shin W-stat		ADF - Fisher Chi- square		PP - Fisher Chi- square	
	P	İst.	P	İst.	P	İst.	P	İst.
HAO	0.000	-6.634	0.008	-2.368	0.000	117.7	0.000	305.7
KALD.	0.000	-11.25	0.013	-2.200	0.003	210.0	0.000	498.5
ROA	0.000	-10.15	0.000	-3.139	0.000	257.5	0.000	618.4
ROE	0.000	-128.9	0.000	-10.29	0.000	271.4	0.000	623.1
TBNQ	0.000	-6.275	0.000	-4.282	0.000	282.9	0.000	863.4
YHG	0.000	-66.18	0.000	-5.890	0.001	219.4	0.000	484.7

Analizde bağımsız değişkenin, bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini bulmak için 4 ayrı hipotezin test edilmesi amacıyla 4 tane model kurulmuştur:

- (1)**Model-1:** $ROA_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 HAO_{it} + \beta_2 KAL_{it} + \varepsilon_{it}$ $i=1, \dots, N$ $t=1, \dots, T$
(2)**Model-2:** $ROE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 HAO_{it} + \beta_2 KAL_{it} + \varepsilon_{it}$ $i=1, \dots, N$ $t=1, \dots, T$
(3)**Model-3:** $Tobin_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 HAO_{it} + \beta_2 KAL_{it} + \varepsilon_{it}$ $i=1, \dots, N$ $t=1, \dots, T$
(4)**Model-4:** $YHG_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 HAO_{it} + \beta_2 KAL_{it} + \varepsilon_{it}$ $i=1, \dots, N$ $t=1, \dots, T$

Finansal performans ölçütü olarak ROA değişkeninin bağımlı değişken olarak kullanıldığı eşitlik Model-1, ROE'nin bağımlı değişken olarak kullanıldığı eşitlik Model-2, Tobin's Q'nun kullanıldığı eşitlik Model-3 ve son olarak yıllık hisse getirilerinin bağımlı değişken olduğu eşitlik ise Model-4 olarak tanımlanmıştır. Standardize edilen serilerden oluşturulan panel regresyon modellerinin analiz edilmesinde, iki temel yaklaşım olan sabit etki ve rassal etkiden hangisinin kullanılacağı Hausman testiyle belirlenmiştir. Buna bağlı olarak oluşturulan her modele ait Hausman test sonuçları tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 6: Modellerde Kullanılacak Yaklaşımın Belirlenmesine Yönelik Test

HAUSMAN TESTİ			
Model-1			
Test Summary	Chi-Sq.Statistic	Chi-Sq.d.f.	Olasılık
Cross-section random	2.007	2	0.3666
Model-2			
Test Summary	Chi-Sq.Statistic	Chi-Sq.d.f.	Olasılık
Cross-section random	1.873	2	0.3919
Model-3			
Test Summary	Chi-Sq.Statistic	Chi-Sq.d.f.	Olasılık
Cross-section random	1.743	2	0.4182
Model-4			
Test Summary	Chi-Sq.Statistic	Chi-Sq.d.f.	Olasılık
Cross-section random	1.464	2	0.4807

Tablo 6' da yer alan Hausman test sonuçlarına göre 4 model için de olasılık değerleri 0,05'den büyük çıkmıştır. Bu sebeple analiz aşağıdaki H_0 hipotezi kabul edilerek yorumlanmıştır.

H_0 : $E(\varepsilon_{it} | X_{it}) = 0$ kesit verisi ve zaman serisi etkileri rastsaldır.

Rassal etki yaklaşımına göre uygulanan panel regresyon sonuçları ise her model için ayrı tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 7: Model-1 Panel Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Olasılık
HAO	-0.416	0.695	-0.599	0.5492
KALDIRAÇ	-1.633	1.123	-1.454	0.1463
DW=2.297706 F testi=1.260158 F olasılık=0.284338				

İlk olarak Model-1'in yer aldığı Tablo 7'de görüleceği üzere, bağımlı değişkenin ROA olması durumunda modelin olasılık ve anlamlılık düzeyinin 0.05'ten oldukça büyük bir değer aldığı görülmektedir. Burada, HAO ve KALDIRAÇ değişkenleri ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 8: Model-2 Panel Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Olasılık
HAO	-0.630	0.550	-1.145	0.252
KALDIRAÇ	-0.498	0.887	-0.561	0.574
DW=2.183515 F testi=0.832838 F olasılık=0.435307				

Model 2'ye ait panel regresyon sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır. İlk modelde olduğu gibi buradaki değişkenler arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 9: Model-3 Panel Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Olasılık
HAO	-0.049	0.021	-2.333	0.019
KALDIRAÇ	0.019	0.034	0.572	0.567
DW=2.395064 F testi=3.12977 F olasılık=0.044423				

Tobin's Q'nun bağımlı değişken olarak kullanıldığı Model-3'de ise HAO ile finansal performans arasında istatistiksel olarak nispeten anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Modelin anlamlılığını gösteren "F" olasılık değerinin de 0.05'in altında bir değer aldığı görülmektedir.

Tablo 10: Model-4 Panel Regresyon Sonuçları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Olasılık
HAO	7.139	11.915	0.599	0.549
KALDIRAÇ	-0.835	19.229	-0.043	0.965
DW=2.316545 F testi=0.181452 F olasılık=0.834103				

Son olarak Tablo 10 'da Model-4'e ait sonuçlara yer verilmiştir. Yıllık hisse getirilerinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde halka açıklık oranı ile yıllık hisse getirileri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Böylece analiz sonuçlarına göre oluşturulan hipotezler arasından "H3: Yüksek halka açıklık oranı Tobin's Q oranını artırır." hipotezi reddedilmiştir. Çalışmadan elde edilen H3 hipotezine ait bulgular (Bayraktaroğlu,2010:17)'de elde edilen bulguları ile benzerlik göstermektedir. Diğer bir ifade ile mülkiyet yapısındaki yoğunlaşma arttıkça finansal performans seviyesinde de artışlar yaşanmaktadır.

Diğer hipotezler ise regresyon sonuçları istatistiksel olarak anlamsız çıktığı için desteklenememektedir. Kontrol değişkeni olarak kullanılan kaldıraç oranının da bağımlı değişkenler ile bir ilişkisi bulunamamıştır.

SONUÇ

Türkiye’de işletmelerin çoğunun aile ortaklı olması sebebiyle işletme yapısının kurumsallaşmaktan uzaklaşarak, finansal performansının düşebileceği öngörülmektedir. Halka açılma sayesinde ise işletmelerin kurucu ortaklardan bağımsızlaşarak profesyonelleşeceği ve sürdürülebilir başarıya ulaşabilecekleri kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada halka açıklık oranı ile finansal performans arasındaki ilişki araştırılmış olup, halka açıklık oranının finansal performansı arttıracığı yönünde hipotez kurulmuştur.

Analiz sonuçları genel hatlarıyla değerlendirildiğinde ise öncelikle Türkiye’de halka açıklık oranının hala düşük seviyelerde olduğu söylenebilmektedir. İşletmeler borçlanmak yerine halka açılarak finansman elde etme politikasını henüz tam anlamıyla özümseyebilmiş değillerdir. Diğer taraftan halka açıklık oranı arttıkça finansal performansın ölçütü olan Tobin’s Q oranının düştüğü görülmektedir. Yapılan analizlerde halka açıklık oranı ile Tobin’s Q oranı arasında ters ancak anlamlı bir ilişki bulunmaktayken, halka açıklık oranının diğer değişkenler üzerindeki etkisi anlamlı değildir.

Halka açıklık oranıyla mülkiyet yoğunluğu ters ilişki içerisinde. Diğer bir ifadeyle halka açıklık oranı arttıkça mülkiyet yoğunluğu azalmakta ve halka açıklık oranı azaldıkça mülkiyet yoğunluğu artmaktadır. Bu bağlamda halka açıklık oranı yüksek, dolayısıyla mülkiyet yoğunluğu düşük olan işletmeler genel olarak profesyonel bir yönetime sahip olup, bu işletmelerin yöneticilerinin varlıkları ve öz kaynakları daha verimli yönettikleri varsayılmaktadır. Bunun aksine teorik olarak yöneticilerin hissedar olmadığı veya işletmelerin halka açılarak hissedarların mülkiyet haklarının kısıtlandığı durumlarda yönetimin işletmenin gelişmesi için gerekli motivasyona sahip olamayacağı ve dolayısıyla şirketin piyasa değerini yükseltmek adına yeterli çabayı sarf etmeyecekleri de varsayımlar arasındadır. Bu çalışmada halka açıklık oranı arttıkça firmanın piyasa değerinin göstergesi olarak kullanılan Tobin’s Q oranının düştüğü gözlemlenmiş olup, ikinci teoriyi destekleyen bir sonuç ortaya konmuştur. Ancak çalışmada işletmelerin ortaklık yapısı göz önünde bulundurulmadan analiz yapılmıştır. Yönetici sahipliği ve yabancı sermaye payı gibi bağımsız değişkenlerin de analize dahil edilmesi ekonometrik modellerin açıklama gücünü artırabilir.

KAYNAKÇA

- Akbulak, S. ve AKBULAK, Y. (2005). *Türkiye’de Sermaye Piyasası Araçları ve Halka Açık A.Ş.* , İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Akkılıç, M.E. and yıldırım, H.H. (2017). The effect of optimum pricing for the initial public offerings on the return of stocks: evidence from Istanbul Tock Exchange for 2014-2016. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, V.4, Iss.1, p.37-47.
- Albez, A. (2003). Halka Açılmanın Anonim Şirketlerin Finansal Yapısı Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Erzurum.

- Aytekin, M. ve Sönmez, R. (2016). Kurumsal Yönetim Uygulamalarının İşletme Performansına Etkisi, *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 32-41.
- Aytekin, S. ve İBİŞ, A. (2014). Mülkiyet Yapısının İşletmelerin Finansal Performansı Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: BIST Metal Eşya, Makina Endeksi (XMESY) Üzerinde Bir Uygulama, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (40), 119-130.
- Barak, O. (2007). Hisse Senedi Piyasasında Halka Açıklık Oranının Piyasa Fiyatı Üzerine Etkisi, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2): 59-70.
- Bayrakdaroğlu, A. (2010). Mülkiyet Yapısı ve Finansal Performans: İMKB Örneği, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2): 11-20.
- BERLE, Adolf and Gardiner MEANS (1932). *The Modern Corporation and Private Property*, Harcourt, Brace, & World, New York.
- BORSA İSTANBUL A. Ş. <https://www.borsaistanbul.com/sirketler/halka-arz-ve-borsada-islem-gorme/pay-piyasasi/halka-arz/halka-arzin-faydalari-halka-arza-hazirlik-ve-halka-arz-surecleri>, (15.05.2019).
- Bostancı, F. ve Kılıç, S. (2010). Şirketlerde Halka Açıklık Oranının Piyasa Performansına Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *İMKB Dergisi*. 12(45): 1-14.
- Brealey, R. A., Myers, S.C. ve Marcus, A.J. (2007). *İşletme Finansının Temelleri*, ISBN 975-8431-56-0, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Çalışkan, T. ve Keresticioğlu, S. (2013). Effects of Free Float Ratios on Stock Prices: An application on ISE, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 14(2):165-174.
- Çam, A. V. (2016). Halka Açıklık Oranının Firmanın Karlılığına Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, 519-531.
- Doğan, M. ve Topal, Y. (2015). Sahiplik Yapısının Firma Performansı Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4).
- Eva, L. T. ve Cladua, N. M. (2018). Effect of Free Float Ratio on the Behavior of Shares Valuation in Companies Listed in Latin American Capital Market, Firm Value - Theory and Empirical Evidence. (<https://cdn.intechopen.com/pdfs/60927.pdf>, 04.05.2019)
- Okka, O. (2010). *Finansal Yönetim; Teori ve Çözümlü Problemler*, ISBN 978-975-591-821-1, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Otlu, F. ve Ölmez, S. (2011). Halka ilk kez arz edilen hisse senetlerinin kısa dönem fiyat performansları ile fiyat performansını etkileyen faktörlerin incelenmesi, İMKB’de bir uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 14-44.
- Önem, H. B. ve Demir, Y. (2015). Mülkiyet Yapısının Firma Performansına Etkisi: BIST İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 31-43.
- Romer, D. (1996). *Advanced Macroeconomics*, 4th Edition, McGraw-Hill Series Economics: New York, Lisbon, London, Madrid, Milan.
- Salur, M. N., Demirci, M. N. ve Kesen, B. (2018) KOBİ’lerde Halka Açılmanın Finansal Performansa Etkisi: BİST Gelişen İşletmeler Piyasasında Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, DOI: 10.20491/isarder.2018.371.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H.H. ve Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Sayılgan, G. ve Sayman Y. (2012), İmalat Şirketlerinin Ortaklık Yapılarının, Finansman Kararları Üzerindeki Etkisi: İMKB Uygulaması, *İMKB Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 48.
- Sorayaçı, A., Memarian, E. ve Amırı, M. O. (2013). Examine the Relationship Between Free Float of Shares and P/E Ratio with a Price Bubble in the Companies Listed in Tehran Stock Exchange, *World Applied Sciences Journal*, 21 (2): 170-175.
- Topaloğlu, E. E. ve Çoşkun, N. (2017). Firma Karlılığını Etkileyen Faktörlerin Sahiplik Yoğunlaşması Doğrultusunda Tespiti: Ampirik Bir Yaklaşım, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, 22(1), 95-112.
- Wang, F. ve Xu, Y. (2004). What Determines the Chinese Stock Returns?, *Financial Analyst Journal*, 60, 65-77.

Yörük, N. (2006). Aile şirketlerinde kurumsallaşma ve halka açılmanın finansal performans üzerine etkisi: halka açık bir aile şirketi üzerinde vaka çalışması, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 180-202.

Zeitun, R. (2009). Ownership Structure, Corporate Performance and Failure: Evidence From Panel Data of Emerging Market The Case of Jordan, *Corporate Ownership and Control*, 6(4), 96.

SUMMARY

The capital shortage experienced in developing countries is one of the most important problems faced by developing countries in the path of economic growth and development. In the globalizing world, there are problems in providing the necessary resources to pave the way for the enterprises that gain competitive advantage in the international area. In this context, especially in recent years, it has become more preferable for businesses to provide financing from the capital market as a stock exchange company. The companies offer their shares traded on the stock exchange to the public for the purposes of financing, institutionalization, liquidity creation, increase in credibility, globalization, and recognition at home and abroad.

Turkey is the one of the country that struggle with lack of resources and public offering is encouraged by the state. Concordantly, it is aimed to investigate the relationship between FFR and the financial performance.

Most of the businesses are family partnership in Turkey. However, it is foreseen that the financial structure of the enterprise may be deteriorated from the institutionalization. Through public offering, it is recognized that if businesses become independent from the founding partners, they may become more professional and achieve sustainable success. From this point of view, the relationship between free float ratio and financial performance have been investigated in this study and hypothesis have been established that high free float ratio would improve financial performance. In this analysis, the free float rate has been used as the variable of ownership structure like another studies in the literature. As a dependent variable, asset profitability (ROA), equity profitability (ROE), Tobin's q ratio (corporate performance criterion) and annual share returns have been used. Also financial leverage ratio has been used as control variable. As a result of the analysis, a significant and negative relation has been found between free float ratio and Tobin's q ratio. But there has been no significant relationship between the other variables. The data set has been consisted of 89 firms in BIST100 between 2010-2018 and considering the results of the analysis outlined above, it can be said that free float ratio is still low level in Turkey. Businesses have not fully adopted the policy of obtaining public funding rather than borrowing.

Free float ratio and property density are inversely related. In other words, as the free float rate increases, property density decreases and as the free float rate decreases, property density increases. In this context, enterprises with high free float ratio and thus low ownership density generally have a professional management and it is assumed that the managers of these enterprises manage their assets and equity more efficiently. On the contrary, it is the assumption that management cannot have the necessary motivation for the development of the

enterprise and that it will not make sufficient efforts to increase the market value of the company. in cases where the managers are not shareholders or the companies' ownership rights are restricted by going public. According to the result of this analysis, it has been determined that when the free float ratio increases, Tobin's q ratio -which is used as an indicator of the market value of the firm- decreases and this conclusion supports the other studies in the literature. However, the analysis was conducted without considering the partnership structure of the enterprises. If it is included different independent variables in analysis, for instance executive ownership and share of foreign capital, the explanatory power of econometric models may increase. Concordantly, this study leads up the other intended studies about the relation between free float ratio and financial performance.

**MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ
(YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ)**

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“*Uluslararası hakemli dergi*” niteliğine sahip CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*”, “*DOAJ Veri Tabanı*”, “*Index Copernicus*”, “*DergiPark*”, “*ProQuest*” ve “*SOBİAD*” veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

•Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları CBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne aittir.

•Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine “**Öz**” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında yazarların kurumları ve iletişim bilgileri yer almalıdır.

•Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimedenden oluşmalı ve verilen bilgiler öz’e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren *Journal of Economic Literature (JEL)* Kodu uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek

çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar **en:17 cm boy:24 cm** ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 2,8 cm Sol : 2,1 cm Alt : 1,3 cm Sağ : 2,1 cm

Karakter: Times New Roman 11 punto, **Tablolar:** 8 punto (Tablo Başlığı: 9 punto)

Satır Aralığı : 1.0

•Makale, Dergipark üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak Dergipark sistemine yüklenilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ...gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır. Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> , http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin; *Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056-3245.134.2.248* Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır , [http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1- %2014.pdf](http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf)

• Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir : (Özgün eser 1882 tarihlidir)

• Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin; *Vasfi, E. (1998). Hukuki Terimler, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: STE Vakfi.*

• Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost İstanbul: Nesa İstanbul: Sabancı Vakfı New York, NY: McGreen – Hill

• **Tek Yazarlı Kitap**

Ansel, N. (2006). Sessiz Gün. İstanbul: Deki. Carlsen, S. (2009). Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

• **Çok Yazarlı Kitap** *Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.*

• **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). Kamusal Fayda. Ankara: İmge.

• **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Kemal Özbek (Ed.), Kamusal Alan Dahilinde (s. 689-713). Ankara: Dost.

• **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). The Elements of World(7. Baskı). New York: Longman.

• **Sadece Elektronik Basılı Kitap** *O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. erişim <http://www.onlineoriginals.com/showitem> .asp litem I 135*

• **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Shelton, M. A (1989). Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>

• **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

• **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (**DOI**) numarası belirtilmelidir. *Rousseau, S. C. (2009). What is Freedom ?. Knowledge Management Research & Practice. Advance online publication. doi: 1 0.1 057/palgrave.kmrp.8500141*

• **Elektronik Gazate Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar. www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776). Metin İçinde Kullanımı : (Smith, 1776/1976)

• **Kitaptan Çevrilmiş Bölüm**

Kaynakçada: *Hengel, M. (1958). The Best Quality. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner"s Son. (İlk baskı. 1912-1917).*

•**Rapor ve Teknik Makaleler** Özer, H. (2008). *Mediscape Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

•**Dergi Tek Yazarlı Makale**

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

•**Dergi Çok Yazarlı Makale**

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

•**Yazarı Belirsiz Editör Yazıları**

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

•**Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin**

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36. **Metin İçinde :** (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

•**Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları**

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. Milliyet, s.21.

•**Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler**

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır. *Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.*

•**Ansiklopediler**

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: Encyclopaedia Britannica. **Metin İçinde:** (Ottomans: History, 1987)

•**Sözlükler**

Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman. **Metin İçinde:** (Hellmender, 2008)

•**Görüşme**

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girerse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girerse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

•**Televizyon Programı**

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. **Metin İçinde Gösterimi:** (Simpsonlar, 2002)

•**Film Kaynakçada:** Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı).(2001).

Economist[Film]. U.S.: Warner Bros. **Metin İçinde Gösterimi:** (*Economist*, 2001)

•**Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara. **Metin İçinde Gösterimi :** (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir: -Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

-Yazı ve makalesi yayımlanan her yazara derginin ilgili sayısından 1(Bir) adet gönderilir. Ayrıca telif ücreti ödenmez.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ (Maliye Bölümü Öğretim Üyesi-Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü) Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre - MANİSA- TÜRKİYE

E-posta: iibf-dergi@cbu.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

CBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN- 2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published thrice a year, April, August and December. Manuscripts in Turkish, English, German and French are welcomed.

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 2,8 cm, Bottom 1,3 cm, Left 2,1 cm, Right 2,1 cm.

- Apart from the one on a computer disc, two hard copies of the manuscript should be submitted. In one copy, which will be sent for review, first page should not include name(s) of author(s) but just the title of article.

CONTACT INFORMATION Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ *Editor of Journal of Management and Economics* Manisa Celal Bayar University The Faculty of Economic and Administrative Sciences Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre MANİSA - TURKEY
E-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr